

Tietoyhteiskuntaa ymmärtämässä

Mirja Mäkinen, Karri Salminen &
Marja-Liisa Viherä (toim.)

Tietoyhteiskuntaa ymmärtämässä

Soneran tietoyhteiskuntayksikkö
Sonera Information Society Unit

Copyright: Kirjoittajat ja Sonera Oyj

ISBN 952-5187-23-3

Taitto: Mirja Mäkinen

Kansi: Kari Delcos

Painatus: Nykypaino Oy

Sonera Oyj

Helsinki 2002

Sisällysluettelo

Lukijalle	15
-----------------	----

Salminen Karri

Elävä tietoyhteiskunta	16
Liittymä tulevaisuuteen	16
Tiedosta pääomaksi	16
Arkielämä ja kulttuuri	17
Arjen vallankumous	17

Nurmela Juha

Onko tieto(tekniikka)yhteiskunta jo täällä vai tulossa	18
---	-----------

Tässä artikkelissa ei kurkoteta tietoyhteiskunnan tuolle puolen vaan arvioidaan suomalaisten uuden tieto- ja viestintätekniikan käytön muutoksia 1990-luvun lopulla tehtyjen haastattelututkimusten perusteella. Tarkastelu keskittyy ensisijaisesti uuden tekniikan yksityiskäyttöön, mutta siinä sivutaan myös työ- ja opiskelukäyttöä. Aluksi esitetään vertailutietoa uuden tieto- ja viestintätekniikan käytön yleisyydestä eri maissa sekä muutama näkökulma ns. informaatiosektorin merkityksestä Suomen kansantaloudessa ja uuden tieto- ja viestintätekniikan käytöstä yrityksissä.

Suomi ja muut tietoyhteiskunnat	19
Kansantalouden ja yritysten tietoyhteiskunnallistuminen	21
Tietotekniikan käyttö yrityksissä	23
Suomalaisten tietoyhteiskunnallistuminen	26
Miten lähestyä uuden tieto- ja viestintätekniikan käyttöä	26
Uuden tieto- ja viestintätekniikan käyttötilanteen oleelliset tekijät	27
Empiirinen tietopohja	28
Suomalaisten kotitalouksien tietoyhteiskunnallistuminen	28
Tieto- ja viestintätekniikka kotitalouksissa	29
Suomalaiset tietokoneen ja -verkon käyttäjinä	32
Suomalaiset verkkokaupassa	38
Postimyynti > Puhelinmyynti > Verkkokauppa	38
Verkkokaupan arvo	39
Verkkokaupan suosikkituotteet	39
Musiikki ja kirjat suosikkeja joka puolella maailmaa	39
Mielipiteitä tietoyhteiskunnasta	41
Koululaisten tietokoneen käytöstä	41
Tietokone, puhelin ja verkkoyhteys työpaikalla	42
Etätyöstä	43
Tietosuojaan suhtautumisesta	44
Tietoyhteiskuntataidot laajemmasta näkökulmasta	44
Lopuksi	46
Tällaisia näkökulmia ovat ainakin seuraavat:	48
Viitteet	50

Viherä Marja-Liisa

Viestintävalmiudet nyt ja tulevaisuudessa 51

Viestintävalmiudet muodostuvat kolmesta komponentista: Liittymä, osaaminen ja motivaatio. Artikkelissa viestinnän olemuksen tarkastelun jälkeen laskettu viestintävalmiusindeksit vuosina 1996 ja 1999 sekä tarkasteltu viestintävalmiuksien muutosta, sen syitä ja esitetty toimenpiteitä viestintävalmiuksien parantamiseksi.

Viestinnän olemus	52
Viestintäkulttuuri	52
Viestintäarvuus	54
Tekniikan käyttöönotto	55
Viestintävalmiuksien mittaaminen	57
Indeksien perusmuuttujien valinta ja rakenne	59
Puhelinviestinnän indeksi	59
Verkkoviestinnän indeksi	62
Viestintävalmiuksien kehitys vuodesta 1996 vuoteen 1999	62
Viitteet	69

Hietanen Olli

Digitaalinen tasapaino 71

Käsite digitaalinen tasapaino sisältää ajatuksen, että digitaalisia palveluja kehitetään siten, että kaikki ovat osallisina tietoyhteiskunnan kehityksessä, mutta kukin itselleen sopivalla tavalla.

Digitaalinen kuilu	71
Digitaalinen tasapaino	72
Sosiaalisesti kestävä teknologia ja sosiaalinen high tech	73
Näkökulmia sosiaalisesti kestäviin palveluihin: siltapalvelut ja interaktiiviset palvelukonseptit	74
Viitteet	76

Manninen Jari

Digitaalisen tasapainon käsite tietoyhteiskunnan sovellusten

omaksumisessa 77

Digitaalisen tasapaino edellyttää nk. siltapalveluja, jotka mahdollistavat pääsyn palveluihin joko toimipisteissä, puhelimella tai muulla itselle sopivalla tavalla

Sivunen Anu

Ikääntyvät ja tieto- ja viestintätekniikka 84

Yhtäältä ikääntyvien ihmisten viestintäpalveluiden suunnitteluun ja käyttöön vaikuttaa heidän kronologisen ikänsä lisäksi kontekstuaalinen tai kognitiivinen ikä, eli se, kuinka vanhaksi ihminen kokee itsensä. Toisaalta myös hyvät sosiaaliset suhteet saavat ihmiset tuntemaan itsensä nuoremmiksi ja lisäävät heidän sosiaalista pääomaansa, jolla on vaikutusta elinikään ja sen laatuun.

Johdanto	84
Ikääntyvät ja tietoyhteiskunta	85
Gerontechnologia	86
Ikääntyvien viestinnän motiivit ja iän kokeminen	88
Ikääntyvien viestintävälineiden käyttö	89
Ikääntyvien internetin käyttö ja sosiaaliset verkostot	90
Isovanhempien ja lastenlasten välinen viestintä	91
Päätäntö	93
Lähteet	93
Aiheeseen liittyviä linkkejä	95

Viherä Marja-Liisa

Paikallisuus ja viestintä 96

Ihmiset elävät pääsääntöisesti elämänsä samalla paikkakunnalla, lähiyhteisöissä. Paikallisen viestinnän merkitys on iso lähiyhteisön jatkuvuuden ja eloisuuden kannalta.

Sosiaaliset suhteet ovat tärkeitä	96
Tarvitaan paikallisia informaatiovirtoja	97
Viestintävalmiudet ovat perusvalmiuksia joka alueella	98
Paikallisuus koetaan eri lailla	98
Digitaalisuus	98
Paikallinen sosiaalinen pääoma ja viestintä	99
Kallio Tänään ilmoitustaulu	100
Paikallisen viestinnän elpyminen vaatii tekoja	101

Viherä Marja-Liisa

Viestintä edellyttää jäsentymistä 102

Viestinnässä on otettava huomioon koko viestintäketju lähettäjistä vastaanottajaan saakka. Väite saattaa kuulostaa arkipäiväiseltä. Jos kuitenkin tarkastelee, miten yritykset tosiasiaassa viestivät esimerkiksi asiakkailleen, huomaa, että koko viestintäketjun huomioon ottaminen ei suinkaan ole itsestäänselvyys.

Viestintä on muutakin kuin tekninen ilmiö.	103
Jäsentyminen on edellytys viestin perillemenolle.	103
Voiko viestintää automatisoida.	103
"Kaikki viestintämuodot ovat yhteiskunnan tasavertaisia viestintämuotoja"	104
Viestintää tapahtuu lukemattomissa kanavissa.	104

Tekniikan antamat mahdollisuudet 105

Artikkelissa käsitellään kuvitteellisen esimerkin avulla sitä, millaisia mahdollisuuksia viestintäpalvelut antavat tavalliselle kansalaiselle toimia demokratian hengessä globaalissa ympäristössään.

Globaalisuuden ja paikallisuuden välinen jännite	106
Kansalaisen viestintävalmiudet	108
Gloaalia kansalaisaktiivisuutta	109
Pohdintaa viestintävalmiuksien riittävydestä	111
Miten koulu huolehtii viestintätaitojen opettamisesta?	111
Ovatko tekniikan suomat mahdollisuudet kaikkien ulottuvilla?	113
Viestintäleirit	114
Lähteet	115

Siitonen Marko, Anu Sivunen, Taru Feldt, Minna Neittaanmäki, Riitta-Leena Metsäpelto & Lea Pulkkinen

Mitä hyötyä tieto- ja viestintätekniikasta on perheelle? 116

Uuden viestintätekniikan sovelluksia on ohjannut pitkälti työelämän tarpeet. Tietotekniset laitteet, kuten henkilökohtainen tietokone ja matkapuhelin sekä niiden käyttötavat ovat selvästi individualistisia. Perheen kesken jaetun viestinnän edistäminen vaatii toisenlaista ajattelutapaa ja sen pohjalta syntyviä ratkaisuja. Tutkimustulosten mukaan olisi syytä kiinnittää huomiota äitien havaitsemiin tarpeisiin ja heidän valmiuteensa ottaa vastaan perhekeskeisiä sovelluksia.

Esipuhe	116
Yhteenveto	118
Johdanto	120
Tutkimuksen lähtökohdat	120
Perheen viestintä	120
Nykyiset laitemarkkinat ja tutkimuksen tavoitteet	121
Tutkimusaineisto	122
Tutkittavat perheet	122
Haastattelulomake	123
Haastattelujen toteuttaminen	124
Tulokset	124
Vastaajien taustatiedot	124
Tieto- ja viestintätekniikan käyttö perheissä	126
Perheiden viestintävalmiudet laitteistojen osalta	126
Perheiden viestintätavat	128
Kiinnostuksen suuntautuminen tulevaisuuden laitteistojä kohtaan	131
Laitetoimintojen kiinnostavuus	131
Vanhempien kiinnostuksen rakenne	133
Lasten kiinnostuksen rakenne	137
Kiinnostuksen suhde tietotekniikan käyttöön	139
Arviot laitteiden vaikutuksista perheen ihmissuhteisiin	139
Kiinnostuksen suhde taustamuuttujiin	140
Kiinnostuksen suuntautuminen perheittäin	141
Perheenjäsenten kiinnostuksen säilyminen ja yhdenmukaistuminen	143
Pohdintaa	146
Perheiden viestintätavoista	146
Äitien valmius ottaa käyttöön uutta perhekeskeistä tekniikkaa	147
Perheiden erilaisuudesta	148
Lähteet	149

Kolmannen sektorin viestintävalmiudet 150

Suomessa toimii lähes 70 000 järjestöä lukuisilla erilaisilla toimialoilla. Virallisten järjestöjen lisäksi ihmiset kuuluvat lukemattomiin erilaisiin yhteisöihin, joista on heille joko hyötyä tai huvia. Yhteisöllinen viestintä poikkeaa individualistisesta viestinnästä sikäli, että yhteisön kaikilla jäsenillä tulisi olla mahdollisuus päästä osalliseksi yhteisön viestinnästä. Yhteisöjen viestintätarpeiden ymmärtäminen vaatii erilaista otetta kuin yksilökeskeisessä viestinnän palvelujen käyttöönotossa on.

Johdanto	150
Tutkimuksen tarkoitus	151
Teoreettiset lähtökohdat	151
Mikä on ”kolmas sektori”?	152
Yhteiskunnalliset liikkeet	153
Suomalainen kolmas sektori tilastojen valossa	154
Järjestöhierarkkinen rakenne	154
Toimialat ja henkilöjäsenyyksien lukumäärä	155
Kolmannen sektorin tulot ja työpaikat	156
Tietoyhteiskuntakehitys ja kolmas sektori	157
– muutamia näkökulmia	157
Sähköiset työkalut kansalaistoiminnan aseina	157
”Haktivistit”	158
Kyselytutkimus suomalaisen kolmannen sektorin viestintävalmiuksista	158
Tutkimusmenetelmä	158
Otanta – 415 järjestöä	159
Otoksen maantieteellinen jakauma	159
Järjestöjen luokittelu	160
Tutkimustulokset	161
Vastausaktiivisuus 43 %	161
Toiminnan luonne	163
Järjestön koko	163
Palkatut työntekijät ja vapaaehtoiset toimijat	163
Liittymä	163
Muut viestintään liittyvät laitteet	166
Osaaminen	166
Motivaatio	167
Kokemukset sähköisen viestinnän aiheuttamista muutoksista	
organisaatiokulttuurissa	167
Arjen viestinnän visioita	168
Visio 1	169
Visio 2	170
Visio 3	171
Visio 4	172
Yhteenvedo ja johtopäätökset	173
Tutkimuksen keskeiset tulokset	173
Viitteet	173
Lähteet	174
Liite 1. Otokseen valitut järjestöt (415 kpl)	175

Viherä Marja-Liisa

Verkostopartneri 179

Tasapainoinen tietoyhteiskuntakehitys edellyttää uusien toimintamallien kehittämistä, verkostumista ja yhteistoimintaa myös pienten ja mikroyritysten piirissä. Suomen yrityksistä alle 5 hengen yrityksiä on 86 %. Heillä on selvästi heikommat viestintä- valmiudet kuin suuryrityksillä. Pienyrittäjät eivät voi yksin muuttaa toimintatapojaan, sillä eivät he, niin kuin ei kukaan, viesti yksin. Pienyrittäjien kilpailukyvyssäilyminen ja verkostomainen toiminta edellyttää niiltä aivan uudenlaisia valmiuksia. Verkostosihteeri/ verkostopartneri on idea uudesta ammattikunnasta sekä siitä, miten koulutus hoidetaan ja millaiset työvälineet verkostosihteeri/partneri tarvitsee.

Taustaa	179
Tietoyhteiskuntakehitys	179
Idea	181
Toteutus	181
Verkostopartnerien verkoston tavoitteet	182

Viherä Marja-Liisa

Mahdollisuuksia mielikuvina -virtuaalisihteeri 185

Virtuaalisihteerin arkea	186
Tuttujen sähköpostirinki	187
Valppaus on valttia	187

Nupponen Tarja

Katsaus etätyötilanteeseen Suomessa 189

Työn uudet joustavat muodot: etätyö, joustotyö, eWork ovat tulleet jäädäkseen suomalaisen työelämään. Nykyään puhutaan myös etäläsnäolosta, mikä työ- ja yhteyden- pitovälineiden näkökulmasta on haastavampi käsite kuin etätyö. Artikkelista saa hyvän kuvan etätyön tämänhetkisestä tilanteesta. Mukana on myös kokoelma etätyöhön liittyvistä tärkeistä linkeistä. Artikkelin perustana on tilanne vuodelta 2000 - 2001.

Etätyöstä e-workkiin	189
Etätyöntekijöiden määrästä	190
Nykytilanne; etätyön edellytykset ja kehittämistoiminta	192
Etätyön edellytykset	192
Tekniset edellytykset	192
Organisatoriset edellytykset	193
Yhteiskunnalliset edellytykset	193
Verotus	193
Etätyön kehittäminen	194
Tulevaisuuden haasteita	196
I Työelämän kehittäminen	196
II Alueellinen kehittäminen	196
III Kestävä kehitys	197
Lähteet	198
Muut lähteet	198
Etätyöaiheisia www-sivuja	198

Viestintäleiri tulevaisuuden kokeilukenttänä 164

Jo viidentoista vuoden ajan Viestintäkasvatuksen seura ry. on järjestänyt viestintäleirejä tavoitteena kokeilla, millaiset ovat tulevaisuuden viestintävalmiudet. Vaikka tekniikka on kehittynyt suuresti tämän jakson aikana, ei tulevaisuuden tietämisen intressistä käsin tarkasteltuna viestintävälineiden tarve ja käyttö ole suurestikaan muuttunut. Jo 1980-luvulla tehtiin multimediaa videoiden, radion ja lehden avulla. Verkkoviestinnän välineet olivat tuolloin minitel, teletex, telefax, puhelin, kaukohaku ja UHF-puhelimet. Internet ja kännykkä ovat laajentaneet viestintävälineiden kirjoa.

Tulevaisuuden tutkimuksen näkökulma viestintäleireihin	200
Viestintä olemassaolon perustarpeiden tyydyttäjänä	203
Viestintäleiritoiminnan periaatteet	206
Viestintäleirin syntyhistoriaa	207
Viestintäleirin toimintamuodot	208
Tietotuutti ilmestyy joka aamu	209
Radio Viekas kuuluu kauas	210
Kello 22 katsellaan yhdessä	211
Vaihtoehtojen kirjoa ravintoloissa	211
Leirin sydän ja verenkierto – infopiste ja leiriraha	212
Kioskin pito on hauskaa	214
Internet – ikkuna maailmalle	215
Kaaospäivän avulla elämänhallintaa	216
Opitaan yhdessä	216
Yhteen veto	217
Lähteet	219

Tietoyhteiskunta ja demokratia - katsauksia uhkiin ja mahdollisuuksiin 220

Artikkeli käsittelee yleisellä yhteiskuntateoreettisella tasolla tietoyhteiskuntakehityksen vaikutuksia ja merkityksiä demokratian kannalta. Artikkelissa tarkastellaan myös ns. teledemokratian käsitettä ja teledemokratiakokeiluja sekä äänestämisenluonnetta ja rajoituksia.

Johdanto	220
Demokratian käsitteestä ja kriteereistä	221
Demokratian lyhyt historia – ja sen opetuksia 21. vuosisadalle	222
Antiikin demokratia	222
Edustuksellinen demokratia	223
Mihin demokratia on menossa?	224
Hiljainen vallankumous	224
Asiantuntijavalta	224
Riskiyhteiskunta ja rationaalisen hallinnan kriisi	225
Tietoyhteiskunta ja demokratia	226
Uusi talous ja taloudellinen eriarvoistuminen	226
Viestintäympäristön muutoksesta kansalaisuuden muutokseen	228
Alvin Tofflerin teesi vallan luonteen muuttumisesta	230
Kasvava päätöksentekotaakka	231
Globalisaatio ja demokratia	232
Äänestämisestä	233
Mikä on äänestämisen sovellusalue?	233
Äänestäminen ja ”äänestäminen”	234
Äänestämisen kritiikkiä	234
Miten enemmistö määritellään ja mitataan?	234

Äänestämisen rationaalisuuskriteerit	235
John Burnheimin kritiikki äänestämistä kohtaan	236
Miksi äänestää?	236
Äänestäminen rituaalina	238
Aloitteet ja uusi tietotekniikka	239
Teledemokratia	240
Teledemokratiakeskustelusta	240
Teledemokratiakokeilut	241
Johtopäätöksiä: Mille on tilausta?	241
Lähteet	242

Räsänen Jiri

Sähköinen äänestäminen - teoria ja käytäntö 244

Toinen osa keskittyy sähköiseen äänestämiseen; mitä se on, miksi se on niin vaikeaa, miksi sähköinen äänestäminen on noussut esiin juuri nyt, mitä ovat toimijat ja miltä sähköisen äänestämisen tulevaisuus näyttää yleisesti.

Johdanto	244
Sähköisen äänestämisen teoria	245
Taustaa	245
Sähköisen äänestämisen edut	245
Sähköisen äänestämisen sovellusalueet	246
Sähköisen äänestämisen sukulaistekniikat	246
Sähköisen äänestämisen tekniset vaatimukset	246
Tietoturvariskit, joille äänestysjärjestelmän tulee olla immuuni	247
Sähköisen äänestämisen tietoturvakysymysten perusratkaisut	247
Tietoturvan tason tyypittelyä	248
Riskien arvioinnista	248
Luottamuksen rakentuminen	250
Poliittiset ja juridiset vaatimukset	251
Sähköinen äänestäminen käytännössä	252
Sähköisen äänestämisen pilotit	252
EU-Studentvote	252
EU-Cybervote	252
Valtioiden suhtautuminen sähköiseen äänestämiseen	252
Kehityksen eteneminen	255
Linkkejä ja lähteitä	255

Viherä Marja-Liisa

Luottamus verkostoyhteiskunnassa 256

Luottamus verkostoyhteiskunnassa on enemmän kuin tekniset ratkaisut. Ihmisten välinen luottamus perustuu tuttuuteen ja ennustettavuuteen. Verkostoyhteiskunnassa anonymiteetin vaatimus luo omat uhkansa ja haasteensa luottamukselle. Verkkoluotettavuus käsittää sekä sähköisen tunnistettavuuden että ihmisten välisen luottamuksen.

Miten luottamus syntyy?	257
Luottamus ja epävarmuus	257
Mitä on eLuottamus verkkokaupassa?	258
Pienyrittäjät ja verkostuminen	259
Luottamus virtuaaliyhteisössä	260
Moraali virtuaaliyhteisössä	261
Lähteet	262

Hynynen Tuomas

Nettitodellisuus ja moraalipersona 263

Artikkeli tarkastelee moraalisen toiminnan luonnetta netissä, sekä sitä, miten eri moraaliteorioihin liittyvät moraalipersonan käsitteet soveltuvat nettimoraalipersonan kuvaamiseen.

Johdanto	263
Terminologia	264
Nettitodellisuus	264
Sosiaalinen muutos	265
Nettivistinnän luonne	266
Nettivistinnän mahdollisuudet ja rajat	266
Virtuaalifoorumin konteksti	267
Epävakaa netti-identiteetti	267
Sosiaaliset rakenteet	268
Moraalipersona	269
Moraalipersonan käsite	269
Utilitaristiset teoriat ja niiden moraalipersonan käsitteet	269
Sopimusteoriat ja niiden moraalipersonan käsitteet	270
Hyveteoriat ja niiden moraalipersonan käsitteet	272
Nettitodellisuus ja moraalipersona	273
Nettipersona ja moraalipersonuuden luonne	273
Nettitodellisuus ja utilitaristinen moraalipersona	274
Nettitodellisuus ja sopimusteorioiden moraalipersona	274
Nettitodellisuus ja hyveteorioiden moraalipersona	275
Johdopäätös: Nettimoraalipersona	276
Lähteet	277

277

Tuomaala Reija ja Marja-Liisa Viherä

Teknologiapolitiikasta asiakaslähtöisyyteen - Miten naiset on otettu huomioon televiestintäpalvelujen kehityksessä 278

Miten viime vuosisadalla on otettu asiakkaat huomioon teknologiapolitiikassa, miten naiset ovat esiintyneet tekniikan kentällä innovaattoreina ja käyttäjinä. Onko viestintäpalvelujen kehityksessä huomioitu naisten miehistä poikkeava keskustelukulttuuri? Koetaanko naiset vihdoinkin myös viestintäpalvelujen asiakkaiksi?

Televiestintäpalvelut ovat näkymättömiä	279
Itsenäiset innovaattorit viestintäpalvelujen synnyttäjinä	279
Suuryritysten tarpeet päätösten perustana	280
Kylmä sota tekniikan kehittämisen moottorina	281
Sukupuolierojen huomioonotto asiakaskeksisessä teknologisessa päätöksenteossa	282
Kapasiteetin kasvu tekniikan kehityksen myötä	284
Naiset palvelujen käyttäjinä	284
Erilaistuneiden massamarkkinoiden aika	285
Onko asiakas henkilö vai organisaatio?	286
Naiset televiestintäpalvelujen kohderyhmänä	287
Naisiasiakkaan viestintätarpeet eivät tule esiin tuotteiden testauksessa	287
Selkeämmät ratkaisut tuovat uusia asiakkaita	289
Vuorovaikutusyhteiskunnan sosiaaliset innovaatiot kehittävät tekniikkaa	290
Viestintäpalveluja kaikille	291
Lähteet	292

Helena Liikanen

Posti- ja telelaitos ja tietoyhteiskunta

- Tietoverkkohanke 1980- ja 1990-luvuilla 294

Posti- ja telelaitoksen luoma videotex-järjestelmä oli omalla ajallaan osoitus korkea-luokkaisesta teknisestä osaamisesta. Posti- ja telelaitoksen rooli 1980- ja 1990-luvuilla muuttui valtionlaitoksesta yhtiöksi, mutta tietoverkkoprojektia pidettiin tärkeänä panostuksena tulevaisuutta varten. Vaikka kilpailun paineissa tietoverkonkin rooli muuttui pakosta ehkä alunperin ajateltua pienemmäksi, ei uskoa sitä kohtaan ainakaan sen tekijöiden parissa menetetty. Näin myöhemmin voidaan sanoa, että jo TeleSammossa luotiin niitä mahdollisuuksia, joita nykyajan tietoverkot meille tarjoavat. TeleSampo vaikutti ehkä myös osaltaan siihen, että ihmiset myös tottuivat ajatukseen tietoverkoista.

Tietoyhteiskuntaa on rakennettu pitkään	295
Videotex-toiminta alkaa Suomessa	296
Insinöörien merkitys olennainen	297
Lähteet	298

Kirjoittajat 300

Lukijalle

Tietoyhteiskunnasta puhutaan paljon. Usein se ymmärretään tietokoneiden ja niitä yhdistävien verkkojen mahdollistamiksi toiminnoiksi ja palveluiksi. Matkaviestinteenkin kohdalla keskustellaan enemmän mobiili-internetistä ja sen mahdollistamista palveluista kuin ihmisten välisistä yhteysverkoista ja kohtaamisista.

Hyvin vähälle on jäänyt keskustelu ja keskustelua vauhdittavat tutkimukset viestinnän merkityksestä tietoyhteiskunnassa. Viestintä on nähty yhtäältä teknisenä informaation siirtona tai toisaalta kulttuurisena merkitysten välittäjänä.

Sitä, millaista kulttuuria uudet viestintävälineet mahdollistavat ja sitä, millaisia uusia viestintäpalveluja tulevaisuuden yhteiskunnassa tarvitaan, on tarkasteltu tässä kirjassa arkielämän eri yhteyksissä. Etsimme kirjassa ymmärrystä viestintäkulttuurin murroksesta ja tietoyhteiskunnan viestintäpalvelujen tarpeesta.

Tarkastelemme kehitystä monitieteisesti sekä kvalitatiivisen että kvantitatiivisen tutkimuksen avulla.

Kiinnostuksemme keskiössä on ihminen arjen askareissa, etätöissä, pienyrittäjänä, kuntalaisena, järjestöissä sekä perheen piirissä. Kurkistamme myös nettipersoonan arkeen. Tarkastelemme millaiset viestintävalmiudet kansalaiset tarvitsevat selviytyäkseen tietoyhteiskunnassa oman elämänsä hallitsijoina.

Tähän kirjaan on kerätty ne artikkelit ja tutkimustulokset, jotka ovat syntyneet Soneran tietoyhteiskuntayksikön (SISU) myötävaikutuksella joko yhteistyössä yliopistojen kanssa tai omana tutkimustyönä SISUn perustamisen 1.9.2000 jälkeen. Osa artikkeleista on julkaistu tai julkaistaan kokoomateoksissa ja aikakauslehdissä, osa on ennen julkaisemattomia. Kirjoittajat vastaavat itse tutkimusperiaatteen mukaisesti artikkelinsa sisällöstä.

Lämmin kiitos kaikille kirjoittajille.

Marja-Liisa Viherä
Tutkimusjohtaja

Oheinen kirjoitus on julkaistu nimellä "A Living Information Society" Soneran asiakaslehdessä Sonera Zone Number 28 March 2001. Tekstin on suomentanut Leena Viukari.

Elävä tietoyhteiskunta

Karri Salminen

Sosiaaliset taidot ja inhimillinen pääoma tuottavat elävää viestintäkulttuuria, mikä puolestaan johtaa innovatiivisempaan yhteisöön ja suurempaan henkilökohtaiseen hyvinvointiin.

Mikäli tämä yleistys tietoyhteiskunnasta on edes osittain totta, olemme oikealla tiellä.

Liittymä tulevaisuuteen

Tietovallankumous on johtanut moniin väärin yleistyksiin. Tietotulva on todellinen ongelma vain harvojen ihmisten kohdalla. Noin 80 % suomalaisista ei tunne kärsivänsä tietotulvasta. Tosiasiassa informaatiotekniikka ei olekaan niin laajalle levinnyt kuin on oletettu ja toivottu.

Suomessa tehdyn viimeisen tutkimuksen mukaan suomalaiset viettävät muihin eurooppalaisiin verrattuna viidenneksi eniten aikaa internetissä. Kuitenkin vain 40 %:lla on tutkitussa ikäryhmässä, 30 – 40-vuotiaat, internet-yhteys. Tutkimus paljasti myös, että monet ovat jäämässä uudesta tekniikasta jälkeen. Tämä osoittaa selkeästi, että olisi kiinnitettävä erityistä huomiota sekä internet-liittymien saatavuuteen ja tekniikan käyttäjäystävällisyyteen.

Tiedosta pääomaksi

Tietoyhteiskunta eteni nopeasti Suomessa 1990-luvulla. Tämä edellytti huomattavien resurssien kohdentamista opetukseen ja tutkimukseen, mitä tehdään edelleen. Tiedosta ei ole puutetta, mutta sen tehokas soveltaminen on hidasta. Tässä intellektuaalisella pääomalla yliopistoissa ja kouluissa on tärkeä tehtävä. Tiedosta tulee pääomaa vasta

silloin, kun se on jaettu. Sonerassa yritämme tehdä asialle voitavamme tekemällä yhteistyötä yliopistojen, koulujen, koulutuslaitosten, ministeriöiden, EU:n, kaupunkien, kuntien, tutkimuslaitosten, yritysten ja teollisuuden kanssa.

Arkielämä ja kulttuuri

Tekniikkaa pidetään usein syntipukkina valitettaessa sosiaalisten suhteiden vähentymistä. Soneran tietoyhteiskuntayksikkö on ottanut tämän haasteen vastaan osallistumalla moniin hankkeisiin, joissa ihmisiä saatetaan lähemmäksi toisiaan tai helpotetaan arjen hallintaa. Esimerkiksi kehitämme palveluita, jotka helpottavat viestintää ja tekevät mahdolliseksi sen, että perheenjäsenet voisivat pysyä paremmin yhteydessä toistensa kanssa.

Tekniikkaa ei voi yksinomaan syyttää sosiaalisten taitojen puuttumisesta, mutta käyttämällä luovasti tarjolla olevaa tekniikkaa voimme myös parantaa sosiaalisia taitoja.

Tekniikan kehittyminen on pohja nykyiselle tietoyhteiskunnalle. Sen räjähdysmäinen kasvu on aiheuttanut sen, että on luotava tiukemmat yhteydet tekniikan ja muiden tieteiden välille, kuten käyttäytymistieteiden. Tietoyhteiskunnan kehittyminen on sekä tekninen että kulttuurinen ilmiö.

Arjen vallankumous

Elämme aikaa, jolloin tekniikan evoluutio saa aikaan sosiaalisen revoluution. On ymmärrettävä, että tekniikan käyttöön tarvitaan sekä motivaatiota, että taitoa. On aika siirtyä puheista tekoihin ja alkaa käyttää tekniikan sovelluksia itse kunkin arjen sujumiseksi.

Tilastokeskuksessa on tehty kaksi iso survey-tutkimusta suomalaisista ja heidän tietotekniikan ja matkapuhelinten käytöstä vuosina 1996 ja 1999. Kolmannen kieroksen haastattelut ovat juuri nyt, syksyllä 2002, käynnissä. Oheiseen artikkeliin on Tilastokeskuksen tutkimuspäällikkö, dosentti Juha Nurmela analysoinnut sekä em. tutkimusten että uudempien tuloksia. Tuoreimpia tietoja on luettavissa hänen yhdessä Lea Parjon kanssa kirjoittamista Tietoaika 8/2002 artikkeleista internetin käytöstä ja verkkokaupasta.

Onko tieto(tekniikka)yhteiskunta jo täällä vai tulossa?

Juha Nurmela

"Teillä on erinomaisia laitteita ja palveluja. Toivottavasti löydätte ongelmia, joihin ne ovat ratkaisuja" (Bengt-Wihelm Lev'onin kommentti Palveleva tulevaisuuden koti -seminaarin kahvitauolla 15.11.2001)

Tässä artikkelissa ei kurkoteta tietoyhteiskunnan tuolle puolen vaan arvioidaan suomalaisten uuden tieto- ja viestintätekniiikan käytön muutoksia 1990-luvun lopulla tehtyjen haastattelututkimusten perusteella. Kun tulevaisuuden tutkimuksen peruslähtökohtiin kuuluu muutosten etsiminen ja niiden seurausten arviointi, niin tässä on tavoitteena kuvata hitausvoimia ja kyseenalaistaa murroksien poikkeuksellisuutta. Tarkastelu keskittyy ensisijaisesti uuden tekniikan yksityiskäyttöön, mutta siinä sivutaan myös työ- ja opiskelukäyttöä. Aluksi esitetään vertailutietoa uuden tieto- ja viestintätekniiikan käytön yleisyydestä eri maissa sekä muutama näkökulma ns. informaatiosektorin merkityksestä Suomen kansantaloudessa ja uuden tieto- ja viestintätekniiikan käytöstä yrityksissä. Ne antavat perspektiiviä tietoyhteiskunnallistumis- tai informationalisoitumiskeskusteluun.

Karkeasti yksinkertaistaen voidaan olettaa tieto- ja viestintätekniiikan kehityksen merkitsevän ainakin seuraavanlaisia uusia toimintamahdollisuuksia:

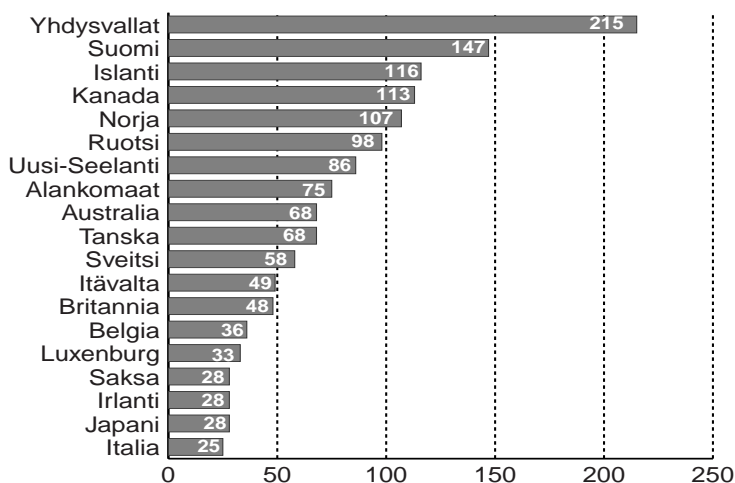
- a) tehdään entistä enemmän asioita, joita oli ennen vaikea tai työläs tehdä. esim. luokittelua, järjestämistä, kuvausta
- b) tehdään asioita tehokkaammin esim. laskenta, muokkaus
- c) tehdään asioita, joita ei aiemmin tehty, esim. www-osoitteiden rekisteröinti tai virusturva
- d) uudet välineet synnyttävät myös uutta toimintaa. kuten matkapuhelin ja erityisesti sen tekstiviestit osoittavat
- e) lisäksi asioita tehdään uudella tapaa esim. verkkokauppa ja uudet mahdollisuudet itseilmaisuuksiin tai tee-se-itse harrastuksiin.

Tällaisten ilmiöiden kehityksen seuraaminen on oleellinen seikka uuden tieto- ja viestintätekniikan yhteiskunnallisen merkityksen arvioinnissa. Innovaatioiden leviämistä tai diffuusioteoriat eivät paljoa auta, sillä ne eivät sisällä mitään muuta kuin ilmiöiden yleistymisen kuvauksen. Selitysvoimaa ei "aikaisilla omaksujilla" ja "viivytelijoilla" ole, jos ne eivät liity loogisella tavalla ihmisten toimintaan ja heidän sosio-demografisiin ominaisuuksiinsa.

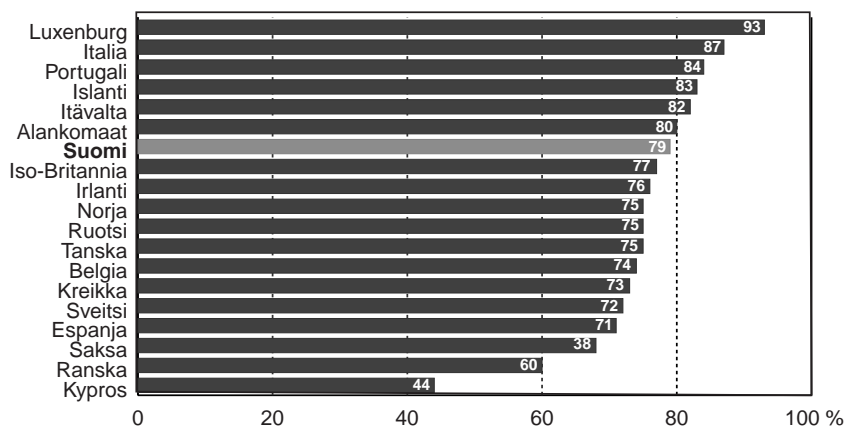
Tutkijan ja tarkkailijan vaikeana ongelmana on päätellä, paljonko on riittävästi, että siirtymän johonkin uuteen voidaan todeta tapahtuneen. Kuinka suuren osan suomalaisista pitäisi käyttää ja hallita uutta tieto- ja viestintätekniikkaa tai miten suuri pitäisi informaatiosektorin liike- ja yritystoiminnan osuuden olla kansantaloudesta, jotta olisi perusteltua puhua tieto(tekniikka)yhteiskunnasta. Tällaiset kysymykset ja näkökulmat ovat perusteltuja erityisesti nyt, kun EU on käynnistänyt suurisuuntaisen e-Eurooppa ohjelman (http://europa.eu.int/comm/information_society/eeurope/index_fi.htm), jonka tavoitteena on mm. nopeasti muutamassa vuodessa tietokoneistaa ja verkottaa kaikkien EU maiden koulut ja tuoda nopeat ja tehokkaat verkot joka kodin ulottuville. Tällaisten tavoitteiden asettaminen edellyttää myös niiden toteutumisen seuranta. Suomessa tietoyhteiskunnallistamista koskeva tilasto- ja tutkimustieto on varsin hyvällä tasolla, joten on mahdollista tehdä konkreettista arviota niin uuden tieto- ja viestintätekniikan käytön yleisyydestä kuin myös informaatiosektorin merkityksestä kansantaloudessa.

Suomi ja muut tietoyhteiskunnat

Tietoyhteiskunnallistumista kuvataan erityisesti medioissa kansojen välisenä kilpajuoksuna tai sitten puhutaan junasta, josta ollaan vaarassa myöhästyä yms. Erityisen tarkkaan ei tiedetä, mitä maalissa tai pääteasemalla odottaa, mutta se ei medioita haittaa, sillä välitarkastusasemia on kyllä asetettu. Niiden avulla vertaillaan eri maiden tietoyhteiskunnallistumista. Suomi on kiistämättä uuden tieto- ja viestintätekniikan käytön kärkimaita (kuvat 1 ja 2) (katso tarkemmin esim. eEurope 2002; eEurope benchmarking Report, Com 2002, 62final). Matkapuhelinliittymiä meillä on paljon asukasta kohti laskettuna, mutta niin on monissa muissakin maissa. Internetiin olemme liittyneet innolla. Kuitenkin kotitalouksiemme tietokoneistuminen ja erityisesti internet-yhteyksiä hankkineiden osuudet ovat selvästi alhaisemmalla tasolla kuin Ruotsissa, Tanskassa tai Alankomaissa.

Kuva 1. Internet-liittymät asukaslukuun suhteutettuna heinäkuussa 2000

Kuva 2. Matkapuhelinliittymien lukumäärä asukaslukuun suhteutettuna eräissä Euroopan maissa 1.12.2001 liittymiä/100 asukasta

Tällaisten vertailujen suhteen on syytä olla aika kriittinen. Kuvan 1 mittaukset suosii sekä maita, jotka aloittivat internetin käytön ensimmäisinä, että maita, joissa on hitaasti kasvava tai vanheneva väestö. Kun luvut lasketaan koko väestölle, vauvasta vaariin, niin nopeasti kasvavan väestön maat antavat teollistuneille länsimaille suuren tasoituksen ikärakenne-erojen vuoksi. Kuva 2 sisältää myös toisen harhan. Monissa maissa matkapuhelinliittymät ovat "kertakäyttöisiä" eli niissä on etukäteen (pre paid) maksettua puheaikaa joku määrä. Ne näkyvät tietysti liittymien myyntitilastoissa ja saattavat jäädä "kuolleiksi sieluiksi" käyttäjiä kuvaaviin tilastoihin. Kolmanteenkin vertailutietoon eli tietokoneiden tai internet-yhteyksien yleisyyteen kotitalouksissa eri

maissa sisältyy myös harhaa, sillä luvut perustuvat usein kiintiöpoiminnalla tehtyihin haastatteluihin, joissa suurilla perheillä on suurempi todennäköisyys sattua otokseen kuin pienillä. Lisäksi se on edullinen maille, joiden perhekokoo on iso, sillä varsinkin tietokoneet ja verkkoyhteydet ovat lapsiperheiden suosiossa. Itse asiassa esim. EU:n ilmoittama luku "Internetliittymiä prosentissa kotitalouksia" kuvaa sitä, kuinka moni kuuluu talouteen, jossa on internet-yhteys eikä sitä kuinka monella taloudella sellainen on. Mitä suurempia ovat erot keskimääräisessä asuntokuntakoossa sitä suurempi on virhe.

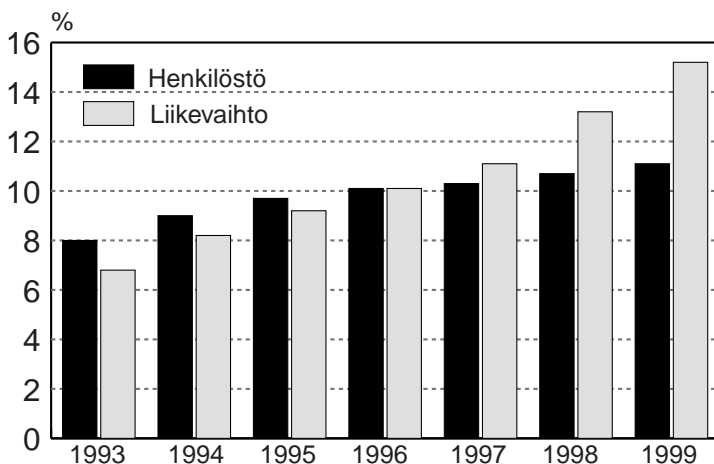
Joten huolellisen trendien piirtäjän on syytä olla tarkkana, mitä lausuu maiden välistä eroista nyt ja niiden tulevasta kehityksestä. Vertailulukujen luotettavuuden parantumista saadaan odottaa ilmeisesti jonkin aikaa, sillä edes EU:n maista meillä ei ole vertailukelpoista tietoa siitä, kuinka monella vaikkapa 15–74 -vuotiaista on matkapuhelin omassa käytössään. Kuitenkin se olisi matkapuhelimen sosiaalisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia arvioitaessa aivan oleellinen perustieto.

Seuraavaksi tarkastellaan, mitä Suomen kuuluminen tieto- ja viestintätekniikan käytön kärkir ryhmään merkitsee kansantalouden ja yritystoiminnan tasolla. Sen jälkeen kuvataan: a) kuinka paljon laitteita on erilaisissa talouksissa, miten niitä hankkineiden osuudet ovat kasvaneet 1990-luvulla, b) miten iso osa suomalaisista käyttää uutta tieto- ja viestintätekniikkaa ylipäätään ja c) mikä on käyttöaste kotona, työssä tai koulussa sekä d) miten hyvin suomalaiset arvioivat hallitsevansa uuden tieto- ja viestintätekniikan käytön. Sen jälkeen esitellään lukutaitotutkimuksen tuloksia, koska myös siinä on tietoyhteiskuntataitoihin liittyviä kiinnostavia tuloksia. Loppuluvussa esitetään arvioita tietoyhteiskuntakehityksestä.

Kansantalouden ja yritysten tietoyhteiskunnallistuminen

Informaatiosektori on vastannut huomattavalta osalta viime vuosien viennin, kokonaistuotannon ja työllisyyden kasvusta. Informaatioalojen yritysten yhteenlaskettu liikevaihto oli 203 miljardia markkaa vuonna 1999. Informaatioaloilla toimi noin 14 500 yritystä, jotka työllistivät noin 140 000 henkilöä.

Informaatioalojen yritysten osuus kaikkien yritysten liikevaihdosta oli 15 prosenttia ja henkilöstöstä 11 prosenttia. Kuvan 3 perusteella kasvu on ollut kuitenkin aika rauhallista. Mistään kiihtyvästi nousevasta trendistä ei voi puhua koko kansantalouden kehitykseen suhteutettuna.

Informaatiosektoriin kuuluvat:

Tavaratuotannosta: a. konttorikoneiden, b. tietokoneiden, c. eritettyjen johtimien ja kaapelien, d. elektronisten piirien jne. valmistus, e. televisio- ja radiolähettimien jne. valmistus, f. mittaus-, tarkkailu- ja navigointilaitteiden yms. ja g. teollisuuden prosessisäätölaitteiden valmistus.

Palvelutuotannosta: a. viihde-elektroniikan, b. tietokonelaitteistojen, c. tietoliikennevälineiden tukkukauppa, d. teleliikenne, e. konttorikoneiden jne. vuokraus ja f. tietojenkäsittelypalvelu sekä

Sisältötuotannosta: a. kustantaminen, b. markkinatutkimus ja mielipideselvitykset, c. liikkeenhoidon konsultointi, e. mainospalvelu, f. elokuva- ja videotoiminta, g. radio- ja televisiotoiminta ja h. uutistoimistot (Katso tarkemmin Tiedolla tietoyhteiskuntaan II s. 74 ja 109)

Kuva 3. Informaatiosektorin henkilöstön ja liikevaihdon osuudet (%:na) kaikista yrityksistä vuosina 1993-1999

Vuonna 1997 informaatiosektorilla työskenteli vain 5.5 prosenttia kaikista yrityksissä ja julkisilla sektorilla työskentelevistä ihmisistä. Koko työllisen työvoiman kasvusta vuosina 1996-1997 informaatiosektorin osuus oli lähes 13 prosenttia. Erityisesti informaatiosektorin tavaratuotannon merkitys työllistäjänä on korostunut, sinne syntyi puolet teollisuuden uusista työpaikoista.

Tietoyhteiskunnalle ominaisten tavaroiden tuotanto on kasvanut huomattavasti muuta teollisuutta nopeammin. Vuosina 1991-1996 tuotannon arvo kasvoi keskimäärin 37 prosenttia vuodessa, kun muun tuotannon kasvu vauhti oli 11 prosenttia. Vuonna 1995 tietoteknisiä tuotteita tuotettiin Suomessa noin 35 miljardin markan arvosta. Niiden osuus tehdasteollisuuden tuotannon kokonaisbruttoarvosta oli yhdeksän prosenttia.

Vuonna 1999 näitä tuotteita tuotettiin jo 69 miljardin markan arvosta, mikä oli yli 13 prosenttia tehdasteollisuuden tuotannon kokonaisarvosta.

Tietoteknisten tuotteiden ulkomaankaupan arvo ja sen osuus Suomen koko ulkomaankaupasta on kasvanut huomattavasti 1990-luvun aikana. Vuosina 1990-1998 niiden viennin arvon keskimääräinen kasvu oli 25 prosenttia vuosittain. Suomen koko vienti kasvoi samana aikana keskimäärin 11 prosenttia vuodessa. Eli muu vienti kasvoi noin kuusi prosenttia vuodessa. Tietoteknisten tuotteiden viennin osuus koko viennistä oli noin seitsemän prosenttia vuonna 1990 ja yli 25 prosenttia vuonna 2000. Tuonnin vastaava osuus oli 10 prosenttia vuonna 1990 ja 19 prosenttia vuonna 2000. Tietoyhteiskunnalle ominaisten tuotteiden pääryhmittely on seuraava: a. viestintä-

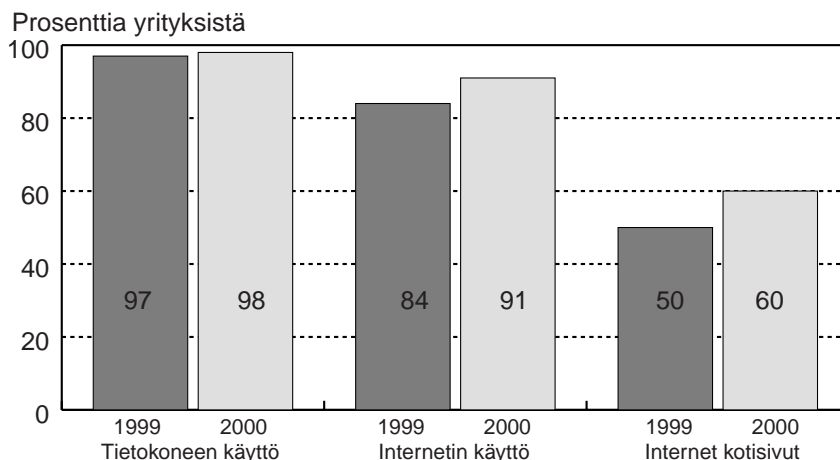
välineet, b. kulutuselektroniikka, c. tietokoneet ja niiden yksiköt, d. toimistokoneet, e. lääketieteellinen, f. teollisuuselektroniikka ja g. elektroniset tuotteet.

Viestintävälineiden eli lähinnä matkapuhelimien osuus oli jo 3/4 tietoteknisten tuotteiden viennin arvosta. Sitä ei voine pitää pelkästään myönteisenä, vaan olisi toivottavaa, että luokkaan muu kuuluva ns. sisältötuotanto eli ohjelmat, lisäarvopalvelut yms. ohjelmistotuotteet saisivat markkinoita ulkomailta.

Informaatiosektorin tuotannon ja viennin kasvunopeudet olivat 1990-luvulla erittäin suuria. Kun ne lasketaan korkoa korolle periaatteen mukaan, niin tuotannon ja viennin arvot kaksinkertaistuvat alle viidessä vuodessa, vaikka kasvuvauhti hieman hiipuisikin. Jos kasvu pysyisi edelleen noin nopeana muuttuisi kansantalouden rakenne aika nopeasti. Vuodet 2001 ja 2002 ovat olleet kuitenkin hitaan kasvun aikaa.

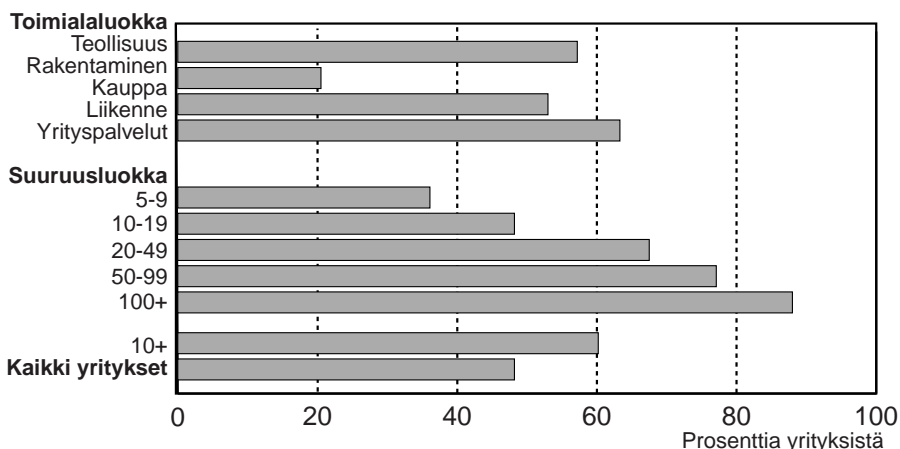
Tietotekniikan käyttö yrityksissä

Kun vähintään 10 hengen yrityksistä vuonna 1999 internet-yhteyttä käytti 84 prosenttia, niin vuonna 2000 näitä yrityksiä oli jo 91 prosenttia (Internet ja sähköinen kauppa yrityksissä 2001 SVT, Tiede, teknologia ja tutkimus 2001:3). Joten yritysten keskuudessa on internetin käyttöaste jo varsin korkea. Tietokone oli lähes jokaisessa yli 10 hengen yrityksessä ja kotisivujen määrä kasvoi nopeasti. Alle 10 hengen yrityksistä ei ole tarkkaa tietoa, mutta vuoden 1999 haastattelututkimuksen mukaan alle kymmenen hengen toimipaikoissa työskentelevistä oli pienemmällä osalla käytössään tietoyhteiskuntaliittymät (tietokone ja sähköposti) kuin isommissa työpaikoissa työskentelevillä. Edelleen 5-9 hengen yrityksissä työskentelevillä tietotekniikka oli selvästi useammin työntekijöiden käytössä kuin 1-4 hengen yrityksissä. Pienyritysten toiminta ja asiakaskunta lienee usein sen luonteista ja paikallista, että tietoverkon käyttö ei ole samalla tavalla perusteltua kuin isommissa yrityksissä.

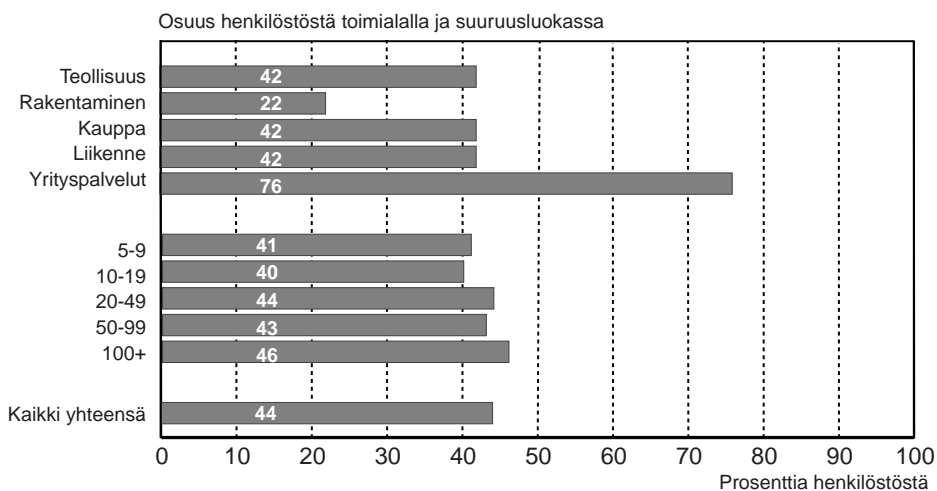
Kuva 4. Tietotekniikan käyttö yrityksissä, osuus kaikista vähintään 10 hengen yrityksistä vuosina 1999 ja 2000

Internetsivujen yleisyys vaihtelee huomattavasti toimialoittain (kuva 5). Yrityspalvelut ovat useimmin löydettävissä verkon kautta. Kaupassa ja erityisesti rakentamisessa on paljon pieniä yrityksiä, joten ei ole ihme, että niillä sektoreilla on aika vähän kotisivuja. Yrityksen koon yhteys kotisivuihin on hyvin selvä.

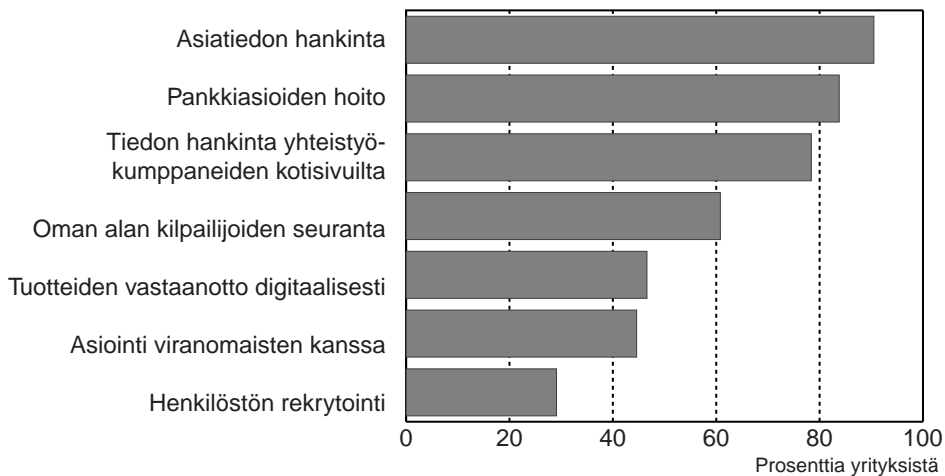

Kuva 5. Yritysten kotisivut toimialoittain, osuus internetiä käyttävistä vähintään 5 hengen yrityksistä.

Kuten kuva 6 osoittaa yrityspalvelut toimiala on kaikkien tietoyhteiskunnallistunein. Muiden toimialojen erot rakentamista lukuunottamatta ovat pieniä. Myöskään yrityksen koko ei juuri vaikuta henkilöstön internetiin pääsymahdollisuuksiin, mutta edelleen vain alle puolet työntekijöistä pääsee verkkoon.

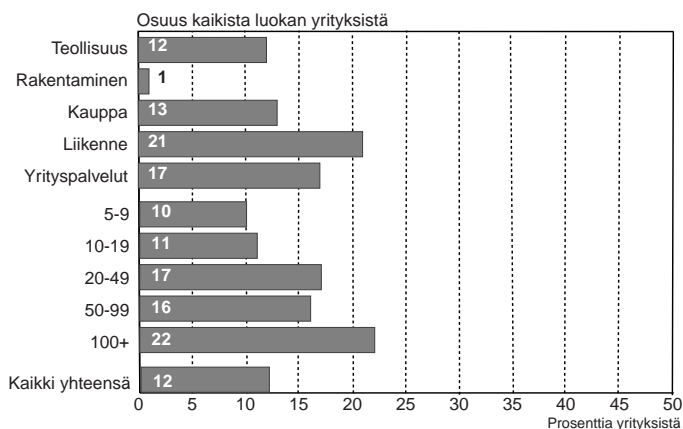

Kuva 6. Henkilöstön internetin käyttömahdollisuus toimialaluokittain ja yritysten suuruusluokittain vuonna 2000 vähintään viisi henkilöä työllistävissä yrityksissä

Kuva 7. Internetin käyttötarkoitukset yrityksissä vuonna 2000 prosentteina internetiä käyttävistä yrityksistä

Internetiä käyttävät yritykset näyttävät käyttävän sitä samaan tapaan kuin kansalaisetkin, erilaiseen tiedonhankintaan. Pankkiasioden hoito tuo ilmeisiä hyötyjä. Yritykset asioivat aika vähän viranomaisten kanssa verkon kautta. Jos tilannetta katsotaan asiakkaan kannalta, niin vain joka kymmenes yritys tarjosi mahdollisuuden tehdä tilauksia internetin kautta. On selvää, että tämä osuus tuskin kovin nopeasti nousee, sillä tilausmahdollisuus merkitsee sitä, että myös jakelu ja laskutus pitää organisoida usein uudelleen. Ne ovat yrittäjän toiminnassa aika isoja muutoksia, joten sähköisen tilausmahdollisuuden tarjoamisen pitäisi olla odotettavissa selvää tuloa. Tilaamisessa ei ole paljoa mieltä, jos tuote kuitenkin pitää hakea tuottajalta ja kaupasta. Kun olemme tottuneet tai totutettu itsepalveluun, niin vain sähköisesti lähetettävien tuotteiden kohdalla tilausmahdollisuus verkon kautta on helposti toteuttavissa.

Kuva 8. Tilausmahdollisuus internet-kotisivuilla toimivan palvelun kautta toimialaluokittain ja yritysten suuruusluokittain vuonna 2000 vähintään viisi henkilöä työllistävissä yrityksissä

Internet ja sähköinen kauppa yrityksissä raportin perusteella arvioituna suomalaisten yli 10 hengen yritysten verkkovalmiudet ovat hyvät ja aikeet sen laajempaan käyttämiseen selvät, joten tässä mielessä tietoyhteiskunnallistuminen on edennyt hyvää vauhtia. Internet on tullut osaksi yritysten ulkoista näkyvyyttä ja tiedonhankinnan kanavaksi, mutta yleistä markkinointia monipuolisempi internetin käyttö ei ole vielä edennyt kovin pitkälle. Suomen yritykset ovat näissä asioissa samalla tasolla kuin muut Pohjoismaat (The ITC Sector in the Nordic Countries 1995-2000).

Kansantalouden kokonaisuudessa tietoyhteiskuntaan liittyvät ilmiöt eivät näytä olevan vielä mitenkään hallitsevassa asemassa eivätkä kovin helposti nousekaan sille tasolle, siksi vahvoja perustuotannon alat ovat. Sen sijaan yritysten tarkastelu osoitti, että uudet välineet on otettu nopeasti sekä hyöty- että ilmeisesti myös näyttöarvo käyttöön. Eli uusi tieto- ja viestintäteknikka on jo yritysmaailmassa käytössä siellä, missä siitä on selvää hyötyä. Tulevina vuosina käydään varmaan kiihkeitä media- ja muita kiistoja, kun esim. uudet jakelukanavat yrittävät saada omaa siivuaan kulutustavara- ja palvelumarkkinoilla.

Suomalaisten tietoyhteiskunnallistuminen

Miten lähestyä uuden tieto- ja viestintäteknikan käyttöä

Jotta tieto- ja viestintäteknikan käytön kuvaus ei jäisi vain empiiristen tulosten esittelyksi, on syytä esittää pari jäsentävää näkökulmaa, joilla voidaan suhteellisen hyvin lähestyä tietoyhteiskunnallistumista nimenomaan kotitalouksien ja käyttäjien näkökulmasta. Ne ovat olleet sekä kysymysten laadintaa että raportointia ohjaavana kehikkona. Toimintaedellytyskaavion (kuva 9) näkökulma on se, että ylempänä oleva ongelma pitää olla ratkaistuna ennen kuin on järkevää arvioida alempana olevaa ongelmaa ja sen merkitystä. Kun uuden tieto- ja viestintäteknikan käyttöönotto on melkoisen tuore ilmiö voidaan perustellusti todeta, että ei ole syytä leimata ketään kyvyttömäksi käyttämään uusia välineitä. Sen sijaan huomio pitää kiinnittää siihen, a) onko edellytykset saada laitteet tai välineet käyttöön, b) jos ne ovat käytettävissä, onko taidot tai onko ne hankittavissa, c) onko tietotaso riittävä ja d) osaako sen perusteella tehdä oikeat tulkinnat siitä, mikä on itselle soveliaain toimintamalli. Vielä ennen sairauden tai muun kyvyttömyyden aiheuttamaa käyttöestettä voi olla e) motivoitumisongelmia, jotka voivat johtua muista edellytyksistä tai myös perusasenteista maailmaan ja tietoteknologiaan suhtautumisessa.

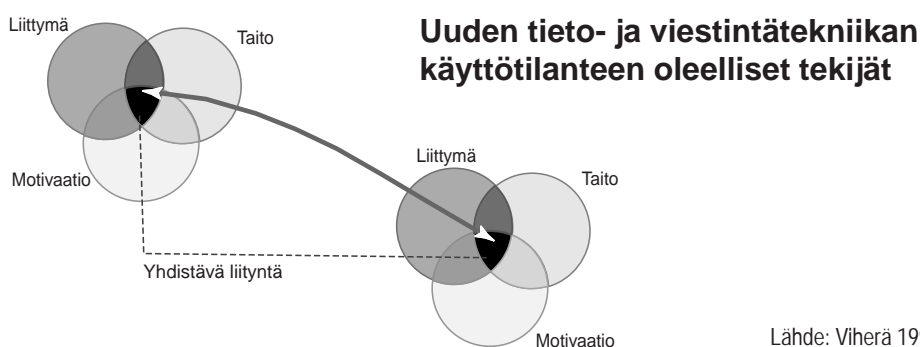
Toimintaedellytysten puute ja suoriutumisongelmat

Toimintaedellytysten puute	“Ongelma”
Ulkoiset olosuhteet puutteelliset	olosuhdeongelma
Ihmisen taidot puutteelliset	taidottomuus
Tiedot puutteelliset	tietämättömyys
Tulkinnat vääristyneet	tiedon jäsentämisongelma
Motivaatio heikentynyt	haluttomuus
Toimintakykyisyys heikentynyt	sairaus
Toiminnalliset kyvyt heikentyneet	jonkin asteinen kyvyttömyys

Lähde: Nurmela 1998

*Kuva 9. Uuden tieto- ja viestintätekniikan käyttöönoton askelmat resurssinäkö-
kulmasta*

Kuvan 10 mukaan uuden (tieto- ja) viestintätekniikan käytön edellytyksenä ovat liittymät, taidot niiden käyttöön ja motivaatio käyttää niitä. Motivaatio tarkoittaa viestintätekniikan kohdalla sitä, että liittymän käytöllä tavoitetaan joku toinen ihminen, palvelu tai tieto tavalla joka on ainakin yhtä hyvä kuin vaihtoehtoiset tavat toteuttaa motivaation virittänyt seikka. Lisäksi liittymien täytyy olla riittävän yhteensopivia, että viestin sisältö välittyy ymmärrettävästi¹.

Lähde: Viherä 1999

Kuva 10. Viestinnän onnistumisen perustekijät uusilla välineillä

Uuden tieto- ja viestintätekniikan yleistymistä pohdittaessa on syytä muistaa edellä esitettyjen näkökulmien lisäksi, että kotitalouksissa hankintapäätökset laitteista, välineistä ja liittymistä tehdään suhteessa koko muuhun toimintaan ja vaihtoehtoihin kulutuskohteisiin, siksi lopullinen kotitietokoneen tai internetyhteyden hankintapäätös on perheen koosta ja toimintamahdollisuuksista riippuen monipolvisen päätösketjun tulos, jossa rationaalinen ja looginen punninta tuskin koskaan on hankintapäätösten ainoa

kriteeri. Pikemminkin mielikuvaksi on järkevää virittää "päätojsenteon räpiköinti-malli", jossa julkisuuden markkina- ja muut signaalit sekä kotitalouteen kuuluvien erilaiset intressit muodostavat lopullista päätöstä rajaavat tekijät. (Nurmela 1996)

Voi sanoa, että viitekehysten perusteella arvioituna uuden tieto- ja viestintäteknii-kan käyttöönoton tarkka mallintaminen on lähes mahdoton tehtävä, mutta todellisuutta ja siinä valitsevia suotuisia ja epäsuotuisia edellytyksiä uutuuksien leviämislle voidaan hahmottaa tutkimalla tapahtunutta kehitystä. Sitä kautta voidaan löytää suomalaisten kotitalouksien ja ihmisten joukosta ne ryhmät, joiden päätöksenteossa ja motivaatio-ilmastossa on ollut muita useammin suotuisat olosuhteet uuden tieto- tai viestintäteknii-kan innovaatioiden juurtua osaksi arkipäivää enemmän tai vähemmän aktiivisesti käytettyinä välineinä. Näin saadaan perusteet myös tulevaisuuden ennakkoinnille.

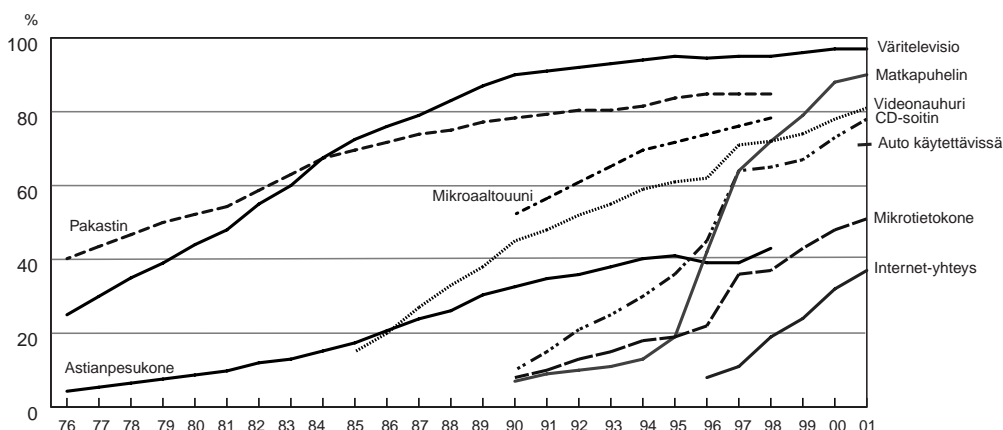
Empiirinen tietopohja

Tämän artikkelin tiedot perustuvat "Suomalaiset ja tuleva tietoyhteiskunta" hankkeeseen, jonka tavoitteena on ollut selvittää ns. tietoyhteiskunnan etenemistä Suomessa. Mittarina on käytetty uuden tieto- ja viestintäteknii-kan varantojen kasvua kotitalouksissa sekä 10-74-vuotiaiden suomalaisten uuden tieto- ja viestintäteknii-kan käyttöä ja siihen harjaantumista. Lisäksi on kysytty mielipiteitä tietoyhteiskuntaan liittyvistä asioista. Tutkimuksen tiedot kerättiin syksyllä 1999. Väestön keskusrekisteristä poimituun henkilöotokseen liitettiin kunkin otokseen valitun henkilön asuntokunnan muut jäsenet mukaan. Lopulliseen otokseen tuli 1059 kotitaloutta, joihin kuului 2960 jäsentä, joista ikärajojen sisään kuului 2340 henkilöä. Tässä tutkimuksessa kotitalouskatoa oli 31 prosenttia ja henkilökatoa 36 prosenttia. Lopulliseen tutkimusaineistoon saatiin tiedot 734 taloudesta ja 1507 haastattelulta. Vastaava haastattelututkimus tehtiin myös syksyllä 1996, joten nyt on mahdollista tarkastella kolmessa vuodessa tapahtunutta muutosta. Silloin haastatteluja saatiin 1084 taloudesta 2360 10-74-vuotiaalta. Lisäksi tietoja on poimittu muista äskettäin tehdyistä tutkimuksista. Tilastokeskuksen tietoyhteiskuntatilastointia ja tutkimusta voi seurata verkko-osoitteessa (<http://www.tilastokeskus.fi/yr/tietoyhteiskunta>).

Suomalaisten kotitalouksien tietoyhteiskunnallistuminen

Tässä luvussa tarkastellaan, miten tieto- tai viestintäteknii-kan innovaatiot ovat juurtuneet osaksi suomalaisten arkipäivää ja millaista on niiden käyttö. Aloitetaan nykytilanteen tarkastelu kotitalouksien laitevarannosta ja arvioilla varannon tulevasta kasvusta.

Tieto- ja viestintätekniikka kotitalouksissa

Lähde: Kulutustutkimus ja Kuluttajabarometri, Tilastokeskus

Kuva 11. Eräiden laitteiden yleistyminen kotitalouksissa vuoden 2000 syksyyn mennessä prosentteina (ainakin yksi laite)

Matkapuhelimen yleistyminen kotitalouksissa on ollut kaikkiin muihin laitteisiin verrattuna paljon nopeampaa, aivan ainutlaatuista (kuva 11). Kun syksyllä 1996 ainakin yksi matkapuhelin oli hieman yli 40 prosentissa kotitalouksista, niin 1999 ainakin yksi matkapuhelin oli jo liki 80 prosentissa kotitalouksista ja marraskuussa 2001 oltiin jo 90 prosentin tasolla. Matkapuhelimien määrä on kasvanut nopeasti myös pienissä talouksissa.

Tietokoneen ja internetyhteyden yleistymisen on ainakin toistaiseksi noudattanut monien muiden laitteiden kaltaista "rauhallisempaa" kasvu-uraa. Suomeen tuli kolmessa vuodessa (1996-1999) 350 000 uutta tietokonetaloutta ja marraskuuhun 2001 mennessä kotitietokoneen hankkineiden talouksien määrä kasvoi vielä 300 000:lla. Tällöin joka toisessa taloudessa (1,2 milj.) oli käytössä ainakin yksi tietokone. Vuoden 2001 joulupukki oli antelias, sillä marraskuusta 2001 helmikuuhun 2002 tietokonekotitalouksien määrä kasvoi noin 100 000:lla. Kotitietokoneet ovat perheissä oleellisesti yleisempiä kuin yhden ja kahden hengen talouksissa (katso kuva 12). Yhden hengen talouksissa lisäys on ollut vähäinen. Vaikka internetyhteydet olivat lisääntyneet kolmessa vuodessa 320 000:lla, niin vuoden 1999 lopulla nopeita vähintään ISDN:n tasoisia yhteyksiä oli kodeissa vain noin 70 000 kpl. Tuoreimmankin tiedon mukaan sellaisia oli vasta 300 000 taloudessa (13 %) (Kuluttajabarometri marraskuu/2001). Samaan aikaan jonkinlainen internetyhteys oli 880 000 kotitaloudessa eli reilussa kolmanneksessa niistä.

Kotitietokoneita on vaihdettu paremmin varustettuihin, sillä CD-rom asemalla varustettuja kotikoneita oli noin 430 000 enemmän kuin vuonna 1999 kuin 1996. Vuoden 2001 syksyllä CD-rom asema oli jo miljoonassa taloudessa. Itseasiassa CD-rom antaisi hyvät mahdollisuudet paljon monipuolisemman tiedon toimittamiseen kotitalouksiin kuin verkkoyhteydet, sillä sitä käytettäessä eivät kapasiteettiongelmat ole läheskään

yhtä rajoittavia kuin verkossa ISDN:ää hitaammilla yhteyksillä. Mutta ilmeisesti verkotumisen huumassa kukaan ei uskaltaudu kokeilemaan sen toimivuutta välityskanavana. Mainosrahoitteisena se olisi suoramarkkinoinnin hintaista. Silti sen palautekanavana voisi olla myös verkko.

Tekstipohjaisen sähköisen tiedottamisen ylivoimaisesti laajin kanava olisi tietenkin teksti-tv, jonka kanavia oli vuonna 1999 käyttänyt ostamiseenkin viisi prosenttia suomalaisista (Nurmela ym. 2000). Mutta sekin on saanut epämuodikkaan ja vanhanaikaisen leiman, vaikka teksti-tv:llä on huomattavan paljon tottuneita käyttäjiä esim. urheilusta kiinnostuneiden joukossa. Kuvan 11 perusteella digi-tv:n yleistymisen pitäisi olla paljon nopeampaa kuin mitä matkapuhelimen yleistyminen oli, jos analogiset lähetykset haluttaisiin lopettaa aikeiden mukaisesti vuonna 2006. Se ei ole mahdollista kuin jonkinlaisen subvention avulla.

Kotitalouksien lukumäärä on kasvanut jatkuvasti. Suomen nykyiset noin 2.35 miljoonaa kotitaloutta jakautuvat kokonsa mukaan hyvin epätasaisesti.

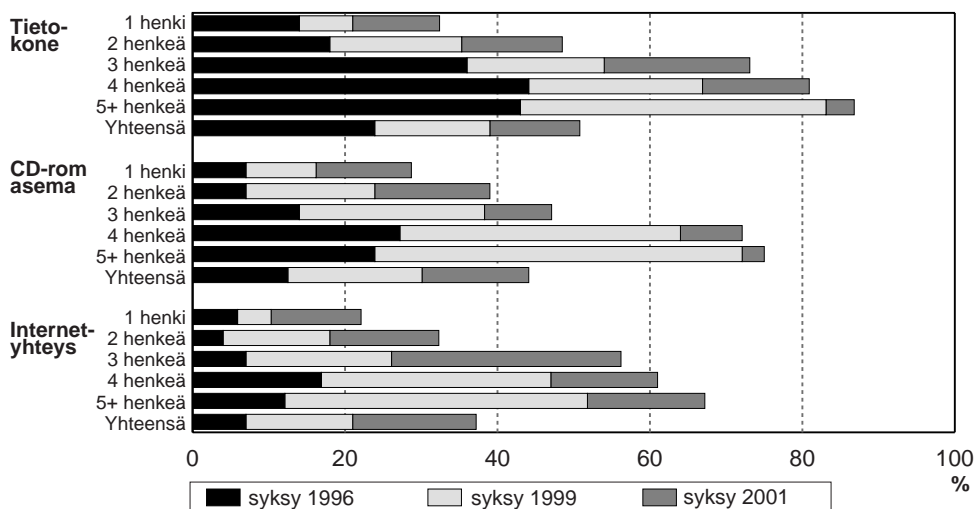
- yhden hengen talouksia	940 000 (40 %)	(v. 96 815 000)
- kahden hengen talouksia	701 000 (30 %)	(v. 96 707 000)
- kolmen hengen talouksia	310 000 (13 %)	(v. 96-99 väheni 3+ hengen
- neljän hengen talouksia	256 000 (11 %)	talouksien määrä 71 000 kpl)
- vähintään 5 hengen talouksia	141 000 (6 %)	

Tulevaisuudessa yhden hengen (iäkkäiden) talouksien määrä ja prosenttiosuus kasvavat edelleen nopeasti, kun taas kolmen hengen ja suurempien talouksien määrät alenevat jatkossakin tasaista tahtia, jos Suomeen ei muuta paljon ihmisiä muualta. Kotitalouksien siirtyminen tietoverkkoyhteiskuntaan riippuu huomattavalta osin siitä, miten yhden hengen talouksissa arvioidaan kotitietokoneen ja verkkoyhteyden hankinnasta saatavia hyötyjä. Pienten talouksien suuresta osuudesta ja pienestä perhekoosta johtuen vain noin 60 prosenttia 15–74-vuotiaista voi käyttää tietokonetta kotona, vaikka tietokone on jo yli puolessa kotitalouksista. Kotitietokone ja verkkoyhteys ovat lisäksi luonteeltaan yhden käyttäjän liittymiä verrattuna esimerkiksi televisioon ja videoon, joten niiden yleisyys kotitalouksissa kuvaa huonosti aktiivisten kotikäyttäjien määrää.

Tietokoneen ja internet yhteyden yleisyys vaihtelevat kotitalouden koon mukaan (kuva 12). Ilmeisesti uusi tietotekniikka toteuttaa lapsiperheissä useampia tärkeitä tavoitteita. Se on lapsille viihdeväline, jonka oletetaan pitävän heidät kotona, poissa "kadulta". Toisaalta nähdään, että se antaa lapsille mahdollisuuden harjaantua tulevaisuuden vaatimuksiin. Hankintaperusteiksi sanottiinkin haastatteluissa muita syitä kuin viihde, ja hankkimattomuuden syiksi ilmoitettiin pääasiassa muita kuin taloudellisia syitä. Taloudelliset seikat eivät ilmeisesti vaikuta ollenkaan matkapuhelimen hankintaan ja kotitietokoneenkin hankintaan vain, jos tulot ovat hyvin alhaiset. Arviolta noin viidennes kaikista kotitalouksista piti taloudellisia seikkoja tietokoneen hankkimisen esteenä vuonna 1999.

Kuvien 11 ja 12 perusteella voi tehdä yksinkertaistavia arvioita tulevasta kehityksestä. Jos asetetaan tietoyhteiskunnan yhdeksi kriteeriksi ikään kuin varmuuden vuoksi se, että noin 60 prosentilla talouksista on laite tai yhteys käytettävissään, niin silloin voidaan tehdä seuraavat arvaukset: Jatkamalla laitteiden yleisyyttä kuvaavia käyriä

kuvassa 11 ja tarkastelemalla muutosta kuvassa 12 voidaan arvioida, että matkapuhelin on vuonna 2002 kotitalouksissa yhtä yleinen kuin televisio. Jos matkapuhelin tekstiviestipalveluineen tulkitaan tietoyhteiskuntaan kuulumisen kriteeriksi (niin kuin haluttaneen tulkita, varsinkin wap-palvelujen käyttöönoton jälkeen), niin Suomi on tietoyhteiskunta jo nyt.

Lähde: Suomalaiset ja tulevaisuuden tietoyhteiskunta -tutkimukset 1996 ja 1999 sekä Nettiostotutkimus 2001, Tilastokeskus

Kuva 12. Kotitaloudet, joilla on käytettävissä tietokone, CD-rom asema tai internet-yhteys prosentteina talouden koon mukaan syksyllä 1996, 1999 ja 2001 (ainakin yksi laite)

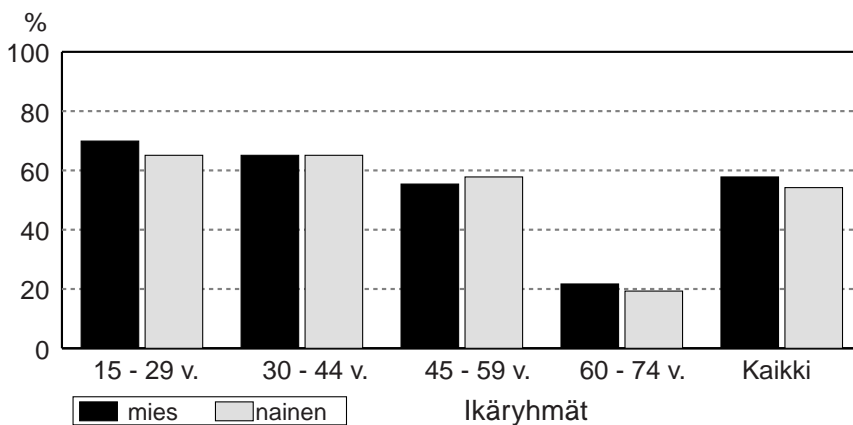
Kotitietokoneita olisi yksikertaisella trendin jatkeella arvoituna noin 60 prosentissa talouksista vuonna 2003. Nelihenkisissä ja sitä suuremmissa talouksissa niiden yleisyys lienee jo lähellä kyllästymisrajaa. Kolmihenket taloudet näyttäisivät saavuttavan sitä isompien perheiden tason hyvin nopeasti. Kahden hengen talouksissa 60 %:n raja ylittyisi vuoden 2004 alkupuolella, mutta yhden hengen talouksilla tietokoneiden ensihankinta ollut vähäisempää. Kestänee vielä noin 5-6 vuotta ennen kuin 60 prosentilla niistä olisi kotitietokone.

Jos kriteerinä pidetään verkkoyhteyksien 60 prosentin osuutta, emme vielä elä tietoyhteiskunnassa, sillä niiden määrä on lisääntynyt kotitalouksissa melko hitaasti. Kaikkien kotitalouksien verkkoyhteyksiä olisi noin 60 prosenttia vuonna 2005. Neljän hengen ja sitä suuremmissa talouksissa tuo raja on jo ylitetty vuonna 2001. Kolmen hengen talouksissa se ylittyisi vuonna 2002 ja kahden hengen talouksissa vuonna 2005. Yhden hengen talouksissa se veisi vielä yli kuusi vuotta. Kun lankapuhelinliittymä puuttuu jo nyt suurelta osalta yhden hengen talouksista, niin tietokoneen verkkoyhteyden hankkiminen ei ole läpihuutojuttu, kun otetaan vielä huomioon se, että nuorista yhden hengen talouksista 2/3:lla on vain matkapuhelinliittymä. Yhden hengen talouksissa lankapuhelinliittymät ovat iäkkäillä ihmisillä, joiden motivaatio kotitietokoneen hankintaan lienee alhainen.

Verkkoyhteyksien yleistyminen on hidasta pienissä talouksissa ainakin niin kauan kuin matkapuhelimien käyttömaksut ovat oleellisesti korkeammat ja yhteysnopeudet hitaampia kuin lankapuhelimita. Lisäksi kannettavien tietokoneiden hinnat näyttävät pysyvän korkeina, joten yhteys kotoa internetin 'ihmeelliseen taikamaailmaan' matkapuhelimen kautta jäänee vielä pitkäksi aikaa visuaalisesti varsin vaatimattomaksi ja käyttömukavuudeltaan kyseenalaiseksi. Kaapelimodeemit ovat suurissa taajamissa lankapuhelinverkon vaihtoehto, mutta niiden käyttöönoton kynnys ei liene oleellisesti alempi kuin lankaverkkoyhteyden. Kiinteä yhteysmaksu ja jatkuva yhteys kiehtonevat lähinnä nuoria. Kotitietokone ja verkkoyhteys lienevät pidemmän päälle moraalisesti hyväksyttävien tapa yksityiseen tiedonhankintaan ja varsinkin nettiostamiseen. Työpaikoilta omien yksityisasioiden hoito ei liene sen suotavampaa verkon kautta kuin muilla tavoillakaan. Yksi vaihtoehto ovat tietysti maksulliset nettikahviloiden yms. yhteydet.

Suomalaiset tietokoneen ja -verkon käyttäjinä

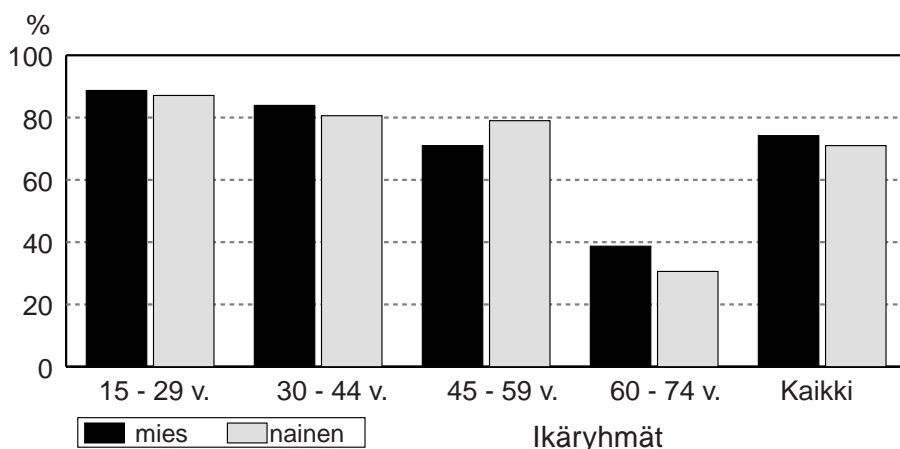
Tässä jaksossa tarkastellaan aluksi suomalaisten mahdollisuuksia käyttää tietokonetta ja internetiä vuoden 2000 lopun tilanteen mukaisesti, sen jälkeen kuvataan niiden käytön osaamista.

Lähde: Ympäristöasenteet 2000, Tilastokeskus

Kuva 13. On tietokone kotona. Tietokoneen käyttömahdollisuus kotona iän ja sukupuolen mukaan syksyllä 2000

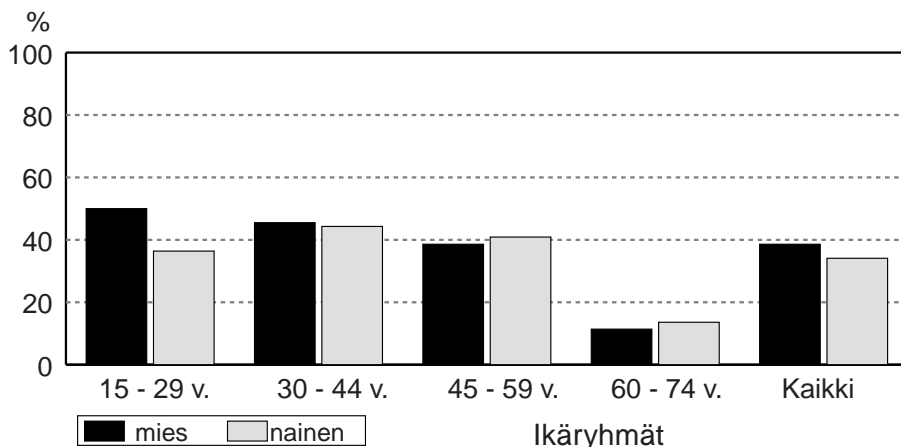
Kuvan 13 mukaan tietokonetta voi käyttää kotona nuorista ja työikäisistä aika moni, sen sijaan eläkeikäisistä vain joka viidennellä oli kotitietokone käytettävissään. Kuvaan 14 on yhdistetty kaikki mahdolliset käyttöpaikat. Senkin mukaan eläkeläisten käyttömahdollisuudet olivat vähäisiä, vaikka tuplaantuivat kotikäyttöön verrattuna. Nuorista ja nuorista aikuisista vain yksi viidestä sanoi jäävänsä kaikkien tietokoneen käyttömahdollisuuksien ulkopuolelle. Joten voitaneen sanoa, että tietokoneen käyttöön harjaantuminen on mahdollista valtaosalle suomalaisista, mutta tietoyhteiskunnallistumisen kannalta tämä on vasta yksi ehto, joka vaatii rinnalleen verkon käyttömahdollisuuden.

Lähde: Ympäristöasenteet 2000, Tilastokeskus

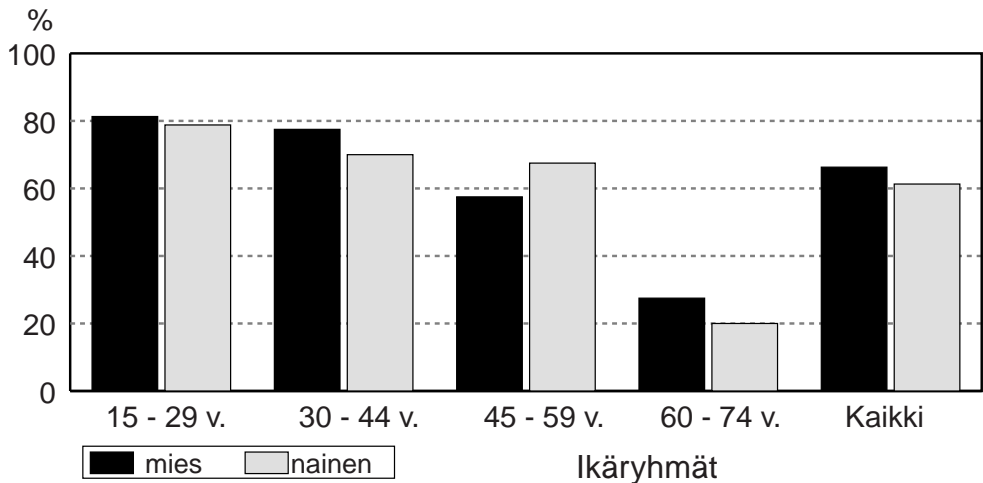
Kuva 14. On tietokone kotona, työssä, oppilaitoksessa tai vastaavassa. Tietokoneen käyttömahdollisuus jossain iän ja sukupuolen mukaan syksyllä 2000

Internetin käyttömahdollisuus, niin kotoa kuin muualtakin oli selvästi alhaisempi kuin tietokoneen käyttömahdollisuus (kuvat 15 ja 16). Nuorimmassakaan ikäryhmässä ei edes puolet päässyt verkkoon kotoa. Eläkeläisistä vain joka kymmenes voi käyttää internetiä periaatteessa kotoa käsin eikä muut käyttömahdollisuudet nosta käyttäjien määrää kuin 20 %:iin.

Lähde: Ympäristöasenteet 2000, Tilastokeskus

Kuva 15. On tietoverkkoyhteys kotona. Internetin käyttömahdollisuus kotoa sukupuolen ja iän mukaan syksyllä 2000.

Lähde: Ympäristöasenteet 2000, Tilastokeskus

Kuva 16. On tietoverkkoyhteys kotona, työssä, oppilaitoksessa tai sastaavassa. Internetin käyttömahdollisuus jostain sukupuolen ja iän mukaan syksyllä 2000.

Vaikka vuodesta 1996 vuoteen 1999 tietokoneen käyttäjiä oli tullut lisää noin 450 000 ja heistä pääosa yli 30-vuotiaita, niin erilaisten ohjelmien käyttö oli lisääntynyt huomattavasti enemmän, sillä kaikkien ohjelmien kohdalla niitä käyttämättömien osuudet olivat laskeneet oleellisesti. Voi sanoa, että melkein kaikki, jotka voivat käyttää tietokonetta, olivat sitä myös käyttäneet sekä tekstinkäsittelyyn että internetselailuun. Suomalaisten tietoyhteiskuntataitojen nopea lisääntyminen kolmessa vuodessa osoittaa, että ihmisten kykyjen puute ei ole suuri ongelma, vaan taidot ovat lisääntyneet tarpeiden myötä. Hyvä vertailukohde on auton ajokortti, joka on 22–45-vuotiaista yli 90 %:lla ja 65–69-vuotiaistakin yli 60 %:lla (Tielaitos. Tulevaisuuden näkymiä 1/2000 s. 5-14). Ajokortti on kallis, mutta silti sen hankkii lähes jokainen, eikä väitetä, että ihmiset olisivat kyvyttömiä ajamaan autoa.

Taulukko 1. Tietokone- ja verkko-ohjelmien hallinta sukupuolen ja iän mukaan % vuoden 1999 syksyllä. (Osaaminen vähintään kuvatus tasoinen)

MIEHET	< 15 v.	15-19 v.	20-29 v.	30-39 v.	40-49 .v	50-59 v.	60+ v.	yht.
Voi käyttää tietokonetta jossain	97	87	64	66	61	57	15	60
Käyttää näppäimistöä melko sujuvasti	88	80	55	53	50	45	11	50
Käyttää engl.kiel. ohjelmia jotenkuten	63	79	58	52	44	39	8	48
Hallitsee tekstinkäsittelyn kohtuullisesti	75	83	56	50	37	46	9	46
Hallitsee levykkeelle kopioinnin koht.	54	78	54	50	40	30	10	42
Pääsee jostain verkkoon	66	61	43	38	29	32	7	35
On ainakin yksi sähköposti	42	52	43	35	27	28	6	31
Hallitsee sähköpostin kohtuullisesti*	60	64	46	46	37	36	8	40
Hallitsee internetselaimen kohtuullisesti*	72	84	55	50	34	31	6	43
Hallitsee pankkiyhteyden kohtuullisesti	6	25	39	31	22	26	6	23
NAISET	< 15 v.	15-19 v.	20-29 v.	30-39 v.	40-49 .v	50-59 v.	60+ v.	yht.
Voi käyttää tietokonetta jossain	97	90	67	74	76	52	8	60
Käyttää näppäimistöä melko sujuvasti	86	83	67	69	71	41	8	56
Käyttää engl.kiel. ohjelmia jotenkuten	65	82	61	62	61	35	5	49
Hallitsee tekstinkäsittelyn kohtuullisesti	86	84	63	64	60	30	7	50
Hallitsee levykkeelle kopioinnin koht.	26	56	48	49	45	20	3	34
Pääsee jostain verkkoon	57	55	38	43	43	18	1	32
On ainakin yksi sähköposti	32	47	38	39	32	16	0	27
Hallitsee sähköpostin kohtuullisesti*	49	70	52	52	53	31	3	41
Hallitsee internetselaimen kohtuullisesti*	66	82	55	48	44	23	1	40
Hallitsee pankkiyhteyden kohtuullisesti	4	12	24	42	38	14	2	21

* Prosenttiosuudet ovat korkeampia kuin verkkoon pääsy, koska hallintakysymykset eivät olleet sidoksissa viime syksyn tilanteesta kuten verkko- ja sähköpostiyhteydet ovat, vaan tietokoneen joskus tapahtuneeseen käyttöön.

Syksyltä 2001 oma sähköposti oli ikäryhmittäin 15-19 v. 75 %, 20-29 v. 70 %, 30-39 v. 62 %, 40-49 v. 60 %, 50-59 45 % ja 60+ v. 10 % eli muutos vuoden 1999 lopun tilanteesta on hyvin suuri. Nyt jo yli puolella 15-74 vuotiaista suomalaisista on sähköposti, joten se tarjoaa ainakin periaatteessa oleellisesti aiempaa useammin mahdollisuuden tavoittaa henkilö välillisesti samaan tapaan kuin tekstiviestillä. Nähtäväksi jää, miten tämä substituuttimahdollisuus vaikuttaa tekstiviestien käyttöön. Yksittäisten teksti- ja sähköpostiviestien hintaerohan on suuri. Tekstiviesti ja sähköposti ovat tähän asti olleet käyttötarkoitukseltaan aika erilaisia, joten niiden vakiintuneet käyttötavat hidastavat muutoksia, myös keskinäistä korvaavuutta. Nyt palveluna tarjotaan sähköpostien lukua (ja lähettämistä) matkapuhelimella. Eläkeikäisiä ei sähköpostilla vielä tavoita kuin poikkeustapauksissa.

Tekstiviesti tarjoaa mahdollisuuksia monenlaisiin palveluihin. Seuraava asetelma kuvaa suomalaisten kiinnostusta niiden käyttöön vuoden 1999 syksyllä. Markkinoille

oli vuoden 1999 lopulla tulossa uusia matkapuhelinpalveluja, joita voi käyttää myös valikoista poimien. Kun vastaajilta kysyttiin kiinnostusta niitä kohtaan, niin päädyttiin taulukon 2 tuloksiin. Ostaminen matkapuhelimella herätti vain vähän kiinnostusta.

Taulukko 2. Uusista matkapuhelinpalveluista kiinnostuneet iän mukaan prosentteina matkapuhelimen pääkäyttäjistä vuonna 1999.

	Alle 30 v.	30+ v.
Postipaketin saapumisilmoitus matkapuhelimeen	78	55
Sähköpostin vastaanotto matkapuhelimella	74	41
Pankkiasioiden hoitaminen	64	41
Kirjaston lainauksen eräntymisilmoitus	63	43
Internetin www-sivujen käyttö	61	30
Kirjeposti matkapuhelimeen	53	30
Ostosten maksu tilaushetkellä	31	13
Ostosten tilaus matkapuhelimella	27	12

Oleellista on se, sisältyykö internetissä surfailuun ja sähköpostin käyttöön jotain autolla ajon tapaan palkitsevaa, joka saisi tietoverkkojen käyttäjiksi myös ne, jotka eivät työn, opiskelun tai “lasten parhaaksi hankinnan” kautta joudu tekemisiin tietoverkkojen kanssa. Marja-Liisa Viherän konstruoimien viestintävalmiusindeksien muutokset vuosien 1996 ja 1999 välillä osoittavat, että motivaatio käyttää verkkoyhteyksiä ei ole lisääntynyt kolmessa vuodessa lainkaan, vaikka käyttömahdollisuudet ja osaaminen olivat kasvaneet (Viherä ja Nurmela 2000). Jos tarkastelu ulotetaan 10-15 vuoden päähän, niin huomattavan monella eläkeikäisellä on varmuudella tietokone kotonaan, koska harvat luopunevat työiässä omaksumistaan tavoista. Lähivuosina eläkkeelle siirtyvät ovat aiempaa useammin sekä hyvätuloisia että varakkaita, joten tietoverkon käytön esteet ovat ensisijaisesti motivaation puolella.

Arvioitaessa palvelujen tietoverkkoihin siirtämistä näyttäisi siltä, että perheiden tarvitsemien palvelujen tarjoamisesta verkon kautta voitaisiin saada jo nyt hyötyä, jos sillä voidaan vähentää asiakaskäyntejä (aikasäästö) ja yksinkertaistaa hakemusten yms. tietojen käsittelyä (henkilökuntasäästö). Mutta yksin asuvien, usein iäkkäiden ihmisten palveleminen verkon kautta ei toisi juurikaan kokonaissäästöjä, vaikka sähköinen palvelu hoituisi lähes kustannuksitta. Haastattelujen mukaan erilaisia lomakkeita täytetään varsin harvoin, joten voi olla kyseenalaista, onko sähköisestä palvelusta asiakkaan kannalta katsoen mieltä. Toiseksi on syytä kysyä, voitaisiinko asioita todella hoitaa vain verkon kautta, kun useimpiin ja erityisesti usein täytettäviin tarvitaan nykyisin liitteiksi kuitteja yms. (Savola 2000).

Taulukko 3 kuvaa uuden tekniikan ja palveluiden käyttöä sukupuolen ja iän mukaan. Matkapuhelimen käyttö on jo varsin yleistä 60–74-vuotiaidenkin joukossa. Iän lisääntyessä miehet ovat naisia aktiivisempia matkapuhelimen käyttäjiä. Parin viime vuoden aikana matkapuhelinta käyttävien osuudet ovat lisääntyneet nopeasti sekä yli 65-vuotiaiden että alle 15-vuotiaiden ryhmissä. Wap-puhelin oli hyvin harvalla edes nuorten miesten joukossa. Internetin käyttö matkapuhelimen kautta on jo hyvällä alulla.

Sen osalta käyttäjien osuus laskee jo selvästi iän mukaan ja putoaa alle puoleen ikäluokasta 50–59 -vuotiaiden ryhmässä. Vanhimmassa ikäryhmässä internetin käyttö on satunnaista. Tuotetiedon etsiminen internetistä kuvanee sen harjaantunutta hyötykäyttöä. "Näyteikkunaostoksiin" sitä oli käyttänyt alle 40-vuotiaista selvästi yli puolet. Sitä vanhemmissa ikäryhmissä tällainen käyttö vähenee nopeasti iän kasvaessa. Verkon kautta hankintoja tehneitä on vain 10 % vastaajista, eikä heidän osuutensa yllä edes viidennekseen missään ryhmässä. Itse puhelimitse tehtyjä tuotehankintoja oli selvästi useammalla kaikissa ikäryhmissä. Vaikka eroa varmaan selittävät erilaiset tuotevalikoimat ja niiden käytön useus, niin ainakin taulukko kertoo siitä, että puhelin on edelleen hankintoja tehtäessä toimiva väline.

Taulukko 3. Tieto- ja viestintätekniikan käyttö helmi-huhtikuussa 2001 sukupuolen ja iän mukaan prosentteina ikäluokasta (tehnyt toimintoa viimeisen 3 kuukauden aikana)

Lähde: Nettiostotutkimus kevät 2001 Tilastokeskus

MIEHET Käytön kohde	Ikäluokka						Yht.
	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60+	
Matkapuhelin omassa käytössä	90	98	94	89	87	74	88
Wap-puhelin	12	16	21	9	9	4	12
Käyttänyt Internetiä	93	80	72	62	40	16	57
Etsinyt tuotetietoa internetistä	54	70	60	43	26	10	42
Ostanut postimyyntistä	21	26	22	25	19	16	22
Ostanut puhelinmyyjältä	2	7	14	16	9	7	10
Tilannut puhelimitse hyödykkeitä	25	44	29	16	11	7	21
Tilannut tai ostanut verkosta	16	16	13	10	8	4	11
Kirjakerhon jäsen	10	16	18	12	13	10	13

NAISET Käytön kohde	Ikäluokka						Yht.
	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60+	
Matkapuhelin omassa käytössä	98	94	90	82	78	51	80
Wap-puhelin	1	5	5	4	5	3	4
Käyttänyt Internetiä	89	83	72	56	39	7	54
Etsinyt tuotetietoa internetistä	61	52	56	35	28	3	37
Ostanut postimyyntistä	52	46	51	53	41	28	44
Ostanut puhelinmyyjältä	2	16	20	18	21	15	17
Tilannut puhelimitse hyödykkeitä	26	28	27	16	11	5	18
Tilannut tai ostanut verkosta	8	14	18	9	3	1	9
Kirjakerhon jäsen	17	33	40	28	27	7	26

Pääkaupunkiseudun asukkaista useampi käyttää internetiä kuin suurissa kaupungeissa (Turku, Tampere, Oulu, Kuopio, Jyväskylä) tai muualla Suomessa. Alle 30-vuotiaiden osalta näiden kolmen alueen väliset erot eivät ole suuria, sen sijaan vanhemmissa ikäryhmissä alueelliset erot ovat huomattavia. Huomattakoon, että verkon ahkera käyttö ei sulje pois puhelimen käyttämistä hyödykkeiden hankintaan. Alueellisten erojen perusteella voi sanoa, että syrjäseutujen varttuneemmalle väestölle pitäisi pystyä osoittamaan internetin käytön "hyötyjä" olivatpa ne sitten suoria tai välillisiä, rahallisia tai viihteellisiä-harrastuksellisia. Toisaalta elämäntien vaihe voi olla suurin selittäjä ikäryhmien välisille eroille myös verkon käytön osalta, kuten se on muunkin kulutuksen osalta.

Suomalaiset verkkokaupassa

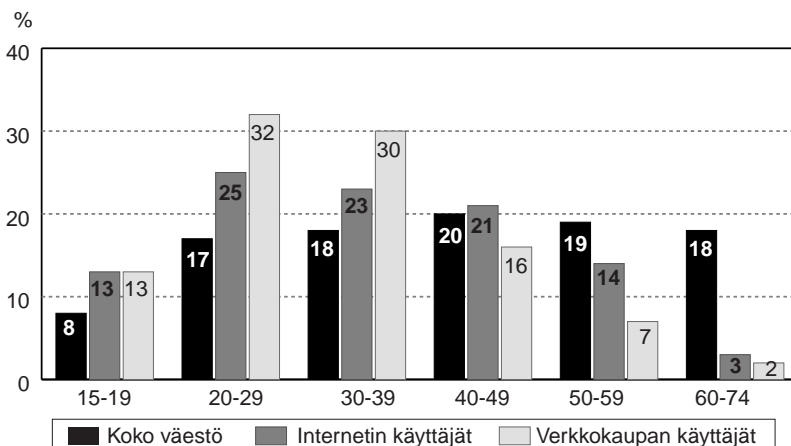
Seuraavaksi tarkastellaan sitä, kuinka paljon suomalaiset hankkivat hyödykkeitä yksityiseen kulutukseensa verkon kautta. Marraskuussa 2001 tehdyssä tutkimuksessa, jossa haastateltiin noin 1 600 Suomessa asuvaa 15–74 -vuotiaista henkilöä, kartoitettiin verkkokauppaa – sekä tilaamista että ostamista - henkilökohtaiseen käyttöön.

Postimyynti > Puhelinmyynti > Verkkokauppa

Noin 60 % 15-74-vuotiaista suomalaisista oli käyttänyt internetiä viimeksi kuluneiden kolmen kuukauden aikana, mutta vain vajaat 12 prosenttia oli tilannut tai ostanut jotakin verkon kautta yksityiskäyttöön viimeisen kolmen kuukauden aikana.

Postimyyntiin ja puhelimen käyttö hankintoihin oli yleisempää kuin verkkokaupassa käynti. Noin 30 prosenttia 15–74-vuotiaista oli tilannut kolmen viimeksi kuluneen kuukauden aikana jotakin postimyyntiin kautta ja 20 prosenttia tilannut tuotteita tai palveluita puhelimitse itse (esim. pitsan) ja 12 prosenttia oli tehnyt kaupat puhelinmyyjän kanssa. Kokonaisuutena katsoen verkkokauppa on vielä vähäistä sekä perinteisiin suoramyyntikanaviin että oma-aloitteisesti puhelimitse tehtyihin hankintoihin verrattuna. Verkkokaupassa käyneistä noin puolet oli ollut aiemmin postimyyntiin asiakkaina. Naisista 57 % ja 45 % miehistä sanoi tehneensä hankintoja aiemmin postimyyntiin kautta. Posti- ja puhelintilausten kautta saadut kokemukset helpottanevat verkko-ostajaksi siirtymistä.

Verkkokauppa näyttää olevan lähinnä nuorten toimintaa (kuva 17). Lähes puolet, 45 %, verkon kautta jotain ostaneista tai tilanneista oli iältään alle 30-vuotiaita, internetiä käyttävistä samanikäisiä oli 38 % ja koko väestöstä 25 %. Noin 60 prosenttia verkon kautta jotakin ostaneista tai tilanneista oli miehiä. Internetin käyttäjissä ei ollut enää eroa miesten ja naisten välillä. Verkkokaupan käyttäjistä erityisesti 15–19 -vuotiaiden ikäryhmä oli varsin miesvaltainen; yli kolme neljästä oli miehiä. Miesten ja naisten väliset erot tasoittuivat vanhempiin ikäluokkiin päin ja yli 30-vuotiaista eteenpäin erot olivat vähäisiä.

Kuva 17. Verkkokaupan ja internetin käyttäjien ikäjakauman vertailu koko väestöön syksyllä 2001

Mitä korkeampi koulutustausta, sitä todennäköisemmin käyttää internetiä ja käyttää verkkokauppaa. Alueellisessa tarkastelussa tuli esille selviä eroja. Koko väestöstä pääkaupunkiseudulla asuvien osuus on vajaa viidennes, mutta verkkokaupan käyttäjistä - noin kolmasosa asui pääkaupunkiseudulla.

Verkkokaupan arvo

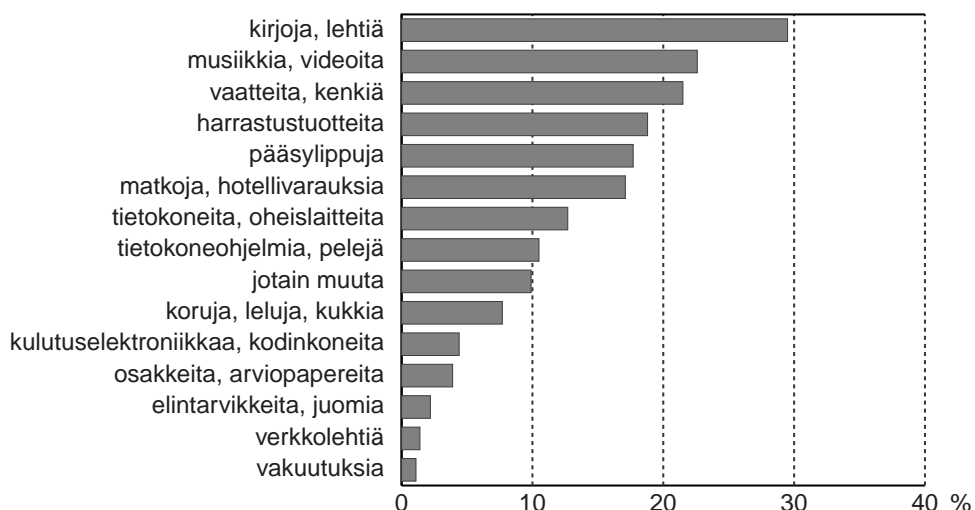
Kuluttajien verkkokaupan arvo oli 566 miljoonaa euroa (3,3 miljardia markkaa) vuodessa syksyn 2001 tietojen perusteella arvioituna. Ulkomailta tehtyjen tilausten ja ostopien osuus oli edellisestä vuodesta vähentynyt ja oli arvoltaan noin 55-65 miljoonaa euroa (300-400 miljoonaa markkaa).

Verkkokaupan suosikkituotteet

Verkkokauppaa käyneistä kolmasosa oli hankkinut kirjoja ja lehtiä. Toiseksi useimmin oli hankittu musiikkia ja videoita. Näiden tilaajia oli hieman enemmän kuin vaatteita ja kenkiä tilanneita. Viidesosa verkko-ostoksilla käyneistä oli pelannut Veikkauksen tai jonkun muun rahapelejä kolmen viimeksi kuluneen kuukauden aikana. (kuva 18)

Musiikki ja kirjat suosikkeja joka puolella maailmaa

Verkkokaupan tuotejakauma on eri maissa aika samanlainen. Vaikkakin määritelmässä, menetelmissä ja viiteajankohdissa on eroja, joitakin vertailuja voidaan tehdä. Australiassa tehdyn selvityksen mukaan useimmat verkosta yksityistarkoituksiin tehdyt hankinnat kohdistuivat kirjoihin ja lehtiin (35 %), seuraavaksi tietokoneohjelmistoihin (28 %) ja musiikkiin (19 %). Yhdysvalloissakin kirjat oli suosituin tuoteryhmä (42 %), CD-levyt ja videot toiseksi suosituin (38 %) ja tietokoneohjelmistot sekä matkat lähes yhtä suosittuja (29 ja 28 %). Ruotsissa järjestys on musiikki (38 %), kirjat (36 %), tietokoneohjelmistot (35 %), tietokonelaitteet ja vaatteet. Elintarvikkeita suomalaiset tilaavat verkosta harvemmin (4 %) kuin esim. australialaiset, jossa verkko-ostajista 7 % oli hankkinut ruokatarvikkeita, ruotsalaisista peräti kymmenen prosenttia. (Katso tarkemmin; ABS: Use of the Internet by households, State of the Internet 2000 ja Näringsdepartementet: IT och e-handel)

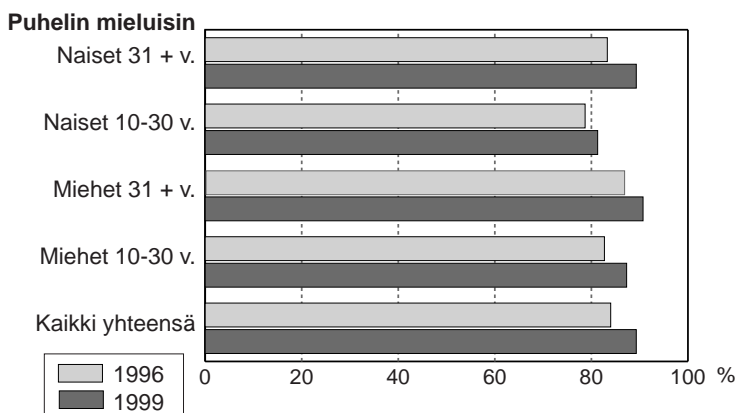
Kuva 18. Hankinnat verkkokaupasta tuoteryhmittäin vuoden 2001 elo- lokakuussa prosentteina verkkokaupan käyttäjistä

Australialaisten ja suomalaisten maksutavat olivat erilaisia. Lähes kolme neljästä australialaisesta maksoi verkko-ostoksensa heti luottokortilla. Suomalaisista verkkokaupan käyttäjistä heti maksaneita oli vain kolmannes. Suomessa kaksi kolmannelle verkkokaupan hankinnoista kohdistui kotimaahan, mutta Australiassa noin 40 % oli ostanut ainoastaan kotimaisia tuotteita ja palveluja ja yli puolet verkko-ostajista ilmoitti ostaneensa vain ulkomaisista osoitteista. Näiden erojen taustalla lienevät mm. kieli- ja kulttuurierot monien käytännöllisempien syiden lisäksi. Verkkokaupan menestymisen yksi keskeinen edellytys lieneekin huolellinen lokalisointi (tutunomaistaminen).

Verkkokaupan käyttöä voi tarkastella myös yhteiskunnan palveluverkon kannalta. Ensinnäkin sen kokonaismyynti on toistaiseksi vielä vähäistä koko vähittäiskaupan myyntiin verrattuna (alle 5 % siitä). Se näyttää myös kohdistuvan pääasiassa tuotteisiin, jotka eivät ole päivittäisen elämän kannalta keskeisiä ja jotka liittyvät kirja- ja yms.-kerhojen tilaustapojen muutoksiin. Toistaiseksi verkkokauppa ei uhkaa erilaisia lähieikä ainakaan päivittäistavara-kauppoja. Vaan niiden kannattavuuden uhat ovat aivan muualla, esim. perinteisessä kaupan keskittymisessä suurempiin yksikköihin ja kaupakeskuksiin. Niin puhelimella hyödykkeiden myyjille tai tuottajalle soittaminen omaloitteisesti kuin puhelinmyyjän kautta tehdyt hankinnat näyttävät olevan suosittuja. Ne osoittavat, kuinka keskeinen asioiden hoitamisen väline puhelin on myös ostamisessa. Jotakin oireellista lienee myös siinä, että IT-viikon tietojen mukaan Amazon.com ja muut suuret USA:laiset verkkokauppiat ovat alkaneet postittaa tuotekuvastoja asiakkaille (IT- viikko syys/2000). Ilmeisesti suomalaiset yritykset ovat edenneet järkevässä järjestyksessä verkkokauppaan eli sitä mukaa, kun asiakkaatkin sinne menevät.

Mielipiteitä tietoyhteiskunnasta

Todettakoon vielä suomalaisten tietoyhteiskuntamielipiteistä muutama tärkeä seikka: Ensinnäkin suomalaiset suhtautuvat hyvin luottavaisesti tietosuojansa säilymiseen. Kolmessa vuodessa tällaiset epäilyt ovat lisääntyneet vain hieman. Toiseksi kokemus tietotekniikan kehityksen jalkoihin jäämisestä ei ole kovin yleinen (noin 40 %) ja vähenemään päin. Kolmanneksi vain hyvin pieni osa (noin 15 %) suomalaisista kokee, että tiedontulva haittaa heitä, vaikka julkisuuden perusteella infoähky pitäisi olla kaikkien vaiva. Lopuksi ehkä tässä yhteydessä tärkein seikka: Noin 85 % suomalaisista sanoo hoitavansa asiansa mieluummin puhelimesta puhumalla kuin kirjeitse tai tietokoneyhteyksillä (kuva 19). Lähes kaikki tietotekniikan innovaatiot pyrkivät puheen käytöstä näppäilyn tai hiiren käyttöön eli itsepalveluun. Ne vastaavat huonosti suomalaisten ilmaisemaa toivetta asiainnin hoitamistavasta. Tässä voisi olla selvä toisinajattelun paikka tuotekehittelyssä.

Kuva 19. Mieluisin asiointiväline sukupuolen ja iän mukaan % v. 1996 ja 1999

Koululaisten tietokoneen käytöstä

Varsinkin lukiolaisten tietokoneen käyttö oli lisääntynyt selvästi kolmessa vuodessa ja saavuttanut saman tason kuin peruskoulujen yläasteiden oppilailla on. Tekstinkäsittely ja sähköpostin käyttö koulussa olivat yleistyneet selvästi. Internetiä on voinut selaila koulussa lähes jokainen. Ilman koulun tarjoamia tietokoneen, koneen ja verkon käyttömahdollisuuksia meillä olisi ollut noin 86 000 tietokoneen käyttömahdollisuutta omaavaa 10–19-vuotiasta vähemmän. Nettikäyttäjiä olisi 178 000 vähemmän ja sähköpostin käyttäjiä 113 000 vähemmän.

Runsaasti kotitietokonetta käyttävät (yli 5t/vko) koululaiset ovat vähentäneet useimmin tv:n katselua ja epämääräistä oleilua. Myös ulkoilu on vähentynyt noin kolmanneksella nuorista. Ystävyys-suhteisiin tai harrastuksiin käytettyä aikaa ei tietokoneen käyttö ole juurikaan vähentänyt.

Taulukko 4. Tietokonetta syksyn aikana koulussa käyttäneitä vuosina 1996 ja 1999 prosentteina

vuosi	10-16-v. peruskoululaiset	lukiolaiset	yhteensä
1996	76	52	72
1999	81	81	81

Kokonaisvaikutelma koululaisia koskevista tuloksista on, että tietoyhteiskuntataidot olivat lisääntyneet koululaisten keskuudessa hyvää vauhtia kolmessa vuodessa ja että kouluopetus ansaitsee siitä yhden sulan hattuunsa, varsinkin kun verkkoyhteyksiä oli saatu runsaasti koululaisten käyttöön. Koulut on pystytty verkottamaan hyvin nopeasti ja tällä hetkellä kaikki Suomen koulut ovat mukana internet-verkossa. Lapset ja nuoret ovat sitä kautta saaneet perustuntuman tietoyhteiskuntaan. Varmaan kehitys jatkuu lähivuosina samaan suuntaan. Etäopetus ja -opiskelu ovat päivän iskusanoja, jotka merkinnevät oppimateriaalien yhä kasvavaa määrää verkossa. Sen sijaan ns. sisällön tuotannon opiskelun osalta kouluissa voitaisiin edetä huomattavasti nykyistä pidemmälle.

Tietokone, puhelin ja verkkoyhteys työpaikalla

Kun edellä todettiin, että koulut ovat onnistuneet toteuttamaan tietoyhteiskuntastrategioissa niille asetetut tavoitteet, niin mikä on sitten tilanne työpaikoilla, jotka ovat myös paikkoja, joissa harjaantuminen tietoyhteiskunta taitoihin voi tulla ikään kuin luonnostaan puolipakolla.

Puhelin, tietokone ja verkkoyhteys eivät suinkaan olleet kaikkien työssä olevien työpöydällä tai muuten välittömässä käytössä vuonna 1999. Puhelinta ei tarvinnut työssään 14 prosenttia miehistä ja 17 prosenttia naisista. Alle 30-vuotiaiden töissä käyvien työtehtävissä huomattavassa osaa ei tarvittu puhelinta. Yli puolet työajasta puhelinta käytti vain noin 5 prosenttia. Puhelimen työkäytön suhteen ei ollut tapahtunut merkittäviä muutoksia vuodesta 1996. Miehistä peräti 44 prosentin työhön ei liittynyt mikron käyttöä ja naistenkin töistä tällaisia oli 35 prosenttia. Alle 30-vuotiaista työssä käyvistä yli puolet ei käyttänyt miktoa työssä. Miehistä kolmanneksella oli oma mikro töissä ja naisista 40 prosentilla. Miehillä oman työmikron omaavien osuus kasvoi iän myötä. Niiden prosenttiosuus, joilla oli työssä mikro omassa käytössä, oli lisääntynyt viisi prosenttiyksikköä ja saman verran oli vähentynyt niiden prosenttiosuus, jotka eivät tarvinneet miktoa työssään.

Työssä olevista naisista liki puolet kuului työnantajan sähköpostijärjestelmään. Miehistä heitä oli noin 40 prosenttia. Karkeasti laskien vain noin kolmannes työssä olevista käytti sähköpostia työpaikan ulkopuolisiin yhteyksiin. Internetiin pääsi työpaikaltaan miehistä ja naisista noin 30 prosenttia. Ehkä noin puolet niistä, joilla oli yhteydet työn ulkopuoliseen verkkoon, eivät päässeet esim. kotoa työpaikan verkkoon palomuurin tai muun syyn vuoksi. Tämä saattaa osaltaan hidastaa etätöiden yleistymistä.

mistä. Sähköposti tavoitettavuus oli parantunut oleellisesti kolmessa vuodessa, sillä entistä useampi pääsee lähettämään sähköposteja ja myös lähettää niitä. Lisäksi työssä olevat lukevat saamiaan sähköpostiviestejä aiempaa useammin.

Taulukko 5. Suomalaisen puhelimen, tietokoneen ja verkkoyhteyden käyttö työpaikoilla prosentteina vuoden 1999 syksyllä työssä olleista

MIEHET	20-29 v.	30-39 v.	40-49 v.	50+ v.	Yht.
Ei tarvitse puhelinta työssä	22	17	12	6	14
Puhelimessa yli puolet työajasta	4	6	1	6	4
Työhön ei liity mikron käyttöä	54	45	41	36	44
Mikro omassa käytössä	24	30	36	43	33
Voi käyttää työ sähköpostia ulkopuolelta	25	33	28	35	31
Pääsee työpaikalta www-sivulle	25	32	27	33	30
Työantajalla kotisivut	27	26	24	27	26
Yli 100 sähköpostia /vk töihin	2	2	2	3	2

NAISET	20-29 v.	30-39 v.	40-49 v.	50+ v.	Yht.
Ei tarvitse puhelinta työssä	31	13	11	16	17
Puhelimessa yli puolet työajasta	7	11	8	2	6
Työhön ei liity mikron käyttöä	53	28	29	38	35
Mikro omassa käytössä	22	42	47	38	39
Voi käyttää- työ sähköpostia. ulkopuolelta	14	43	42	27	33
Pääsee työpaikalta www-sivulle	14	41	39	21	31
Työantajalla kotisivut	8	36	35	19	27
Yli 100 sähköpostia /vk töihin	0	3	1	2	2

Läheskään kaikilla ei ollut vaivatonta liittymää ns. tietoyhteiskuntaan työn kautta, joten ajatus siitä, että työn kautta voisi saada ns. tietoyhteiskuntataitoja ikään kuin työn ohessa ei toteudu kovinkaan yleisesti. Ns. työssä oppiminen ei ratkaise välineosaamisen puutteita. Erityisesti nuorten alle 30-vuotiaiden työt näyttivät olevan monesti sellaisia, ettei niihin liity tietokoneen tai verkon käyttöä.

Kun yli 50 puhelua töihin viikossa saavia oli useimmissa ryhmissä 20 -30 prosenttia ja yli 100 sähköpostiviestiä saavia oli vain pari prosenttia työssä käyvistä, niin yleistä aihetta valitukseen sähköisen verkottumisen työtä suuresti lisäävästä vaikutuksesta ei liene. Tosin voi olla, että puhelujen määrät eivät ole alentuneet, vaikka sähköposteja tulee enemmän ja useammalle kuin aiemmin.

Etätyöstä

Työssä olevista miehistä 17 prosenttia arvioi, että omaa työtä voisi tehdä vähintään lyhyitä aikoja etänä. Naisista arvioi näin olevan 21 prosenttia. Itseenä koko- tai osapäiväisinä etätyöntekijöinä pitäviä oli hyvin pieni joukko (alle 30 000 henkeä) eikä heidän määränsä ollut kolmessa vuodessa kasvanut. Sen sijaan halukkuus etätyöhön näyttää hieman kasvaneen, mutta oli edelleen melko alhaisella tasolla. Kaikista työssä

olevista laskettuna vain noin 11 prosenttia oli halukas etätyöhön³. Etätyön osalta ei ole nähtävissä minkäänlaista kiihtyvän kasvun vaihetta vaan edelleen jo työn luonteesta johtuen työ täytyy tehdä yhdessä toisten kanssa varsinaisella työpaikalla. Etätyölle on haluttu antaa myös ympäristön säästöä edistävä tehtävä. Sen osalta Liikenneministeriön teettämä selvitys osoittaa hyvin selvästi, että mitään liikkumista vähentäviä johtopäätöksiä ei voida etätyön kasvusta johtaa. (Lehto & Himanen 2000) Mutta toisaalta kategorinen päättely, että etätyö jää marginaaliin ei ole perusteltua, sillä mahdollisuudet ja rajoitteet ovat monesti ihmisten päiden sisällä eikä toiminnassa sinänsä (Heinonen & co 2000)

Tietosuojaan suhtautumisesta

Risto Heinosen analysoimien tietosuojaan suhtautumista koskevien kysymysten perusteella suomalaiset eivät ole huolissaan yksityisyydestään. Tätä mieltä ovat erityisesti nuoremmat, uutta tietoteknologiaa, tietoverkkoja ja niiden palveluja käyttävät, miehet hieman enemmän kuin naiset. Yksityisyys ei asetu suomalaisten arvohierarkiassa kovin korkealle. Esimerkiksi tietojen ja tietoteknologian käyttö erilaiseen valvontaan hyväksytään oman yksityisyyden kustannuksellakin. Kansalaiset eivät näe viranomaisia pelottavana Isona Veljenä, mutta haluavat tietää, mitä tietoja viranomaiset keräävät rekistereihinsä ja mihin niitä tietoja käytetään. Lisäksi kansalaiset haluavat vaikuttaa itseään koskevaan päätöksentekoon, eivätkä hyväksy vain rekisteritietoihin perustuvaa päätöksentekoa omassa asiassaan. Suomalaiset ovat valmiita käyttämään uusia teknologioita ja verkkopalveluja, vaikka niiden käyttöä valvottaisiin ja siten puututtaisiin heidän yksityisyyteensä. Suurelle osalle suomalaisista korttien käyttöön liitetyt etuudet merkitsevät enemmän kuin yksityisyyden menetykset. Naapurin harjoittamaa valvontaa suomalainen ei suvaitse. Näissä tuloksissa on mielenkiintoista se, että nuoret uutta tietoteknologiaa ja -verkkoja käyttävät suhtautuvat erityisen luottavaisesti tietoyhteiskuntaan. Voisi ehkä sanoa, että heidän kohdallaan tietoyhteiskuntamainen toiminta varjopuolinen on tullut Focout'n ajatuksia löyhästi mukaillen sisäistetyksi herruudeksi, jota ei enää kyseenalaisteta.

Tietoyhteiskuntataidot laajemmasta näkökulmasta

Seuraavaksi esitellään lyhyesti Koulutuksen tutkimuslaitoksen tekemää kansainvälisen lukutaito tutkimuksen Suomen osuuden raporttia "Lukutaito työssä ja arjessa; Aikuisten kansainvälinen lukutaitotutkimus Suomessa"⁴, koska se liittyy hyvin läheisesti tietoyhteiskunnasta käytävään keskusteluun. Tutkimukseen kannattaa perehtyä tarkemmin, jos on vähänkään kiinnostunut lukutaidon (=luetun ymmärtämisen) vaikutuksesta suomalaisten elämään.

Lukutaito määriteltiin myös uuden tieto- ja viestintätekniikan käyttöön läheisesti liittyväksi tekijäksi. "Tieto- ja viestintätekniologian nopea kehitys on vauhdittanut tiedon, oppimisen ja lukutaidon muutosta. Sähköinen viestintä, tiedon verkottuminen ja multimedian käytön mahdollisuudet muuttavat tekstejä ja niiden saatavuutta. Tietoa ei hankita sähköpostista tai verkkosivuiltakaan ilman tietoteknologista perusosaamista

eikä ilman monipuolista lukutaitoa, joka sisältää myös visuaalisen ja multimedia tekstin ymmärtämisen ja tulkinnan. Toimiva verkkolukutaito vaatii myös perinteisten tekstien ohella hypertekstin ominaispiirteiden tuntemusta sekä ennen muuta monimuotoisen teksti-informaation valikointia ja kriittistä kyseenalaistamista sekä suhteuttamista muuhun tietoon, kokemuksiin ja arvostuksiin... Teknologian välittämässä ympäristössä lukutaidon asema näyttää vain vahvistuvan entisestään, sillä lukemisen funktiot ja lajit monipuolistuvat ainakin niin kauan kuin tietoverkot rakentuvat ensisijaisesti tekstien varaan. Tekstit muuttavat muotoaan, mutta niin muuttuvat myös tekstien lukutavat sekä lukijan ja kirjoittajan roolit. Myös tekstitiedon suhde todellisuuteen ja arvoihin on pohdittava uudelleen. Tänä päivänä lukemisen perustaitoihin liitetään usein teknologian käytön avaintaidot sekä tietoverkoissa liikkumisen, tiedon etsimisen ja sähköisen kommunikoinnin valmiudet. Verkkotekstien lukemisessa nopean, silmäilevän ja erityisesti valikoivan ja kriittisen lukemisen rooli vahvistuu, sillä lukija joutuu heti hahmotamaan kokonaiskuva ja valitsemaan, mitä osia hypertekstistä hän haluaa lukea, mihin suuntaan, mitä reittejä ja polkuja valita, mitä tietoja tai informaation lähteitä etsiä... Verkkolukemiseen liittyy usein vuorovaikutuksen mahdollisuus. Tällöin lukijan ja kirjoittajan roolit sekoittuvat. (s.9-10)”

Lukutaito on “...yksilön taito käyttää painettua informaatiota, jotta hän voi toimia aktiivisesti yhteiskunnassa saavuttaa omia tavoitteitaan sekä laajentaa tietojaan ja mahdollisuuksiaan (s.12)” “Aikuisten lukutaitoa ei tarkastella taitona, joka ihmisellä joko on tai ei ole, vaan monipuolisena taitona käyttää painettua tekstitietoa, kuvioita tai lukuja, jotta lukija voi suoriutua tehtävistä, joita opiskelu, työ tai aktiivinen osallistuminen yhteiskunnalliseen toimintaan vaatii....se ulottuu monenlaisten tekstitietojen etsimiseen ja tekstien merkityksen rakentamiseen, tulkintaan ja kriittiseen käyttöön.

Lukutaitoa tarkastellaan osa-alueina: asiatekstin lukutaito, dokumenttien käyttötaito ja kvantitatiivinen lukutaito. Kaunokirjallisuuden lukeminen jäi tutkimuksen ulkopuolelle.

Lukutaidolle on määritelty viisi tasoa, jotka kuvaavat ensisijaisesti tehtävien edellyttämien ajatteluprosessien vaativuutta. Helpoimmat tehtävät (1-taso) laadittiin sellaisiksi, että ne edellyttävät teknistä peruslukutaitoa ja yksittäisten tietojen tunnistamista ja poimimista. Toisen vaatimustason tehtäviksi määriteltiin sellaiset, jotka vaativat useampien teksti- ja numerotietojen etsimistä ja vertaamista tai ohjeiden sanatarkkaa seuraamista. Kolmannen vaatimustason tehtävät edellyttävät usein tietojen yhdistämistä ja vertaamista, laajempien tekstikokonaisuuksien jäsentämistä, ehtojen, syiden ja seurausten huomaamista sekä yksinkertaista päättelyä. Vähintään tätä tietotasoa (3) pidetään tietoyhteiskunnassa menestyksellisen opiskelun edellytyksenä. Neljännen vaatimustason tehtävät vaativat erilaisten tekstien, graafien tai numeeristen tietojen erittelyä, tulkintaa ja johtopäätösten tekoa tai erilaisten vaihtoehtoisten ratkaisujen tuottamista tehtävän asettamiin ehtoihin tai ongelmiin. Vaikeimpia olivat viidennen tason soveltavat ongelmanratkaisutehtävät, jotka edellyttivät laajojen tekstien ja eri tavoin jäsenneltyjen ja esitettyjen tietojen erittelyä, eri teksteissä olevien tietojen vertaamista, kyseenalaistamista ja arvioivaa päättelyä. Tehtävät vaativat myös laaja-alaisia taustatietoja ja niiden yhdistämistä tekstitietoon sekä erikoissanaston tuntemusta.

Tasoa kolme on pidetty kansainvälisissä tarkasteluissa tietoyhteiskunnan lukutaidon perustasona, jolle sijoittuvat selviävät hyvin aktiivisen kansalaisuuden ja opiske-

lun lukutaitovaatimuksista. Vaikka tulosten valossa suomalaisesta aikuisväestöstä kaksi kolmasosaa selviää hyvin näistä haasteista, yhdellä kolmasosalla eli noin miljoonalla aikuisella on sellaisia puutteita lukutaidossaan, että ne voivat heikentää heidän opiskeluhaluun sekä menestymistään työssä ja yhteiskunnallisessa toiminnassa. Lisäksi kymmenesosalla eli 320 000 työikäisellä on niin puutteellinen lukutaito, että se voi vaikeuttaa heidän arkielämäänsä ja työllistymistään sekä lisätä syrjäytymisriskiä. (s.20-21)”

“Tasan puolet suomalaisista aikuisista hallitsi hyvin vain yhden kielen. Kahdella kielellä pystyi oman ilmoituksensa mukaan keskustelemaan 25 % aikuisista, kolmella kielellä 19 % ja neljällä 5 % ja viidellä kielellä 1 % aikuisista (15–65-vuotiaista)(s.36).lukutaidon tason vaihtelua voimakkaimmin selittävät taustatekijät olivat vastaajien oma koulutustaso, ikä, vanhempien koulutustaso, sukupuoli ja asuinpaikka. ... Voimakkaimmaksi selittäjäksi osoittautui kaikilla osa-alueille vastaajan oma koulutustaso eli muodollisen koulutuksen pituus... Asiatekstien ja kvantitatiivisen lukemisen alueilla sukupuoli oli myös erittäin merkitsevä selittäjä: asiatekstien lukemisessa naisten, kvantitatiivisessa lukemisessa miesten eduksi.(s. 37)

Saattaisi olla, että lukutaitotutkimuksen näkökulma antaisi uudenlaista syvällisyyttä mahdollisimman laajalle käyttäjäjoukolle tarjottavien palvelujen kehittäjille.

Lopuksi

Tässä päätösjaksossa esitetään muutamia kokoavia tulkintoja siitä, missä ollaan ja mitä näyttäisi olevan tulossa.

Tietoyhteiskunnallistumisella on jo suuri taloudellinen merkitys Suomen kansantaloudessa. Jos kasvu jatkuu vielä samaa kaksinumeroista vauhtia, niin informaatiosektorin merkitys kasvaa nopeaa vauhtia⁵. Toinen kysymys on sitten, kuinka kauan alan tuotteiden kysyntä jatkuu nykyisellään. Kysyntäpotentiaalia lienee periaatteessa vielä vaikka kuinka paljon esim. matkapuhelin alalla. Kilpailu koventunee koko ajan alan tekniikan standardisoituessa ja vakiintuessa. Tuotannon automaation ja tuotesarjojen kasvaessa tuotantoa saattaa siirtyä Suomesta pois. Tällaiset tekijät hidastavat kasvuvauhtia. Toisaalta matkapuhelimiin näyttää liittyvän edelleen jatkojalostusmahdollisuuksia mm. välityskyvyn ja palvelujen suhteen. Ne antavat periaatteessa mahdollisuuden jo matkapuhelinta käyttävien asiakassuhteen uudistamiseen ja modernisointiin sekä laitteiden että palvelujen osalta. Tältä alueelta ei ole vielä kerätty käyttäjätietoja ja -kokemuksia, joten on vaikea tehdä arvauksia tulevasta kehityksestä.

Matkapuhelimesta on tullut henkilökohtaisen vuorovaikutuksen väline, jonka teksti- ja puheviestit ovat palvelleet pääasiallisesti henkilökohtaisen sosiaalisen verkoston ylläpitoa. Kasvu on perustunut ensisijaisesti yksityisen vuorovaikutuksen lisääntymiseen ja sen uusiin muotoihin. Uusia palveluja näytetään tuotettavan hyödykkeiden, sekä palveluiden että tavaroiden, ostamiseen uuden (langattoman) kanavan kautta. Silloin voidaan törmätä erilaisiin esteisiin ja hitausvoimiin. Ensinnäkin ostaminen (ostopäätöksen teko) on hyvin erilainen päätösprosessi kuin sosiaalisen vuorovaikutuksen ylläpito. Toiseksi ihmisillä on olemassa totunnaiset mallit hankkia tuotteita ja palveluita. Niiden nopea muuttaminen saattaa olla vaikeaa, vaikka haluakin olisi. Mitä

hintavammista tuotteista on kysymys, sitä enemmän vanhat tavat vaikuttanevat ostotapoihin. Sen sijaan viihdyttävillä pikkuostoksilla voi olla hyväkin markkinarako matkapuhelinmaailmassa, koska käyttötarkoitus on usein käyttäjän itsensä tai lähipiirin "hemmottelu." Ehkä uskaltaa veikata, että "mobiilit makeiset" ovat pitkään menestyvin uusi business matkapuhelinpuolella. Uusia innovaatioita ovat matkapuhelimen sijaintitiedon hyödyntäminen ja navigointipalvelut. Niillä saattaa olla jopa maksavaa kysyntää, erityisesti silloin kun liikutaan oudossa ympäristössä. Markkinoiden kannalta tällaisia tilanteita on kuitenkin harmillisen vähän. Kolmanneksi lienee myös niin, että muut kaupalliset toimijat eivät noin vain halua luovuttaa markkinaosuuksiaan langattomalle vaihtoehdolle, vaan ne tullevat tarjoamaan kilpailevia ostotapoja tai sulautamaan langattoman ja sähköisen kaupan osaksi omaa arvoketjuaan. Siinä tilanteessa uutuudet otetaan tosikäyttöön sitä mukaa, kun aiemmat investoinnit on saatu kuolettua. USA:ssa ovat kauppakeskukset ottaneet niiden tiloissa olevat internetpäätteet osaksi omaa konseptiaan.

Yritysten toiminnan sisäistä organisointia sekä niiden keskinäistä kauppaa, laskutusta ja muuta toimintaa koskien olisi pikemminkin ihme, jos internetin hyödyntäminen ei yleistyisi hyvin nopeasti, sillä se tarjoaa monia tehostamisetuja sekä myyjän että asiakkaan kannalta. Yhteiskunnallisesti tärkein kysymys on se, että lainsäädäntö on kunnossa ja veronkierto yms. vapaamatkustajuus on estetty. Pienille yrityksille olisi suotavaa tarjota riittävä (yhteiskunnallinen) tuki internetiin liittymiseksi ja sähköisen kaupanteon perusvälineiden käyttöönottoon. Tällaisen toiminnan voisi ehkä rinnastaa aluepoliittiseen tukeen. Varmaan tällaista yritystukea tarvittaisiin myös aluepoliittisinkin perustein. Tosin netissä olo ei ole kuin pieni apu yrityksen menestymiselle. Monet muut EU:n ja yms. säädökset kunnallisten hankintojen kilpailuttamispakkoineen asettavat pienyritykset ankaraan kilpailutilanteeseen, jossa pärjäämisen kynnykskysymykset ovat muualla kuin verkkoläsnäolossa.

Suomalaisten tietoverkkovalmiuksien osalta näkyy se, että kasvua on ollut reippaasti kolmessa vuodessa, mutta lähtötaso oli niin alhainen, että ollaan edelleen tilanteessa, jossa odotetaan kynnystasoa tai kasvusysäystä, joka saisi Matclafin lain⁶ toimimaan myös verkkoviestinnässä. Näyttää siltä, että matkapuhelin tietoyhteiskunnallisti suomalaiset hetkessä oman tekniikkansa antamissa puitteissa vuorovaikutusmahdollisuuksien osalta ja monet myös muun käyttäytymisen osalta. Sen sijaan tietokoneeseen perustuva tietoyhteiskunnallistuminen on edennyt hitaamin ja vienee yli vuosikymmenen ennen kuin esim. enemmistö yhden hengen talouksista on liitetty tietoverkkoihin, jos verkottumista ei tueta.

Suomalaisten lukutaitoa käsittelevä tutkimus toi esiin sen tärkeän seikan, että ymmärättävä lukutaito ja tietotekniikan osaaminen liittyvät yhteen, mutta myös sen, että niitä molempia voi oppia tarpeen tullen, eikä tietoyhteiskunnan osaamistaso ole mikään ylittämätön kynnyks. Pikemminkin on ehkä kyse siitä, että ns. tietoyhteiskuntatöitä tekevät eivät ole halukkaita tai osaavia jakamaan töitä muille. Toisaalta lukutaitotutkimuksen raportin tuloksista ei voi vetää sitä johtopäätöstä, että jos kaikkien suomalaisten lukutaito olisi vähintään tietoyhteiskunnan osaamisvaatimusten tasolla, niin työttömyys poistuisi. Niin yksinkertainen ei yhteiskuntakoneen toimintamekanismi tietenkään ole.

Syrjäytymisen estämiseksi nykyiset puhelimen käyttöön ja tiskillä asiointiin perustuvat palvelumuodot pitäisi säilyttää ainakin 15 vuotta. Kansalaisen näkökulmasta tähän sopii analogia maamme kaksikielisyydestä. Ruotsinkielisillä on oikeus saada julkiset palvelut äidinkielellään. Saman kaltainen oikeus palvelujen saantiin muutoin kuin sähköisesti pitäisi kuulua kansalaisten perusoikeuksiin vielä pitkään, jos ei haluta ihmisten syrjäytyvän kansalaisten perusoikeuksien ja tasa-arvoisen kohtelun osalta.

Mistä näkökulmasta esiteltyä uuden tieto- ja viestintätekniikan käytön nopeaa yleistymistä sekä informaatiosektorin nopeaa kasvua pitäisi tarkastella? Sosiologian näkökulmasta tietoyhteiskuntakehitys tuntuu liian suppealta. Tarvittaisiin analyysiä siitä, merkitseekö tietoyhteiskunnallistumisen eteneminen loppujen lopuksi jotain muutakin kuin automatisoinnin etenemistä aivotyön alueelle. Samoin tarvittaisiin kriittistä analyysiä siitä, mitä uuden tieto- ja viestintätekniikan kehittäjien ideoiden yleistymisen todellisuudessa merkitsisi. Tähänastisen tietoyhteiskuntapolitiikan ja -puheen voisi kyynisestä näkökulmasta leimata ”teollistamispolitiikaksi.” Tietoyhteiskunta ei ole ollut kansalaisista tai heidän yhteisöistään lähtevä tavoite, vaan tehokkuuden jatkuvaa lisäämistä ja sen ulottamista uusille ihmistyön osa-alueille, sanoisiko parhaita kapitalistisen markkinatalouden perinteitä noudattaen. Siksi olisi aika saada lisää kriittistä tutkimusta ja keskustelua siitä, millä tietoverkkojen tarjoamilla markkinoilla ja palveluilla on todella järjestelmällistä hyötyä kansalaisen ja kuluttajan kannalta ja mitkä ovat yrity maailman sisäistä kilpailua markkinoista.

Tällaisia näkökulmia ovat ainakin seuraavat:

- a. Tarvittaisiin lisää tutkimusta ja keskustelua uuden tieto- ja viestintätekniikan emansipoivista tai valtaistavista elementeistä. Niitäkin on kiistämättä sekä puhtaan itseilmaisun puolella että poliittisen vaikuttamisen puolella ja monet niistä voivat olla jopa perustavamman laatuista kuin markkinapuolen uutuudet. Tähän näkökulmaa liittyy myös tietosuojan ja yksilön intimitetin säilymisen analyysit ja niitä uhkaavien tietoyhteiskunnan tehokkaiden seuranta- ja yhdistelymahdollisuuksien kontrollointi ennen kuin on liian myöhäistä.
- b. Ihmisten maksuhalukkuus on melkoisen mystinen asia. Ainakaan nykyisin suosituimmat kaupankäynninmuodot eivät perustu ihmisten oman ajankäytön rahalliseen arvostamiseen. Jos nettiyhteys maksaa puoli euroa / tunti sitä pidetään kalliina, mutta jostain käsin kosketeltavasta tavarasta ollaan kyllä valmiita maksamaan ja käyttämään aikaa sen etsimiseen ja valintaan. Maksuhalukkuuteen vaikuttaa myös se, että internetin palvelutarjonta on lähtenyt liikkeelle mainostuloilla toisin kuin moni muu uutuus, joissa rahoittajina ovat olleet innokkaat asianharrastajat ja yhteiskunta.
- c. Tietoyhteiskuntaan siirtymisen tarina näyttää lepäävän hieman kyseenalaisten mielikuvien varassa: Se perustuu oletuksiin jatkuvasta tehostamisesta, ainaisesta kiireestä ja väärässä paikassa väärään aikaan olemisesta sekä jonkinlaiselle laiskotTELUN ja palveluksi tulemisen idealle. Mutta onko tietoyhteiskunnalla jotain annettava muillekin kuin ’bisnesnomadeille,’ joiden oletetaan olevan verkossa kai-

ken aikaa, jos tuotteiden ja palveluiden markkinoihin on uskomista (esim. Dertouzous 1997). Nuorten miessuunnittelijoiden mielikuvissa jokaisella on matkapuhelimessa ja tietokoneessa oma hovimestari, sihteeri ja kodinhoitaja. Tällaisin mielikuviin sopii ratkaisuksi kaikki se ns. mobiili- ja verkkoteknologia, jota vauhdilla kehitetään.

Mutta ovatko nuo designerien mielikuvat yhteisesti jaettuja unelmia? Ajankäyttötutkimusten mukaan kiirettä kokee vähemmistö ihmisistä. Kiireettömän enemmistön keskeisiin elämänprojekteihin tuskin kuuluu ajankäytön tehokkuuden kasvattaminen. Mitä heille on tarjolla? Laiskuus ja joutenolo ihmisen syvimänä toiveena ei myöskään ole kiistaton. Homo ludens, leikkivä ihminen, on myös suosittu kielikuva, jota laitteita ja palveluita innovoivat itse toteuttavat työssään. Mitä markkinat tarjoavat muille utelaille itsensä toteuttajille?

- d. Tietokoneen ja verkon käytön taidot ovat tarpeellisia tai jopa välttämättömiä työssä, opiskelussa jne. Toisaalta voitaneen hyvin tehdä rinnastus auton ajokorttiin. Se ei ole edellytys läheskään kaikissa työtehtävissä. Eikä ainakaan nykyisen tilanteen mukaan myöskään tietokoneen käyttäminen ole tarpeen läheskään kaikissa työtehtävissä. Tietokoneen käyttöä edellyttävät tehtävät näyttävät lisääntyvän hitaasti.
- e. Kun esim. opetusministeriön "tietoyhteiskuntataidot kaikille" -toimenpideohjelmassa on asetettu ensisijaisiksi kohderyhmiksi keski-ikäiset aikuiset, työelämän ulkopuolella oleva väestö, eläkeläiset ja vanhukset sekä erityisryhmät, niin heistä suurin osa on tietoyhteiskuntatarinassa asiakkaan/kuluttajan roolissa tai korkeintaan aktiivisena kansalaisena. Syrjäytyminen on silloin tyyppiä "on sääli, etteivät he halua kokeilla verkkoyhteyksien tarjoamia palveluja". Tästä seuraa, että kyse on motivaation herättämisestä. Onko verkossa todella jotain innostavia ja motivoivia käyttömahdollisuuksia tai palveluja laite- ja käyttökulujen vastikkeeksi. Toisaalta vasta kun on käynyt katsomassa verkon tarjontaa, voi sanoa, ettei tarvitse niitä omaan hyvään elämään.

Vakavin kysymys on, kuka tekee kokonaisuutta koskevat päätökset palveluiden jakelutavoista uuden tieto- ja viestintäteknikan hyödyntämisen yleistyessä. Kaksikielisyyteen rinnastaminen olisi vähintään, mitä voi edellyttää. Olemassa olevat koetellut järjestelmät on syytä säilyttää. Puhuminen asioiden hoidon välineenä pitäisi pysyä keskeisenä tapana myös tulevaisuudessa, jos kansalaisten näkemystä halutaan kunnioittaa. Se on tarkoituksenmukainen ratkaisu silloinkin, jos syrjäytyneiksi määritellään pienituloiset ja vähän koulutusta saaneet ja ammattitaidottomat. Heistä varmaan huomattavalle osalle asioiden hoitaminen muuten kuin puhumalla olisi työlästä.

Kokonaisuuteen kuuluisi myös ekologisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti kestävä kehityksen huomioon ottaminen. Tässä suhteessa on aika vähän pohdittu, mitä verkko-kaupan kasvu merkitsee paikallisten palvelujen säilymiselle, liittykö omista lähtökohdista edulliseen uuden tieto- ja viestintäteknikan käyttöön sudenkuoppia tai sosiaalisia ansoja laajemmasta näkökulmasta.

Noihin edellä mainittuihin tutkimusongelmiin pitäisikin olla nyt hyvät mahdollisuudet siirtyä, kun tietoyhteiskunnan kynnyksen ylittämistä ei tarvitse kantaa erityistä huolta, vaikkakin monet tarvitsevat siinä apua. Toivottavasti myös tällaiselle tulevaisuuden tutkimukselle löytyy rahoitusta kaikenlaisen tuotelähtöisen tutkimuksen lisäksi.

Viitteet

- 1 Esim. skandien puute tai niiden korvautuminen “häkkyroillä” ei vielä täysin tuhoa tekstin luettavuutta, mutta voi saada vastaanottajan ainakin huonolle tuulelle tai jopa jättämään viestin lukematta.
- 2 Linnakylä et al. (2000): Lukutaito työssä ja arjessa; Aikuisten kansainvälinen lukutaitotutkimus Suomessa.
- 3 Kysymys koskee etätyöhalukkuutta haastatteluhetken työssä tai ammatissa. Omaa työhön sitomattomaan halukkuus kysymykseen saadaan selvästi enemmän etätyöhön halukkaita (Lehto & Sutela 1999).
- 4 Linnakylä et al. (2000): Lukutaito työssä ja arjessa; Aikuisten kansainvälinen lukutaitotutkimus Suomessa.
- 5 Hyödyllinen nyrkkisääntö korkoa korolle laskettujen kasvulukujen suhteellistamiseen on jakaa luku 70 vuotuisella kasvuprosentilla. Tulos kertoo kuinka monessa vuodessa ilmiön volyymi kasvaa kaksinkertaiseksi.
- 6 Matlacfin lain mukaan vuorovaikutus kasvaa kolmannessa potenssissa sen jälkeen kun tieto (mutta ennalta tuntematon) kynnyсарvo on ylitetty. Nähtäväksi jää sopiiko tämä lainomaisuus sähköpostiin (ja internettiin). Voi olla, että matkapuhelin ja tekstiviestit ovat liian vahvoja korvikkeita.

Viestintätapojen ymmärtäminen on merkittävää viestintäpalvelujen kehittämisessä ja kohdentamisessa. Oheinen artikkeli on kirjoitettu syksyllä 2000 ja se on syntynyt yhteenvetona sen hetkisestä viestintätarpeiden ymmärryksestä. Vaikka aikaa kirjoittamisesta on jo puolitoista vuotta, niin se on edelleen ajankohtainen. Artikkelin julkaistaan syksyllä 2002 Tulevaisuuden tutkimuksen kirjassa. Kirjan toimittaa Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen johtaja, dos. Matti Kampainen.

Artikkelissa on viestinnän olemuksen tarkastelun jälkeen esitetty viestintävalmiusindeksit vuosina 1996 ja 1999 sekä tarkasteltu viestintävalmiuksien muutosta, sen syitä ja esitetty toimenpiteitä viestintävalmiuksien parantamiseksi.

Viestintävalmiudet nyt ja tulevaisuudessa

Marja-liisa Viherä

Ilman viestintää yhteisö on kuollut. Viestintä on sosiaalisen kanssakäymisen ehdoton edellytys ja katalysaattori. Tuotanto ja talous, kulttuuri ja hyvinvointi nousevat osamisesta ja sosiaalisesta toiminnasta.

Taito ja halukkuus osallistua yhteisten asioiden hoitamiseen on se aineettoman pääoman muoto, jota yhteiskunnassa tarvitaan katalysaattorina käynnistämään yhteiskunnallista dialogia. Tätä voisi nimittää viestintäpääomaksi. Yhteiskunnan viestintäpääoman muodostavat sellainen kansalaisten tiedon määrä, sellaiset viestintärakenteet ja sellainen asenneilmasto, jotka yhdessä tukevat kansalaiskeskustelua ja dialogia kansalaisten, erilaisten yhteisöjen ja erilaisten viranomaisten välillä. Yhteiskunnan sosiaalinen pääoma on aina myös viestintäpääomaa.

Yhteisö hyötyy osaamisesta vain, mikäli se tarjoaa jäsenelleen mahdollisuuden vaihtaa informaatioita ympäristönsä kanssa, mikäli sen jäsenellä on sosiaalisen kanssakäymisen edellyttämät taidot ja mikäli jäsenet ovat motivoituneet kanssakäymiseen.¹

"Politiikka on puhetta" on Olavi Borg todennut. Demokratiassa jokaisen puhe on politiikkaa, kannanottoja, näkemyksiä, vaikutusta ja yleistä mielipidettä luovaa. Ei olekaan yhdentekevää, miten yksilön ja yhteisön viestintä muodostuu, kenen ääni ja ajatus tavoittaa vastaanottajat, kuka puhuu ja kuka kuuntelee, kuka kirjoittaa ja kuka lukee, kenen kamera kuvaa ja kuka valitsee kuvauskohteet. Digitaalisena aikana tiedon ja viestinnän tuottaminen ja jakelu on monille helppoa, mutta vielä useammille mahdotonta.

Kansalaisten viestintävalmiudet ovat perusasia demokraattisen yhteiskunnan kannalta, kansalaisyhteiskunta ei voi toimia ilman kansalaisten yhdenvertaisia ja yhteensopivia viestintävalmiuksia.

Tarkastelen viestintävalmiuksia kolmen eri komponentin, liittymän eli pääsyn verkkoihin ja keskusteluareenoille, osaamisen ja motivaation avulla.

Kaikki kolme komponenttia ovat välttämättömiä, tärkeitä ja toinen toisistaan riippuvia sekä yhteen kietoutuneita. Motivaatio on kuitenkin näistä perustavin ja syvällisin. Jos ihmiseltä puuttuu motivaatio viestiä, olla osallinen sosiaalisessa yhteisössä, silloin eivät auta sen enempää hyvät laitteet kuin hyvä osaaminenkaan. Jos taas hänen motivaationsa on korkea, niin sekä pääsy että osaaminen ovat vain järjestelykysymyksiä. Hyvät yhteydet ja osaaminen kasvattavat toki osaltaan motivaatioita ja onnistumisen tunnetta.

Viestinnän olemus

Tarkastelen ensin, miten viestintä on ymmärretty eri yhteyksissä, millaisia teorioita ja käsitteitä siihen on liitetty. Viestinnän ymmärtämisen avulla virittelen ajatusta kohti viestinnän merkitystä ja motivaatioita. En edes kuvittele osaavani vastata kysymykseen tyhjentävästi, mutta esitän joitakin ajatuksia, jotka olen kokenut tärkeiksi miettiessäni viestinnän palvelujen kehittymistä ja kehittämistä, viestintätarpeita ja tekniikan mahdollisuuksia toteuttaa näitä tarpeita.

Viestintäkulttuuri

Kulttuuria pidetään yhtenä merkittävimmistä yksilön viestintäkäyttäytymistä säätelevistä tekijöistä.² Kulttuuria on merkitysjärjestelmä, jonka yhteisön enemmistö jakaa. Samaan kulttuuriin kuuluvan yhteisön jäsenillä on samanlaiset perinteet, uskomukset, arvot, normit ja käyttäytymistavat. Kulttuurin arvot ja normit vaikuttavat odotuksiin, joita asetetaan viestintäsuhteille ja vuorovaikutukselle.

Kulttuurin muodostama ryhmä voi olla esimerkiksi kansakunta, etninen ryhmä, uskontokunta, poliittinen puolue, työyhteisö, koulu, luokka tai jopa perhe.

Viestintäkulttuuri syntyy ryhmissä prosessinomaisesti. Nyky-yhteiskunnassa muutosvauhti on nopea; sekä työorganisaatioissa että kansalaisyhteiskunnan järjestöissä ja myös eri yhteisöissä syntyy ja hajoaa nopeaan tahtiin erilaisia ryhmiä. Miten tällaisille ryhmille ehtii syntyä omaa kulttuuria ja omaa tapaa viestiä? Yhteisöä voidaan vahvistaa tiedostamalla yhteisesti viestinnän merkitys yhteisön ja ryhmän olemassaololle ja kulttuurille. Samalla tyydytetään ihmisen olemassaolon yhtä perustarvetta, liittymistä yhteisöön ja muihin ihmisiin.

Ihmiset kuuluvat samanaikaisesti moneen erilaiseen yhteisöön ja heidän viestintäkäyttäytymiseensä vaikuttaa samanaikaisesti useampi kulttuuri. Lisäksi ihmiset tekevät valintoja, minkä kulttuurin tai alakulttuurin normeja he kulloinkin noudattavat. Tämä voi osaltaan selittää samansisältöisenä lähetettävän puhepostin käytön vierautta, sillä ihmiset haluavat puhua kunkin henkilön kanssa heidän yhteisellä kielellään.

Viestintäkulttuuria voidaankin tarkastella myös sen mukaan, millaisesta kulttuurista se kumpuaa. Tällöin sitä voi kuvata jatkumolla individualistinen – yhteisöllinen kulttuuri ja viestintä tässä kulttuurissa.³

Individualismia kuvaavassa kulttuurissa vuorovaikutus on suoraa ja eksplisiittistä, viestijän toiveita ja päämääriä korostavaa. Siinä kulttuurissa viestitään paljon ja sanojan rooli korostuu. Itseilmaisu on tärkeää; kerrotaan omista kokemuksista, ajatuksista

ja tunteista sekä suositaan avointa tunteiden ilmaisemista. Viestintä on päämääräsuuntautunutta. Esim. pohjalaiset heimona edustavat viestinnän osalta individualistista kulttuuria.

Yhteisöllinen kulttuuri suosii epäsuoraa viestintää, jossa viestijän aikomukset, toiveet ja tarpeet piilotetaan ja avointa tunteiden ilmaisua kartetaan. Viestintäsuhteissa pyritään toisen osapuolen kasvojen säilyttämiseen. Viestinnän määrä on vähäisempi kuin individualistisessa kulttuurissa. Yhteisöllinen kulttuuri on vastaanottajakeskeinen kulttuuri, jossa itseilmaisu on niukkaa. Epätäsmällisen, usein monimerkityksellisen viestinnän avulla tavoitellaan sopusointua yhteisössä.

Vaikka Suomi onkin skandinavistisena kulttuurina yleisesti luokiteltu individualistiseksi, niin puhekulttuuristamme on nostettu esiin myös piirteitä, jotka viittaisivat pikemminkin yhteisölliseen kulttuuriin.⁴ Yksi näistä on hiljaisuuden arvostus. Tämä piirre tulee erityisen painokkaasti esille hämäläisten joukossa. Suomalaista kulttuuria on kuvattu kuulijakeskeiseksi. On todettu, että julkisissa ja virallisissa viestintätilanteissa suomalaiset mieluummin kuuntelevat kuin käyttävät puheenvuoron. Lisäksi suomalaisilla on vahva hiljaisuuden sietokyky.

Vaikeneminen vuorovaikutustilanteessa yhdistetään meillä kohteliaisuuteen, harkitsevuuteen ja keskinäiseen luottamukseen. Viestinnän laatua kun arvostetaan enemmän kuin sen määrää.

Sosiaalisen pääoman tärkein ominaisuus on luottamus. Asiakeskeinen, faktoihin perustuva suomalaisten viestintätäytyli on omiaan herättämään luottamusta integroituvassa maailmassa. Vaikuttamisen paras perusta on viestijän luotettavuudessa.⁴

Luottamukseen perustuva vuorovaikutus on yhteistyön välttämätön edellytys globalisoituvassa maailmassa. Luottamus taas perustuu henkilökohtaisiin kontakteihin, mikä korostaa intersubjektiveisuuden viestinnän tärkeyttä samalla kun faktatietoihin perustuva viestintätäytyli edellyttää tietojen saatavuutta ja tarkistettavuutta. Suomalainen viestintätäytyli onkin omiaan kasvattamaan sekä vuorovaikutukseen että tiedon saatavuuteen perustuvia viestintäpalveluja.

Esimerkiksi työpaikoilla ja perheissä lisääntyy tarve sovittaa yhteen erilaisia näkemyksiä sekä pitää yhteyksiä matkojenkin takaa. Näkemysten sovittelu ei tapahdu aina saman pöydän ääressä. Konsensuksen saavuttaminen on hidas prosessi. Perhekulttuurin tunnistaminen auttaa ymmärtämään perheenjäsenten viestintäkäyttäytymistä ja heidän välisiään vuorovaikutusprosesseja. On helppo tunnistaa myös työyhteisöjä, joiden arvomaailma on joko vahvasti individualistinen tai vaikuttaa vahvasti kollektivistiselta. Näiden yhteisöjen viestintäprosessit eroavat toisistaan. Jäsenen on hyvä tunnistaa ja tiedostaa ryhmänsä viestintäkulttuuri onnistuakseen vaikuttamaan.

Demokratian toteutuminen edellyttää jatkuvaa eri väestöryhmien välistä vuoropuhelua, kansalaiskeskustelua. Muuten kansalaisyhteiskunnan kehittyminen ei edisty toivotulla tavalla. Globalisoituminen ja sen edellyttämä tarve verkostua on yleistymässä yhteiskunnassa. Tämä asettaa viestintäkulttuurin tunnistamiselle uusia haasteita. Myös verkkokeskusteluissa ja verkkoviestinnässä näkyvät viestinnälliset kulttuurierot.

Individualistisessa kulttuurissa on enemmän kontekstiriippumatonta viestintää: ihmiset puhuvat suoraan ja ilmaisevat tahtonsa, toiveensa ja tarpeensa suoraan.

Yhteisöllisessä kulttuurissa kontekstiriippuva viestintä on yleistä: itseilmaisu on niukkaa, oheisviestinnällä ilmaistaan asioita epäsuorasti, kuulijan kasvot halutaan säi-

lyttää, kuunnellaan paljon. Viestintä on prosessorientoitunutta: osapuolten odotetaan tarkkailevan toisiaan ja tulkitsevan merkityksiä sanojen takana. Roolien ja aseman merkitys korostuu.

Viestintävälineet ja verkot ovat sekä individualistisen että yhteisöllisen viestintäkulttuurin osia. Esimerkiksi sähköisille ilmoitustauluille tai jakelulistoille kirjoitettaessa tai niitä seurattaessa on hyvä tunnistaa viestintäkulttuurinen ero. On eri asia kirjoittaa mielipiteensä individualistisen kulttuurin taululle kuin yhteisöllisen kulttuurin taululle. Uusien keskusteluareenoiden ohjaus säännöin saattaa myös karkottaa aremmat yhteisöllisen viestintäkulttuurin edustajat. Sähköiset ilmoitustaulut ovat vielä valtaosaltaan miesten hallussa ja nämä taas edustavat yleensä individualistisempaa viestintäkulttuuria kuin naiset. Suomalainen viestintäkulttuuri selittää osittain mm. tekstiviestien nopeaa leviämistä, vaikka niillä toistaiseksi onkin hankala käyttöliittymä. Täällä pyritään etsimään oikeaa hetkeä viestille, kerrotaan arat asiat tekstiviestien avulla, lähetetään erilaisia ikoneja ilmaisemaan tunnetta jne. Ei lienekään ihme, että tekstiviestien suurkäyttäjät ovat nuoria naisia.

Myös verkostossa on luottamuksen säilyminen tärkeä asia. Vain osa tästä luottamuksesta on teknistä, varmennusta siitä, että ihminen on yhteydessä juuri tarkoittamansa henkilön kanssa. Suurin osa on edelleen keskinäistä luottamusta ja riippuu viestijöistä itsestään, heidän luottamuksestaan toisiinsa. Viestin lähettäjälle on tärkeämpää tietää, mitä hän sanoo ja kirjoittaa kuin varmistaa teknisin ratkaisuin, että vastaanottaja on juuri oikea henkilö. Tosin jälkimmäisen seikan on oltava kunnossa, mutta sen takaaminen on lähinnä palvelun tuottajan asia. Tavallisen viestijän osaamiseen kuuluu tietää, onko palvelu luotettava vai ei, mutta hänen ei itse tarvitse sitä toteuttaa.

Viestintäarkuus

Työ- ja yksityiselämän viestintätilanteet kysyvät ihmisiltä monenlaisia viestinnällisiä taitoja, kuten taitoa solmia ja ylläpitää eri tavoin erityyppisiä ihmissuhteita, taitoa ilmaista ja käsitellä eri viestintävälineiden avulla tunteita monin eri tavoin, taitoa vaikuttaa, vakuuttaa ja perustella kullekin viestintätilanteelle ja välineelle sopivalla ja parhaalla tavalla. Heidän tulee myös osata kuunnella ja vastaanottaa viestejä sekä havainnoida viestintäsuhteita ja -tilanteita, osata rakentaa tuloksekkaita tilanteita ja luoda niihin myönteistä ilmapiiriä, osata jäsentää ja hallita pienryhmän toimintaa, tehdä päätöksiä tiimissä, osata käsitellä ja ratkaista ongelmia ja konflikteja sekä kommunikoida eri kulttuureista ja ympäristöstä tulevien ihmisten kanssa.

Hyvät henkilökohtaiset vuorovaikutustaidot ovat toimivien viestintäsuhteiden perusta kaikilla elämänaloilla.⁵

Viestinnän osaamiseen vaikuttaa, onko ihminen viestintäarka vai viestintäherkkä. Viestintäaran henkilön on vaikea osallistua keskusteluihin ja ilmaista itseään. Viestintävälineet saattavat silloin olla suureksi avuksi. Esimerkiksi tekstiviestien avulla nuoret sanovat monta sellaista intiimiä asiaa, joiden ilmaiseminen muulla tavoin olisi ollut vaikeaa. Tekstiviesti auttaa myös löytämään oikean hetken sanomiselle. Uusien medioiden yhdistämisellä voidaankin luoda areenoita, joiden avulla viestintäarkuutta voidaan poistaa. Esimerkiksi erään kunnan järjestämällä viikon pituisella viestintäleirillä

oli kunnan sisäinen, leirin ajan toiminut radio, jonne oli hyvin suosittua lähettää tekstiviestejä. Niillä lähetettiin terveisiä radioon, jonka lähetyksessä toimittaja luki ne ja muut kuulivat. Tämä oli itse asiassa lähettäjältä vastaanottajalle tapahtunut viestintäprosessi, jonka alkupäässä oli poistettu viestintäarkuutta ja loppupäässä oli huomiotu, että terveiset olivat arvokkaampia, kun kaikki kuulivat ne. Terveiset olivat osa isompaa viestintää. Ensimmäisten terveisten lähettämisen jälkeen ihmisten on jo helpompi osallistua esim. keskusteluun päivähoidosta, ottaa osaa äänestyksiin jne. Vähitellen kunnan sisäinen keskusteluilmapiiri vähentää myös yksilöiden viestintäarkuutta, osallistumisesta tulee tapa.

Sosiaalisen kyvykkyyden tai sanomisen motiivin lisäksi viestintäarkuuteen vaikuttavat instrumentaalisemmat taidot, kuten kielitaito tai tekninen osaaminen. Uudet sähköiset sanakirjat ja kielenkääntöohjelmat antanevat monille uskallusta harjoittaa sähköpostin avulla ja vieraalla kielellä vuorovaikutusta. Erityisesti kirjallisen kulttuurin piirissä tämä on mahdollista. Kokemukseni mukaan suomalaista puheliaamman kulttuurin edustajien, kuten esimerkiksi italialaisten, on vaikea ymmärtää suomalaisien kollegoidensa pyyntöä kommunikoida sähköpostilla molemmille vieraalla kielellä, englannilla. He käyttävät mieluummin puhelimesta simultaanitulkkia.

Tekninen arkuus on voitettavissa koulutuksen sekä tukihenkilöiden avulla. Kokeimuksen kautta tekninen arkuus poistuu nopeasti. Onnistuneet esimerkit ja koko yhteisön siirtyminen käyttämään uusia viestintävälineitä ovat myös edesauttamassa teknisen arkuuden poistumista.

Samoin voi kuvitella, että kun vieraalla maalla ei uskalla tuntemattomilta kysyä neuvoa paikan tms. suhteen, tiedonhaku vaikkapa paikantunnistavan matkaviestimen avulla poistaa viestintäarkuutta. Samalla se jäsentää kysyjää paikkaan ja helpottaa seuraavan, täsmällisemmän kysymyksen tekemistä.

Viestintäarkuutta voi itse asiassa käyttää oppimisen motiivina.

Avoimessa viestintäilmapiirissä ihmisten viestintäarkuus laskee, luottamus vahvistuu, sosiaalinen pääoma kasvaa ja sitä kautta yhteisön tuloksellisuus lisääntyy.

Tekniikan käyttöönotto

Yhteisöllisellä toiminnalla tarkoitetaan jokaisen yhteisön jäsenen tasavertaista mahdollisuutta käyttää, muokata ja luoda uutta tietoa yhteisesti ylläpidettyyn elektroniiseen toimintaympäristöön. Tällöin myös yksittäisen ihmisen rooli yhteisöjen viestinnässä on uuden tekniikan myötä muuttunut entistä aktiivisemmaksi. Passiivisen vastaanottamisen ja odottamisen sijasta korostuu aktiivisuus informaation vastaanottajana ja tiedon hakijana.

Tieteellisessä kirjallisuudessa viestintätekniikan käyttöä tarkastelevat teoriat jakavat käyttöönoton kolmeen suuntaukseen: rationaaliseen, sosiaaliseen ja adaptiiviseen.⁶

Rationaalisuus tekniikan valinnassa ja käytössä merkitsee sitä, että viestinnän oletetaan olevan tehokasta, kun kuhunkin viestintätehtävään ja tilanteeseen on valittu rationaalisin kriteerein siihen parhaiten sopiva väline tai muoto. Rationaalista suuntausta nimitetään myös tekniseksi, sillä tekniikkakeskeistä käyttöä pyritään selittämään tekniikan ominaisuuksilla.

Sosiaalinen suuntaus kiinnittää huomion tekniikan käyttäjiin. Sosiaalisessa yhteisössä vallitsevat normit, käytänteet, arvot ja asenteet muokkaavat käyttäjien tekniikkaan liittyviä käsityksiä ja suuntaavat siten koko yhteisön tekniikan valintaa ja käyttöä.

Kolmas, adaptiivinen suuntaus tarkastelee tekniikan käyttöä yhteisön kulttuurin tuotteena eikä niinkään yksilön valintana (esim. tekstiviestit). Näin ollen yhteisön ja tekniikan suhde on aina vastavuoroinen eikä tekniikkaa voida tarkastella yhteisöstä erillään. Sosiaalinen yhteisö ei ainoastaan määrittele, miten tekniikkaa käytetään, vaan tekniikan käyttö muokkaa ja uudistaa yhteisöä koko ajan. Niinpä yhteisön viestinnän kehittyminen ja muuttuminen on hitaampi prosessi kuin yksilön viestinnän muutos. Tästä seuraa, että yksilö, jolla on hyvät tekniset valmiudet ja osaaminen, saattaa etsiä itselleen uuden yhteisön. Hän siirtyy paikallisesta fyysisestä yhteisöstä yhä useammin virtuaaliyhteisön jäseneksi, ellei hän löydä vanhoista yhteisöistään viestintäkumppaneita. Näin tekniikka muuttaa yhteisöjä ja toisaalta yhteisöt kehittävät tekniikkaa. Viestintä ei ole vain väline, jota ryhmän jäsenet käyttävät, vaan pikemminkin ryhmät ovat ilmiöitä, joita viestintä tuottaa ja mahdollistaa. Ryhmä on kulttuurin ja yhteisön kannalta keskeisin sosiaalisen tiedon tuotannon ja uusintamisen maasto.

Rationaalisen ajattelun mukaan viestintä on tehokasta, mikäli viestintäosapuolet onnistuvat valitsemaan viestintätilanteeseen sopivimman välineen. Viestinnän ollessa kontekstisidonnaista ei pidä vähätellä viestintävälinettä, sillä viestin tulkintaan saattaa vaikuttaa suuresti se, onko sanoma välitetty kasvokkain -tilanteessa, videoneuvottelussa vai sähköpostissa.

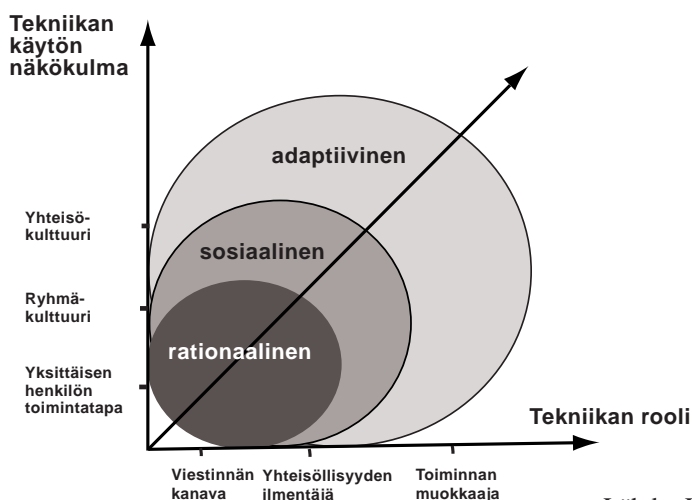
Viestintätekniikka ei ole ainoastaan tiedon ja ajatusten vaihdannan väline, vaan tekniikka on sinällään ilmiö, jonka käyttö määräytyy sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Käyttöä määrittelee pyrkimys käyttää tekniikkaa sosiaalisesti hyväksytyllä tavalla.

Sosiaalisen vaikutuksen teoria korostaa, että sosiaalinen yhteisö muokkaa viestintätilanteeseen ja tehtävään kohdistuvia käsityksiä. Käsitykset ja asenteet tiettyä tekniikkaa kohtaan muodostuvat yksilön tähän tekniikkaan liittyvistä kokemuksista, käyttötaidoista ja yhteisöllisistä tekijöistä. Esimerkiksi yhden yksilön hyvät käyttökokemukset jostakin tekniikasta ohjaavat muitakin käyttämään sitä ja päinvastoin.

Näin ollen asenteiden muokkaus uutta tekniikkaa kohtaan on tärkeää, mikäli halutaan sen leviävän. Tekniikkaa yhteisön sisällä käytettäessä tarvitaan sääntöjä ja normeja, mm. millaisia asioita tiedotetaan milläkin tavoin, milloin kokoonnutaan ja millaista tietoa säilötään tietopankkeihin. Ilman yhteisiä ja mielellään yhdessä sovittuja käytänteitä tekniikkaa ei päästä hyödyntämään täysmittaisesti.

Tekniikan käyttöön otossa välittyvät symbolisia merkityksiä joko tietoisesti tai tiedostamatta sekä yhteisön jäsenille että sidosryhmille. Esimerkiksi tietyissä työyhteisöissä tiettyjä asioita ei voi viestiä sähköpostilla, mikä taas voi olla luonnollista toisessa työyhteisössä. Oikean viestintätavan löytäminen edellyttääkin ihmiseltä yhteisön viestintäkulttuurin syvällistä tuntemista

Tekniikan tietynlainen käyttö yhteisössä ylläpitää ja vahvistaa yhteisön voimasaolevia toimintoja ja rakenteita, mutta se voi myös purkaa niitä ja korvata uusilla. Tekniikka ei yksinään muuta yhteisön rakenteita, mutta se voi toimia muutoksen katalysaattorina. Todelliseen muutokseen tarvitaan aina tekniikan lisäksi myös sosiaalisen yhteisön panos ja tekniikan yhteisöllinen käyttö.

Lähde: Kallio, Jäkälä, 2000

Kuvio 1. Viestintätekniikan valintaa ja käyttöä selittävät teoreettiset suuntaukset

Tekniikalla onkin yhteisöissä monta roolia: se on kanava, jonka kautta tieto, ajatukset, merkitykset vaihdetaan, se on ilmiö, joka vaatii siihen liittyvien ajatusten ja merkitysten vaihtoa. Jokainen yhteisö luo omat tekniikan käyttöön liitettävät toimintatapaansa, norminsa ja sääntönsä sekä suuntaa yhteisön jäsenten toimintaa sosiaalisen vahvistamisen ja sanktioiden kautta.

Tekniikkaan liittyvät toimintatavat muodostuvat ajan myötä tekniikkakulttuuriksi, joka on kiinteä osa yhteisön toiminta- ja viestintäkulttuuria

Tekniikkaa hankittaessa tulee miettiä, tarkastellaanko sitä yksittäisen henkilön, tietyn ryhmän vai koko yhteisön työvälineenä. Toiseksi tulisi määritellä, halutaanko tekniikan avulla tehostaa viestintää ja yksittäisiä tehtäviä, luoda yhteisöllisyyttä vai muuttaa koko yhteisön toimintatapoja ja -rakenteita

Viestintävalmiuksien mittaaminen

Olen mitannut viestintävalmiuksia erikseen liittymän, osaamisen ja motivaation osalta.

Viestintätekniikan kehitys on nopeaa, uusia palveluita ja tuotteita tulee lähes viikoittain. Perusviestintäväline, puhelin muuttuu ja sisältää itsessään jo monia toimintoja, muistia, numeronäytön, kellon jne. Matkapuhelimen toiminnot ovat lankapuhelinta moninaisemmat. Puhelinpalvelut runsastavat vielä lisää viestinnän mahdollisuuksia, puhelimen avulla voi hoitaa monia asioita, etsiä tietoja, maksaa laskuja ja ennen kaikkea olla vuorovaikutuksessa toisten kanssa. Internet, joka mahdollistaa sähköpostin, vuorovaikutukselliset ilmoitustaulut, kuvapuhelut, äänipuhelut jne. on laajentanut kommunikoinnin lähes kasvokkain tapahtuvan kommunikoinnin tasolle.⁷ On hiukan eri asia tarkastella internetiä viestinnän näkökulmasta kuin tiedonhallinnan näkökulmasta, puhumattakaan viihdepalvelujen, kaupan tai mainonnan näkökulmasta.

Kuitenkin viestintä on osallisena kaikissa jälkimmäisissäkin tapauksissa, loppujen lopuksi on kyse viestistä lähettäjältä vastaanottajalle, vaikka sitten kyseessä olisi ruoka-tilaus.

Viestintä, tapahtuu se sitten puhelimen, tietokoneen tai DigiTv:n välityksellä, liittyy lähes kaikkeen toimintaan, sen avulla saadaan aineksia ajattelulle, välitetään tunteita, ylläpidetään sosiaalisuutta ja mahdollistetaan tekemistä.

Tietoyhteiskunnassa viestintä muuttuu, tarvitaan uusia taitoja ja kykyjä. Tietoyhteiskunnassa osaamisesta on selvästi näkyvissä kaksi eri näkökulmaa: kapea ja laaja.⁸ Kapean näkökulman mukaan kansalaisten tulisi osata käyttää teknisiä välineitä. Laajan näkökulman mukaan kansalaisen tulisi laajasti ymmärtää myös viestintätekniikan mukanaan tuomat laadulliset muutokset ihmisen elämässä. Tällöin ihmisten tulee tunnistaa tekniikan adaptiivisen välittymisen merkitys. Jälkimmäistä osaamista on vaikeampi arvioida kuin pelkkiä teknisiä kykyjä. Lukutaitotutkimuksessa arvioitiin kansainvälisesti lukutaitoa.⁹ Tutkimuksessa nähtiin osaaminen laajemmin kuin teknisenä osaamisena, mutta vaikka lukutaito on välttämätön edellytys ainakin kirjalliselle viestinnälle, senkään arviointi ei vielä mittaa viestintätekniikan aiheuttamaa kulttuurista muutosta.

Olen tarkastellut viestinnän motivaatioita ihmisen olemassaolon perustarpeiden, jäsentymisen ajattelun avulla, liittymisen tunteiden avulla ja tekemisen suhteen.¹⁰ Näen, että nämä perustarpeet ovat tietoyhteiskunnassa merkittäviä viestinnän näkökulmasta. Niiden kehitys ei ole yhdentekevää. Näen, että nämä perustarpeet ovat nyky-yhteiskunnassa uhanalaisia. Ihmisten on yhä vaikeampi tiedontulvan ja massamedian aikakaudella jäsentää ja jäsentyä. Puhutaan vieraantumisesta ja infoähkystä, jopa todellisuuden paosta joko kemiallisten tai elektronisten huumeiden avulla. Ihmisten on yhä vaikeampi liittyä toisiin ihmisiin ja yhteisöihin. Olemasuolevien yhteisöjen sijaan syntyy virtuaaliyhteisöjä, missä ihmiset eivät saa todellista kontaktia toisiinsa. Yhtenä esimerkkinä tästä on yhdenhengen talouksia nopea yleistyminen, yksinäisyys. Seuraukset näkyvät depressiona ja itsemurhina. Tekeminen ja toimeliaisuus ovat ihmisen olemassaololle merkityksellisiä. Yhteinen tekeminen edellyttää vuorovaikutusta ja viestintää. Kaikkien kolmen edellä mainitun perustarpeen tyydytys edellyttää viestintävalmiuksia. Tietoyhteiskunnassa viestintävalmiuksiin kuuluu pääsy verkkoihin, viestintäosaaminen laajasta näkökulmasta katsottuna ja motivaatio viestiä.

Miten on, ovatko ihmisten viestintävalmiudet tietoyhteiskuntamaiset? Onko meillä pääsy verkkoihin, osaammeko viestiä niissäkin, olemmeko motivoituneita oman elämän ja omien yhteisöjemme hallinnassa?

Olen kehittänyt mittarit, joiden avulla voimme tarkastella viestintävalmiuksien kehittymistä ja eroja eri ryhmien ja alueiden välillä.¹¹ En ole saanut pyydystettyä mittareihin kaikkia toivomiani tekijöitä, mutta uskon, että niiden avulla voimme arvioida kehityksen kokonaisuuksia ja suuntaa. Mittarit perustuvat Tilastokeskuksen keräämään aineistoihin vuosilta 1996 ja 1999. Näistä aineistoista Juha Nurmela on tehnyt raportit¹² ja hän tarkastelee niitä tässä kirjassa lisää. Koska Nurmela tarkastelee tutkimuksen tuloksia yksityiskohtaisesti ja kattavasti, en enää puutu yksityiskohtiin, vaan tyydyn esittelemään kokonaisuuksia kuvaavat indeksit.

Indeksien perusmuuttujien valinta ja rakenne

Tarkastelen erikseen puhelinviestintävalmiuksia ja verkkoviestintävalmiuksia. Erottelu on tarpeen siksi, että puhelinviestintä on perinteistä ja valmiudet ovat ennakkoon ajatellen ja haastattelujenkin valossa selkeästi paremmat kuin verkkoviestinnässä. Verkkoviestinnällä tarkoitetaan tässä internet ja sähköpostiviestintää, jotka ovat tärkeimmät kansalaisten viestintävalmiuksia tarkasteltaessa. Aineisto antaa enemmän materiaalia liittymä- ja osaamisindeksiä varten kuin motiivi-indeksiä varten erityisesti verkkoviestinnän osalta. Mutta tämänkin aineiston avulla voi laskea joitakin suuntaa-antavia motiivi-indeksejä ja pohtia motiivin olemusta kansalaisyhteiskunnassa viestintävalmiuksien kentässä.

Puhelinviestinnän indeksi

Puhelinviestinnän liittymävalmiutta kuvaavassa indeksissä muuttujina ovat lankapuhelinten ja matkapuhelinten määrät sekä niiden lisäominaisuuksista vastaaja ja tekstiviestipalvelu sekä äänitaajuuspuhelin. Puhelinvastaaja on merkittävä saavutettavuuden näkökulmasta. Puhelinviestinnän liittymävalmiutta kuvaavan indeksin muuttujat ovat seuraavat:

1. Lankapuhelinliittymä, joka arvioitiin puhelinkoneiden lukumäärän avulla. Indeksiiin vaikutti lisäksi talouden jäsenmäärän suhde puhelinkoneiden määrään.
2. Lankapuhelimen äänitaajuusvalmius, joka lisää 15 % saavutettavuutta puhelimen avulla, koska puhelun siirto, kolmen neuvottelu jne. mahdollistuvat.
3. Lankapuhelimeen liitetty puhelinvastaaja, joka lisää henkilöiden tavoitettavuutta jonkin verran. Tämän lisä määriteltiin 20 % eli joka viides puhelu menee vastaajaan ja sitä kautta vastaanottajan tietoon.
4. Kesämökin lankapuhelin, joka lisää tavoitettavuutta ja kuvaa halua olla tavoitettavissa.
5. Matkapuhelin.
6. Matkapuhelimen vastaaja.
7. Matkapuhelimen tekstiviestiominaisuus.

Sekä matkapuhelimen vastaaja että tekstiviestivalmius saivat kertoimen 0.2, koska ne lisäävät matkapuhelimen liittymävalmiuksia. Lankapuhelin ja matkapuhelin suhteutettiin toisiinsa siten, että lankapuhelin sai paino-arvon 1 ja matkapuhelin 1.5. Nämä painot ovat valistuneita arvauksiani.

Puhelinviestinnän osaaminen jaettiin kahteen osaan: a. puhelimen tekninen hallinta, "nappulatekniikka" ja b. viestintätilanteen hallitseminen. Näistä ensimmäinen kuvaa selvästi osaamisen suppeaa näkökulmaa, sen sijaan jälkimmäisessä on jo hiukan mukana laajempaa näkökulmaa. Puhelin on jo osa suomalaisten perusvälineistöä. Se on juurtunut koteihin ja henkilökohtaiseen käyttöön. Puhelimella osataan soittaa, etsiä numero luettelosta jne. eli perusominaisuudet hallitaan. Suomalaisista 75 % sanoo hallitsevansa hyvin tai auttavasti kotipuhelimen käyttöominaisuudet. Jokainen henkilö sai siis osaamisen perustaksi nappulatekniikan osaamisen osion suhteen 0.8. Puhelimen lisäominaisuuksien hallinta otettiin mukaan sen perusteella, kuinka moni katsoi

osaavansa hallita hyvin tai kohtuullisen hyvin lisäominaisuudet. Mitä pienempi määrä osasi lisäominaisuuden, niin sitä suuremman painon sai sen hallitseminen.

Toisena osana puhelinviestinnän osaamisvalmiuden indeksissä on viestintätilanteen hallitseminen. Tätä kuvaamaan valittiin mielipideväättämät:

- a. Tartun puhelimeen helposti soittaakseni jollekulle.
- b. Minun on helppo soittaa vieraalle.

Nämä kysymykset kuvaavat toisaalta tapaa toimia, kuinka helposti soitetaan ja toisaalta asennetta, onko helppo soittaa. Molemmat väitteet kuuluvat viestintäarkuuden piiriin. Puheviestinnässä osaaminen muodostuu mm. tavasta soittaa, oikean soittohetken valinnasta, asian esittämisestä puhelimesta. Vasta näiden osaaminen yhdistettynä nappulatekniikkaan kuvaa osaamista. Mikäli henkilö soittaa paljon ja tarttuu helposti puhelimeen katsottiin sen kuvaavan edellä mainittuja ominaisuuksia. Puheviestintävalmiuksien osaamisen indeksifunktiossa nappulatekniikka ja tilanteen hallitseminen saivat molemmat painot 0.5.

Motivaatioita koskevia muuttujia oli aineistossa melko vähän. Motivaatio on lisäksi hankalasti operationalisoitavissa. Tässä motivoitumista on kuvattu kontakteja ja interressejä kuvaavilla muuttujilla. Motivaatioindeksi muodostettiin kolmesta eri ulottuvuudesta: jäsentämisestä, liittymisestä ja tekemisestä

Viestintävalmiuksien motivaatioindeksin liittymistä kuvaava osa muodostettiin seuraavien kolmen muuttujan summana:

1. sukulaisten määrä, joita tapaa suhteellisen säännöllisesti.
2. niiden ystävien, kaverien tai tuttavien määrä, joihin pidettiin jatkuvasti yhteyttä.
3. halu kuulla, missä mennään ystävä- ja kaveripiirissä

Kaikki edellä mainitut kolme muuttujaa saavat indeksissä saman painon.

Viestintävalmiuksien motivaatioindeksin tekemistä kuvaava osan muuttujat kuvaavat kansalaisyhteiskuntaan liittyvää tekemisen motiivia:

1. Kiinnostus lähiympäristön asioihin, "minua kiinnostaa asuntoni lähiympäristössä tapahtuvat asiat".
2. Valmius edustaa kuntalaisia kunnan palvelujen kehittämisessä, "olisin valmis edustamaan kuntalaisia esim. terveyst- ja sosiaalipalvelujen kehittämisessä, jos arpa osuisi minuun"
3. Aktiivinen toimiminen eri järjestöissä. Aktiivinen toiminta vähintään yhdessä järjestössä antoi arvon 1.

Kaikki edellä mainitut kolme muuttujaa saavat indeksissä saman painon.

Viestintävalmiuksien motivaatioindeksin jäsentämistä kuvaava osa:

1. Muuttujan "minusta on mukava rupertella puhelimesta monen moista kiirehtimättä" katsottiin kuvaavan ajattelun avulla jäsentymistä. Keskustellenhan asiat usein selkenevät.
2. Yhteiskunnallisen kiinnostuksen toiseksi muuttujaksi valittiin kysymys: "olen

kiinnostunut yhteiskunnallisista asioista ja kulttuurista enemmän kuin laitteista ja tekniikasta".

3. Toiseksi yhteiskunnallista kiinnostusta edusti muuttuja "en ole kiinnostunut kunnallispolitiikasta".

Kaikkien kolmen muuttujan katsottiin olevan yhtä tärkeitä jäsentymisen tarpeen kuvaajia. Puheviestintävalmiuksien motivaatiota kuvaava kokonaisindeksi saatiin kolmesta motivaatio-indeksin osaindeksistä painotettuna keskiarvona.

Verkkoviestinnän indeksi

Verkkoviestinnälle laadittiin omat indeksit. Verkkoviestinnän liittymä-indeksissä kotitalouden laitevalmiuksia kuvaavina muuttujina ovat:

1. isdn-yhteys,
2. modeemin olemassaolo,
3. kannettavan ja matkapuhelimen yhteiskäyttö,
4. työ- tai opiskelupaikan mahdollistamat sähköposti- ja internetvalmiudet sekä
5. sähköpostiyhteys (työ-/opiskelupaikan ulkopuolelta) kotoa tai muulta.

Indeksissä kodin ja vapaa-ajan valmiudet on painotettu yhtä suuriksi kuin työpaikan antamat yhteysvalmiudet.

Verkkoviestinnän osaamisindeksi koostuu neljästä osakokonaisuudesta:

1. Sorminäppäryys, jota kuvataan vastaajien omalla kokemuksella näppäimistön ja hiiren käytön helppoudesta; kirjoittaa näppäimistöllä ainakin melko sujuvasti, osaa käyttää hiirtä vähintään suhteellisen hyvin. Sorminäppäryyttä kuvaava osaamisindeksi lasketaan näiden kahden muuttujan keskiarvona. Sorminäppäryysoosion paino on 0.25.
2. Englanninkielen taitoa kysyttiin nimenomaan tietokoneen käyttöön vaikuttavana tekijänä; hallitsee englantia ainakin sen verran, että pystyy käyttämään ohjelmia, vaikka asioita jääkin arvailujen varaan. Painoarvo 0.25.
3. Teknistä osaamista kuvasi se, osaako edes joten kuten asentaa ohjelmia tai kopioida niitä verkoista. Painoarvo on 0.2.
4. Viestintäohjelmien kuten sähköposti-ohjelman tai internet-selaimen käytön osaamista kysyttiin kysymyksellä: "miten hyvin hallitsette ohjelman käytön?" Viestintäohjelmien osaamisen arvo laskettiin kahden osan keskiarvona. Verkkoviestintävalmiuksien osaamisen indeksissä ohjelmien hallinta sai painon 0.3 eli se katsottiin tärkeämmäksi osaamisen muodoksi kuin tekninen hallinta tai kielitaito tai sorminäppäryys.

Osaamiseen voisi laskea kuuluvan vielä verkon toiminnan ymmärtämisen ja esimerkiksi tiedon löytämisen ja luotettavuuden arvioinnin. Näitä asioita ei kysytty haastatteluisa, joten ne jäivät indeksissä huomiotta.

Verkkoviestintävalmiuksien motivaatioita kuvaavan indeksin osat ovat muuten samat kuin puhelinindeksin motivaatioindeksin osat paitsi että siinä ei ole mukana väit-

tämää, haluan kuulla, missä kaveripiirissä mennään ja että muuttuja "minusta on kiva rupertella puhelimessa" puuttuu.

Viestintävalmiuksien kehitys vuodesta 1996 vuoteen 1999

Viestintävalmiusindeksien keskiarvojen kehitys vuodesta 1996 vuoteen 1999 vahvistaa Juha Nurmelaan artikkelissaan esittämien tunnuslukujen kehityksen

Taulukko 1. Viestintävalmiusindeksien kehitys

	Viestintävalmiusindeksit								
	liittymä			osaaminen			motivaatio		
	1996	1999	%	1996	1999	%	1996	1999	%
puhelinviestintä	54	72	33	69	70	1	48	48	0
verkkoviestintä	9	19	111	25	39	56	41	41	0

Suomessa sekä puhelin-, että verkkoviestintävalmiuksien liittymäindeksi on kasvanut em. kolmen vuoden aikana reippaasti. Puhelinliittymäindeksin 33 %:n kasvu kertoo siitä, kuinka kansalaisten tavoitettavuus puhelimen avulla on kasvanut ja verkkoviestintäliittymäindeksin 111 %:n kasvu kuvaa jo todella isoa siirtymistä kohti verkkoviestintää laitteiden ja pääsyn verkkoihin osalta. Tosin indeksin pieni taso, 19, kertoo siitä, että matkaa ideaalitalanteeseen, 100, on vielä runsaasti.

Kaikilla ei ole pääsyä verkkoihin. Verkkoviestintäliittymäindeksi on kasvanut liittymäindeksiä vähemmän, mutta 56 %:n kasvukin 3 vuodessa kertoo nopeasta taitojen karttumisesta. Sen sijaan kansalaisten motiivissa osallistua kansalaisyhteiskunnan toimintaan ei ole tapahtunut muutosta koko maan tasolla mitattuna viimeisen kolmen vuoden aikana.

Viestintäkulttuurin muutos kohti tietoyhteiskuntamaista kulttuuria ei näiden lukujen valossa koske koko kansaa. Toisaalta on huomattava, että tarkasteluaikana tekstiviesti löi itsensä läpi ja muutti ainakin nuorison viestintäkulttuuria. Se näkyy näissä luvuissa puhelinviestintäliittymäindeksissä.

Tietoyhteiskunnan kulttuuria kutsutaan usein urbaaniksi kulttuuriksi. Maaseudun autoitumista pidetään lähes vääjäämättömänä, mutta samanaikaisesti tietotekniikan ja viestintäliittymäindeksin nähdään olevan maaseudun pelastus. Miten on, onko tietotekniikan käyttö vähäisempää syrjäseuduilla?

Taulukko 2. Viestintävalmiuksien indeksit asuinpaikan mukaan, puhelinviestintä

Asuinpaikka	Puhelinviestintäliittymäindeksit								
	liittymä			osaaminen			motivaatio		
	1996	1999	%	1996	1999	%	1996	1999	%
kaupunki, keskusta	51	73	43	73	71	-3	52	46	-11
esikaup., lähiö	55	74	34	70	71	1	48	44	-8
taajama/asutuskeskus	55	70	27	68	67	-1	47	47	0
haja-as.alue/kylä	54	70	30	67	67	0	46	43	7

Puhelinviestintävalmiudet eivät poikkea suuresti toisistaan asuinpaikan mukaan. Tosin kaupungissa sekä keskustassa että lähiöissä on hieman korkeammat liittymä- ja osaamisindeksin arvot kuin maaseudulla. Kehitys kolmen vuoden aikana on ollut jokseenkin samansuuntainen puhelinviestinnän liittymän ja osaamisen suhteen asuinpaikasta riippumatta. Liittymän indeksi on kasvanut 30 %:a. Näyttää siltä, että kaupungissa kansalaisyhteiskunnan osallistumismotiivi olisi hieman laskenut.

Taulukko 3. Viestintävalmiuksien indeksit asuinpaikan mukaan, verkkoviestintä

Verkkoviestinnän indeksit									
Asuinpaikka	liittymä			osaaminen			motivaatio		
	1996	1999	%	1996	1999	%	1996	1999	%
kaupunki, keskusta	10	21	101	29	43	48	46	47	2
esikaup., lähiö	12	21	75	31	43	39	41	45	10
taajama/asutuskeskus.	8	16	100	23	35	52	41	50	22
haja-as.alue/kylä	5	15	200	15	30	100	41	46	12

Haja-asutusalueilla ja taajamissakin maaseudulla verkkoviestinnässä saavutetaan kaupungin viestintävalmiuksia, tosin eroa on vielä n. 40%. Haja-asutusalueilla osaaminen on kasvanut selvästi enemmän kuin muualla. Tähän on varmasti vaikuttanut sekä EU-että muut ohjelmat. Toivottavasti kasvu ei ole lähtenyt liian myöhään liikkeelle.

Naisten ja miesten tavat kommunikoida eroavat toisistaan. Naisten viestintäkulttuuri on yhteisöllisempää kuin miesten. Näkyykö se indekseissä?

Taulukko 4. Viestintävalmiuksien indeksit sukupuolen mukaan, puhelinviestintä.

Puhelinviestinnän indeksit									
	liittymä			osaaminen			motivaatio		
	1996	1999	%	1996	1999	%	1996	1999	%
mies	59	75	27	67	68	1	42	40	-5
nainen	49	70	43	72	71	-1	53	49	-12

Naisten puhelinviestintäosaaminen on parempi kuin miesten ja ero on säilynyt, tosin pienentynyt lievästi viimeisen kolmen vuoden aikana. Miehillä on vielä enemmän liittymiä kuin naisilla, johtuen varmaan yli 60-vuotiaiden liittymätiheydestä. Tällöin talouden matkapuhelin on yleensä miehen nimissä.

Taulukko 5. Viestintävalmiuksien indeksit sukupuolen mukaan, verkkoviestintä.

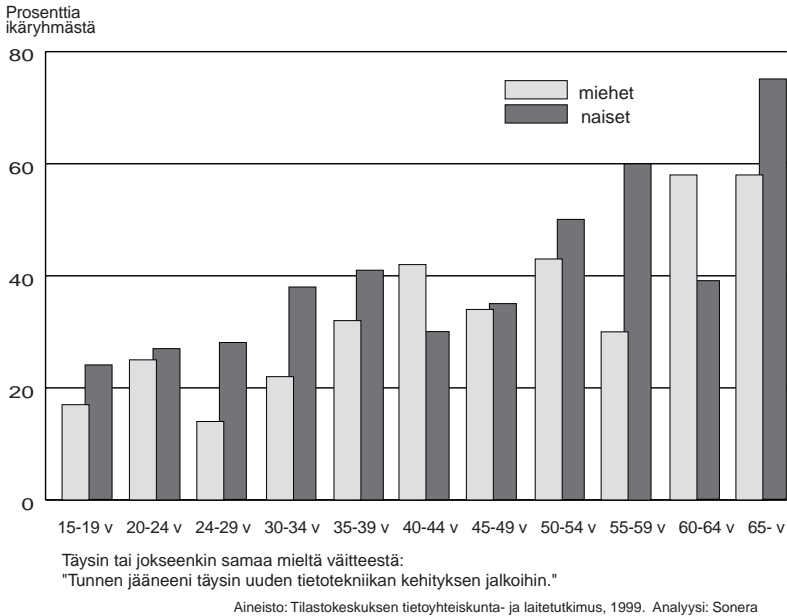
Verkkoviestinnän indeksit									
	liittymä			osaaminen			motivaatio		
	1996	1999	%	1996	1999	%	1996	1999	%
mies	10	20	100	28	40	43	39	43	10
nainen	8	18	125	23	37	61	43	50	16

Sekä miehet että naiset ovat kartuttaneet verkkoviestinnän liittymävalmiuksiaan viimeisen kolmen vuoden ajan, naiset hieman enemmän kuin miehet, niin että teknisten valmiuksien suhteen erot pienenevät selkeästi. Naiset ovat myös kirineet kiinni eroa

miehiin verkkoviestinnän osaamisessa. Naisten tulo verkkoviestinnän pariin saattaa muuttaa viestintäkulttuuria yllättävästikin. Esimerkiksi teini-ikäiset tytöt loivat varsinaisesti tekstiviestikulttuurin.

Tietotekniikan kehitys on perin miehistä, tuotekehittelijät sekä laitteiden että palvelujen alueella ovat nuoria, alle 40-vuotiaita, valkoihoisia, koulutettuja miehiä.¹³

Tätä samaa kuvaa oheinen kuva, mistä näkee, että vähiten syrjäytyneeksi tietotekniikasta tuntevat itsensä juuri tuon ikäiset miehet.

Kuvio 2: Naiset kokevat syrjäytyneensä tietotekniikan kehityksestä hieman miehiä useammin.

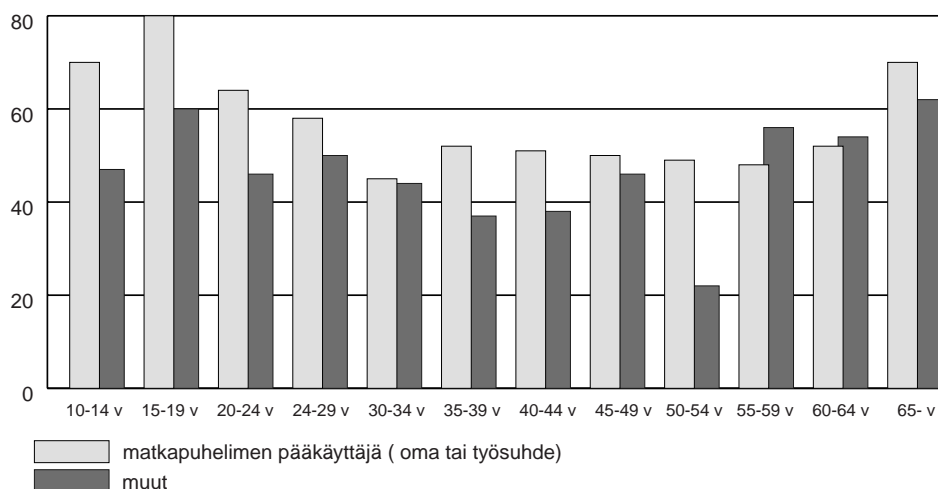
Viestintä on oleellinen osa työelämää. Onko työssäkäyvien ja muiden välillä eroja viestintävalmiuksissa?

Taulukko 6. Viestintävalmiuksien indeksit työelämään osallistumisen mukaan, puhe-
linviestintä

Puhelinviestinnän indeksit									
Työelämän aktiivisuus	liittymä			osaaminen			motivaatio		
	1996	1999	%	1996	1999	%	1996	1999	%
työssä	61	81	33	73	74	1	48	44	-8
työtön/lomaut	47	45	-4	66	44	-33	48	40	-16
varusmies	61	93	52	74	75	1	43	46	7
opisk/koulul	47	65	38	62	61	-1	43	50	16
työkyv.el/pitk.s	45	57	27	66	61	-8	49	42	-14
eläkk iän perust	48	57	19	70	68	-3	53	49	-7
työttömyyseläkk	54	49	-9	67	66	-1	51	45	-12
hoitaa omaa kot.	49	78	59	73	71	-3	54	44	-19

Nuorten puhelinviestinnän liittymisvalmius kasvaa nopeasti ja se näkyy varusmiesten sekä opiskelijoiden ja koululaisten korkeissa puhelinviestinnän liittymäindekseissä. Olenko liian rohkea tulkinassani, jos uumoilen puhelinviestinnän motivaatio-indeksin perusteella, että puhelinviestinnän liittymävalmiuksien lisääntyminen kasvattaa myös sosiaalistumista, sillä nämä molemmat ovat kasvaneet samoissa ryhmissä? Tätä ajatusta tukee se, että matkapuhelimen käyttäjillä on enemmän ystäviä kuin muilla.

Prosentilla vastaajista on yli 5 ystävää, kaveria tai tuttavaa, joita tapaa tai muuten pitää jatkuvasti yhteyttä

Aineisto: Tilastokeskuksen tietoyhteiskunta- ja laitetutkimus, 1999. Analyysi: Sonera

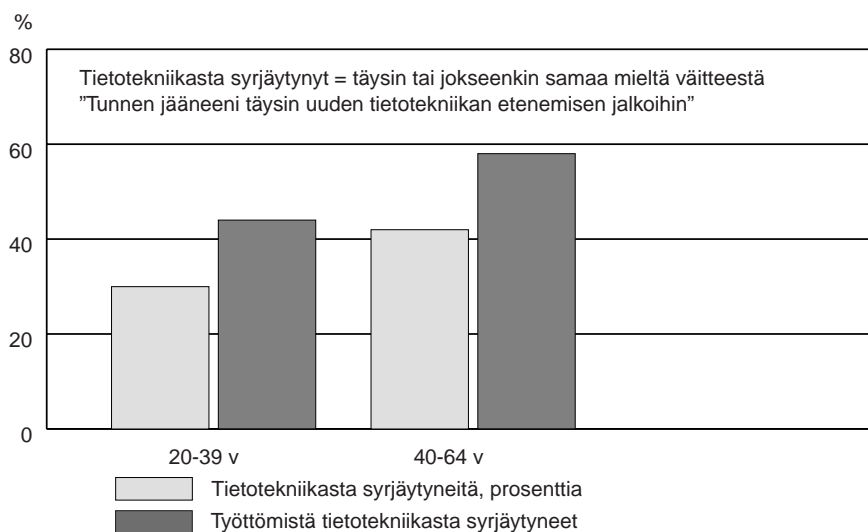
Kuvio 3: Varsinkin nuorilla matkapuhelimen omistaminen korreloi ystävien määrän kanssa.

Taulukko 7. Verkkoviestinnän indeksit työelämän aktiivisuuden mukaan.

Verkkoviestinnän indeksit									
Työelämän aktiivisuus	liittymä			osaaminen			motivaatio		
	1996	1999	%	1996	1999	%	1996	1999	%
työssä	11	26	136	30	45	50	42	46	10
työtön/lomautettu	4	5	25	15	25	67	41	42	2
varusmies	9	8	-11	27	39	44	32	44	38
opisk/koulul	15	23	53	45	64	42	38	45	18
työkyv.el/pitk.s	1	3	200	1	4	300	41	47	15
eläkkeellä iän perust.	1	1	0	2	3	50	46	54	17
työttöm.eläkk	0	1	..	0	0	0	37	50	35
hoitaa omaa kot.	4	12	200	6	12	100	46	42	-8

Työssäkäyvät näyttävät kasvattavan eroa muihin etenkin verkkoviestinnän liittymisen ja osaamisen suhteen. Tosin opiskelijoilla ja koululaisilla on paremmat osaamisvalmiudet kuin työssäkäyvillä.

Viimeisen kolmen vuoden aikana on Suomessa muuttunut myös työtä vailla olevien profiili työttömyyslukujen laskettua lähes 20 %:sta liki 10 %:iin, joten työttömien luvut eivät kuvaa profiililtaan samankaltaista joukkoa. Työkyvyttömiä ja eläkeläisten verkkoviestintävalmiudet ovat edelleen todella heikot. Tarkasteltaessa työttömiä suhteessa tunteeseen siitä, kokeeko jäävänsä tietotekniikan jalkoihin, huomataan, että tämä tunne on huomattavasti yleisempi työttömillä kuin työssä olevilla.

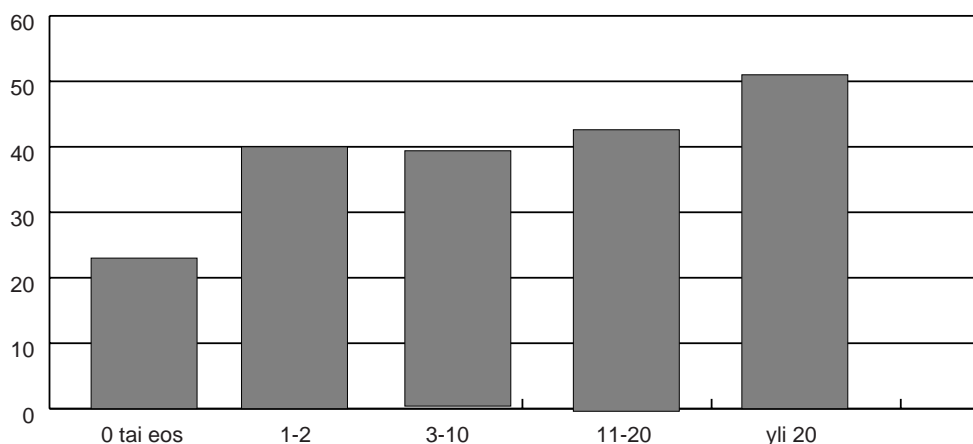

Aineisto: Tilastokeskuksen tietoyhteiskunta- ja laitetutkimus, 1999. Analyysi: Sonera

Kuvio 4. Työttömistä yli puolet kokee olevansa tietotekniikasta syrjäytyneitä

Työn ja aktiiviopiskelun ulkopuolella olevien ihmisten motiivi osallistua kansalaisyhteiskuntaan on kuitenkin suurempi kuin muilla. Eikö olisi jo aika panostaa myös heidän viestintävalmiuksiensa kehittämiseen, antaa heille mahdollisuus ottaa "niskalenkki" tietotekniikasta mm. heille räätälöityjen työpajojen avulla. Työpajoissa opitaisiin mm. viestintää ja tietotekniikkaa itseilmaisuun ja vuorovaikutukseen. Myös uusien kaikkien saatavilla olevien viestintäpalvelujen käytön muuttuminen yhteisölliseksi edesauttaisi osallistumista. Järjestöaktiivien piirissä on jo syntynyt tarve mm. ryhmätekstiviesteille. Seuraava askel on saada viestintämuoto yhteisöllisesti käyttöön.

Yli 15-vuotiaista matkapuhelimen pääkäyttäjistä ja matkapuhelinta vuorotellen jonkun toisen kanssa paljon käyttävistä kokee että hänellä on ystävä-, harrastus- tms ryhmiä, joihin kuuluvien kesken olisi joskus kätevää lähettää kaikille sama ryhmätekstiviesti yhdellä kertaa.

Osallistunut vuoden aikana jonkin tilaisuuden, tapahtuman tai vastaavan järjestelyihin vapaaehtois- tai harrastustoiminnan puitteissa / päivää

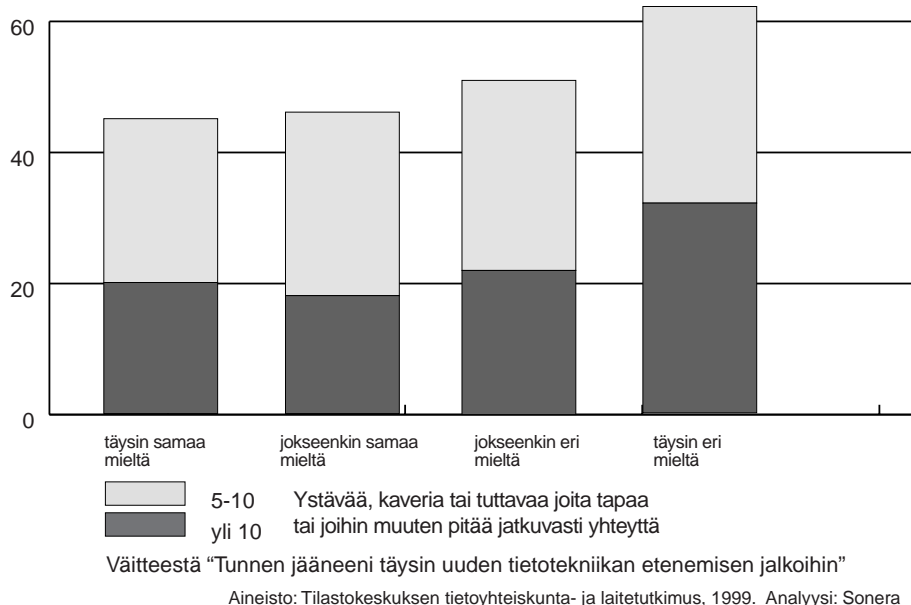
Aineisto: Tilastokeskuksen tietoyhteiskunta- ja laitetutkimus, 1999. Analyysi: Sonera

Kuvio 5. Ryhmätekstiviesti kiinnostaa järjestöaktiiveja

Kehitysvauhti on arjen palvelujen digitalisoinnin kannalta ehkä liiankin nopeaa. Miten pienyritykset ja kansalaisyhteisöt ehtivät mukaan digitalisoimaan omia palvelujaan ja täten olemaan kilpailukykyisiä suurempien kanssa? Tarkasteltaessa verkkoviestintävalmiuksia sen mukaan, kuinka monen työntekijän yrityksessä henkilö työskentelee, havaitaan, että alle 100 työntekijän yrityksissä on työntekijöillä heikoimmat sekä liittymä- että osaamisvalmiudet. Kun esimerkiksi yli 500 henkilön työpaikan työntekijöillä on liittymäindeksi 48 niin on se alle 100 hengen yrityksissä 18-24. Isojen yritysten työntekijöiden piirissä liittymäindeksi on kasvanut 200-350 % kolmessa vuodessa, pienien yritysten työntekijöiden keskuudessa kasvun jäädessä 100 %. Selitystä voi hakea mm. ammattiyhdistysliikkeen yhteishankinnoista ja edullisista jäsentarjouksista. Liittymäindeksin kasvun ohella on myös osaaminen kasvanut. Mm sähköpostin yleistyminen yhteisöissä edellyttääkin, että useimmilla yhteisön jäsenillä on sähköposti. Yhteisöissä viestintätekniikka leviää sosiaalisesti, tarvitaan yhteisiä sääntöjä ja sopimuksia. Yhteisöt ja yhteinen oppiminen luovat näitä ja mahdollistavat samalla viestintäkulttuurin murroksen.

Suomalaiset arvostavat eniten terveyttä, toiseksi eniten läheisiä perhesuhteita ja kolmanneksi läheisiä ystävyysuhteita. Ennen pysyvää ja varmaa työpaikkaa arvostusasteikolla on vielä mielenrauha ja haasteellinen ja mielenkiintoinen työ.¹⁴ Usein kuulee väitettävän, että tietokoneet eristävät ihmisen toista ihmisistä. Näin ei ole.

% yli 15-v vastaajista

Kuvio 6. Tietotekniikan kehityksestä syrjäytyneillä on vähemmän ystäviä

Viestintävalmiudet koulutustason mukaan noudattavat ennako-odotuksia. Korkeakoulututkinnon suorittaneilla on selvästi parempi sekä puhelinviestinnän liittymäindeksin arvo 88 samoin kuin verkkoviestinnän liittymäindeksin arvo 44 kuin ammattikoulun suorittaneilla, joilla vastaavat arvot ovat 74 ja 10.

Hyvät verkkoviestintävalmiudet antavat myös tunteen siitä, että kykenee vaikuttamaan yhteiskuntaan

Taulukko 8. Viestintävalmiusindeksit ja yhteiskunnallisten vaikutusmahdollisuuksien kokeminen

Yhteiskunnallisten vaikutusmahdollisuuksien kokeminen	Verkkoviestinnän indeksit								
	liittymä			osaaminen			motivaatio		
	1996	1999	%	1996	1999	%	1996	1999	%
hyvät	17	30	76	40	52	30	52	59	13
kohtalaiset	10	20	100	28	41	46	44	49	11
huonot	8	16	100	21	31	47	41	43	5

Vaikka kaikissa ryhmissä kasvu on ollut samansuuntainen, niin niillä, jotka kokevat voivansa vaikuttaa yhteiskunnassa on osaaminen ja motivaatio kasvanut hiukan muita enemmän.

Optimisteilla on paremmat viestintävalmiudet kuin pessimisteillä, sillä jos kokee yhteiskunnallisen muutoksen tapahtuvan hyvään suuntaan, niin viestintävalmiudet ovat

paremmat kuin jos kokee muutoksen tapahtuvan huonompaan suuntaan tai ei juurikaan näe muutoksen suuntaa.

Taulukko 9. Viestintävalmiusindeksit ja yhteiskunnan muutoksen suunnan kokeminen

Verkkoviestinnän indeksit									
Mihin suuntaan yhteis- kunta kehittyy	liittymä			osaaminen			motivaatio		
	1996	1999	%	1996	1999	%	1996	1999	%
hyvään suuntaan	17	30	76	40	52	30	52	59	13
huonoon suuntaan	10	20	100	28	41	46	44	49	11
ei juuri muutu	8	16	100	21	31	47	41	43	5

Viestintäindekseissä erot ovat tosin kaventuneet optimistien ja pessimistien välillä, mutta ovat vielä ainakin verkkoviestinnän osaamisen (ja samalla käytön) suhteen merkittävät.

Viestintävalmiuksissa on kyse perustavanlaatuisista valmiuksista osallistua täysvaltaisesti yhteiskunnan kehittämiseen ja oman elämän hallintaan. Ei ole yhdentekevää, miten ne kehittyvät. Tietoyhteiskunnassa edellytettyihin valmiuksiin on vielä matkaa. Puhelinviestintävalmiudet ovat selvästi paremmat kuin verkkoviestintävalmiudet. Puhelimen ja internetin yhdistyminen tuo yhä useammat verkkoviestinnän pariin. Tiellä kohti monipuolisia viestintävalmiuksia tarvitaan erilaisia keinoja. Osa niistä voi olla keinoja, jotka jäävät pysyviksi.

Virtuaalisihteeripalvelut mahdollistavat pienyrityksille pääsyn verkkoon, tuovat niille sitä osaamista, jota isoilla yrityksillä on. Virtuaalisihteerit ovat ehkä se uusi ammattikunta, joka edesauttaa monipuolisen elinkeinorakenteen pysymistä. Virtuaalisihteerien lisäksi puhelinviestinnän käyttäjille erilaiset audioportaalit verkkoihin mahdollistaisivat palvelujen saannin. Näiden tarpeesta on hyvänä esimerkkinä numerotiedustelu-, aikataulutiedustelu- yms. palvelut, jotka ovat kasvaneet räjähdysmäisesti. Viestintäpalvelujen kehittämisessä tarvitaan luovuutta ja ihmisten ja heidän yhteisöjensä kulttuurin ja viestintätarpeiden tunnistamista.

Viitteet

1. Jaakko Lehtonen, Jyväskylän yliopisto: Toimiva viestintä –yrityksen aineeton pääoma, käsikirjoitus 15.2.2000 kirjaan Aula, Hakala (toim.) Kolmet kasvot, Loki-kirjat, kevät 2000
2. Maili Pörhölä: Kulttuurin viestintäodotukset ja yleisölle puhuminen, teoksessa Valo, Maarit (toim.): Nykytietoa puheviestinnän opetuksesta, Jyväskylä, 2000 Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen julkaisuja
3. Maili Pörhölä: Yleisölle puhuminen suomalaisessa kulttuurissa, kirjassa Hannu-Pekka Lapalainen (toim.) Virikkeitä viestintävalmiuksien arviointiin, Opetushallitus, sarja Arviointi 23/2000, Helsinki
4. Aino Sallinen: Suomalainen viestintäkulttuuri Eurooppalaisessa kontekstissa, teoksessa Maarit Valo (toim.): Nykytietoa puheviestinnän opetuksesta, Jyväskylä, 2000, Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen julkaisuja.

5. Valo, Maarit (2000): Tietokonevälitteinen vuorovaikutus, teoksessa: Hannu-Pekka Lappalainen (toim.) Virikkeitä viestintävalmiuksien arviointiin, Opetushallitus, sarja Arviointi 23/2000, Helsinki
6. Kirsi Kallio & Mikko Jäkälä: Viestintäteknologia työyhteisössä teoksessa Maarit Valo (toim.): Nykytietoa puheviestinnän opetuksesta, Jyväskylä, 2000, Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen julkaisuja.
7. Valo, Maarit (2000): Tietokonevälitteinen vuorovaikutus, teoksessa Hannu-Pekka Lappalainen (toim.): Virikkeitä viestintävalmiuksien arviointiin, opetushallitus, sarja Arviointi 23/2000, Helsinki
8. Lehtinen, Erno (1998): Arviointihankkeen lähtökohdat: osaamisen uudet haasteet tietoyhteiskunnassa, kirjassa Matti Sinko ja Erno Lehtinen: Bitit ja pedagogiikka, Atena, 1998
9. Linnankylä – Malin – Blomqvist – Sulkunen (2000): Lukutaito työssä ja arjessa, Jyväskylä.
10. Turunen, Kari E. (1989): Mieli ja sielu. Arator OY, Helsinki
11. Viherä, Marja-Liisa (1999): Ihminen tietoyhteiskunnassa. Kansalaisten viestintävalmiudet kansalaisyhteiskunnan mahdollistajana, Turun kauppa korkeakoulu
12. Nurmela, Juha (2000): Suomalaiset ja uusi tietotekniikka. Tilastokeskus ja Nurmela, Juha (2000): Matkapuhelin ja tietokone suomalaisen arjessa, Tilastokeskuksen katsauksia 2000/2.
13. Pulkkinen, Lea (2000): esitelmä Human technology seminaarissa, Brysselissä toukokuussa 2000
14. Eva (1999): Erivauhtiset suomalaiset. Mielipiteiden sateenkaari

Käsite “digital divide” on noussut esiin sekä amerikkalaisessa että eurooppalaisessa tietoyhteiskuntakeskustelussa. Käsitteeseen sisältyy ajatus, että kaikkien tulee tietoyhteiskunnassa käyttää digitaalisia palveluja itse. Soneran tietoyhteiskuntayksikössä käytetty käsite “digitaalinen tasapaino” sisältää ajatuksen, että digitaalisia palveluja kehitetään siten, että kaikki ovat osallisina, mutta kukin itselleen sopivalla tavalla. Tätä varten tarvitaan nk. siltapalveluja, jotka mahdollistavat pääsyn palveluihin joko toimipisteissä, puhelimella tai muulla itselle sopivalla tavalla. Oheisissa muistioissa Turun kauppakorkeakoulun Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen tutkija Olli Hietanen pohjustaa digitaalisen tasapainon käsitettä teoreettisesti.

Digitaalinen tasapaino

*Sosiaalisesti kestävää tietoyhteiskuntaa rakentamassa
- e-palveluiden tulevaisuudennäkymiä.¹*

Olli Hietanen

Digitaalinen kuilu

Digitaalisen kuilun (digital divide) käsite viittaa yksilöiden, ryhmien ja alueiden eriarvoisuuteen tietoyhteiskunnan teknisessä varustelussa, tiedon lähteille pääsyssä, osaaamisessa ja valmiuksissa.²

Laajasti ymmärrettynä digitaalseksi kuiluksi voidaan kutsua mitä tahansa tietoyhteiskuntaan liittyvää eriarvoisuutta, kitkaa tai ristiriitaisuutta - jopa tyydyttämättömiä tarpeita. Tietoyhteiskunnan arkipäivän tietotarpeita on tutkittu mm. päiväkirjojen avulla, joihin tutkimushenkilöt ovat kirjanneet kaikki ne tarpeet ja tilanteet, joissa jokin teknologia tai sisältöpalvelu olisi auttanut heitä heidän arkipäivän askareissaan töissä ja vapaa-aikana.³

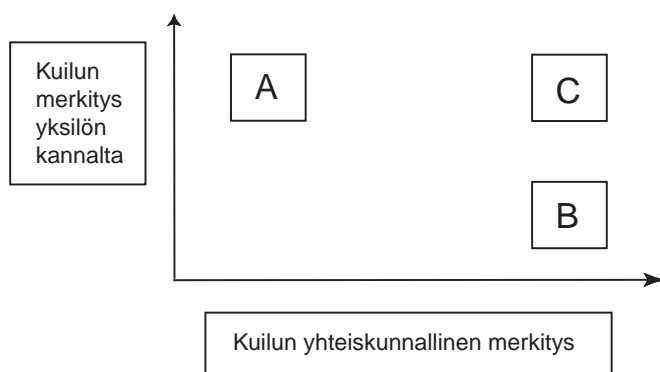
Yhteiskunnallisemmassa ja vakavammissa mielessä digitaalinen kuilu tarkoittaa kuitenkin syvällisempää eriarvoistumiskehitystä, jossa jotkin yksilöt, ryhmät, alueet tai kokonaiset kansakunnat ja maanosat jäävät tietoyhteiskunnan palvelujen ja mahdollisuuksien ulkopuolelle. Tällöin digitaalinen kuilu tarkoittaa pikemminkin yhteiskunnallisesti merkittävää sosiaalista ongelmaa kuin arkipäivän kitkaa.

Digitaalisen kuilun käsitteen kaksinainen merkitys voidaan havainnollistaa jatkumona, joka alkaa lievista arkipäivän tietotarpeista ja päättyy vakaviin yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin ongelmiin.

Kuva 1.

Voidaan myös ajatella, että jokaisella lailla on kääntöpuoli – että jokaisella asialla on sekä yksilöllinen että yhteiskunnallinen merkityksensä. Tällöin digitaalisen kuilun rakenne voidaan esittää ristiintaulukoimalla tietoyhteiskunnan eriarvoisuuden ja kitkatekijöiden yksilölliset ja yhteiskunnalliset vaikutukset:

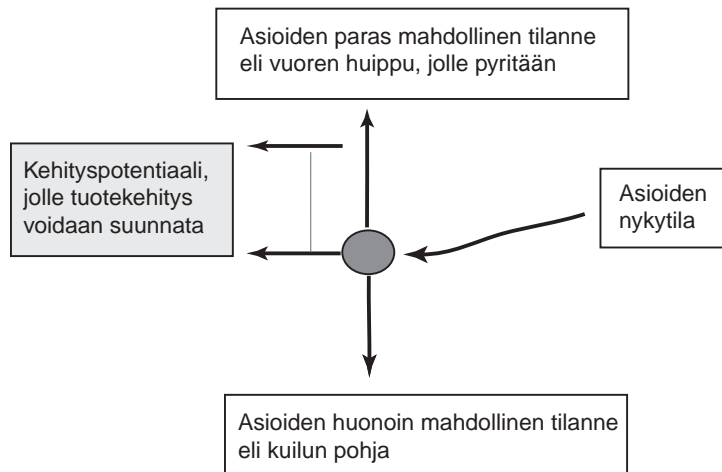
Kuva 2.

Kuvassa 2 kuilulla A on suuri yksilöllinen merkitys mutta vähäinen yhteiskunnallinen merkitys. Kuilu B:llä puolestaan on suuri yhteiskunnallinen merkitys, mutta vähäinen yksilöllinen merkitys. Kuilu C:llä on suuri merkitys sekä yksilöllisesti että yhteiskunnallisesti. e-Palveluiden kannalta näihin erilaisiin kuiluihin liittyy varsin erilainen ansaintalogiikka: A-kuilujen ympärille voidaan rakentaa suurelle yleisölle tarkoitettuja palveluita, joita yksilöt itse ovat valmiita ja kyvykkäitä hankkimaan. C- ja B-kuiluihin liittyvät e-palvelut ovat pikemminkin viranomaiskäyttöön rakennettuja suuria palvelu- alustoja, hallintajärjestelmiä ja teknologista infrastruktuuria.

Digitaalinen tasapaino

Digitaalisen tasapainon käsitteen avulla tutkitaan digitaalisten kuilujen syvyyttä ja paikkaa sekä tietoyhteiskunnan toimijoiden välisen vuorovaikutuksen toimivuutta. Digitaalisen tasapainon käsitteen avulla on myös mahdollista suunnitella kuiluja ylittäviä siltoja – esimerkiksi tuotteita ja palveluita, joiden avulla tietoyhteiskunnan toimijoiden välisiä jännitteitä ja ristiriitoja lievennetään. Tässä mielessä digitaalinen tasapaino on positiivisempi ja proaktiivisempi käsite kuin digitaalisen kuilun käsite, joka

vain etsii ja määrittelee ongelmia. Digitaalisen tasapainon käsite ohjaa tutkijaa tai suunnittelijaa paremmin ongelmien ennakoimiseen ja ratkaisuvaihtoehtojen etsimiseen.⁴ Myös digitaalinen tasapaino voidaan esittää jatkumona, jossa digitaalinen kuilu määrittelee tarkasteltavan asian huonoimman ja parhaimman mahdollisen tilan. Digitaalinen tasapaino näyttäytyy tällöin prosessina tai kehityspotentialina, jossa nykytilaa pyritään nostamaan tavoitetilan suuntaan:

Kuva 3.

Sosiaalisesti kestävä teknologia ja sosiaalinen high tech

Ihminen kohtaa teknologian erilaisten katkaisijoiden, kahvojen, rattien ja portaalien välityksellä. Koneissa on vaikutuskohtia, joihin käyttäjä voi vaikuttaa ja koneita käytetään ja ohjataan näiden vaikutuskohtien avulla. Myös suunnittelu-, koulutus- ja päätöksentekoprosessit (=aineettomat, sosiaaliset koneet), aivan kuten materiaalisetkin koneet, tulisi rakentaa niin, että vaikutuskohdat ovat mahdollisimman käyttäjäystävällisiä. Päätöksentekoprosessin ”käyttäminen” edellyttää myös tietoa, jonka senkin tulisi olla käyttäjäystävällistä. Teknologian ja tulevaisuuden tutkimuksen yhteinen tavoite yhteisöllisyyden ja digitaalisen tasapainon rakentamisessa voisi siksi olla päätöksentekoprosessien ja tiedon muokkaamisessa sellaisiksi, että suunnittelu ja päätöksenteko tapahtuisivat mahdollisimman moniäänisesti (demokraattisesti) ja kitkattomasti.⁵

Digitaalisen tasapainon näkökulmasta sosiaalisesti kestävällä teknologialla tarkoitetaan sellaista teknologiaa, joka ei syvennä tietoyhteiskunnan digitaalisia kuiluja vaan pikemminkin auttaa niiden lieventämisessä. Vastaavasti sosiaalisella high techillä tarkoitetaan niitä palveluja ja toimintoja, jotka sijoittuvat kuvan 3 kehityspotentialin lokeroon – niitä sisältöpalveluja, joiden avulla digitaalisia kuiluja kurotaan umpeen.

Tulevaisuudessa sosiaalisella high techillä (social high tech), kuten virtuaalisilla päätöksenteko-, koulutus- ja suunnittelujärjestelmillä (aineettomilla koneilla) ja niiden tuottamiseen liittyvällä teknologialla (sosiaalisesti kestävällä teknologialla) ja näihin liittyvällä osaamisella on suuri yhteiskuntapoliittinen ja myös taloudellinen merkitys.

Näkökulmia sosiaalisesti kestäviin palveluihin: siltapalvelut ja interaktiiviset palvelukonseptit

Sonerassa on digitaalisen tasapainon käsitteen pohjalta kehitelty nk. siltapalveluja⁶. Uusien teknologioiden ja palveluiden lanseeraukseen liittyy monenlaisia omaksumista hidastavia ja nopeuttavia tekijöitä. Usein on esimerkiksi niin, että uusi teknologia löytää nopeasti ensimmäisen, teknologiasta kiinnostuneen pioneerikäyttäjäjoukon, joka ottaa teknologian heti käyttöön. Tästä on kuitenkin vielä pitkä matka massatuotteeksi, jossa teknologia tai palvelu on levinnyt yleiseen käyttöön. Voi myös olla niin, että uusi palvelu on liiankin uusi, jopa vieras, jolloin kynnys ottaa uusi teknologia ja palvelu käyttöön on hyvin suuri - mikä puolestaan hidastaa hyvän ja hyödyllisenkin palvelun yleistymistä. Esimerkkinä tästä ilmiöstä on pidetty mm. nettikaupan ja wap-palveluiden suhteellisen hidasta käyttöönottoa. Mikä sähköisessä asiointissa pelottaa?

Ehkäpä vika on suomalaiskansallisessa ajattelussa, jonka mukaan kerta rytinä on parempi kuin ainainen kitinä. Uusi hieno e-palvelu esitellään kuluttajille mahdollisimman viimeistellyssä muodossa, jolloin siirtymäkynnys vanhan ja uuden palvelun välillä on voinut nousta tarpeettoman suureksi. Uusin mahdollinen teknologia on voinut myös sisältää lastentauteja, jotka ovat heikentäneet palvelun käytettävyyttä. Tällainen strategia suosii edistyksellisiä pioneereja jokamiehen kustannuksella. Taloudellinen tulos on kuitenkin erittäin riippuvainen jokamiehistä.

Ratkaisuksi tähän vaivaan on esitetty siltapalveluja, jotka yhdistävät vanhat ja uudet palvelut ja toimintatavat toisiinsa. Uudet palvelut voidaan esimerkiksi rakentaa siten, että niitä voidaan käyttää myös vanhalla, tutulla teknologialla ja vanhaa teknologiaa ja vanhoja palveluita voidaan pitää yllä niin kauan, että uuden palvelun käyttäminen on yleistynyt. Tämän jälkeen uusi palvelu on helpompi siirtää myös uuteen teknologiaan. Samalla tavalla voidaan uusi teknologia rakentaa ensin vanhaan käyttötarkoitukseen - vaikka lopullisena tavoitteena olisikin jokin aivan uusi käyttö.

Siltapalveluiden tavoitteena on siis lyhentää askeleita vanhasta uuteen: mitä pienempi muutos on, sitä helpompi se on hyväksyä. Mitä parempi silta on vanhan ja uuden välissä, sitä nopeammin myös vanhan toimintatavan rakenteet voidaan purkaa aidosti tarpeettomina. Tällä tavalla voidaan, vanhaa teknologiaa ja palveluita säilyttämällä, itse asiassa nopeuttaa teknologian muutosta ja uuteen teknologiaan siirtymistä. Siltapalvelujen suurin hyöty on kuitenkin siinä, että niiden avulla uudet palvelut saadaan arjen standardeiksi nopeammin kuin suurilla harppauksilla. Siltapalvelujen ansaintalogiikka onkin kiteytetty seuraavanlaiseksi nyrkkisäännöksi: edelläkävijöiden palveluilla rakennetaan mainetta – hitaiden omaksujien (silta)palveluilla tehdään tulosta (massatuotteita).

e-Palveluita voidaan vertailla myös niihin liittyvien palvelukonseptien perusteella.⁷ Palvelut voidaan jakaa mm. Business to Business (BtoB), Business to Customer (BtoC) ja Customer to Customer (CtoC) palveluihin. Esimerkiksi lääkäreiden ja sairaaloiden verkottaminen asiantuntijapalveluiden ostamiseksi ja tiedon kulun helpottamiseksi on yritysten välistä palvelua (BtoB) kun taas olemassa olevien terveyspalveluiden korvaaminen tai täydentäminen uusilla virtuaalipalveluilla on yksityisille kuluttajille suunnattuja palveluita (BtoC). CtoC-konseptissa palvelun tarjoajalla ei ole kovinkaan aktiivista roolia, vaan hän tarjoaa pelkän foorumin, jossa asiakkaat itse

ostavat ja myyvät tuotteita ja palveluita. CtoC-konseptista paras esimerkki on puhelinliittymä: palvelun ylläpitäjät tarjoavat teknologian, mutta ihmiset puhuvat keskenään. Muita CtoC-tuotteita ovat mm. chat-palvelut, keskustelulistat (virtuaaliryhmät) ja nettihuutokaupat.

Palvelukonsepteilla on merkittäviä eroja mm. sosiaalisesti kestävä kehityksen ja käytettävyyden suhteen. Esimerkiksi BtoB-konseptiin perustuva lääkäreiden ja terveydenhoitopalveluiden verkottaminen todennäköisesti säästää kuluja ja parantaa asiakkaan saamaa palvelua, kun esimerkiksi syrjäkylän mummon keuhkokuva käy onlineina lausunnolla Helsingissä specialistin luona. Sen sijaan BtoC-konseptilla tuotetut virtuaalipalvelut eivät aina palvele asiakkaan tai edes seutukunnan etua: fyysisten palveluiden korvaaminen virtuaalisilla voi heikentää syrjäkylän mummon palveluita – ja etätyötä suosiva ja lähimpään suureen kaupunkiin muuttava henkilökunta ei rikastuta syrjäkunnan kulttuuria ja taloutta.⁸

Kuluttaja ja e-palvelut kohtaavat portaaleissa. Portaaleita on paikallisia, seudullisia, kansallisia ja kansainvälisiä. Portaaleita muodostuu myös erilaisten teemojen, kuten esimerkiksi harrastusten ympärille. Portaalit mahdollistavat myös joitakin uusia mielenkiintoisia palvelukonsepteja: esimerkiksi inB, inC ja CtoB palvelut.

InB-konseptilla tarkoitetaan esimerkiksi yrityksen ja verkoston sisäistä tiedottamista tai tilannetta, jossa yksiköt joutuvat markkinoimaan itsensä myös oman yrityksen tai konsernin sisällä. Nykyisin jo 30 työntekijän asiantuntijayrityksissä on hankala pitää tiedostoja ja ihmisiä ajan tasalla siitä, mitä tapahtuu. Tietoyhteiskunta on myös suuresti korostanut verkostojen toiminnallista ja taloudellista arvoa. Verkostoista on tullut sosiaalista pääomaa: tärkeä voimavara, menestystekijä ja innovaation lähde taloudellisessa ja sosiaalisessa toiminnassa. Mikä tahansa verkosto ei kuitenkaan ole tärkeätä sosiaalista pääomaa. Päinvastoin vääränlaiset ja huonosti toimivat verkostot voivat olla osallistujille pikemminkin rasite kuin siunaus. Verkostoissa piilevä sosiaalinen pääoma on osattava hyödyntää, jotta potentiaalinen rikkaus aktualisoituisi. Tämä edellyttää erityistä verkosto-osaamista. Nämä tiedottamiseen ja viestintään liittyvät trendit yhdessä ja erikseen korostavat tietämyshallinnan ja tietojohdamisen (inB-konseptin) merkitystä.⁹

inC-konseptilla voidaan tarkoittaa esimerkiksi itse tekemistä. Potilaiden itsehoito, omalääkitys ja terveet elintavat ovat esimerkkejä terveydenhuoltoon liittyvistä inC ilmiöistä. inC on tärkeätä tietoyhteiskunnan sosiaalisen kestävyyskannalta. Jos ihmiset osaavat tehdä itse, niin he eivät syrjäydy niin helposti¹⁰. Ansaintalogiikan kannalta asia on ongelmallisempi: itse tekemisestä ei juurikaan voi laskuttaa. Toisaalta tällä hetkellä on käynnissä eräänlainen tuotannon ja valmistuksen uusjako, jossa korkean teknologian maat ja yritykset keskittyvät uuden ja monimutkaisen teknologian tuottamiseen massatuotteiden valmistuksen siirtyessä halvan työn maihin. Joskus tulevaisuudessa tämä kehityssuunta voi johtaa myös siihen, että massatuotteista tulee itse tehtäviä: tulevat sukupolvet osaavat ehkä valmistaa itse tietokoneensa, matkapuhelimensa ja näihin tarvittavat ohjelmat.

CtoB-konseptilla puolestaan viitataan e-palveluiden aitoon interaktiivisuuteen, jossa informaation kulku ei tapahdu vain yrityksestä asiakkaalle, vaan asiakkaalla on aktiivinen ja tärkeä rooli toiminnan ylläpitämisessä ja jopa palvelun rakentamisessa. Keskustelulista, johon kerääntyy kannanottoja, kysymyksiä yms. tietokantoja on hyvä

esimerkki CtoB-konseptin tuotteesta. Jos online-periaatteella toimivalla chat-listalla vierailee 20 ihmistä viikossa, niin lista on yleensä tyhjä, mikä karkottaa nopeasti pois ne vähätkin kävijät. Mutta jos 20 kävijää viikossa kirjoittaa listalle viestin, kysymyksen tai ohjeen, niin listalla on uutta sisältöä niin paljon, että siellä kannattaa käydä joka viikko. Näin kävijät itse rakentavat sisällön, johon palvelun tarjoaja eli sivujen ylläpitäjä voi aktiivisesti osallistua vastaamalla, kysymällä ja konsultoimalla.

Tietoyhteiskunnan sosiaalisesti kestävä kehityksen näkökulmasta kaikki ne palvelut ja tuotteet, jotka edistävät ihmisten itse tekemistä, osallistumista ja interaktiivisuutta ehkäisevät tehokkaasti digitaalisia kuiluja ja edistävät digitaalista tasapainoa. Itse tekeminen, osallistuminen, yhteisöllisyyden ja (sekä fyysisen että virtuaalisen) yhdessä olemisen edistäminen ovat tulevaisuuden e-palveluiden keskeisimpiä haasteita.

Viitteet

1. Tämä artikkeli esittelee Ympäristöklusterin KESTY –ohjelmaan (Kestävä tietoyhteiskunta) kuuluvassa Ekotietoyhteiskunta; kriteerit ja toimintamahdollisuudet –hankkeessa (eTieto) määritellyjä tietoyhteiskunnan sosiaalisesti kestävä kehityksen käsitteitä.
2. Digitaalista kuilua on eTiedossa tutkittu Soneran rahoittamassa Digitaalinen tasapaino –pilotissa. Hankesuunnitelma ja aiheeseen liittyviä artikkeleita löytyy eTieto –hankkeen sivuilta www.tukkk.fi/tutu/etieto
3. Tässä viitataan NAVI –kärkiohjelman (Henkilökohtainen navigointi) Käytettävyys ja eettinen arviointi –tukiprojektin (KEN) Uusien navigointituotteiden käyttökulttuurit –tutkimukseen (Veikko Ikonen, VTT Tietotekniikka). Hankkeen julkiset sivut löytyvät osoitteesta <http://www.navi-ohjelma.fi>
4. Hietanen Olli (2001a): Digitaalinen tasapaino, kestävä kehityksen taulukko ja arvokaarianalyysi. Esitelmä Interaktiivinen tulevaisuus ja ihminen –konferenssissa (ITI) 7.11. 2001. Mind Trek –tapahtuma, Tamperetalo. Turun kauppakorkeakoulu, Tulevaisuuden tutkimuskeskus. Artikkelin löytyy osoitteesta www.tukkk.fi/tutu/etieto
5. Sama.
6. Manninen Jari (2002): Digitaalisen tasapainon käsite tietoyhteiskunnan sovellusten omaksumisessa. Esitelmä Soneran sisäiseen käyttöön 13.3.2002. Sonera Entrum Oy/ SISU.
7. Olli Hietanen (2002): Viestintä informaatioyhteiskunnassa. DOCTRINA koulutuspalvelujen järjestämä Vetoa viestintään! –seminaari, Hanasaaren kulttuurikeskus 6. 2. 2002. Turun kauppakorkeakoulu, Tulevaisuuden tutkimuskeskus. Artikkelin löytyy osoitteesta www.tukkk.fi/tutu/etieto
8. Olli Hietanen (2001b): Näkökulmia eTerveys-palvelujen kehittämiseen. Futura 2/2001. Tulevaisuuden tutkimuksen seura. Helsinki
9. Hietanen Olli, Kaskinen Juha ja Takala Anu (2002): KEKETU –verkostanalyysi, seudulliset strategiset verkostot innovaatiotekijöinä ja sosiaalisena pääomana. Turun kauppakorkeakoulu, Tulevaisuuden tutkimuskeskus. Luonnos 15.3. 2002. www.tukkk.fi/tutu/keketu
10. Hietanen Olli (toim.) (2002): Taitoyhteiskunta osallistumisen edistäjänä. Turun kauppakorkeakoulu, Tulevaisuuden tutkimuskeskus. Tutu-julkaisuja 2/2002. Turku 2002. Teos löytyy osoitteesta <http://www.tukkk.fi/tutu/etieto>

Digitaalisen tasapaino edellyttää nk. siltapalveluja, jotka mahdollistavat pääsyn palveluihin joko toimipisteissä, puhelimella tai muulla itselle sopivalla tavalla

Digitaalisen tasapainon käsite tietoyhteiskunnan sovellusten omaksumisessa

Jari Manninen

'Digitaalinen kuilu' –käsitettä on käytetty paljon kuvattaessa uhkakuvia, joita voi seurata tietoyhteiskunnan kehittyessä kaupallisten tai teknisten tavoitteiden vetämänä. Uhkakuvina on esitetty syrjäytymisen lisääntymistä, sosiaalisia ongelmia ja jopa yhteiskuntarauhan järkkymistä. Digitaalisen kuilun vastakohtaksi on luotu digitaalisen tasapainon käsite, jonka avulla ajattelu on helpompi johdattaa uhkakuvien toteutumisen estämiseen tai ainakin uhkien vaikutusten lieventämiseen.

Digitaalinen tasapaino vallitsee silloin, kun uudet tai uudella tavalla toteutetut palvelut ovat rakenteeltaan, saatavuudeltaan, toimivuudeltaan ja luotettavuudeltaan eheitä kaikkien toimijoiden ja yhteiskunnan normien kannalta ja arjen palveluiden siirtyessä verkkoon huomioidaan myös ne ihmiset ja organisaatiot, joilla syystä tai toisesta ei ole tarvittavia liittymiä, tarvittavaa osaamista, kykyä tai motivaatiota käyttää uudella tavalla, erityisesti tietoverkkojen avulla, tuotettuja palveluita.

Digitaalisen tasapainon toteutuminen on edellytys sille, että uudet palvelurakenteet voisivat aidosti korvata teollisen yhteiskunnan palvelurakenteita. Jos se ei toteudu, niin vanhat rakenteet joudutaan säilyttämään joko sellaisenaan tai vain vähäisin muunnoksina. Näin uuden palvelun kustannukset tulevat käytännössä täysimääräisten vanhojen kustannusten lisäksi, jota taas yhteiskunnan palveluiden rahoitus ei kestä.

Uudet palvelut arvioidaan poikkeuksetta teknisen toimivuutensa, taloudellisuutensa ja nykyään yleensä myös käytettävyyden näkökulmista. Näiden rinnalle ei ole osattu nostaa humanististen ja yhteiskuntatieteellisten näkökulmien merkitystä. Osin tästä syystä moni tekniikaltaan, taloudellisuudeltaan ja sisällöltään kiistatta hyvä tietoyhteiskunnan digitaalinen palveluidea on jäänyt yksittäiseksi kokeiluksi julkisen tuen loputtua pilottiprojektin päätteeksi.

Uuden tietoyhteiskuntapalvelun tuottaja voi ideointi- ja kehitysvaiheissa huomioida ja eliminoida digitaalisen tasapainon ongelmaa esittämällä projektilleen muutamia yksinkertaisia kysymyksiä:

- Eihän uusi palvelu lisää tarpeettomasti eriarvoisuutta eikä syrjäytymistä?
- Eihän uuden palvelun käyttöönotto kohtuuttomasti heikennä kenenkään mahdollisuutta käyttää palvelua, jota tämä on tottunut käyttämään tai johon hänellä on yhteiskunnan normien mukaan oikeus?

Vaikka uimahallimaksun voi kätevästi maksaakin matkapuhelimella, pitää uimaan päästä jatkossakin myös ilman matkapuhelinta.

- Miten vanhojen palvelurakenteiden itse palvelutapahtumaan kuulumattomat arvot korvataan käyttäjille?

Viikoittainen pankissa jonottaminen voi olla vanhukselle ainut sosiaalinen tapahtuma, jossa tapaa lähiseudun ikätovereitaan. Vaikka hän osaisikin käyttää verkko- tai puhelinpankkia, hän mieluummin asioi konttorissa. Jonottaminen ei ole ollenkaan niin vastenmielistä kuin työssäkäyvälle.

- Eihän palvelut murenaa ihmisten luottamusta tasa-arvoon, viranomaisten puolueettomuuteen tai yhteiskunnan normeihin?

Ambulanssin pitää tulla yhtä varmasti vaikka avun tarvitsijalla ei olekaan mukanaan GPS-laitetta. Rationaalistahan olisi, että ambulanssi hakisi ensiksi varmasti paikannettavat potilaat, jolloin yksi auto pystyisi kuljettamaan aikayksikköä kohden enemmän potilaita, kun aikaa ei kuluisi potilaiden haeskeluun.

- Onhan ihmisten erilaiset omaksumisnopeudet huomioitu?

Onko esimerkiksi toteutettu / toteutettavissa naaivejakin opasteita, jotka on kuitenkin helppo ohittaa myöhemmin palvelun tullessa tutuksi myös hitaille omaksujille. Haitta voi olla myös toisinpäin, nopea oivaltaja voi hylätä palvelun liian holhoavan rakenteen vuoksi.

Edellä olevat kysymykset ovat lopultakin vain esimerkin oloisia. Tämän kaltaisten kysymysten läpikäyminen auttaa ymmärtämään myös palvelun ominaisuuksia arjen käyttäjien näkökulmasta ja siten niillä vaikutetaan erittäin paljon tulevien käyttäjien tyytyväisyyteen.

Äärimmäisiä johtopäätöksiä pitää myös osata varoa. Digitaalisen tasapainon huomiointi ei tarkoita, että

- kaikki olisi tehtävä vain hitaimman ja vastahankaisimman ehdoilla,
- mitään vanhan toimintamallin toimintatapaa tai välinettä ei saisi poistaa,
- kaikille pitää ensin järjestää omat päätelaitteet tai
- kaikki on ensin koulutettava käyttämään uusia laitteita.

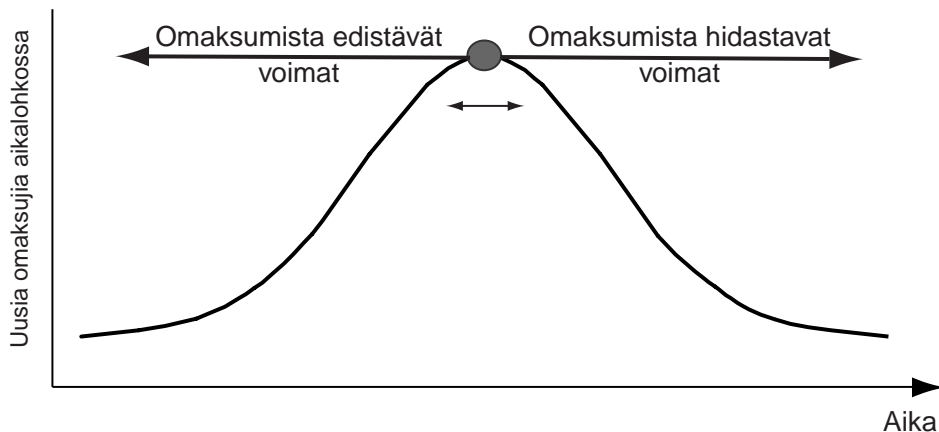
On vain myös mietittävä miten kaikki pääsevät mukaan mahdollisimman helposti:

- Yhteislaitteetkin, esim. nettikioskit, voivat olla riittävä liityntämahdollisuus palvelulle joka ei toistu kovin usein,

Vanhuksille, vammaisille ja muille joiden osaaminen tai fyysiset valmiudet eivät jostain syystä riitä voidaan palvelu toteuttaa toimivaksi tutuilla välineillä, esim. puhelimella tavoitettavan turvallisen assistentin välityksellä. Jos itse palvelu on tehty huolella ei kohderyhmän enemmistön tarvitse turvautua puhelinpalveluun, jolloin sen järjestäminen ei ole kohtuuton lisäkustannus.

Jokin osa palveluketjusta voidaan toteuttaa osalle käyttäjistä perinteisin välinein. Esimerkiksi pääsylippu voidaan yhä toimittaa postitsekin tilaajalle, luottamuksellisten tietojen tarkistus voi tapahtua kirjeitse, lain vaatiman allekirjoituksen voi toimittaa postitse erillisellä liitteellä jne. Kaikkea ei tarvitse viedä itsetarkoituksellisesti verkkoon.

Uusi tai uudella tavalla toteutettu palvelu omaksutaan arjen rutiiniksi eri nopeuksilla lukuisista eri syistä. Näitä syitä voi kutsua palvelun omaksumista edistäviksi ja hidastaviksi voimiksi.

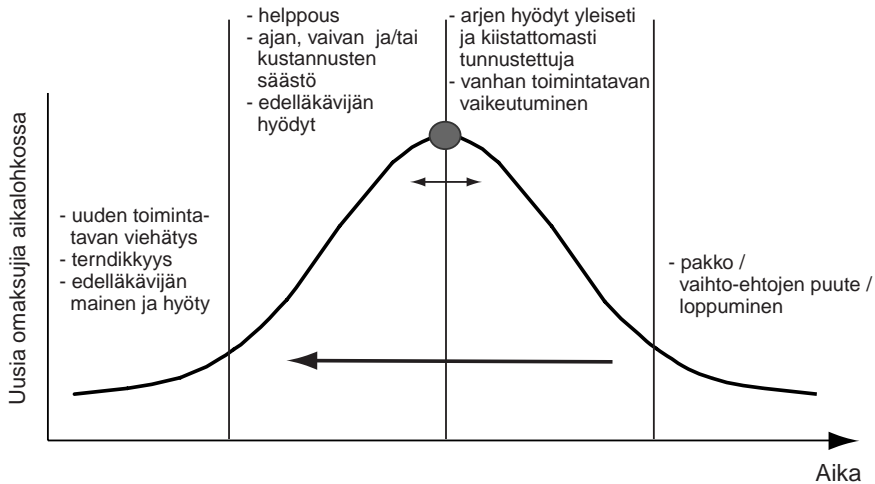

Kuvio 1. Uuden asian / toimintatavan omaksuminen

Uuden asian tai toimintatavan (palvelun) omaksujien joukkoa kuvataan perinteisesti normaalijakauman käyrällä. Lakipisteessä puolet palvelun potentiaalisista käyttäjistä ovat omaksuneet palvelun käyttöönsä ja luopuneet lähes kokonaan vanhasta toimintatavasta. Palvelun tuottamisen kustannusten ja mahdollisten voittojen kannalta on tärkeää, että lakipiste saavutetaan mahdollisimman aikaisessa vaiheessa.

Sekä edistävät että hidastavat voimat ovat erilaisia, jos käyrän eri aikaloheksoihin sijoittuvien potentiaalisten käyttäjien motiiveja ja tunteita eritellään.

Edistäviä voimia voivat olla esimerkiksi:

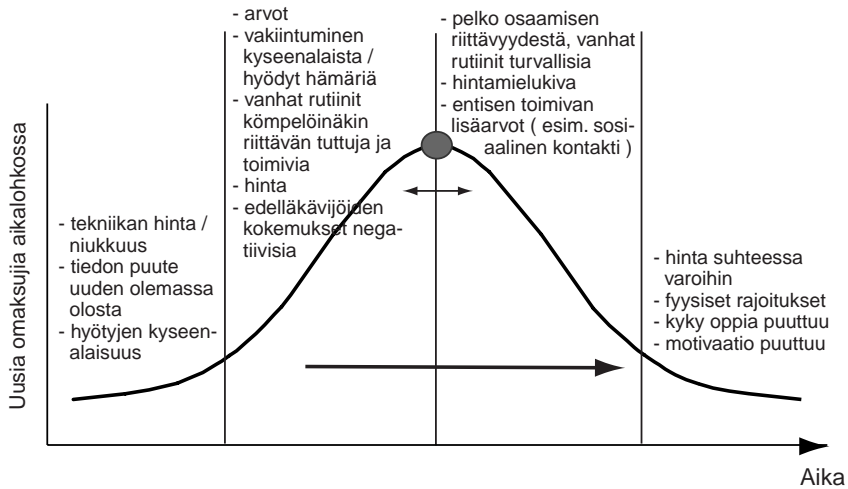
Kuvio 2. Uuden asian / toimintatavan omaksumista edistäviä voimia

Usein palvelukehityksessä huomio kiinnitetään vain aikaisten omaksujien kohderyhmän kannalta palvelun omaksumista edistäviin voimiin ja niiden vahvistamismahdollisuuksiin. Luotetaan siihen, että seuraavat kohderyhmät tulevat kyllä käyttäjiksi kun ensimmäinen ryhmä on tavoitettu.

Perinteisessä lanseeraustaktiikassa edistäviä voimia pyritään vahvistamaan voimakkaasti. Markkinaviestintää säädetään sopimaan vuorossa olevan kohderyhmän arvostuksiin, palvelu kuvataan haluttavana. Palvelun houkuttelevia ominaisuuksia korostetaan ja edistäviä voimia tukevia ominaisuuksia kehitetään entisestään. Jos nämä eivät tuota haluttua tulosta niin viimeisenä keinona hinnoitellaan palvelun käyttö aggressiivisesti tai palveluun lisätään muita siihen alun perin kuulumattomia oletettuihin "edelläkävijöihin" vetoavia ominaisuuksia.

Lanseeraaja saattaa tiedostaakin hidastavien voimien olemassaolon, mutta useimmiten niitä pyritään vähättelemään ja korostamaan viestinnällä niiden irrationaalisuutta.

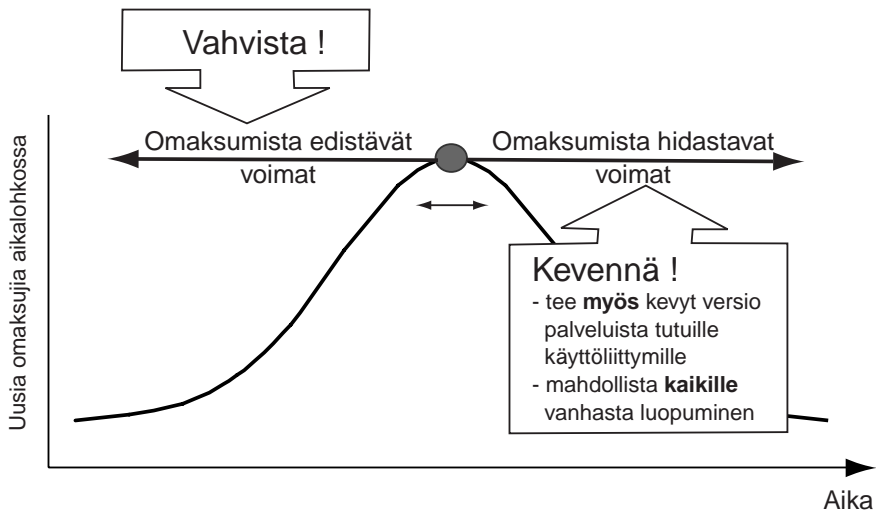
Tyypillisiä hidastavia voimia eri omaksujaryhmissä voivat olla:

Kuvio 3. Uuden asian / toimintatavan omaksumista hihastavia voimia

Ei kuitenkaan pidä kuvitella että digitaalisen tasapainon huomioiminen olisi korvaava vaihtoehto edistävien voimien vahvistamiseen perustuvalla strategialla. On vain osattava suunnata merkittävä osa kokonaispanostuksista hidastavien voimien vaikutusten poistamiseen. Tällöin erityisesti palveluominaisuuksia sovitetaan siten, että myös hitaat omaksijat voivat ottaa palvelun käyttöön mahdollisimman nopeasti.

Sen sijaan että, palveluja tuotetaan edelläkävijöitä varten, nopeammin asetetut tavoitteet saavutetaan, jos palvelut alunperinkin suunnitellaan huomioiden niiden käyttäjien arvomaailma ja elämäntilanne, jotka normaalisti tulisivat palvelun käyttäjiksi vasta kun se on vakiintunut yli 50 %:lla potentiaalisista käyttäjistä arjen rutiiniksi.

Kuvio 4. Uuden asian/toimintatavan lanseeraus: digitaalisen tasapainon huomioiminen

Yksi tapa pureutua digitaalisen tasapainon huomioimiseen ja hidastavien voimien ehkäisyyn on tuottaa omaksumista helpottamaan ns. siltapalveluja tai siltasovelluksia. Jos johonkin on syntynyt tai syntymässä digitaalinen kuilu, pitää kuilun yli rakentaa tietenkin digitaalinen silta, jotta kuilun haitat eliminoiduisivat.

Siltasovellusten ajattelumalli lähtee havainnosta, että useimmiten optimaalisesti uusinta osaamista ja tekniikkaa hyödyntävän toimintatavan ja vanhan toimintatavan väliin voidaan toteuttaa erilaisiin kompromisseihin perustuvia välivaiheita useilla eri tavoilla. Kompromisseja voidaan tehdä sekä toiminnallisissa tavoitteissa että palvelun käyttämisessä tarvittavissa välineissä. Tyypillisesti siltasovellukset onnistuvat parhaiten jos ne toteutetaan tutuilla välineillä, ne ovat yksinkertaisia ymmärtää, käyttäjien kustannukset eivät kasva räjähdysmäisesti ja ne eivät riko olevia sosiaalisia suhteita.

Suomalaisille erittäin tuttu siltasovellusten ketju tapahtui pankkipalveluissa. Valtaosa käyttäjistä saatiin siirtymään tiskiasioimisesta itsepalveluun ja vieläpä asiakkaan itse maksamilla laitteilla. Ketjuhan oli: pankkitiski => pankkisiirtokuori => maksuautomaatti => puhelinpankki => internetpankki, joka sekin lienee vain välivaihe siirryttäessä suoraveloitukseen ja ties mihin.

Jälkiviisaana voi kuitenkin kysyä oliko pankkien tapa siirtää maksut internetiin sittenkään tehokkain mahdollinen, vaikka tavoite lopulta saavutettiin. Nythän lakkautettiin konttoreita, jolloin syntyi jonoja, tehtiin tiskillä maksaminen kalliiksi jne. Tänä useimmat internetmaksajat kokevat palvelun ylivertaiseksi vanhoihin tapoihin nähden ja hakeutuvat konttoreihin vain poikkeuksellisissa asioissa. Myös siltasovellusten alemmille tasoille on kullekin jäänyt joukko tyytyväisiä asiakkaita. Olisiko nettimaksaminen saatu leviämään jotenkin nopeammin ja pienemmällä mainepääoman menetyksellä?

Toinen vastaava kysymys voidaan esittää keskusteluista, joita on käyty melko varmasti kaikissa suurissa puhelinpalvelukeskuksia ylläpitävissä organisaatioissa, kun sähköiset asiointipalvelut eivät olekaan saavuttaneet tavoiteltuja asiakasmääriä ja pikemminkin kasvattaneet puhelinpalvelukeskusten työmääriä. Jossain muodoissa kaikissa näissä organisaatioissa on keskusteltu ajatuksesta voisiko puhelinpalvelun lakkauttaa tai ainakin palvelunopeutta heikentää (vrt. pankit), jotta asiakkaat saataisiin siirtymään uuteen www-palveluun. Oikeampi lähestyminen olisi pohtia voisiko www-sovellus olla niin houkutteleva, että käyttäjät siirtyisivät sinne mielellään?

Silta-analogia on käyttökelpoinen laajemminkin, kun mietitään miten käyttäjät saadaan omaksumaan uusi tietoyhteiskunnan palvelu:

- Mitä parempi silta, sen nopeammin vanhan toimintatavan rakenteet voidaan purkaa aidosti tarpeettomina (köysisiltaa pääsee extreme -henkiset, betonisiltaa pääsee rullatuolillakin).
- Mitä parempi silta vanhan ja uuden välillä on, sen vähemmän on epäluuloja, pelkoa, vihaa ja kateutta toisella puolella olevia kohtaan. Hyvä silta mahdollistaa ensin tutustumisen ilman luopumisen pakkoa, sitten ymmärtämisen, oppimisen ja omaksumisen sekä lopulta vanhasta luopumisen.
- Ilman vetävää siltaa voi hyväkin toimintatapa jäädä satunnaisten löytäjien saarekkeeksi massojen hakeutuessa toiseen suuntaan.

- Siltaa voidaan aloittaa rakentamaan lähtökohdasta jo paljon aikaisemmin kuin itse kohde valmistuu tai jopa kun on vasta aavistus millainen lopullinen kohde voisi olla (vrt. pankkipalvelut).
- Rakentamisen aikana voidaan myös havaita, että itse sillasta tulikin kohdetta merkittävämpi tuotos.

Kun uutta palvelua rakennettaessa kiinnitetään huomio hitaampien omaksujien tarpeisiin ja siltasovellusajatteluun

- pysyvät kokonaiskustannukset lopulta alhaisempina, sillä muuten vanhan toimintatavan kustannukset eivät poistu tai vähene riittävällä nopeudella,
- palvelu vakiintuu arjen standardiksi nopeammin ja varmemmin kuin edelläkävijöille viimeisintä päätelaitetekniikkaa hyödyntävä versio palvelusta ja
- itse uusi palvelu syntyy halvemmallä, kun voidaan rohkeasti yksinkertaistaa ja karsia vaikeasti toteutettavia ominaisuuksia, jolloin vaikeiden kohtien oikominen poistaa tuotekehitysprosessin eniten aikaa ja resursseja sitovat työvaiheet.

Edelläkävijöille suunnatuilla palveluilla rakennetaan mainetta ja voitetaan palkintoja, mutta hitaille omaksujille suunnatuilla palveluilla saavutetaan arjen toiminnallisia ja taloudellisia tuloksia.

Suomessa, samoin kuin Euroopassa yleensäkin, väestön keski-ikä kasvaa koko ajan ja vanhusväestön määrä lisääntyy. Yhtäältä ikääntyvien ihmisten viestintäpalveluiden suunnitteluun ja käyttöön vaikuttaa heidän kronologisen ikänsä lisäksi kontekstuaalinen tai kognitiivinen ikä, eli se kuinka vanhaksi ihminen kokee itsensä. Toisaalta myös hyvät sosiaaliset suhteet saavat ihmiset tuntemaan itsensä nuoremiksi ja lisäävät heidän sosiaalista pääomaansa, jolla on vaikutusta elinikään ja sen laatuun. Oheisessa artikkelissa Anu Sivunen selvittää, mitä kirjallisuudessa on todettu ikääntyvien ihmisten tieto- ja viestintätekniiikan palvelujen tarpeesta. Artikkelikuluu nk. perheportaali-tutkimuksen piiriin.

Ikääntyvät ja tieto- ja viestintätekniiikka

Anu Sivunen

Johdanto

Tämän kirjallisuuskatsauksen lähtökohtana on tarkastella niitä tekijöitä, jotka ovat yhteydessä ikääntyvien tarpeisiin, motivaatioon ja kykyihin käyttää viestintätekniiikkaa arkipäivänsä tukena. Ikääntyvien fyysinen ja psyykinen terveydentila, sosiaaliset kontaktit ja mahdollisuus liikkumiseen ovat esimerkkejä asioista, jotka vaihtelevat yksilöiden välillä ja liittyvät kiinteästi heidän tarpeisiinsa ja odotuksiinsa uutta viestintätekniiikkaa kohtaan. Nämä tekijät ovat hyvin yksilöllisiä ja vaihtelevat usein myös iästä riippumatta, joten pitkälle meneviä yleistyksiä on vaikea tehdä. Tässä kirjallisuuskatsauksessa käsitelläänkin ikääntymiseen liittyviä tekijöitä yleisesti, ja pyritään hahmottamaan niiden yhteys ja merkitys ikääntyvien viestintätekniiikan käytölle.

Ikääntyvien kronologisen iän määrittäminen on hankalaa. Sitran raportissa Seniori 2000 (Sonkin ym. 1999) ikäihmiset jaetaan kahteen pääryhmään, senioreihin ja vanhuksiin. Senioreiksi lasketaan aktiiviset, pääosin terveet, yleensä alle 80-vuotiaat ihmiset. Tukea ja palveluita tarvitsevat, yleensä yli 80-vuotiaat ovat puolestaan vanhuk-sia. Raportin tutkimuksessa haastatellut seniorit jaetaan kolmeen ikäryhmään, 55–64-vuotiaat, 65–74-vuotiaat ja yli 75-vuotiaat. Tilastokeskus rajaa puolestaan usein ikään-tyvät eläkeikäisiin, yli 65-vuotiaisiin. Tavallisimpana kansainvälisen ikääntymistutkimuksen alaikärajana on kuitenkin pidetty 55 vuoden ikäraja (Alalääkkölä 1994, 19).

Ikä on myös hyvin subjektiivinen kokemus, ja siihen suhtaudutaan kulttuurin, sukupuolen ja sosiaaliluokan mukaan eri tavoin. Lisäksi eri tutkimuksissa on todettu, että useat ikääntyvät saattavat tuntea itsensä jopa 10–15-vuotta kronologista ikäänsä nuoremmiksi, jolloin kronologisen ikäkäsityksen rinnalle liitetäänkin usein myös kognitiivisen iän (Alalääkkölä 1994) ja kontekstuaalisen iän (Barbato & Perse 1992) käsitteet. Niillä tarkoitetaan muun muassa mielen tilaa, joka vaikuttaa vanhuuden kokemiseen. Esimerkiksi tyytyväisyys elämään voi vaikuttaa siihen, että ikääntyvä kokee itsensä kronologista ikäänsä nuoremmaksi (Alalääkkölä 1994, 24).

Tekniikan suunnitteleminen on olennainen osa ikääntyvien ja tekniikan tutkimusta. Geronteknologia (gerontechnology) on ala, joka tutkii tekniikkaa ja sen suunnittelua ikääntyviä varten. Geronteknologialla voidaan toisaalta ehkäistä tai kompensoida ikääntymisestä johtuvia heikkouksia, ja toisaalta tukea ikääntyvien mahdollisuuksia esimerkiksi viestintään, vapaa-aikaan ja palveluihin. (Fozard ym. 2000) Tällä hetkellä on valitettavan usein niin, että yritysmaailma ja julkinen sektori eivät tue ikääntyvien tarpeita riittävästi, vaan toimivat palveluideat ja ikääntyville suunnattu markkinointi ovat vähäisiä ja tuotteet ja ohjeet usein epämääräisiä (Seppänen 1994 Rauhala-Hayesin ym. 1998 mukaan). Geronteknologian perusideana onkin se, että ikääntyvät voisivat olla mukana teknologian kehittämisen ja levityksen kaikissa vaiheissa, tarpeiden kartoittamisesta prototypin arviointiin asti (Coleman 1998).

Kirjallisuuskatsauksen lopuksi luodaan joidenkin tutkimusten kautta silmäys siihen viestintätekniikkaan, jota ikääntyvät käyttävät esimerkiksi yhteydenpidossaan sukulaisiinsa tai sosiaalisen tuen saamiseksi. Erityisesti internetillä olisi potentiaalia nousta sosiaalisen vuorovaikutuksen välineeksi ikääntyvien elämässä (Swindell 2001), jos vain tarvittavat välineet, motivaatio ja osaaminen voitaisiin turvata.

Ikääntyvät ja tietoyhteiskunta

Viimeiset kymmenen vuotta ovat olleet Suomessa vahvaa tietoyhteiskunnan kehittämisen aikaa. Monet tietoyhteiskunnan osatekijät, kuten tietoliikenneverkot ja -palvelut sekä matkaviestinnän laitteiden ja palvelujen korkea taso ovat nostaneet Suomen tietoyhteiskuntakehityksen kärkimaihin. Silti Suomessakin on vielä paljon sellaisia ryhmiä, jotka eivät pääse hyötymään tietoyhteiskunnan kehityksestä. Ikääntyvät on yksi tällainen ryhmä, joka ei useinkaan omista tietoteknisiä laitteita, eikä osaa myöskään käyttää niitä, ja uhkaa sen vuoksi syrjäytyä tietoyhteiskuntakehityksestä. Tilastokeskuksen vuoden 1999 haastattelututkimuksen mukaan 67 prosentissa kotitalouksia, joihin kuului vain yksi yli 60-vuotias henkilö, ei ollut matkapuhelimia käytössä. Myös kahden, yli 65-vuotiaan kotitaloudessa matkapuhelin oli selvästi harvinaisempi kuin muissa talouksissa. Tietokoneiden ja oheislaitteiden omistus oli yli 60-vuotiailla sitäkin harvinaisempaa. (Suomi tietoyhteiskuntana 2000) Yli 60-vuotiaat eivät myöskään juurikaan käytä tietoverkkoja, vaikka Suomessa on internet-käyttöliittymiä suhteessa väkilukuun joidenkin laskelmien mukaan jopa enemmän kuin missään muussa maassa. Jyrkin pudotus suomalaisten internet-liittymien omistuksessa tapahtuu 50 ikävuoden jälkeen. Internet-käyttäjien keski-ikä on kuitenkin hitaasti noussut, ja internetin käyttäjien ikäjakauman odotetaan vähitellen lähestyvän kohti normaalia suomalaista ikäjakaumaa. (Rauhala-Hayes ym. 1998)

Vaikka tarvittavat laitteistotkin olisivat käytettävissä, edellyttää tietojenkäsittelytaidojen hankkiminen ikääntyviltä oma-aloitteisuutta, koska järjestelmällistä valtakunnallista koulutusta ei Suomessa järjestetä. Yksittäisiä kursseja on kuitenkin järjestetty jo vuodesta 1986, jolloin Ikäihmisten yliopisto aloitti Jyväskylässä ensimmäisen ikääntyvien atk-kurssin. Nykyisin ikäihmisten tietotekniikka-kurssit ovat vakiintuneet ja kursseja järjestetään myös muutamissa muissa kaupungeissa. (Rauhala-Hayes ym. 1998) Lisäksi tänä syksynä suurimmat matkapuhelinoperaattorit ovat järjestäneet matkapuhelimen seniorikoulutusta (Leena Sharma, ”Kustaankartanon kurssille on tungosta”. Helsingin Sanomat 16.10.2001). Suurin puute on ikääntyvien tietotekniikan alkeiskursseista, joille on paljon kysyntää (Rauhala-Hayes ym. 1998).

Ikäihmisille järjestettäviltä tietotekniikkakursseilta saatujen kokemusten perusteella on todettu, että ikääntyvien tietokoneen käytön oppiminen edellyttää paitsi tietokoneen saatavuutta, myös 1) pätevää ja innostunutta henkilökuntaa, ja mielellään myös apuopettajaa, 2) ikääntyvän opetukseen soveltuvaa materiaalia, 3) riittävän pitkää ja sopivassa tahdissa etenevää kurssia, 4) ikääntyvän positiivista asennetta tietotekniikkaa kohtaan ja motivaatiota käyttää sitä, 5) hyvin suunniteltua käyttöympäristöä ja 6) hyvin valaistua opetustilaa. Ikääntyvät tarvitsevat selvästi pidemmän ajan tietotekniikan käytön omaksumiseen kuin nuoret käyttäjät. Osittain tästä johtuen ikääntyville suunnatut kurssit eivät ole taloudellisesti kannattavia. Ikäihmiset eivät myöskään mielellään hakeudu työikäisille ja nuorille suunnatuille kursseille niiden nopean opetustahdin vuoksi. Ikääntyvien kurssituksen rahoitus olisikin turvattava, jotta kaikkien ikäryhmien osallistuminen tietoyhteiskunnassa olisi mahdollista. (Rauhala-Hayes ym. 1998)

Tulevaisuuden tärkeänä haasteena voidaankin pitää sitä, että tieto- ja viestintätekniikkaa voitaisiin hyödyntää erilaisten erityisryhmien, kuten ikääntyvien apuna. Juuri he tarvitsevat teknologian mahdollistamia uudenlaisia asioimis- ja tiedonhankintatapoja sähköisten verkkojen avulla, erilaisia hälytys- ja seurantajärjestelmiä hätätilanteiden varalle sekä konkreettisia helpotuksia arjen rutiinien hoitamiseen. (Suomi tietoyhteiskuntana 2000) Jotta suomalaista tietoyhteiskuntakehitystä voitaisiin pitää koko maata ja kansalaisia koskevana, tulisi varmistaa, että sen hyödyistä pääsisi nauttimaan mahdollisimman moni asukas iästä ja sosiaalisesta asemasta riippumatta.

Geronteknologia

Tieto- ja viestintätekniikan suunnittelua ikääntyville on tutkittu erityisesti turvallisuuden näkökulmasta. Teknologisessa tuotekehittelyssä on ikääntyvien ensisijaisena tarpeena pidetty turvallisuuden lisäämistä. Näin kapea-alainen raja ei kuitenkaan ota huomioon, että ikääntyvillä on myös halua ja kiinnostusta mielekkääseen ajanvietteeseen, itsensä kehittämiseen ja sosiaaliseen kanssakäymiseen viestintätekniikan avulla. Ikääntyvien toimintakykyä voidaan lisäksi kehittää ja ylläpitää viihteellistenkin sovelusten avulla. (Mollenkopf 1996 Rauhala-Hayesin ym. 1998 mukaan)

Geronteknologialla (gerontechnology) tarkoitetaan tekniikkaa ja sen suunnittelua ikääntyviä varten. Sillä pyritään toisaalta ehkäisemään tai kompensoimaan ikääntymisen aiheuttamaa kognitiivista tai fyysistä heikkoutta, ja toisaalta tukemaan ikääntyvien mahdollisuuksia viestintään, vapaa-aikaan, opiskeluun, palveluihin ja taiteelli-

seen toimintaan. (Fozard ym. 2000) Geronteknologian perusideana on, että käyttäjä olisi mukana tekniikan kehityksen ja sen levittämisen kaikissa vaiheissa, tarpeiden kartoittamisesta prototyypin arviointiin asti (Coleman 1998). Mitä laajempi kuva laitteen käyttäjistä ja käyttötarkoituksesta on laitteen kehittelyn eri vaiheissa, sen todennäköisemmin myös kehitystyön tulokset hyödyttävät laajaa käyttäjäkuntaa. Käyttäjien palaute kehitystyön eri vaiheissa demokratisoi tekniikan kehitystä ja edistää tuotteiden soveltumista laajalle käyttäjäkunnalle (Rauhala-Hayes ym. 1998). Toisaalta älykkään tekniikan filosofiaan kuuluu myös ajatus, että tekniikka voi mukautua yksilöllisten käyttäjien tarpeisiin ja mieltymyksiin (Fozard ym. 2000).

Ikääntymisen aiheuttamat muistin heikkeneminen ja reaktioajan piteneminen voivat vaikuttaa ikääntyvien kykyyn käyttää tietotekniikkaa (Marcellini ym. 1998, 463). Tämä ei kuitenkaan saisi olla este tuotesuunnittelulle. Kun suunnittelussa keskitytään esimerkiksi sellaisten tuotteiden valmistukseen, jotka hyödyttävät ihmisiä, joilla on ongelmia fyysisen terveytensä kanssa, tehdään tuotteista samalla myös houkuttelevampia ja käyttäjäystävällisempiä monille muillekin käyttäjäryhmille kuin vain ikääntyville (Coleman 1998, 82).

Tekniikan tarjoamat mahdollisuudet ikääntyvien erikoistarpeisiin ja kiinnostuksen kohteisiin voidaan jakaa kuuteen osa-alueeseen: 1) asumiseen, 2) viestintään, 3) henkilökohtaiseen liikkumiseen, 4) terveyteen, 5) työhön ja 6) luovuuteen. Viestintätekniikan tärkeimpiä käyttötarkoituksia ja -tarpeita ikääntyvillä ovat sosiaalinen vuorovaikutus, terveys ja turvallisuus. Niitä voidaan palvella käytännössä puhelimen lisäksi esimerkiksi faksin, sähköpostin, digitaalisten valokuvien, kauko-ohjaimien, telepalveluiden, multimedian ja tietokonevälitteisen viestinnän avulla. Näiden laitteiden käytön lisääntyminen ikääntyvien keskuudessa edellyttää kuitenkin tällä hetkellä vielä niiden käytettävyyden ja käyttömukavuuden parantamista. (Fozard ym. 2000) Esimerkiksi ikääntyvien puhelimen käyttöä koskeneessa tutkimuksessa (Mann ym. 1996) todettiin, että noin 10 prosentilla ikääntyvistä on ongelmia omistamansa puhelimen käytössä. Niitä voitaisiin vähentää mm. vastaajilla, äänentunnistimilla, suurten numeroiden ja kirjainten käytöllä sekä värikontrasteilla. (Mann 1997)

Geronteknologian tavoitteena on pyrkiä parantamaan kahdella tavalla niitä ongelmia, joita ikääntyvien ja yhteiskunnan kehittyessä syntyy. Ensinnäkin se pyrkii parantamaan individualistista viivettä (individual lag) ikääntyvien tarpeiden ja ympäristön vaatimusten välillä. Tällä tarkoitetaan sitä, että mm. ikääntyvien fyysiset sairaudet, tiedonkäsittelykapasiteetin väheneminen, taitojen puute, sosiaalinen eriytyminen ja negatiiviset sosiaaliset asenteet ikääntyviä kohtaan aiheuttavat sen, että heillä ei ole kompetenssia käyttää nykyistä tekniikkaa, joka ei ole yhtä käyttäjäystävällistä tai samantapaisesti periaatteisiin perustuvaa kuin aikaisemmin. Lisäksi ikääntyvien joukossa on sekä sellaisia, joiden kognitiiviset taidot ovat heikentyneet, sellaisia jotka pelkäävät tekniikkaa, että sellaisia, joilla ei ole mahdollisuuksia käyttää uutta tekniikkaa. Tämä johtaa ikääntyvien polarisoitumiseen muusta yhteiskunnasta. (Lawton 1998, 14)

Toisena pyrkimyksenä geronteknologiassa on tekniikan hyväksikäyttäminen sosiaalis-strukturaalisen viiveen (social-structural lag) häivyttämisessä, mikä rajoittaa usein tarkoituksettomasti ja tiedostamatta ikääntyvien mahdollisuuksia. Sosiaalis-strukturaalisella viiveellä viitataan eroon, joka syntyy yksilön tarpeiden ja ympäristön tarjonnan välille. Ikääntyvien terveys on parempi, he ovat paremmin koulutettuja ja kansain-

välisempiä kuin aikaisemmin, minkä johdosta heillä on myös suurempia odotuksia yhteiskuntaa kohtaan ja he ovat kyvykkäämpiä toimimaan kuin aikaisemmat ikäkohortit. Ero niissä mahdollisuuksissa, joita yhteiskunnan sosiaalinen rakenne tarjoaa, ja mitä ikääntyvät olisivat todellisuudessa kyvykkäitä tekemään, riittää heiltä mahdollisuuden tuottavaan rooliin yhteiskunnassa ja lisää syrjäytymistä. Tällaiset erot yhteiskunnan ja yksilön välillä herättävät myös subjektiivisia negatiivisia tunteita, kuten epävarmuutta ja masentuneisuutta omien kykyjen vajavaisuudesta ja tarpeettomuudesta johtuen. Oman arvion tunteilla sekä yksilön aktiivisuudella ja mahdollisuuksilla on puolestaan suora yhteys elämänlaatuun. Tekniikan suunnittelussa tulisikin pyrkiä myös ikääntyvien yhteiskunnallisten mahdollisuuksien parantamiseen ja elämänilon lisäämiseen siinä missä heidän toiminnallisten rajoituksiensa kompensoimiseenkin tekniikan avulla. (Lawton 1998, 14–15)

Ikääntyvien viestinnän motiivit ja iän kokeminen

Ikääntyvien viestintämotiiveja ja halukkuutta viestintätekniikan käyttöön on tarkasteltu mm. viestinnän motiivien kannalta (Holladay & Crutcher 1997). Interpersonaalisen viestinnän tavoitteet ja motiivit voidaan jakaa kuuteen luokkaan: 1) mielihyvä, 2) kiintymyksen osoittaminen, 3) seura, 4) pako, 5) rentoutuminen ja 6) kontrolli (Rubin, Perse & Barbato 1988). Viestintämotiiveja ja tekniikan käyttöä verrattaessa motiivit eroavat ikääntyvillä sukupuolittain siten, että naiset käyttävät puhelinviestintää miehiä useammin rentoutumisen ja seuran vuoksi. Lisäksi, jos ikääntyvällä on vain vähän sosiaalisia kontakteja, hänellä on suurempi tarve tyydyttää puhelinviestinnällä useampia viestinnän motiiveja, kuin sellaisella ikääntyvällä, jolla sosiaalista vuorovaikutusta on enemmän. Myös yksinasuvilla on suurempi motivaatio käyttää puhelinviestintää erityisesti seuran vuoksi kuin niillä, jotka asuvat jonkun kanssa. (Holladay & Crutcher 1997)

Ikääntyvien viestintäkäyttäytymistä ja viestintämotiiveja tutkittaessa on heidän elämäntilanteen mittarina käytetty usein heidän kronologista ikäänsä. Näin ollen ikääntyvät on jaoteltu iän mukaan homogeenisiin ryhmiin, joihin kuuluvilla on kyläkin samankaltaisia elämäkokemuksia, mutta joiden esiintyminen voi ryhmien sisälläkin vaihdella elämäntilanteen mukaan. (Barbato & Perse 1992) Ikääntymisen sosiaalis-ympäristöllinen teoria (social-environmental theory of aging) (Hendricks & Hendricks 1977, Barbato & Persen 1992 mukaan) korostaakin, että ikääntyminen on sekä biologinen, psykologinen, sosiologinen että poliittinen prosessi, jossa tulee ottaa huomioon kontekstuaaliset tekijät. Ikääntyvien elämäntilanne, kuten heidän kokemansa yksinäisyys ja tyytyväisyys elämään, voivat vaikuttaa heidän motiiveihinsa viestiä muiden ihmisten kanssa. Sen sijaan vuosissa mitattu ikä ei välttämättä ole yhteydessä yksinään yhteenkään viestinnän motiiviin. (Barbato & Perse 1992)

Kontekstuaalista ikää määrittävät seuraavat tekijät: 1) fyysinen terveys, 2) tyytyväisyys elämään, 3) taloudellinen turvallisuus, 4) liikkuminen, 5) sosiaalinen aktiivisuus ja 6) interpersonaalinen vuorovaikutus. Nämä tekijät ovat yhteydessä ikääntyneiden viestintämotiiveihin siten, että jos ikääntynyt on tyytyväinen omaan elämäänsä, hänen motiivinsa viestiä liittyvät mielihyvän saamiseen ja kiintymyksen osoittamiseen.

Jos ikääntyneiden terveys on heikko ja liikkuvuus rajoitettu, mutta he ovat sosiaalisesti aktiivisia, on viestinnän todennäköinen motiivi kontrollin ja turvallisuuden tarve. (Barbato & Perse 1992)

Kronologisen ikäkäsityksen rinnalle on kirjallisuudessa nostettu myös kognitiivisen iän käsite. Sillä tarkoitetaan mielen tilaa, joka vaikuttaa vanhuuden kokemiseen. Mitä tyytyväisempi ihminen on elämäänsä, sitä nuoremmaksi hän itsensä tuntee. Eri tutkimuksissa on todettu, että ikääntyvät tuntevat itsensä helposti 10–15 vuotta kronologista ikäänsä nuoremmaksi. (Alalääkkölä 1994, 24) Kognitiivinen ikä liittyy myös yksilön kiinnostuksen kohteisiin, sosiaaliseen ympäristöön, siihen millaiseen ryhmään hän kuuluu ja miten ikäoverinsa määrittelee (Day ym. 1987 Alalääkkölän 1994, 25 mukaan)

On arveltu, että kognitiivinen ikä alkaa määrätä kulutustottumuksia enemmän kuin kronologinen ikä, mikä tarkoittaa sitä, että ikääntyvien kulutus alkaa lähestyä nuorten kulutuskäyttäytymistä. Lisäksi kun väestön keskimääräisen eliniän nousun odotetaan jatkuvan, kokevat ikääntyvät itsensä yhä myöhemmin vanhoiksi, eli subjektiivisesti nuoruus ja keski-ikä kestävät kauemmin. (Alalääkkölä 1994, 27)

Ikääntyvien viestintävälineiden käyttö

Ikääntyvien ihmisten viestintävälineiden käytöstä on hyvin vaikeaa tehdä yleistyksiä. Se, mihin ikääntyvät viestintävälineitä käyttävät ja mitä tarpeita eri välineet tyydyttävät, vaihtelee suuresti ikääntyvien kesken. Ikääntyvien viestintävälineiden käyttöä tarkastelevassa tutkimuksessa (Bliese 1986, 575) eri viestintävälineiden käyttötarkoitukset jaetaan ikääntyvillä 10 eri ryhmään: 1) interpersonaalisen vuorovaikutuksen korvaaja tai täydentäjä, 2) tiedon hankinta interpersonaalisia suhteita varten, 3) itsensä ja yhteiskunnan havainnointi, 4) tietynlaisen käyttäytymisen oppiminen, 5) älyllinen stimulointi ja haasteet, 6) toisen viestintävälineen halvempi korvike, 7) verkostoituminen ja tuen saaminen, 8) itsensä kehittäminen, 9) viihde ja 10) seura ja turvallisuus.

Silloin, kun ikääntyvät käyttävät viestintävälinettä sosiaalisten suhteiden korvaajana, koetaan viestintävälineen käyttö harvoin tyydyttäväksi. Jos viestintävälinettä käytetään itsensä ja yhteiskunnan havainnointiin, on vaikutus omakuvaan useimmiten negatiivinen. Positiivisia kokemuksia tarjoavat erityisesti televisio ja puhelin. Puhelinkeskustelut nähdään yhtä hyvinä tai parempina kuin kasvokkaiskeskustelut, sillä puhelinkeskustelut eivät vaadi esimerkiksi huoliteltua ulkonäköä ja kodin siivoamista. Television merkitys viestintävälineiden joukossa on erityisen suuri, koska tutkimukseen osallistuneet ikääntyvät olisivat olleet valmiita luopumaan lähes kaikista muista välttämättömyyksistä ennen televisiota. Ikääntyvien viestintävälineiden käyttötarkoituksista viihteen etsiminen nousi yleisimmäksi viestintävälineiden käytön syyksi. (Bliese 1986, 574–580)

Vaikka viestintävälineiden käyttötarkoitukset ovat ikääntyvillä samankaltaisia kuin nuoremmilla, eroavat ne toisistaan siinä, mitä sisältöjä niiltä toivotaan. Ikääntyvien mielestä viestintävälineet sisälsivät liikaa seksuaalista kanssakäymistä. Ikääntyvät olivat konservatiivisempia kuin nuoremmat seksin ja väkivallan näyttämisen suhteen. (Bliese 1986, 575–580)

Ikääntyvien internetin käyttö ja sosiaaliset verkostot

Nykyisellä tieto- ja viestintätekniikan aikakaudella olisi tärkeää, että tietokonevälinen viestintä voisi nousta perinteisempien viestintävälineiden rinnalle yhdeksi viestinnän muodoksi myös ikääntyvillä. Sosiaalisten verkostojen laatu on iäkkäille ihmisille yksi merkittävimmistä elämän laatuun vaikuttavista tekijöistä, ja internetillä olisi potentiaalia nousta tällaisen sosiaalisen vuorovaikutuksen luojaksi ikääntyvien elämässä. Vaikka osa vanhenevista ihmisistä asuu kaupungeissa palveluiden äärellä, saattaa ikääntyminen silti aiheuttaa sosiaalista eristäytymistä. (Swindell 2001) Esimerkiksi internetin tarjoamat keskusteluryhmät ja kanavat voisivat tarjota ikääntyville seuraa ja sosiaalista tukea. Internetiä on kuitenkin totuttu pitämään ennemminkin tiedonhankintavälineenä kuin sosiaalisen vuorovaikutuksen välittäjänä, eikä siitä, miten ihmiset käyttävät internetiä sosiaalisen tuen saamiseksi, olekaan tehty vielä paljon tutkimusta (Wright 2000).

Viestinnän tutkimuksessa oltiin aluksi huolestuneita siitä, että tietokonevälinen viestintä heikentää interpersonaalisia viestintäsuhteita. Useat tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että tietokonevälitteisellä viestinnällä voidaan parantaa ja kehittää interpersonaalisia suhteita. (Wright 2000) Esimerkiksi opiskelijoiden ystävyysuhteen kehittymistä tietokonevälitteisen viestinnän avulla käsitelleessä tutkimuksessa (Valo 2002) todettiin, että tietokonevälitteistä viestintää ei pidetä köyhänä tai rajoittuneena ystävyysuhteen kehittämisen muotona. Muun muassa nonverbaliikan puuttumisen aiheuttamat ongelmat vähenevät välineen jatkuvalla käytöllä ajan kuluessa. Anonymiteetti voi myös olla jopa etu interpersonaalisen viestintäsuhteen kehittymiselle. Sitä, tapahtuuko näin myös ikääntyvillä, ei kuitenkaan ole tutkittu. (Wright 2000) Lisäksi on todettu, että tietokonevälitteisen viestinnän vuorovaikutus sisältää paljon sosiaalista tukea välittäviä viestejä ja käyttäytymismalleja (Sullivan 1997 Wrightin 2000 mukaan), mitkä puolestaan edistävät ystävyysuhteiden syntymistä ikääntyvillä (Furlong 1989). Vaikka tutkimusta ikääntyvien online-suhteiden yhteydestä heidän hyvinvointiinsa on vasta vähän, voidaan kuitenkin olettaa, että tietokonevälinen viestintä voisi edesauttaa suurestikin ikääntyvien tuki- ja ystävyysverkostojen syntymistä (Wright 2000).

Sosiaalinen tuki on käsite, joka liittyy kumppanuuteen ja seuraan, mutta esimerkiksi motiivit sosiaalisen tuen ja seuran etsimiseen eroavat toisistaan. Ikääntyvät suhtautuvat kumppanuuteen usein myönteellisemmin kuin sosiaaliseen tukeen, koska kumppanuussuhteet ovat usein luonteeltaan tasa-arvoisempia. Sosiaalisen tuen kokemukset muuttuvat kuitenkin sitä myönteisemmiksi, mitä enemmän internetiä käytetään. Internetissä solmitut kumppanuussuhteet puolestaan vahvistavat ikääntyvien itsearvostusta ja selviytymisstrategioita. Seuran tarve on myös tärkeä tekijä ikääntyvien online-suhteiden syntymiselle – ystävyysuhteita muodostetaan niiden itsensä vuoksi eikä ratkaisuna johonkin tilanteeseen. Sosiaalisen verkoston laajentuminen internetin kautta voi saada ikääntyvät myös tuntemaan itsensä paremmin kuuluviksi osaksi yhteiskuntaa. (Wright 2000)

Internet on muita viestintävälineitä joustavampi, jos ajatellaan yksin asuvien, ikääntyvien ihmisten koulutuksellisia tarpeita. Välineen joustavuus mahdollistaa sen, että käyttäjän yksityisyystaso voi pysyä niin abstraktina kuin käyttäjä haluaa. Ikääntyvien

ihmisten oppimisesta internet-ympäristössä on kuitenkin julkaistu hyvin vähän tutkimuksia. Suurin motivaatiotekijä internetin käytölle ikääntyvien amerikkalaisten keskuudessa on tällä hetkellä se, että he voivat sen avulla pitää läheistä yhteyttä lapsiinsa ja lastenlapsiinsa. (Swindell 2001)

Isovanhempien ja lastenlasten välinen viestintä

Isovanhempien ja lastenlasten välistä viestintää on tutkittu muun muassa sen kautta, millainen vaikutus isovanhemmilla on lastenlastensa arvostuksiin ja asenteisiin sekä heidän kehitykseensä (Brussoni & Boon 1998; Holladay ym. 1998). Isovanhempien ja lastenlasten välistä viestintää erityisesti viestintävälineiden käytön näkökulmasta ei kuitenkaan ole tutkittu paljon. Viestintävälineiden käytöstä interpersonaalisissa suhteissa on ylipäättään vähän tutkimusta (Harwood 2000), joten tällainen tutkimus on ikääntyvienkin osalta jäänyt vähäiseksi. Juuri viestintävälineiden kautta tapahtuva vuorovaikutus on kuitenkin isovanhempien ja lastenlasten viestintäsuhteen kannalta elintärkeää, koska suurin osa lapsista ei länsimaissa enää nykyisin elä yhdessä isovanhempiensa kanssa (Harwood 2000). Lisäksi muut tekijät, kuten lastenlasten muutto pois kotoaan, merkitsee usein fyysisen etäisyyden lisääntymistä ja kontaktin vähentymistä lastenlasten ja isovanhempien välillä (Baranowski 1982 Brussonin & Boonin 1998 mukaan). Kontaktin säilyminen olisi kuitenkin tärkeää, sillä isovanhemmilla on mahdollisuus sellaisen tuen ja seuran antamiseen, mihin vanhemmilla ei välttämättä ole mahdollisuutta. Isovanhemmat voivat myös välittää nuorille tunteen pysyvyydestä ajallisten ja historiallisten rajojen yli, mikä voi puolestaan edesauttaa lapsenlapsen identiteetin kehitystä (Kornhaber & Woodward 1995).

Isovanhempien ja lastenlasten välinen viestintäsuhte on osapuolille tärkeä myös monelta muulta kannalta. Se voi ensinnäkin olla ainoa konteksti, jossa nuoret ja vanhat ovat tekemisissä toistensa kanssa. Toiseksi isovanhempien ja lastenlasten vuorovaikutussuhde opettaa molemmille osapuolille taitoja eri sukupolviin kuuluvien yksilöiden välisestä viestinnästä, millä voi olla positiivinen vaikutus muihinkin kohtaamisiin eri ikäpolvien välillä. Kolmanneksi isovanhempien ja lastenlasten viestintäsuhte on merkittävä ikääntyville ihmisille sekä vuorovaikutuksen että perheyhteyden kannalta, kun taas nuoret voivat sen kautta tuntea olevansa osa suurempaa yhteisöä. Lisäksi korkeamman eliniän ansiosta isovanhemmat ja lapsenlapset voivat kokea pitkälle lastenlasten aikuisikään asti jatkuvan sukupolvien välisen ystävyysuhteen. (Harwood 2000) Isovanhempien ja heidän lastenlastensa vuorovaikutussuhdetta tarkastelleessa tutkimuksessa (Brussoni & Boon 1998) todettiin, että mitä vahvempi vuorovaikutussuhde isovanhemmilla ja lapsenlapsilla oli, sitä enemmän he myös toimivat yhdessä ja sitä enemmän nuoret kokivat isovanhempien vaikuttaneen heidän arvoihinsa ja uskomuksiinsa. Vuorovaikutussuhteen vahvuus oli yhteydessä erityisesti isovanhempien ja lastenlasten välisen yhteydenpidon määrään.

Viestintävälineiden käyttöä selittävän Media richness theoryn (Daft & Lengel 1984) kautta on tarkasteltu muun muassa isovanhempien ja lastenlasten viestintävälineiden käyttöä heidän keskinäisessä viestintäsuhteessaan (Harwood 2000). Media richness theory erottelee viestintävälineet toisistaan siitä riippuen, kuinka paljon informaatiota

ne käyttäjälleen tarjoavat. Informaatiolla tarkoitetaan esimerkiksi mahdollisuutta välittömään vuorovaikutukseen, visuaaliseen ja auditiiviseen informaatioon sekä verbaaliseen ja nonverbaaliseen ilmaisuun. Kasvokkaisviestintä on monipuolisinta informaatiota sisältävää viestintää ja numeerinen data köyhintä viestintää. Se, mitä välinettä käytetään, riippuu usein viestinnän tehtävästä. Yleensä halutaan käyttää sitä monipuolisempaa informaatiota tarjoavaa välinettä, mitä epämääräisempi asia on kyseessä. Myös läheisissä suhteissa käytetään enemmän sellaisia viestintävälineitä, jotka tarjoavat runsasti informaatiota. Toisaalta pitkäaikainen viestintävälineen käyttö johtaa siihen, että osapuolet pystyvät saavuttamaan läheisyyden tunteen, vaikka väline ei olisikaan informaatiomäärältään niin runsas. (Daft & Lengel 1984 Harwoodin 2000 mukaan)

Harwoodin (2000) tutkimuksen mukaan isovanhemmat ja lastenlapset viestivät keskenään eri viestintävälineillä melko usein. Kirjoitusviestintää käytettiin hieman vähemmän kuin kasvokkaisviestintää ja puhelinviestintää, mutta kirjalliseen viestintään perustuva yhteydenpito oli silti isovanhempien ja lastenlasten välillä odotettua suurempaa. Koska ikääntyvät on yksi suurimmin kasvavista internetin käyttäjäryhmistä, voi uudenlaisia isovanhempien ja lastenlasten välisiä interpersonaalisia suhteita syntyä tämän välineen kehittymisen kautta. Puhelin koettiin isovanhempien ja lastenlasten välillä kaikkein eniten läheisyyttä ja vuorovaikutusta simuloivaksi välineeksi. Vaikka puhelinviestintä onkin köyhempää kuin kasvokkaisviestintä, on puhelimen välityksellä tapahtuva vuorovaikutus monipuolisempaa kuin moni muu välineellinen viestintä. Puhelimen käyttöön liittyy ikääntyvillä kuitenkin ongelmia, kuten kuulon heikkeneminen ja välineen vaatimat spontaanit reaktiot. Nuorilla on myös helposti ennakkoluuloja ikääntyvien kyvyistä käyttää puhelinta. Lisäksi puhelimen käyttötarkoitukset eroavat nuorilla ja ikääntyvillä toisistaan: nuoret käyttävät puhelinta sosiaalisten suhteiden hoitoon, ikääntyvät turvallisuuden hakemiseen. (Harwood 2000)

Kasvokkaisviestintä ja puhelinviestintä olivat tutkimuksen mukaan sitä harvinaisempia viestinnän muotoja, mitä kauempana toisistaan isovanhemmat ja lapsenlapset asuivat. Etäisyys vaikutti muutenkin viestintävälineen valintaan ja yhteydenpidon tiheyteen. Lisäksi yhteydenpito oli tiheämpää kaikilla viestintävälineillä, jos viestintäsuhteen oli aloittanut jompi kumpi osapuolista eivätkä vanhemmat. Isovanhemman aloite yhteydenpidossa lastenlapsiin tapahtui useimmiten kirjoitetun viestinnän kautta. Isovanhemmat lähettivät todennäköisesti paljon syntymä- ja juhlapäiväkortteja, mutta myös sähköposti ja kirjeet saattoivat olla osatekijä siihen, että kirjoitetun viestinnän osuus isovanhempien ja lastenlasten välillä oli suuri. Vuorovaikutussuhteen laatu ja viestinnän useus eivät olleet yhteydessä mihinkään tiettyyn viestintävälineeseen. (Harwood 2000)

Tulevaisuudessa viestintävälineiden käyttöä interpersonaalisissa suhteissa tarkastelevan tutkimuksen tulisi keskittyä kirjoitetun viestinnän eri tyypeihin erottelemalla esimerkiksi sähköposti, henkilökohtaiset kirjeet, onnittelukortit ym. toisistaan. Näitä kirjoitetun viestinnän muotoja tulisi tutkia niiden kautta välittyvän läheisyyden tunteen ja viestinnän useuden kannalta. Koetaanko esimerkiksi sähköposti, jossa on mahdollisuus nopeampaan palautteeseen, monipuolisemmaksi viestinnäksi kuin perinteiset kortit ja kirjeet, jotka koetaan ehkä henkilökohtaisemmiksi? Myös isovanhempien ja lastenlasten viestintämotiiveja eri välineiden käyttöön tulisi tutkia lisää. (Harwood 2000)

Päätäntö

Ikääntyvien tilannetta suomalaisessa tietoyhteiskunnassa voidaan pitää verrattain hyvänä muuhun maailmaan verrattuna. Ikääntyville järjestetään jonkin verran ohjausta tietotekniikan ja matkapuhelimien käytössä ja internetin käyttäjien määrän odotetaan jatkuvasti lisääntyvän ikääntyvien keskuudessa. Edelleen kuitenkin esimerkiksi matkapuhelimien ja tietokoneiden omistus ja tietoverkkojen käyttö on ikääntyvien kotitalouksissa huomattavasti vähäisempää kuin muissa talouksissa, eikä järjestelmällistä valtakunnallista koulutusta tietotekniikan käytöstä järjestetä. Muun muassa nämä tekijät ovat osaltaan edesauttamassa ikääntyvien syrjäytymistä ja putoamista tietoyhteiskunnan kehityksestä.

Ikääntyvillä on kuitenkin motivaatiota käyttää viestintäteknikkaa. Esimerkiksi puhelinta ikääntyvät käyttävät sekä seuran että viihtymisen vuoksi, kun taas internetiä käytetään oppimisen välineenä ja tiedon etsimiseen. Internetin tarjoamat keskusteluryhmät ja kanavat voisivat tarjota ikääntyville myös seuraa ja sosiaalista tukea, mutta internetiä on vielä nykyisin totuttu käyttämään enemmän tiedon hankintaan kuin seuran etsimiseen. Sosiaalisten verkostojen laatu on iäkkäille ihmisille yksi merkittävimmistä elämän laatuun vaikuttavista tekijöistä, ja elämän laatu on puolestaan yhteydessä siihen, kuinka vanhaksi ihminen itsensä kokee. Lisäksi internetin ja sähköpostin kautta isovanhemmat voisivat kuulua tiiviimmin osaksi lastenlastensa viestintäverkostoa, josta he tällä hetkellä välineen vähäisen käytön vuoksi helposti putoavat.

Ikääntyvien tarpeet, kyvyt ja motivaatio olisikin otettava huomioon entistä paremmin tekniikkaa suunniteltaessa. Viestintäteknikan tärkeimpiä käyttötarkoituksia ja -tarpeita ikääntyvillä ovat sosiaalinen vuorovaikutus, terveys ja turvallisuus. Tällä hetkellä näitä tarpeita palvelevat muun muassa puhelin, sähköposti, kauko-ohjaimet, telepalvelut, multimedia ja tietokonevälitteinen viestintä. Näiden sovellusten ja laitteiden käytön lisääntyminen ikääntyvien keskuudessa edellyttää kuitenkin tällä hetkellä vielä selvästi niiden käytettävyyden ja käyttömukavuuden parantamista. Tätä ei silti pitäisi nähdä markkinoita rajoittavana tekijänä, sillä samoilla periaatteilla tuotteista saadaan houkuttelevampia ja soveltuvampia myös monille muille käyttäjärhyville kuin vain ikääntyville.

Lähteet

- Alalääkkölä L. (1994): Seniorikansalaiset kuluttajina. Artikkeliteoksessa Kovalainen A. & Ikonen J. (toim.) *Tieteen Boheemi – Boheemin Tiede*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, Sarja Keskustelua ja raportteja 6:1994.
- Barbato C. A. & Perse E. M. (1992): Interpersonal Communication Motives and the Life Position of Elders. *Communication Research*, 19, 4, 516–532.
- Baranowski M. D. (1982): Grandparent-Adolescent Relations: Beyond the nuclear Family. *Adolescence*, 17, 576–584.
- Bliese N. W. (1998): Media in the Rocking Chair: Media Uses and Functions Among Elderly. Artikkeliteoksessa Gumpert, G. & Cathart, R. (ed.) *Intermedia. Interpersonal Communication in a Media World*, s. 573–582. New York: Oxford University Press.
- Brussoni M. J. & Boon S. D. (1998): Grandparental Impact in Young Adults' Relationships with Their Closest Grandparents: The Role of Relationship Strength and Emotional Closeness. *International Journal of Aging and Human Development*, 46, 4, 267–284.

- Coleman R. (1998): Improving the Quality of Life for older People by Design. Artikkele teoksessa Graafmans, J. ym. (toim.) *Gerontechnology: a Sustainable Investment in the Future*, s. 74–83. Amsterdam: IOS Press.
- Daft R. & Lengel R. (1984): Information Richness: A New Approach to Managerial Behavior and Organization Design. *Research in Organizational Behavior*, 6, 191–233.
- Day E., Davis B., Dove R. & French W. (1987): Reaching the Senior Citizen Market(s). *Journal of Advertising Research*, 3, 23–30.
- Fozard J. L., Rietsema J., Bouma H., Graafmans J. A. M. (2000): Gerontechnology: Creating Enabling Environments for the Challenges and Opportunities of Aging. *Educational Gerontology*, 26, 4, 331–345.
- Furlong M. S. (1989): An Electronic Community for Older Adults: The SeniorNet network. *Journal of communication*, 39, 3, 145–153.
- Harwood J. (2000): Communication Media Use in Grandparent-Grandchild Relationship. *Journal of Communication*, 50, 4, 56–79
- Hendricks J. & Hendricks D. D. (1977): *Aging in Mass Society: Myths and Reality*. Cambridge, MA: Winthrop.
- Holladay S. & Crutcher K. (1997): Older Adults' Motives for Mediated Interpersonal Communication: An Examination of Telephone Communication and Loneliness. *Communication Reports*, 10, 2, 173–184.
- Holladay S., Lackovitch R., Lee M., Coleman C., Harding D. & Denton, D. (1998): (Re)constructing Relationships with Grandparents: A Turning Point Analysis of Granddaughters' Relational Development with Maternal Grandmothers. *International Journal of Aging and Human Development*, 46, 4, 287–303.
- Kornhaber A. & Woodward K. (1985): *Grandparents/grandchildren: The Vital Connection*. New Brunswick, N.J. : Transaction.
- Lawton M. P. (1998): Future Society and Technology. Artikkele teoksessa Graafmans, J., Taipale, V., Charness, N. *Gerontechnology*, s. 12–22. Amsterdam: IOS Press.
- Mann W. C. ym. (1996): The Use of phones by Elders with Disabilities: Problems, Interventions, Costs. *Assistive Technology*, 8, 1, 23–33
- Mann W. C. (1997): Common Telecommunications Technology for Promoting Safety, Independence, and Social Interaction for older people with Disabilities. *Generations*, 21, 1, 28–31.
- Marcellini F., Gagliardi C., Spazzafumo L., Mollenkopf H. & Ruoppila I. (1998): Diffusion and acceptance of technological Solutions among the Elderly in Three European Countries. Artikkele teoksessa Graafmans, J. ym. (toim.) *Gerontechnology: a Sustainable Investment in the Future*, s. 462–464. Amsterdam: IOS Press.
- Mollenkopf H. (1996): Social Integration of Elderly People in Industrialized Societies: An Introduction, in H. Mollenkopf (ed.) *Elderly People in Industrialized Societies: Social Integration in Old Age by or despite Technology*. Berlin: Edition Sigma Rainer Bohn Verlag.
- Rauhala-Hayes M., Topo P. & Salminen A-L. (1998): Kohti esteetöntä tietoyhteiskuntaa. [online] Sitran julkaisuja 172. Saatavana [www-muodossa http://194.100.30.11/tietoyhteiskunta/suomi/st2f.htm](http://194.100.30.11/tietoyhteiskunta/suomi/st2f.htm) (viitattu 10.12.2001).
- Rubin R. B., Perse, E. M. & Barbato C. A. (1988): Conceptualization and Measurement of Interpersonal Communication motives. *Human Communication Research*, 14, 602–628.
- Seppänen R. (1994): Muistio. Tide Martel – Ikääntyvät kuluttajina –projektin tulevaisuusverstaas.
- Sonkin L., Petäkoski-Hult T., Rönkä K. & Södergård H. (1999): Seniori 2000. Ikääntyvä Suomi uudelle vuosituhatvälle. Sitran julkaisuja 233. Taloustieto oy.
- Suomi tietoyhteiskuntana. [online] Tietoyhteiskunta-asiain neuvottelukunnan raportti hallitukselle 14.6.2000. Valtiovarainministeriö. Helsinki: Edita. Saatavana [www-muodossa http://www.vn.fi/vm/kehittaminen/tietoyhteiskunnan_kehittaminen/raportti/raportti.htm](http://www.vn.fi/vm/kehittaminen/tietoyhteiskunnan_kehittaminen/raportti/raportti.htm) (viitattu 7.1.2002)
- Sullivan C. F. (1997): Cancer support groups in cyber space: Are there gender differences in message functions? Paper presented at the Central States Communication Association annual convention, St. Louis, MO.

- Swindell R. (2001): Technology and the Over 65s? Get a Life. *Social Alternatives*, 20, 1, 17–24.
- Tilastokeskus (1999): Tiedolla tietoyhteiskuntaan II. Helsinki: Tilastokeskus
- Valo, M. 2002. Workmates, Friends - or More? Perceived Effects of Computer-Mediatedness on Interpersonal Relationships. [online] *Electronic Journal of Communication*, 20, 4, 1-23. Saatavilla [www-muodossa http://www.cios.org/www/ejcmmain.htm](http://www.muodossa.http://www.cios.org/www/ejcmmain.htm). (viitattu 17.9.2002)
- Wright K. (2000): Computer-Mediated Social Support, Older Adults and Coping. *Journal of Communication*, 50, 3, 100–119.

Aiheeseen liittyviä linkkejä

<http://www.gerontechnology.org/>
<http://www.gerontechnologie.nl/gerontec1.htm>

Usein viestinnästä puhuttaessa ja sitä suunniteltaessa ajatellaan, että ihmiset elävät globaalissa maailmassa ja viestivät toisilleen maan äärestä toiseen. Toki näin tapahtuukin koko ajan. Kuitenkin ihmiset elävät pääsääntöisesti elämäänsä samalla paikkakunnalla, lähiyhteisöissä. Paikallisen viestinnän merkitys on iso lähiyhteisön jatkuvuuden ja eloisuuden kannalta. Oheisessa, Kuntapuntarissa julkaistussa kolumnissa on käsitelty viestintää paikallisuuden näkökulmasta.

Paikallisuus ja viestintä

Marja-Liisa Viherä

Minusta on hienoa käydä alakerrassa kaupassa, nurkan takana pitseriassa, poiketa työmatkalla kirjastossa, jutella naapurin kanssa hississä päivän uutisista tai kävellä illalla teatteriin. Tuntuu jopa ylelliseltä, kun voi soittaa mökkinaapurille ja kysyä onko tie aurattu mökille. Kattoremonttimiesten löytäminen on vaikeaa, naapuri voi auttaa tässäkin. Tämä kaikki toiminta vaatii tuekseen tietoa ja viestintää.

Sosiaaliset suhteet ovat tärkeitä

Ihmisen olemassaolon perustarpeet, jäsentyminen ajattelun avulla, liittyminen tunteen avulla sekä tekeminen tyydyttävät sosiaalisissa suhteissa. Viestintä mahdollistaa sosiaalisuuden, on sen ydin. Mikäli meillä ei ole paikallista viestintää ja paikallisia vuorovaikutusverkostoja jää olemassaolon perustarpeista oleellinen osa tyydyttämättä. Vaikka onkin mukava jutella puhelimessa, keskustella sähköpostissa, lähetellä tekstiviestejä, seurata BBC:n uutislähetyksiä, niin ne eivät riitä. Sen huomaa nopeasti ulkomailla ollessaan, tulee ikävä kotiin, omille juurilleen. Jos kotona ei olekaan puhe-kumppania, jos paikallista lehteä ei ilmesty, ellei lähellä ole kauppaa eikä naapurissa asu tuttuja, niin koti ei juuri poikkea ulkomaista.

Ihminen liittyy nykyään yhä vähemmän paikallisuuteen, parhaat kaverit saattavat asua kaukana, työtoverit ulkomailla jne. Lapsetkin voivat olla tuhansien kilometrien päässä. Muutos tapahtuu kuitenkin niin hitaasti, että edessä voi olla aika, jolloin yhtäkkiä havahtuu kiireensä keskellä ja huomaa, että paikallisuus ympäristöstä on kadonnut. Kaukana olevat kaupat ovat supermarketteja, teatteria näkee vain televisiosta, kirjasto

on lopetettu jne. Mökkikin tuli myydyksi ja uuden mökin paikankunnalla ei tunne ketään, ei tiedä korjaajia, putkimiehiä, sähkömiehiä. Puhumattakaan, että posti tulisi lähelle, että kauppa olisi pyöräilymatkan päässä tai että kirjastoauto vielä kiertäisi.

Globalisoituva maailmantalous ja postmoderni kulttuuri yhdessä vaikuttavat jokapäiväiseen ympäristöömme ja elinolosuhteisiimme. Vaikutukset näkyvät viestinnän kentässä. Väitän, että viestinnän muuttuminen on globalisaation ilmiöiden sekä syy että seuraus.

Läheltä kauas etenevä paikallinen viestintä joutuu ylhäältä tulevien informaatiovirtojen kanssa konfliktiin, jännitteeseen. Siinä näkyy selkeästi globaalin verkoston ja paikallisen identiteetin välinen jännite.

Työn ja arkipäivän, globaalisuuden ja paikallisuuden uudenlainen järjestyminen vaatii ihmisiltä myös uudenlaisia viestintävalmiuksia ja ymmärrystä. Ei riitä enää, että ymmärtää lähiympäristönsä, pitää ymmärtää koko maailma. Toisaalta, koko maailmaa ei voi ymmärtää, ellei ymmärrä lähiyhteisöä. Se taas ei pysy elävänä, ellei ihmisillä ole vuorovaikutusta keskenään.

Tarvitaan paikallisia informaatiovirtoja

Voimme tarkastella viestinnän ja informaatiovirtojen vaikutusta paikallisuuteen kolmesta eri suunnasta:

1. Informaatio tuotannontekijänä näkyy suuryritysten kilpailuetuna suhteessa pienyrityksiin. Paikallisten yritysten on lähes mahdoton selvittää suuruuden ekonomin puristuksessa. Suuryrityksillä on käytettävissään paremmat laskutus-, markkinointi-, hallinto ym. tietoliikenteen palvelut kuin pienillä, paikallisilla yrityksillä.
2. Informaatio tuotantona näkyy erityisesti globaaleissa informaatiovirroissa, esim. joukkotiedotus, pelituotanto, elokuvatuotanto, erilaiset websivut jne. Tästä syntyy edelleen haaste perusjännitteelle, syrjäytymiselle, paikallisille olosuhteille: miten kilpailla suurten jättien tuottamaa massatuotantoa vastaan? Miten paikallinen pieni yritys pystyy kilpailemaan kansainvälisiä suuryrityksiä vastaan?
3. Informaatio kulutuksena näkyy välineellisen vaihdon globaaleissa verkostoissa. Kun ihmiset ostavat pelejä, katsovat elokuvia, tv-ohjelmia, musiikkitelevisiota ym., miettivätkö he informaation yksipuolisuutta? Massojen kulutuskäyttäytymisen suosii helppoa viihdettä, kerää yleisöä ja mainosrahoja. Katsooko kukaan oman paikan tv:tä? Kuunnellaanko paikallisradiota? Luetaanko pienlehtiä, kotikunnan websivuja?

Paikallisten informaatiovirtojen avulla vastaamme globalisaation aiheuttamiin haasteisiin sekä tuotantotekijöiden, tuotannon, että kulutuksen osalta. Ilman vuorovaikutusta ei synny kauppia, ilman laskutusta ei raha liiku jne. Paikalliset web-sivujen tekijät, paikalliset tietojärjestelmien rakentajat sekä paikalliset verkkosihteerit mm. antavat paikkakunnalle sitä osaamista, mitä kilpailu globaalien tuotteiden kanssa edellyttää. Samalla paikallinen informaatiotuotanto kasvaa. Osaaminen vaikuttaa myös kulutuskäyttäytymiseen.

Viestintävalmiudet ovat perusvalmiuksia joka alueella

Olen etsinyt ratkaisua ongelmiin kansalaisten viestintävalmiuksien avulla. Viestintävalmiuksiin luen kuuluvaksi liittymän, pääsyn verkkoihin, osaamisen sekä motivaation. Uskon, että jos pienestä pitäen, koulussa, oppii itse tekemään lehtiä, radio-ohjelmia, videoita, oppii myös kriittiseksi lukijaksi, kuulijaksi, katsojaksi. Samalla myös paikallinen viestintäosaaminen kasvaa. Ei ole ammattia, missä ei tarvita viestintävalmiuksia. Jokaisen tulee osata esitellä työtään, vastata kysymyksiin, tehdä kysymyksiä, toimia tiimissä. Viestintävalmiudet ovat myös työnteon valmiuksia. Mutta viestintävalmiudet ovat paljon enemmän, ne ovat myös demokraattisen osallistumisen valmiuksia. Vain syvälle menevät viestintävalmiudet aikaansaavat digitaalista tasapainoa talouden, joukkotiedotuksen, osallistumisen ja vaikuttamisen kentillä.

Paikallisuus koetaan eri lailla

Paikallisuus näyttäytyy kaupungissa ja maaseudulla erilaisena. Itse koen Kalliossa asuvana erittäin tärkeäksi pienet kivijalkakaupat, palvelut, kulttuurituotannon. En niinkään koe tarvitsevani paikallisia osallistumisareenoita, osallistumisen tarpeen kohdallani tyydyttää työ. Sen sijaan haluaisin aina silloin tällöin tuoda mielipiteeni näkyville laajemmilla kentillä. Haluaisin osallistua keskusteluun suvaitsevaisuudesta, nettipersonien anonyymiydestä, luottamuksen kehittämisestä verkoissa jne. Mökillä haluaisin tietää kunnan kaavoitus suunnitelmista ja kunnan tarjoamista palveluista, mutta ennen kaikkea haluaisin tietää, mistä saa mitään tuotetta ja palvelua. Haluaisin ostaa lähitiloilta luomuruokaa, haluaisin tietää, mistä saa halkoja, missä on lähin kampaaja, milloin hammaslääkärillä on aikaa jne. Olisin ikionnellinen, jos lähinnä olevassa kaupassa olisi mahdollisuus tilata mansikoita, lampaanlihaa, ternimaitoa jne.

Digitaalisuus

Tiedosta yhä suurempi osa siirtyy digitaalseksi verkkoihin. Tämä ei ole yksiselitteisesti vain hyvä asia, vaikka se näyttäytyykin monesti tehokkuutena ja kustannussäästönä.

Miten huolehdimme digitaalisesta tasapainosta eli miten paikallinen tuotanto on tasapainossa ulkopuolelta tulevan tuotannon kanssa, miten tieto tarjolla olevista tuotteista ilmenee? Miten ikäihmiset pysyvät mukana, kuka hoitaa heidän pankkiasiansa jne. Onko vain nuorilla oikeus iloita tekniikasta? Eivätkö myös isovanhemmat voi ottaa digitaalikameralla kuvia ja lähettellä niitä verkossa, ehkä jopa käsitellä kuvia?

Muuttuuko muistimme digitaalseksi. Kun aikansa on laittanut puhelimen muistiin numerot, kymmenet salasanat, kuunnellut päivän uutiset moneen kertaan, vaikuttaako tämä muistamiseen? Kauppaan mennessä ei tarvitse muistaa, koska voi soittaa kotiin ja kysyä jne. Miten sitten muistamme ne asiat, jotka eivät olekaan digitaalisessa muistissa tai puhelinsoiton päässä? Onko niin, että nyt meille jää aikaa ajatella? Yhdistellä asioita, keksiä uusia asioita? Ja jutella toistemme kanssa, pitää yhteyksiä ja samalla jäsentää asioita?

Kun yhä useampi asia on verkoissa digitaalisessa muodossa, niin miten se löytyy sieltä? Toki on hakukoneita, porttaaleja jne. Omasta kokemuksestani tiedän, että kyllä tiedon, mitä todella tarvitsee, löytää. Mutta entä kaikki se, mikä vain hyppää silmille? Iltalehkien lööppien kaltaista tiedonjakelutehokkuutta ei liene toista. Se vain koskee usein niin turhanpäiväisiä asioita. Radiota kuunnellaan autolla ajaessa, silloin voi moni tärkeä asia tulla kuulluksi ja huomioduksi. Ikävä vain, että paikalliset radio-ohjelmat ovat suuntautuneet niin yksipuolisesti viihteeseen, ei viihtymiseen. Itse toivoisin keskusteluja oman alueen asioista, samoin filosofisia pohdintoja. Sanomalehteä voittanutta käyttöliittymää monen tiedon samanaikaiseen vastaanottamiseen ei liene toista.

Suomalaisista vasta noin puolella on internetyhteydet. Toinen puoli on ilman. Emme voi vielä vuosiin kuvitella tilannetta, että kaikki tieto ja palvelu on siirretty verkkoon, ellemme huolehdi kaikkien kyvystä käyttää verkkoja. Onhan selvää, että kaikkien ei tarvitse itse naputella päättien ääressä, vaan vastaus ja apu on yhtä lähellä kuin puhelimen tai lähin yhteispalvelupiste. Toki vastaajan täytyy sitten hallita verkon kaikki palvelut. Tämä on iso koulutus- ja oppimisprosessi.

Paikallinen sosiaalinen pääoma ja viestintä

Sosiaalinen pääoma on käsitteenä noussut yhteiskunnalliseen keskusteluun 1990-luvulla. Sosiaalisella pääomalla ymmärretään mm. ihmisten välisiä suhteita, tapoja, normeja, vuorovaikutusta, tiimityötä, yhteisiä tavoitteita, yhdessä tekemistä ja toimivaa kommunikointia. Sosiaalista pääoma tarkastellaan usein yritysten sisäisinä tai ulkoisina suhteina. Kohteena on usein ainakin pk-yrityksen kokoinen yritys.

Kansalaisyhteiskunta-näkökulma kääntää tarkastelun kansalaisesta lähteväksi toiminnaksi, jolloin keskiöön nousee paikallinen sosiaalinen pääoma, yhteisön toimivuus ja tällöin painopisteenä ovat kolmas sektori ja pien-, usein mikroyritykset.

Pääoma on talouteen liittyvä käsite. Pääoman tavoitteena on tuottaa voittoa jollekulle. Inhimillisen ja sosiaalisen pääoman käsite sopiikin yrityksen toimintaa kuvaamaan. Sopiiko pääoman käsite myös muihin yhteisöihin? Voimmeko sanoa maaseudun kylästä, että sillä on sekä taloudellista että inhimillistä pääomaa? Voimmeko tarkastella kaupunginosien, pikkukaupunkien ja muiden asuinalueiden sosiaalista pääomaa sen mukaan, millainen palvelutaso niissä on? Parantaako pienkauppojen lukumäärä asukkaiden elämänlaatua? Jos näin on, miten voimme edistää paikallista vuorovaikutusta ja tuoda pienyrityksille samaa kilpailuetua kuin suuryrityksillä nyt on? Löytääkö alueelle muuttava siellä olevat palvelut vai joutuuko hän matkustamaan tiedossaan olevaan suuryritykseen, markettiin jne.? Kyse on tällöinkin alueen sosiaalisesta pääomasta, ihmisten viihtyvyydestä alueellaan sekä tasa-arvosta.

Miten ymmärrämme sosiaalisen pääoman, miten lisäämme sitä? Yhteisöllisyydestä puhuminen pääomana on eettisesti arveluttavaa, jos vain yksinkertaisesti hylkäämme ne ihmiset, jotka eivät kartuta inhimillistä pääomaa. Tulos on ihan toinen, jos alamme miettiä keinoja, miten parannamme yksilöiden kykyä kasvattaa sosiaalista pääomaa. Jälkimmäisessä tapauksessa myös asuinyhteisö voidaan liittää sosiaalisen pääoman käsitteeseen.

Sosiaalista pääomaa, yhteisöllisyyttä, ei voi olla ilman viestintää. Yhteisöllinen viestintä on menneinä aikoina perustunut kasvotusten tapahtuvalle vuorovaikutukselle, mutta nykyisin myös yhteisöllinen viestintä on siirtynyt sähköiseksi. Informaation siirto on siten osa yhteisöllistä viestintää. Tiedämme ja näemme, että puhelin, sähköposti ja tekstiviesti on muuttanut myös kulttuuria, tapojamme toimia.

Sosiaalisen pääoman kartuttaminen viestinnän avulla on osa yrityksen keinoja hoitaa toimintaansa.

On myös mahdollista, että tulevana vuosikymmeninä puhutaan tämän vuosituhannen alusta yksilöllisen ja yhteisöllisen vuorovaikutteisen viestinnän aikakautena, jolloin jokainen ihminen on myös viestinnän tuottaja. Silloin ei enää etsitä suuria määriä kuluttajia yhdenmukaistavalle viestinnälle vaan tuotetaan erilaisia viestejä ihmisten kesken. Jokainen ihminen on viestinnän arvoinen. Tämä on tavoite, jota kannattaa tutkia ja etsiä sopivia uusia innovatiivisia viestintätekniisiä sovelluksia paikallisen sosiaalisen pääoman kasvattamiseksi. Se on seuraavassa kuvatus hankkeen tavoite.

Kallio Tänään ilmoitustaulu

Matkapuhelin on kaikkein yleisin ja tehokkain tietoyhteiskunnan työkalu. Kallion kaupunginosassa Helsingissä on testattu uudenlaista asukkaiden ja yrittäjien ruohonjuuritason vuorovaikutusta: tekstiviestillä lähetetty sanoma on kaikkien luettavissa näyteikkunoihin sijoitetuilla näyttöruuduilla. Parhaimmillaan viesteistä syntyy aitoa vuorovaikutusta.

Viestin lähettäjä kirjoittaa sanomansa tekstiviestin avulla ja lähettää sen Kallio Tänään ilmoitustaulun numeroon. Viesti tulee ruudulle näkyviin välittömästi. Kadulla kulkeva ihminen näkee sen ikkunassa olevalta ruudulta. Jos viesti kertoo, että Davids-sonin luomukaupassa Flemarilla on tänään tarjouksena ternimaitoa, on syytä kiirehtää kauppaan tai soittaa kauppiaille, että varaa tietyn määrän. Tai jos kukkakioskissa on vielä jäljellä runsaasti tulppaneja, eivätkä ne kestä enää pitkää säilytysaikaa, on kauppiaan syytä lähettää ilmoitustaululle viesti, että tulppaaniniput tarjouksessa nopeimmille. Taululla on kolme eri palstaa: tapahtumat, palvelut ja kauppa.

Tapahtumapalstalle voivat kuorot, Martta-kerhot, urheiluseurat ja postimerkkeilijät lähettää viestinsä omista kokouksistaan ja tapahtumistaan, keskustelupalstalle voi kirjoittaa, että Hakaniemen Hallin yläkahviossa oli tänään herkullista piirasta ja ihanaa haudutettua teetä. Tai voi lähettää kiitokset hyvästä palvelusta ja terveiset koko sählyjengille.

Kalliossa olevia pienyrityksiä on kolmen kuukauden ajan opetettu käyttämään uutta palvelua. Yrittäjien kommentit ovat olleet erittäin innostuneita. Ensimmäisen viestin lähettäminen taululle on ollut innostava ja kiinnostava kokemus, sillä uuden markkinointimuodon mahdollisuudet on tajuttu hyvin. Monella yrittäjällä sanoman muokkaaminen on tapahtunut muutamassa minuutissa ja välittömästi on syntynyt idea palvelun jatkokäytöstä. Moni pieni liike on myös ollut kiinnostunut oman näyttöruudun saamisesta ikkunaan.

Moni pienyritys toimii edelleen perinteisten viestintävälineiden, lankapuhelimen ja faksin avulla. Yllättävän moni perinteisten tapojen käyttäjä on kuitenkin oivaltanut,

että viestin voi myös lähettää ilmoitustaululle ystävä tai lapsenlapsi, sitä varten ei välttämättä tarvitse omaa matkapuhelinta hankkia.

Kallion sähköisen ilmoitustaulun tekstejä voi käydä katsomassa nettisivulta **www.mspace.fi/kallio/**, mutta päätteellä tekstejä ei voi sivulle lisätä. Ainoa keino on matkapuhelimen tekstiviesti. Sanomia voi lähettää mistä tahansa, missä Soneran liittymä toimii, mutta ainoastaan Kalliossa ilmoitustaulua voi lukea liikkeiden ikkunoissa.

Paikallisen viestinnän elpyminen vaatii tekoja

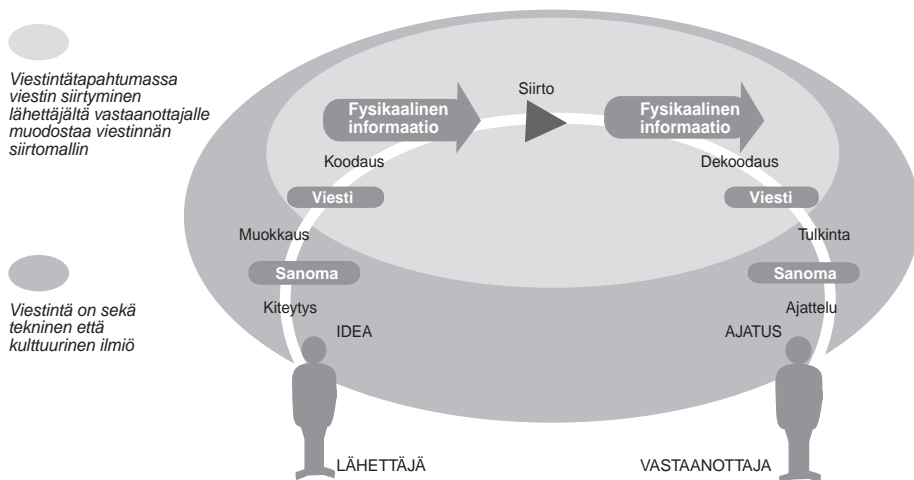
Kansainvälisten ja valtakunnallisten medioiden puristuksessa paikallisen viestinnän painoarvon nostaminen vaatii taakseen yhteisiä tekoja. Se ei lennä nousuun vain markkinavoimien avulla, vaan tarvitsee tuekseen näkemyksellistä visiota ja toimia vision puolesta.

Liian usein viestinnän suunnittelussa otetaan huomioon vain sen tekninen ulottuvuus. Se on tärkeää, mutta sillä ei ole itseisarvoa. Viesti muuttuu todeksi vasta, kun se otetaan vastaan ja kun vastaanottaja tulkinnan kautta jäsentää viestin sanomaksi. Vuorovaikutusta syntyy, kun viestiin vastataan. Tämä artikkeli on julkaistu Soneran Juxton asiakkailleen tekemässä kirjassa ASP (Application Service Provisioning).

Viestintä edellyttää jäsenystä

Marja-Liisa Viherä

Kaikessa viestinnässä – sekä ihmisten- että yritystenvälisessä – on kiinnitettävä huomiota koko viestintäketjuun, lähettäjistä vastaanottajiin. Viestinnän tekninen ulottuvuus on ehdottomasti olennainen osa viestintää, mutta se on vain osa. Kun viestintään lisätään sen olemus kulttuurisena ilmiönä, on tarkasteltava jäsentymisen käsitettä. Jäsentyminen on nimittäin edellytys viestinnän toteutumiselle. Käsitteen avulla voi myös määritellä, millaiset viestintätapahtumat voidaan automatisoida osaksi tai kokonaan.

Kuva 1. Viestinnän teknisen tiedonsiirron malli laajenee kulttuuriseksi ilmiöksi

Viestintä on muutakin kuin tekninen ilmiö.

Viestinnässä on otettava huomioon koko viestintäketju lähettäjistä vastaanottajaan saakka. Väite saattaa kuulostaa arkipäiväiseltä. Jos kuitenkin tarkastelee, miten yritykset tosiasiaissa viestivät esimerkiksi asiakkailleen, huomaa, että koko viestintäketjun huomioon ottaminen ei suinkaan ole itsestäänselvyys. Viestintä mielletään usein pelkästään tekniseksi ilmiöksi.

Kun sanoman siirron molempiin päihin lisätään lähettäjän ja vastaanottajan mielessä tapahtuvat muutokset, siirrytäänkin jo viestinnän rituaalimalliin. Tässä mallissa viestintä ymmärretään yhteisöllisyyden tuotannoksi, yhteisten näkemysten ja kokemusten jakamiseksi yhteisössä.

Liian usein viestinnän suunnittelussa otetaan huomioon vain sen tekninen ulottuvuus. Se on tärkeää, mutta sillä ei ole itseisarvoa. Viesti muuttuu todeksi vasta, kun se otetaan vastaan ja kun vastaanottaja tulkinnan kautta jäsentää viestin sanomaksi. Vuorovaikutusta syntyä, kun viestiin vastataan.

Jäsentyminen on edellytys viestin perillemenolle.

Jäsentymisen käsite liittyy kaikkeen viestintään. Jäsentyminen on yksi ihmisen olemassaolon perustarpeista. Jäsentyminen tapahtuu ajattelun kautta. Ihmisen jäsentymisen tarve tyydyttyä, kun hän on vuorovaikutuksessa muiden kanssa, keskustelea ja hankkii tietoa. Ihmisen ajattelu kehittyy vain jäsenyyksen kautta.

Jäsentymisen pyrkimyksenä on todellisuuden hallitseminen. Ihminen haluaa ymmärtää, mistä eri asioissa on kysymys. Ajattelu ei kuitenkaan yksin riitä jäsentämiseen, vaan ihminen tarvitsee lisäksi kokemusta jäsentääkseen todellisuuden.

Jäsentyminen on perusedellytys viestinnän toteutumiselle. Jollei vastaanottajalla ole välineitä jäsentää saamiaan viestejä, hän ei pysty tulkitsemaan niitä lähettäjän tarkoittamalla tavalla.

Voiko viestintää automatisoida.

Koska viestintä hallitsee työelämää yhä enemmän ja koska viestien määrä jatkuvasti kasvaa, organisaatiot uhraavat paljon aikaa miettiessään, miten viestintätapahtumia voisi automatisoida ja siten säästää esimerkiksi henkilöstökuluissa.

Osa viestinnästä voidaan toki automatisoida, mutta yhtä lailla pitää ottaa huomioon, että osa viestinnästä vaatii aina kontaktia kahden ihmisen välillä. Kuten mainitsin aiemmin, ihmisen on voitava jäsentää, ja jäsentyminen on mahdollista ennen kaikkea kokemuksen avulla.

Jäsentäminen ja kokemus ovatkin keskeiset sanat, kun pohditaan, mitkä viestinnän osat voi automatisoida tai siirtää osin automatisoituihin kanaviin.

Kysymys on nimittäin siitä, onko viestintätapahtumassa kyse rutiinista vai ainutkertaisesta tapahtumasta. Jos kyse on rutiinista, viestintätapahtuma voidaan automatisoida osaksi tai kokonaan, sillä ihminen on aiemmista tapahtumista kertyneen kokemuksen perusteella jo jäsentänyt asian. Jos taas on kyse ainutkertaisesta tapahtumasta,

ihmisen on saatava jäsentää mistä on kysymys. Jäsentyminen on helpointa, jos ihminen voi vuorovaikutuksessa toisen ihmisen järjestää ajatuksensa: kysymällä, kommentoimalla ja esittämällä vastakysymyksiä.

Pulmaksi jääkin, mitkä toiminnot voi määritellä rutiiniksi ja mitkä taas ovat ainutkertaisia tapahtumia. Valitettavan usein organisaatiot tarkastelevat asiaa omasta näkövinkkelistään. Jos esimerkiksi virastosta lähtee kansalaisille satoja tai tuhansia viestejä päivässä, se on viraston kannalta rutiinia. Kuitenkin vastaanottajan eli kansalaisen kannalta kyse voi olla hyvinkin ainutkertaisesta tapahtumasta. Muuttoilmoitus voisi toimia esimerkkinä. Muutto on yleensä hyvin harvinainen tapahtuma ihmisen elämässä. Siksi ei voida olettaa, että ihminen osaisi hoitaa muuttoon liittyvät viranomais-ilmoitukset pelkästään automaattisin välinein, vaikka muuttoilmoitusten käsittely on niitä hoitavalle viranomaiselle rutiinia. Kirjakerhon jäsen taas oppii nopeasti, miten kuukauden kirja perutaan esimerkiksi keskellä yötä syöttämällä näppäinpuhelimella tarvittavat koodit automaatille. Eli kun toiminto muuttuu rutiiniksi, se voidaan hoitaa automaattisesti.

Viestinnän voi siis automatisoida osaksi, mutta niin kauan kuin viestintäketjun toisessa päässä on ihminen, hänelle kannattaa antaa mahdollisuus viestiä toisen ihmisen kanssa.

*"Kaikki viestintämuodot ovat yhteiskunnan
tasavertaisia viestintämuotoja"*

Viestintää tapahtuu lukemattomissa kanavissa.

Viestintä ei onneksi ole yksikanavaista. Eri ihmiset omaksuvat erilaisten viestintävälineiden käytön ja myös käyttävät niitä hyvinkin erilaisin tavoin. Tietoyhteiskuntaan ei rakennu pelkästään internetin varaan, vaan kaikki viestintämuodot ovat tietoyhteiskunnan tasavertaisia viestintämuotoja.

Organisaatioiden on mietittävä, miten ne hyödyntävät eri kanavia. Ovatko kaikki kanavat avoimet kaikelle viestinnälle vai erilaistetaanko kanavat tehtävien tai niissä kulkevan informaation laadun mukaan?

Näiden vaikeiden kysymysten hyvä puoli on se, että viestintäkanavien kirjo mahdollistaa mitä moninaisimmat yhdistelmät. Rutiiniviestintä voidaan automatisoida tyystin sähköiseksi. Helposti jäsennettävät asiat voi siirtää osaksi verkkoon ja hoitaa vaikkapa chat-asiakaspalvelulla. Vaativat asiakaspalvelutehtävät hoituvat edelleen ihmisvoimin.

Oli ratkaisu mikä tahansa, on erittäin tärkeää, että viestinnän kohteena olevalle ihmiselle annetaan mahdollisuus jäsentää viestintä ja niihin liittyvät asiat haluamallaan tavalla.

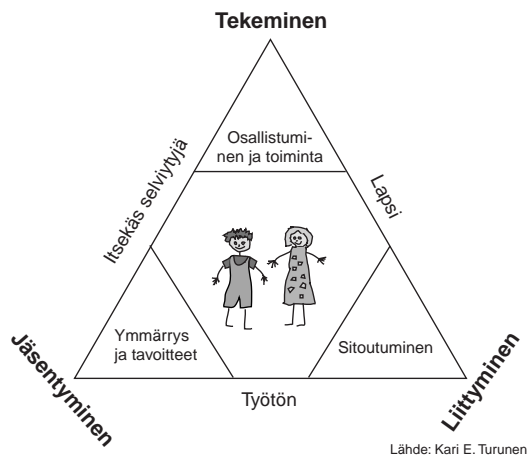
*e*Europa ohjelman innoittamana europarlamentaarikko Reino Paasilinna toimitti kirjan: Euroopan elektroninen vallankumous ja Suomen uho. Oheinen artikkeli Tekniikan antamista mahdollisuuksista on kirjoitettu pyynnöstä em. kirjaan. Artikkelikäsittelee kuvitteellisen esimerkin avulla sitä, millaisia mahdollisuuksia viestintäpalvelut antavat tavalliselle kansalaiselle toimia demokratian hengessä globaalissa ympäristössään.

Tekniikan antamat mahdollisuudet

Marja-Liisa Viherä

Tekniikan sanotaan mahdollistavan kaiken, mitä ihminen vain haluaa. Usein toistettu väite on, että vain mielikuvitus on rajana. Mutta jos näin väitetään väitetäänkö silloin, että tekniikan on tarkoitus toteuttaa ihmisen mitä omituisimmat oikut ja halut? Vai olisiko niin, että tekniikan antamat mahdollisuudet toteuttaisivat ihmisen tarpeita? Ovatko kaikki tarpeet sitten hyväksi tyydyttää? Miten erottaa halut ja tarpeet toisistaan? Tarpeet ovat niitä, joita vailla olevan ihmisen on paha olla, kun sen sijaan halujen tyydyttyessä ihmisen ei välttämättä ole yhtään parempi olla. Miten sitten ymmärrämme ne tarpeet, joiden tyydytys tuo hyvän olon?

Olen etsinyt vastausta tähän kysymykseen Kari E Turusen määrittelemien ihmisen olemassaolon perustarpeiden avulla. Olemassaolon perustarpeet jäsentymisen avulla, liittyminen tunteen avulla sekä tekeminen, rooli elämässä, joiden tyydytyksessä ihminen kokee elävänsä tasapainoista elämää. (Turunen 1988)

Kuvio 1. Ihmisen olemassaolon perustarpeet

Nyky-yhteiskunnassa tekniikka enemmänkin uhkaa näitä tarpeita kuin antaa mahdollisuuksia niiden tyydyttämiseen. Näin ei kuitenkaan tarvitse olla. Tekniikka mahdollistaa myös olemassaolon perustarpeiden tyydytyksen. Erityisesti viestintätekniikka luo näitä mahdollisuuksia.

Jäsentyminen tyydyttyä tiedon saamisessa. Aristoteleen käsitys siitä, että kasvava tieto maailmassa ja oivallus elämän peruskysymyksissä on ihmisen korkein ja puhtain onni, on osa jäsenyyksen tarvetta (von Wright). Jäsentyminen, ymmärrys maailmasta ja ympäristöstä tyydyttyä tiedon saamisessa ja kasvaa yhdessä muiden kanssa keskustellen. Viestinnällä on tässä toiminnassa suuri merkitys. Tietoa haetaan kirjoista, lehdistä, tietopankeista, keskustelua käydään kokouksissa, kouluissa, seminaareissa, yhteisissä illanistujaisissa, verkoissa, puhelimessa, jopa tekstiviestein.

Liittymisen tarve tyydyttyä yhteisöihin kuulumisessa, paikallisuudessa, työpaikoilla, perheissä, harrastuksissa, järjestöissä jne. vuorovaikutuksessa toisten kanssa, yhdessäolossa ja yhdessä tekemisessä. Sosiaalinen pääoma kasvaa liittymisen tarpeen tyydytyksestä. Sosiaalisella pääomalla ja ihmisen hyvinvoinnilla on todettu olevan yhteys. Mm. ruotsinsuomalaiset miehet elävät Pohjanmaalla 8 vuotta ja naiset 4,5 vuotta pidempään kuin muualla. Eroa ei selitetä elintasolla, ei koulutuksella, vaan yhteisöllisyydellä, sosiaalisella pääomalla (Hyypä 2001). Yhteisöllisyyttä ei tietoyhteiskunnassa ole ilman toimivia paikallisia yhteysverkkoja, puhelimia, lehtiä, radioita jne.

Tekemisen tarve on suomalaiselle itsestään selvä, onhan suomalaisen rooli pitkään näyttäytynyt työtehtävien avulla, pappi, lukkari, talonpoika, kuppari.... Tekniikan automaatio on uhannut tekemisen roolia, monet vanhat tehtävät ovat käyneet tarpeettomiksi, vanhat työrutiinit naurettaviksi. Kuitenkin tekniikka tuo myös uusia työtehtäviä, se luo mahdollisuuksia itseilmaisuun, sen avulla on mahdollista organisoida asioita, koota ihmisiä yhteen jne.

Erik Ahlman totesi Ihmisen probleemi kirjassa, että ihmisen idea ei ole elämän jatkuminen, ei valtaan pyrkiminen, vaan itsensä ilmaisu. Hän toteaa edelleen samassa kirjassaan, että ihmisen perusarvot ovat oikeudenmukaisuus siten, että voi toimia oikeudenmukaisesti ja siten, että rakenteet mahdollistavat oikeudenmukaisen toiminnan. (Ahlman 1982) Tekniikka luo mahdollisuuksia siihen, että kaikilla on oikeus itseilmaisuun, tapahtui se sitten taiteen, puutarhanhoidon, hoivatyön, ruoanlaiton, tutkimisen tai vaikuttamisen alueella. Näitä mahdollisuuksia ei vaan ole tarpeeksi hyödynnetty. Vain noin 5 % suomalaisista on esimerkiksi kotisivu. Miksi tekniikan mahdollisuuksia ei käytetä ihmisen olemassaolon perustarpeisiin?

Vastausta voi etsiä kysymykseen tarkastelemalla tietoyhteiskuntakehitystä ja sen takana olevia arvoja.

Globaalisuuden ja paikallisuuden välinen jännite

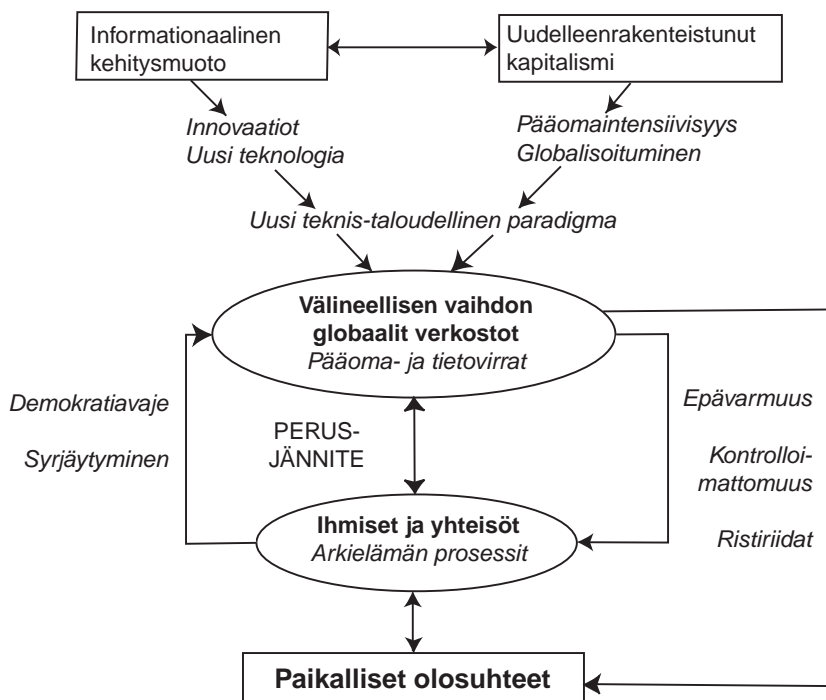
Tietoyhteiskunta nähdään usein kapeasti joko taloudellisena tai teknisenä ilmiönä. Sosiologit ovat laajentaneet teoriat tarkastelemaan yhteiskuntaa laajemmin, myös sosiaalis-kulttuurisena ilmiönä. Erityisesti Manuel Castells on kolmiosaisessa trilogiasaan ”The Information Age” (1996-1998) tarkastellut yhteiskuntaa informaationaalisena yhteiskuntana, jolloin kiinnitetään erityistä huomiota talouden uudelleenrakentumiseen ja informaationaaliseseen kehitysmuotoon.

Kapitalismi on sosiaalisen organisoitumisen periaate ja informationalismi viittaa yhteiskunnan teknologiseen infrastruktuuriin, tuotannollisiin periaatteisiin ja yleisemmin sosio-teknisen organisoitumisen muotoihin. (Ari-Veikko Anttiroiko 1998)

Talouden muutos on nähtävissä kansainvälisten pääomamarkkinoiden irtautumisena talouden substanssista. Pääoma liikkuu ilman että se on suoraan sidoksissa kauppaan, suoriin sijoituksiin tai yritysten sisäisiin rahavirtoihin (Tuomi 1999)

Samanaikaisesti talouden uudelleenrakenteistumisen kanssa syntynyt informaationaalinen kehitysmuoto on johtanut teknis-taloudellisen paradigman muodostumiseen. Se sovelluksineen on lisännyt talouden tehokkuutta ja tuottavuutta ja avannut uusia väyliä pääomien kasaantumiseen ja ollut avaintekijä talouden kansainvälistymisessä.

Informationaalisen yhteiskunnan kehittyminen ei synny ilman yhteiskunnallisia jännitteitä, niin kuin ei mikään muukaan yhteiskunnallinen murros ole kehittynyt. Castells kutsuu tätä jännitettä käsitteillä Verkko (Net) ja Itseys (Self). Nämä käsitteet kuvaavat syvällistä ristiriitaa kehityksessä. Näihin käsitteisiin liittyvä ydinsanoma on, että avoimet ja dynaamit pääoman, asiantuntijuuden ja informaation verkostot ohjaavat toimintaa. Nämä verkostot ottavat yksilöitä, ryhmiä, ihmisiä huomioon vain, jos ne ovat hyödyllisiä verkostoille. Tämä logiikka on täysin vieras ihmisten elämismailman arkisille kokemuksille. Kuitenkin informaationaalinen prosessi on sidoksissa siihen, miten globaalit verkostot asemoivat ihmisiä heidän käyttöarvonsa mukaan ja luovat ehtoja ihmisten toimeentulolle, kanssakäymiselle ja itsensä toteuttamiselle.

Lähde: Ari-Veikko Anttiroiko

Kuvio 2. Globaalin verkoston ja paikallisen identiteetin välinen jännite

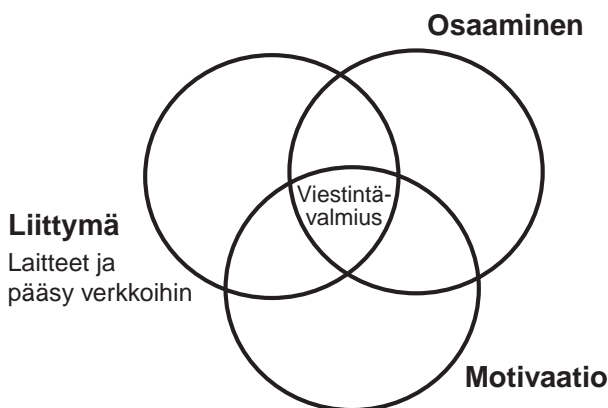
Seurauksena kehityksestä on globaalisten verkostojen ja paikallisen identiteetin (tai talouden ja politiikan) välinen jännite. Se ilmenee mm syrjäytymisenä, sosiaalisina liikkeinä, turvattomuutena, ja demokratian kriisiytymisenä. Taloudellinen eriarvoisuus aiheuttaa syrjäytymistä ja polarisoitunut kehitys synnyttää uusia liikkeitä.

Jakautumisilmiö näkyy myös dynaamisen taloudellisen toiminnan sisällä. Työvoima siihen liittyvine asuin- ja koulutustarpeineen on paikkaan sidottua jopa informaationaalisessa yhteiskunnassa. Pääoma ytimeltään sitä vastoin on globaalia. Samalla kun pääoma yhdistyy globaaleiksi verkostoiksi samalla työvoima menettää kollektiivista luonnettaan ja voimaansa. Ensimmäintu elää sähköistettyjen verkostojen on-line tilaa, jälkimmäinen arkielämän rytmittävää kellon aikaa. Tavallinen ihminen on voimaton globaalien verkostojen ja virtojen tilassa.

Globaalissa tietoyhteiskunnassa ihmisen olemassaolon perustarpeet tyydyttyvät mm. kansainvälisissä järjestöissä toimiessa, järjestöissä opitaan ymmärtämään ajattelun avulla maailman rakenteita, liittymään toisiin sekä tekemään, organisoimaan, osallistumaan. Ilman internetiä tämä olisi paljon vaikeampaa. Globaalit järjestötkin kasvavat paikallisista yhdistyksistä. Tietoyhteiskunnassa keskinäisviestintä nousee yhä tärkeämpään rooliin. Se saatetaan kokea jopa ylellisyydeksi. Keskinäisviestinnän ja verkkoviestinnän ei kuitenkaan tarvitse olla toisiaan korvaavia viestintätapoja. Keskinäisviestintä tyydyttyy paikallisissa toimissa ja harvemmissa kansainvälisissä tapaamisissa. Verkkoviestintä kutoo eri paikalliset toimijat yhdeksi verkoksi.

Kansalaisen viestintävalmiudet

Voidaksemme viestiä tarvitsemme viestintävalmiuksia. Viestintävalmiuksiin katsotaan kuuluvan liittymän, eli pääsyn verkkoihin (tekniikka), osaamisen viestiä sekä teknisesti että sisällöllisesti, sekä motivaation viestiä. Motivaatio kumpuaa olemassaolon perustarpeista ja luo pohjan viestintävalmiuksille. (Viherä 1999)

Kuvio 3. Viestintävalmiudet

Tarkastelen seuraavassa arkisen esimerkin avulla tekniikan antamia mahdollisuuksia olemassaolon perustarpeiden tyydyttämiseksi. Samalla tarkastelen, millaista tekniikka esimerkissä tarvittiin. Esimerkkini on visio, missä oletetaan kansalaisilla olevan viestintävalmiudet. Ilman jokaisen ihmisen mahdollisuutta päästä tietoverkkoihin, osata käyttää niitä omien toiveidensa ja tarpeittensa mukaisesti visioni ei toteudu. Jos tekniikan mahdollisuudet avautuvat vain niille, joilla on rahaa ja osaamista, niin muut jäävät helposti vain television globaalien informaatiovirtojen katsojiksi painelemaan ehkä nappia erilaisiin tietovisailuihin osallistuessaan

Globaalia kansalaisaktiivisuutta

Hyvät viestintävalmiudet avaavat kansalaisille laajan toimintakentän omasta lähiyhteisöstä aina kansainvälisiin ulottuvuuksiin asti. Osaaminen lisää myös itseluottamusta ja onnistuneet teot, vaikka pienetkin, rohkaisevat uusiin yrityksiin. Kun motiivi, pääsy ja osaaminen yhdistyvät, tuloksena voi olla merkittäviä asioita sekä vaikuttamisen, organisoinnin, mukana olemisen että tekemisen alueilla. Esimerkkinä on kansalaisaktivisti Johanna, joka osti pakistanilaisen maton.

Illalla Johanna näki televisiosta ohjelman, joka käsitteli lapsityövoimaa.

Hänen maailmankuvansa järkkäyi. Hän ihmetteli, kuinka kukaan haluaa hyötyä lapsityövoimasta. Sitten hän muisti, että oli ostanut maton arvostetusta kaupasta ja maksanutkin siitä kohtuullisen hinnan, mutta hänen mieltään jäi kaivamaan kuitenkin epäily, oliko matto tehty lapsityövoimalla.

Johanna päätti ottaa enemmän selvää asioista, etsi internetistä tietoja, viritti news-ryhmissä keskustelua, esitti kysymyksiä ja luki lehtiä. Televisio-ohjelmasta kertovasta lehtiartikkelista hän sai pakistanilaisen lapsityövoimaa vastaan taistelevan kansalaisjärjestön yhteystiedot. Hän lähetti sähköpostia järjestölle ja sai lisää tietoja. Sitten hän kirjoitti paikallisen lehden yleisönosastoon, otti yhteyksiä toimittajiin ja päätti perustaa yhdistyksen lapsityövoimaa vastaan.

Johanna tarvitsi jäsentääkseen lapsityövoiman käyttöä sekä esijäsennettyä tietoa televisiosta, joka herätti hänen mielensä, että televisiossa annetun luotettavan internet-osoitteen. Lisätäkseen ymmärrystään hän aloitti keskustelun internetin sivuilla. Keskustelu käytiin osaksi omilla nimillä, mikä lisäsi luotettavuutta. Johannan viestintävalmiudet muodostuivat

- Koti-Pc:stä, modeemista, internetyhteydestä ja sähköpostiosoitteesta (liittymä).
- Kyvystä etsiä tietoja, ottaa osaa keskusteluun ja rohkeudesta kirjoittaa vieraan kulttuurin edustajille, vaikuttaa (osaaminen).
- Motiivista jäsentää kokemustaan maailmasta ja jäsentyä samalla itsekkin globaalia vastuuta kantavaksi kansalaiseksi, liittyä tunteen avulla samoista asioista kiinnostuneeseen yhteisöön toisella puolen maapalloa sekä tekemisestä tietojen hankinnassa ja eteenpäin levittämisessä (motivaatio).

Johanna otti yhteyttä ystäviinsä, joiden arvomaailmat olivat lähellä häntä itseään. Joillekin hän soitti, toisille lähetti sähköpostia. Kun asiaa oli idätelty jonkin aikaa, hän kutsui ystävät kotiinsa perustamaan yhdistystä lapsityövoimaa vastaan. Kutsun hän soitti kaikille henkilökohtaisesti ja kertoi samalla asiastaan. Vaikka heitä

oli yhteensä vain viisi henkilöä, soittokierrokseen meni aikaa, koska hänen oli soitettava useita kertoja ja sovittava aikaa kaikille sopivaksi. Perustava kokous sujui hyvin ja yhdistyksestä tuli totta. Sen päätavoite oli toimia lapsityövoimaa vastaan yhdessä ulkomaisten yhdistysten kanssa ja heidän kauttaan. Jäsenet päättivät kerätä rahaa ja lähettää sitä edelleen paikallisille järjestöille. Kun ihmiset täällä Suomessa heräsivät näkemään ongelman, he lahjoittivat mielellään rahaa. He kokivat saaneensa kanavan omantunnon puhdistamiseksi. Yhdistys järjesti seminaareja, joista Johanna ilmoitti lehdissä. Perustettiin myös web-sivut, joilla oli keskustelupalsta ja linkkejä muihin yhdistyksiin ulkomailla.

Johannan tekemisen tarpeet tyydyttyivät ja tässä tarvittavat viestintävalmiudet muodostuivat kyvystä saada muita mukaan (liittyminen), organisoida tapahtumia, tehdä web-sivuja, lähettää kutsuja ja hoitaa kirjanpito (tekeminen). Hänen tuli ottaa huomioon yhdistyksen muiden jäsenten viestintätavat, opettaa heitä käyttämään internetiä ja sähköpostia. Jakelulistat hän laittoi heti kuntoon, ja kirjanpito hoidettiin mikrolla ja yhteyksillä pankkiin. Samalla kun tapahtuma kirjautui pankin tilille, se kirjautui myös kirjanpidossa oikealle tilille. Avustusrahat Pakistaniin lähetettiin suoraan yhdistyksen tilille. Johanna oli löytänyt myös Pakistanista suomalaisen luokkatoverinsa, joka tarkoitti siellä, että järjestö oli luotettava. Johannalla oli tärkeä rooli yhteisössä. Hänen työnsä antoi myös monelle ihmiselle mielekästä tekemistä. Tietoverkoilta vaadittiin luotettavuutta, tietoturvan tuli olla varmistettu mm. pankkiasioissa. Perusluottamus syntyi kuitenkin kokemuksen ja tuttuuden avulla henkilökohtaisista yhteyksistä.

Johannahan oli saanut ensimmäisen kerran tietoja lapsityövoimasta televisio-ohjelmasta. Hän tunnisti hyvin aktivoivan joukkoviestinnän merkityksen ihmisten ajattelun herättäjänä. Hän arvosti syvästi tutkivaa journalismia, jonka ansiosta monet epäkohdat tulevat esiin ja saavat ihmiset toimimaan. Johanna toivoi myös paikallislehtiin ja -radioihin tutkivan journalismin ohjelmia. Täten asiat jäsenyivät useimmille ihmisille, sillä ajattelu etenee tutusta tuntemattomaan. Tutut toimittajat osaavat sitoa maailmanlaajuisetkin ongelmat yhteiseen arkeen.

Johannan kansalaisvalmiuksia olivat kyky katsella ohjelmia ja syttyä asioille. Hän osasi etsiä lisätietoja osallistuakseen edelleen.

Yhdistyksen toimintaan oli tullut mukaan myös Janne, joka oli pienyrittäjä Pohjanmaalta. Janne valmisti mattoja perheyrietyksessään. Hän oli lukenut Johannan kirjoituksia yleisönosastosta ja nähnyt lehdessä kutsun seminaariin keskustelemaan asiasta. Mattotehtailijana ja -kauppiaana aihe kiinnosti häntä erityisesti. Rehtinä pohjalaisena hänelle ei olisi tullut mieleenkään käyttää lapsityövoimaa, mutta hän oli jo jonkin aikaa etsinyt myytäväksi omien mattojen ohella myös pakistanilaisia mattoja. Haaveena oli jopa viedä omia mattoja eksoottisena esimerkkinä pakistanilaisille mattokauppiaille.

Yhdistys "Ei lapsityövoimaa" tuli hänelle kuin tilauksesta. Yhdistyksen kautta hän tutustui pakistanilaisiin oloihin, löysi suomalaisia mattojen ystäviä, loi yhteyksiä, verkostui. Hän päätti osallistua toimintaan perustamalla pienen mattotehtaan, nyrkkipajan, Pakistaniin. Siellä työskentelevät isät ja äidit toivat lapsensakin töihin, mutta he saivat työskennellä vain kolme tuntia päivässä. Tehtaan yhteyteen perustettiin koulu, ja lapset olivatkin lopun päivää koulussa. He oppivat lukemaan ja laskemaan, mutta oppivat myös vanhempiensa ammatin. Matin matot olivat hiukan kalliimpia kuin muiden, mutta Suomessa niiden menekki oli hyvä. Itse asiassa hinta ei juuri noussut, kun kaikki välikädet jäivät pois. Matin tehtaasta tuli malliesimerkki, ja yhdistys teki siitä artikkeleita moneen lehteen Suomessakin sekä tietysti omille web-sivuilleen monella kielellä. Samalla myynti kasvoi ja tehdas

laajeni, ja lasten koulutus Pakistanissa sai lisää resursseja. Kilpailijoille syntyi paineita toimia Matin esimerkin mukaan.

Janne kasvatti viestintävalmiuksiaan pitämällä yhteyttä Suomen ja Pakistanin välillä etupäässä puhelimitse ja faksin (liittymä) avulla. Ei lapsityövoimaa -yhdistyksen jäsenet toimivat Matin verkkosihteereinä, Janne voi aina soittaa heille ja asiat järjestyivät. Hän ei olisi ehtinytkään itse etsiä tietoja ja yhteyshenkilöitä (osaaminen). Yhdistyksen yhteinen matka Pakistaniin loi paikan päällä ensimmäiset luottamukselliset suhteet. Yhdistyksen toimintaan kuuluminen laajensi Matin maailmankatsomusta ja ymmärrystä asioiden taustoista (motivaatio).

Tarinan keskeisenä punaisena lankana on tiedostaminen, yhteistoiminta, vastuu, tiimityö, toisista huolehtiminen, kokonaisuuden ymmärtäminen ja työn valmiiksi saaminen. Hyvät viestintävalmiudet mahdollistavat toiminnan. Perinteisillä menetelmillä, kirjeitä kirjoittamalla ja odottamalla, että muut tekevät ensin, ei yhdistystä olisi perustettu eikä saatu aikaan parannuksia lapsityövoimatilanteeseen. Johannan työ ei poistanut ongelmaa, mutta kohti parempaa tulevaisuutta voidaan edetä myös pienin askelin. Tekniikka antaa tähän yhä parempia mahdollisuuksia.

Pohdintaa viestintävalmiuksien riittävydestä

Ovatko kuvitellut ystävämme Johanna ja Janne etuoikeutettuja? Tottahan he ovat, Johannalla on laitteet ja yhteydet verkkoihin, hänellä on monenlaista osaamista, kielitaitoa, kykyä etsiä tietoja, ystäviä, kykyä innostaa muita, tarttua toimeen. Jannella on yrittämisen halua ja yhteistyökykyä. Molemmilla on vastuuntuntoa. He ovat ottaneet tekniikan omaan käyttöönsä. Tekniikan käyttö ei onnistuisi ilman avoimia tietoverkkoja, yhteensopivia ohjelmia ja luovaa käyttöä. Internet on antanut tähän mahdollisuuden. Ilman internetin avointa käyttömahdollisuutta he tuskin olisivat voineet toimia esimerkin tavoin.

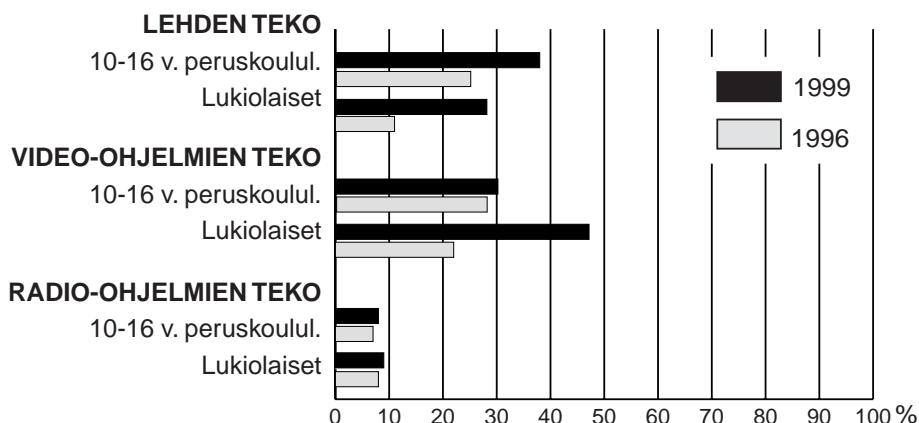
Oliko Johanna oppinut nämä taidot koulussa? Tuskin, sillä yli kolmikymppisenä hän ei koulussa ollut saanut tietoverkkojen käytön opetusta. Kielitaidon hän toki oli koulussa oppinut. Vastuuntunto ja empaattinen suhtautuminen kaukanakin asuviin ihmisiin oli kodin kasvatuksen tulos. Janne oli oppinut yrittämisen hengen kotonaan ja kansainvälisen vastuun hän oli oppinut toimiessaan jo nuoresta pitäen oman paikkakuntansa nuorisojärjestössä.

Itse asiassa tekniikka ei ole Suomessa este toimia Johannan ja Jannen tavoin, sillä meillä kirjastoissa on jokaisella mahdollisuus päästä verkkoihin, kirjastoissa saa vieläpä apua tiedon etsimisessä ja sähköpostin lähettämisessä jne. Enemminkin on kyse siitä, että tietävätkö kaikki tekniikan mahdollisuudet, osaavatko he kysyä oikeita kysymyksiä ja saada sitten apua.

Miten koulu huolehtii viestintätaitojen opettamisesta?

Viestinnän kokonaisvaltainen oppiminen on ehkä suurin pullonkaula matkalla kohti aktiivisten kansalaisten viestintätekniikan käyttöä. Kouluissa ei opita hakemaan tietoa ja kysymällä asiantuntijoilta, koulussa ei opita verkostumaan, eikä tekemään omia

ohjelmia kasvaessa kohti kriittistä vastaanottajaa. Koulussa ei opita käyttämään tekniikan suomia mahdollisuuksia oman elämän hallintaan ja aktiivisena kansalaisena toimimiseen.

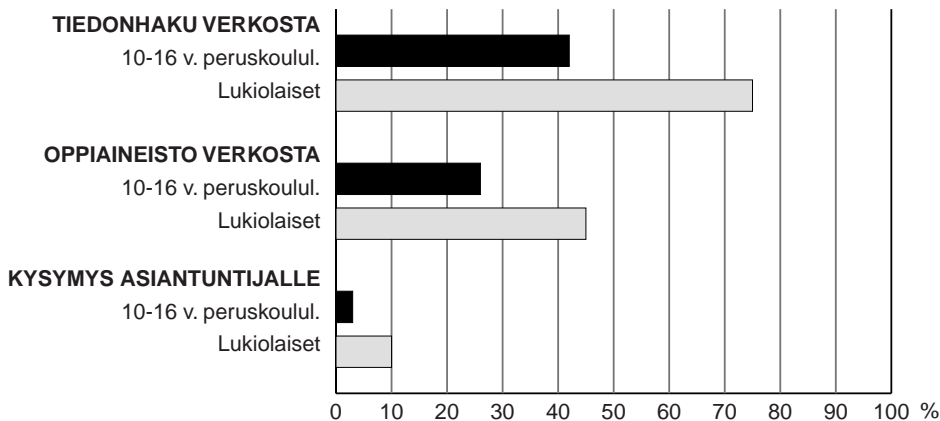
Lähde: Tilastokeskus, 2000

Kuvio 4. Mediaviestimien opiskelu kouluissa prosentteina v. 1996 ja 1999

Olen aina ihmetellyt sitä, miksi kouluissa kirjoitetaan vain opettajille. Eikö olisi hauskeempaa, opettavampaa ja vuorovaikutuksellisempaa kirjoittaa ja viestiä toisille luokkatovereille? Luokkatoverit muodostavat usein sen vertaisryhmän, jolle on myös sanottavaa, oli sitten kyse harrastuksista tai uusista opituista asioista. Samalla vuorovaikutuksessa ajatus kehittyy paremmin. Lehdenteko, videot ja radio-ohjelmien teko täyttävät tämän tehtävän. Samalla kun kirjoitetaan, kuvataan, perustellaan, haastatellaan, samalla luodaan oman yhteisön omaa viestintää ja viestintätaitoja tulevat tutuksi. Oheinen kuvio osoittaa, että erityisesti radio-ohjelmien teko on todella vähäistä. Miten otamme uudet viestintävälineet haltuun?

Jo nyt on maailmalla myynnissä 3MP-laitteita, joiden avulla ääntä voidaan taltioida jne. On internetradioita, paikallisradioita jne. Kysyntä kasvaa varmasti tulevaisuudessa, jos opimme kysymään. Radio-ohjelmat paranevat, jos saamme kriittisiä kuuntelijoita. Toivonkin, että koulut luovat katseensa tulevaisuuteen ja kasvattavat nuorista kaikkien medioiden taitajia. Ei ole olemassa ammattia, missä ei tarvittaisi viestintätaitoja.

Toinen seikka, joka ihmetyttää, on tiedonhaun yksipuolisuus. Esimerkiksi puhelimella ei tietoa osaa hakea kuin kymmenisen prosenttia. Ei tarvitse kuin hetki ajatella, mitkä tiedolliset voimavarat ovat jokaisen koululuokan lasten vanhemmissa, isovanhemmissa ja muissa ystävissä. Eikö olisi järkevää opettaa kysymään, jos ei tiedä? Tällöin tietokin uusiutuisi, eikä olisi vain opettajien ja kirjojen varassa.

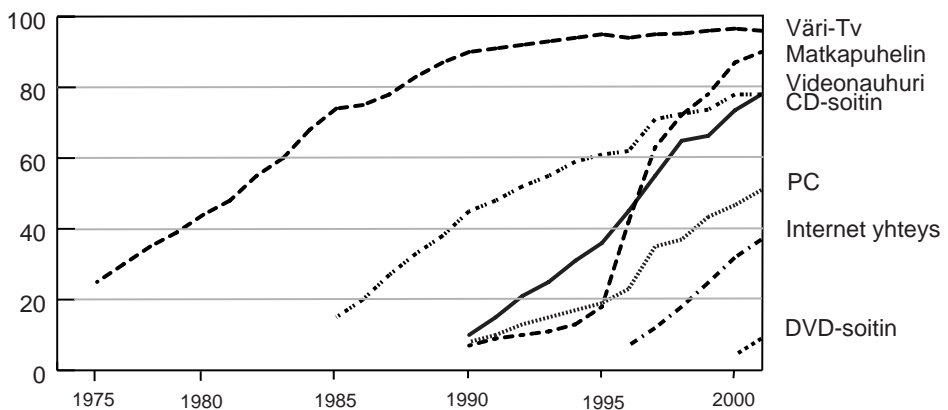
Lähde: Tilastokeskus, 2000

Kuvio 5. Tiedonhaku verkosta koulutöihin prosentteina v. 1999.

Ovatko tekniikan suomat mahdollisuudet kaikkien ulottuvilla?

Vaikka paljon puhumme siitä, että Suomi on edelläkävijä maa mm internetin käytössä, niin silti on vielä pitkä matka siihen, että internetin käyttö olisi jokapäiväistä ja helppoa, kuten Johannalle esimerkissä on.

Olen oheiseen kahteen kuvaan kerännyt joitakin mielestäni mielenkiintoisia tilastolukuja liittymien kehityksestä. Ensimmäisessä kuviossa on esitetty muutamien viestintävälineiden aikasarjoja. Matkaviestinten kasvukerroin on silmiinpistävän iso verrattuna muihin tuotteisiin. Tämä on osaltaan kertomassa sitä, kuinka suomalaiset pitävät puhelimesta.

Lähde: Tilastokeskus, 2001

Kuvio 6. Tietotekniikan levinneisyys Suomessa syksyllä 2000, prosenttia kotitalouksista, joilla on vähintään yksi ko. laite.

Toisessa kuviossa on esitetty verkkoyhteyksien määrät vuoden 1999 lopulla.

Miehet	alle 15	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	yli 60	yht.
Pääsee jostain verkkoon	66	62	43	38	29	32	7	35
Ainakin yksi sähköposti	42	52	43	35	27	28	6	31
On oma kotisivu	7	8	13	9	4	3	0	6
Kuunnellut nettiradiota	15	15	16	9	4	3	0	6
Naiset								
Pääsee jostain verkkoon	55	55	38	43	43	18	1	32
Ainakin yksi sähköposti	32	47	38	39	32	16	0	27
On oma kotisivu	4	3	1	3	3	0	0	2
Kuunnellut nettiradiota	4	7	5	2	4	1	0	3

Lähde: Juha Nurmela, 2000

Kuvio 7. Suomalaisten verkkoyhteyksien käyttö % v. 1999 lopulla.

Vaikka lukumäärät ovat näistä luvuista kasvaneetkin, niin taulukko on silti mielenkiintoinen. Runsas vuosi sitten vain vajaat 35 % suomalaisista koki pääsevänsä verkkoon jostakin. Vuoden 2000 lopulla markkinatutkimuksen mukaan 50 % oli käyttänyt internetiä viimeisen kuukauden aikana. Tämän saman voi todeta myös: 50 % ei ollut käyttänyt edes kertaakaan internetiä viimeisen kuukauden aikana! Eli puolet suomalaisista on jäämässä verkkoyhteiskunnan ulkopuolelle, mikäli verkolla tarkoitetaan vain internetiä. Sähköpostiosoitekin on vain noin 30 % suomalaisista. Osasyynä kehitykseen on varmasti vielä se, että yhteyksien hankkiminen on kallista, kaikilla ei ole varaa. Tosin lapsiperheiden osalta tietotekniikan leviäminen ei juurikaan selity esimerkiksi tulo- luokilla. Tämä on osoitus siitä, että suomalaiset vanhemmat katsovat tietotekniikan käytön kuuluvan lastensa tulevaisuuden taitoihin. Vanhemmilla ikäluokilla tulo- ja koulutustaso on merkittäviä selittäjiä tekniikan leviämiselle. Tasapainoinen tietoyhteiskunnan kehittyminen edellyttää, että kaikilla kansalaisilla on mahdollisimman hyvät viestintävalmiudet.

Viestintäleirit

Viestintäleirit ovat syntyneet vastauksena huoleen, miten otetaan tekniikan mahdollisuudet käyttöön, miten opitaan kasvamaan tekniikan viidakossa ja toimimaan omaaloitteisesti. Viestintäleireillä yhdistyvät tekniikka ja sisältö. Välineitä käytetään itseilmaisuun, minuuden etsimiseen, asioiden hoitoon ja vuorovaikutukseen. Yhdessä rakennetaan tulevaisuuden mallia. Leirit ovat kasvupaikkoja kohti omatoimisuutta, yhteisöllisyyttä ja oman elämän hallintaa. Samalla tarjoutuu mahdollisuuksia ottaa tietotekniikka ja viestintäfoorumit omaan käyttöön ja kasvaa huomisen kansalaisiksi.

Joukkoviestimien – lehden, videon ja radion – lisäksi kohdeviestintä on aina ollut leirillä erikoisasemassa. On kokeiltu kannettavia puhelimia, radiopuhelimia, puheposteja, virtuaalifakseja ja puhelinta joka teltaan. Jotta kohdeviestintä saataisiin mu-

kaan tehostamaan arjen toimintaa, on tärkeää, että leirillä hoidetaan arkiaskareetkin itse ja totutaan käyttämään lähialueen tuotteita, kyläkauppaa ja pienleipomoja.

Leirillä on myös oma raha, kioskki ja näkymättömien töiden pisteytys. Vanhimmat leiriläiset toimivat ohjaajina ja seuraava sukupolvi varhaisohjaajina. Aikuiset ja nuoret osallistuvat leiriin yhtä täysipainoisesti. Kaikilla on äänivalta ja sanomisen oikeus. Leirillä on hyvät viestinnän harjoittelun mahdollisuudet: jokaisella on monta liittymää, ohjausta on tarjolla ja motivaatio syntyy tekemisestä, valmiiksi saamisesta, rohkaisusta ja kannustuksesta. Viestintäleireillä opitaan niitä taitoja, joita esimerkkinä Johannalla on. Viestintäleireistä enemmän mm. www.viekas.fi sivuilla sekä leireistä kirjoitetuista raporteista (Luokola 1989, 1991; Viherä 1999).

Lähteet

- Ahlman Erik (1982): Ihmisen probleemi. Gummerus, Jyväskylä.
- Anttiroiko Ari-Veikko (1998): Tietoyhteiskunta ja kunnallinen demokratia. Hallinnon tutkimus 3/1998.
- Castells Manuel (1996): The Rise of the Network Society, Blackwell Publishers Ltd, Oxford.
- Hyypä Markku T. (2001): Puheenvuoro Sosiaalisen pääoman neuvottelutilaisuudessa, Upinniemi 9.4.2001
- Luokola, T. (1989) Kertomus viestintäleiristä -tutkimusraportti. Viestintäkasvatuksen seura ry. Helsinki: Painatuskeskus.
- Luokola, T. (1991) The Story of the Communications Camp. Helsinki: Hakapaino.
- Nurmela, Juha, (2000): Suomalaiset ja uusi tietotekniikka. Tilastokeskus ja Nurmela, Juha, Matkapuhelin ja tietokone suomalaisessa arjessa, Tilastokeskuksen katsauksia 2000/2
- Turunen, K. E. (1988) Ihmisen kasvatus. Jyväskylä: Atena. Gummerus
- Tuomi, Ilkka (1999): Tietoyhteiskunnan iltarusko Helsingin Sanomat 13.9.1999
- Viherä, M.-L. (1999) Ihminen tietoyhteiskunnassa – kansalaisten viestintävalmiudet kansalaisyhteiskunnan mahdollistajana. Turku: Turun kauppakorkeakoulu.
- von Wright Georg Henrik (1981): Humanismi elämänasenteena. Otava, Helsinki.

Uuden viestintätekniiikan sovelluksia on ohjannut pitkälti työelämän tarpeet. Tietotekniset laitteet, kuten henkilökohtainen tietokone ja matkapuhelin sekä niiden käytötavat ovat selvästi individualistisia. Perheen kesken jaetun viestinnän edistämisen vaatii toisenlaista ajattelutapaa ja sen pohjalta syntyviä ratkaisuja. Oheinen artikkeli on nk. Perheportaali-projektin 1. vaiheen tutkimusmuistio. Tutkimustulosten mukaan laitesuunnittelussa olisi syytä kiinnittää huomiota äitien havaitsemiin tarpeisiin ja heidän valmiuteensa ottaa vastaan perhekeskeisiä sovelluksia. Perheportaali-projekti on Jyväskylän yliopiston Agorassa ensimmäisenä aloitettu projekti. Sen tietoteknisestä asiantuntemuksesta vastaa professori Pekka Neittaanmäki ja psykologisesta asiantuntemuksesta professori Lea Pulkkinen. Viestintätieteiden edustajana projektissa on professori Maarit Valo.

Mitä hyötyä tieto- ja viestintäteknikasta on perheelle?

Marko Siitonen, Anu Sivunen, Taru Feldt, Minna Neittaanmäki, Riitta-Leena Metsäpelto & Lea Pulkkinen

Esipuhe

Perheportaali-projekti aloitettiin v. 2000. Sen keskeisenä tavoitteena on selvittää tieto- ja viestintätekniiikan hyödyntämismahdollisuuksia perheen jokapäiväisessä elämässä ja arjen hallinnassa. Tietoyhteiskunnassa työelämä ja sen muutokset ovat muodostaneet tekniikan kehittämissympäristön. Työelämän tarpeet ovat ohjanneet ohjelmistosuunnittelua työnantajien kustantaessa uusien laitteiden ja ohjelmistojen hankinnan ja tarvittavan koulutuksen. Perheiden tarpeita on otettu uusissa viestintäteknisissä sovelluksissa niukasti huomioon, mikä näkyy erityisesti perheen sisäistä vuorovaikutusta edistävien sovellusten puuttumisena. Tietotekniset laitteet, kuten henkilökohtainen tietokone ja matkapuhelin sekä niiden käytötavat omaa salasanaa vaatien ovat tyypillisesti

individualistisia. Perheen kesken jaetun viestinnän edistäminen vaatii toisenlaista ajattelutapaa ja sen pohjalta syntyviä ratkaisuja.

Tietoyhteiskunnan ihmiskuva on ollut kapea heijastaen paljolti tietoyhteiskuntaa rakentanutta nuorehkoa miesväestöä, jonka koulutus, tekninen kiinnostus ja työtehtävät ovat helpottaneet tietotekniikan käyttöönottoa. Ne miehet ja naiset, nuoret ja vanhat, joiden päivittäiseen työhön tietotekniikka ei kiinteästi liity, ovat saattaneet tuntea jäävänsä kehityksen sivuun. Jos työn ulkopuolisia sovelluksia on vähän tarjolla, ei heillä ole tarvettakaan tietotekniikan käyttöön. Laitteistojen ja ohjelmien rakennepiirteiden yksinkertaisuus sekä käyttöohjeiden ymmärrettävyys ovat myös edellytyksiä uuden tekniikan käyttöönotolle työympäristön ulkopuolella.

Perheportaali-projektia on rahoittanut Sonera Oyj. Kiitämme Sonera Oyj:tä sekä erityisesti tämän projektin toteuttamiseen myötävaikuttaneita avainhenkilöitä: Jarmo Laivuorea, Karri Salmista, Marja-Liisa Viherää ja Jari Mannista ennakkoluulottomasta suhtautumisesta ideaamme perhekeskeistä viestintä- ja tietoteknistä sovellusta kohtaan.

Projektin käsillä oleva ensimmäinen vaihe on toteutettu Jyväskylän yliopiston Psykocenterissä, joka kuuluu monitieteisenä tutkimusryhmien verkkona Suomen Akatemian huippututkimusohjelmaan. Projektin työskentelytilat ovat olleet Jyväskylän yliopiston uudessa Agora-rakennuksessa, joka on omistettu ihmisläheiselle tietotekniikalle. Perheportaali-projekti aloitettiin samaan aikaan, kun Agora valmistui, ja Perheportaali-projektia voidaankin pitää ensimmäisenä Agoran hengessä aloitettuna poikkitieteellisenä tutkimuksena. Perheportaali-projektin tietoteknisestä asiantuntemuksesta vastaa professori Pekka Neittaanmäki. Allekirjoittanut on vastannut projektin psykologisesta asiantuntemuksesta. Tieteidenvälistä kirjoa on projektiin tuonut myös viestintätieteiden opiskelijoiden Marko Siitosen ja Anu Sivusen aktiivinen osallistuminen tutkimuksen toteuttamiseen. Professori Maarit Valo on kuulunut projektin johtoryhmään viestintätieteiden edustajana. Projekti jatkuu laitesovellusten kehityksellä.

Tätä tutkimusta ei olisi voitu toteuttaa ilman niiden perheiden myönteistä suhtautumista tutkimukseemme, jotka antoivat aikaansa haastattelujen tekemiseen ja uusintatutkimukseen puolen vuoden kuluttua. Kiitämme kaikkia tutkimukseen osallistuneita arvokkaasta panoksesta tutkimuksemme hyväksi.

Perheportaali-projektin ensimmäisen tutkimusvaiheen toteuttajien puolesta

Lea Pulkkinen

Yhteenveto

Perheportaali-projektin ensimmäisessä tutkimusvaiheessa ”Mitä hyötyä tieto- ja viestintätekniikasta on perheelle?” erityistä huomiota kiinnitettiin siihen, että nykyiset tietotekniset laitteet saattavat olla pikemminkin perheenjäseniä erottavia kuin yhdistäviä. Oli tarvetta tutkia, miten olemassaolevaa tekniikkaa käytetään hyväksi perheenjäsenten vuorovaikutuksessa ja miten perheenjäsenet suhtautuvat laite- ja ohjelmistoidoihin, joiden tavoitteena on edistää perheenjäsenten vuorovaikutusta. Tutkimukseen osallistui 57 perhettä (äiti, isä ja lapsi) Jyväskylästä. Otos muodostettiin lähettämällä kolmessa koulussa olleiden 12–14-vuotiaiden koululaisten kautta heidän vanhemmilleen kutsu osallistua tutkimukseen yhdessä lapsen kanssa. Tutkimukseen suostui 35 % kutsutuista perheistä. Puolen vuoden kuluttua tehtyyn uusintatutkimukseen osallistui 81 %:a ensimmäiseen haastatteluun osallistuneista perheistä.

Tutkimukseen osallistuneet perheet olivat valikoituneet tähän tietotekniikkaa koskevaan tutkimukseen siten, että akateeminen koulutus, tietotekninen harrastus ja esimerkiksi verkkoyhteyden omaaminen oli tutkimukseen osallistuneissa perheissä huomattavasti yleisempää kuin Tilastokeskuksen v. 1999 tekemän selvityksen mukaan väestössä keskimäärin. Uusien viestintävälineiden integrointi yhteiskuntaan tapahtuu yleensä pienen kriittisen kokeilijajoukon kautta, joka testaa uusia laitteita ennen kuin niiden käytöstä tulee yleisempää. Tutkimuksen otos oli tässä suhteessa onnistunut. Perheet ilmaisivat halukkuutensa osallistua mahdollisten uusien laitteistojen testaamiseen. Tieto perheenjäsenten yleisestä suhtautumisesta tietotekniikkaan ja varsinkin heidän myönteisistä tai kielteisistä odotuksistaan uusia sovelluksia kohtaan antaa arvokkaan lähtökohdan arvioida laitteistojen kokeilusta saatavia kokemuksia.

Perheenjäsenet haastateltiin syksyllä 2000 mahdollisuuksien mukaan samana päivänä, jottei keskustelua tutkimuksesta ja sen laiteideoista olisi päässyt syntymään perheenjäsenten välillä. Haastateltavan taustatietojen lisäksi heiltä tiedusteltiin perheen jokapäiväistä tiedonkulkua ja tietotekniikan käyttökokemuksia sekä kiinnostusta laite- ja ohjelmistoidoista kohtaan. Osa kysymyksistä oli avoimia sallien vastausten vapaan tuottamisen. Haastattelut kestivät n. tunnin ajan. Uusintatutkimus toteutettiin lähettämällä haastatelluille perheenjäsenille kesällä 2001 kyselylomakkeet, jotka he palauttivat postitse.

Perheen sisäisessä viestinnässä viestilaput ja puhelin olivat monin verroin yleisempiä kuin esim. sähköposti, joka on yleisempi kommunikaatioväline työtovereiden ja ystävien kesken. Kokemukset matkapuhelimen käytöstä perheenjäsenten ja muiden sidosryhmien välisessä vuorovaikutuksessa olivat myönteisiä. Ainoastaan viestintäsuhteessa koulujen kanssa matkapuhelimilla ei koettu olleen vaikutuksia.

Lapset olivat kiinnostuneimpia ja isät vähiten kiinnostuneita perheiden käyttöön ideoiduista uusista laitteista ja ohjelmistoista (yhteensä 19). Äitien kiinnostus jäi lasten ja isien kiinnostuksen väliin. Perheen yhteinen toimintakalenteri kiinnosti äitiä, isiä ja lapsia yhtä paljon (n. 50 %:a kiinnosti paljon). Toinen, n. 50 %:a vanhemmista kiinnostava idea oli ensiapu- ja lääkeopas. Lapset sen sijaan olivat kiinnostuneita kodin yhteisestä näyttöpäätteestä sekä ilman näköyhteyttä että näköyhteyden kanssa. Vähiten kaikkia perheenjäseniä kiinnostava laite oli uskonnolliseen tilaisuuteen osallistuminen näyttöpäätteen kautta; lapsia ei myöskään kiinnostanut koulun keskusteluverkko.

Kiinnostus laite- ja ohjelmistoideoita kohtaan korreloi yleensä positiivisesti, mikä tarkoittaa sitä, että jos henkilö on jostakin uudesta laiteideasta kiinnostunut, hän on kiinnostunut toisestakin. Tosin korrelaatioiden perusteella hahmottui toisistaan riippumattomiakin kiinnostuksen ulottuvuuksia eli faktoreita; kaikkien vastaajien vastauksista faktorianalyysi tuotti neljä faktoria. Faktorianalyysi on menetelmä, joka ryhmittelee muuttujia vastausten samankaltaisuuden, tässä tutkimuksessa hyväksyvän tai kielteisen suhtautumistavan perusteella.

Äitien vastauksista tuli esiin monenlaisiin asioihin ulottuva perhekeskeisyys, jota kuvaavalle faktorille annettiin nimi ”Perheen ihmissuhteet ja kodinhoito”. Siihen latautui kahdeksan perheen ihmissuhteisiin ja kodinhoitoon liittyvää laiteideaa: kodin yhteinen näyttöpääte, perheen yhteinen toimintakalenteri, kodin niksikirja, perheen oma sähköinen keittokirja, tärkeän harrastuksen tietopankki, merkkipäiväkalenteri, raha-asoiden seurantaohjelma ja sähköinen osoitekirja ja albumi. Äitien kiinnostus näitä kuten muitakin laiteideoita kohtaan oli yhteydessä opiskeluaktiivisuuteen sekä myönteisiin ennakoiteihin tulevaisuuden laitteiden vaikutuksista perheen ihmissuhteisiin.

Isien vastauksista ei jäsentynyt yhtä vahvaa perhekeskeisyyden ulottuvuutta kuin äitien vastauksista, mutta faktorissa ”Perheen arjen organisointi ja huolenpito” oli samoja piirteitä. Sekä äitien että isien vastauksista muodostui toinen faktori, joka kuvasi kiinnostusta etäosallistumista kohtaan (perhejuhliin osallistuminen puhe- ja näköyhteyden avulla), ja kolmas faktori, joka kuvasi kodin ulkopuolista toimintaa (liikennevälineiden aikataulumuistio, keskusteluverkko luokkatovereiden vanhempien ja opettajan kanssa). Lasten vastauksista muodostuneet faktorit poikkesivat vanhempien faktoreista. Heille koti hahmottui selkeämmin materiaalisena ympäristönä (palvelujen tilaaminen, raha-asiat) ihmissuhteiden kattaessa kodin ulkopuolelle laajenevan verkon. Tutkituista perheistä löytyi niitä, joissa kaikki perheenjäsenet olivat keskimääräistä kiinnostuneempia tai kiinnostumattomampia perhekeskeisistä laitetoiminnoista.

Uusintatutkimus osoitti, että perheenjäsenten kiinnostus uudenlaisia laitteistoja kohtaan oli tutkimusprosessin kuluessa muuttunut samansuuntaisemmaksi. Koska äitien kiinnostus ajankohdasta toiseen oli kaikkein pysyvintä, voisi päätellä, että perheenjäsenten mielipiteet ovat muuttuneet äitien mielipiteiden suuntaan. Lasten mielipiteet olivat muuttuneet eniten sekä laadullisesti että kiinnostuksen määrän osalta; kiinnostus oli vähentynyt tutkimusprosessin kuluessa.

Pohdinnassa on kiinnitetty erityistä huomiota äitien merkitykseen mielipiteiden muodostajina, kun on kyse perhekeskeisistä sovelluksista. Laitesuunnittelussa olisi syytä kohdistaa huomiota äitien havaitsemiin tarpeisiin ja heidän valmiuteensa ottaa vastaan perhekeskeisiä sovelluksia. Johtopäätös tutkimuksesta on, että tutkimukseen osallistuneet, tietoteknistä kokemusta omanneet perheet olivat saaneet myönteisiä kokemuksia nykyisen tietotekniikan käytöstä perheenjäsenten välisessä yhteydenpidossa, ja että he olivat avoimia uusien laitteiden vastaanottamiselle.

Johdanto

Tutkimuksen lähtökohdat

Nykyinen tietoyhteiskunta on rakentunut kapean ihmiskäsityksen varaan. Sen kehittäjiä ja uusien viestintävälineiden käyttäjiä ovat olleet nuoret, tekniikkaan suuntautuneet miehet. On vaarana, että jotkut väestönosat jäävät kehityksen ulkopuolelle. Esimerkiksi sukupuolten ja ikäryhmien eriarvoinen pääsy osalliseksi uuden tekniikan suomista mahdollisuuksista jakaa kansalaisia eri ryhmiin. Tasa-arvoisista lähtökohdista tarkasteltuna niin nuorilla kuin vanhoilla, niin naisilla kuin miehillä tulisi olla yhtäläiset mahdollisuudet käyttää uutta tekniikkaa, samoin kuin ihmisillä rotuun, asuinpaikkaan tai taloudellisiin tekijöihin katsomatta. Kuten eEurope-aloitteessa todetaan, tietoyhteiskunnan pitäisi koota eikä hajottaa yhteiskuntaa. Tällä hetkellä etuoikeutettujen ryhmien etumatka on kuitenkin kasvamassa ja syrjäytyminen lisääntymässä sekä taloudellisesti että henkisesti.

Tietoyhteiskunnassa työelämä ja sen muutokset ovat olleet keskeistä tekniikan kehittämisympäristöä. Työelämän tarpeet ovat ohjanneet ohjelmistosuunnittelua, ja työnantajat ovat kustantaneet uusien laitteiden ja ohjelmistojen hankinnan ja tarvittavan koulutuksen. Tietotekniset laitteet ovat tyypillisesti myös henkilökohtaiseen käyttöön tarkoitettuja. Tämänkaltaisen kehityksen takia esimerkiksi perhettä ei ole otettu uusissa viestintäteknisissä sovelluksissa huomioon.

Perheportaali-projektissa, joka alkoi v. 2000 kysytäänkin, voisiko tieto- ja viestintätekniikka tulla nyky-yhteiskunnassa perheen arjen helpottajaksi ja koko perheen yhdistäjäksi. Tavoitteena on selvittää ensiksi tieto- ja viestintätekniikan hyödyntämismahdollisuuksia perheen jokapäiväisessä elämässä ja arjen hallinnassa. Toinen tavoite on paneutua perheen arkielämän hallintaa ja viestintää tukevien tietoteknisten laitteiden, ohjelmistojen ja käyttöohjeiden tuottamiseen. Kolmas tavoite on tukea perheyhteyttä ja perheen sisäistä viestintää uuden tieto- ja viestintätekniikan avulla.

Perheen viestintä

Kun perhettä tarkastellaan viestinnällisestä näkökulmasta, joudutaan toteamaan, että perheen viestinnästä ei ole olemassa mitään universaaleja malleja tai sääntöjä (Pearson 1993). Jokainen perhe muodostaa oman kokonaisuutensa, jonka toimintaan kukin perheenjäsen vaikuttaa. Jokaisella perheellä on myös sille luonteenomainen tapa viestiä erilaisissa tilanteissa (Gamble & Gamble 1998). Perheen viestintäprosessien tarkastelu onkin merkittävää pyrittäessä ymmärtämään perheen olemusta.

Perheen erilaisille, viestinnällisille määrittelyille on yhteistä se, että perhe nähdään niissä viestintäprosessina, sosiaalisena systeeminä, joka elää ja vaihtelee siihen kuuluvien ihmisten mukaan. Perhettä tulisi tarkastella aina sen jäsenten suhteiden kautta sekä suhteessa yhteiskuntaan. Perheenjäsenten viestintää ei voi ymmärtää toisistaan tai sosiaalisesta ympäristöstään erotettuna, kuten perheen toimintaakaan ei voi ymmärtää käsittelemättä sen jäseniä yksilöinä (Gamble & Gamble 1998; Yerby, Buerkel-Rothfluss & Bochner 1995). Perhe on ensisijaisesti sosiaalinen viestintäsuhde siihen kuuluvien ihmisten välillä.

Näkökulma perheestä sosiaalisena systeeminä perustuu sille ajatukselle, että perheenjäsenet ovat sitoutuneita toisiinsa. Tällä tarkoitetaan muun muassa perheenjäsenien kiintymystä, läheisyyttä, supportiivisuutta ja toisistaan välittämistä. Sitoutuminen perheeseen on aktiivinen viestintäprosessi, jolla jäsenet toteuttavat ja uusintavat sitoutuneisuuttaan. Sitoutuminen eli sitoutuneisuuden rakentaminen on yksi perustavanlaatuisista viestinnän motiiveista. Kun tähän liitetään ihmisten sosiaalinen tarve viestiä yli ajan ja paikan rajojen, päästään niiden taustamotiivien äärelle, jotka ovat vaikuttaneet myös nykyaikaisen viestintätekniikan kehittymiseen ja käyttöönottoon.

Uusien viestintävälineiden integrointi yhteiskuntaan tapahtuu yleensä niin sanotun kriittisen massan periaatteella, jossa pieni, kriittinen kokeilijajoukko testaa uusia laitteita ennen kuin niiden käytöstä tulee yleisempää (kts. esim. Markus 1987, 1990 Kallion 1997 mukaan). Tämä rajattu ensimmäisten kokeilijoiden joukko on uusien viestintätekniikoiden käyttöönotossa koostunut tietoyhteiskunnan kansalaisen prototyypeistä, 20 - 30-vuotiaista, korkeasti koulutetuista, tekniikkasuuntautuneista miehistä. Nykyiset kodin viestintätekniset laitteet, kuten tietokone ja matkapuhelin, ovatkin tulleet yleisempään käyttöön juuri miesten hallitseman talouden ylemmän sektorin kautta. Tämä aiheuttaa kuitenkin omat riskitekijänsä, kun viestintätekniisiä välineitä siirretään koti- ja perhekontekstiin. Perhe kuvitellaan helposti stabiiliksi yksiköksi, johon tuotteet voidaan sulauttaa ilman minkäänlaisia vaikutuksia sen ennaltamäärättyyn rakenteeseen (Moores 1995). Uusien laitteiden tuomia muutoksia perheen elämään voidaan alkaa ymmärtää vasta sitten, kun perhe itsessään käsitetään jatkuvassa muutoksen tilassa olevaksi ekosysteemin osaksi.

Nykyiset laitemarkkinat ja tutkimuksen tavoitteet

Viestintätekniisiä sovelluksia ja uusimpia teknisiä laiteratkaisuja kehitellään nykyisin myös kodin ja perheen tarpeet huomioonottaen. Markkinoiden tuotteet ovat kuitenkin hyvin usein varsin teknisesti orientoituneita ja miehille suunnattuja. Vaikka kodin ja koko perheen arjen näkökulma onkin jo tullut mukaan tuotekehittelyyn, suunnittelussa on edelleen otettu lähtökohdaksi viestintätekniikan perinteiset käyttäjät, miehet. Kehitteillä on monenlaisia kodin turvajärjestelmiä, lämmönsäätäjiä ja sähkölaiteohjaimia, jotka kuuluvat osaksi kodin arkea, mutta eivät ole perhettä yhdistäviä tai kaikille perheenjäsenille helppokäyttöisiä. Toisaalta nykyisen it-, mobiili- ja kodintekniikka-uutisoinnin perusteella tuotekehittelyssä otetaan huomioon jokaisen perheenjäsenen kiinnostuksen kohteet ja tarpeet erikseen – nuorille tarjotaan multimediapalveluita matkapuhelimiin, isille kodin kauko-ohjausjärjestelmiä ja esimerkiksi erityisryhmille erilaisia hoitopalveluita. Koko perheen yhteiset, viestintätekniikkaa hyödyntävät laitteet markkinoilta tällä hetkellä kuitenkin puuttuvat.

Hiukan lähemmäs tavoitetta viestintätekniikasta perhettä yhdistävänä ja koossapitävänä tekijänä päästään jo niissä sovelluksissa, joita ollaan suunnittelemassa keittiöihin, perinteiselle naisten alueelle. Esimerkiksi näyttöruudun sisältävä jääkaappi, johon lapsetkin voivat jättää muille perheenjäsenille viestejä tai tallentaa reseptitietoja internetistä, on jo askel kohti perhekeskeisempää viestintätekniikkaa. Käytännössä tällainen laite ei kuitenkaan vielä toteuta automaattisesti uudelle viestintätekniikalle

asetettuja ihanteita, tasa-arvoista käytön mahdollisuutta iästä tai taloudellisista tekijöistä riippumatta, vaan se on käyttöjärjestelmältään perinteisten tietokoneohjelmien tyyppinen ja tuotteena kallis.

Suunniteltaessa perheen viestintäteknikkaa on oleellista se, että perhe nähdään sosiaalisena systeeminä, joka koostuu sekä perheen sisäisistä suhteista että sen suhteista ympäröivään yhteiskuntaan. Optimaalisen perheen viestintälaitteen tulisi siis periaatteessa mahdollistaa viestiminen sekä perheen sisällä että siihen ja ulospäin.

Koska erilaisia perheen viestintäverkoston ulottuvuuksia on yksinkertaistaen neljä, yhdeltä yhdelle, monelta monelle, yhdeltä monelle tai monelta yhdelle, ja näistä ensimmäistä toteuttaa jo varsin hyvin nykyinen puhelinjärjestelmämme, tulisi suunnittelussa keskittyä sellaiseen viestintään, jossa voi olla useampi kuin kaksi ihmistä osallisena. Laitteen ei siis tulisi rajoittaa käyttäjiensä määrää. Laitteen käyttämisen tulisi olla myös mahdollista kaikille perheenjäsenille. Jos käyttömahdollisuudet polarisoituvat, on vaarana se, että laite jollakin tapaa etäännyttää perheenjäseniä toisistaan. Käytön helppous, edullisuus ja jokin lisäarvo nykyisiin viestintävälineisiin nähden ovatkin niitä lähtökohtia, joiden pohjalta perheen viestintäteknikan suunnittelun tulisi perustua.

Käsillä olevassa Perheportaali-projektin ensimmäisessä tutkimusvaiheessa on selvitetty kouluikäisten lasten perheissä äitien, isien ja lasten kokeneisuutta tieto- ja viestintäteknikasta laitteiden käyttäjinä. Toiseksi on pyydetty näiden henkilöiden arviointoja siitä, miten käytössä olevat laitteet ovat soveltuneet perheen sisäiseen viestintään. Kolmas tutkimustehtävä oli tiedustella eri perheenjäsenten kiinnostusta uudentyyppisiä perheen toimintoja tukevia laitteistoja kohtaan. Kiinnostusta koskeva kysely toistettiin puolen vuoden kuluttua kiinnostuksen pysyvyyden ja perheenjäsenten kiinnostuksen samankaltaistumisen selvittämiseksi tutkimusprosessin aikana.

Tutkimusaineisto

Tutkittavat perheet

Tutkimuksen haastatteluaineisto koottiin puolistrukturoidun teema-haastattelun avulla. Tutkimukseen osallistui 57 jyvaskyläläistä 12–14-vuotiaiden lasten perhettä. Aineisto koottiin marras-joulukuun 2000 aikana. Kohderyhmään kuuluneisiin perheisiin otettiin yhteyttä lähestymiskirjeillä, jotka jaettiin kouluissa lasten mukana kotiin vietäviksi. Kirjeessä kerrottiin, että tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miten tietotekniikan avulla (esim. matkapuhelin, tietokone) voitaisiin helpottaa perheiden arkielämää. Lisäksi kirjeessä mainittiin, että haastattelussa selvitetään perheenjäsenten matkapuhelimien ja tietokoneen käyttöä, mielipiteitä tietotekniikasta ja siitä, miten tieto- ja viestintäteknikka on heijastunut perheiden arkielämään.

Lähestymiskirjeitä jaettiin kolmessa koulussa yhteensä 165 oppilaalle. Lähestymiskirjeen saaneista 165 perheestä 59 palautti suostumuskirjeen. Kaksi perhettä peruutti osallistumisensa, joten haastateltavia perheitä oli lopulta yhteensä 57 eli 35 prosenttia kutsutuista. Naisia osallistui yhteensä 54, miehiä 42 ja lapsia 57. Poikia oli kaikkiaan 23 ja tyttöjä 34. Äidit olivat iältään 30–54-vuotiaita ja isät olivat 34–60-vuotiaita.

Kolme perheenjäsentä (äiti, isä ja lapsi) osallistui tutkimukseen 39 perheestä. Muista perheistä haastatteluun osallistuivat vain äiti ja lapsi tai isä ja lapsi. Nainen oli yksinhuoltajana kahdeksassa perheessä ja mies yhdessä perheessä.

Uusintatutkimus toteutettiin kesällä 2001, jolloin tutkimukseen osallistuneille perheille lähetettiin vastattavaksi kyselylomakkeita. Täytettyjä lomakkeita palautui postitse 81 %:a haastatteluun osallistuneista.

Haastattelulomake

Aikuisille ja lapsille suunniteltiin omat haastattelulomakkeensa, joiden laatimisen apuna käytettiin koehaastatteluja. Lasten ja aikuisten lomakkeet olivat samanlaiset lukuunottamatta taustatietoja koskevia kysymyksiä ja tiettyjä vastausvaihtoehtoja. Lisäksi lapsille suunnattujen kysymysten muotoa oli osin helpotettu. Haastattelulomake jakaantui kolmeen osaan:

Haastateltavan taustatiedot. Aikuisten haastattelulomakkeen alussa kysyttiin vastaajan taustatietoja: ikää, perheen rakennetta ja kokoa, muualla asuvia perheenjäseniä, ammattinimikettä ja koulutusta. Lisäksi kysyttiin vastaajan senhetkistä työtilannetta, työtuntien määrää viikossa (ylityöt mukaan lukien), opiskeluun kuluva aikaa viikossa sekä vastaajan lastenhoitotoihin ja kotitöihin viikottain käyttämää aikaa. Lapsilta tiedusteltiin ikää, koulua, jota he kävivät, sekä koulunkäyntiin ja kotitehtävien tekemiseen kuluva aikaa viikossa.

Perheen viestinnän osalta selvitettiin jokapäiväistä tiedonkulkua ja arkipäivän sujumiseen, esimerkiksi ruokaostosten tekemiseen liittyviä viestintätapoja. Lisäksi kysyttiin perheen harrastuksista ja vastaajan lähipiiriin kuuluvien läheisten sukulaisisten ja ystävien määrää sekä yhdistystoimintaa.

Tulevaisuuden laitteistot. Lomakkeen 1. osaan kuului myös tulevaisuuden laitteistoa koskevia kysymyksiä, joissa haastatteli kuvaili 19 laitteiston ominaisuuksia ja käyttötarkoituksia perheenjäsenten yhteydenpidon tai perheen asioiden organisoimisen helpottamiseksi. Vastaajaa pyydettiin jokaisen sovelluksen kohdalla arvioimaan, olisiko hän tulevaisuudessa kiinnostunut käyttämään laitetta. Arviointi tapahtui kolmi-luokkaisessa asteikossa: kiinnostaa paljon, kiinnostaa jonkin verran, ei kiinnosta lainkaan. Lisäksi oltiin kiinnostuneita vastaajan omista ideoista ja toiveista laitteen ominaisuuksien suhteen sekä siitä, mikä laite vastaajalle erityisesti jäi mieleen. Lopuksi haastateltavaa pyydettiin pohtimaan näiden uudentyyppisten viestintävälineiden vaikutusta perheen ihmissuhteisiin.

Kokemukset viestintäteknikasta. Viestintäteknikkaa koskien haastattelulomakkeen 2. osan alussa kysyttiin vastaajan matkapuhelimen käyttöä, erityisesti tekstiviestien lähettämistä sekä matkapuhelimen vaikutusta yhteydenpitoon perheenjäsenten, muiden sukulaisten ja ystävien kanssa sekä kodin ja koulun välillä. Lisäksi selvitettiin matkapuhelimen hankinnasta ja käytöstä aiheutuvia kustannuksia perheessä. Lapsilta tiedusteltiin erikseen, oliko matkapuhelimen käytöstä ollut heille hyötyä tai haittaa ja heitä pyydettiin kuvailemaan, miten se oli käytännössä ilmennyt.

Lisäksi selvitettiin tietokoneen ja internet-yhteyden käyttöä sekä internet-yhteyden ja sähköpostin käytön vaikutuksia haastateltavan yhteydenpitoon perheenjäsen-

ten, muiden sukulaisten ja ystävien kanssa sekä kodin ja koulun välillä. Haastattelun lopuksi haastateltavaa pyydettiin kertomaan mielipiteitään tietokoneen ja internetin käytön hyödyistä ja haitoista perheelle.

Haastateltavalta tiedusteltiin myös hänen halukkuuttaan osallistua jatkotutkimukseen ja näin ollen lupaa säilyttää hänen yhteystietonsa. Haastateltava täytti lomakkeen, josta ilmenivät hänen yhteystietonsa ja perheen koko. Lähes kaikista perheistä ainakin yksi perheenjäsen suostui tarvittaessa osallistumaan jatkotutkimukseen.

Uusintatutkimuksessa puolen vuoden kuluttua perheenjäsenille lähetettiin vastatavaksi haastattelulomakkeen osa 1, joka koski tulevaisuuden laitteistojen kiinnostavuutta.

Haastattelujen toteuttaminen

Haastattelut toteutti yhdeksän tehtävään koulutettua henkilöä. Haastattelut pyrittiin tekemään samana päivänä koko perheelle joko rauhallisessa paikassa perheen kotona tai yliopiston tiloissa. Perheenjäsenistä haastateltiin se lapsi, jonka mukana lähestymiskirje oli mennyt kotiin ja ainakin toinen vanhemmista.

Aikuisten haastattelu kesti keskimäärin yhden tunnin ajan. Lasten haastattelut kestivät keskimäärin 45 minuuttia. Kysymyksiin liitettiin valmiita vastausvaihtoehtoja vastausten luokittelun helpottamiseksi. Niitä ei kuitenkaan esitetty vastaajille, koska haastattelu pyrittiin säilyttämään keskustelunomaisena. Haastatteliija ympyröi vastausvaihtoehtoista sopivimman tai kirjasi vastauksen muistiin, jos etukäteen ennakoituissa vastausvaihtoehtoissa ei ollut sopivaa. Joidenkin kysymysten kohdalla haastatteliija tarkensi haastateltavan omia vastauksia esittämällä valmiita vastausvaihtoehtoja voidakseen valita niistä haastateltavan ajattelutapaa parhaiten kuvaavan. Kaikki haastattelut nauhoitettiin. Haastattelijat kirjoittivat avointen kysymysten vastaukset ääninauhojen perusteella lomakkeisiin mahdollisimman sanatarkasti. Vastauksista luotiin yhteinen Word-tiedosto vastausten luokittelua varten.

Tietotekniikan käyttöä koskeviin kysymyksiin annetuista vastauksista muodostettiin summamuuttujia, jotka kuvasivat tietokoneen ja internetin käytön monipuolisuutta, oheislaitteiden määrää, tekstiviestiverkostoja ja sähköpostiverkostoja. Niitä käytettiin selittämään kiinnostusta tulevaisuuden laitetöimintoja kohtaan.

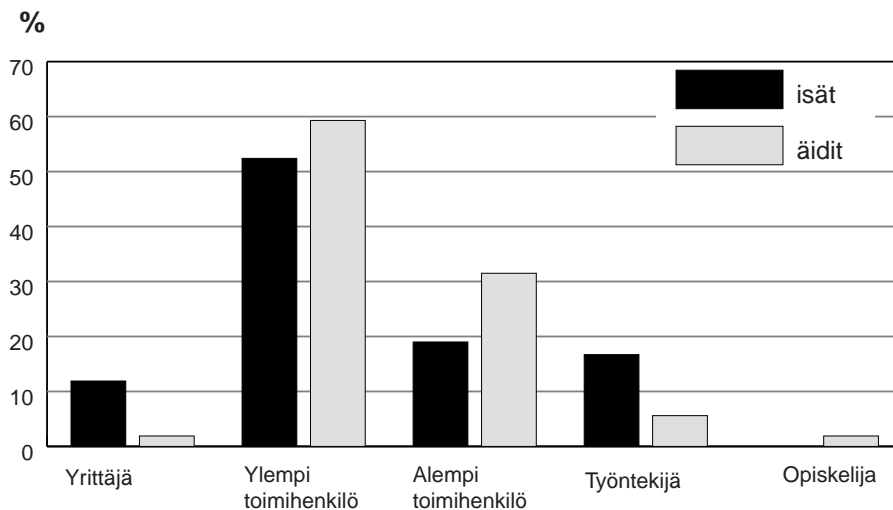
Tulokset

Vastaaajien taustatiedot

Vanhempien taustatiedot osoittivat, että tieto- ja viestintätekniikkaa koskevaan tutkimukseen oli valikoitunut keskimääräistä koulutetumpia vanhempia. Tutkimusprojektin kannalta tämä oli eduksi, koska tavoitteena on uusien laiteideoiden kehittäminen. Niiden käyttöönotto tapahtuu todennäköisesti ensin koulutetun ja tietoteknisesti kokeen väestön keskuudessa.

Haastatelluista äideistä 57 % ja isistä 43 % oli suorittanut korkeakoulututkinnon (kuvio 1). Ainoastaan muutamalla vastaajalla oli lyhytkursseja tai ei mitään ammatil-

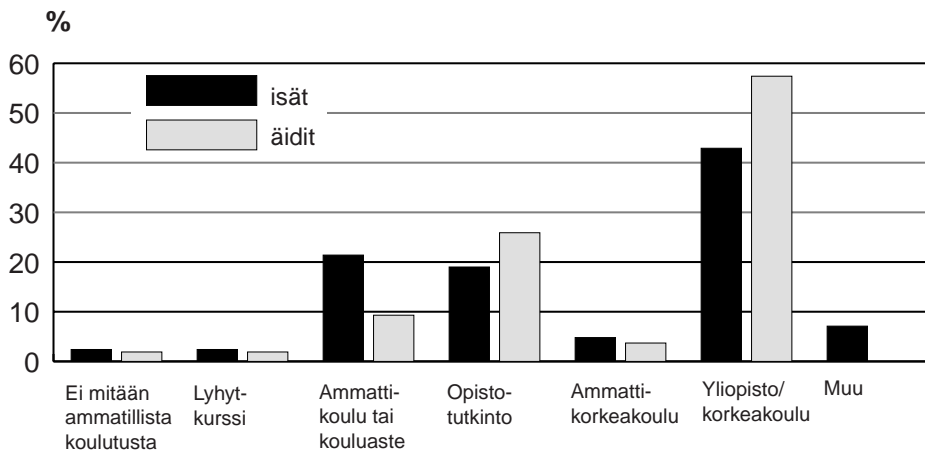
lista koulutusta. Äideistä 75 % ja isistä 85 % kävi säännöllisessä päivätyössä. Isistä vuorotyössä kävi noin joka kymmenes ja kaksi oli eläkkeellä. Äideistä vuoro- tai osa-aikatyössä työskenteli yhteensä noin 7 %. Työttömiä äitejä oli myös noin 7 %. Lisäksi yksi äiti oli valinnut kotiäitiyden, yksi oli opiskelija ja yksi oli lakisääteisen vanhemmanpainoikeuden vuoksi kotona.

Isät N=42, Äidit N=54

Kuvio 1: Vastaajien ammatillinen koulutus

Huomattavan suuri osa vastaajista oli ylempiä toimihenkilöitä (naisista 59,3 %, miehistä 52,4 %) (kuvio 2). Vastaajajoukon sosioekonomien asema olikin keskimääräistä huomattavasti korkeampi, sillä vuonna 1999 koko Suomessa naisista 20,4 % ja miehistä 26,3 % oli ylempiä toimihenkilöitä (Tilastokeskus 2001). Alempia toimihenkilöitä oli puolestaan keskimääräistä vähemmän (naisista 31,5 %, miehistä 19 %), kun heitä oli Tilastokeskuksen mukaan vuonna 1999 naisista 55,2 % ja miehistä 22,2 %. Myös yrittäjiä ja työntekijöitä oli huomattavasti keskimääräistä vähemmän, joskin miehistä heitä oli jonkin verran naisvastaajia enemmän. Opiskelijoita tutkimusjoukossa oli vain yksi.

Isät N = 42, Äidit N = 54

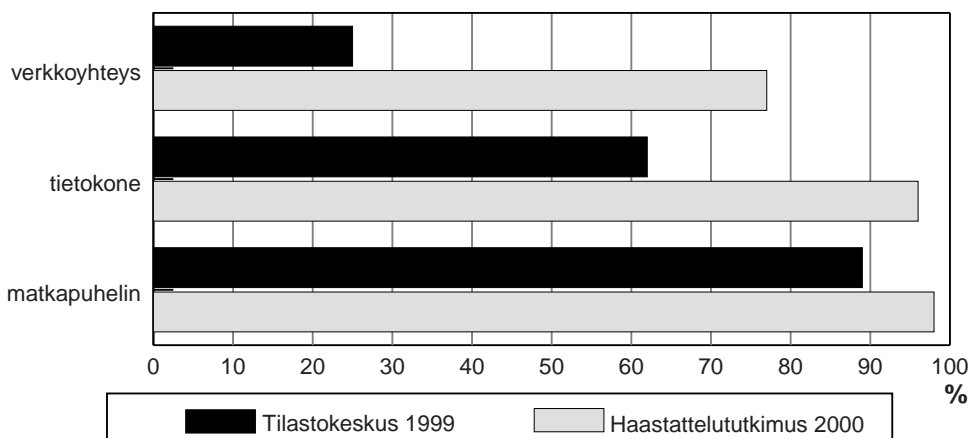
Kuvio 2: Vastaajien ammattinimikkeet tilastokeskuksen luokittelun mukaan

Tieto- ja viestintätekniikan käyttö perheissä

Perheiden viestintävalmiudet laitteistojen osalta

Suomalaiset kotitaloudet ovat kasvattaneet laitekantaansa nopeasti viime vuosikymmenien aikana. Huomionarvoista on, että Suomi tietoyhteiskuntana (2000) –raportin mukaan kotitalouksien tuloerot eivät ole olleet merkittävä este uuden tieto- ja viestintätekniikan käyttöönotolle paitsi silloin, kun perheenjäsentä kohden laskettu bruttotulo oli alle 4000 markkaa kuukaudessa. Etenkin matkapuhelimen hankintaan tuloeroilla ei näyttänyt olevan mitään vaikutusta. Uutta tieto- ja viestintätekniikkaa käyttöönotettaessa motivaatio tai sen puute näyttääkin olevan vähintään yhtä merkittävä tekijä kuin kotitalouden taloudellinen tilanne. Esimerkiksi kotitietokoneita ja internet-yhteyksiä on oleellisesti enemmän lapsiperheissä kuin muissa talouksissa (Suomi tietoyhteiskuntana 2000, 7 - 9).

Kuvio 3 esittää vertailun joidenkin laitteiden käyttöönotosta haastattelututkimukseen osallistuneissa perheissä ja Tilastokeskuksen vuoden 1999 selvityksessä. Kotitaloudet olivat samankaltaisilta asuinalueilta (EU:n tavoitealueluokitus 2), ja niissä oli kolme tai useampia jäseniä.

Tilastokeskus N= 1081 + 734 (koko aineisto)

Haastattelututkimus N= 57

Kuvio 3: Perheet, joilla on ainakin yksi kysytyistä laitteista. Perheportaalin haastattelututkimus verrattuna syksyn 1999 Tilastokeskuksen selvitykseen.

Verrattaessa haastatteluaineistoamme Tilastokeskuksen tilastoihin vuodelta 1999 voidaan todeta, että haastattelututkimukseemme osallistuneilla perheillä oli käytössään enemmän tietokoneita ja verkkoyhteyksiä kuin asuinalueidensa kotitalouksilla keskimäärin. Tämä osoittaa, että projektiin oli valikoitunut tietotekniikasta kiinnostuneita perheitä.

Suomi tietoyhteiskuntana (2000) -raportin mukaan tietokoneita oli hieman yli 60 %:lla ja verkkoyhteys noin 25 %:lla kotitalouksista (Suomi tietoyhteiskuntana 2000, 11). Tutkimukseemme osallistuneista perheistä noin 95 prosentilla oli ainakin yksi kiinteä tietokone kotona. Myös noin joka kolmannella perheellä oli yksi tai useampia kannettavia tietokoneita kotikäytössä. Internet-yhteys modeemin tai ISDN:n kautta oli noin 77 prosentilla perheistä. Tämäkin osoittaa, että haastatteluun suostuneet perheet olivat aktiivisempia tietotekniikan käyttäjiä kuin väestö keskimäärin.

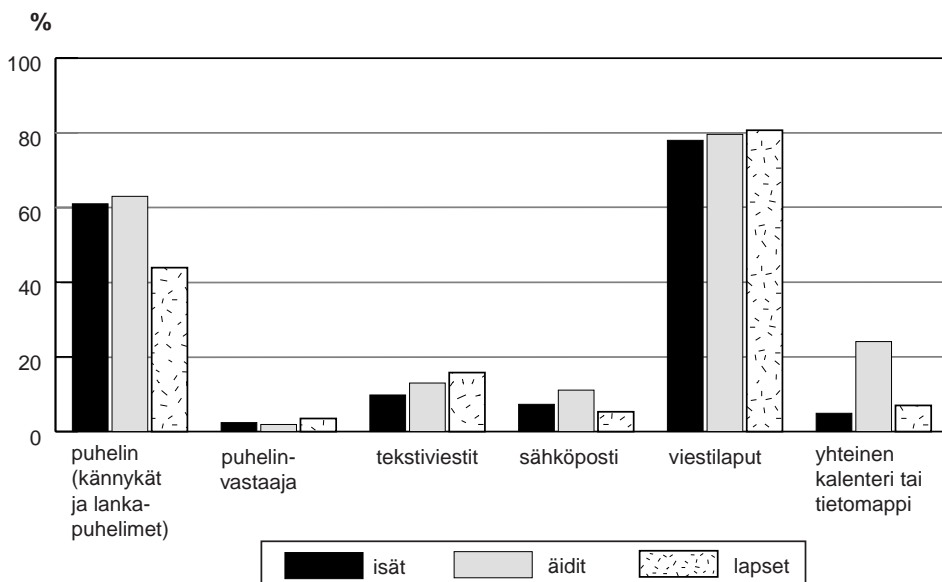
Tilastokeskuksen mukaan niissä kotitalouksissa, joihin kuului vähintään kolme henkilöä, oli vuonna 1999 hieman alle 90 prosentilla ainakin yksi matkapuhelin. Tutkimukseemme osallistuneissa perheissä oli yhtä lukuunottamatta ainakin yhdellä perheenjäsenellä oma matkapuhelin. Tyypillisimmillään perheillä oli kahdesta neljään omaa matkapuhelinta. Lisäksi lähes puolella perheistä oli käytössään yksi tai useampia matkapuhelimia työn puolesta. Lähes jokaisessa haastatelluista perheistä oli lankapuhelin, ja niistä lähes puolessa oli vastaaja.

Jokaisella haastatellulla isällä oli käytössään joko oma tai työn puolesta saatu matkapuhelin. Äideistä lähes yhdeksällä kymmenestä oli matkapuhelin joko omana tai työn puolesta. Yli puolella äideistä ja yli 70 prosentilla isistä oli myös vastaaja matkapuhelimessaan. Lapsista hieman yli 60 prosentilla oli käytössään matkapuhelin. Lasten matkapuhelimet jakautuivat sukupuolittain siten, tytöistä lähes kaksinkertaisella määrällä (74 %) poikiin (44 %) verrattuna oli matkapuhelin käytössään.

Haastateltujen perheiden isovanhempien matkapuhelinten lukumäärästä esitetyn arvion suuruus vaihteli hieman vastaajaryhmän mukaan. Lähes 60 prosenttia lapsista kertoi, että ainakin yhdellä heidän isovanhemmistaan oli matkapuhelin käytössään. Isien ja äitien kysymyksissä erotettiin heidän omat vanhempansa puolison vanhemmista. Äideistä puolet ja isistä joka kolmas kertoi ainakin toisella omista vanhemmistaan olevan matkapuhelimen.

Perheiden viestintätavat

Avoimet vastaukset. Vain yhden perheen jäsenet kertoivat, että yhteiset ateria-ajat olivat heidän perheessään harvinaisia tai että niitä ei ollut lainkaan. Lähes kaikkien perheiden jäsenet kertoivat lisäksi keskustelewansa perheen asioista yhteisten aterioiden aikana ainakin jonkin verran (äideistä 93 %, isistä 95 % ja lapsista 86 %). Perheiden muita kuin kasvokkain tapahtuvan sisäisen viestinnän tapoja kysyttiin aluksi avoimella kysymyksellä: Mitä muita (kuin kasvokkais-) viestintätapoja perheellänne on? Kysymykseen annettujen vastausten jakaumat näkyvät kuviosta 4. Spontaanit vastaukset poikkesivat uudemman tekniikan, kuten tekstiviestien osalta vastauksista, joita annettiin strukturoituihin kysymyksiin, kuten “Kenelle lähetät tekstiviestejä?” Ilmeisesti tekstiviestit sisällytettiin matkapuhelimen käyttöön.

Isät N=41, Äidit N=54, Lapset N=57

Kuvio 4: Perheen viestintätavat

Ylivoimaisesti tavallisimmaksi viestintävälineeksi tuli vastaajien mieleen viestilappu, joka jätettiin jääkaapin oveen tai erilliselle ilmoitustaululle. Noin 60 % aikuisista ja 40 % lapsista kertoi, että heidän perheessään käytetään puhelinta perheen asioista viestimiseen, mutta vain vähän yli 10 % mainitsi erikseen tekstiviestit. Puhelinvastaajakin oli harvinainen perheen sisäisen viestinnän välineenä, samoin kuin neuvottelupuhelu: neljä perhettä 57:stä oli käyttänyt sisäiseen viestintäänsä sellaista puhelua, jossa useat henkilöt voivat olla yhtä aikaa yhteydessä keskenään. Sähköposti ei liioin ollut saanut merkittävää asemaa perheen sisäisenä viestintävälineenä.

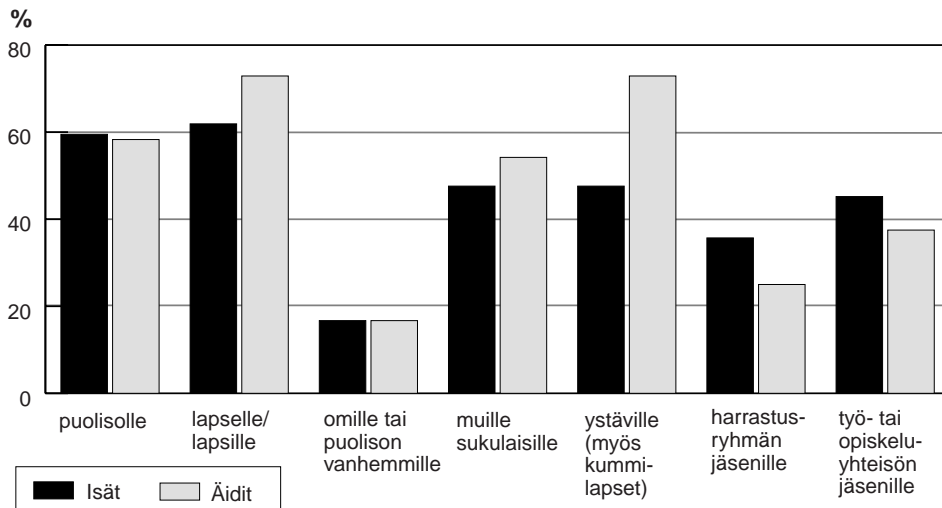
Yhteisen kalenterin tai tietomapin käytöstä viestintävälineenä perheenjäsenet antoivat erilaista tietoa. Äideistä neljäsosa mutta isistä vain 5 % ja lapsista 7 % kertoi, että heidän perheessään käytetään kalenteria tai tietomappia perheen asioista viestimiseen.

Vastaukset strukturoituihin kysymyksiin. Haastatteluun osallistuneiden perheiden jäsenet sanoivat käyttävänsä uusia viestintävälineitä hieman erilaisiin tarkoituksiin. Toisaalta viestintäverkostojen vastavuoroisuus oli yhteinen piirre kaikille vastaajaryhmille. Tämä tarkoittaa sitä, että tekstiviestejä ja sähköpostia lähetettiin yleensä niille henkilöille, joilta niitä saatiinkin.

Yli puolet isistä ja äideistä lähetti tekstiviestejä toisilleen (kuvio 5). Äidit lähettivät viestejä lapsilleen jonkin verran useammin kuin isät. Myös ystävilleen äidit viestivät enemmän kuin isät. Työyhteisöjen ja harrastusryhmien jäsenet sekä sukulaiset saivat melko tasavertaisesti tekstiviestejä äideiltä ja isiltä. Omille tai puolison vanhemmille lähetettiin tekstiviestejä harvoin.

Vastaajilta kysyttiin lisäksi matkapuhelimen käytöstä saatuja, viestintäsuhteisiin liittyviä kokemuksia. Sekä isät että äidit kokivat, että matkapuhelimet olivat vaikuttaneet pääosin positiivisesti heidän yhteydenpitoonsa puolison, lasten, ystävien ja sukulaisien kanssa. Ainoastaan kodin ja koulun välinen yhteydenpito poikkesi muista viestintäsuhteista; noin 90 % äideistä ja isistä ei ollut kokenut matkapuhelimilla olleen minkäänlaista vaikutusta siihen. Suurin osa äideistä ei myöskään kokenut matkapuhelimen vaikuttaneen yhteydenpitoon omien ja puolison vanhempien kanssa.

Lapsista yli 70 % vastasi lähettävänsä tekstiviestejä. Lapset lähettivät ylivoimaisesti eniten tekstiviestejä luokkatovereilleen ja muille ystävilleen (40 %). Neljännes lapsista lähetti tekstiviestejä myös vanhemmilleen. Sisaruksille, sukulaisille ja harrastusryhmien jäsenille tekstiviestejä lähetti 7-14 %.

Isät N=37 (5 vastaajaa ei lähettänyt lainkaan tekstiviestejä)
 Äidit N=48 (6 vastaajaa ei lähettänyt tekstiviestejä lainkaan)

Kuvio 5: Isien ja äitien tekstiviestiverkostot

Suurin osa lapsista oli kokenut matkapuhelinten vaikuttaneen myönteisesti suhteessaan vanhempiinsa, luokkatovereihinsa sekä muihin ystäviinsä. Yksikään lapsi ei ollut kokenut matkapuhelinten tuoneen pelkästään hankaluuksia yhteydenpidossa johonkin kohderyhmään. Yhteydenpidossa kodin ja koulun välillä sekä isovanhempien kanssa ei matkapuhelimilla oltu useimmiten nähty olevan minkäänlaisia vaikutuksia.

Haastatelluista perheenisistä 79 % ja äideistä 91 % kertoi käyttävänsä sähköpostia. Sähköpostia lähetettiin etenkin työyhteisön jäsenille (n. 70 %), sekä ystäville ja harrastusryhmälle (isät 57 %, äidit 74 %). Puolisolle (isät 41 %, äidit 32 %) sähköpostia lähetettiin enemmän kuin lapsille (isät 21 % ja äidit 24 %) ja omille tai puolison vanhemmille (n. 2 %) lähetettiin kaikkein vähiten sähköpostia.

Kysyttäessä internetin käytöstä saatuja kokemuksia noin puolet vanhemmista arvioi, että internetillä oli ollut myönteisiä vaikutuksia yhteydenpidossa sukulaisiin ja ystäviin. Myönteisiä kokemuksia internetin käytöstä kodin ja koulun välillä oli 28 %:lla äideistä. Sitä vastoin suurin osa vanhemmista arvioi, ettei internet ollut vaikuttanut heidän yhteydenpitoonsa omien tai puolison vanhempien kanssa.

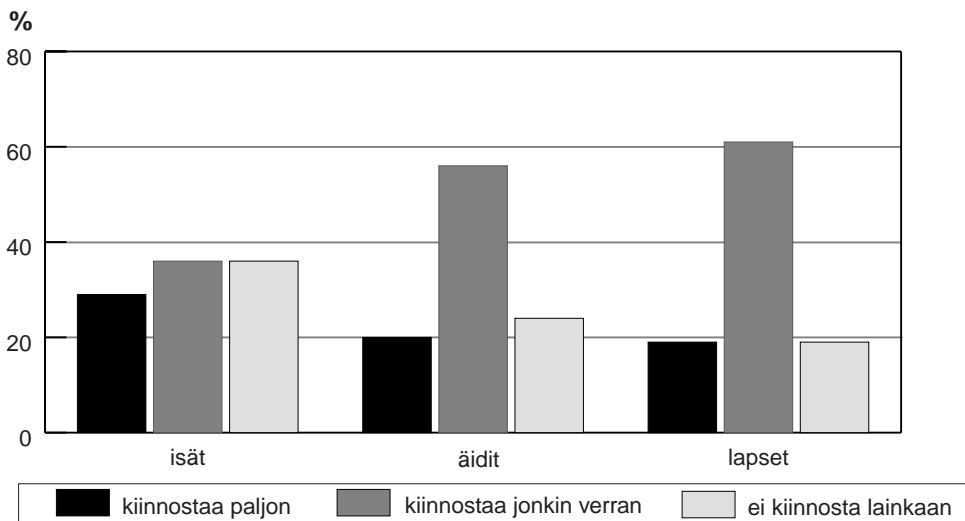
Lapsista 81 % kertoi käyttävänsä sähköpostia. Lapset lähettivät sähköpostia etenkin luokkatovereille ja muille ystäville (77 %). Nämä ilmeisesti sisälsivät myös harrastusryhmän jäseniä, joita vain harvoin mainittiin erikseen sähköpostin vastaanottajina. Perheenjäsenistään lapset lähettivät kaikkein useimmin sähköpostia äideilleen (25 %), vähemmän isälleen (14 %), siskoilleen (12 %) tai veljilleen (4 %). Noin joka neljäs lapsi oli lähettänyt sähköpostia myös muille kuin lähiperheeseen kuuluville sukulaisille (23 %). Sähköpostin käyttö isovanhempien ja lasten välisessä vuorovaikutuksessa oli sitä vastoin hyvin harvinaista (2 %), mikä kuvastanee isovanhempien sukupolven sivullista asemaa tietoyhteiskunnassa.

Myönteisimpiä arvioita internetin vaikutuksista yhteydenpitoon lapset esittivät luokkatovereiden ja ystävien suhteen; noin puolet lapsista oli kokenut internetin vaikutukset myönteisiksi. Enemmistö lapsista ei ollut kokenut internetillä olevan vaikutusta yhteydenpitoon isovanhempiensa ja muiden sukulaistensa kanssa eikä kodin ja koulun välillä.

Kiinnostuksen suuntautuminen tulevaisuuden laitteistojä kohtaan

Laitetoimintojen kiinnostavuus

Haastateltavilta tiedusteltiin aluksi, kuinka kiinnostuneita he olivat uudentlaisista perheille tarkoitettuista laitteistoista. Kysymys kuului: “Olisitko kiinnostunut tulevaisuudessa käyttämään keittiössä tai muussa perheen yhteisessä tilassa jatkuvasti toimintavalmiina olevaa näyttöpäätettä tai muuta yksinkertaista laitteistoa perheen yhteisten asioiden hoitamiseen?” Vastaaia pyydettiin arvioimaan tällaisen laitteiston kiinnostavuutta asteikolla 1–3 (1= ei kiinnosta lainkaan, 2= kiinnostaa jonkin verran, 3= kiinnostaa paljon). Kiinnostuksen keskiarvo oli äitien osalta 1,96, isien osalta 1,93 ja lasten osalta 2,00. Isien, äitien ja lasten kiinnostuksen keskiarvojen välillä ei ollut tilastollisesti merkitseviä eroja, vaikka ero jakaumatasaolla ilmenikin. Sekä äidit että lapset olivat useimmiten jonkin verran kiinnostuneita perheen yhteisten asioiden hoitamiseen tarkoitettusta laitteistosta. Isien kiinnostus jakautui tasaisemmin kolmen esitetyn vaihtoehdon välille. Isien joukossa oli siis eniten sekä niitä, jotka olivat hyvin kiinnostuneita perheen yhteisten asioiden hoitamiseen tarkoitettusta laitteistosta, että niitä, joita se ei kiinnostanut lainkaan (kuvio 6).

Isät N=42, Äidit N=54, Lapset N=57

Kuvio 6: Perheenjäsenten kiinnostus perheen yhteisten asioiden hoitamiseen tarkoitettua laitteistoa kohtaan

Seuraavaksi vastaajia pyydettiin arvioimaan erilaisten laitetoimintojen (yhteensä 19) kiinnostavuutta samanlaisella asteikolla (1= ei kiinnosta lainkaan, 2= kiinnostaa jonkin verran, 3= kiinnostaa paljon). Kiinnostuksen keskiarvo oli äitien osalta 2,07, isien osalta 1,94 ja lasten osalta 2,10. Äitien kiinnostus jäi lasten ja isien kiinnostuksen väliin, eroamatta kummastakaan tilastollisesti merkitsevästi. Lasten ja isien kiinnostuksen keskiarvoissa oli tilastollisesti merkitsevä ero lasten ollessa kiinnostuneempia. On mielenkiintoista, että yleisesti tulevaisuuden laitteistojen kiinnostavuutta arvioi-
dessaan lasten mielenkiinto ei eronnut vanhempien mielenkiinnosta, mutta kun nämä laitteet yksilöitiin, lasten kiinnostus oli suurempaa kuin isien.

Äitien mielestä kolme kiinnostavinta tulevaisuuden laitetoimintoa olivat ensiapu- ja lääkeopas (54 %:a äideistä kiinnosti paljon), perheen yhteinen toimintakalenteri (52 %:a kiinnosti paljon) ja kulttuurikalenteri (46 %:a kiinnosti paljon). Vähiten kiinnostavia laiteideoita olivat äitien mielestä uskonnolliseen tilaisuuteen osallistuminen näyttöpäätelyyhteyden avulla (4 %:a kiinnosti paljon), kodin niksikirja (15 %:a kiinnosti paljon) ja taloyhtiön sisäinen tiedotusväline (17 %:a kiinnosti paljon).

Isien mielestä kolme kiinnostavinta laitetoimintoa olivat perheen yhteinen toimintakalenteri (52 %:a kiinnosti paljon), ensiapu- ja lääkeopas (48 %:a kiinnosti paljon) sekä kodin yhteinen näyttöpäätte (41 %:a kiinnosti paljon). Vähiten kiinnostusta herättäneet laitetoiminnot olivat uskonnolliseen tilaisuuteen osallistuminen näyttöpäätelyyhteyden avulla (7 %:a kiinnosti paljon) sekä ruokaostosten tilausten teko sähköisen ohjelman avulla (17 %:a kiinnosti paljon). Isät olivat myös melko vähän kiinnostuneita kodin niksikirjasta, puhe- ja näköyhteydestä perhejuhliin ja kodin askareisiin liittyvien palveluiden tilaamisesta (kaikissa kolmessa laitetoiminnoissa 19 %:a kiinnosti paljon).

Lapset olivat kiinnostuneimpia kodin yhteisestä näyttöpäätteestä (53 %:a kiinnosti paljon), perheen toimintakalenterista (51 %:a kiinnosti paljon) sekä yhteydenpitovälineestä, jossa on puheyhteyden lisäksi näköyhteys (49 %:a kiinnosti paljon). Vähiten kiinnostaviksi laitetoiminnoiksi lapset arvioivat uskonnolliseen tilaisuuteen osallistumisen näyttöpäätelyyhteyden avulla (4 %:a kiinnosti paljon), taloyhtiön sisäisen tiedotusvälineen (5 %:a kiinnosti paljon) ja koulun keskusteluverkon (9 %:a kiinnosti paljon).

Aineistoa analysoitiin edelleen laskemalla korrelaatiot laitetoimintojen kiinnostavuuden välille ja analysoimalla korrelaatiomatriisia faktorianalyysillä. Faktorianalyysi on monimuuttujamenetelmä, joka ryhmittelee muuttujat korrelaatioiden perusteella vastausten samankaltaisuuksien mukaan. Siten tiettyyn faktoriin eli ulottuvuuteen kuuluviin kysymyksiin jotkut ovat vastanneet hyväksyvästi ja toiset kieltävästi. Faktorit ovat toisistaan riippumattomia siten, että hyväksyvistä vastauksista yhteen faktoriin ei voi ennustaa hyväksyviä vastauksia toiseen faktoriin. Faktorianalyysillä pyritään toisin sanoen selvittämään vastaajien mielipiteiden vaihtelun suuria linjoja ja tiivistämään tuloksia.

Faktorianalyysissä kukin muuttuja (esim. haastattelukysymys) saa jokaisessa faktorissa latauksen, joka kuvaa muuttujan korrelaatiota faktoriin. Jos lataus jossakin faktorissa on suuri, niin faktori selittää hyvin muuttujaa (kysymykseen annettuja vastauksia). Faktorien tulkinnassa pyritään löytämään niiden muuttujien yhteinen tekijä, jotka saavat faktorissa voimakkaan latauksen eli joiden välillä on voimakas korrelaa-

tio. Tulkinnan tarkoituksena on löytää vastaus siihen, mitä samankaltaista asiaa muuttajat mittaavat.

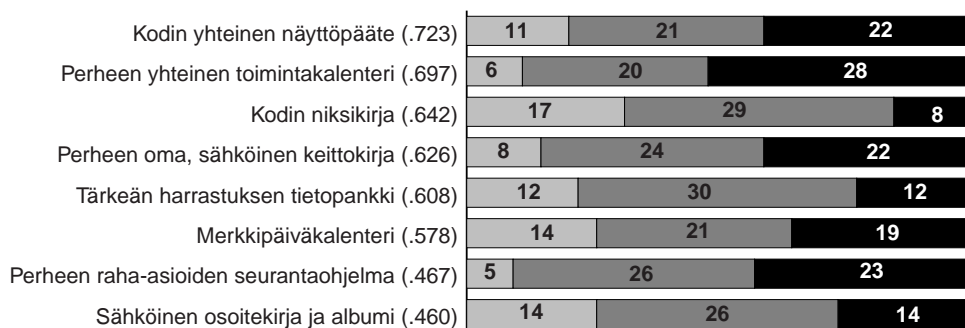
Faktorissa painottuvista muuttujista laskettiin jokaiselle henkilölle kiinnostavuuden summapistemäärä. Koska faktorit olivat äideille, isille ja lapsille erilaisia, laskettiin lisäksi laitetoimintojen sisältöjä ryhmitellen kaksi muuta summapistemäärää samoin perustein eri vastaajaryhmille. Toinen summamuuttuja sisälsi laitetoimintoja, jotka luokiteltiin perhekeskeisiksi, ja toinen laitetoimintoja, jotka luokiteltiin tekniikkakeskeisiksi. Vastaajat jaettiin molempien summamuuttujien mediaanien kohdalta kahteen ryhmään, keskimääräistä enemmän ja vähemmän kiinnostuneisiin. Näitä ryhmiä vertailemalla jokaiselle perheelle tehtiin perheenjäsenten kiinnostuksen mukainen profiili. Profiloinnin jälkeen samankaltaisia perheitä verrattiin toisiinsa joidenkin taustamuuttujien jakaumien ja keskiarvojen suhteen.

Vanhempien kiinnostuksen rakenne

Kiinnostus laite- ja ohjelmistoidoita kohtaan korreloi yleensä positiivisesti, mikä tarkoittaa sitä, että jos henkilö on jostakin uudesta laiteideasta kiinnostunut, hän on kiinnostunut toisestakin. Tosin korrelaatioiden perusteella hahmottui toisistaan riippumattomiakin kiinnostuksen ulottuvuuksia eli faktoreita; kaikkien vastaajien vastauksista faktorianalyysi tuotti neljä faktoria.

Äitien ja isien faktorirakenteissa oli huomattavia yhteyksiä toisiinsa. Molemmille muodostui perheen huolenpitoon ja toisaalta kodin ulkopuolisiin toimintoihin keskittyviä faktoreita, ja osa etäosallistumistoiminnoista eriytyi selkeästi omiksi faktoreikseen. Naisille rakentui lisäksi tilausten tekoon keskittyvä faktori, joka oli selvemmin materialistinen kuin muut ulottuvuudet.

Koti ja perheen arki. Tämän tutkimuksen tavoitteiden kannalta mielenkiintoisimpia olivat ne ulottuvuudet, jotka liittyivät kotiin ja perheen arkeen. Äideillä se oli faktori, joka nimettiin “Perheen ihmissuhteiksi ja kodinhoidoksi” (kuvio 7). Faktorissa latautui yhteensä kahdeksan perheen ihmissuhteisiin ja kodinhoitoon liittyvää laiteominaisuutta. Perheen ihmissuhteisiin keskittyvät laitetoiminnot liittyivät perheenjäsenten yhteydenpitoon sekä merkkipäivien, osoitteiden, harrastusten ja yhteisen toiminnan muistamiseen ja organisointiin. Kodinhoidon alle määritellyt laitetoiminnot liittyivät ruuanlaittoon, raha-asoiden hoitamiseen sekä erilaisista arkipäivän tilanteista selviämiseen (niksit).

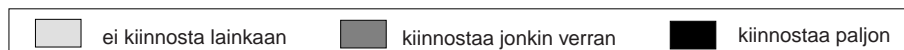
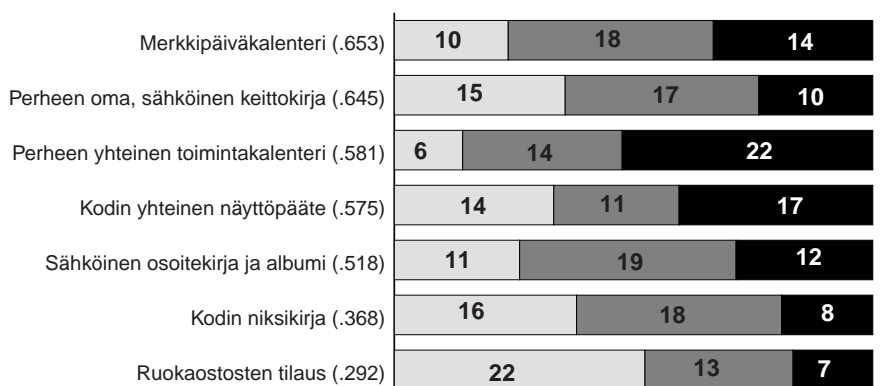

N=54

Kuvio 7: Perheen ihmissuhteet ja kodinhoito (äitien faktori 1)

Isillä samoja laiteominaisuuksia sisälsi faktori, joka nimettiin “Perheen arjen organisoinniksi ja huolenpidoksi” (kuvio 8). Faktorissa latautuivat perheen toiminta- ja merkkipäiväkalenterit sekä ruuanlaittoon ja ruokatarvikkeiden tilaukseen liittyvät laitetoinnot. Lisäksi ulottuvuuteen sisältyivät perheen osoitekirja, arjen niksien hallinta sekä toiminto, joka edistäisi perheenjäsenten keskinäistä yhteydenpitoa.

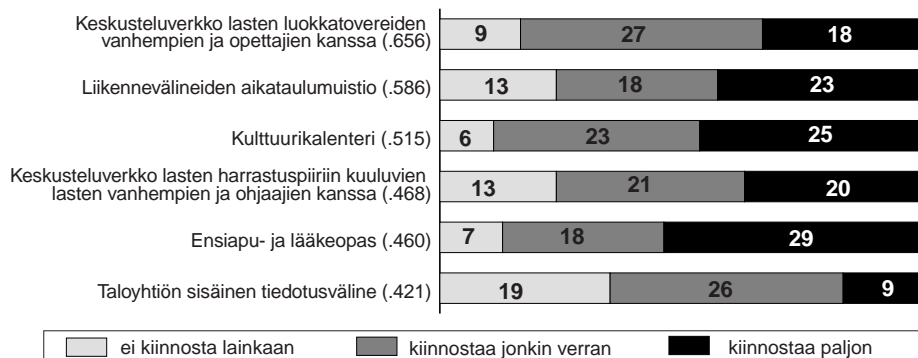
Vaikka näiden faktorien sisältämät laitetoinnot olivat osin samat äideillä ja isillä, ne painottuivat eri voimakkuuksin. Äideillä tärkeimmiksi määrittäviksi tekijöiksi nousivat perheenjäsenten väliseen viestintään, isillä kodin arjen organisointiin liittyvät laitetoinnot. Äitien ulottuvuus oli siis sosiaalisemmin painottunut kuin isien, joilla puolestaan korostui arjen hallinta.

N=42

Kuvio 8: Perheen arjen organisointi ja huolenpito (isien faktori 2)

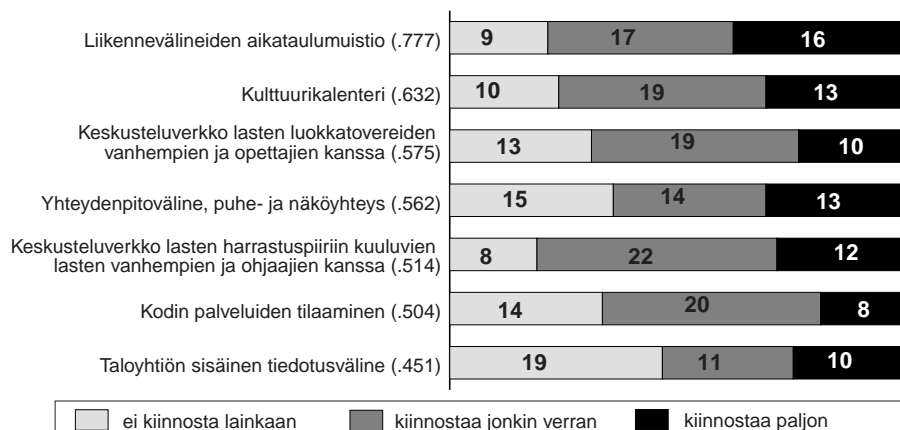
Kodin ulkopuoliset toiminnot. Toinen ulottuvuus, jonka äidit hahmottivat eri laite-ehdotusten joukosta, sisälsi kuusi erilaista, kodin ulkopuoliseen toimintaan liittyvää toimintoa (kuvio 9). Ne koskivat julkisen liikenteen ja paikallisen kulttuuritarjonnan seuraamista, terveyspalveluja sekä erilaisia viestintämahdollisuuksia. Faktorissa latautuneet viestintäpainotteiset laiteominaisuudet mahdollistaisivat keskusteluverkot kodin ja koulun sekä kodin ja lasten harrastuspiiriin välillä ja taloyhtiön sisäisen tiedotuksen.

N=54

Kuvio 9. Kodin ulkopuoliseen toimintaan liittyvät toiminnot (äitien faktori 2)

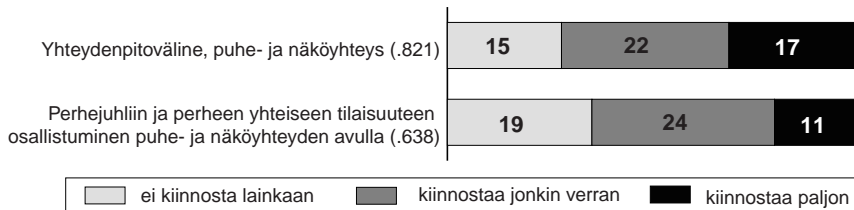
Isien keskuudessa perheen ulkopuolista toiminnallisuutta kuvasi faktori, johon sisältyivät laitetoiminnot mahdollistaisivat tiedonhaun julkisista liikennevälineistä ja paikallisesta kulttuuritarjonnasta sekä erilaisten kodin palveluiden tilaamisen. Faktorissa latautuneet laitetoiminnot liittyivät lisäksi kodista ulospäin suuntautuviin viestintämahdollisuuksiin. Näitä olivat keskusteluverkot kodin ja koulun sekä kodin ja lasten harrastuspiiriin välillä, puhe- ja näköyhteyden mahdollistava yhteydenpitoväline sekä taloyhtiön sisäiseen viestintään liittyvä laitetoiminto (kuvio 10).

N= 42 (Taloyhtiön sisäinen tiedotusväline N=40)

Kuvio 10: Perheen ulkopuolinen toiminnallisuus (isien faktori 1)

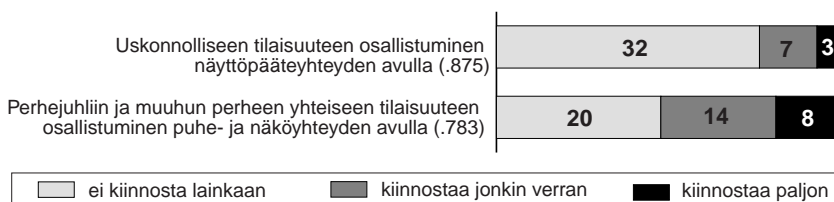
Etäosallistuminen. Äitien kolmas ulottuvuus koostui niistä haastattelututkimuksen laite-ehdotuksista, jotka mahdollistaisivat jonkinlaisen etäosallistumisen (kuvio 11). Faktori rakentui yleisestä yhteydenpitovälineestä ja etäosallistumisen perhejuhliin mahdollistavasta laitetoiminnosta. Ainoastaan uskonnolliseen tilaisuuteen osallistumisen mahdollistava näyttöpäätelyteys ei ollut ulottuvuudessa mukana; se latautui faktorissa “Perheen ihmissuhteet ja kodinhoito”.

N=54

Kuvio 11: Etäosallistuminen (äitien faktori 3)

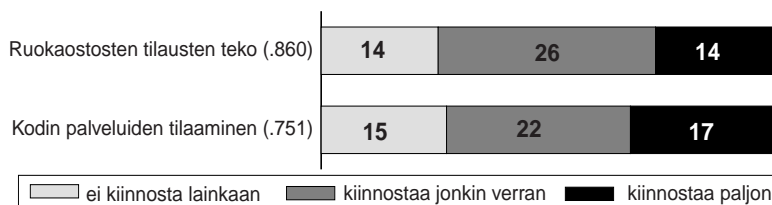
Isien kiinnostus etäosallistumista kohtaan tuli esille faktorissa, jossa latautui vahvasti laitetoiminto, joka mahdollistaisi uskonnolliseen tilaisuuteen osallistumisen näyttöpäätelyteyden avulla (kuvio 12). Toisena muuttujana faktorissa painottui etäosallistuminen perhejuhliin puhe- ja näköyhteyden avulla.

N=42

Kuvio 12: Etäosallistuminen (isien faktori 4)

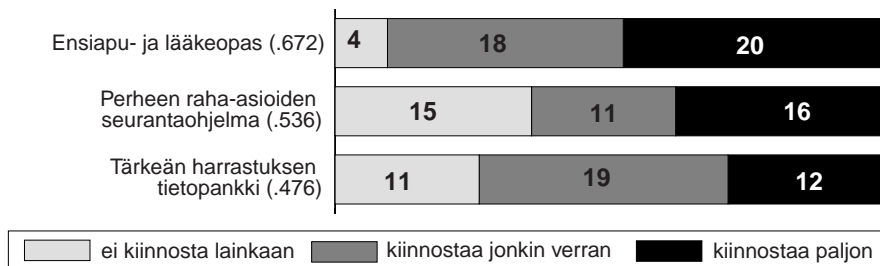
Neljänneksi ulottuvuudeksi äideillä yhdistyi kaksi tilausten teon mahdollistavaa laitetoimintoa (kuvio 13). Toinen toiminnoista liittyi ruokaostosten ja toinen kodin askareisiin liittyvien palveluiden tilaamiseen (siivouspalvelu, korjauspalvelu ym.).

N=54

Kuvio 13: Tilausten teko (äitien faktori 4)

Isien vastauksista tuli omana ulottuvuutenaan esille perheen terveydenhuoltoon, talouteen ja harrastuksiin liittyvät laitetoiminnot (kuvio 14). Faktorissa latautuivat ensiapu- ja lääkeopas, perheen raha-asioiden seurantaohjelma sekä tärkeän harrastuksen tietopankki.

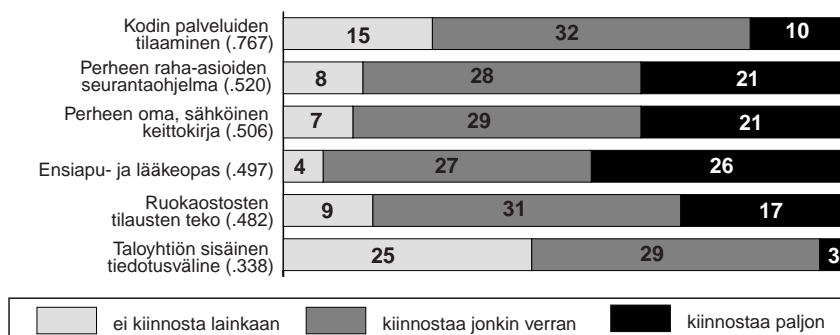
N=42

Kuvio 14: Perheen terveydenhuolto, talous ja harrastukset (isien faktori 3)

Lasten kiinnostuksen rakenne

Lapset tekivät vanhempiinsa verrattuna selkeämmän eron materiaalsen kodin ja ihmissuhteiden välillä. Materiaalisessa kodissa asuva perhe ei ollut lapsille yksiselitteisesti tärkein ihmissuhdeverkosto, vaan kiinnostus ja huolenpito yhteydenpidosta suuntautui laajasti tärkeiksi koettuihin ihmissuhteisiin. Lapset eivät toisin sanoen rajanneet ihmissuhteitaan niinkään kodin kuin yhteydenpidon mukaan. Lapset näkivät kodin ulkopuolisen toiminnan menemisenä ja tekemisenä, välineenä olla yhteydessä ulkomailmaan ja yhteiskuntaan sen palveluiden tasolla. Aikuiset hahmottivat kodin ulkopuolisuuden nimenomaan myös ulkopuolisuudeksi perheestä.

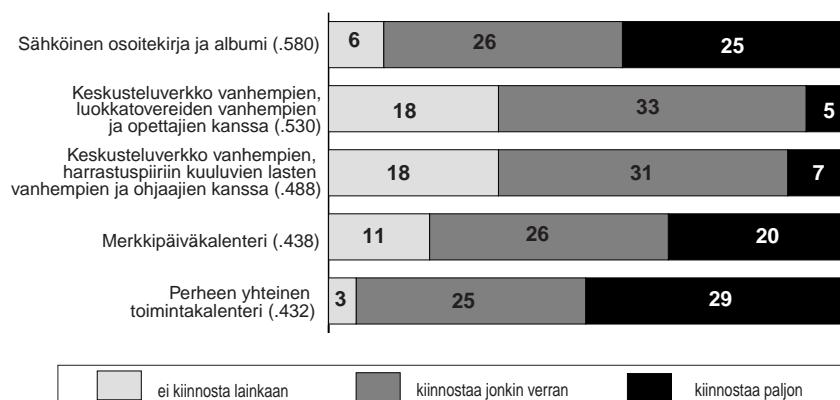
Lasten ensimmäinen faktori koostui kodin arjen organisointiin liittyvistä toiminnoista (kuvio 15). Siinä latautui kuusi laitetoimintaa, jotka liittyivät erilaisiin tilauspalveluihin, perheen raha-asioiden hallintaan sekä muiden arjen toimintojen, kuten ruoka, terveys ja asuminen, organisoimiseen.

N=57

Kuvio 15: Kodin arjen organisointi (lasten faktori 1)

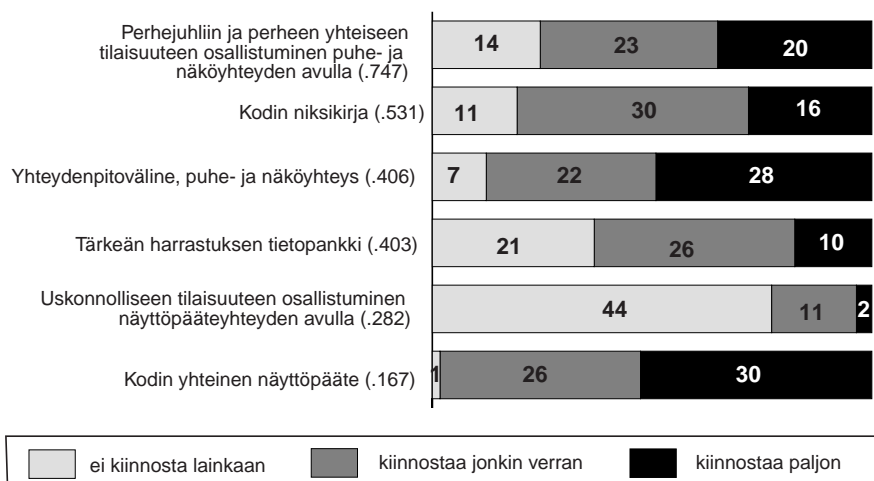
Toinen faktori koostui toiminnoista, jotka liittyivät ihmissuhteisiin ja yhteydenpitoon (kuvio 16). Ulottuvuuden muodostamista viidestä toiminnosta vain yksi, perheen yhteinen toimintakalenteri, liittyi pääosin ydinperheen arkeen. Ulottuvuuden vahvimpia määrittäjiä olivatkin osoitteiden hallintaan sekä kodin ulkopuolisiin keskusteluverkkoihin liittyvät toiminnot.

N=57

Kuvio 16: Huolenpito ihmissuhteista ja yhteydenpidosta (lasten faktori 2)

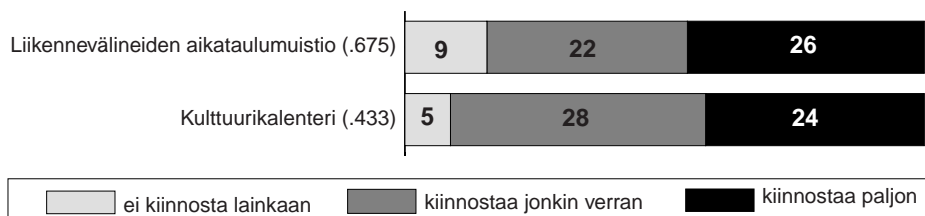
Lasten kolmas ulottuvuus liittyi etäosallistumiseen ja tiedonhakuun (kuvio 17). Ulottuvuuden kuudesta toiminnosta kolme liittyi suoraan puhe- ja näköyhteyden kautta tapahtuvaan viestintään (etäosallistuminen) ja yksi perheenjäsenten väliseen yhteydenpitoon. Toisaalta ulottuvuutta määrittivät merkittävästi myös tiedonhakutoiminnot, joita ovat kodin niksikirja ja tärkeän harrastuksen tietopankki.

N=57

Kuvio 17: Etäosallistuminen ja tiedonhaku (lasten faktori 3)

Neljänneksi ulottuvuudeksi lapset yhdistivät liikennevälineiden aikataulumuistion ja kulttuurikalenterin (kuvio 18). Ulottuvuus nimettiin kodin ulkopuoliseksi aktiivisuudeksi.

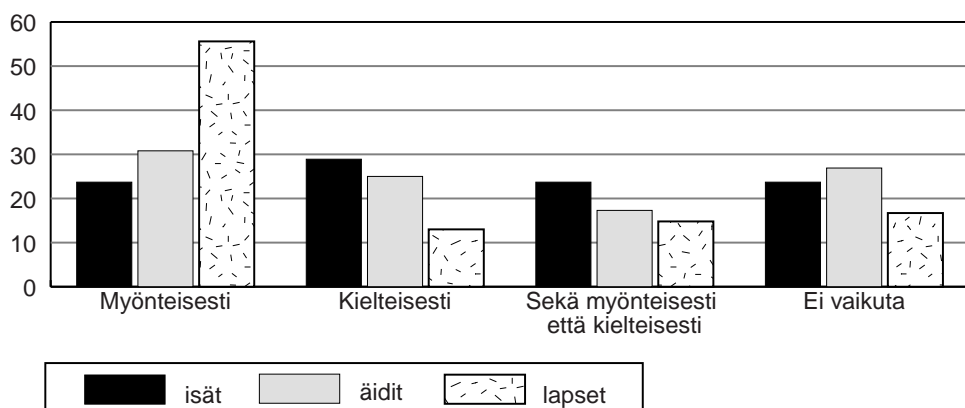
N=57

Kuvio 18: Kodin ulkopuolinen aktiivisuus (lasten faktori 4)

Kiinnostuksen suhde tietotekniikan käyttöön

Arviot laitteiden vaikutuksista perheen ihmissuhteisiin

Vastaajilta kysyttiin heidän odotuksiaan uusien viestintävälineiden vaikutuksista perheen ihmissuhteisiin. Äitien arviot olivat hieman positiivisempia kuin isien, mutta lasten arviot olivat kaikkein myönteisimpiä. Yli puolet lapsista arvioi viestintävälineiden vaikuttavan myönteisesti perheen ihmissuhteisiin (kuvio 19).

Isät N=42, Äidit N=54, Lapset N=57

Kuvio 19: Arviot uusien viestintävälineiden vaikutuksista perheen ihmissuhteisiin

Jos äidit olivat arvioineet uusien viestintävälineiden vaikuttavan myönteisesti perheen ihmissuhteisiin, he osoittivat enemmän kiinnostusta sekä “perheen ihmissuhteet ja kodin hoito” että etäosallistuminen-ulottuvuuksia kohtaan kuin ne äidit, jotka arvioivat vaikutukset kielteisiksi. Ero oli tilastollisesti merkitsevä. Isillä vastaavia yhteyksiä arvioiden myönteisyyden ja eri ulottuvuuksien välillä ei ilmennyt. Myöskään vanhempien ammatillinen koulutus tai sosioekonominen asema ei ollut yhteydessä odotuksiin perhekeskeisten laitteiden myönteisistä vaikutuksista perheen ihmissuhteisiin. Sen sijaan ne lapset, jotka arvioivat, että uusilla viestintävälineillä ei ole vaikutuksia perheen ihmissuhteisiin, olivat tilastollisesti merkitsevästi kiinnostuneempia etäosallistuminen-ulottuvuudesta kuin ne lapset, jotka olivat arvioineet viestintävälineiden vaikutukset myönteisiksi.

Kiinnostuksen suhde taustamuuttujiin

Kodin tekniikan kehittämisen oikeutuksena on usein hyödyn ja tehokkuuden näkökulma. Pyritään tekemään kodin rutiineja siten, että kallisarvoista aikaa jäisi esimerkiksi omaan tai perheen käyttöön. Haastattelututkimukseen vastanneiden aikuisten ajankäyttöä pyrittiin hahmottamaan monin tavoin. Sitä mitattiin viikottaisen opiskelun määrän, työnteekoon käytetyn ajan ja perheen lasten lukumäärän avulla sekä sillä, kuinka moneen yhdistykseen vastaaja kuului.

Äideillä viikottainen opiskelun määrä liittyi vahvasti tulevaisuuden laitteistoa kohtaan osoitettuun kiinnostukseen; opiskelu oli yhteydessä jokaiseen ulottuvuuteen. Isien ansiotyöhön käyttämä aika ja se, kuinka moneen yhdistykseen he kuuluivat, liittyivät siihen, kuinka kiinnostuneita he olivat perheen ulkopuolinen toiminnallisuus -ulottuvuudesta. Isät kokivat perheen arjen organisointi ja huolenpito -ulottuvuuteen liittyvät laitetoiminnot sitä kiinnostavammiksi, mitä useampia lapsia heidän perheeseensä kuului. Lasten määrä oli yhteydessä myös siihen, kuinka kiinnostuneita isät olivat laite-

toiminnoista, jotka liittyivät perheen terveydenhuoltoon, talouteen ja harrastuksiin. Tämä ulottuvuus oli yhteydessä myös siihen, kuinka moneen yhdistykseen isät kuuluivat.

Tietotekniikan monipuolinen käyttö oli yhteydessä monipuolisiin käyttömahdollisuuksiin, mikä näkyi siinä, että erilaiset materialistiset tekijät (laitteiden hankinta- ja käyttökulut sekä laitteiden omistuksen määrä) olivat usein yhteydessä vanhempien osoittamaan mielenkiintoon tulevaisuuden laitteistoa kohtaan. Äideillä sekä matkapuhelinten että tietokoneiden hankintakulut olivat yhteydessä jokaista ulottuvuutta kohtaan osoitettuun mielenkiintoon, ja erilaisten oheislaitteiden määrä liittyi kiinnostukseen tilausten teko -ulottuvuutta kohtaan. Isillä matkapuhelinten hankinta- ja käyttökustannukset olivat yhteydessä toiseen ulottuvuuteen (perheen arjen organisointi ja huolenpito). Lasten osoittama kiinnostus tulevaisuuden laitteiston eri ulottuvuuksia kohtaan ei ollut yhteydessä materialistisiin taustamuuttujiin. Perheen taloudellinen tai materiaallinen tilanne ei siten vaikuta lasten osoittamaan mielenkiintoon, vaan ohjaa aikuisten, erityisesti äitien, kiinnostuksen suuntautumista ja mahdollisesti myös päätöksentekoa.

Tietokoneiden monipuolinen käyttö oli äideillä ja isillä yhteydessä sekä positiivisiin odotuksiin tulevaisuuden laitteistojen vaikutuksista että mielenkiintoon niitä kohtaan. Isillä tietokoneiden monipuolinen käyttö ja käytön useus olivat yhteydessä kiinnostukseen sellaisia laitetoimintoja kohtaan, jotka liittyivät perheen ulkopuoliseen toiminnallisuuteen. Äideillä käytön monipuolisuus oli yhteydessä tilausten teon mahdollistavien laitetoimintoja kohtaan osoitettuun kiinnostukseen. Isillä molempien muodostettujen viestiverkostojen laajuus (tekstiviesti- ja sähköpostiverkosto) oli yhteydessä kodin ulkopuolinen toiminnallisuus -ulottuvuuteen. Äideillä vastaavia yhteyksiä ei ollut. Lapsilla yksikään viestintävälineiden käyttöön liittyvistä taustamuuttujista ei ollut yhteydessä yhteenkään ulottuvuuteen.

Se, miten vähän lasten kiinnostusta pystyttiin käsiteltyjen taustamuuttujien avulla ymmärtämään, herättää joitakin kysymyksiä. Lasten ulottuvuudet eivät olleet yhtä ehjiä ja selkeästi muodostuneita kuin vanhempien ulottuvuudet, mikä saattaa johtua lasten erilaisesta tavasta hahmottaa kotiin ja perheeseen liittyviä tekijöitä. Arjen sujumisen kokemushan on varsin erilainen perhenjäsenillä, joilla on toisistaan poikkeava rooli perheessä. Aikuisilla käsitykset ja kokemukset olemassa olevista laitteista näyttivät ohjaavan mielenkiintoa uusia laite-ehdotuksia kohtaan huomattavasti voimakkaammin.

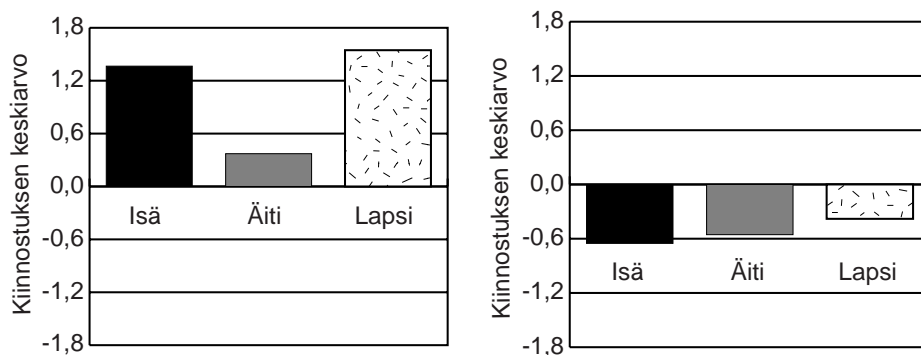
Kiinnostuksen suuntautuminen perheittäin

Perheiden ryhmittelyä varten muodostettiin kaksi summamuuttujaa laitteistoja kohtaan osoitetun kiinnostuksen perusteella. Summamuuttujat nimettiin "perhekeskeisiksi laitetoiminnoiksi" sekä "tekniikkakeskeisiksi laitetoiminnoiksi". Perhekeskeiset laitetoiminnot -summamuuttujaan kuuluvat ne laitetoiminnot, jotka sisältyivät sekä äitien 1. faktoriin (Perheen ihmissuhteet ja kodinhoito) että isien 2. faktoriin (perheen arjen organisointi ja huolenpito). Lapsilla ne jakautuivat kolmeen faktoriin (1. Kodin arjen organisointi, 2. Huolenpito ihmissuhteista ja yhteydenpidosta sekä 3. Etäosallistuminen

ja tiedonhaku). Perhekeskeisiin laitetoimintoihin kuuluivat kodin yhteinen näyttöpäätte, perheen yhteinen toimintakalenteri, merkkipäiväkalenteri, sähköinen osoitekirja ja albumi, perheen oma, sähköinen keittokirja sekä kodin niksikirja.

Tekniikkakeskeiset laitetoiminnot -summamuuttujaan valitut laitetoiminnot hajautuivat äideillä, isillä ja lapsilla useiden faktoreiden kesken, minkä vuoksi ne koottiin puhtaasti sisällöllisten kriteerien perusteella. Tekniikkakeskeisiin laitetoimintoihin valittiin sellaiset laitetoiminnot, jotka eivät liittyneet selvästi perheen ihmissuhteisiin, vaan olivat teknisiä, arkea helpottavia toimintoja: liikennevälineiden aikataulumuistio, taloyhtiön sisäinen tiedotusväline, ensiapu- ja lääkeopas, kulttuurikalenteri, ruoka-ostosten tilausten teko sekä kodin askareisiin liittyvien palvelujen tilaaminen.

Vastaajat ryhmiteltiin kummankin summamuuttujan perusteella keskimääräistä suurempaa tai vähäisempää kiinnostusta osoittaviin. Sellaisia perheitä, joissa jokainen perheenjäsen oli keskimääräistä kiinnostuneempi tekniikkakeskeisistä laitetoiminnoista oli seitsemän, kun taas keskimääräistä vähemmän kiinnostuneita perheitä oli kuusi. Sellaisia perheitä, joissa jokainen perheenjäsen oli keskimääräistä kiinnostuneempi perhekeskeisistä laitetoiminnoista, oli yhteensä yhdeksän. Perheitä, joissa jokaisen perheenjäsenen kiinnostus perhekeskeisiin laitetoimintoihin kohtaan oli keskimääräistä alhaisempi, oli viisitoista. Kuvio 20 näyttää graafisesti kuvattuna esimerkit kahdesta sellaisesta perheestä, joiden sisällä mielipiteet perhekeskeisten kiinnostavuudesta olivat samansuuntaiset.

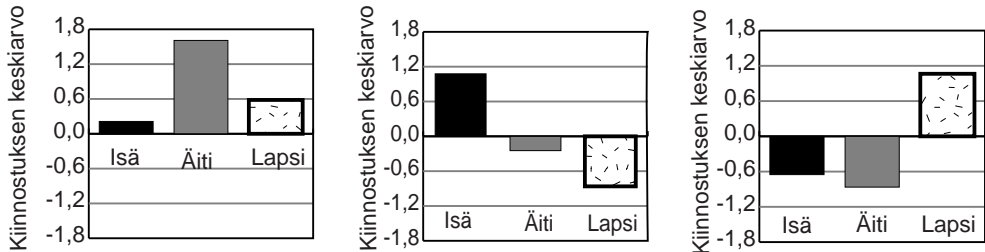

Kuvio 20: Kaksi perhettä, joiden sisällä mielipiteet perhekeskeisistä laitetoiminnoista ovat samansuuntaiset

Sekä perhekeskeisistä että tekniikkakeskeisistä laitetoiminnoista keskimääräistä vähemmän kiinnostuneita perheitä oli yhteensä seitsemän. Vain yhdessä perheessä kaikki perheenjäsenet olivat keskimääräistä kiinnostuneempia kummankin tyyppisistä laitetoiminnoista. Kiinnostus perhe- ja tekniikkakeskeisiä laitetoimintoja kohtaan ei siis ollut perheittäin tarkasteltuna yhteydessä toisiinsa. Myös yksittäisten perheenjäsenten esittämässä arvioissa perhe- ja tekniikkakeskeisiä laitetoimintoja kohtaan osoitettu kiinnostus oli usein toisistaan riippumatonta.

Suurimmassa osassa perheitä kiinnostus perhekeskeisiä laitetoimintoja kohtaan ei ollut yhdenmukaista perheen sisällä, vaan vaihteli perheenjäsenten kesken. Vain har-

vassa perheessä kaksi perheenjäsenistä oli keskimääräistä kiinnostuneempia perhekeskeisistä laitetoinnista kolmannen ollessa niistä vähemmän kiinnostunut. Hieman alle puolessa vastaajaperheistä yksi perheenjäsen oli selvästi muita kiinnostuneempi perhekeskeisistä laitetoinnista (kuvio 21). Kuka tahansa perheenjäsenistä saattoi olla muita kiinnostuneempi, vaikkakin äidit olivat hieman todennäköisemmin kiinnostuneita perhekeskeisistä laitetoinnista tällaisissa perheissä.

Kuvio 21: Kolme perhettä, joissa kussakin yksi perheenjäsenistä on muita kiinnostuneempi perhekeskeisistä laitetoinnista

Perheenjäsenien kiinnostuksen säilyminen ja yhdenmukaistuminen

Haastatteluja syksyllä 2000 tehtäessä ideat perhekeskeisistä tieto- ja viestintäteknisistä laitteista olivat uusia kaikille perheenjäsenille, eikä perheenjäsenien ollut mahdollista keskustella niistä keskenään haastattelujen peräkkäisen ajoituksen takia. Tästä huolimatta tutkittavista perheistä löytyi niitä, joissa perheenjäsenien myönteiset tai kielteiset suhtautumiset olivat samansuuntaisia. Tutkimusprosessin kuluessa heräsi kiinnostus siihen, ovatko perheenjäsenien suhtautumistavat tulleet samansuuntaisemmiksi, kun heidän on ollut mahdollista keskustella keskenään. Tämän tutkimista varten perheille lähetettiin kesällä 2001 vastattavaksi kyselylomakkeet, joissa tiedusteltiin uudelleen heidän kiinnostustaan tulevaisuuden laitteista kohtaan. Lähetekirjeessä pyydettiin, että jokainen haastatteluun osallistunut perheenjäsen vastaisi omaan lomakkeeseensa. Mahdollista keskustelua perheenjäsenien kesken ei pyritty mitenkään rajoittamaan. Lomakkeet palautettiin täytettynä yhteensä 46 perheestä, mikä tarkoittaa 81 %:a alun perin tutkituista perheistä.

Kiinnostuksen pysyvyyttä tarkasteltiin sekä kaikkia 19 laitetta kohtaan osoitetun keskimääräisen kiinnostuksen että kahden laiteryhmän osalta. Toinen niistä käsitti perhekeskeiset sovellukset, joihin kuuluivat kodin yhteinen näyttöpäätte, perheen yhteinen toimintakalenteri, merkkipäiväkalenteri, sähköinen osoitekirja ja albumi, perheen oma sähköinen keittokirja ja kodin niksikirja. Toinen sisälsi teknologiakeskeiset sovellukset, joita olivat liikennevälineiden aikataulumuistio, taloyhtiön sisäinen tiedotusväline, ensiapu- ja lääkeopas, kulttuurikalenteri, ruokaostosten tilausten teko ja kodin askareisiin liittyvien palvelujen tilaaminen.

Pysyvyys äitien kiinnostuksessa puolen vuoden ajan oli korrelaatiokertoimilla ilmaistuna erittäin korkea (taulukko 1) eikä kiinnostuksen pysyvyys ollut riippuvainen sovellusten sisällöstä. Myös isien kiinnostus oli varsin pysyvää varsinkin teknologiakeskeisten sovellusten osalta. Sitä vastoin lasten kiinnostus teknologiakeskeisiä

sovelluksia kohtaan ei ollut lainkaan pysyvää; perhekeskeisten sovellusten osalta kiinnostus oli tilastollisesti merkitsevää, mutta vähäisempää kuin vanhempien kiinnostuksen pysyvyys.

Taulukko 1. Kiinnostuksen pysyvyys 1. ja 2. tutkimusajankohdan välillä: korrelaatiokertoimet

	19 laitetoimintoa	Perhekeskeiset sovellukset	Teknologiakeskeiset sovellukset
Äidit	.77***	.73***	.77***
Isät	.67***	.52**	.63***
Lapset	.21	.35**	.22

***P< .001, **p<.01

Yksittäisten laitetoimintojen osalta kiinnostuksen pysyminen samankaltaisena oli vahvinta äitien keskuudessa ja heikointa lasten keskuudessa (taulukko 2). Perheen oma sähköinen keittokirja sekä ensiapu- ja lääkeopas olivat säilyttäneet kiinnostuksen johdonmukaisimmin eri vastaajaryhmissä. Vähiten johdonmukaista kiinnostus oli tärkeän harrastuksen tietopankkiin.

Taulukko 2. Kiinnostuksen pysyvyys puolen vuoden ajan eri laitetoimintojen osalta: korrelaatiokertoimet

Laitetoiminto	Äidit	Isät	Lapset
1. Kodin yhteinen näyttöpäätte (P)	.44**	.54***	.14
2. Perheen yhteinen toimintakalenteri (P)	.52***	.63***	.21
3. Merkkipäiväkalenteri (P)	.62***	.25	.41***
4. Puheyhteyden lisäksi näköyhteys	.50***	.36*	.53***
5. Liikennevälineiden aikataulumuistio (T)	.72***	.47**	.30*
6. Taloyhtiön sisäinen tiedotusväline (T)	.39**	.48**	-.15
7. Sähköinen osoitekirja ja albumi (P)	.35**	.37*	.33*
8. Perheen oma sähköinen keittokirja (P)	.64***	.55***	.37**
9. Keskusteluverkko lasten luokkatovereiden vanhempien ja opettajien kanssa	.54***	.42**	.10
10. Keskusteluverkko harrastuspiiriin kuuluvien lasten vanhempien ja ohjaajan kanssa	.53***	.49**	.28*
11. Kodin niksikirja (P)	.58***	.36*	.18
12. Tärkeän harrastuksen tietopankki	.34*	.33*	-.11
13. Ensiapu- ja lääkeopas (T)	.47**	.58***	.48***
14. Kulttuurikalenteri (T)	.68***	.69***	.24
15. Perhejuhliin ja muuhun perheen yhteiseen tilaisuuteen osallistuminen puhe- ja näköyhteyden avulla	.42**	.47**	.13
16. Uskonnolliseen tilaisuuteen osallistuminen näyttöpäätteen avulla	.73***	.48**	.27*
17. Ruokaostosten tilausten teko (T)	.71***	.58***	.10
18. Kodin askareisiin liittyvien palvelujen tilaaminen (T)	.49***	.63***	.18
19. Perheen raha-asioden seurantaohjelma	.49***	.32*	.30*

P= perhekeskeiset sovellukset T= teknologiakeskeiset sovellukset

***=p<.001 **=p<.01 *=p<.05

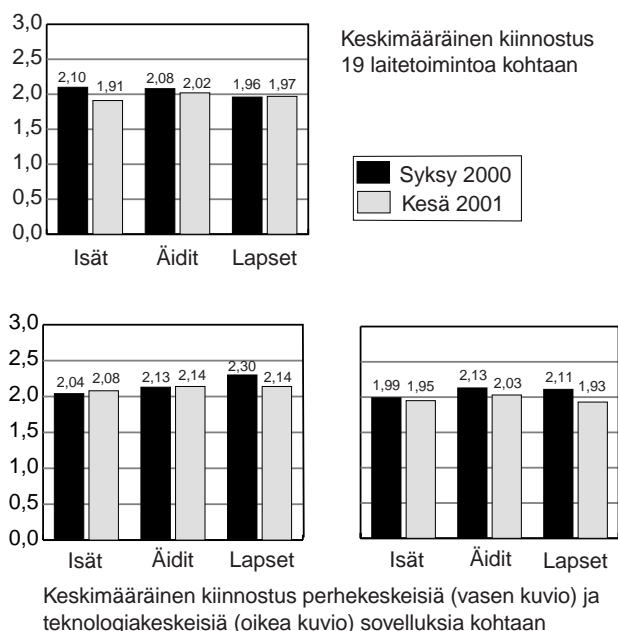
Perheenjäsenten käsitysten yhdenmukaisuus lisääntyi tutkimusprosessin kuluessa, kuten odotettiin (taulukko 3). Kaikkia 19 laitetoimintoa koskeva keskimääräinen kiinnostus ei korreloinut lainkaan äitien, isien ja lasten välillä tutkimusta aloitettaessa, mutta tutkimusprosessin kuluessa lasten kiinnostus tuli samankaltaisemmaksi vanhempien kiinnostuksen kanssa teknologiakeskeisten sovellusten osalta. Riippumattomuus äitien ja lasten kiinnostuksessa teknologiakeskeisiä sovelluksia kohtaan tutkimusta aloitettaessa vaihtui merkitseväksi samankaltaisuudeksi tutkimusprosessin kuluessa. Perhekeskeisistä sovelluksista äideillä ja lapsilla oli tutkimusta aloitettaessa vastakkaisia mielipiteitä, mutta tutkimuksen kuluessa tämä vastakkaisuus lieveni. Vaikka isien ja lasten kiinnostus teknologiakeskeisiä sovelluksia kohtaan oli melko samansuuntaista jo ensimmäisellä tutkimuskerralla, tutkimusprosessin kuluessa samansuuntaisuus entisestään vahvistui varsinkin teknologiakeskeisten sovellusten osalta. Äitien ja isien kiinnostuksen samankaltaisuus lisääntyi vain perhekeskeisten sovellusten osalta; äidin ja isän kiinnostus ei korreloinut lainkaan ensimmäisellä tutkimuskerralla, mutta puolen vuoden päästä kiinnostus oli merkitsevästi samansuuntaista. Äitien ja isien kiinnostus teknologiakeskeisiä sovelluksia kohtaan ei korreloinut kummallakaan tutkimuskerralla.

Taulukko 3. Perheenjäsenten käsitysten yhteydet toisiinsa 1. ja 2. tutkimusajan kohdan välillä

	19 laitetoimintoa			Perhekeskeiset sovellukset			Teknologiakeskeiset sovellukset		
	Äidit	Isät	Lapset	Äidit	Isät	Lapset	Äidit	Isät	Lapset
Äidit		.16	.30*		.32*	.09		.07	.35*
Isät	.00		.47**	-.02		.26	.01		.45**
Lapset	-.13	.23		-.27*	.14		.01	.32*	

Korrelaatiot, jotka perustuvat syksyn 2000 aineistonkeräykseen on esitetty normaalilla kirjasimella ja kesän 2001 aineistonkeräykseen perustuvat korrelaatiot lihavoituna. ** $p < .01$, * $p < .05$

Aineisto salli myös kiinnostuksen määrässä esiintyneiden muutosten tarkastelun tutkimuskertojen välillä (kuvio 22). Kaikkia 19 laitetoimintoa kohtaan osoitettu keskimääräinen kiinnostus väheni merkitsevästi lasten osalta ($t = 3.269$, $p < .01$); merkitsevä kiinnostuksen väheneminen koski sekä perhekeskeisiä että teknologiakeskeisiä sovelluksia. Äitien ja isien kiinnostuksen muutos ei ollut merkitsevä, joskin äitien kiinnostuksessa teknologiakeskeisiä sovelluksia oli vähenemisen suunta, mutta perhekeskeisiä sovelluksia kohtaan lisääntymisen suunta. Isien ja lasten keskimääräisessä kiinnostuksessa esiintynyt ero syksyllä 2000 ($t = 1.088$, $p < .05$), joka koski nimenomaan perhekeskeisiä sovelluksia ($t = 2.881$, $p < .01$), oli tasoittunut kesällä 2001. Äitien, isien ja lasten kiinnostuksessa ei ollut merkitseviä eroja minkään tyyppisiä laitesovelluksia kohtaan uusintatutkimuksessa.

Kuvio 22. Muutokset kiinnostuksen määrässä tutkimuskertojen välillä

Pohdintaa

Perheiden viestintätavoista

Tutkimukseen osallistuneet perheet omistivat tietotekniikkaa huomattavasti enemmän kuin Tilastokeskuksen vuoden 1999 selvityksen vastaavan kokoiset perheet, jotka asuivat samantyyppisellä alueella. Ero on niin suuri, että se ei selity pelkästään tekniikan omistuksen vuotuisella kasvulla. Vastaajajoukko poikkeaa siis selvästi keskiarvosta. Tutkimukseen osallistuneet perheet olivat kutsukirjeen perusteella valikoituneet tähän tietotekniikkaa koskevaan tutkimukseen siten, että vastanneilla aikuisilla oli suhteellisesti useammin akateeminen loppututkimus kuin väestöllä keskimäärin, ja sen mukaisesti heidän joukossaan oli myös ylempiä toimihenkilöitä suhteellisesti enemmän. Lisäksi kaikki perheet olivat lapsiperheitä, mikä on yhteydessä tietotekniikan suurempaan määrään kotitalouksissa (Suomi tietoyhteiskuntana 2000, 7–9). Otos oli tutkimuksen tavoitteiden kannalta onnistunut, sillä tarkoituksena oli selvittää sellaisten perheiden mielipiteitä, jotka tulevat luultavimmin ensimmäisenä käyttämään erilaisia tulevaisuuden laitteita.

Vaikka tämän raportin pääpaino olikin erilaisissa viestintävälineissä, on muistettava, että suurin osa yhteisessä asunnossa asuvan lapsiperheen viestintätarpeista tyydyttyy kasvokkaisviestinnän kautta. Myös lanka- ja matkapuhelimet alkuperäisissä funktioissaan puhelimina ovat osa perheiden jokapäiväistä viestintää. Tekstiviestien suosio perheen sisäisessä viestinnässä on kuitenkin osoitus perheiden halukkuudesta käyttää hyväkseen uutta tekniikkaa.

Noin yhdeksän kymmenestä tutkimukseen osallistuneesta perheestä kertoi käyttävänsä jonkinlaisia viestilappuja päivittäisten asioidensa organisoimiseen. Viestilaput olivatkin kasvokkaisuviestinnän jälkeen selvästi käytetyin viestinnän muoto. Ilmeisesti viestilaput ovat useissa tapauksissa edelleen yksinkertaisin ja tehokkain arkisen tiedon välitysmuoto. Jos sitä korvaavaa viestintätekniikkaa kehitetään, on laitteiston oltava hyvin joustava ja tuotava viestilappujen käyttöön jotakin lisää, kuten etäviestit, eli mahdollisuuden lähettää ja lukea perheen yhteisiä viestejä matkapuhelimella. Toinen näkökohta on, että viestinnän sisältöä ei tulisi rajoittaa, mikä mahdollistaisi laitteen soveltumisen kaikille perheenjäsenille heidän tarpeistaan riippuen. Tässä suhteessa matkapuhelin on oivallinen keksintö, mutta se on nykyisellään liian individualistinen perheen viestinnän kannalta.

Äitien valmius ottaa käyttöön uutta perhekeskeistä tekniikkaa

Tutkimuksen ensimmäisessä vaiheessa lapset osoittivat enemmän kiinnostusta tulevaisuuden laitteistoja ja nimenomaisesti perhekeskeisiä sovelluksia kohtaan kuin isät. Äitien kiinnostus jäi näiden kahden ryhmän välille. Lasten kiinnostus kuitenkin väheni tutkimuksen kuluessa siten, että uusintatutkimuksessa ryhmien välillä ei ollut merkitseviä eroja. Äitien kiinnostus oli johdonmukaisesti korkeampaa eri laiteryhmiä kohtaan kuin isien, vaikka tämä ero ei ollutkaan tilastollisesti merkitsevä pienen ryhmäkoon takia.

Äitien kiinnostus säilyi samankaltaisimpana tutkimusvaiheesta toiseen, mikä tarkoittaa sitä, että ne äidit, jotka olivat kiinnostuneimpia tai kiinnostumattomimpia, säilyttivät asemansa suhteessa muihin äiteihin. Lasten kiinnostuksen pysyvyys oli vähäisintä; se muuttui äidin suhtautumistavan suuntaiseksi. Teknologiakeskeisten sovellusten osalta isien ja lasten kiinnostus oli samansuuntaista jo ensimmäisellä tutkimuskerralla. Myös isien suhtautumisessa tapahtui muutosta; kiinnostus perhekeskeisiä sovelluksia kohtaan tuli äitien kiinnostuksen kanssa samankaltaisemmaksi.

Johtopäätös tästä on, että kun perheenjäsenillä oli ennen uusintatutkimusta tilaisuus keskustella kiinnostuksestaan ehdotettuja laitetoimintoja kohtaan, äitien kanta muuttui vähiten ja muiden mielipiteet samansuuntaistuivat äitien mielipiteiden kanssa. Markkinoinnin kannalta tällä havainnolla on se merkitys, että äitien havaitsemia tarpeita ja kiinnostusta olisi syytä arvioida huolellisesti, koska äideillä on vaikutusta muuhun perheeseen. Jos äidit eivät kiinnostu uusista perhekeskeisistä laitetoiminnoista, niiden markkinointi perheeseen voi olla vaikeaa.

Äitien kiinnostuksen rakenteessa perhekeskeiset sovellukset muodostivat isiin ja lapsiin verrattuna selkeämmin jäsentyneen kokonaisuuden, jota tässä tutkimuksessa on nimitetty Perheen ihmissuhteet ja kodinhoito -ulottuvuudeksi. Äitien saamat korkeat kiinnostuspistemäärät tässä ulottuvuudessa olivat yhteydessä siihen, että he ennakoivat tulevaisuuden laitteistoilla olevan myönteisiä vaikutuksia perheen ihmissuhteisiin. Ennakko-odotuksilla laitteiden vaikutuksista ihmissuhteisiin oli vahvempi yhteys vanhempien kuin lasten osoittamaan kiinnostukseen niitä kohtaan. Lasten odotukset olivat myönteisempiä kuin vanhempien, mutta ne eivät korreloineet kiinnostukseen.

Uusista laitetoinninnoista kiinnostuneilla äideillä oli kokemusta tietokoneiden käytöstä. Ne äidit, jotka käyttivät tietokoneita usein ja monipuolisesti, ennakoivat uusien laitteiden vaikutukset perheen ihmissuhteisiin myönteisemmiksi kuin harvemmin ja yksipuolisemmin tietokoneita käyttävät äidit. Myös isien arviot tulevaisuuden laitteiden vaikutuksista perheen ihmissuhteisiin olivat sitä myönteisempiä, mitä monipuolisemmin he käyttivät tietokoneita. Sen sijaan se, kuinka usein isät käyttivät tietokoneita, ei ollut yhteydessä heidän odotuksiinsa.

Useilla vanhemmilla oli huoli siitä, että kodin teknillistyminen vähentäisi perheenjäsenten välistä vuorovaikutusta tai huonontaisi sen laatua. Tällaiset ennakkoinnit näyttävät olevan tärkeä tekijä kiinnostuksen suuntautumisessa uusia viestintävälineitä kohtaan. Odotusten negatiivisuus voi johtua esimerkiksi siitä, että perhekeskeisiä laitteita ei aikaisemmin ole kehitetty, vaan tekniikka on tuotu osaksi kotia muilta yhteiskunnan alueilta kuten työelämästä, jolloin henkilökohtaisten laitteiden individualistinen käyttö on korostunut, sekä siitä, että kokemukset tieto- ja viestintätekniikasta ovat olleet vähäisiä. Uusista laitteista olivat kiinnostuneimpia ne, joilla oli paljon tieto- ja viestintätekniistä kokemusta. Siten perhekeskeisistä laitetoinninnoista kiinnostuneita äitejä ei voi pitää epärealistisina. Kysymyksessä olivat tietoteknisesti kokeneet ja hyvin koulutetut äidit, jotka ovat todennäköisesti niitä, joiden kautta mahdolliset uudet perhekeskeiset laitesovellukset voisivat tulla ensin oman perheen käyttöön ja levitä muihin perheisiin.

Perheiden erilaisuudesta

Haastatellut perheet erosivat toisistaan paljon tulevaisuuden laitteistoa kohtaan osoitetussa kiinnostuksessa. Myös perheen sisällä vallitsi vain harvoin konsensus siitä, kuinka mielenkiintoisina laitetointoja pidettiin. Tekniikka näyttääkin olevan sellainen aihe, johon liittyvät intressit ovat enemmän yksilöllisiä kuin kollektiivisesti perhepiirissä jaettuja. Voi olla, että tekniikka ja sen mahdollisuudet eivät ole tavanomaisia puheenaiheita perheissä, minkä takia yhteistä mielipidettä kodin teknisistä sovelluksista ei useimmiten ollut. Uusintatutkimuksen tulokset viittaavat kuitenkin siihen, että tutkimusprosessi oli lisännyt perheenjäsenten keskustelua näistä sovelluksista, ja keskustelu oli puolestaan lisännyt kiinnostuksen samankaltaisuutta.

Kiinnostusta uudenlaisia laitetointoja kohtaan pystyttiin taustamuuttujien avulla ymmärtämään vähiten lasten osalta. Se herättää joitakin kysymyksiä. Lasten kiinnostus laitetointoja kohtaan ei jäsentynyt yhtä selkeästi tai ainakaan samalla tavalla kuin vanhempien kiinnostus, mikä saattaa johtua lasten erilaisesta tavasta hahmottaa kotiin ja perheeseen liittyviä asioita. Arjen sujumisen kokemushan on varsin erilainen perheenjäsenillä, joilla on toisistaan poikkeavat roolit perheessä. Ensiksikin, vanhempien kiinnostus jäsenyi perheen toiminnoista käsin, kun taas lapset tekivät vanhempiinsa verrattuna enemmän eroa materiaallisen kodin ja muutkin kuin perheenjäsenet käsittävien ihmissuhteiden välillä. Toiseksi, vanhempien kokemukset heidän käytössään jo olevista laitteista näyttivät ohjaavan mielenkiintoa uusia laite-ehdotuksia kohtaan voimakkaammin kuin lapsilla. Tämä voi selittyä sekä vanhempien tietoteknisen kokemuksen että taloudellisten mahdollisuuksien kautta.

Vanhempien sosioekonominen asema ei ollut yhteydessä odotuksiin uusien laitteiden vaikutuksista perheen ihmissuhteisiin. Sen sijaan vanhempien, varsinkin äitien käytössä olevat varat, mikä ilmenee tekniikan hankkimiseen ja käyttöön sijoitetuista varoista, oli yhteydessä heidän kiinnostukseensa uutta perhekeskeistä tieto- ja viestintätekniikkaa kohtaan. Koska perheen taloudelliset mahdollisuudet hankkia tietotekniikkaa selittää varsinkin äitien kiinnostusta tulevaisuuden laitetointoja kohtaan, heikko sosioekonominen asema voi syrjäyttää perheen tieto- ja viestintätekniikan kehityksen seuraamisesta. Perhekeskeisiä laitetointoja suunniteltaessa kustannustaso pitäisi pitää perheiden kannalta riittävän alhaalla. Yritykset voivat laskuttaa asiakkailtaan uusien laitteiden hintoja, perheillä tätä mahdollisuutta ei ole.

Perheportaali-projekti tähtää joidenkin perhekeskeisten laitetointojen prototyyppien kehittelyyn. Tämän tutkimuksen tuottamat tiedot perheiden erilaisista kiinnostuksen profiileista ovat laitetointojen kokeilun kannalta arvokkaita. Uusia laitteita on mahdollista kokeilla systemaattisesti valituilla perheillä siten, että perheillä on joko vahva tai heikko ennakkokiinnostus. Uuden laitetointinnon synnyttämä innostus ja pettymys ovat tulkinnallisesti ja siten tuotekehittelyn ja markkinoinnin kannalta eri asioita, jos niitä esiintyy ennakoasenteiltaan myönteisissä tai kielteisissä perheissä.

Lähteet

- Gamble T. K. & Gamble M. W. (1998): *Contacts: Communicating Interpersonally*. Needham Heights: Allyn & Bacon.
- Kallio K. (1997): Silkkää tekniikkaa vai pelkkää mielikuvaa: viestintätekniikan ja viestintäkäyttäytymisen välisen suhteen teoreettista analysointia. Jyväskylän yliopisto. Puheviestinnän Pro gradu-tutkielma.
- Moores S. (1995): *Interpreting Audiences: The Ethnography of Mediaconsumption*. London: Sage.
- Pearson J. C. (1993): *Communication in the Family: Seeking Satisfaction in Changing Times*. 2nd Ed. New York: HarperCollins.
- Suomi tietoyhteiskuntana: Tietoyhteiskunta-asiain neuvottelukunnan raportti hallitukselle 14.6.2000. Helsinki: Valtiovarainministeriö
- Työvoiman koulutus ja ammatit 1990 - 1999. (2001): Helsinki: Tilastokeskus.
- Yerby J., Buerkel-Rothflus N. & Bochner A. (1995): *Understanding Family Communication*. 2nd ed. Scottsdale: Gorsuch Scarisbrick

Suomessa toimii lähes 70 000 järjestöä lukuisilla erilaisilla toimialoilla. Vain vajaa neljännes suomalaista ei kuulu mihinkään järjestöön. Virallisten järjestöjen lisäksi ihmiset kuuluvat lukemattomiin erilaisiin yhteisöihin, joista on heille joko hyötyä tai huvia. Yhteisöllinen viestintä poikkeaa individualistisesta viestinnästä sikäli, että yhteisön kaikilla jäsenillä tulisi olla mahdollisuus päästä osalliseksi yhteisön viestinnästä. Yhteisöjen viestintätarpeiden ymmärtäminen vaatii erilaista otetta kuin yksilökeskisessä viestinnän palvelujen käyttöönotossa on. Oheinen tutkimus on syntynyt SISUssa kevään 2001 aikana valottamaan kolmannen sektorin viestintätarpeiden ymmärrystä.

Kolmannen sektorin viestintävalmiudet

Johanna Kojola

Johdanto

Suomea on tituleerattu "yhdistysten luvatuksi maaksi" - eikä syyttä. Maassamme toimii aktiivisesti arviolta lähes 70 000 erilaista järjestöä, lukuisilla erilaisilla toimialoilla. Paikallisesti toimivat järjestöt ovat tärkeitä paikallista yhteisyyttä luovia organismeja, joissa kansalaisaktiivisuus tärkeiksi katsottujen asioiden parissa on hedelmällisimmillään. Näiden rinnalla toimii lukuisa joukko isoja valtakunnallisesti tunnettuja järjestöjä, jotka paitsi koordinoivat toimialansa valtakunnallista, alueellista ja paikallista järjestötyötä, myös tuovat kansalaisaktiivismin nostamia teemoja julkiseen keskusteluun sekä muokkaavat niitä poliittisiksi vaatimuksiksi ja aloitteiksi.

Tietoyhteiskuntakehitys vaikuttaa voimakkaasti myös järjestösektoriin. Erilaisia viestintätapoja ja -kanavia hyödyntämällä sekä tehokkaasti verkottumalla, järjestöillä on mahdollisuus paitsi lisätä toimijoiden määrää ja osallistumisaktiivisuutta, myös hoitaa arjen työtään tehokkaammin ja tuloksellisemmin. Toisaalta voidaan ajatella myös niin, että tietoyhteiskuntakehityksen *tekninen evoluutio* pakottaa yhteiskunnan eri osia mukautumaan siitä väistämättä seuraavaan *sosiaaliseen revoluutioon*. Tältä toimintatapojen vallankumoukselta ei vältty myöskään järjestökenttä.

Tutkimuksen tarkoitus

Tutkimuksessa tarkastellaan suomalaisen kansalaisjärjestökentän viestintävalmiuksia erityisesti sähköisen viestinnän osalta.

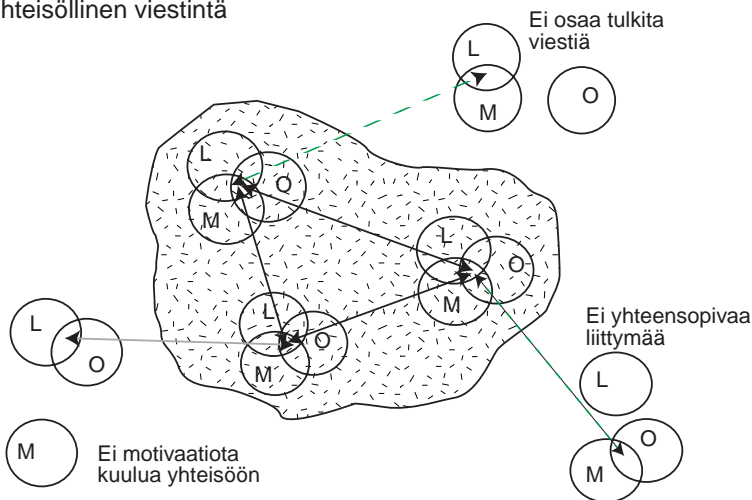
Teoreettiset lähtökohdat

Järjestöt ovat sosiaalisia yhteisöjä, jotka luovat yhteenkuuluvuuden tunnetta ja ylläpitävät sosiaalista integraatiota. Järjestöissä toimivat ihmiset ovat vastavuoroisessa vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Järjestötyön perusedellytys on siten toimiva viestintäkulttuuri.

Työn teoreettisena lähtökohtana on viestintä vuorovaikutuksellisena prosessina, joka edellyttää kansalaiselta viestintävalmiuksia. *Viestintävalmiudet* muodostuvat kolmesta, toisistaan riippuvaisesta komponentista:

- 1) Liittymä (Access)
- 2) Osaaminen (Competence)
- 3) Motivaatio (Motivation).¹

Yhteisöllinen viestintä

Kuvio 1: Viestintävalmiudet vuorovaikutuksellisen viestinnän edellytyksenä

Voidakseen viestiä ja ottaa vastaan viestejä muilta, ihminen tarvitsee ensinnäkin *liittymän* - välineen, jolla viestien vaihto ja vuorovaikutus muiden ihmisten kanssa tapahtuu. Se voi olla vaikkapa kasvokkain tapahtuva kohtaaminen, puhelin, kirje, sähköposti tai matkapuhelin.

Onnistuneeseen viestintätapahtumaan ei kuitenkaan riitä, että juuri minulla on yksi tai useampi liittymä. Niillä ihmisillä, joiden kanssa viestii, on oltava liittymä, joka sopii yhteen oman liittymäni kanssa. Lisäksi meidän on osattava käyttää kyseessä olevia liittymiä: tuottaa, lähettää, ottaa vastaan ja tulkita viestejä. Kolmanneksi, tarvit-

semme motivaation - halua kuulua joukkoon tai ryhmään ja olla mukana ryhmän keskinäisessä viestinnässä.

Mikäli jokin näistä "lenkeistä" puuttuu yhdeltä tai useammalta ryhmän jäseneltä, ei ryhmän sisäinen viestintä toimi optimaalisesti, ja osa ihmisistä jää puuttuvan lenkinsä vuoksi ryhmän ulkopuolelle. Niinpä voidaan perustellusti väittää, että tutkimuksen kohteena olevissa kansalaisjärjestöissä sisäisen viestinnän säännöllinen luotaus on tarpeellista - jopa elintärkeää järjestön olemassaolon kannalta. On tärkeää tietää:

- * miten ja millaisin välinein jäsenistö viestii ja ottaa vastaan viestejä helpoimmin ja mieluiten,
- * millaiset viestintätavat ja -välineet aktivoivat jäseniä tehokkaimmin, eli
- * millaisilla viestintäratkaisuilla mahdollisimman monesta passiivisesta rivijäsenestä, viestinnän kohteesta tehdään aktiivisia toimijoita ja viestinnän tuottajia.
- * millainen viestintäjärjestelmä ja -kulttuuri on järjestön luottamushenkilöiden ja työntekijöiden yhteistyön kannalta optimaalisin.

Mikä on "kolmas sektori"?

Kolmas sektori –termillä viitataan valtion ja markkinoiden välisellä alueella toimiviin organisaatioihin. Kolmannen sektorin organisaatiot ovat siten ainakin muodollisesti riippumattomia julkishallinnollisista orgaaneista, eikä niillä ole julkisoikeudellisia, lainsäädännön antamia tehtäviä.. Toiseksi, kolmannen sektorin organisaatio eivät -erotuksena markkinoista – yleensä tavoittele voittoa. Käsitettä "kolmas sektori" on tieteellisessä keskustelussa alettu käyttää vasta 1970-luvulla.

"Rakkaalla lapsella on monta nimeä", kuvaa professori Voitto Helander² kolmatta sektoria koskevaa käsitteiden ja sektorinimikkeiden tulvaa.

Sektoria kuvaava termi	Maa	Aloja, joilla termiä käytetään
Voittoa tavoittelematon (non-profit)	USA	Sosiaalitieteet
Riippumaton (non-statutory)	Iso-Britannia, USA	Politiikkatieteet
Hyväntekeväisyys (charitable)	Iso-Britannia	Sosiaalitieteet
Vapaaehtoinen (voluntary)	Pohjoismaat, Iso-Britannia	Sosiaali- ja politiikkatieteet
Aatteellinen	Ruotsi	Sosiologia, politiikkatieteet
Sosiaalitalous (économie sociale)	Ranska, Italia	Talous- ja sosiaalitieteet
Kolmas sektori	Suomi	Sosiaali- ja politiikkatieteet
Ei-valtiollinen (non-governmental)	Iso-Britannia	Sosiaalitieteet
Verovapaa (tax-exempt)	USA	Taloustieteet
Epävirallinen	Suomi, kehitysmaat	Sosiaalipolitiikka
Kansanliike (people's movement)	Ruotsi	Sosiologia, politologia
Kansalaisyhteiskunta	Useat maat	Sosiologia, politologia

Kuvio 2: Sektorinimikkeet eri maissa ja niiden tieteenalapainotteinen tausta .³

Sektorinimikkeillä on erilaisia painotuksia – riippuen siitä, mitä ominaispiirrettä ne korostavat suhteessa julkiseen tai yksityiseen sektoriin. Erilaiset nimikkeet eivät siten ole synonyymejä toistensa kanssa.

Kolmas sektori –käsitteen käytöstä esiintyy alan tutkimuspiireissä erimielisyyksiä. Joidenkin tutkijoiden mielestä kolmas sektori on riittävän neutraali ja lakea kootakseen yhteen kaikki sellaiset organisaatiot, jotka sijoittuvat valtion ja markkinoiden väliselle vyöhykkeelle. Lisäksi se on tieteenalaneutraali: käsitettä voivat käyttää niin sosiaali- ja politiikkatieteet kuin talous- ja oikeustieteet. Kriitikot taas pitävät käsitettä ”kolmas sektori” sisällöllisesti tyhjänä ja katsovat sen viittaavaan johonkin jäännös-luokkaan. Joillekin tutkijoille se näyttäytyy ongelmallisena myös sen vuoksi, ettei ole selvää, mitä muut sektorit ovat.⁴

Yhteiskunnalliset liikkeet

Suomessa käsitteet kansanliike, joukkoliike tai yhteiskunnallinen liike ovat termejä, joilla suomalaista järjestökenttää on eri yhteyksissä useimmiten kuvattu. Skandinaviassa kansanliikkeisiin on perinteisesti katsottu kuuluvan viisi liikettä: talonpoikaisliike, osuustoimintaliike, työväenliike, raittiusliike ja urheiluliike.⁵

Puhuttaessa yhteiskunnallisista liikkeistä erotetaan toisistaan vanhat, perinteiset yhteiskunnalliset liikkeet ja ns. uudet yhteiskunnalliset liikkeet. 1960-luvulta lähtien toimineilla uusilla liikkeillä viitataan tyypillisesti mm. ympäristöliikkeeseen, rauhanliikkeeseen ja naisliikkeeseen sekä yhteiskunnallisten vähemmistöjen aseman parantamiseen pyrkiviin liikkeisiin. Tunnusomaista yhteiskunnallisille liikkeille on siten tietty protestihenkisyys olemassa olevia oloja tai hallintoa kohtaan.⁶

Yhteiskunnallisten liikkeiden tehtävänä on toimia *poliittis-yhteiskunnallisen järjestelmän hälytyskelloina*. Niiden tehtävänä on yhtäältä kritisoida vallitsevan järjestelmän epäkohtia ja vaatia muutosta, toisaalta nostaa poliittiseen keskusteluun uusia asioita. Demokraattisissa yhteiskuntajärjestelmissä, joissa kansalaisten osallistumismahdollisuuksia poliittiseen päätöksentekoon on erilaisin sopimuksin lisätty, kansalaisjärjestöistä on tullut myös eräänlaisia ”valtionhallinnon jatkeita”.⁷

Yhteiskunnalliset liikkeet saattavat koota yhteen hyvin monenlaisia organisaatioita yhteisen, löyhästi muotoillun päämäärän taakse. Näin kävi esim. loppuvuonna 1999 Seattlessa, kun Maailmankauppajärjestön WTO:n oli määrä aloittaa uusi neuvottelukierros maailmankaupan liberalisoinnin edistämiseksi, ns. Millenium Round. Seattlessa ennennäkemättömän suuri joukko hyvinkin erilaisia kansalaisjärjestöjä kokoontui vastustamaan maailmankaupan vapauttamista.

Aivan toisesta tulokulmasta kolmanteen sektoriin lukeutuvat esimerkiksi ammatilliset edunvalvontaorganisaatiot, jotka pyrkivät vaikuttamaan yhteen rajattuun asiaan tai ajamaan tietyn ryhmän etuja.

Kansainvälisessä kolmatta sektoria koskevassa tutkimushankkeessa (John Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project – JH-projekti) kolmas sektori on ilmaistu termillä ”*voittoa tavoittelematon*” sektori, jolle on tyypillistä:

1) Rakenteellisuus,

Sektorin yksiköt ovat ainakin jossain määrin institutionaalistuneita (järjestyssäännöt, johtamista ja toimintaa koskevat säännöt)

2) **Yksityisyys,**

Rajaa julkiset viranomaiset ja yhteisöt ulkopuolelle

3) **Voittoa tavoittelematon jakaminen,**

Mahdollisia tuottoja tai voittoja ei jaeta jäsenille tai johtajille.

4) **Itsehallinnollisuus,**

Organisaatiolla edellytykset valvoa omaa toimintaansa. Ulkopuoliset eivät voi puuttua organisaation asioihin.

5) **Vapaaehtoisuus.**

Osallistumisen vapaus kaikilla organisaation tasoilla.⁸

Kansalaisjärjestöjen asema ja merkitys tänään:

- * *Kansalaisjärjestöt ovat yhä tärkeämpiä poliittisen päätöksenteon osapuolia.*
- * *Poliittisten järjestelmien legitimiteetti ei voi säilyä ilman kansalais-yhteiskunnan tukea.*
- * *Kansalaisjärjestöjen muodollinen asema on kasvanut kaikissa demokraattisissa yhteiskuntajärjestelmissä.*
- * *Globalisaatio on vahvistanut kansainvälistä järjestöverkkoa.*

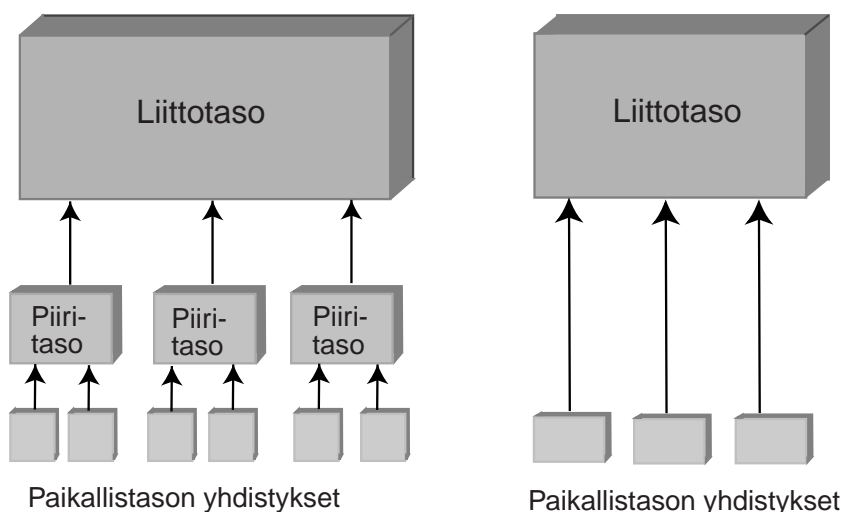
Suomalainen kolmas sektori tilastojen valossa

Suomessa on noin 110 000 rekisteröityä yhdistystä. Tämän lisäksi arvioidaan olevan lukumääräisesti suuri joukko, jopa noin 30 000 rekisteröimätöntä yhdistystä. Helanderin⁹ mukaan niiden taloudellinen merkitys on kuitenkin pienehkö, koska rekisteröityminen on edellytys oikeustoimikelpoisuudelle ja siten esimerkiksi julkisten avustusten saamiselle sekä varainhankinnalle yleensäkin. Rekisteröimättömät yhdistykset eivät myöskään ole merkittäviä työllistäjiä.

Rekisteröidyistä yhdistyksistä toimii aktiivisesti arviolta 67 000 järjestöä, joista noin 63 000 toimii paikallistasolla ja 4 000 ylemmillä järjestötasoilla – siis valtakunnallisella liittotasolla sekä väliportaan piiritasolla. Piiritason organisaatioita arvioidaan olevan kolmisen tuhatta, ja liittotason organisaatioita noin tuhat. Näiden lisäksi kolmanteen sektoriin katsotaan kuuluvaksi myös liki 2 000 säätiötä.¹⁰

Järjestöhierarkkinen rakenne

Suomalaiselle järjestökentälle on tyypillistä hierarkkisuus, joka muodostuu 2-4 kerroksesta.

Kuvio 3: Tyypillinen järjestöhierarkkinen rakenne

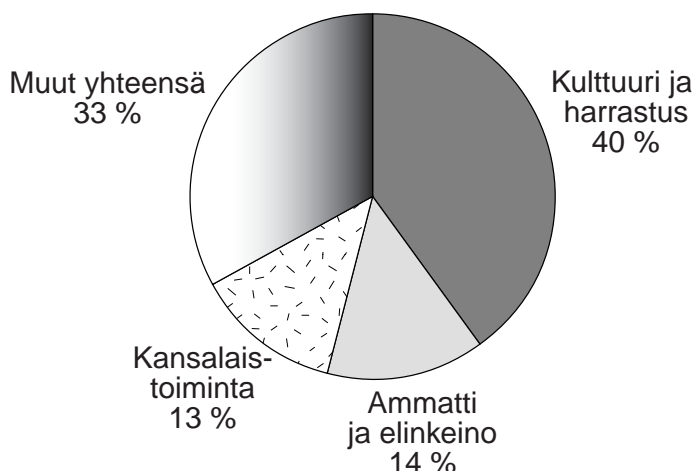
Valtakunnallisissa järjestöissä toimijoita on monella järjestöhierarkian tasolla: palkatut työntekijät valtakunnallisessa keskusliitossa, mahdolliset palkatut työntekijät piiri- ja paikallistasolla, vapaaehtoiset toimijat kaikilla tasoilla, sekä luottamustoimiset jäsenet organisaation eri tasoilla: liittohallituksessa, liittovaltuustossa, paikallisyhdistyksissä ja paikallistason edustajat liittokokouksessa.

Valtakunnallisiin järjestöihin on luettava myös valtakunnalliset yhden tason organisaatiot, joissa jäsenyys ei ole asuinpaikkakuntaan tai seutukuntaan sidottua. Tällaisia järjestöjä ovat vaikkapa tieteelliset seurakuntat. Lisäksi valtakunnalliset järjestöt saattavat kuulua oman toimialansa kattojärjestöön.

Paikalliset järjestöt taas voivat olla itsenäisiä, mihinkään keskusjärjestöön kuulumattomia tai johonkin valtakunnalliseen organisaation kuulumia järjestöjä.

Toimialat ja henkilöjäsenyyksien lukumäärä

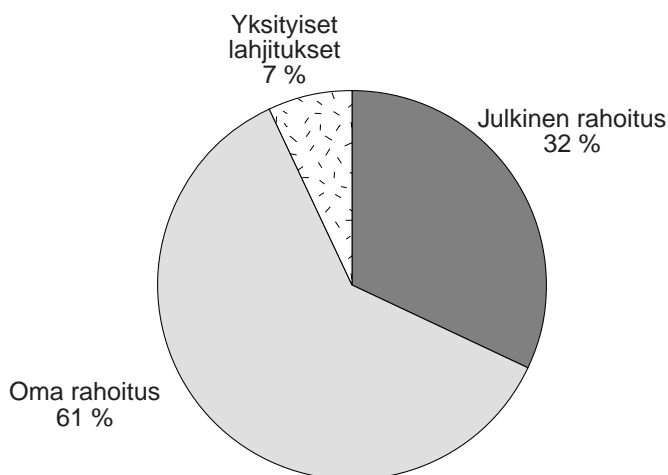
Noin 40 % suomalaisista järjestöistä on kulttuurin ja harrastustoiminnan järjestöjä. Niissä toimii yhteensä yli viisi miljoonaa suomalaista. Seuraavaksi eniten Suomessa on ammatti- ja elinkeinotoiminnan sekä tiettyjen poliittisten tai sosiaalisten päämäärien ajamiseen keskittyviä kansalaistoiminnan järjestöjä, joissa toimii yhteensä yli seitsemän miljoonaa henkilöä.¹¹ Siisiäisen tutkimuksen mukaan vajaa neljännes 16-65 -vuotiaista ei kuulunut yhteenkään järjestöön, 29 % kuului yhteen ja 8 % kuului vähintään viiteen järjestöön.¹²

Kuvio 4: Suurimpien toimialojen organisaatioiden suhteellinen osuus kaikista aktiivisesti toimivista kolmannen sektorin järjestöistä (n=67 000).

Kolmannen sektorin tulot ja työpaikat

Vuonna 1996 suomalaisen kolmannen sektorin kokonaistulot olivat arviolta 28,9 miljardia markkaa. Tästä summasta yhdistysten osuus oli 77 % ja säätiöiden 23 %. Kokonaistulojen omarahoitusosuus oli keskimäärin hieman yli 60 %. Omarahoitusosuus muodostuu jäsenmaksuista, kolmannen sektorin tarjoamien palvelujen maksuista, pääomatuloista sekä muista oheistuloista. Julkisen rahoituksen osuus kokonaistuloista oli vajaa kolmannes, ja yksityisten lahjoitusten osuus reilut 7 %. Eri toimialojen välillä on kuitenkin merkittäviä eroja. Ammattiliitoilla omarahoitus koostuu miltei pelkästään jäsenmaksuista, kun taas esimerkiksi hyväntekeväisyysjärjestöillä se muodostuu keskeisesti palvelujen myynnistä.

Kuvio 5: Kolmannen sektorin rahoitus vuonna 1996 ¹³

Kolmannella sektorilla arvioidaan työskentelevän yli 80 000 henkeä palkattuina työntekijöinä. Heistä noin 25 000 työskentelee osa-aikaisina työntekijöinä. Vuonna 1996 kolmannella sektorilla työskenteli lisäksi myös noin 650 000 vapaaehtoista.

Tietoyhteiskuntakehitys ja kolmas sektori

– muutamia näkökulmia

"Selviytyäksemme taivaanrannalle nousseista teknologian myrskypilvistä meidän on kiireesti ensisijaistettava kolmannen sektorin elvyttäminen ja uudistaminen voimakkaaksi itsenäiseksi alueeksi, joka pystyy sulauttamaan markkinasektorin poistamien syrjäytyneiden työntekijöiden virran".¹⁴

Näin maalailee tietoyhteiskuntakehitykseen liittyviä uhkakuvia vuonna 1997 kohutun teoksen *Työn loppu* kirjoittanut Jeremy Rifkin. Hän näkee käynnissä olevan murroksen jälkiteollisesta yhteiskunnasta tietoyhteiskuntaan johtavan väistämättä tilanteeseen, jossa yhä useampi ihminen syrjäytyy työmarkkinoilta. Tulevaisuudessa työtä riittää Rifkinin mukaan lähinnä suppealle eliitille koneiden korvattua ihmistyön hyödyke- ja palvelutuotannossa.¹⁵

Kolmas sektori ja etenkin sen sosiaali- ja terveystalouteen erikoistunut osa, sosiaalitalous, tulee Rifkinin visiossa "kaivatuksi vastalääkkeeksi" kriisiytyneelle materialismille ja murroksessa olevaan yhteiskuntaan, jossa pienemmän työssä käyvien joukon on pystyttävä huolehtimaan yhä suuremmasta osasta syrjäytyneitä.

Kolmannen sektorin tehtävänä on tässä uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa taata yhteiskuntarauhaa, luoda mielekkäitä toimintamuotoja työstä syrjäytyneille ja siten hidastaa vaarallista polarisointikehitystä työssä käyvän eliitin ja työelämän ulkopuolelle jääneen joukon välillä.

Uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa yksilön vastuu omasta elämästään ja toimeentulosta lisääntyy entisestään. Omaaloitteisuudesta ja yrittäjähenkisestä asenteesta tulee keskeisiä elämänhallinnan elementtejä. Mikäli Rifkinin visio toteutuu, työtä tehdään erilaisten ihmisten keskenään luomien yhteistoimintaverkostojen kautta. Järjestötyössäkin tarvitaan uusia taitoja ja läpi elämän jatkuvaa oman osaamisen ja taitojen kehittämistä.

Sähköiset työkalut kansalaistoiminnan aseina

Kansainvälisesti suuntautuneet kansalaisliikkeet ovat omaksuneet internetin tehokkaaksi työkalukseksi. Internet on mahdollistanut tehokkaan verkostoitumisen ja tietojen vaihdon eri maissa toimivien ryhmien välillä. Internetistä on tullut kansalaisaktiivisille aseettoman vastarinnan keskeinen väline.¹⁶

Esimerkiksi ihmisoikeusjärjestö Amnesty Internationalin kampanjointityötä on siirretty viimeisen viiden vuoden aikana tuntuvasti sähköisiin viestimiin. Vetoaustoja poliittisten vankien puolesta ja kidutuksen lopettamiseksi voi nyt allekirjoittaa sähköpostin, matkapuhelimen ja internetin kautta. Tämä on tehostanut ja nopeuttanut Amnestyn maailmanlaajuisia toimintoja, ja johtanut poliittisten vankien nopeaan vapauttamiseen jo muutamissa tapauksissa. Amnestyn maailmanlaajuinen kidutuksenvas-

tainen nettikampanja osoitteessa www.stoptorture.org toi järjestölle internet-viestinnän kansainvälisen Revolution 2001 -tunnustuspalkinnon.¹⁷

Syksyllä 2000, ennen YK:n ilmastopöytäkirjan kuudetta osapuolikokousta kansainvälinen WWF (World Wildlife Trust) järjesti internetissä ilmastokampanjan, jonka tarkoituksena oli kerätä 10 miljoonaa allekirjoitusta kestävästä ilmastopolitiikan puolesta. Allekirjoitetut vetoomukset suunnattiin ilmastopöytäkirjan allekirjoittajamaiden pääministerille. Määräaikaan mennessä vetoomuksen allekirjoitti yhteensä noin kolme miljoonaa henkilöä eri puolilta maailmaa.

"Haktivistit"

Taloudellista globalisaatiota vastaan taistelevat liikkeet ovat ottaneet käyttöön myös kyseenalaisempia keinoja: tietokonehakkeroinnin, henkilö- ja luottokorttitietojen keräämisen suuryritysten ja kansainvälisten järjestöjen tietokannoista sekä tietokonevirusten lähettämisen suuryritysten sähköposteihin.

Internet-aika onkin synnyttänyt uuden toimijaryhmän, "haktivistit", ideologisista syistä tietokonehakkerointiin erikoistuneet aktivistit. Samaan aikaan kun mielenosoittajat mellakoivat Seattlen kaduilla joulukuussa 1999 WTO:n huippukokouksen aikana, haktivistit yrittivät kaataa järjestön tietojärjestelmää.

Kyselytutkimus suomalaisen kolmannen sektorin viestintävalmiuksista

Tutkimusmenetelmä

Tutkimusmenetelmänä käytettiin pääosin tilastollisista monivalintakysymyksistä rakennettua kyselylomaketta. Tutkimuksen temaattisena lähtökohtana oli edellä kuvailtu viestintävalmiuksien käsite, ja kuusisivuinen kyselylomake jakaantui neljään osaan seuraavasti:

- I Järjestön perustiedot
(5 taustamuuttujakysymystä)
- II Liittymä: pääsy sähköisiin viestintävälineisiin
(8 kysymystä järjestöjen käytössä olevista viestintävälineistä sekä toimijoiden mahdollisuuksista käyttää erilaisia viestintävälineitä, erityisesti sähköisiä viestintävälineitä)
- III Osaaminen
(5 kysymystä järjestöjen toimijoiden keskimääräisestä osaamisesta erilaisten ja erityisesti sähköisten viestintävälineiden käyttäjinä)
- IV Motivaatio
(5 kysymystä järjestöjen toimijoiden kiinnostuksesta uusista viestintätavoista kohtaan sekä motivaatiosta kehittää järjestön viestintää tehokkaampaan ja vuorovaikutukselliseen suuntaan).

Lomakkeen kysymyksistä 17 oli monivalintakysymystä ja 6 avointa, sanallista vastausta edellyttävää kysymystä.

Lomakkeesta tehtiin myös sähköinen, internet-pohjainen versio Sonera Juxton Formix-sovelluksen avulla.

Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa hyödynnetään toisinaan menetelmällisen triangulaation mahdollisuuksia. Triangulaatiolla tarkoitetaan erilaisten tutkimusmenetelmien käyttöä, jolloin kokonaiskuva tutkittavasta kohteesta syvenee, tarkentuu ja monipuolistuu. Tutkimuksen suunnitteluvaiheessa harkitsin myös laadullisten teema-haastatteluiden käyttöä, jolloin lomakekyselyn lisäksi olisin haastatellut kasvokkain esimerkiksi kymmentä järjestöjen edustajaa. Tutkimusaikataulun äärimmäisen tiukkuuden sekä lomakekyselyn ennako-odotuksia korkeammaksi nousseen vastausprosentin vuoksi kuitenkin luovuin teemahaastatteluista.

Otanta – 415 järjestöä

Tutkimus on luonteeltaan otantatutkimus, koska tutkimuksen otos on osa perusjoukosta, koko suomalaisesta kolmannelle sektorista. Tutkimuksen haluttiin tuottavan suuntaa antavia signaaleja siitä, mitkä ovat suomalaisen järjestökentän viestintävalmiudet alkuvuonna 2001 ja millaisia liiketoimintamahdollisuuksia niistä mahdollisesti voidaan kehittää..

Otoksen valintatapa ei kuitenkaan täytä tilastotieteellisesti ottaen otantatutkimuksen kriteerejä. Otoksen valinnassa ei ole käytetty yksinkertaista satunnaisotantaa¹⁸ eikä liioin systemaattista otantaa¹⁹. Otoksen pohjaksi valittiin tutkijan oman harkinnan pohjalta seuraavat valtakunnallisten järjestöjen toimialat:

- ammatillinen edunvalvonta,
- sosiaali- ja terveystoimi,
- lastensuojelutoimi,
- nuorisotoimi,
- urheilu ja liikunta,
- ympäristö- ja luonnonsuojelu,
- hyväntekeväisyys, sekä
- kansainvälinen toiminta.

Näiden päälohkojen lisäksi otokseen kerättiin joukko kotiseutu- ja kylätoimintaan, naisten yhteistoimintaan, kotitalouteen, kouluihin ja päiväkoteihin liittyviä järjestöjä.²⁰

Tutkimuksen otos käsittää 415 järjestöä. Näistä 217 (52 %) kuului valtakunnallisiin ja 198 (48 %) paikallistason järjestöihin. Paikallistason järjestöistä varsin suuri osa oli jonkun valtakunnallisen järjestön paikallinen jäsenjärjestö. Otokseen valittujen järjestöjen aakkosjärjestyksellinen luettelo on liitteessä 1.

Otoksen maantieteellinen jakauma

Otokseen valittiin järjestöjä kaikkien läänien alueelta seuraavista kunnista sekä niiden pienemmistä lähikunnista tai kylistä:

Etelä-Suomen lääni: Helsinki, Espoo, Vantaa, Järvenpää, Klaukkala, Porvoo, Vihti, Lohja, Hämeenlinna, Lahti ja Hanko.

Länsi-Suomen lääni: Turku, Salo, Rauma, Pori, Mynämäki, Velkua, Kokemäki, Tampere, Pirkkala, Vammala, Kankaanpää, Jyväskylä, Muurame, Jämsä.
Itä-Suomen lääni: Mikkeli, Lappeenranta, Joutseno, Savonlinna, Vaasa, Seinäjoki, Kurikka, Kauhajoki, Lapua, Kokkola, Kaustinen, Kuopio, Iisalmi, Suonenjoki, Karttula, Keitele, Joensuu, Kitee, Ilomantsi, Outokumpu.
Oulun lääni: Oulu, Kajaani, Kuhmo, Nivala, Haapavesi, Kuusamo, Taivalkoski, Haukipudas.
Lapin lääni: Kemi, Tornio, Pello, Rovaniemi, Kittilä, Sodankylä ja Ivalo

Järjestöjen luokittelu

Taustamuuttujissa haluttiin selvittää, miten organisaation rakenne, toiminnan luonne ja kohde sekä jäsenmäärä vaikuttavat järjestön sisäiseen viestintäkulttuuriin ja vuorovaikutukseen toimijoiden kesken.

Rakenteellinen luokittelu

Järjestöt luokiteltiin rakenteellisesti kahteen ryhmään: valtakunnalliset järjestöt ja paikalliset järjestöt. Valtakunnallisia liittoja ja järjestöjä otokseen valittiin 217 kpl ja paikallisia järjestöjä 198 kpl.

Valtakunnallisiin järjestöihin sisällytettiin myös ns. yhden tason valtakunnalliset järjestöt, eli järjestöt, joilla ei ole piiri- ja paikallistasoa. Tällaisia järjestöjä ovat mm. tieteelliset seurat tai vaikkapa tietyn teknologian edistämiseen tähtäävät järjestöt kuten Aurinkoteknillinen yhdistys ja Suomen Tuulivoimayhdistys.

Otokseen valituista paikallisista järjestöistä valtaosa on jonkin valtakunnallisen järjestön paikallinen jäsenjärjestö (esim. Mannerheimin lastensuojeluliiton, Suomen luonnonsuojeluliiton, Suomen Marttaliiton, Suomen 4H-liiton, Suomen Mielenterveysseuran ja Suomen Lions-liiton jäsenyhdistykset).

Toiminnallinen luokittelu:

Taustamuuttujakysymyksissä järjestöjä pyydettiin kertomaan, onko järjestön tarkoitus ensisijaisesti olla

- toimintaa järjestävä (esim. urheiluseurat),
- päätöksentekoon vaikuttava, jonkin asian tai ryhmän edunvalvonnasta huolehtiva organisaatio (esim. ympäristöjärjestöt, ammatilliset edunvalvontajärjestöt),
- jonkin yhteisen nimittäjän, esim. yhteisen elämäntilanteen tai ongelman synnyttämä yhteistyöelin tai vaikkapa keskustelufoorumi (esim. vanhempainyhdistykset).

Järjestöjen luokittelu teemojen mukaan

Kansainvälisessä kolmannen sektorin JH-tutkimusprojektissa luotiin ns. ICNPO-järjestelmä²¹, jossa kolmas sektori jaettiin 12 pääluokkaan, ja niistä puolestaan seitsemän jaettiin 2-4 alaluokkaan.

ICNPO-luokittelu ja siitä mukailtuna käyttämäni teema-kohtainen luokittelu on seuraava:

ICNPO-pääloukat	MUKAELTU LUOKITTELU
1. Koulutus ja tutkimus	1. Ammattiin tai tieteenalaan liittyvä toiminta (muu kuin AY-toiminta)
2. Ammatti- ja elinkeinotoiminta	2. AY-toiminta, ammatillinen edunvalvonta
3. Terveystenhuelto	3. Sosiaali- ja terveystala
4. Sosiaalipalvelut	4. Lastensuojelutyö
5. Kulttuuri ja harrastustoiminta	5. Nuorisotoiminta
	6. Eläkeläisiin tai vanhempaan väestöön liittyvä toiminta
6. Ympäristö	7. Urheilu ja liikunta
7. Kehittäminen ja asuminen	8. Luonnon- ja ympäristönsuojelu
8. Kansalaistoiminta ja edunvalvonta	9. Asuin- ja kotipaikan kehittäminen
9. Hyväntekeväisyys	-
10. Kansainvälinen toiminta	10. Hyväntekeväisyys
11. Uskonnot	11. Kansainvälinen toiminta
12. Muut	-
	12. Muut

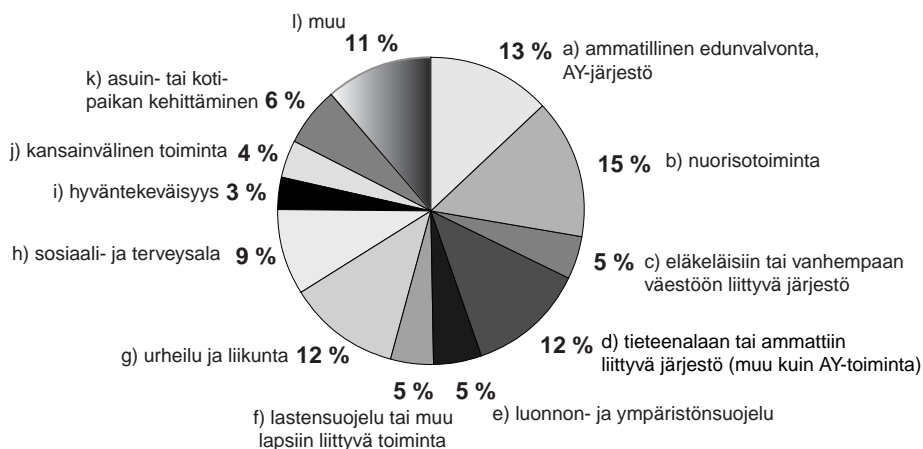
Puoluelaitokseen kuuluvista rekisteröidyistä yhdistyksistä otokseen valittiin joitakin opiskelija-, nuoriso- ja naisjärjestöjä, ei varsinaisia puolueita. Myös kirkon organisaatioon kuuluvat yhdistykset rajattiin otoksen ulkopuolelle siitä syystä, että niiden side julkiseen sektoriin on liian vahva.

Tutkimustulokset

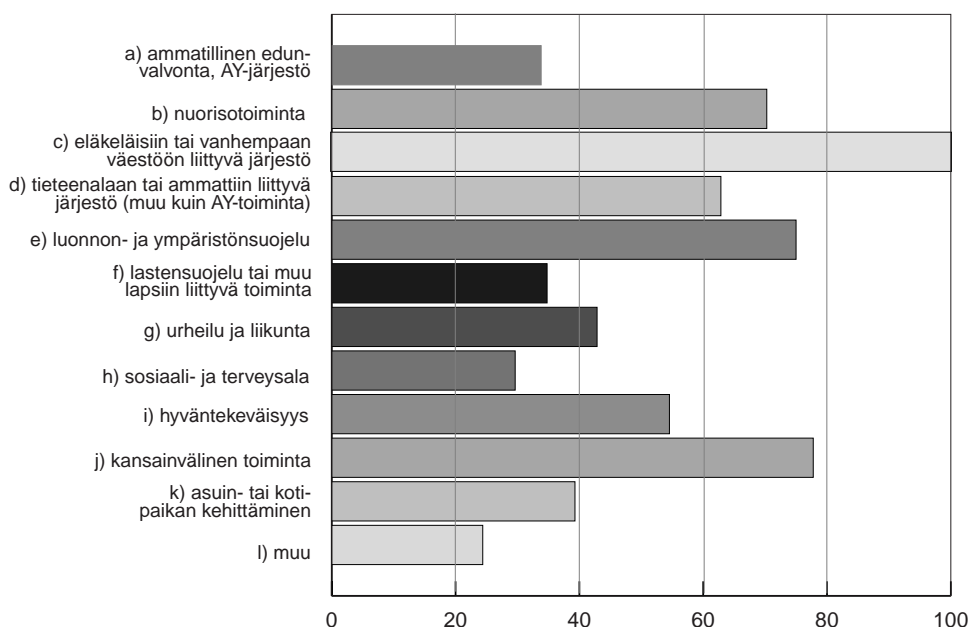
Vastausaktiivisuus 43%

Määräaikaan mennessä palautui yhteensä 177 lomaketta, yhteensä 43% kaikista lähetetyistä lomakkeista. Vastauksista 126 palautui postitse, 3 faksitse ja 48 sähköisenä vastauksena Formix-sovellukseen. Sähköisellä lomakkeella (www.sonera.fi/viekas) oli tosin käynyt jonkin verran suurempi joukko, mutta sellaiset vastaukset jouduttiin hylkäämään, joissa oli vastattu vain ensimmäisen lomakesivun taustamuuttujakysymyksiin.

Tutkimukseen osallistuneet järjestöt jakautuivat toimialakohtaisesti seuraavasti:

Kuvio 6: Vastanneet järjestöt toimialoittain (n=177)

Kuvio 7: Toimialakohtainen vastausaktiivisuus

Kyselytutkimuksen tuloksia tulkittaessa on muistettava, että kustakin järjestöstä kyselyyn vastasi yksi toimija, jolloin vastaus on joissain kohdin vastaajan keskimääräinen tuntuma järjestön kokonaistilanteeseen. Niissä järjestöissä, joista oli helppo saada henkilöstötietoja (lähinnä järjestöjen omien www-sivujen kautta), kysely osoitettiin useimmiten järjestöpäällikölle, tiedotuspäällikölle tai pääsihteerille.

Toiminnan luonne

Hieman yli puolet (54 %) vastanneista järjestöistä ilmoitti toimintansa painopisteen olevan toiminnan järjestämisessä, ja reilu neljännes piti pääasiallisena tehtävänäään päätöksentekoon vaikuttamista tai jonkin asian edunvalvontaa. Jonkin jäsenille yhteisen ongelman ratkaisemiseen pyrkiviä tai samassa elämäntilanteessa olevia ihmisiä yhdistäviä järjestöjä oli vastaajajoukossa kymmenisen prosenttia.

Järjestön koko

Vastanneiden järjestöjen joukko jakaantui erilaisiin kokoluokkiin seuraavasti:

Kokoluokat	Paikalliset (%)
alle 100	49
yli 100	51

Paikallisjärjestöjen jakaantuminen kokoluokkiin (n=80)

Kokoluokat	Valtakunnalliset (%)
alle 1 000	29
1 000-10 000	34
yli 10 000	37

Valtakunnallisten järjestöjen jakaantuminen kokoluokkiin (n=97)

Palkatut työntekijät ja vapaaehtoiset toimijat

Suurin osa (73 %) vastanneista järjestöistä oli organisaatioita, joissa on sekä palkattu- ja toimihenkilöitä että vapaaehtoisia toimijoita. Järjestöt, joissa oli ainoastaan vapaaehtoistoimijoita, olivat enimmäkseen pieniä paikallisjärjestöjä ja niitä oli vastanneista noin viidennes. Järjestöjä, joissa puolestaan oli pelkästään palkattuja työntekijöitä, oli vastaajajoukosta 11 %.

Liittymä

Kirje, puhelin ja sähköposti olivat yleisimmät sisäisen viestinnän kanavat. Sähköpostin käyttömahdollisuus on 89 %:lla kaikista vastanneista järjestöistä. Valtakunnallisten ja paikallisten järjestöjen välillä on pieni ero: valtakunnallisista järjestöistä 98 %:lla ja paikallisista järjestöistä 80 %:lla on mahdollisuus käyttää sähköpostia. Järjestön toimialalla ei tässä kohden ollut merkitystä.

Valtakunnallisissa järjestöissä sähköposti on useimmiten järjestön ylläpitämä. Paikallisissa järjestöissä, joissa toiminta on vapaaehtoispainottunutta, sähköpostin käyttömahdollisuudet riippuvat paljolti jäsenten henkilökohtaisista, itse hankituista tai työnantajan tarjoamista sähköpostiyhteyksistä.

Internetiä pystyy käyttämään 70 % kaikista vastanneista järjestöistä. Internet-yhteys oli 84 %:lla valtakunnallisista ja 54 %:lla paikallisista järjestöistä. Pienimmissä paikallisissa, vapaaehtoisten voimalla toimivissa järjestöissä internetin käyttömahdollisuus on vähäisin. Toimialoista pienin internet-penetraatio oli paikallisilla kyläyh-

distyksillä, paikallisilla luonnon- ja ympäristönsuojelujärjestöillä sekä paikallisilla lastensuojelujärjestöillä.

Internet-sivut on 75 %:lla kaikista, 90 %:lla valtakunnallisista ja 59 %:lla paikallisista järjestöistä. Järjestön sisäinen Intranet on vielä harvinainen: Se on otettu käyttöön etupäässä muutamissa valtakunnallisissa järjestöissä.

GSM-matkapuhelin (yksi tai useampi liittymä) on käytössä 71 %:lla vastanneista järjestöistä. Järjestöjen toiminnanjohtajista / pääsihteereistä GSM-matkapuhelinta käyttää hieman yli kolmannes, ja puheenjohtajista reilu puolet (56 %). Näyttäisi olevan niin, että matkapuhelinenpenetraatio on kolmannella sektorilla pienempi kuin suomalaisten keskuudessa yleensä.

Väline	Kaikki (%)	Valtakunnalliset (%)	Paikalliset (%)
Kirje	93	96	91
Sisäinen tiedotuslehti	42	54	29
Puhelin	82	86	78
Faksi	68	84	49
GSM matkapuhelin	71	79	62
Sähköposti	89	98	80
Internet	70	84	54
Intranet	19	27	9
Ekirje	14	17	10
Sähköisiä chat-tiloja	12	18	5

Kuvio 8: Erilaisten viestintävälineiden käyttömahdollisuudet
(kaikki n=177, valtakunnalliset n=97, paikalliset n=80)

Sanallisissa vastauksissa tuotiin voimakkaasti esiin sähköposti- ja GSM-verkoston riittämättömyyttä:

”Sähköposti on vielä aika harvalla. Matkapuhelintakaan ei ole vielä aivan kaikilla. Näin ollen yhteydenotot joudutaan suorittamaan usealla eri tavalla, joka lisää kuluja sekä ajan tarvetta”.

”Kaikilla ei ole sähköpostiosoitetta. Mikäli esim. kerho-ohjaajilla olisi sähköposti, tiedottaminen helpottuisi huomattavasti.”

”Joukkopostitukset e-mailitse ja tiedotus internetin välityksellä tai tekstiviesteillä ei onnistu kaikille siitä syystä että aina on olemassa ns. perässähiitäjiä, joilla ei ole valmiuksia, halua ja ehkä ei kykyäkään käyttää uusimpia tiedotusmuotoja. Tästä syystä vanhoja tiedotusmuotoja joudutaan valitettavasti käyttämään”.

”Käytettävissämme ei ole vielä riittävästi laitteita koko jäsenistöä tai edes luottamushenkilöitä ajatellen”.

Ongelmaksi koettiin myös se, että ihmisten sähköpostin käyttötavat ja –tottumukset eroavat toisistaan, minkä vuoksi sähköposti koetaan epäluotettavana viestintäkanavana:

”Jotkut lukee sähköpostiaan hyvin harvoin, jotkut saa niin paljon postia että ei ehdi lukea seuran postia”.

”Tavoitettavuus riippuu lähinnä toimijoiden omasta sähköpostinlukuaktiivisuudesta”.

”Ihmiset lukevat sähköpostejaan hyvin vaihtelevasti”.

”... ongelmana on kiire ja tietotulva. Viesteihin eivät kaikki ehdi tai viitsi vastata. Sähköiset viestintävälineet eivät ole helpottaneet elämää juurikaan.

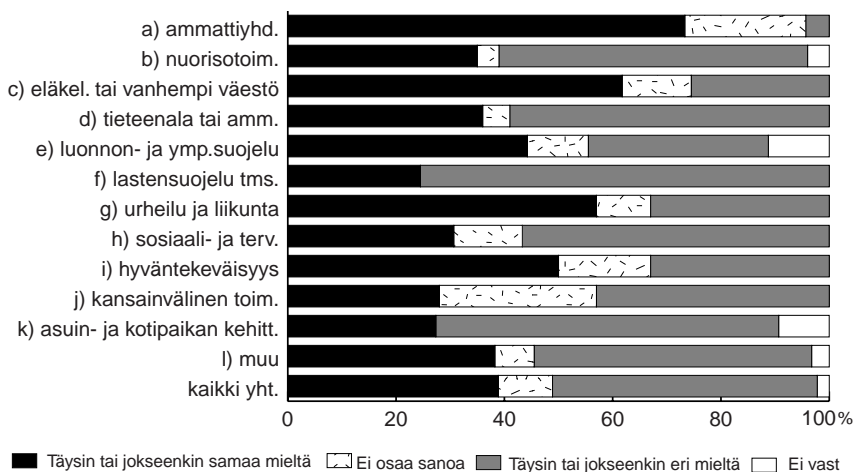
Myös niukahkot taloudelliset resurssit jarruttavat monissa, etenkin pienissä paikallisissa järjestöissä, sähköisen viestinnän käyttöönottoa. Paitsi laitehankintojen vuoksi, monet mieltävät sähköisen viestinnän olevan kallista myös sinänsä:

”Kaikilla ei ole varaa tietokoneisiin ja nettiyhteyksiin tai kännyköihin. Käytämme siis myös perinteistä postia”.

”Monilla kyläyhdistyksillä ei ole taloudellisia mahdollisuuksia laitteistojen hankintaan. Ylläpitoon voisi resursseja löytyä”.

”Monet hienot viestintämuodot vaativat hinnakkaita teknisiä vempaimia. Se eriarvoistaa. Opiskelijoille ja työttömille tietokoneet ja kännykät käyvät kalliiksi”.

”Tekstiviestit, kännykät ja mobiilipuoli yleensä on liian kallista tällä hetkellä yleiseen käyttöön. Seuran asiat eivät ole niin kiireellisiä että niitä pitäisi kännykällä hoitaa”.

Kuvio 9: Väittämän ”Järjestön viestinnän kehittämiseen on olemassa taloudellisia resursseja” kanssa täysin tai jokseenkin samaa mieltä olleiden, täysin tai jokseenkin eri mieltä olleiden sekä kantaaottamattomien vastaajien prosenttiosuudet.

Muut viestintään liittyvät laitteet

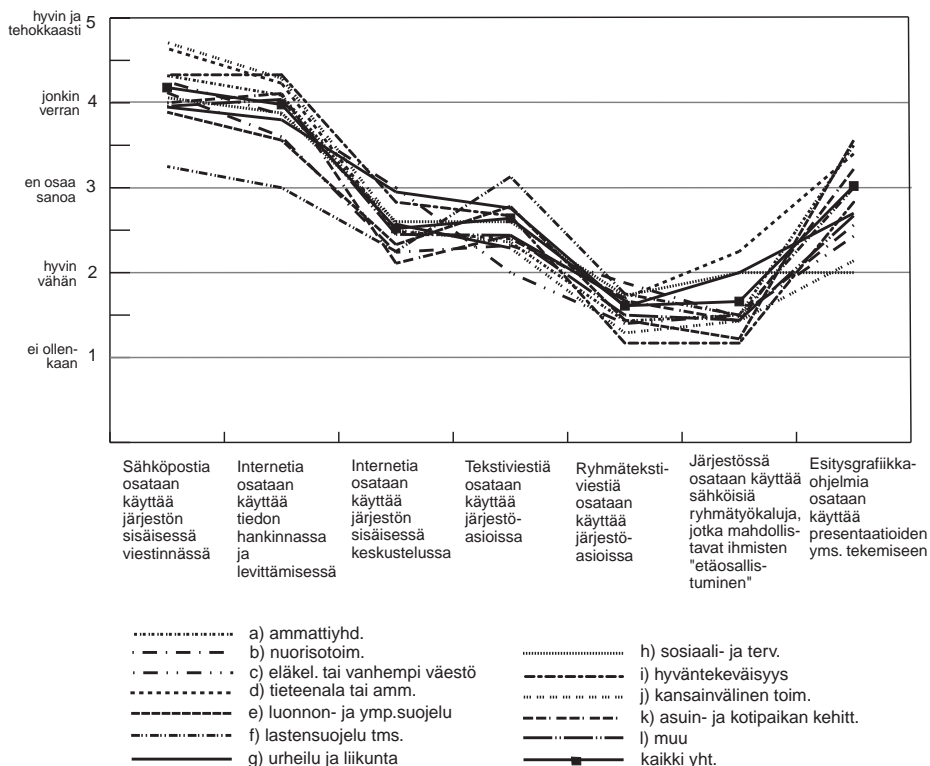
Muita viestintään liittyviä laitteita on järjestöjen käytössä vaihtelevasti. Tietokone (96 %) ja tulostin (94 %) löytyvät useimmista valtakunnallisista järjestöistä, kun taas esim. paikallistason luonnon- ja ympäristönsuojelujärjestöistä vain 67 %:lla, ja lastensuojelujärjestöistä 63 %:lla on järjestökäytössä oma tietokone ja tulostin.

Hieman yli 40 % järjestöistä kertoi varustukseensa kuuluvan kuvanlukijan (”skanneri”). Sen sijaan video- ja digitaalikamerat, videotykit ja videoiden editointilaitteet ovat jo varsin harvinaisia – niitä oli käytössä alle viidenneksellä vastanneista järjestöistä.

Osaaminen

Tulevaisuuden yhteiskunnassa kyky ja taito käyttää tieto- ja teleteknologiaa laitteineen ja palveluineen on verrattavissa jopa lukutaitoon. Niin työnteke, opiskelu, palvelut kuin kolmannen sektorin järjestötyökin siirtyvät tai ovat jo siirtyneet yhä enemmän verkkoihin. Toisaalta on myös niin – kuten Pekka Himanen (1995) asian kiteyttää: ”Ihmisiä, jotka eivät halua mukaan verkkokehitykseen, ei lukita jalkapuuhiin hapeämään”.

Seuraavaan kuvaan on koottu yhteenveto väittämäsarjasta, jossa järjestöt arvioivat omaa osaamistaan:

Kuvio 10: Sähköisten viestintävälineiden käyttöosaaminen järjestöjen itsensä arvioimana

Kuva osoittaa, että toimialojen välillä ei ole merkittäviä eroja siinä, miten erilaisia viestintävälineitä osataan käyttää; toimialakohtaiset käyrät noudattavat varsin yhte-neväistä linjaa. Sen sijaan viestintävälineiden väliset erot ovat selvät. Sähköpostia ja internetiä osataan käyttää keskimäärin varsin hyvin kaikilla toimialoilla, kun taas tekstiviesti, ryhmätekstiviesti ja sähköiset ryhmätyökalut ovat jokseenkin tuntemattomia lähes kaikille toimialaryhmille.

Viestintäteknologiaan ja tietokoneen käyttöön liittyvä osaaminen on järjestöissä enimmäkseen kunkin toimijan oman aktiivisuuden varassa. Luottamushenkilöiden joskus nopeakin vaihtuminen vähentää jossain määrin halukkuutta uusien viestintätapo-jen opetteluun. Lähes 70 % vastanneista järjestöistä ei ole järjestänyt toimijoilleen minkäänlaista koulutusta sähköpostin, internetin tms. käytöstä. Tietokoneen käyttöön tai sähköiseen viestintään perehtyneitä ”tukihenkilöitä” oli tutkimuksen mukaan käytet-tävissä vajaalla 60 %:lla järjestöistä.

”Järjestöt tarvitsevat tietotekniikassa paljon asiantuntija-apua. Hyviä ratkai-suja on tarjolla runsaasti, mutta kun tekniset laitteet pettävät, on avunsaanti todella vaikeaa. Soneran puhelinpalvelu auttaa kyllä tehokkaasti, mutta joskus tarvittaisiin koulutusta ”kädestä pitäen”.

Verkkojen ja tietotekniikan käyttöön liittyvinä ongelmina kuvattiin mm. ohjelmien yhteensopimattomuus ja palvelimien epäluotettava toimivuus.

Vanhempaan väestöön liittyvissä järjestöissä oppimiseen (ja motivoitumiseen) liit-tyviä ongelmia kuvattiin seuraavasti:

”Ikäihmisten (=jäsenkunta) kyky eläytyä uusiin asioihin on melko heikko”.
”Järjestömme jäsenistä huomattava osa on yli 80-vuotiaita. Heistä vain muu-tamilla on mahdollisuutta ja halukkuutta sähköisten viestimien käyttöön”.
”Jäsenistön jäsenten keski-ikä on yli 50 vuotta ja suurin osa nykyisistä jäse-nistä ei koskaan todennäköisesti tule opettelemaan tietokoneen käyttöä”.

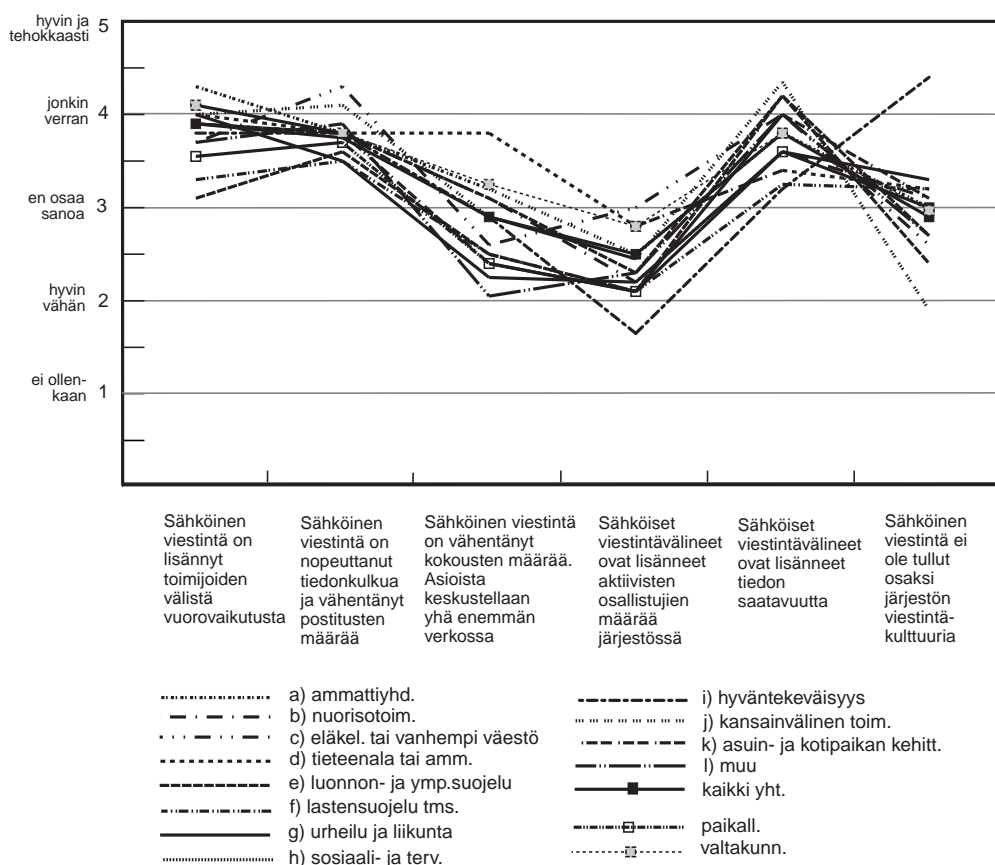
Motivaatio

Tässä luvussa tarkastellaan järjestöjen motivaatiota viestinnän kehittämiseen. Moti-vaatio-teemaa lähestytään mm. tarkastelemalla miten järjestöissä on koettu jo tapah-tuneet viestinnälliset muutokset, ts. onko sähköisen viestintä lisännyt järjestön sisäis-tä, eri toimijoiden välistä vuorovaikutusta. Lopuksi esitellään käytännöllisten esimerk-kitapausten valossa järjestöjen kiinnostusta erilaisia viestintäpalveluratkaisuja kohtaan.

Kokemukset sähköisen viestinnän aiheuttamista muutoksista organisaatio-kulttuurissa

Suurimmat sähköisen viestinnän tuomat hyödyt ovat kyselyn mukaan:

- nopeutunut tiedonkulku
- lisääntynyt (ja nopeutunut) tiedon saatavuus
- lisääntynyt vuorovaikutus.

Kuvio 11. Kokemukset sähköisen viestinnän aiheuttamista muutoksista organisaatio kulttuurissa keskiarvoina tarkasteltuna. (n=177).

Toimialojen väliset erot ovat tässäkin kohden vähäisiä. Suurin hajonta on väittämän ”Sähköinen viestintä on vähentänyt kokousten määrää. Asioista keskustellaan yhä enemmän verkossa” kohdalla. Tieteenalaan liittyvissä ammateissa järjestön sisäistä keskustelua on siirretty yhä enemmän verkkoon. Näissä järjestöissä useimmat toimijat ovat korkeasti koulutettuja ja heillä on todennäköisesti muiden toimialojen toimijoita paremmat valmiudet viestiä verkoissa. Toisaalta tieteenalaan liittyvä toiminta on luonteeltaan hyvin ”verkkokelpoista” ja keskustelupainottunutta: Tutkimuksista, tutkimustuloksista ja ideoista käydään keskustelua, asioita argumentoidaan puolin ja toisin, niistä jopa väitellään.

Eläkeläisiin tai vanhempaan väestöön liittyvissä järjestöissä kasvokkain tapahtuva vuorovaikutus ja toinen toisensa näkeminen on tärkeää, eikä sotia ennen syntynyt sukupolvi omaa muutenkaan samoja sähköisen viestinnän valmiuksia kuin myöhempi, vielä työelämässä olevat sukupolvi.

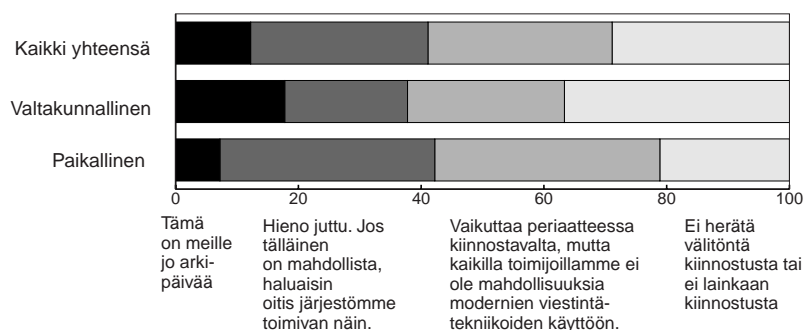
Sähköinen viestintä on siis lisännyt toimijoiden välistä vuorovaikutusta, mutta sen ei koeta lisänneen aktiivisten toimijoiden määrää sinänsä.

Arjen viestinnän visioita

Lopuksi testattiin järjestöjen kiinnostuneisuutta erityyppisten arjen viestintätilanteiden hoitamiseen sähköisen viestinnän keinoin. Esimerkeissä käsitellään ryhmättekstiviestiä, sähköpostia, intranetiä sekä yhdistyksen internet-pohjaista informaation hallintajärjestelmää.

Visio 1

Hallituksen seuraavan kokouksen kellonaikaa (tai esim. paikallisen urheiluseuran harjoituksia) joudutaan siirtämään tunnilla eteenpäin alkuperäisestä aloitusajasta. Puheenjohtaja tai sihteeri laittaa siitä lyhyen tiedotteen ryhmättekstiviestinä kaikille samanaikaisesti.

(n=165)

Jo viestintävälineiden käyttömahdollisuuksia ja -osaamista koskevissa luvuissa todettiin ryhmättekstiviestin olevan useimmille järjestöille varsin tuntematon viestintämuoto. Kaikista järjestöistä 12 % ilmoitti ryhmättekstiviestin olevan jo käytössä, ja 29 % pitää sitä järjestölleen houkuttelevana palveluna. Lisäksi kolmannes suhtautuu ryhmättekstiviestiin periaatteessa myönteisesti, mutta ei pidä jäsenistön valmiuksia riittävänä sen käyttöön:

"Ryhmättekstiviestiä ei osata käyttää - -".

"Ryhmättekstiviestin hinta halvemmaksi, kiitos!"

"Käyttäisimme mielellämme kautta linjan ryhmättekstiviestiä, mutta toki niin, että minun puhelimellani on ryhmä ja se nakuttaa teille laskua, internet-mutka on liikaa, en käytä!"

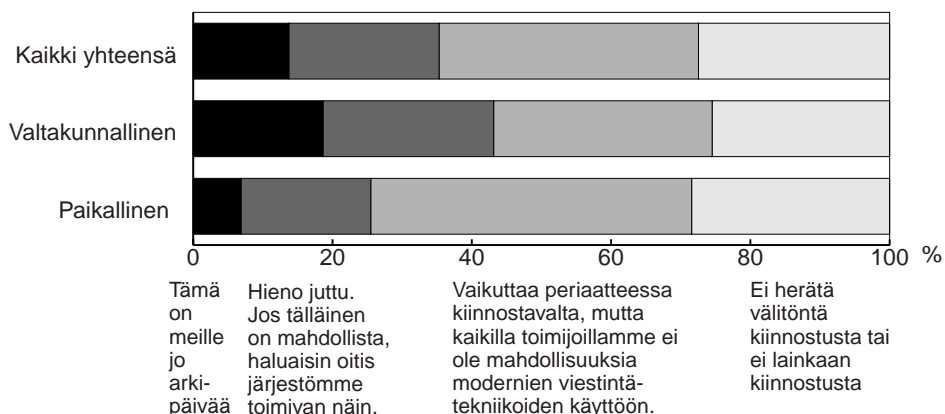
"Tarve on suoraan ryhmättekstiviestiin,---, mutta viestiä ne eivät ilman välittäjä osaa lähettää".

"Tekstiviestit ryhmille helpommiksi lähettää".

Tässä kohden valtakunnallisten ja paikallisten järjestöjen välinen ero näyttäytyy päinvastoin kuin yleensä tässä tutkimuksessa. Valtakunnallisista järjestöistä yli kolmanneksessa ryhmättekstiviesti ei herätä juurikaan tai ei lainkaan kiinnostusta, kun taas paikallisista kielteisesti siihen suhtautui noin viidennes. Ryhmättekstiviesti soveltuu parhaiten juuri paikallisiin, ad hoc -tyyppisiin viestintätilanteisiin.

Visio 2

Vuosikokouksen kokouskutsu liitteineen on saatu valmiiksi. Kutsu lähtee vastaanottajille yhdellä komennolla lähettäjän sähköpostiohjelman kautta ja vastaanottajien haluamalla tavalla: sähköpostina, faksina, GSM-tekstiviestinä tai Postin eKirjeenä. Sähköpostiosoitelista on tallennettu sekä faksinumeroita, sähköpostiosoitteita, GSM-matkapuhelinnumeroita että tavallisia postitusosoitteita. Aikaa ja vaivaa säästyy, kun kokouskutsuja ei tarvitse printata ja kopioida, sen jälkeen kuorittaa ja postittaa.

(n=165)

Kolmesta prosentista kaikista vastanneista järjestöistä käyttää jo nyt ”monipalvelusähköpostijärjestelmää”, jossa voidaan määrittää erilaisia viestin vastaanottotapoja: sähköpostina, faksina, GSM-tekstiviestinä tai Postin eKirjeenä. Reilu viidennes järjestöistä suhtautuu sovellukseen kielteisesti, ja loput vastanneista järjestöistä sijoittuvat näiden ääripäiden väliin.

Paikallistasolla on suhteellisesti eniten niitä järjestöjä, joissa periaatteellista kiinnostusta olisi, mutta joissa sähköposti- ja matkapuhelinverkoston vaillinaisuus tai liian korkea hinta ovat ainakin vielä ongelmia. Valtakunnallisissa järjestöissä kokousbyrokratia on usein myös hyvin muodollista ja sääntöihin sidottua:

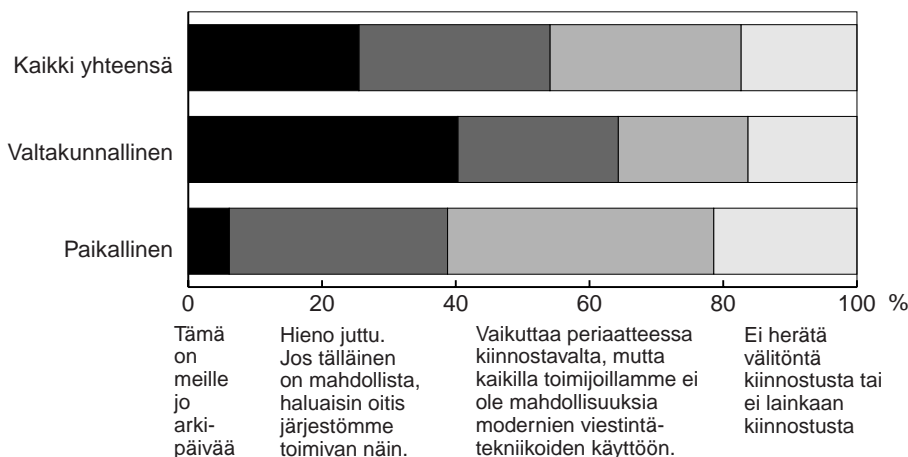
”Vuosikokouskutsut menevät joka tapauksessa paperikopioina. Voisivat tietysti mennä myös eKirjeenä, mutta ajansäästö ei näin pienessä jäsenkunnassa ole vielä niin merkityksellinen, että siihen kannattaisi ryhtyä.”

”Yhdistys kutsuu kokouksensa koolle sääntöjen edellyttämällä tavalla. Jos säännöissä ei mainita sähköistä vaihtoehtoa, se ei käy”.

”Jäsenistö vaatii esim. vuosikokouskutsujen postittamista konventionaalisessa postissa. Eli sähköinen versio vaatii vielä hieman totuttelua / juridisten sääntömuutosten tekemistä”

Visio 3

Yhdistykseen on tullut lausuntopyyntö jostakin paikallis- tai valtionhallinnossa käsitteillä olevasta asiasta. Seuraava hallituksen kokous on kuukauden kuluttua, ja lausunnon pitäisi olla hallinnossa ja kahden viikon kuluttua. Asia halutaan keskusteluttaa järjestön asiantuntijoilla ja hallituksen jäsenillä. Asiakirja laitetaan järjestön hallituksen ja asiantuntijoiden sisäiselle sähköpostilistalle tai intranetin keskustelupalstalle. Kommentit saatuaan lausuntoasiaa järjestön puolesta hoitava henkilö tekee niistä yhteenvedon ja laittaa lausuntoehdotuksen vielä kerran hallituksen hyväksyttäväksi. Lausunto on valmiina määräpäivään mennessä ja siitä on demokraattisesti keskusteltu kaikkien halukkaiden kesken.

(n=166)

Valtakunnallisista järjestöistä 40 % käyttää järjestön sisäisessä keskustelussa sähköpostia tai Intranetiä. Paikallisista järjestöistä vain 6 %:lla sähköinen keskustelu on jo arkipäivää. Esitetystä neljästä visiosta tämä herätti vähiten kielteisiä tunteita: Kaikista järjestöistä toimintatapaan suhtautuu kielteisesti vain 17 %. Kielteisyys saattaa kätkeytyä esim. seuraavantyyppisten mielenilmausten taakse:

”Olemme keskustelleet asiasta ja todenneet, että emme lähde enempää tuolle tielle vaan arvostamme henkilökohtaista fyysistä kohtaamista.”

”Kehitämme viestintäämme jatkuvasti, mutta jo nyt mielestämme ihan liikaa asioita hoidetaan kylmästi ja kasvottomasti tietokoneiden avulla. Emme usko, että lisääntyvä sähköisten viestintäratkaisujen käyttöönotto lisäisi tehokkuuttamme tai hyvinvointiamme.”

”Talossamme on juuri tehty sisäisen viestinnän selvitys. Sen tulos oli, että huolimatta sähköisistä välineistä suullisen viestinnän palavereita kaivattaisiin.”

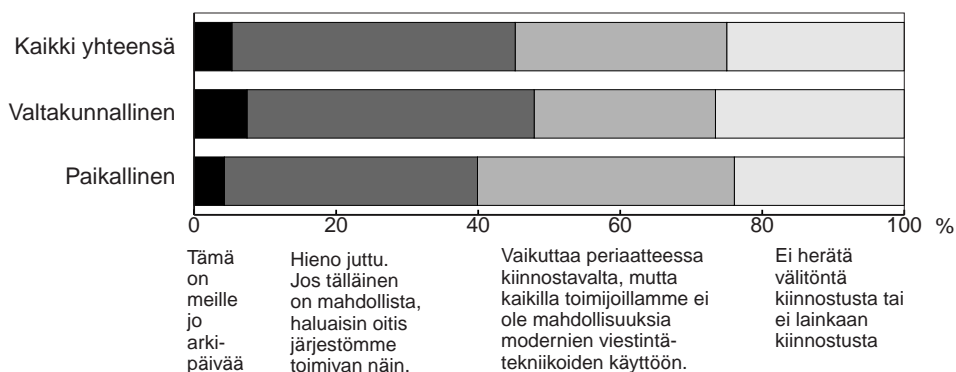
”Toimintamme on ihmiskeskeistä – välineitä ei juuri käytetä, tuskin tarvitaankaan.”

Osa valtakunnallisista järjestöistä käyttää sähköpostilistoja lähinnä tiedottamiseen, osassa sitä taas käytetään monipuolisesti myös ideointiin, kannanottojen työstämiseen ja yleiseen toiminnan suunnitteluun.

Paikallisissa järjestöissä verkkokeskustelu on usein ”vielä uutta, mutta kiinnostus kasvaa jatkuvasti”.

Visio 4

Yhdistyksen jäsenrekisteri, kirjanpito ja jäsenmaksujen maksaminen on yhdistetty yhteen internet-pohjaiseen ohjelmaan. Jäsen voi maksaa jäsenmaksunsa suoraan järjestön oman internet-palvelun kautta, ja maksu kirjautuu suoraan kirjanpito-ohjelmaan sekä jäsenrekisteriin, johon kirjautuvat myös jäsenen ajan tasalla olevat yhteystiedot. Jäsenille, jotka eivät ole maksaneet jäsenmaksuaan, lähtee automaattinen maksumuistutus, joko sähköpostilla tai Postin eKirjeenä. Niiden jäsenten jäsenmaksut, jotka eivät ole maksaneet internetin kautta, voidaan lisätä kirjanpito-ohjelmaan manuaalisesti. Järjestelmä pystyy tulostamaan myös tilinpäätöksen toimintavuoden päättyttyä automaattisesti.

(n=165)

Integroitu tieto- ja viestintäjärjestelmä on järjestöissä vielä hyvin harvinainen. Esimerkin tyyppinen järjestelmä on käytössä vain 5 %:lla kaikista järjestöistä. Sen sijaan kiinnostusta integroituja ratkaisuja kohtaan on sekä valtakunnallisissa (41 %) että paikallisissa (36 %) järjestöissä. Tähän on lisättävä vielä ”periaatteessa kiinnostuneet”, joilla käytännölliset esteet ovat rajoitteena. Ehdottoman kielteisesti visioon suhtautuu neljännes vastanneista järjestöistä.

Järjestöjen maksuliikennettä hoidetaan sähköisten pankkiyhteyksien (26 %) ja tili-toimistoilta ostettujen taloushallinnon palveluiden (6 %) kautta. Pankissa asioiden, maksuautomaatilla tai pankkisiirrolla maksaen ilmoitti järjestön laskuja maksavansa 7 % vastaajista. Näistä suurin osa kuului paikallisiin yhdistyksiin.

Järjestöillä on erilaisia, säännöllistä ylläpitoa vaativia rekistereitä. Niitä ovat lähinnä jäsen- ja jäsenyhdistysrekisteri, sidosryhmärekisteri ja asiakasrekisteri. Eri rekisterejä saattavat ylläpitää eri henkilöt, mm. rekisterinhoitaja, järjestösihteeri ja pienemmissä järjestöissä myös toiminnanjohtaja tai pääsihteeri.

Yhteenveto ja johtopäätökset

Tässä tutkimuksessa on tarkasteltu suomalaisen kolmannen sektorin eli kansalaisjärjestökentän viestintävalmiuksia erityisesti sähköisen viestinnän osalta liittymän, osaamisen ja motivaation kautta.

Tutkimuksen tarkoituksena on ollut saada näkemyksellistä tietoa siitä, mihin vaiheeseen järjestökenttä – kolmas sektori – sijoittuu suomalaisessa tietoyhteiskuntakehityksessä.

Tutkimuksen keskeiset tulokset

1. Järjestökenttä jakaantuu viestintävalmiuksien osalta kahteen erilaisessa asemassa olevaan ryhmään: suuriin valtakunnallisiin keskusjärjestöihin ja pieniin paikallisiin järjestöihin. Valtakunnallisissa järjestöissä viestintävalmiuksien kehittämiseen - eli laitteiston hankkimiseen, ylläpitämiseen ja niiden käytön kouluttamiseen on luonnollisestikin enemmän taloudellisia resursseja käytettävissä kuin pienissä paikallisissa järjestöissä.

Paikallistason järjestöissä taloudelliset reunaehdot tulevat nopeammin vastaan, eikä järjestö pysty hankkimaan kaikille toimijoille, ei välttämättä edes järjestölle, riittävästi laitteita – joissain tapauksissa ei edes tietokoneita. Sähköisen viestinnän hyödyntäminen riippuu pitkälti toimijoiden henkilökohtaisista valmiuksista eli kotona tai työpaikalla käytettävissä olevista tietokoneista, matkapuhelimista sekä internet- ja sähköpostiyhteyksistä.

2. Toimialakohtaiset erot olivat varsin pieniä, ja ne vaihtelevat eri kysymysten osalta siten, että yhdenkään tutkimuksessa kuvatun toimialan viestintävalmiuksia ei tällä otoksella voi kuvata muita selkeästi paremmiksi tai huonommiksi. Ammattiyhdistysliikkeellä sekä urheilu- ja liikuntajärjestöillä (ja -seuroilla) näyttäisi kuitenkin olevan jonkin verran muita toimialoja paremmat taloudelliset resurssit viestintänsä kehittämiseen.

3. Keskeiset viestintävalmiuksiin liittyvät ongelmat:

- sähköisten viestintien käyttö, mm. matkapuhelimet, sekä niihin liittyvät teksti- ja ryhmätekstiviestipalvelut koetaan kalliiksi – hinta;
- liittymien puutteellisuus kentällä - tehokkaaseen ja vuorovaikutukselliseen viestintään riittämätön sähköposti- ja matkapuhelinverkosto;
- puutteellinen osaaminen ja viestintävälineiden käytön tuki - tietämättömyys mahdollisuuksista (mm. ryhmätekstiviestistä).

Viitteet

1. Viherä 1999, 42
2. Helander 1998, 33.
3. Helander 1998, 34-35
4. Helander 1998, 51-52
5. Klausen & Selle 1996, 102-107, sit. Helander 1998, 47.

6. Helander 1998, 47.
7. Kinnunen & Laitinen 1998, 18; Siisiäinen 1998, 37-38.
8. Helander 1999, 16-17.
9. Helander 1999, 23.
10. Helander 1999, 27-28.
11. Helander 1999, 34-35.
12. Siisiäinen 1996, 41-43.
13. Helander 1999, 39-41.
14. Rifkin 1997, 284.
15. Ks. Myös Savolainen 1995, 57.
16. HS 9.2. 2001: ”Hakkeriaktivistien otteet kovenevat”
17. Lisätietoja osoitteesta: www.amnesty.org
18. Tutkimusekonomisista syistä satunnaisotannasta luovuttiin myös osoitetietojen hankkimisen työläyden takia. Patentti- ja rekisterihallituksen yhdistysrekisterin internet-sivuilla ei ole tällä hetkellä mahdollista saada yhdistysten osoitetietoja.
19. Mellin, Ilkka 1996, ss.41-47.
20. Kyläyhdistyksiä on Suomessa yli 3000. Lisätietoa kyläyhdistyksistä osoitteessa www.kyla-toiminta.fi.
21. Salamon & Anheier 1996, 10-21, sit. Helander 1999, 29-30.
22. Nämä prosenttiluvut saatu laskemalla kysymykseen 11 annetuista avoimista vastauksista, kuinka monta mainintaa eri maksutavat saivat ja vertaamalla lukuja kokonaisotokseen.

Lähteet

- Helander, Voitto (1999): Suomalainen kolmas sektori. Rakenteellinen erittelu ja kansainvälinen vertailu. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto. Hakapaino Oy, Helsinki.
- Helander, Voitto (1998): Kolmas sektori. Käsitteistä, ulottuvuuksista ja tulkinnoista. Gaudeamus.
- Helsingin Sanomat 9.2.2001: ”Hakkeriaktivistien otteet kovenevat.
- Kinnunen, Petri & Laitinen, Raimo (toim.) (1998): Näkymätön kolmas sektori. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki.
- Mellin, Ilkka (1996): Johdatus tilastotieteeseen. 1. kirja. Tilastotieteen johdantokurssi. Helsingin yliopisto. Tilastotieteenlaitos.
- Rifkin, Jeremy (1997). Työn loppu. WSOY, Porvoo.
- Rönneberg, Leif (1998): Hyvinvointi ja kolmas sektori. Teoksessa Kinnunen, Petri & Laitinen, Raimo (toim.): Näkymätön kolmas sektori. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki. ss. 10-22.
- Salamon, Lester M. & Anheier, Helmut K. (1996): The Emerging Sector: An Overview. Manchester: Manchester University Press. Siteerattu teoksessa Helander, Voitto (1999): Suomalainen kolmas sektori. Rakenteellinen erittelu ja kansainvälinen vertailu. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto. Hakapaino Oy, Helsinki.
- Savolainen, Veli-Antti & Himanen, Pekka (toim.) (1995): Kohtaamisyhteiskunta. Editat. Helsinki.
- Siisiäinen, Martti (1998). Vapaaehtoiset organisaatiot ja taistelu luokista. Teoksessa Kinnunen, Petri & Laitinen, Raimo (toim.): Näkymätön kolmas sektori. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki. ss. 23-40.
- Siisiäinen, Martti & Riikonen, Virve (toim.) (1996). Yhdistys 2000. Opintotoiminnan keskusliitto. Helsinki.
- Viherä, Marja-Liisa (1999): Ihminen tietoyhteiskunnassa – kansalaisten viestintävalmiudet kansalaisyhteiskunnan mahdollistajana. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, sarja A-1:1999: Turku.

Liite 1. Otokseen valitut järjestöt (415 kpl)

JÄRJESTÖN NIMI

Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura
Airakselan kylätoimikunta
Akava ry.
Alikylän-Känsälän Marttayhdistys r.y
Ammattikoulutuksen tutkimusseura
Amnesty International - Suomen osasto
Artrinki ry.
Auran Kirkonkulman kyläyhdistys ry.
Aurinkoteknillinen Yhdistys ry
Biodynaaminen yhdistys ry.
Common Suomi r.y.
Dodo – tulevaisuuden elävä luonto ry.
Elintarviketieteiden Seura
Eläkeliitto ry.
Eläkeläiset ry.
Elävän Ravinnon Yhdistys ry
Enon 4H-yhdistys ry.
Espoon Akilles ry.
Espoon Nuoret Ympäristösuojelijat ry.
Espoon Steiner-koulun kannatusyhdistys ry.
Evijärven Invalidit ry.
Haapaveden Uhanalaiset Työttömät ry
Halikon 4H-yhdistys
Halivaaran kylätoimikunta
Hallinnon Tutkimuksen Seura
Halolanmäen kylätoimikunta ry.
Halolanmäen Nuorisoseura ry.
Hartolan Työttömät ry
Hattuvaaran kylätoimikunta
Hauhon 4H-yhdistys
Haukiputaan työttömät ry
Hausjärven 4H-yhdistys
Helsingin 4H-yhdistys ry
Helsingin Akateemiset Naiset ry.
Helsingin Invalidien yhdistys ry.
Helsingin Kalevalaiset Naiset ry.
Helsingin kansainvälisen koulun kannatus-
yhdistys ry.
Helsingin Kuurojen yhdistys ry.
Helsingin Montessori-koulun kannatus-
yhdistys ry.
Helsingin Opiskelijoiden YK-yhdistys
Helsingin ranskalais-suomalaisen koulun
ystävät
Helsingin työttömät ry.
Hengitys ja Terveys ry.
Hervannan Seudun työttömät ry.
Hiisijärvi ry.
Hoitotieteiden tutkimusseura ry.
Huhuksen Martat ry.
Hyvinkään Hiihtäjät ry.

Iisalmen Luonnon Ystävien Yhdistys ry.
Ikonvaaran kylätoimikunta
Ilomantsin Metsänhoitoyhdistys ry.
Ilomantsin Metsänhoitoyhdistys ry.
Ilomantsin Urheilijat ry.
Infektiotautien tutkimusyhdystys
Informaatiotutkimuksen yhdistys (ITY)
Invalidiliitto ry.
Ivalon seudun työttömät ry.
Joensuun 4H-yhdistys
Joensuun Marttayhdistys ry.
Jokijärven kyläseura ry.
Jokilaakson Jobittomat ry.
Jokisivun kylätoimikunta
Jormuan kylä- ja asukas yhdistys ry.
Jyvässeudun kuluttajakompassi ry.
Järvenpään 4H-yhdistys
Järvenpään Suzukiyhdistys ry.
Järvenpään ympäristöyhdistys ry.
Kainuun Näkövammaiset ry
Kajaanin Hiihtäjät ry.
Kalajokilaakson Golf ry.
Kalevalaisten naisten liitto ry.
Kallialan seudun kyläyhdistys
Kankaanpään Urheilijat ry.
Kansainvälinen Naisten Tapaamispaikka ry
Kansainvälinen vapaaehtoistyö ry.
Karhunpään kylätoimikunta
Karinaisten kylätoimikunta
Karjalan Kirkon seudun kylätoimikunta
Karjalan Laajoen Marttayhdistys ry.
Karjalohja-Sammatin 4H-yhdistys
Karttulan Marttayhdistys ry.
Karttulan Urheilijat ry.
Karttulan-Tervon 4H-yhdistys
Kasvun ja vanhenemisen tutkijat
Kasvun ja vanhenemisen tutkijat
Kauhajoen Karhu ry.
Kaupunkipuutarhurien seura ry.
Kaustisen kirkonkylän Marttayhdistys ry.
Kaustisen kotiseutuyhdistys ry.
Kaustisen Musiikkilukion tuki ry.
Kaustisen Nuorisoseura ry.
Kaustisen Pohjan-Veikot ry.
Kaustisen Yrittäjänaiset ry.
Kehitysyhteistyön palvelukeskus - KEPA ry.
Keiteleen työttömät ry.
Kemijärven 4H-yhdistys ry
Keski-Pohjanmaan Keskustanaiset ry.
Keski-Pohjanmaan Keskustanuoret
Keski-Suomen Martat ry.
Keski-Uudenmaan mielenterveysseura

Keskuskoulun vanhemmat ry.
 Kirjallisuudentutkijain Seura
 Kiteen 4H-yhdistys
 Kiteen seudun mielenterveysseura
 Koillismaahan Kyläkehittäjät ry.
 Kokkolan Nuoret Luonnontästävät ry.
 Kokoomuksen Nuorten Liitto ry.
 KOPEDA - Kotitalouspedagogiopiskelijat ry.
 Korpilahden luonnonsuojeluyhdistys ry.
 Kristillinen Eläkeliitto ry
 Kuhmon 4H-yhdistys
 Kuhmon kamarimusiikin kannatusyhdistys ry.
 Kuhmon mielenterveysseura
 Kuumon työttömien yhdistys ry.
 Kunnasniemen kyläseura ry.
 Kunta-alan Ammattiliitto ry.
 Kuopion seudun mielenterveysseura -
 Hyvä Mieli
 Kurikan ryhti ry.
 Kuusamon 4H-yhdistys ry.
 Kuusamon Pallo-Karhut ry.
 Kymenlaakson mielenterveysseura
 Köyhäjoen Marttayhdistys ry.
 Lakeuden mielenterveysseura
 Lappeenrannan mielenterveysseura
 Lapuan Virkiä ry.
 Lempäälän 4H-yhdistys
 Lions-Club Alavus ry.
 Lions-Club Joensuu / Kalevaiset ry.
 LionsClub Karhula ry.
 Lions-Club Kaustinen ry.
 Lions-Club Kemi - Meripuisto
 Lions-Club Kokemäki
 Lions-Club Kuopio / Petonen
 Lions-Club Lahti Ankkuri
 Lions-Club Lappeenranta Rakuuna
 Liperin 4H-yhdistys
 Lohjan seudun mielenterveysseura
 Luonto-liitto ry.
 Luopioisten-Pälkäneen 4H-yhdistys
 Luvemäen kylätoimikunta
 Länsi-Pohjan Epilepsia-yhdistys ry.
 Maa- ja kotitalousnaisten keskus ry.
 Maailmankauppojen liitto ry
 Mannerheimin lastensuojeluliitto ry.
 Martta-liitto ry.
 Metsäalan Toimihenkilöliitto – METO ry
 Mikkelin seudun mielenterveysseura ry.
 MLL:n Halikon paikallisyhdistys
 MLL:n Hangon yhdistys
 MLL:n Hämeenlinnan paikallisyhdistys
 MLL:n Ilomantsin paikallisyhdistys ry.
 MLL:n Itä-Koitereen osasto
 MLL:n Ivalon yhdistys
 MLL:n Joutsenon paikallisyhdistys
 MLL:n Jämsän yhdistys

MLL:n Karstulan paikallisyhdistys
 MLL:n Karttulan paikallisyhdistys
 MLL:n Kaustisen osasto ry.
 MLL:n Kellokosken yhdistys
 MLL:n Kemin yhdistys
 MLL:n Keuruun paikallisyhdistys
 MLL:n Kittilän yhdistys
 MLL:n Lahden paikallisyhdistys
 MLL:n Marttilan paikallisyhdistys
 MLL:n Muuramen paikallisyhdistys
 MLL:n Mynämäen paikallisyhdistys
 MLL:n Rengon yhdistys
 MLL:n Turun yhdistys
 MLL:n Tyrvään-Vammalan osasto
 Mynämäen Asemanseudun kylätoimikunta
 Mynämäen Suunnistajat -52 ry.
 Mynämäen Toverit ry.
 Naisjärjestöjen keskusliitto ry.
 Naisten Valmiusliitto ry.
 Niemisen kyläyhdistys ry.
 Nikulan Marttayhdistys ry.
 Nivalan 4H-yhdistys ry.
 Nivalan Nuorisoseura ry.
 Nivalan Reuma ja Tules ry.
 Nivalan seudun Invalidit ry.
 Nivala-Pesis ry.
 Nuoren Voiman Liitto
 Nuori Suomi
 Nuoridraama ry
 Nuorten Keskus ry.
 Nuorten Kotkain Keskusliitto ry.
 Nuorten Lääkärien Yhdistys ry.
 Nuorten palvelu ry
 Nuortenkuoro Cantendo ry.
 Omaiset Mielenterveystyön tukena ry.
 Oranssi ry
 Oulun luonnonsuojeluyhdistys ry.
 Oulun seudun mielenterveysseura
 Outokummun alueen mielenterveysseura
 Paltamon luonto ry.
 Pelastakaa Lapset ry.
 Pellon 4H-yhdistys
 Perhönjokilaakson Sydänyhdistys ry.
 Porin mielenterveysseura ry.
 Porin Opettajien Ammattiyhdistys ry
 Porin seudun Steiner-koulun kannatus-
 yhdistys ry.
 Porthan-seura
 Porvoon Seudun 4H-yhdistys
 Postiliitto ry.
 Puutarhaliitto ry.
 Pyhäselän mielenterveysseura
 Päijät-Hämeen mielenterveysseura ry.
 Rahkion kylätoimikunta
 Rakennustaitteen seura
 Rauman seudun mielenterveysseura

Reilun kaupan edistämisyhdistys ry.
 Rintamaveteraaniliitto ry.
 Rovaniemen mielenterveysseura ry.
 Rovaniemen seudun Steiner-päiväkodin
 kannatusyhdistys ry.
 Salon seudun mielenterveysseura
 Savonlinnan seudun mielenterveysseura ry.
 Sodankylän luonnonsuojeluyhdistys ry.
 Sonkajan kyläyhdistys ry.
 Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry.
 Sosiaalidemokraattiset nuoret ry.
 Spr-Kankaanpään osasto
 Steiner-koulun tuki ry.
 Steiner-pedagogiikan seura ry.
 Stormin seudun kyläyhdistys ry.
 Suomalainen lääkäriseura Duodecim ry.
 Suomalais-Venäläisen koulun kannatus-
 yhdistys ry.
 Suomen 4H-liitto ry.
 Suomen Aikidoliitto ry.
 Suomen Akateemisten Naisten liitto ry.
 Suomen Antropologinen Seura
 Suomen Apteekkariliitto ry.
 Suomen Aromaterapeutit ry.
 Suomen Asianajajaliitto
 Suomen Audiovisuaalisen alan tuottajat ry.
 Suomen Autismiyhdistys ry.
 Suomen Baseball- ja Softballiliitto ry.
 Suomen Dementiahoitoyhdistys ry.
 Suomen Diabetesliitto ry.
 Suomen Eläinlääkäriliitto ry.
 Suomen Englanninopettajat ry.
 Suomen Fysioterapeuttiliitto ry.
 Suomen Fyysikkoseura ry.
 Suomen Golfliitto
 Suomen Hammaslääkäriliitto ry.
 Suomen Hammaslääkäriseura
 Suomen Hiihtoliitto ry.
 Suomen historiallinen seura ry.
 Suomen Homeopaatit ry.
 Suomen Ilmailuliitto ry.
 Suomen Journalistiliitto
 Suomen Jääkiekkoliijat ry.
 Suomen Jääkiekkoliitto ry.
 Suomen Jääpalloliitto ry.
 Suomen kalakauppiaaliitto ry.
 Suomen kanoottiliitto ry.
 Suomen Kansanmusiikkiliitto ry.
 Suomen Kansanterveysyhdistys ry.
 Suomen kanttori-urkuriliitto ry.
 Suomen kasvat- ja perheneuvontaliitto ry.
 Suomen Kauppaopettajat ry.
 Suomen kauppaopiskelijain liitto ry.
 Suomen kehitysvammaisten liikunta ja
 urheilu ry.
 Suomen Keilailuliitto ry.
 Suomen Kelloseppäliitto ry.
 Suomen Kemistiliitto ry.
 Suomen Keskusshakkiliitto ry.
 Suomen Kieltenopettajain liitto SUKOL ry.
 Suomen Kirjailijaliitto ry.
 Suomen Kirkkomusiikkiliitto ry.
 Suomen kirurgiyhdistys ry.
 Suomen Koripalloliitto ry.
 Suomen Koripalloliitto ry.
 Suomen Kosmetologien Yhdistys ry.
 Suomen Kultaseppien Liitto ry.
 Suomen Kuluttajaliitto ry.
 Suomen kuntahoitajayhdistys ry.
 Suomen kuntourheiluliitto ry.
 Suomen Kuurojen liitto ry.
 Suomen Kuurojen Urheiluliitto ry.
 Suomen Kuvanveistäjäliitto ry.
 Suomen Kylätoiminta ry.
 Suomen Käsipalloliitto ry.
 Suomen Kättilöliitto ry.
 Suomen kääntäjien ja tulkkien liitto ry.
 Suomen Laivanpäällystöliitto ry.
 Suomen Liikunta ja Urheilu SLU ry.
 Suomen Lions-liitto Ry
 Suomen Logistiikkayhdistys r.y.
 Suomen lukiolaisten liitto ry.
 Suomen luonnonsuojeluliitto ry.
 Suomen Lääkäriliitto ry.
 Suomen Maisema-arkkitehtiliitto MARK ry.
 Suomen Mielenterveyshoitajaliitto ry.
 Suomen Mielenterveysseura ry.
 Suomen musiikkiteollinen seura
 Suomen Muusikkojen liitto ry.
 Suomen Nuorisopsykiatrinen yhdistys ry.
 Suomen Nuorisoseurojen liitto ry.
 Suomen Nuorisoyhteistyöyhdistys
 Allianssi ry.
 Suomen Näyttelijäliitto ry
 Suomen Opettajaksi Opiskelevien Liitto
 SOOL ry
 Suomen Osteoporoosiyhdistys ry.
 Suomen Pakkausyhdistys ry.
 Suomen Pakolaisapu ry.
 Suomen Palloliitto ry.
 Suomen Palomiesliitto SPAL ry.
 Suomen Paperi-Insinöörien yhdistys ry.
 Suomen Partiolaiset ry.
 Suomen Punainen Risti
 Suomen Pääomasijoitusyhdistys ry.
 Suomen Radioamatööriiliitto ry.
 Suomen Rakennusinsinöörienliitto ry.
 Suomen Ratsastajainliitto ry.
 Suomen Rauhanpuolustajat ry.
 Suomen Rehtorit ry.
 Suomen Reumaliitto ry.
 Suomen Rottweileryhdistys ry.

Suomen Runoilijaliitto ry.
 Suomen Ruotsinopettajat ry.
 Suomen Ruskaliitto ry.
 Suomen Ryhmäpsykoterapia ry.
 Suomen Röntgenhoitajaliitto ry.
 Suomen Sadankomitealiitto ry.
 Suomen Sarjakuvaseura ry.
 Suomen Selkäliitto ry.
 Suomen Sijoitusrahastoyhdistys ry.
 Suomen Silmälääkäriyhdistys ry.
 Suomen Silmäoptikkojen Liitto ry.
 Suomen Sotaveteraaniliitto ry.
 Suomen Sukututkimusseura
 Suomen Sulkapalloliitto ry.
 Suomen Suunnistusliitto ry.
 Suomen Suzuki-yhdistys ry.
 Suomen Sydänliitto ry.
 Suomen Sähkötekniikkojen Liitto ry.
 Suomen Säveltäjät ry.
 Suomen Taidegraafikot ry.
 Suomen Taidemaalariliitto ry.
 Suomen Taideyhdistys ry.
 Suomen Taiteilijaseura ry.
 Suomen Taitoluisteliitto ry.
 Suomen Tanssinopettajain liitto - STOL ry.
 Suomen Tanssitaiteilijain liitto ry.
 Suomen Tennisliitto ry.
 Suomen Teollisuustoimihenkilöiden
 liitto ry.
 Suomen Tiedottajien liitto ry.
 Suomen Toimintaterapeuttiliitto ry.
 Suomen Tuotannonohjausyhdistys STO ry.
 Suomen Turkkurien liitto ry.
 Suomen Tuulivoimayhdistys ry.
 Suomen Työväen Urheiluliitto ry.
 Suomen Uimaliitto ry.
 Suomen UNICEF-yhdistys ry.
 Suomen UNIFEM ry
 Suomen Urheilukalastajain liitto ry.
 Suomen Urheiluliitto ry.
 Suomen Vaatturiliitto ry
 Suomen Vakuutusmeklariliitto ry.
 Suomen Valjakkourheilijoiden liitto ry.
 Suomen Valokuvaajien liitto ry.
 Suomen Valokuvataiteilijoiden liitto ry.
 Suomen Valtiotieteilijöiden liitto ry.
 Suomen Vammaisten lasten tuki ry.
 Suomen Vanhempainliitto ry.
 Suomen Veneilyliitto ry.
 Suomen Verhoilijamestareiden liitto ry.
 Suomen Veteraaniurheiluliitto SVU ry.
 Suomen Viherympäristöliitto ry.
 Suomen Voimisteluliitto ry.
 Suomen YK-liitto ry
 Suomen Ylioppilaskuntien liitto SYL ry.
 Suomen Ympäristökasvatuksen seura ry.
 Suomenlahden Uistelijat ry.
 Suomenjoen Kalevalaiset Naiset ry.
 Suomenjoen kunnallisvirkamiesyhdistys r.y.
 Suomenjoen Nuorisoseura ry.
 Suomenjoen seudun Marjanviljelijäin
 yhdistys ry.
 Suomenjoki-seura
 Suunnistusseura Rapsu ry.
 Syvänniemen kyläyhdistys
 Syvänniemen Nousu ry.
 Taidekäsityöläiset TAIKO ry.
 Taivalkosken 4H-yhdistys
 Tampereen Rudolf Steiner-päiväkodin
 Kannatusyhdistys.
 Tampereen Steiner-koulun kannatusyhdistys
 Tehy ry.
 Teisko-Tampereen 4h-Yhdistys
 Teknisten liitto ry.
 Tekstiili- ja vaateustyöväen liitto
 Teollisuuden Toimihenkilöiden
 Neuvottelujärjestö ry.
 Terveyden edistämisen keskus ry.
 Teuvan Rivakka ry.
 Tornion 4H-yhdistys ry
 Tulevaisuuden tutkimuksen seura ry.
 Tuupovaara-seura ry.
 Työttömien Valtakunnallinen Yhteis-
 toimintajärjestö ry
 Vaasan ympäristöseura ry.
 Valtimon 4H-yhdistys
 Vammalan ja Aetsän 4H-yhdistykset
 Vammalan Seudun voima ry.
 Vanhusten palvelutaloyhdistys ry.
 Vanhusten turva ry.
 Vanhustyön keskusliitto ry.
 Vegaaniliitto ry.
 Velkuan Kummeli ry.
 Vihdin mielenterveysseura
 Vihreät nuoret ja opiskelijat ry.
 Viitasaaren mielenterveysseura
 Vintturin ja Tastulan Kyläyhdistys ry.
 Vuorimiesyhdistys - Bergsmannaföreningen
 Yhteiskuntatieteellisen ympäristötutki-
 muksen seura ry.
 Ylimetsäkylän (Vintturin) Nuorisoseura ry.
 Ympäristöasiantuntijoiden keskusliitto ry.
 Ympäristötalousyhdistys ry.
 Yrittäjänäisten keskusliitto ry.

Tasapainoinen tietoyhteiskuntakehitys edellyttää uusien toimintamallien kehittämistä, verkostumista ja yhteistoimintaa myös pienten ja mikroyritysten piirissä. Suomen yrityksistä alle 5 hengen yrityksiä on 86 %. Heillä on selvästi heikommät viestintävalmiudet kuin suuryrityksillä. Pienyrittäjät eivät voi yksin muuttaa toimintatapojaan, sillä eivät he, niin kuin ei kukaan, viesti yksin. Pienyrittäjien kilpailukyvyyn säilyminen ja verkostomainen toiminta edellyttää niiltä aivan uudenlaisia valmiuksia. Verkostosihteeri/verkostopartneri on idea uudesta ammattikunnasta sekä siitä, miten koulutus hoidetaan ja millaiset työvälineet verkostosihteeri/partneri tarvitsee. Oheinen artikkeli on julkaistu Yrittäjänaiset -lehdessä 4/2001. Verkostosihteeri koulutus alkoi Tampereen kauppaoppilaitoksessa syksyllä 2002.

Verkostopartneri

Marja-Liisa Viherä

Taustaa

Tietoyhteiskuntakehitys

Tietoyhteiskuntaa voidaan tarkastella monin tavoin. Koko käsite voidaan kyseenalaisistaa. Kuitenkin sana on juurtunut poliittiseen, taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen keskusteluun ja sen avulla voidaan jäsentää tapahtuvaa kehitystä. Manuel Castells ja Pekka Himanen listaavat seitsemän haastetta suomalaisen tietoyhteiskunnan kehittämiseksi (Castells & Himanen: Suomen tietoyhteiskuntamalli, SITRA, 2000). Ensimmäiseksi he mainitsevat vanhan ja uuden talouden välisen jaon. Suomessa uusi talous toimii vain IT-klusterin lisäksi rahoitussektorilla sekä on kehittymässä informaatiotekniikan ja hyvinvointisovellusten – e-terveys ja e-oppiminen – alueella, toteavat Castells ja Himanen. Uusi talous ei tarkoita, että informaatiotekniikkaa käytetään vain teollisuusalan tai kaupan toiminnassa, vaan että yritysraenteet ovat muuttuneet verkostomaisiksi informaatiotekniikan avulla.

Informationalisaatio ei suinkaan rajoitu vain IT-teollisuuteen vaan hyvinkin perinteisten alojen, kuten käsityön, tulevaisuus voi olla informaation luominen eli sellaisten tuotteiden kehittäminen, jossa symbolinen taso on erittäin vahva, kuten käsin tehty, muodikas, alkuperäinen, räätälöity jne. Informaatiotekniikkaa voidaan käyttää hyväksi monella tapaa, kuten markkinoinnissa, myynnissä ja yritysten verkostoitumisessa.

Tähän samaan asiaan, eli informaatiotekniikan sovellusten lisäämiseen perinteisillä aloilla kiinnittää huomioita Tietoyhteiskunta-asian neuvottelukunta raportissaan hallitukselle 20.6.2001. Neuvottelukunnan ensimmäinen suositus käsittää tieto- ja viestintätekniikan laajentamista kaikilla tuotantoaloilla talouskasvun edellytysten turvaamiseksi. Neuvottelukunta toteaa, että tuottavuuskehityksessä ei niinkään ole kyse laitteistojen tai ohjelmistojen saatavuudesta vaan toiminta- ja työskentelytapojen uudistamisesta kaupallisesti ja toiminnallisesti mielekkäällä tavalla.

Neuvottelukunta on siis samoilla jäljillä kuin Castells ja Himanen. Yhtä mieltä ollaan siitä, että nyt on aika katsoa, miten tieto- ja viestintätekniikkaa hyödynnetään niillä aloilla, missä sitä ei vielä ole tehty. Kyse ei yksinomaan oman toiminnan ja ydinosaamisen kehittämisestä vaan uusien toimintamallien luomisesta, aidosta verkostumisesta ja yhteistoiminnasta.

Tietotyö ja työelämän muutos kirjassaan professorit Raimo Blom, Harri Melin ja Pasi Pyöriä (Gaudeamus, 2001) ovat tutkineet mm. sähköpostin ja internetin hyödyntämistä yrityksissä. Tietotyötä tekevien joukossa niiden käyttö on korkea, sen sijaan muiden alojen ei lainkaan. Samoin he ovat havainneet, että kaikkein pienemmissä, alle 5 hengen yrityksissä sähköpostin ja internetin käyttäjiä vain puolet siitä mitä isommissa yrityksissä. Verkostuminen ja uudet toimintatavat eivät ole mahdollisia ilman uusia viestintätapoja. Miten nyt pienet, perinteisiä aloja edustavat mikroyritykset pysyvät muuttamaan toimintatapojaan ja kilpailemaan isojen kanssa tietoyhteiskunnan taloudessa, missä kohta lähes kaikki toiminta: laskutus, markkinointi, tilaukset jne. on siirtynyt digitaaliseksi verkostoihin? Miten yksi ihminen ehtii kehittää omaa ydinosaamistaan, tuottaa uusia esineitä, palveluja, tuotteita ja samanaikaisesti opetella ja oppia uudet toimintatavat? Eikö tässä ole yhden ihmisen harteille laskettu liian suuri taakka? Suomen yrityksistä pieniä, alle 5 hengen yrityksiä on 86% . Niiden työllistämisaikutus on jo melkoinen, parinkymmenen prosentin luokka (17 %) Yksittäisillä ammatinharjoittajilla on tietotekniikan käytön suhteen samat ongelmat kuin mikroyrityksillä.

Tietoyhteiskunnan varjopuoli on myös perinteisten tietoammattilaisten, kuten pankin, IT-alan, yritysten jne. naispuolisen toimistotyöntekijöiden työn automatisointi ja sen seurauksena irtisanominen. Meillä on siis kaksi ongelmaa saman asian ympärillä: yhtäältä työn alle nääntyvät pienyrittäjät ja ammatinharjoittajat, joiden toimintatapojen tulisi uudistua sekä toisaalta työttömiksi jääneet tietoammattilaiset.

Voidakseen toimia uudessa taloudessa ja uusissa toimintatavoissa pienyritys tarvitsee avukseen viestintävalmiuksia: pääsyä verkkoihin, taitoja käyttää niitä sekä motivaatioita toimia uudella tavalla. Pienyrittäjä ei kuitenkaan yksin voi muuttaa toimintatapojaan, verkostua ja käyttää siihen tietotekniikkaa. Yrittäjä, niinkuin ei kukaan, ei viesti yksi. Em. Blom, Melin, Pyöriä tutkimuksessakin todetaan, että suuryritysten sähköpostissa suurin osa on yhtäältä yrityksen sisäistä ja toisaalta suuntautuu ulkomaille. Suuryrityksillä on ollut luontainen tie edetä verkostomaiseen tapaan toimia – ainakin yrityksen sisällä ja kansainvälisesti. Missä on pienyritysten sisäinen toiminta? Tietenkin pienyritysten omassa keskuudessa. Kansainvälisyys vaatii toisilta pienyrityksiltä ulkomaille verkostomaista toimintaa ja viestintävalmiuksia. Pienyritysten keskeinen verkostomainen toiminta kasvattaa niiden sosiaalista pääomaa ja luo edellytyksiä elinvoimaiselle yritystoiminnalle.

Idea

Luodaan uusi ammattikunta: verkostosihteeri- verkostopartneri (rakkaalla lapsella on vielä monta nimeä) Verkostopartnerin tehtävänä on tuoda pienyrityksille ne samat toimintaedellytykset kuin isoillakin on. Mielikuva verkostopartnerista muistuttaa taiteilijoiden manageria, mutta verkostomaisesti yhdessä toimien. Verkostopartnerit muodostavat verkoston sekä keskenään että pienyrittäjien kesken.

Uuden ammattikunnan syntyminen lähtee parhaiten liikkeelle kouluttamalla uusia työntekijöitä, opettamalla yrittäjiä ja yksityishenkilöitä tietoasiakkaisiksi tuomalla yrittäjien ongelmat verkostopartnerien koulutusmateriaaliksi. Samalla yhteistyö ja luottamus verkostopartnerien ja yrittäjien kesken syntyy ja kasvaa.

Esimerkiksi matkailu-, palvelu- ja kulttuuriammatit tarvitsevat avukseen hallinnollisia palveluja (myynti, markkinointi, laskutus, palkanlasku, anomukset jne.). Monien pienyrittäjän toiveet työllistää itsensä jäävät vain haaveeksi hallinnollisten palvelujen puutteiden vuoksi. Niinpä verkostopartnerit työllistävät kahdella eri tasolla:

- Verkostopartnerien verkosto tarjoaa työtä tietotyön ammattilaisille työllistäen näin tuhansia entisiä toimistotyöntekijöitä.

- Pienyrittäjät voivat työllistää itsensä saadessaan taustapalvelut avuksi.

Aikaa myöten toiminta kannattaa itse itsensä pienyrittäjien maksamien korvausten muodossa.

Itse asiassa on kyseessä useita eri tarvitsijoita palveleva sihteeri eli verkostopartneri, jonka avulla kommunikointi sujuu molempiin suuntiin välineellä kuin välineellä ja tavalla kuin tavalla joko suoraan tai epäsuoraan.

Verkostosihteereiksi koulutettavina kohderyhminä ovat esimerkiksi seuraavat ryhmät: pankkitoimihenkilöt, postinhoitajat, toimistotyöntekijät jne. Verkostopartnerin ominaisuuksia on empaattisuus, tiedon etsimis- ja synteesintekokyky sekä organisointikyky. Mielikuva ammateista, joissa on näitä kykyjä on: toimittaja, asiamies, kuvaussihteeri jne..

-Asiakkaiden käyttökoulutuksen kohderyhmiä ovat esimerkiksi: maa-, metsätalous- ja matkailualan yrittäjät, ammatinharjoittajat, pienyrittäjät yleensä, tieto- ja kulttuuriammateissa toimivat, viranomaiset, kirjastojen, tietotupien, videopajojen, media- kylpylöiden, yrityshautomojen ja oppi- ja aikuiskoulutuslaitosten henkilökunta.

Sihteerikoulutuksen sisältöä ovat yrittäjyys ja osuustoiminnallinen yrittäjyys, asiakaspalvelu mittatilaustyönä, suhdetoiminta, markkinointi, verkosto-osaaminen, taloushallinto, tiedon hakeminen, palveluinnovointi, yhteistyö ja tiimityö, sihteerintaidot ja tietotekniikan ja viestintätaitojen käytön monipuolinen osaaminen.

Asiakaskoulutuksen sisältöjä ovat palvelujen käyttökoulutus, palvelun innovointi, yhteistyö, verkottuminen ja ongelma-analyysi sekä luovat ongelmanratkaisumenetelmät

Toteutus

Koulutuksen tavoitteena on luoda verkostopartnerin ja asiakkaan välille luottamuksellinen ja läheinen suhde. Verkostopartnerikoulutus toteutetaan sekä verkostopartnerin pd-koulutuksena että verkostosihteerin ammattitutkintona.

Koulutuksen aikana toteutettavia asioita:

- koulutukseen etsitään sekä verkostosiihteereitä ja heidän asiakkaitaan. Ensimmäisessä vaiheessa asiakkaat ovat pienyrittäjiä, jotka tarvitsevat palveluksia markkinointiin, verkostumiseen, tilauksiin, tiedonhakuun, kv-yhteyksiin jne.
- koulutusaikana asiakkaat saavat palvelut maksutta käyttöön. Asiakkailta edellytetään koulutusmateriaalin antamista ja tuottamista käytännön työelämästä (tekemällä oppii) sekä luovaa jaksamista palvelujen käyttöönotossa
- teknisen platformin kehittäminen sekä digitaalisen tietosisällön kartuttaminen.

Koulutus on kaksivuotinen. Koulutus alkaa asiakkaiden ja verkostopartnerien yhteisellä yhteensä viikon pituisella viestintäleirillä (yhdessä tai kahdessa osassa). Viestintäleirin tavoitteena on tiimityöskentelyn oppiminen, tekemällä oppiminen, yhteistyö ja toisen huomioiminen. Viestintäleiri ”niittaa” oppilaat ja asiakkaat toisiinsa.

Verkostopartneri on sosiaalinen innovaatio, joiden avulla pienyritykset voivat muuttaa toimintatapojaan verkostomaisiksi ja saavuttaa uuden tason tuotteidensa markkinoinnissa ja kaupassa.

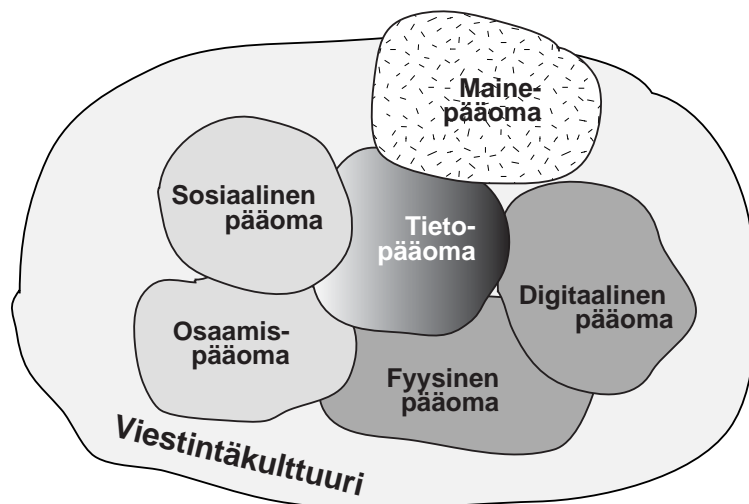
Ensimmäinen Verkostosiihteeri koulutus alkaa Tampereen kauppaopistossa keväällä 2002.

Mukana koulutuksessa on yhteistyökumppaneina Naisyrittäjien keskusliiton lisäksi Sonera sekä Tampereen yliopiston työelämän tutkimuslaitos, joka tekee tavoitteiden toteutumisesta tutkimuksen: Tieto- ja viestintäteknikka sosiaalisessa verkostossa.

Verkostopartnerien verkoston tavoitteet

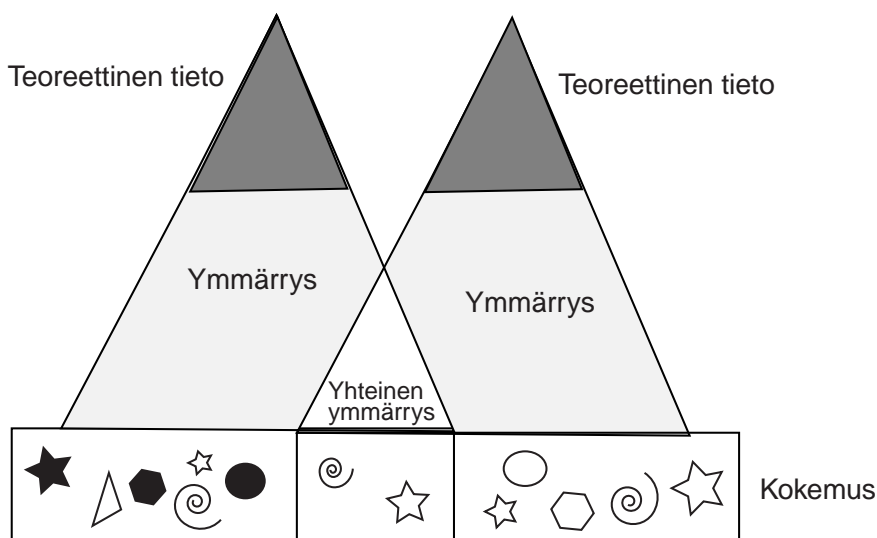
Verkostopartnerien verkoston menestymiseksi tarvitaan monenlaisia valmiuksia, joita tässä kutsun pääomiksi. Tavoitteena on koulutuksen aikana kerryttää kaikkia pääomajajeja. Oheisessa kuviossa on pääomat kerätty yhteen :

Verkostosiihteeri

Tietopääoma kertyy koulutuksessa opetussisältöjen perusteella. Tietopääoma käsittää toimistopalvelutyön sisältöjä (riskienhallinta ja turvallisuus, talous-, palkka- ja henkilöstöhallinto, toimistotyön laitteet ja menetelmät jne.), tietohallintoa (tietolähteet ja tiedonhaku, tiedonsäilytys ja arkistointi jne.), viestintätyötä (asiakirjatuotanto, äidinkieli, toinen kotimainen kieli ja yksi vieras kieli, tapakulttuuri ja kulttuurierot jne.) sekä yrittäjyyden (yrittäjävalmiudet, oman yrityksen käynnistäminen, rekisteröinti, verotus, vakuutus, rahoitus, kustannuslaskenta, budjetointi jne.)

Osaamispääomaan kiinnitetään erityistä huomiota. Saatu tieto ei jää kirjatiedoksi vaan yhteisen tekemisen kautta teoria siirtyy ymmärrykseksi ja osaamiseksi. Yhteinen käytännön kokemus mahdollistaa yhteisen ymmärryksen ja osaamisen syntymisen:

Yllä olevassa kuviossa alhaalla on kokemusperäinen tieto, joka yhdistettynä teoreettiseen tietoon muuttuu ymmärrykseksi. Yhteinen kokemus saa aikaan yhteistä ymmärrystä. Pienyrittäjät ovat verkostopartnerikoulutuksessa avainasemassa, sillä he mahdollistavat osaamispääoman syntymisen tuodessaan todellisia ongelmia ratkaistavaksi.

Sosiaalinen pääoma liittyy sosiaalisiin verkostoihin ja niiden organisoitumisen tapoihin, jotka perustuvat luottamukseen ja tuttuuteen sekä vastavuoroisten odotusten täyttämiseen perustuviin normeihin. Verkostoissa muodostuu resursseja, sosiaalista pääomaa. Verkostopartnerikoulutuksessa sosiaalisen pääoman kartuttaminen alkaa jo orientaatiojaksossa, joka pidetään viestintäleirin mallin mukaan yhdessä verkostopartnerienopiskelijoiden sekä pienyrittäjien kanssa. Sosiaalinen pääoma on erittäin tärkeä asia sekä menestymisen että työssä jaksamisenkin näkökulmista. Mm Naisyrittäjien keskusliiton tekemän tutkimuksen mukaan mikroyrittäjät kokevat suurimmaksi ongelmaksi yksinäisyyden.

Digitaalinen pääoma on ehdoton edellytys verkostomaisessa toimintamuodossa. Digitaalista pääomaa tarvitaan, kun asiointi tapahtuu ajasta ja paikasta riippumattomasti, yhteistyössä muiden kanssa. Verkostopartnerien digitaalinen pääoma muodos-

tuu niistä tietovarannoista, joita verkstopartnerien koulutuksen aikana kerätään. Tällaisia tietovarantoja ovat mm. asiakastietokannat, asiantuntijajärjestelmät, asiantuntijatiedot, yhteystiedot jne.

Fyysinen pääoma on ehkä pääomamuodoista tutuin. Verkstopartnerien fyysinen pääoma muodostuu toimitiloista, kulkuneuvoista sekä ennen kaikkea viestintä- ja tietotekniikkalaitteista ja yhteyksistä sekä ohjelmistoista. Verkstopartnerikoulutuksen aikana on tavoitteena kehittää yhteydenpitovälineitä mahdollisimman joustaviksi. Tavoitteena on, että tekniikka nöyrtyy käyttäjille mahdollistaen joustavan ja tehokkaan yhteistyön.

Mainepääoma syntyy muiden pääomalajien hyvästä synergiasta. Mainepääoma perustuu luottamukseen siitä, että asiat hoidetaan hyvin. Mainepääoma syntyy laadusta. Verkkosihteerien koulutuksen aikana huvinhoidetut tehtävät, yhteiset ongelmanratkaisut, yhteinen sosiaalinen pääoma ja osaaminen synnyttävät hyvän mainepääoman, mistä on turvallista ponnistaa eteenpäin.

Viestintäkulttuuri – uudet tavat toimia – on välttämätön instrumentti hoitaa verkstopartnerien tehtäviä. Viestintäkulttuurin syntyminen edellyttää viestintävalmiuksia, hyviä yhteyksiä, hyviä työkaluja, osaamista ja motivaatioita, joka kumpuaa yhteisestä tekemisen ilosta ja ammattitaidosta!

Tekojemme ja ajattelumme taustalla on mielikuvat halutusta tulevaisuudesta. Tulevaisuuden tutkimuksen menetelmiin kuuluu visioiden laadinta, joiden avulla luomme yhteisiä visioita tulevaisuudesta. Verkostosihtööri/partnerikoulutuksen taustalla on oheinen visio, joka on julkaistu kirjassa: Marja-Liisa Viherä: Digitaalisen arjen viestintä, miksi, miten, millä?, Edita 2000.

Mahdollisuuksia mielikuvina - virtuaalisihtööri

Marja-Liisa Viherä

Demokratiaan kuuluu, että ihmisellä on vaihtoehtoja. Tietoyhteiskunnassakin täytyy olla mahdollista valita, käyttääkö itse kaikkia verkkotyökaluja vai pitäytyykö puhelimeen, joka edelleen on suosituin ja tehokkain yhteydenpitoväline. Tutkimuksen mukaan osa ihmisistä kokee puhumisen itselleen luontevimmaksi tavaksi pitää yhteyksiä, olla vuorovaikutuksessa.

Miten tällaisten ihmisten mukanaolo yhteisössä ja tietoyhteiskunnassa varmistetaan, miten heidät linkitetään muihin?

Ratkaisu voisi olla virtuaalisihtööri tai verkkosihtööri, nimike ei vielä ole vakiintunut.

Hän on kuitenkin henkilö, joka toimii verkon ja sen palvelujen sekä palveluja tarvitsevan kansalaisen välissä. Hänen kauttaan kommunikointi sujuu molempiin suuntiin välineellä kuin välineellä. Kun hänen asiakaskuntansa vakiintuu, samalla karttuu jäsentämistä helpottava ”hiljainen tieto”, joka itsepalvelussa ja vuorovaikutuksessa koneiden kanssa häviää.

Virtuaalisihtööri voi olla tekninen avustaja, joka toimii tulkkina ihmisen ja verkon välillä ja tekee annetut toimeksiannot. Hän voi myös olla tuhattaituri, joka hallitsee verkkojen ja laitteiden teknisten taitojen lisäksi ihmissuhdetaidot, tietojen hankkimisen ja hahmottamisen taidot, pystyy tuottamaan tekstejä, osaa markkinointi-, talous- ja kirjanpitoasioita, on järjestelmällinen, on kotonaan verkostoissa, ymmärtää yhteiskunnan rakenteita ja osaa toimia niissä, osaa asettua yksittäisen kansalaisen ja pienyrittä-

jän asemaan ja osaa kärsivällisesti auttaa ja neuvoa niitäkin, joille laajojen kokonaisuuksien hallinta on vaikeata.

Verkkosihteerin luona voi mennä käymään, hänelle voi soittaa ja jättää toimeksiantoja. Hän on asiantuntija, joka auttaa niitä, joille tietoyhteiskunta ei vielä ole joka kohdastaan tuttu.

Verkkosihteerille voi soittaa ja pyytää häntä etsimään verkosta tietoja, asiakirjoja, kontakteja. Hänen luokseen voi mennä hallinnosta tulleen kirjeen kanssa ja hän selvittää, mitä pitää tehdä ja mistä löytyy oikea osoite. Hän auttaa myös pienyritysten kirjanpidossa, osoiterekisterien teossa ja ylläpidossa, etsii markkinointimahdollisuuksia, hoitaa kirjanpitoa, tekee www-sivuja, etsii tietoja sopivista yhteistyökumppaneista. Seuraavassa kuvitelma, mitä kaikkea virtuaalisihteerin päivään voi sisältyä.

Virtuaalisihteerin arkea

Kännykkä herätti Tuulan aamulla jo kello viisi. Tuula vastasi ja kuuli, että soittaja oli Simo, joka oli juuri saanut valmiiksi erän visakoivuisia jalkalamppuja. Ostaja odotti Australiassa tietoa lamppujen tarkasta saapumisajasta, sillä ne oli tilattu hotelliin, jonka avajaiset lähestyivät. Tuula oli päivystävä virtuaalisihteeriksi.

Hän tarkasti päätteeltään toimituksesta aiemmin sovitut asiat, otti heti yhteyttä ostajaan ja kertoi tilanteen, huolehti kuljetukset, matkavakuutukset ja laskutuksen. Kuljetuksen hoiti Simoa lähellä oleva kuljetusliike Marttinen, joka tiesikin jo odottaa tilausta. Lamput lähtivät heti liikkeelle kohti lähintä satamaa ja sieltä Australiaan.

Ja Simo soitti Interfloraan ja lähetti virtuaalisihteerilleen kukkia kiitokseksi upeasta työstä! Olihan hän saanut sihteerin välityksellä tilauksen ja työrauhan paneutua rakastamansa visakoivun salaisuuksiin. Simon kukat ohjautuivat Tuulalle, joka asuikin aika lähellä Simon verstasta. Sattuma toimi koko lampputoimituksessa apuna, sillä alkuperäisen tilauksen oli verkosta löytänyt Saara, joka taas asui viidensadan kilometrin päässä, toisella puolen Suomea.

Saara sai tiedon visakoivuisten lamppujen tarpeesta serkultaan Ritvalta, joka asui Australiassa. Ritva tiesi uudesta hotellista ja sen isäntäväestä, joka oli noin kymmenisen vuotta sitten Suomessa käydessään ihastunut visakoivuiseen tuoliin ja halusi hotellinsa jotain erikoista. Ritva lähetti Saarelle sähköpostin asiasta ja kertoi hotellin internet-sivuista. Hotellia markkinoitiin niiden avulla jo kovaa vauhtia. Saara sai sieltä osoitteen ja kyseli, oliko hotelli vielä kiinnostunut visakoivusta?

Saatuun myöntävän vastauksen Saara viestitti visakoivuudesta virtuaalisihteerien osuuskunnalle - virtuaalisihteerit tunsivat toisensa, olivathan he kaikki saman täydennyskoulutuskurssin osallistujia. Tuula tarttui syöttiin oitis, soitti Simolle ja kertoi mahdollisuudesta. Simolla oli valmiina muutama jalkalamppu, jotka Tuula kävi paikan päällä kuvaamassa digitaalisella kameralla ja lähetti kuvat internetin kautta hotelliin saman päivän aikana.

Hotellin emäntä piti lampuista ja tilasi niitä jokaiseen huoneeseen, yhteensä 100 kappaletta. Se oli iso tilaus Simolle. Hän ryhtyi työhön heti. Aina silloin tällöin Tuula vielä kyseli työtilannetta ja piti ostajaa tilanteen tasalla. Hyvänä apuna Tuulalla käytännön "paperisodassa" - sähköisessä tietenkin - oli Australiassa asuva Ritva, joka opasti

sielläpäin tarvittavissa asioissa. Tilauksen jälkeen Ritva värvättiinkin pysyväksi linkiksi virtuaalisihteerien osuuskuntaan.

Virtuaalisihteeri Tuulan työ ei loppunut kunnialla hoidettuun tilaukseen, vaan jatkui lamppujen markkinoinnilla. Ensiksi niistä laitettiin kuvia omalle webbi-sivulle, mutta parhaana markkinointikanavana toimi australialainen hotelli, joka auliisti kertoi erikoisista lampuista asiakkailleen ja antoi yhteystietoja sekä linkitti omalle sivulleen lamppujen esittelysivun Tuulan toivomuksen mukaan.

Aamun työrupeaman jälkeen Tuula ehti parin tunnin ajan hoitaa omaa puutarhaansa. Koska hän oli kasvissyöjä, puutarha oli hänelle tärkeä sekä fyysisen että henkisen virkistymisen paikka. Puutarhatöissä ajatus luisti tavallista vilkkaammin ja Tuula keksi uusia ideoita vaikka miten paljon. Hän laittoi ne tiedoksi osuuskunnan ilmoitustaululle muille sihteereille mietittäväksi ja kommentoitavaksi. Toki Tuulalla oli kännykkä mukana puutarhassa, tiukan paikan tullen hän pystyi siirtymään sihteerin tehtäviin välittömästi. Osuuskunnassa oli kuitenkin niin monta jäsentä, että itselleen pystyi järjestämään rauhallisen rupeaman puutarhassa tai muualla, kunhan ohjasi viestit muille.

Tuulan ideoima oli myös jälkiuunileipien jakeluketju suomalaissiirtolaisten asumille alueille ja postipakettina muualle. Tuula tiesi, että ulkomailla suomalainen kaipasi eniten kunnon rukiista, olihan leipä lisäksi todettu erittäin terveelliseksi ja syöpää estäväksi. Itse asiassa uutistieto ruisleivän syöpää estävästä vaikutuksesta pani Tuulan ajatukset liikkeelle. Terveystiedot tekivät ruisleivästä suosituksen myös suuren yleisön joukossa.

Tuttujen sähköpostirinki

Virtuaalisihteerit olivat omiaan markkinoimaan ja luomaan tuotanto- ja jakeluketjuja. Hyvänä apuna työssä oli jo alusta asti laadittu ulkomaisten ja kotimaisten tuttujen sähköpostirinki. Sen avulla löytyi kysyntäkasautumia ulkomailta ja pystyttiin organisoimaan paikallisia jakeluketjuja. Tuotanto Suomessa ohjattiin kotileipomoille. Laskutukset yms. muut hallinnolliset toimet kuljivat sihteerien näppärien sormien ja aivojen avulla verkossa.

Suomessa osataan tehdä mitä vaan, luovuus kukoistaa, jos ihmiset saavat toteuttaa elinikäisiä haaveitaan. Virtuaalisihteerien visiona oli löytää jokaiselle tuotetulle idealle ostaja joko läheltä tai kaukaa. Heillä oli silmät ja korvat auki koko ajan ja ympäri maailmaa. Vieraat kieletkään eivät tuottaneet vaikeuksia, sillä renkaassa oli monen kielen osaajia. Rengas oli yhteenlaskettuna paljon enemmän kuin jokainen erikseen.

Valppaus on valttia

Kaiken a ja o oli valppaus, toimeen tarttuminen ja asioista huolehtiminen loppuun asti. Tällainen toimintamalli vaati hyviä viestintätapoja ja tottumuksia, sillä renkaaseen kuuluvat virtuaalisihteerit asuivat hajallaan eri puolilla Suomea. Tietoverkon intranet -sivuilla keskusteltiin ja kyseltiin heti, kun idea pulpahti jonkun päähän. Puhe-
limet olivat kovassa käytössä, kolmen ja useamman henkilöt neuvottelut yleisiä. Virtuaalisihteereistä moni oli huomannut, että ajatus juoksi keskusteluissa luovemmin

kuin yksin pohtien. Ideat kuitenkin jalostettiin sähköpostin avulla kirjallisesti, lopuksi hyvin säntilliseen muotoon. Viestintätaitoja oli harjoiteltu yhdessä parin kokemusrikkaan vuoden ajan, kun koulutuksen aikana luotiin ammattikunnan osaamisen pohja, etsittiin tehtäviä ja tekijöitä ja opeteltiin yhteistyötä.

Virtuaalisihteereistä moni oli aikaisemmin ollut työssä pankissa tai postissa, mutta he muistelivat enää harvoin yksitoikkoisia pankkivuolia, jolloin aina piti ajatella ensin pankin etua ja vasta sitten tekemisen mielekkyyttä. Tosin he osasivat olla kiitollisia silloin saamastaan opista, tietoverkot ja rahamaailman salat olivat heille siltä ajalta tuttuja. Suuressa kiitollisuuden velassa he tunsivat olevansa kahden vuoden pituiselle täydennyskoulutusjaksolle, joka innosti heidät uuteen ajatteluun, luovuuteen, uskallukseen ja ennen kaikkea yhdessä tekemiseen.

Osuuskunnalla oli kaksi eettistä sääntöä, joista pidettiin tiukasti kiinni: Kenenkään ei tarvinnut tehdä mitään, mitä ei pitänyt eettisesti arvokkaana ja he tekivät vain sellaista, mikä heidän ymmärryksensä mukaan jätti maailman parempana lapsille.

Työn uudet joustavat muodot: etätyö, joustotyö, eWork ovat tulleet jäädäkseen suomalaiseen työelämään. Nykyään puhutaan myös etäläsnäolosta, mikä työ- ja yhteydenpitovälineiden näkökulmasta on haastavampi käsite kuin etätyö. Oheisesta Tampereen Yliopiston Täydennyskoulutuskeskuksessa tehdystä raportista saa hyvän kuvan etätyön tämänhetkisestä tilanteesta. Artikkelissa on myös kokoelma etätyöhön liittyvistä tärkeistä linkeistä. Artikkelin perustana on tilanne vuodelta 2000 - 2001.

Katsaus etätyötilanteeseen Suomessa

Tarja Nupponen

Etätyöstä e-workkiin

Työn ja verkostojen kehittymistä voidaan lähestyä yhteiskunnallisen murroksen ja jopa maailmanlaajuisen työmarkkinoiden muutoksen näkökulmasta. Taustalla on työn muutos: työn sisältö ja työhön liittyvät kvalifikaatiot ovat muuttamassa. Lähtökohdana voidaan pitää ihmisen, työn ja työorganisaation sekä yhteiskunnan vuorovaikutusjärjestelmää.

Tässä muutoksessa kohti tietoyhteiskuntaa, työn ja paikan välinen sidos löyhtyy ja erilaisten verkostojen rooli korostuu tietotyön lisääntymisen ja työn tietoverkkoihin siirtymisen myötä. Työelämän muutos tietoyhteiskunnassa merkitsee sitä, että tieto- ja tietoliikenneteknisin välinein sekä työn innovatiivisen organisoinnin avulla voidaan lisääntyvästi tukea ajattelua ja toimintaa työssä. Työn, ajan ja paikan välinen sidos muotoutuu monivivahteisella tavalla ja verkostojen merkitys korostuu. Työ ei tapahdu ajasta ja paikasta riippumatta, vaan useiden aika- ja tilakonseptien mahdollisuuksissa. Tiedon luominen ja soveltaminen – tietotyö – muodostuu olennaiseksi työn sisällöksi ja tietoverkkojen kasvava käyttö voimistaa tätä kehitystä.

Etätyön tutkimis- ja kehittämistoimintaa ovat koko sen olemassaoloajan selvästi leimanneet yhtäältä aluekehityksen ja toimintojen desentralisoitumiseen liittyvä lähestymistapa ja toisaalta erilaisten tuotanto-organisaatioiden toiminnan uudistamiseen ja tehostamiseen sekä työelämän muutoksiin liittyvä lähestymistapa. Etätyön teoreettiset skenaariot, tekniset mahdollisuudet ja kaupalliset sovellukset ovat viime aikoina

kuitenkin lähestyneet toisiaan. On nähty, että etätyö tarjoaa mahdollisuuksia sekä liiketaloudellisella tehokkuusulottuvuudella että hyvinvointi- ja aluepoliittisella ulottuvuudella.

Etätyöstä on keskusteltu paljon yhtenä tietoyhteiskunnan työnorganisointimallina. Etätyö perustuu tieto- ja viestintätekniikan käyttöön ja tarkoittaa usein käytännössä työskentelyä kotoa käsin tai paikkaan sitomatonta työskentelyä siirrettävän tekniikan avulla (Eurooppalainen tietoyhteiskunta 1997, 39). Yleensä etätyön määritelmässä toistuvat viittaukset työn tekemiseen muualla kuin työnantajan varsinaisissa toimitiloissa sekä tietoliikennetekniikan hyödyntäminen. Keskeinen etätyöhön liittyvä idea on fyysisen liikkumisen vähentäminen niin, että ihmisen sijaan liikutellaan tietoa; siirrytään tieverkoista tietoliikenneverkkoihin. Samalla perinteisen työajan ja -paikan merkitys muuttuu.

Keskustelussa korostetaan, että etätyö on tullut jäädäkseen, mutta toisaalta etätyön lopullista merkitystä ei tiedetä vielä. Usein oletetaan etätyön ennakoivan ja välittävän työssä tapahtuvaa muutosta niin, että tämän päivän etätyö on tulevaisuuden työn kaltaista. Termi e-work kuvaa yleensä tietoverkoissa tapahtuvaa työtä, jonka avulla integroidaan sekä omaa työyhteisöä että asiakkaita ja viiteryhmiä.

Etätyöntekijöiden määrästä

Suomessa etätyö näyttäytyy osa-aikaisena, epävirallisena työjärjestelynä. Seuraavassa on koottu eri lähteistä tilastoja, jotka kuvaavat etätyöntekijöiden määrän kehitystä. Vaikka prosenttiosuudet vaihtelevat riippuen käsitteen määrittelystä, trendi on kuitenkin selvä. Etätyönä tehtävän työn osuus kasvaa koko ajan.

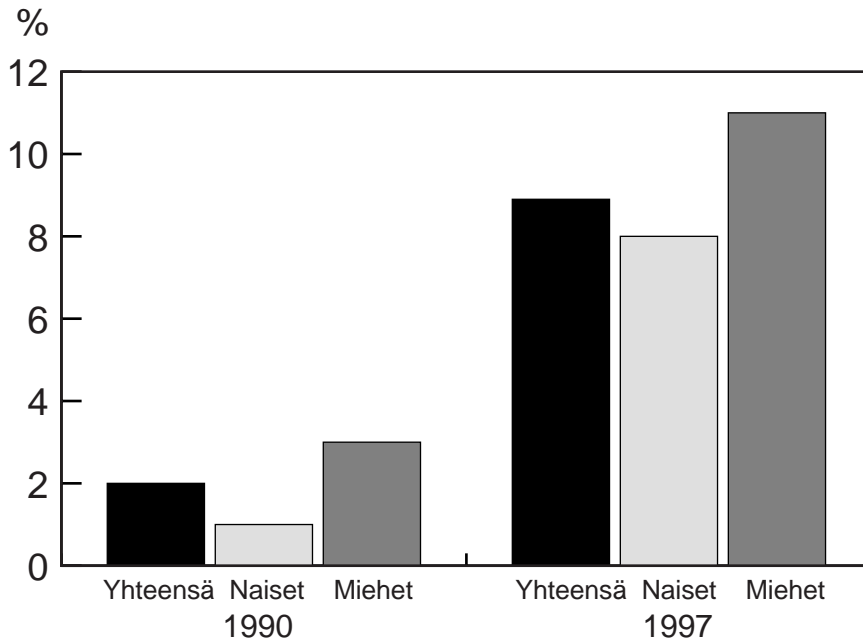
Seuraavassa taulukossa esitetään vuonna 1997 kotona tietoliikennetekniikan avulla työskennelleiden palkansaaajien määrä.

Taulukko 1. Vuonna 1997 kerätyn aineiston (Työolobarometriaineisto) mukaan kotona uuden tietoliikennetekniikan avulla työskentelevien määrä.

Kotona työskentelyn määrä h/kk	Henkilöä	% palkansaaajista
1-8 h/kk (korkeintaan 1 etätyöpäivä /kk)	n. 94 600	n. 5 %
9-16 h/kk (korkeintaan 2 etätyöpäivää/ kk)	n. 70 400	n. 4 %
17 - 40 h/kk (n. 1 etäpäivä/vko – koko-aikainen etätyö)	n. 55 000	n. 3 %
Yhteensä	210 000	n. 12 %

Kotona työskentelyn tuntimääristä on havaittavissa, että monet työskentelevät vähän kotona tieto- ja tietoliikennetekniikkaa hyödyntäen, mutta harvat etätyöskentelevät tuntimäärien mukaan paljon. Onkin ilmeistä, että 1-8 h/kuukaudessa kotona työskentely on työtä, joka täydentää työpaikalla tehtyä työtä. Yllä olevat luvut antavat viitteitä yleisestä työn tekemisen organisoitumisesta paikan mukaan; työskentely ei ole enää

siinä määrin yhteen paikkaan sidottua kuin aiemmin. Jakauma kuvaa työsuhteessa tapahtuvaa etätyöskentelyä. Yrittäjäperustainen etätyöskentely jää näiden lukujen ulkopuolelle. Yrittäjäperustaisen etätyön määrää ei ole kartoitettu Suomessa

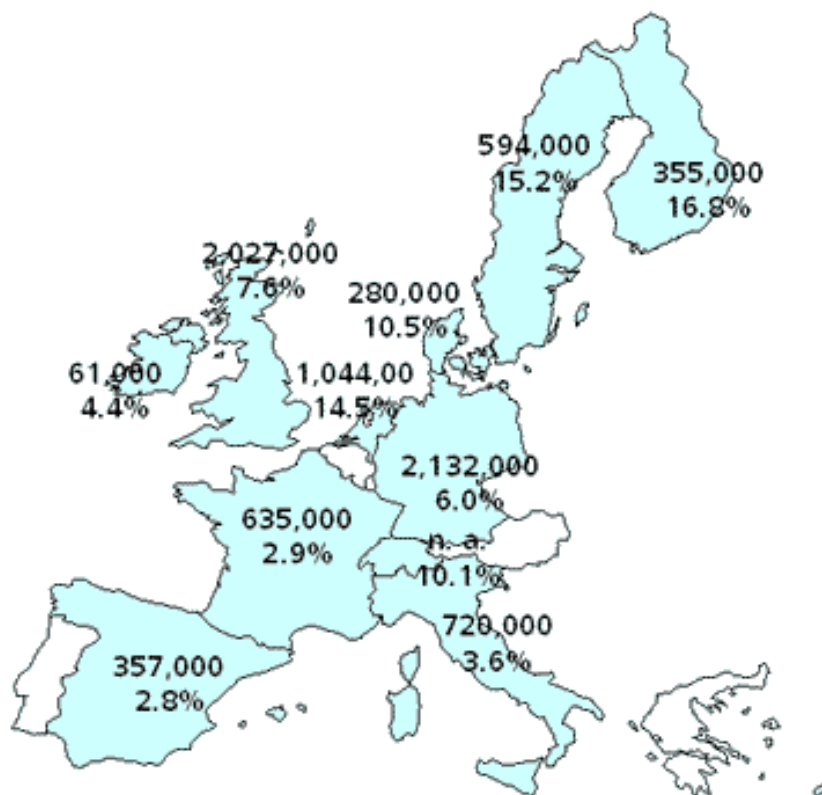

Lähde: Tilastokeskus, työolotutkimukset

Kuvio 1. Etätyöntekijöiden määrät (% palkansaajista) vuosina 1990 ja 1997

Tutkimusten mukaan etätyöntekijät ovat valtaosin professionaalisista ammanteista. He ovat myös taustaltaan ja työtilanteeltaan selvästi muista palkkatyöläisistä eriytynyt ryhmä. Etätyöläisillä on muita kategorioita korkeampi koulutus ja tulot. He ovat useammin miehiä kuin naisia. Heidän työnsä on autonomisempaa kuin muiden kaikissa suhteissa. Etätyöläisillä on muita enemmän auktoriteettiä ja vaikutusvaltaa työssään.

Vuonna 1999 toteutetun eurooppalaisen etätyötilanteen benchmarking-kartoituksen mukaan Suomi on Euroopan johtavia maita etätyön soveltamisessa. Vuodelle 2010 tehdyssä ennusteessa etätyötä tekevien osuus työvoimasta Suomessa olisi jo yli 30 prosenttia.

(Lähde: ECATT-projekti Electronic Commerce and Telework Trends, Empirica 2000)

Kuvio 2. Etätyön tilanne Euroopassa vuonna 1999.

Nykytilanne; etätyön edellytykset ja kehittämistoiminta

Etätyön edellytykset

Yksilön taidot ja ominaisuudet sekä työn luonne: Yksilön tasolla etätyöskentelyn edellytyksenä on ammattitaito ja kyky itsenäiseen työskentelyyn sekä kyky ja valmius käyttää tieto- ja viestintätekniikkaa työssään. Lisäksi työn on oltava luonteeltaan sellaista, että se on vaivatta siirrettävissä työpaikan ulkopuolelle. Nämä edellytykset määräytyvät tapauskohtaisesti.

Tekniset edellytykset

Etätyön tekniset edellytykset ovat periaatteessa toteutuneet viime vuosien kuluessa. Kuitenkin käyttöliittymien helppoutta ja teknistä yhteensopivuutta voitaisiin vielä parantaa. Lisäksi käytännössä tietoliikenneinfrastruktuuri rajoittaa etätyömahdollisuuksia syrjäseuduilla. (Heinonen 1998, 58)

Langaton tiedonsiirtotekniikka kehittyy voimakkaasti ja saattaa tuoda nopeastikin uusia mahdollisuuksia erityisesti liikkuvan työskentelyn soveltamiseen.

Organisatoriset edellytykset

Etätyön organisatoriset edellytykset eivät ole toteutuneet Suomessa eivätkä muuallakaan maailmassa samaa tahtia teknisten edellytysten kanssa. Yritysten johto ei ainaakaan vanhanaikaista työnteon paradigmaa noudattavissa organisaatioissa ole ollut kovin innokas etätyön soveltamiseen. Etätyö ruokkii sellaista työntekijöiden itsenäisyyttä, jota johto voi pitää vaikeasti hallittavana. Etätyökirjallisuudessa dominoi yleistyksenä teema, jonka mukaan johdon vastustus on etätyön organisatoristen edellytysten tiellä. Poikkeuksen muodostavat useat tietotekniikan alan yritykset, joissa vallitsevat hyvät organisatoriset edellytykset etätyön soveltamiselle. (Heinonen 1998, 58–59)

Etätyön soveltamiseen liittyy käytännössä roolien muutosta työntekijän ja esimiehen kohdalla sekä niin työn kuin siihen liittyvien vastuidenkin uudelleenmäärittelyä. Etätyön kehittämiseen liittyy myös periaatteellisia arvovalintoja ja kulttuurisia elementtejä; usein yrityksessä vallitseva johtamis-kulttuuri määrittelee, onko organisaatioissa tilaa etätyön soveltamiselle. (Hanhike 1998b)

Yhteiskunnalliset edellytykset

Nykyinen lainsäädäntö ja työsopimusjärjestelmä ei ole esteenä etätyölle Suomessa. Tosin ne eivät erityisesti kannustakaan etätyön soveltamiseen.

Suomen työlainsäädännössä ei tunneta etätyötä tai etätyöntekijää erillisenä käsitteenä. Silloin kun etätyönä tehtävä työ on työsuhteista, sovelletaan etätyöntekijöihin pääsääntöisesti samoja työlainsäädöksiä kuin kaikkiin muihinkin työntekijöihin. Kuitenkin, jos etätyö tehdään pääasiassa kotona, ei se ole työaikalain alaista. Samoin työturvallisuuslain soveltaminen vaihtelee työntekopaikasta riippuen. Silloin kun etätyönä tehtävä ansiotyö tulkitaan yrittäjyydeksi, sovelletaan siihen yrittäjälakeja. Työehtosopimuksissa ei ole etätyöstä erillisiä mainintoja. Etätyön ehdoista on sovittu pääasiassa kahdenkeskisissä sopimuksissa työnantajan ja työntekijän kesken. Joissain tapauksissa on ehdoista sovittu työpaikkakohtaisissa sopimuksissa. (Heikkilä 1996)

Verotus

Etätyökentelystä ei ole juurikaan ehtinyt muodostunut ennakkotapauksia vero-oikeudellisissa kysymyksissä. Työvälineistä mahdollisesti koituva verotettava etu sekä työtilasta koituvat vähennykset ovat seikkoja, jotka saattavat nousta esiin etätyötä sovellettaessa. Lisäksi nykyinen verotusjärjestelmä ennemminkin tukee työmatkustamista kuin kannustaa liikkumisen vähentämiseen.

Kiinnostus etätyötä kohtaan on kasvanut koko ajan tutkimusten mukaan. Sekä yritys- että julkisen sektorin puolelta merkit ovat samansuuntaisia. Yhä useampi haluaa joustavuutta työnorganisointiin sekä työaikoihin.

Etätyön kehittäminen

Etätyötä on edistetty Suomessa lähinnä projektimuotoisesti monin eri tavoin; koulutusta ja maaseutu- ja saaristoalueiden väestön työllistämiseen tähtääviä projekteja on järjestetty eri puolilla Suomea. Myös yritysten kehittämistoimintaan liittyviä hankkeita toteutetaan, mutta niitä ei olla useinkaan rajattu yksinomaan etätyöhankkeiksi vaan esimerkiksi virtuaalisuus ja verkostoitumis -teemojen alle.

Etätyöhankkeiden menetelmät ja kohdentuminen vaihtelevat projekteittain. Hankkeissa on keskitytty mm. :

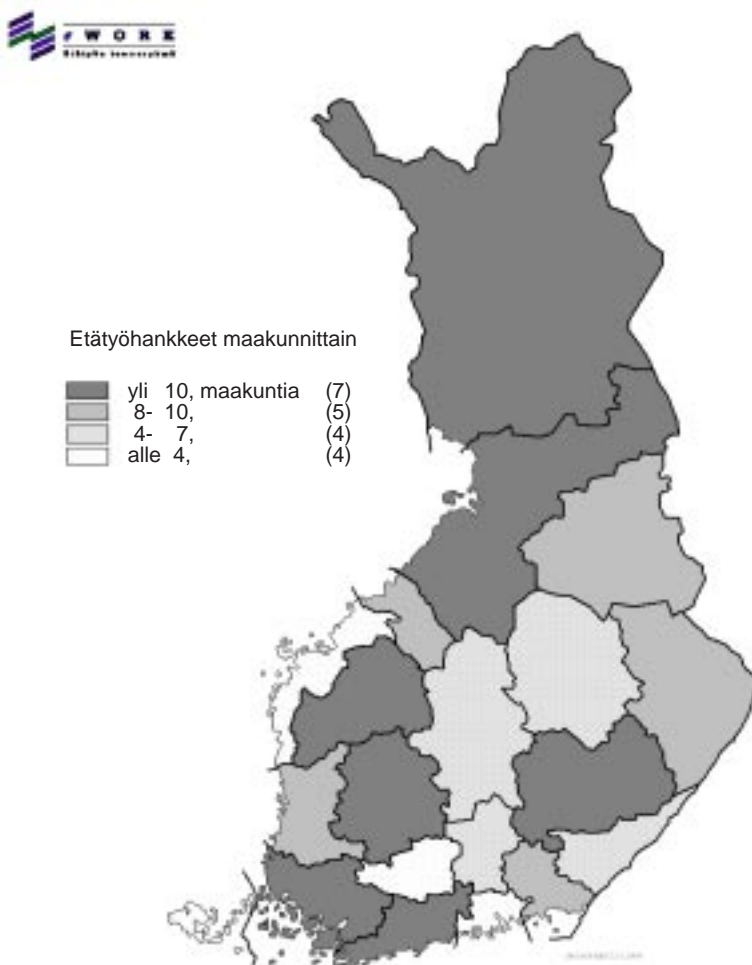
- tieto- ja tietoliikennetekniikkaan liittyviin kvalifikaatioihin sekä infrastruktuuriin
- tiedonvälitykseen ja markkinointiin etätyön mahdollisuuksista
- työn innovatiiviseen organisointiin työpaikoilla
- uusien ”etäryttäjäjen” valmentamiseen

Seuraavassa taulukossa tarkastellaan etätyö-ilmiötä ja projekteissa toteutettua toimintaa ohjelman näkökulmien sekä jaottelun tekniikka, organisaatio, yksilö kautta.

Taulukko 2. Etätyö-ilmiötä

	Työelämän kehittäminen	Alueellinen kehittäminen	Kestävä kehitys
Tieto- ja tietoliikennetekniikka	Näkökulma organisatiosta päin: - Tietoliikennetekniikan merkitys tuloksen tekemiseen - Organisaation tietojärjestelmät - Etäkäyttö - Tietoturva	Näkökulma alueelta päin: - Tietoliikennetekninen infrastruktuuri alueella - Tietoliikenneyhteyksien, työtilojen saatavuus (työtorit, kohtaamispaikat)	Tietoliikennetekninen infrastruktuuri: - Tieverkot vs. tietoverkot
Organisaatio (työyhteisö)	- Työkuulttuuri - Johtaminen - Luottamus - Vuorovaikutus - Työskentely tietoverkoissa, tietoverkkojen välityksellä	Koska näkökulma alueelta päin, keskeistä yhteyden luominen yrityksiin, joissa mahdollista etätyönä tehtävää työtä. - Uskottavuus/luottamus - Työnvälitys	Organisaatioiden/yritysten sijoittuminen. Taloudellinen, sosiaalinen ja ekologinen sekä eettinen toimintatapa sekä päämääränä että tuotannon organisoinnin menetelmänä
Yksilö - Motiivi - Kvalifikaatiot	Halu/tarve siirtyä työskentelemään toimitiloiden ulkopuolelle. Kvalifikaatiot: - Itsenäinen tietotyö - Työn sisällön hallinta - Tietotekniikan hallinta - Omatoimisuus, aloitteellisuus - Vuorovaikutus työyhteisön kanssa	Syrjäisellä alueella sijaitsevien ihmisten tarve löytää työtä. Kvalifikaatiot: - Tietotekniikan hallinta - Perusosaaminen ja tämän tuotteistaminen ja markkinointi - Luottamuksen synnyttäminen (yhteys yrityksiin) - Mikroyrittäjäisyys - Verkostomainen toiminta	Ihmisten sijoittuminen. Tavoitteena, että henkilöt jäisivät myös syrjäisille alueelle: - Alueen sosiaalinen rakenne - Yhteisöllisyys - Palvelut ym. alueella Yksilön kohdalla kyse elämäntavasta

Suomessa on toteutettu vuosina 1996 – 2000 yhteensä n. 160 etätyöprojektia. Suurin osa projekteista on ollut koulutusprojekteja ja suunnattu työttömien työllistämiseen. Seuraavasta kartasta selviää projektien alueellinen jakauma.

Kuvio 3. Etätyöhankkeet maakunnittain

Käytetyn lähdeaineiston ja etätyön kärkiohjelman tilannearvioinnin perusteella tällä hetkellä on käynnissä Suomessa n. 20 etätyöhanketta. Merkillepantavaa on, että ne ovat kohderyhmiltään rajatumpia ja tavoitteiltaan jäsentyneempiä kuin ensimmäiset etätyöprojektit. Myös tutkimuspainotteisuutta on tullut projekteihin mukaan enemmän. Kokemuseräinen oppiminen ja hyvien käytäntöjen esiin nostaminen tuottavat uudenlaisia hankkeita. Innovaatio ei ole ainoastaan uuden idean tuottamista, vaan myös sen vanhan, hyväksi havaitun hyödyntämistä ja tuotekehittelyä.

1990-luvun alusta lähtien maassa on toiminut valtakunnallinen etätyön teemaryhmä (<http://www.ework.fi>), jonka tehtävänä on edistää etätyön käyttöönottoa poistamalla etätyön esteitä. Suomen lainsäädäntö ei tunne käsitettä etätyö; lainsäädäntö ei rajoita, mutta ei varsinaisesti myöskään tue etätyön käyttöönottoa.

Teemaryhmä on tiedottanut ja koonnut materiaalia sekä julkaissut mm. työnantajille suunnatun etätyön oppaan. Teemaryhmä on tukenut erilaisten valtakunnallisten hankkeiden toteuttamista ja antanut asiantuntijatukea alueellisten hankkeiden toteuttamisessa. Teemaryhmä on edistänyt merkittävästi kansallisen etätyöverkoston (alueellisten toimijoiden) luomisessa ja aktivoinnissa.

Teemaryhmä on avannut keskusteluyhteyksiä työmarkkinajärjestöjen suuntaan. Niin työnantaja- kuin työntekijäpuolen järjestöt ovat nostaneet asian keskusteluissa esille ja suhtautuneet etätyöhön hyväksyvästi. Kuntasektorilla on aikaansaatu ns. suosituskirje, jossa etätyö on nostettu yhdeksi suositeltavaksi työn organisointimuodoksi kunnissa. Valtiosektorin puolella Valtion työmarkkinalaitos on suhtautunut asiaan positiivisesti ja myös sillä puolella tullaan aikaansaamaan suositus etätyön käytöstä. Sähköisen henkilökortin ja erityisesti virkamiehille suunnatun asiointikortin kehittäminen tulevat edistämään julkisen sektorin etätyön käyttöönottoa. Kunta- ja valtiosektorille suunnatun aktivointihankkeen tuloksena 20 kunnassa ja 8 valtionorganisaatiossa aletaan aktiivisesti kehittää etätyöjärjestelyjä.

Myös muut työmarkkinaosapuolet suhtautuvat etätyöhön positiivisesti. SAK on mukana eurooppalaisessa etätyötutkimishankkeessa ja aktivoi jäsenjärjestöjään etätyön mahdollisuuksista. Samoin TT on ilmoittanut kannattavansa etätyötä ja tukee sitä ennen paikallisen sopimisen kautta tapahtuvien työjärjestelyjen avulla. Työmarkkinajärjestöt pyrkivät saamaan aikaan yhteisesti hyväksyttyjä suositussopimuksia Euroopan tasolla. Erityisen direktiivin aikaansaaminen EU-tasolla on hankalaa ja toisaalta järjestöt haluavat välttää liikaa sitovuutta.

Tulevaisuuden haasteita

Kansalliseen tietoyhteiskuntastrategiaan liittyvässä etätyön kärkiohjelmassa (<http://karkiverkosto.sitra.fi>) linjattiin keskeisiä etätyön tulevaisuuden haasteita yhteiskunnan tasolla.

I Työelämän kehittäminen

Vaikuttaa positiivisesti työelämän laatuun sekä työllisyyteen. Tukee inhimillisen potentiaalin tehokasta ja innovatiivista käyttöä työn organisoinnissa. Liittyy työn inhimillisten tekijöiden suhteuttamiseen teknisiin, organisatorisiin sekä asiakassuhteisiin liittyviin tekijöihin. Kyseessä on työkulttuurin kehittäminen.

II Alueellinen kehittäminen

Hyödyntää tieto- ja viestintätekniikan mahdollisuuksia, inhimillistä potentiaalia sekä luonnonympäristöön liittyviä tekijöitä alueiden taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen edistämiseksi.

III Kestävä kehitys

Kehittää taloudellisesti, sosiaalisesti sekä ekologisesti kestäviä liiketoiminta-, työskentely- ja asumismalleja. Arvioi tutkimuksen ja kehittämisen keinoin asumisen, työn, liiketoiminnan, fyysisen ja tietoliikenteen välisiä yhteyksiä sekä edistää kestäviä ratkaisuja.

Kuvio 4. Kärkiohjelman

Yritys- ja organisaatiotasolla selkeimmät haasteet tai mahdollisuudet ovat tönnä joustavassa tekemisessä ja työntekijöiden hyvinvoinnin edistämisessä. Tätä tukee mm. Pirkanmaan maakunnan alueen yrityksissä ja julkisen sektorin organisaatioissa tehty kysely. (Lahtinen 2000)

Etätönnä edistämisessä on jatkossa hyvä huomioida myös seuraavat kriittiset pisteet:

Kansallinen vs. kansainvälinen

- näkökulma ei saisi olla vain suomalaisen tietoyhteiskuntaan päin.

Julkinen sektori vs. yksityinen sektori

- projektitoiminta pääosin julkisen sektorin puolella käytännössä, suuri haaste luoda yhteistyösuhteita yritysmaailmaan.

Tutkimus vs. tutkimustiedon soveltaminen kehitystyössä

- mikä on tutkimuksen ja kehitystyön suhde sosiaalisten innovaatioiden kohdalla? Vrt. tekninen kehittäminen.

Lyhyt aikaväli vs. pitkäaikaväli

- kehittämistoiminnalla aikaansaatuja ”asioiden” jatkuvuus, lyhyen aikavälin ja pitkän aikavälin tavoitteiden suhde toisiinsa.

Menneisyys vs. tulevaisuus

- tietoyhteiskunnassa tulevaisuuden ennakointi menneisyyden avulla entistä vaikeampaa. Tarvitaan ennakoivaa tulevaisuuteen suuntautuvaa otetta.

Lähteet

- Eurooppalainen tietoyhteiskunta - kaikkien yhteiskunta, korkean tason asiantuntijaryhmän politiikkaa käsittelevä loppukertomus (1997): Euroopan komissio, Työllisyys-, työmarkkinasuhde- ja sosiaaliasiain pääosasto, Yksikkö V/B/4.
- Hanhike Tiina (1998b): Etätyö viestii huomisen työstä tietoyhteiskunnassa. s. 55 - 58 Tilastokeskuksen Eurooppa raportti 4/98.
- Hanhike Tiina ja Nupponen Tarja (2000): Ework tänään ja tulevaisuudessa,, Etätyön kärki-ohjelma, TYT, A1/2000, Tampere.
- Heikkilä Asko (1996): Työlainsäädäntö ja sosiaaliturva etätyössä, EU-komission Euroopan etätyötutkimuksen Suomen osaraportit. Työpoliittinen tutkimus nro 126. Helsinki, Työministeriö.
- Heinonen Sirkka (1998): Suomalaisen etätyöpotentialin analyysi. ESR julkaisu 34/98. Helsinki.
- Market Visio (2000): Etätyö ja Mobile office 2000.
- Lahtinen Pasi (2000): Hajautettu työ Pirkanmaalla, esiselvitys, TYT A2/2000; Tampere.

Muut lähteet

ECATT, Electronic commerce and telework trends, 1999.

<http://www.ecatt.com>

Etätyöaiheisia www-sivuja

Suomalaisia sivuja:

<http://www.ework.fi>

<http://www.intermin.fi/suom/mokki>

<http://karkiverkosto.sitra.fi>

Työnvälitysfoorumeita

Wakkanet

<http://www.wakkanet.fi/>

Logiplus

<http://www.logiplus.com/>

Kansainvälisiä sivuja:

UK

<http://www.telework.org.uk>

<http://www.teleworker.com>

<http://www.cyberworkers.com>

<http://www.teleworker.ie>

Teleworker and telecottage association (TCA)

<http://www.tca.org.uk>

<http://www.telework-forum.org>

<http://www.ectf.org.uk>

Work Information Society and employment forum

<http://www.wise-forum.org>

Eurooppalainen etätyöhanke

<http://www.telework-mirti.org>

Canadian telework association

<http://www.ivc.ca/part3html>

USA

<http://www.gilgordon.com>

<http://www.telework.de>

<http://www.telsucces.com>

<http://www.telemanage.ca/telework.htm>

<http://www.nectar.org> (global initiative)

Etäyhteyslinkkejä

Etäyhteyksiä koskevaa tietoa eri etäyhteysmuodoista sekä ohjelmistoista.

www.etayhteys.fi

Ratkaisuja liittyntävaihtoehtoihin

<http://www.sonera.fi/yritykset/internetratkaisut/>

<http://www.tpo.fi/internet/>

Intranet ratkaisut

<http://www.minedu.fi/sus/intra.htm>

<http://www.tekes.fi/Julkaisu/tsraport/verkkote/pohdinn.htm>

Extranet ratkaisut

<http://www.icl.fi/weera/kumppaniverkko/index.html>

Tietoturva etäyhteyksissä

<http://www.telmo.fi/sty/tturva/tturva1.htm>

Palveluntarjoajat

<http://www.internetmaailma.net/im/sivut/isphaku.htm>

Jo viidentoista vuoden ajan Viestintäkasvatuksen seura ry. on järjestänyt viestintäleirejä tavoitteena kokeilla, millaiset ovat tulevaisuuden viestintävalmiudet. Vaikka tekniikka on kehittynyt suuresti tämän jakson aikana, ei tulevaisuuden tietämisen intressistä käsin tarkasteltuna viestintävälineiden tarve ja käyttö ole suurestikaan muuttunut. Jo 1980-luvulla tehtiin multimediaa videoiden, radion, lehden avulla. Verkkoviestinnän välineet olivat tuolloin minitel, teletex, telefax, puhelin, kauko-haku ja UHF-puhelimet. Internet ja kännykkä on laajentanut viestintävälineiden kirjoa.

Oheinen artikkeli on kirjoitettu kirjan: Matti Vapaavuori (toim.) Miten tutkimme tulevaisuutta, (1993) 2. painokseen korjattuna 1. painoksen lyhyemmästä artikkelista.

Viestintäleiri tulevaisuuden kokeilukenttänä

Marja-Liisa Viherä

Tulevaisuuden tutkimuksen näkökulma viestintäleireihin

Tulevaisuuden tutkimus on arvorationaalista, sillä siihen sisältyy päämäärä halutuista tulevaisuuksista. Tulevaisuuden tutkimus ei ole muiden alojen kattotiede, vaikka se hyödyntää muiden tieteenalojen tuloksia ja metodeja niissä ongelman asetteluissa, jotka koskevat ihmisyyhteisöjen tulevaisuutta ja siitä tietämistä.

Tulevaisuuden tutkimuksen menetelmiin kuuluvat sekä skenaarioiden laadinta, että tulevaisuuden tekeminen. Tulevaisuuden tutkimuksen menetelmiin sisältyvät periaatteessa sen piirissä käytettyjen menetelmien lisäksi myös kaikkien muiden alojen tutkimusmenetelmät. (Viherä 1999). Viestintäleirit kuuluvat tulevaisuuden tekemisen menetelmiin. Viestintäleireillä viestintä, tekniikka ja yhteisöllisyys kohtaavat viikon yhdessäolon ajan.

Viestintäleirit ovat syntyneet tahdosta tietää ja ymmärtää viestintätekniikan ja viestinnän merkitys ihmisten yhteisössä sekä halusta tutkia empiirisesti opitaanko uuden tekniikan käyttöä tekemällä. Viestintäleireillä toimintaa suunnitellaan ja toteutetaan

tulevaisuuden tietämisen intressistä käsin tarkoituksena ymmärtää toimiiko viestintäleirimalli ihmisyyhteisössä, missä uusi tekniikka on kaikkien saatavilla. Samalla etsitään vastausta tekniikan käyttöön ihmisten henkisen kasvun välineenä.

Viestintäleireillä etsitään vastausta kysymykseen: Millainen on se tietoyhteiskunta, missä jokaisella on oikeus ilmaista itseään ja tulla kuulluksi? Ensimmäiset sysäykset tälle ajatukselle antoi Erik Ahlman kirjassaan ”Ihmisen probleemi”, missä hän toteaa, että ihmisen idea on itsensä ilmaisu (Ahlman 1953) sekä Pentti Malaska kirjoituksillaan vuorovaikutusyhteiskunnasta (Malaska 1983). Tietoyhteiskunnassa itsensä ilmaisun ja vuorovaikutuksen välineitä ovat myös uudet viestintätekniikat ja niihin sisältyvät viestintäpalvelut.

Vuorovaikutusyhteiskunta on tulevaisuuden tutkimuksen piirissä usein esitetty skenaario, joka perustuu lähtökohdiltaan informaatioyhteiskunnan tuomaan tuotannon ja tuotannon dominoivan tavan muutokseen teollisuudesta palveluihin ja siten murrosajatteluun. Murroksessa tarpeiden moninaisuudessa tapahtuu laadullinen muutos. Malaska kutsuu perustarpeiden yhteiskunnaksi sitä yhteiskuntaa, jossa perinteinen maa- metsä- ja karjatalous eli maatalous laajasti ymmärrettynä oli dominoivana kehitysvoimana. Tällä tavoin hän haluaa kiinnittää huomiota siihen, että yhteiskuntien kehitysvaiheita eivät määrää niiden tuotantomuodot sinänsä, vaan ne tarpeet, joiden tyydyttämistä pidetään kulloinkin ensisijaisena ja joiden vaatiman tuotannon ja kulutuksen järjestäminen on yhteiskuntapolitiikan ja talouden ongelmien polttopiste. Kun nämä tarpeentyydytysongelmat pyritään mahdollisimman tehokkaasti ratkaisemaan, niin syntyy kulloisessakin historiallisessa tilanteessa mahdolliset ja tehokkaat tuotantotavat, infrastruktuuri, työn ja toimeentulon käsitteet ja -järjestelmät, perhemuodot, kasvatus ja hoitoratkaisut, omistamisen ja vallankäytön muodot sekä yhteiskunnalliset arvot, kuitenkin siten, että korkeimmalle hierarkiassa nousee se tuotanto, joka tuottaa ensisijaisen tarpeentyydytyksen mahdollisuuksia.

Yhteiskunta pysyi tuotannoltaan maatalousyhteiskuntana niin kauan kun perustarpeiden (ruoan ja lämmön) tyydyttäminen oli ongelma. Ulkopuolisten panosten käytön lisääntyminen aiheutti sen, että dominoiva tuotantomuoto, maatalous, siirtyi intensiivisen kasvun kauteen, jossa vähemmästä saatiin enemmän. Samalla koko yhteiskunta siirtyi kehityksensä murrokseen, jonka aineellisen perustan tämä intensiivinen kasvu synnytti. Perustarpeiden yhteiskunnan dominoiva tuotantomuoto maatalous laajasti ymmärrettynä muuttui kehityksen myötä ongelmattomaksi ja samalla tarve järjestää koko yhteiskunta arvoineen maatalouden tehokkuuskriteerien mukaan menetti merkityksensä. Ihmisille syntyi lisää vapausasteita ja uusia tarpeita. Nämä synnyttivät uusia ongelmia tarpeentyydytyksen piirissä (Malaska 1983).

Perustarpeista seuraava vaihe on tavaratarpeiden yhteiskunta ja sen dominoiva tuotantomuoto on teollisuus. Teollisuus otti teollisen toiminnan tayloristiset tehokkuus- ja toimivuuskriteerit määräävään asemaan niin infrastruktuurin, työn käsitteen ja toimeentulon ehtojen kuin perherakenteen ja roolijaon, koulutuksen, terveydenhuollon kuin myös maatalouden ja vallankäytön ja arvojen ohjaajana ja ehdollistajana (Malaska 1983). Tavaratarpeiden tyydyttäminen edellyttää, että niitä kulutetaan mahdollisimman paljon, koska vain täten saadaan hinnat putoamaan mahdollisimman alas ja massatuotanto käyntiin.

Analogisesti aiemman murroksen kanssa voidaan nyt kysyä, mikä on tavaratarpeiden yhteiskunnan sellainen ”lannoite”, joka muuttaa ekstensiivisen kasvun intensiiviseksi tuottamaan vähemmästä enemmän ja säästämään pääomaa, työtä, raaka-aineita, energiaa, työtiloja, ympäristöä sekä samalla parantamaan laatua ja palvelutasoa. Vuorovaikutusyhteiskunnassa ”lisävaaraus voidaan kanavoida palvelutoiminnan luoman uudenlaisen tuotantopotentiaalin avulla uusien tarpeiden tyydyttämiseen, tarpeiden, joiden tyydyttämisen mahdollisuuksille ja niiden tarvitsemalle tuotannolle informaatio ja sen teknologia ovat yhtä oleellisia kuin voimakoneet tavaratarpeiden tyydyttämisessä”. Vuorovaikutusyhteiskunnan tarpeet voidaan tyydyttää vain toisten ihmisten kanssa eri areenoilla. Vuorovaikutustarpeiden tyydyttäminen on kommunikointiprosessi ja se vaatii ihmisiltä vuorovaikutusvalmiuksia. Tietoyhteiskunnan vuorovaikutus on omiaan käynnistämään kansalaisten luovan toiminnan, ”tuntuupa se kuinka idealistiselta tahansa” (Malaska 1983). Vuorovaikutusyhteiskunta nojaa ensisijaisesti kansalaisten viestintävalmiuksiin.

Tietoyhteiskuntatarkasteluun on viime aikoina noussut käsite digitaalinen kuilu, jolloin osan ihmisistä katsotaan jääneen sähköisten viestintä- ja tietopalvelujen ulkopuolelle. Jos Ahlmanin ajatus ihmisen ideasta itsensä ilmaisussa on oikea, niin silloin oikeudenmukaisessa tietoyhteiskunnassa kaikilla tulisi olla oikeus ja mahdollisuus itseilmaisuuksiin myös uuden viestintätekniikan avulla. Tasapainoiseen yhteiskuntakehitykseen tulisi liittyä myös oikeus jäädä viestintätekniikan käytön ulkopuolelle toteuttamaan itseään jollakin muulla tavoin. Tällöin tarvitaan yhteisöltä uudenlaisia palveluja, joiden avulla ihmiset eivät jää myös yhteiskunnan ja sen vuorovaikutusverkkojen ulkopuolelle. Myös näiden palvelujen ideoita on kehitelty viestintäleireillä, mm infopisteen verkostosihteerin avulla, sekä ravintoloissa luovan ongelmanratkaisun ja sähköisten palvelujen avulla.

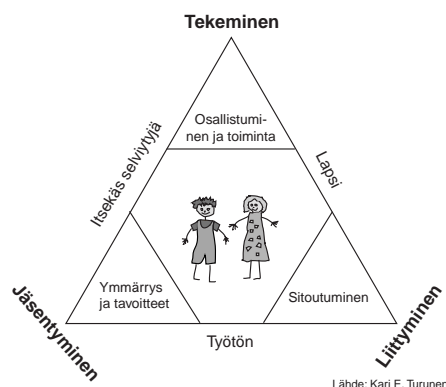
Viestintäleirejä ei ole tietoisesti tehty tutkimusten tarpeisiin, vaan ne ovat syntyneet skenaarioiden (Malaska, Viherä et al. 1982) innoittamina kokeilemaan, miten opimme uutta viestintätekniikkaa ja mihin käytämme sitä. Viestintäleireillä on kokeiltu, onko tulevaisuuden ideaalisena utopiana esitetty vuorovaikutusyhteiskunta mahdollinen, syntykö uudella tarpeiden määrittelyllä uudenlainen yhteisö.

Ensimmäinen viestintäleiri pidettiin kesällä 1987 ja siitä lähtien leirien sisällöllinen anti on kasvanut koko ajan. Leirillä käytetty tekniikka on kehittynyt ajan kuluessa, mutta sen merkitys itse leirille on osoittautunut välineelliseksi. Leireistä on syntynyt henkisen kasvun paikkoja, sosiaalisen pääoman kertymistä, luottamuksen ilmapiiriin rakentamista, elämää.

Tulevaisuuden tutkimuksen näkökulmasta leirit ovat prosessi, mistä kumpuaa ymmärrystä tulevaisuuden tarkasteluun. Leireillä tulee testatuksi niin kasvatustieteiden uusia tutkivan oppimisen oppimiskäsityksiä (Hakkarainen et al 1999), sosiologian käsityksiä sosiaalisesta pääomasta, luottamuksesta ja yhteisöllisyydestä (Ilmonen 2000), viestintätieteen teorialaisten viestinnän rituaalisesta merkityksestä (Aula, Hakala 2000) sekä yhteiskuntatieteilijöiden tarkastelut globaalisuuden ja lokaalisuuden välisestä jännitteestä (mm. Castells 1996; Eriksson, Vehviläinen 1999).

Viestintä olemassaolon perustarpeiden tyydyttäjänä

Viestintäleirillä ihmisen tarpeita on lähestytty ihmisen olemassaolon perustarpeiden, jäsentyminen ajattelun avulla, liittyminen tunteen avulla ja tekeminen, rooli elämässä, (Turunen 1988) kautta. Leirejä suunniteltaessa on mietitty, miten nämä tarpeet tulevat parhaiten tyydytetyksi viestinnän avulla. Nyky-yhteiskunnassa olemassaolon perustarpeet ovat uhan alla. Useimmiten voi todeta, että globaalit informaatiovirrat uhkaavat näitä tarpeita.

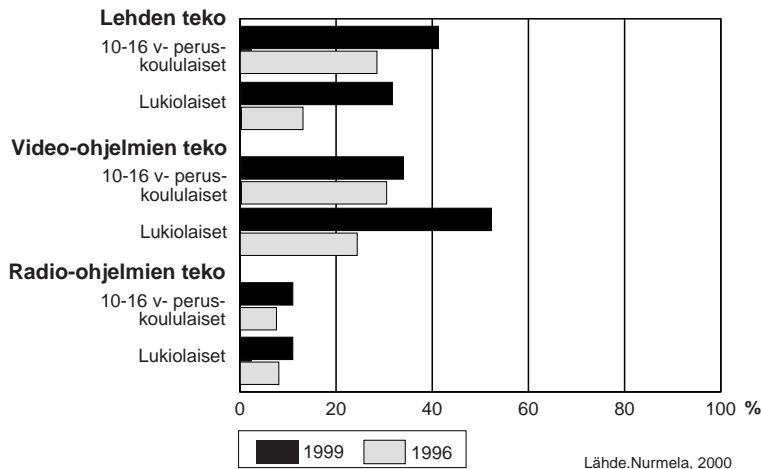

Kuva 1. Ihmisen olemassaolon perustarpeet

Jäsentyminen ajattelun avulla on vaikeaa, jos ei tunne viihde- ja uutisvirtojen syntyä ja erota esimerkiksi fiktiota ja faktaa toisistaan. Jäsentymistä ei myöskään edistä globaalit valtarakenteet, joihin on vaikea vaikuttaa. Ihmisten yhteisöt hajoavat, perheet pirstaloituvat, työyhteisöt muuttuvat. Paikalliset yhteisöt näivettyvät toiminnan ja aktiivisten jäsenten puuttumisen vuoksi. Ihmisten on vaikea liittyä tunteen avulla ja löytää omia yhteisöjään. Työn ja tekemisen merkitys on muutoksessa. Aiemmin arvokkaaksi koetut työtehtävät ovat nykyään arvottomia, koneella korvattavia jne. On todella aika etsiä uusia ratkaisuja ihmisten perustarpeiden tyydyttämiseksi. Teollisuusyhteiskunnan tavaratarpeiden tyydytys ei anna kaikille olemassaolon perustarpeiden tyydytystä.

Nykyaikana joukkoviestintä on internetistä huolimatta tietoverkkojen leimallisina piirre, mm televisiota katsellaan päivittäin yli 2 tuntia, lehtiä luetaan puolisen tuntia (Nurmela 2000) ja radio on taustalla auki useimmiten. Videon tullessa sen käyttöä perusteltiin omien ohjelmien katselulla. Videon käyttö on kuitenkin joko ohjelmien nauhoitusta ja katseluajan siirtoa tai ostettujen/vuokrattujen kasettien katsomista. Aikaa vietetään ammattimaisesti toimitettujen ohjelmien ja viihteen parissa. Ihminen on tietoverkoissa objekti ja hyvin harvoin subjekti. Internetkin on kaupallistumassa www-sivujen etsiessä suuria kävijämääriä mainosten saamiseksi sivuilleen. Kotisivu on vain harvalla, alle 5 % (Nurmela 2000). Jokaisen itseilmaisumahdollisuus oman kotisivun avulla ei ole lunastanut tietoyhteiskunnan lupausta. Radion alkuaikoina ”merirosvoraadiot” yrittivät vallata sijaa kuulijoiden mielessä. Nykyään paikallisradiotkin ovat kaupallistuneet samankaltaisiksi musiikkikanaviksi.

Eräs syy tähän tilanteeseen on se, etteivät nuoret saa koulussa otetta viestintävälineistä ja viestinnän tuottamisesta.

Kuva 2. Mediaviestimien opiskelu kouluissa v 1996 ja 1999

Kouluissa jopa kirjoittaminen on usein kirjoittamista opettajalle, ei ystäville tai koulutovereille. Lehdentekoa opiskeli koulussa alle 40 %, videon tekoa on lukiolaisten piirissä päässyt opiskelemaan vuonna 1999 jo puolet. Radio-ohjelmien opiskelu on sen sijaan vielä todella harvinaista. Kuitenkin puheen avulla ilmaistaan itseä paljon ja uuden tekniikan myötä (MP3, digiradio) myös puheohjelmille on uutta kysyntää pienille ryhmille suunnattujen ohjelmien ollessa mahdollista.

Olemassaolon perustarpeiden tyydyttäminen vaatii uudenlaisia viestintävalmiuksia. Ilman kykyä viesti ei ole itsensä ilmaisu eikä vuorovaikutus mahdollista. Viestintävalmiudet koostuvat kolmen komponentin tulona: liittymän, eli pääsyn verkkoihin, osaamisen ja motivaation. Osaaminen koostuu sekä teknisestä osaamisesta että sisällöllisestä osaamisesta laajentuen jopa ymmärrykseen viestintäverkkojen merkityksestä yhteiskunnassa. Motivaatio syntyy olemassaolon perustarpeiden tyydyttämisessä tapahtuvasta viestinnästä.

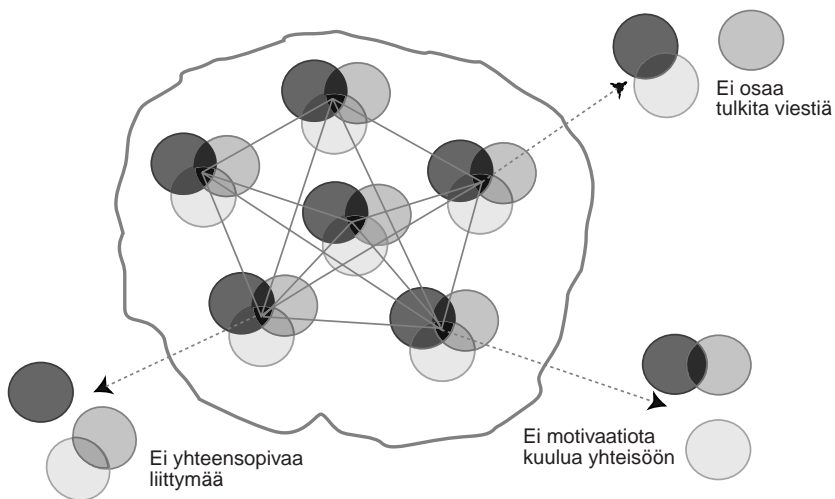
Kuva 3. Viestintävalmius

Ihminen ei viesti yksin. Mikäli tarkastelemme viestintävalmiuksia vain yksilön näkökulmasta jätämme hänet yksin joko joukkoviestinnän kuluttajiksi tai internetin surfaajaksi. Samalla hämärtyy käsitys viestinnästä viestin vastaanottajan ja lähettäjän välisenä vuorovaikutustilanteena. Yhteisössä viestintään osallistujia ovat kaikki yhteisön jäsenet, jokaisen tuodessa oman merkityksensä yhteisön kulttuuriin. Keskeistä on yhteisön ylläpitäminen ajassa ja yhteisten käsitysten ilmitulo (Carey 1989). Tällöin on huolehdittava siitä, että viestintävalmiudet ovat yhteensopivat. Viestintätapojen muutuksessa, ollessa jopa murroksessa, on vaarana, että osa ihmisistä putoaa oman yhteisön viestinnän ulkopuolelle. Esimerkiksi nuorisoyoukossa saa yhä useammin tiedon tapahtumista tekstiviestillä. Ellei itsellä ole tekstiviestin vastaanottomahdollisuutta, voi jäädä ulkopuolelle, ellei ole jostain muusta syystä erittäin suosittu.

Viestintäleirillä onkin huolehdittu siitä, että viestintävalmiudet ovat kaikilla. Liittymiä on runsaasti, osaaminen on yhteistä kunkin toimiessa tarvittaessa opastajana ja etsittäessä yhdessä vastauksia, jos kukaan ei osaa. Motivaatio lähtee olemassaolon perustarpeista, leirillä jäsenyytään ajattelun avulla mm. kirjoitettaessa lehtiin juttuja, tehtäessä radio-ohjelmia haastatellen erilaisia asiantuntijoita, liitytään tunteen avulla huolehtimalla toisista, soitellen, jutellen, halaten ja tekemistä on kaikille yllin kyllin.

Jos viestintäleirillä joku ei osaa tulkita toisen lähettämää viestiä oikein, hän voi kysyä muilta, hän voi jatkaa viestintää muissa leirimedioissa jne. Leirin viestintävälineet ovat pääsääntöisesti yhteensopivia keskenään ja kaikkien käytössä. Tosin usein huomataan, että mm. eri käyttöjärjestelmät eivät olekaan keskenään yhteensopivia, mutta kokemusten kautta nämäkin vaikeudet voitetaan etsien erilaisia ratkaisuja kiertää ongelmat. Viestintäleirit ovat sikäli onnellisten tähtien alla, että jokainen on tullut sinne vapaaehtoisesti. Näin motivaatio kuulua yhteisöön on korkea. Lisäksi varhaisohjaajat huolehtivat siitä, etteivät pienimmäkään koe oloaan turvattomaksi. Tämä on omiaan lisäämään yhteenkuuluvuutta.

Yhteisöllinen viestintä

Kuva 4. Yhteisöllinen viestintä

Viestintäleiritoiminnan periaatteet

Tietoyhteiskunnassa on tärkeää miettiä myös lasten asemaa: Miten lapset kasvavat subjekteiksi ja aktiivisiksi toimijoiksi tietoyhteiskunnassa. missä myös heitä pommitetaan yhä enenevästi informaatiovirroilla?

Vastauksena tähän kysymykseen ei riitä pelkkä tekniikan käytön opettelu, ei käyttäjäystävälliset liittymät, eivätkä hyvät verkko-oppimateriaalit. Mikäli tekniikan käyttötaitojen opettelu erotetaan aidosta tilanteesta ja tarpeesta, niin tekniikasta tulee itsetarkoitus ja isäntä, eikä renki toteuttaa jotain isompaa.

Viestintäleireillä tekniikan käyttö on osa luonnollista toimintaa. Leireillä tekniikka on leikin kohde, leikkikalua. Tekniikan käyttö on iloinen asia. Tekniikan käyttöä tärkeämpää on se, mitä sanotaan, se, miten toimitaan ja leikitään yhdessä ja se, miten huolehditaan toisista. Viestinnällä on tärkeä rooli kaikissa näissä toimissa.

Viestintää ei voi oppia vain lukemalla kirjoista, vain tietämällä millaisia viestintävälineitä on, vaan elävissä tilanteissa, asioiden hoitamisessa ja organisoimisessa, siis kokemuksen kautta. Viestintäleirit ovat esimerkkinä tilanteista, joissa voi oppia viestintää sekä vuorovaikutustilanteissa että toiminnassa. Usein viestinnästä puhuttaessa ja sen taitoja arvioitaessa unohdetaan toimeen tarttumisen taito sekä taito käyttää viestintää arkisten asioiden hoitamisessa. Viestintäleireillä opitaan näitä kaikkia.

Oppiminen käsitetään leireillä luonnolliseksi inhimilliseksi prosessiksi. Viestintäleirin joustavassa ympäristössä leiriläiset toiminnallaan, tavoillaan ja aktiivisella viestinnällä itse muokkaavat ympäristöään ja luovat sille merkitystä. Samalla kun leiriläinen havaitsee – vaikka alitajuisesti – toimintansa ja viestiensä vaikutuksen, hän oppii uusia asioita ja niiden merkityksiä. Mukana olevien vanhempien aktiivinen osallistuminen toimintaan luo myös malleja. Vuorovaikutusta ei opita luennoilla, ellei pystytä tarjoamaan myös roolimalleja. Päätöksentekotavoilla, käytännöillä ja suhtautumisella muihin ihmisiin, on usein voimakkaampi vaikutus kuin esitelmillä tai luennoilla (Lonka 1999). Luennointi aiheesta ”Miten kommunikoida” on ajanhukka, toteaa Lonka. Opiskelijan on vaikea motivoitua abstraktiin asiaan eikä vuorovaikutus ole vain tekninen taito vaan vuorovaikutuksen on oltava osa toiminnan käytänteitä. Juuri näistä käytänteistä muodostuu viestintäleiri.

Koska leireillä toimitaan demokraattisemmin ja oma-aloitteisemmin kuin muualla ympäristössä, oppii leiriläinen myös katsomaan asioita uudella tavalla ja kyseenalaistamaan vanhoja toimintatapoja. Hän oppii tarkastelemaan ympäristöään tulevaisuuden visioon verrattuna, tulevaisuuden tietämisen intressistä käsin.

Viestintäleireillä kaikki jakavat tietojaan ja osaamistaan muille, sillä ilman yhteistoimintaa eivät tuotokset valmistuisi. Kukaan ei selviydy vain yksin. Kuitenkin jokainen voi toimia itsenäisesti.

Leirit ovat kasvupaikkoja kohti omatoimisuutta, yhteisöllisyyttä ja oman elämän hallintaa. Hyvä leirihenki perustuu leiriläisten keskinäiseen luottamukseen ja avoimuuteen. Luottamus ja avoimuus kasvavat arvostuksen ilmapiiristä. Viestintäleireillä ei arvostella, mutta arvostetaan toinen toisia sitä enemmän. Jopa leirin medioissa kritiikki on arvostavaa kritiikkiä.

Viestintäleirin pääperiaatteet kumpuavatkin sosiaalisuudesta ja yhdessäolosta.

Pääperiaatteet voidaan kirjata seuraavasti:

- tekemällä oppiminen
- työn loppuunsaattaminen
- oma-aloitteisuus
- toisista huolehtiminen
- vastuun ottaminen ja kantaminen
- jokainen on toisensa opettaja ja oppilas
- itsenäisesti yhdessä toimiminen
- tiimityö
- kokonaisprosessin oppiminen ja näkeminen
- toisen työn arvostus.

Näiden periaatteiden avulla kasvetaan tietoyhteiskunnassa subjekteiksi, oman elämän hallitsijoiksi yhdessä muiden kanssa.

Viestintäleirin syntyhistoriaa

Viestintäleirin idea kehitettiin vuonna 1987, jolloin perustettiin Viestintäkasvatuksen seura ry. Leirin toiminnan perusidea on ollut alusta asti lähes sama. Leireillä tehdään joka päivä lehti, video-ohjelma ja radio-ohjelma. Vuorovaikutus syntyy päivittäin ilmestyvien medioiden avulla ja välityksellä. Kokonaisnäkemysten saamiseksi ja yhteisön rakenteiden ymmärtämiseksi leiriläiset kiertävät eri tehtävissä siten, että joka päivä tehtävä vaihtuu. Näin jokainen leiriläinen tekee lehden, videon ja radio-ohjelmaa ja hoitaa leirin infoa, sekä ravintolaa. Samalla he oppivat arvostamaan toisten ja omaa työtään. Leireillä ei ole ulkopuolisia henkilöitä ruoanlaittajina tai siivoojina. Nämäkin työt tehdään itse. Viestintävälineitä käytetään sekä toiminnan tehostamiseksi että itseilmaisuuksiin ja vuorovaikutukseen. Leireillä leikitään tosissaan (Luokola 1989).

Kesäleirille voi nykyään ilmoittautua internetin välityksellä. Leireistä ei ilmoitella, vaan tieto niistä on kiirinyt lumipalloefektin lailla. Kaikki halukkaat ovat mahduneet mukaan. Kesäkuun leirillä on ollut yleensä vajaat sata osallistujaa. Leiripaikkana on viidentoista kesän aikana ollut eri paikkakunnilla maalaiskoulun tilat ja on yövytty teltoissa. Kesäkuun alussa on paikalle menty kuorma-autolla laitteet, koneet yms. tavarat mukana. Leiri rakennetaan yhdessä leiriläisten kanssa.

Vuosien saatossa laitteisto on kasvanut niin suureksi, että rakentamiseen on jo varattava muutamia päiviä. Varusteisiin kuuluu nelisenkymmentä mikkoa, videolaitteet, radioasema, ruokailutarvikkeet, telttapohjat, teltat, sata puhelinkonetta ja radioita. Kesäleirien kustannukset on katettu pääsääntöisesti osallistumismaksuilla ja vapaaehtoistyöllä. Sonera on osallistunut leirien yhteyskuluihin.

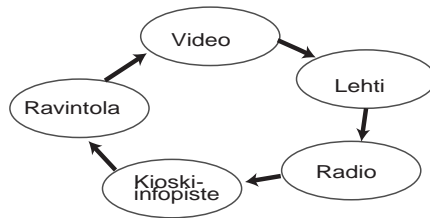
Viestintäleirejä on pidetty nuorisoseuran kesäleirien lisäksi mm. kauppaoppilaitoksissa, kouluissa, vammaisten oppilaitoksissa, työttömyyskursseilla, palvelutaloissa, kylissä ja tulevaisuuden tutkijoiden jatkokoulutuksessa.

Kesäleirit ovat viestintäleirien ominta aluetta ja niillä syntyvät uudet kokeilut. Mallia voi toki soveltaa koulutyössäkin, tosin se vaatii aikaan perustuvan lukujärjestyskäytännön muuttamista. Toiveenani olisi viestintäleirimallinen toiminta koulussa siten, että kaikki kävisivät lukuvuoden aikana viikon viestintäleiriä. Samalla koululla olisivat päivittäinen lehti, video, radio, kioskki ja omat vuorovaikutteiset internet-sivut. Oppilaat oppisivat viestinnän lisäksi mm. yrittäjyyttä. Ellei leiri koulun sisällä ole mahdollista, viestintäkerhot voisivat toimia mallin henkeä noudattaen (Härkönen 1994).

Joukkoviestimien – lehden, videon ja radion – lisäksi kohdeviestintä on aina ollut leirillä erikoisasemassa. On kokeiltu kannettavia puhelimia, radiopuhelimia, puhepostea, virtuaalifakseja ja puhelinta joka teltaan. Jotta kohdeviestintä saataisiin mukaan tehostamaan arjen toimintaa, on tärkeää, että leirillä hoidetaan arkiaskareetkin itse ja totutaan käyttämään lähialueen kyläkaupan ja pienleipomom tuotteita.

Viestintäleirin toimintamuodot

Leirin aluksi osallistujat jaetaan viiteen ryhmään. Leirin aikana jokainen ottaa osaa jokaiseen toimintapisteeseen ja tulee näin ollen tuntemaan viisi erilaista toimintaa:

Kuva 5. Viestintäleirin toimintakartta

Jokaisella ryhmällä on kaksi tai kolme ohjaajaa, jotka kulkevat ryhmän mukana tehtävästä toiseen. Ohjaajia kutsutaan ”kultseiksi”. Kultsit ovat vähintään kolmella leirillä olleita, peruskoulun ala-asteen suorittaneita, avoimen, innostavan ja huolehtivan mielen omaavia nuoria. Lisäksi kultsit ovat osallistuneet erityiseen kultsikoulutukseen, joka usein on sama kuin leirin rakentaminen ja sen yhteydessä leirin tehtävien jako ja suunnittelu. Yhdessä kultsien kanssa on myös kirjoitettu kultsikäsikirja. Se on sisällöltään melko ankara, eikä sitä aikuiset olisi yksin voineet kirjoittaa. Nyt tiukimmat ohjeet ovat nuorten itsensä kirjoittamia. Leirillä monena vuonna olleita aikuisia kutsutaan sukupuolesta riippumatta ”Vanhoiksi Rouviksi”.

Leirillä on vain yksi kirjoitettu sääntö: alle 18-vuotiaat eivät saa juoda alkoholia lainkaan ja yli 18-vuotiaat vain olutta ja viiniä.

Leirillä on myös omat ravintolat, oma raha, kioskki ja näkymättömien töiden pisteytys. Näiden avulla opitaan näkemään toiminnan rakenteita, opitaan yrittäjyyttä sekä arvostamaan kaikkia töitä. Toimintaa rytmittää valmiiksi saaminen.

Käyn seuraavassa läpi ensin leirin eri toimintoja ja niiden vaatimaa tekniikka, liitymiä. Sen jälkeen tarkastelen osaamista ja motivaatioita vielä erikseen.

Tietotuutti ilmestyy joka aamu

Leirilehti, nimeltään Tietotuutti, julkaistaan joka päivä ja se jaetaan aamuyön tunteina osoitetarralla varustettuna jokaisen telttaan. Sitä luetaan aamulla teltassa ja kahvipöydässä.

Tietotuutilla on hyvin tärkeä osa vuorovaikutuksen muodostumisessa. Koska lehti todella ilmestyy joka aamu, niin seuraavassa lehdessä voi aina jatkaa edellisen teeman. Vuorovaikutuksessa asiat syvenevät. Jo se, että lehden nimi on pysynyt vuodesta toiseen samana, todistaa jatkuvuuden merkityksen.

Lehdessä on useita eri osastoja, joiden tarkoituksena on jopa houkutella kirjoittamaan. Tällaisia ovat mielipidesivut, pääkirjoitus, juorupalsta, terveisiä - osasto, niksi-palsta, "Ursula vastaa", haastattelut, jatkokertomus, horoskooppi ja uutiset. Erityisesti oman juorupalstan merkitys on ollut suuri. Sen sisältäessä pääsääntöisesti hyvántahtoisia juoruja – tosin aika intiimeistäkin asioista (kuka vilkuilee ketäkin) - on lehden lukijakunta taattu. Samalla jokainen on saanut kokea, mitä on olla julkisuudessa. Näille jutuille ei löytyisi yleisöä muualta kuin omasta yhteisöstä. Ne samalla ylläpitävät yhteisöä ja saattavat jokaisen osaksi vuorovaikutusta.

Leirilehdessä ei ole sensuuria tai muita portinvartijoita estämässä juuri oman jutun ilmestymistä. Kirjoittajaa saatetaan hienovaraisesti ohjata keskustellen siitä, miten saa sanomansa paremmin perille. Jos joku juttu ylittää lukijan kestokyvyn, hän vastaa uudella, ehkä paremmalla jutulla. Leirin tausta-ajatuksena on kreikkalaisen humanismin perinne: ihanneihminen on sosiaalinen eli poliittinen olento. Hänen oma luontonsa määrää hänet palvelemaan sitä yhteisöä, johon hän kuuluu (von Wright 1954).

Lehden teossa on käytössä riittävästi mikroja, joilla kirjoittaa oma juttunsa tai liittää itse ottamansa kuva lehteen. Lehteä tehdessään kirjoittaja pääsee imuroimaan esimerkiksi uutisia ja säätietoja verkoista. Lehdellä on myös still-kamera ja digitaalinen kamera sekä skanneri. Monelle lehden tekemisen prosessi alkaa siitä, että hän toimittaa ensin uutiset lehteen maailmalta. Kun on onnistunut tässä, seuraavassa jutussa voi olla jo kommentteja uutisista. Samalla kun valikoi uutisia STT:ltä lehteen, oppii jäsentämään uutismerta. Lehti taitetaan PageMaker ohjelmalla ja kuvat käsitellään PhotoShop-ohjelmalla. Taittokoneita on neljä - viisi ja jokainen pääsee taittamaan oman juttunsa. Loppusilauksen sivuille antaa yleensä jo useampana vuonna leirillä ollut nuori.

Lehtipisteessä työ on ehkä helpointa. Se on tuttu ja turvallinen paikka, missä päivän aikana syntyy aina tuotos yhdessä tehden. Lehden palstat ovat omiaan lisäämään liittymisen tunnetta, on osoittautunut hauskaksi ja tärkeäksi lukea itsestään hyvántahtoisia pikkujuoruja lehdestä. Juorupalstojen avulla leiri tulee myös yhdeksi kokonaisuudeksi. Yhteenkuuluvuutta on omiaan lisäämään myös mielipidepalsta, jolla keskustellaan leirin tapahtumista, kommentoidaan ruokaa ja nukkumisaikoja sekä kirjoitetaan erilaisia leiriläisiä kiinnostavia asioita.

Liittymistä ympäröivään yhteisöön hoidetaan haastatteluin ja reportaasein leirin naapureista, kauppiasta tai kylän nähtävyyksistä. Viestintäleirillä tutustutaan monin tavoin ympäröivään yhteiskuntaan ja sitä kautta lisätään tunteenkin tasolla yhteenkuuluvuutta suomalaiseen maaseutuun – kaupunkinuorille se ei aina ole itsestään selvä asia. Itse lehden tekeminen on kuitenkin mahtava kokemus, siinä on töitä jokaiselle ja se tuo onnistumisen tunnetta.

Radio Viekas kuuluu kauas

Leiriradio lähettää ohjelmaa joka päivä kello 10:stä yön pikkutunneille asti. Radion kuuluvuusalue on noin 10 kilometriä, näin leiriradiolla on ikkuna auki naapuristoon. Ohjelma on leiriläisten omaa toisille leiriläisille tarkoitettua ohjelmaa. Radioita voi kuunnella myös internetin kautta. Internetradio on suosittu vanhojen leiriläisten keskuudessa.

Myös radiota voidaan käyttää kahdella tasolla: jokainen on vuorollaan toimittajana, äänitarkkailijana tms. studiossa tai vastaanottamassa kuuntelijoiden soittamia puheluja. Jokainen voi myös soittaa radioon. Interaktiivisia ohjelmia on paljon. Paljon on myös puhelimia, joilla pääsee soittamaan ohjelmaan vaivattomasti. Vuorovaikutteisuus mahdollistuu myös sen vuoksi, että ohjelmat ovat suurimmaksi osaksi suoria. Interaktiivinen radio on ehkä yhteisöllisin viestintämuoto leirillä.

Radion tekniikkaa suunnitellaan yleensä pitkin vuotta. Seuran internet-keskustelupalstalla puhutaan paljon sisällöistä, kuunnelmista jne. Kun aika koittaa ja radio-ohjelmia pitää tehdä, ohjelmat ovat kuitenkin erittäin musiikkipitoisia. Liekö niin, että useimpien haaveena onkin toimia DJ:nä radiossa? Vai onko niin, että nuorilla ei ole mallia muusta radio-ohjelmatuotannosta? Tosin leirillä saadun kokemuksen myötä on osattu tehdä myös monia hienoja keskusteluohjelmia. Jatkokertomuksena on mm. luettu Nalle Puhia kuunnelmanmuotoisesti. Kokeneempien leiriläisten malli innostaa myös nuorempia tekemään myös puhepainotteisia ohjelmia.

Radiotoiminnassa, erityisesti kun se on julkista, opetellaan erottamaan leirin sisäiset kuulutukset ja tiedotukset ohjelmasta ja näin opitaan myös erilaisten viestintätapojen eroja. Leirin sisäisiä tiedotuksia varten on olemassa tekstiviestit, puhelimet jne. Radio on ohjelman tekoa varten. Radio-ohjelmiin soitetaan paljon leirillä. Musiikkitoiveet ovat soittojen ensisijainen syy, toiseksi osallistutaan tietokilpailuihin. Tietokilpailujen aikana kokoontuu puhelimen ääreen usein porukoita ja syntyy keskinäistä kilpailua siitä, kuka ehtii ensiksi soittamaan ja vastaamaan. Kilpailuihin osallistutaan myös etäältä kuunnellen ohjelmaa internetistä.

Radiotoiminta puhuttelee myös tunnetasolla. Se yhdistää koko leiriä ja ympäristöä kenties vielä enemmän kuin radiotyötä tekeviä leiriläisiä. Koska studioon mahtuu kerrallaan vain muutama leiriläinen, niin yhteenkuuluvuus ei ole radioryhmässä yhtä suuri kuin muissa pisteissä.

Koska radion kuuluvuusalue on yli kymmenen kilometriä, leirin ympärillä asuvat naapurit pääsevät radion avulla mukaan leirielämään. Ohjelmat on suunnattu leiriläisille, mutta niihin voi osallistua kuka tahansa. Tietokilpailuihin ovat ympäristön asukkaat soitelleetkin.

Internet-kuulijalle radio tuo leirielämän hyvin lähelle. Ainakin ne, jotka ovat joskus olleet itse leirillä, voivat radioita kuunnellen aistia leirin tunnelman ja hengen. Radio internetissä osoittaa, kuinka sen avulla voisi tuoda mm. ulkomailla asuville kotipaikan asiat lähelle ja näin pitää yllä siteitä kotiin.

Kello 22 katsellaan yhdessä

Leirivideoita katsellaan yhdessä illalla kello 10. Video-ohjelmat leikkivät oikeata tv-ohjelmaa. Päivällä tehdään inserttejä ja itse ohjelma illalla on suora lähetyks naapurihuoneesta salin täydelle yleisölle. Tunnelma on keskittynyt ja jopa harras, jokainen tuntee kuuluvansa leiriin.

Videossa ryhmä jakautuu kahdeksi ryhmäksi. Toinen tekee fiktioita, toinen faktaa. Video toimii muita enemmän ryhmätyönä. Siinä ryhmän jäsenen on vaikeampaa kuin muissa ryhmissä saada käsityksensä esille, sillä täytyy yhteisesti sopia, mitä esitetään. Tosin erityisesti faktavideoryhmässä yhteen ohjelmaan saadaan paljon pienen ryhmän tuotoksia, haastatteluja jne., joiden tekemiseen ei ole tarvittu kuin kuvaaja ja haastattelija sekä editointi. Toisaalta leiriläinen on saattanut päästä monta kertaa videoon vastaamaan kysymyksiin ja kertomaan käsityksiään erilaisista asioista.

Video on parhaimmillaan luovinta toimintaa leireillä. Sen avulla on toteutettu huiimia jatkokertomuksia ja seikkailutarinoita. Erkki (11 v.) odotti koko talven leirille pääsyä, kun oli edellisenä kesänä nähnyt, kuinka toiset olivat tehneet seikkailulutun. Nyt hän halusi päästä tarinaan uhriksi ja tulla kuvatuksi yltä päältä veressä – ketsupissa. Video antaa sekä tekijöilleen että katsojille elämyksiä, parhaista videoista keskustellaan pitkään. Multimedia ei ole saavuttanut leirillä vastaavaa innostusta kuin tarinaan perustuva video-ohjelma.

Video on tärkeä viestinnän väline. Videosityksessä kuultu kannanotto jää mieleen. Kun leirin vetäjät vuonna 1993 olivat ilmoittaneet leirin loppumisen virheellisesti päivää todellista myöhäisemmäksi, viesti virheestä ja sen aiheuttamista toimenpiteistä saatiin parhaiten perille suorassa lähetyksessä videon iltauutisissa. Kukaan ei jäänyt tietämättömäksi asiasta. Muut tavat viestiä olisivat olleet huomattavasti tuloksettomampia.

Vaihtoehtojen kirjoa ravintoloissa

Leirin sosiaalisten innovaatioiden joukkoon voi laskea kuuluvaksi myös leireillä syntyneet ravintolat ja niiden toiminta. Leireillä ei siis ole ruokaloita tai ruoka-aikoja vaan ravintolat, joissa on useita vaihtoehtoja, ja joiden ruokalistat suunnitellaan syöjiä, asiakkaita ajatellen.

Viestintäleireillä toimii kaksi ravintolaa, joita leiriläiset pitävät itse. Ruoka-ainetilaukset kaupasta tehdään faksitse ja kuljetuksissa käytetään hyväksi viestintää logistikkassa: aluksi tekstihakuja, nytemmin tekstiviestejä ja kännyköitä. Ruokaryhmässä toimii sekä ohjattu luova viestintä että integroiva viestintä. Ensin suunnitellaan luovasti, mitä tehdään, ja sitten hoidetaan työt tehokkaasti viestien. Periaatteena on: "Vie mennessäsi, tuo tullessasi." Ruokalistat laaditaan luovalla ongelmanratkaisulla: ensin kerätään ehdotuksia, ja näitä arvioidaan ja otetaan huomioon maku, terveellisyys, helppous, saatavuus jne. Menetelmä takaa sen, että kaikki sitoutuvat ruokalistaan. Kaikki pääsevät osalliseksi suunnittelusta ja tekemisestä.

Leirin keittiöt ovat kouluilla yleensä pieniä kotikeittiöitä. Leireillä ruokailu tapahtuu ulkona katoksissa. Ulkopaellapannut ovat suosittuja jopa sateella katoksen alla.

Ravintolat tilaavat raaka-aineet yöllä faksilla kaupasta. Tuolloin tiedetään jo, onko mitään jäänyt päivällä tähteksi, ja näin saadaan aina tuoretta raaka-ainetta, sillä kaupan

päivittäin. Sen jälkeen onkin ollut käytössä pisteiden keruu ja merkkien saanti tietystä määrästä pisteitä. Ja käytäntö kehitti pistepörssin: jokainen merkitsee itse pisteet File-Maker-ohjelmalla tehtyyn tiedostoon mikrolle.

Kolmestakymmenestä pisteestä sai ensimmäisenä kesänä junamerkin ja viidestäkymmenestä euromerkin. Pisteitä saa lattioiden lakaisusta, roskien keruusta, vessojen siivouksesta jne. Pisteiden määrät sovitaan yhdessä: lakaisu 5 pistettä, vessan siivous 50 pistettä, sivistynyt keskustelu ruokapöydässä 10 pistettä jne. Huipennuksena joka päivä on juhlallinen tiedotustilaisuus, missä merkit jaetaan. Tilaisuudesta on sitten illan televisiossa uutisissa pätkä, lehdessä kuva jne. Menetelmä toimii hyvin, paikat ovat puhtaat ja näkymättömät työt tulevat näkyviksi. Parhaita tekijöitä ovat 12-vuotiaat pojat, luuta heiluu ja lattiarättiä kuluu, jopa niin, että ajoittain oli harkittava vessansiivouksen esto, tosin nopeasti huomattiin, ettei vessa pesusta kulu ja puhtaassa vessassa on kiva käydä. Aikuisten leireillä leirirahaa ei saa millään käyttöön, aikuiset eivät motivoidu kuin nuorten kanssa leirillä ollessaan.

Keväällä 1994 yhteisessä suunnittelupalaverissa mietittiin, miten saataisiin leiri toimimaan koululla, missä on vain kaksi sisävessaa käytössä. Miten riittää vesi? Var-sinkin kun suihkutkin (2 kpl) sijaitsivat vessojen edessä. Kieltojen linjalle ei millään olisi haluttu mennä, kiellot eivät sovi leirin linjaan, niitä on vaikea valvoa, aiheuttavat vain riitaa jne. Silloin joku keksi: laitetaan suihkun ja sisävessan käyttö maksullisiksi! Hyvä on tässä huomata, että ulkovessat ja sauna lämpimine vesineen tuli koko ajan olemaan käyttövalmiina maksutta. No nyt miettimään, miten rahastaa, onko oikein sekoittaa markat toimintaan jne. Ja jälleen jollain välähti: tehdään oma raha, jota saa näkymättömistä töistä. Kaikki innostuivat ideasta heti. Ja niinpä kesällä 1994 leirillä oli oma raha - lecu. Ja leculle sai käydä sisävessassa (1 lecu), ottaa suihkun 500 lecuja ja ostaa vohveleita: naturell 1 lecu, hillolla 2 lecuja ja hillolla ja kermavaahdolla 3 lecuja. Infopisteessä suunnitellaan leiriraha ja painetaan sitä jokaiselle alun kansalaispalkkaa vasten 8 lecuja. Raha lähtee heti kiertoonsa. Kansalaispalkan lisäksi lecuja saa pisteistä, 5 pisteestä lecuun. Tiedotustilaisuus ja merkkien jako päätettiin pitää ennallaan, saimmepa jopa lisää merkkejä: nmt-gsm, keltainen kuljetus, euromerkki, 101-merkki ja eurolumiukkumerkki. Merkeistä muodostui ahkerille puurtajille hieno rivistö puseron rintaan. Näin kunnia ja julkisuus houkuttelee tekemään, lecut yksinään eivät siihen ole pystyneet. Pistepörssi on koko ajan julkinen ja avoin, jokainen merkitsee itse omat pisteensä mikron muistiin, näin säilyy luottamus ja avoimuus.

Leirirahainnovaatio on onnistunut yli odotusten. Lecujen avulla on opeteltu talouden sääntöjä, mietitty finanssipolitiikan hienouksia ja sitä, miten yhteisön toimintaa voi ohjata rahapolitiikalla. Viimeksimainitusta esimerkkinä jälleen vesihuolto: leirin likakaivo täyttyi ja katastrofi oli lähellä. Puheposti äänestyksellä kysimme leiriläisten kantaa: A) Pidetäänkö vessan käyttö entisellään, eli 1 lecu ja toivotaan parasta, B) poistetaanko maksu ja varaudutaan pahimpaan, vai C) nostamme maksun kahteen lecuun. Äänestyksen tulos a) 30 %, b) 17 % ja C) 52 %. Oli helppo nostaa käyttömaksua.

Ennen leculen painamista nuoret miettivät, miten estää leculen väärennös. Ratkaisuna oli leculen leimaus. Mutta itse asiassa ei kukaan yrittänytkaan väärentää lecuja, mutta monia keskusteluja asiasta käytiin. Niiden käyttöön suhtauduttiin yhtä vakavasti kuin markkojenkin. Ensimmäisen leirin lopulla alkoi olla jo lecutunäärejä, niitä joilla

oli yli oman tarpeen lecuja ja mustassa pörssissä käytiin kauppaa. Sekin opetti lecur arvon muutosta. Lecujen avulla leiriläiset ovat jo tottuneet euron tuloon!

Toisella leirillä ei enää jaettu lecuseteleitä yli tarpeen, vaan kehoitettiin jättämään niitä pankkiin. Näin tapahtuikin. Pankissa on aina luettavissa lecusaldo ja se tyydyttää monen tarpeen. Lecupankki on avoin ja lisää siten myös kunniaa. Mustaa pörssiä ei ole ilmaantunut lainkaan. Ilmeisesti myös lecut polttavat taskussa. Tietotekniikka on tässäkin oiva apu.

Mikäli leiri on useammalla paikalla, on hyvä, jos pistepörssi tai lecupankki, millä nimellä sitä sitten kutsutaankin, toimii verkossa. Silloin lecut voi nostaa joka toimipisteessä ja tilanne on aina hallinnassa.

Kaiken kaikkiaan lecutokeilu on tullut leireille pysyväksi. Nyt keksitään, miten laajennetaan lecuten käyttöä, millä muulla kuin näkymättömällä siivoustyöllä voi ansaita, mitä muuta kuin suihkun ja vessan käyttöä, vohveleita tai pikkupalveluja voi ostaa niillä. Kesällä 1998 lecuilla sai katsoa jalkapallomatsia televisiosta, pelata, surffailla, chattailla tai ostaa jälkiruokia

Leireillä on pohdittu, olisiko järkevää lisätä myös normaalitoiminta lecutoiminnaksi, niin että ruoka maksettaisiin lecuilla, lehdet ostettaisiin niillä, videolippu ostettaisiin elokuvalipun tapaan jne.? Ja että lecuja saisi myös ruoanlaitosta, lehdesteosta, radio-ohjelmien teosta, videoiden teosta jne. Ja miten pisteytetään silloin työt? Lecutoiminnan laajennuksella saataisiin hyvää oppia työn ja tulosten arviointiin ja yhteiseen päätöksentekoon, mutta voisiko se liikaa huomiota varsinaiselta leiritoiminnalta? Poistaisiko se oma-aloitteisuuden vai lisäisikö sitä? Leiri on hyvä paikka kokeiluille, mutta kokeiluissa kannattanee edetä askel askeleelta ja korjata ja hylätä, jos epäonnistuu. Lienee syytä varoa liiaksi jäljittelemästä tavallista rahataloutta. Leirillä oli nytkin iso osa väkeä, jota ei näyttänyt rahatalous kiinnostavan eikä kannustavan.

Näkisin että kylät ja muut yhteisöt, kuten erilaiset yhteisöasuintalot, voisivat ottaa leirin lecutokeilusta oppia ja suunnitella omia kylä- ecuja tai paikallisia local -ecuja, lecuja. Se voisi olla vuorovaikutuksen ja omatoimisuuden kasvuun ensi askel. Tällaisia paikallisrahan kokeiluja on eri puolilla maailmaa, mutta niissä ei ideaa liene sovellettu yhtä "arkipäiväisiin" asioihin kuin leirillä. Erään kylän asukkaiden leirillä lecutoiminta sujui hyvin. Se innosti äitejä lettujen paistoon, nuoria poikia siivoamaan, miehiä hoitamaan lämmitystä jne.

Paikallinen raha laajentaa vastavuoroisuusperiaatteen soveltamisen useamman kesken. Sen avulla yhteisön sosiaalinen pääoma kasvaa.

Kioskin pito on hauskaa

Infossa tärkeä työpiste on kioski. Kioskikin on syntynyt leiriläisten omasta aloitteesta. Ensimmäinen sykäys tuli leirillä, missä kävi kauppa-auto. Kauppa-auton pitäjä pelkäsi leiriläisten varastavan tuotteita ja häiritsevän muita ostajia. Pari poikaa päätti perustaa oman kioskin. He saivat määrärahan leirikassasta, jolla ostivat karkkeja, limonadia jne. He myivät ne samalla hinnalla ja ostivat jälleen uusia. Jo seuraavana kesänä kioski oli inforyhmän käytännön toimintaa. Vähitellen tavallisen markoilla toimivan kioskin lisäksi kioskissa ruvettiin tekemään lecuilla myytäviä tuotteita (lettuja, vohveleita,

mehuja, pirtelöitä jne). Kun lecu-kioski ja markkakioski ovat samassa pisteessä, leiriläinen oppii myös kuin huomaamatta kahden eri rahan käytön. Kaksi valuuttaa kirjanpitoineen ei tuota nuorille mitään vaikeuksia.

Kioskin hoito on monelle leiriläiselle, erityisesti pikkutyöille, hauskinta leirin puuhaa. On hienoa, kun saa itse valita, mitä tuotteita kioskissa on, ostaa niitä kaupasta ja hinnoitella. Samalla näkee, mitä merkitsee hinnan muodostus ja kuinka paljon kaikki itse asiassa maksaa.

Kaiken kaikkiaan leirillä on kiinnitetty varsin paljon huomiota siihen, miten arkiset askareet hoituisivat yhdessä kätevästi vastavuoroisuutta noudattaen. Käytetyt instrumentit, lokikirjat, lecut, pisteet, tiedotustilaisuudet jne. ovat edistäneet arjen sujumista. Kokeilut osoittavat, että erilaisten keinojen käyttö lisää vuorovaikutusta ja asioiden sujumista.

Internet – ikkuna maailmalle

Inforyhmä huolehtii muiden tehtäviensä ohella myös leirin internetsivuista. Verkkoyhteydet, mm. videotex, ovat olleet leireillä käytössä ensimmäisestä kesästä vuonna 1987 lähtien. Liittymänä ulkomaailmaan tuli internet www-sivuineen vuonna 1995. Silloin tehtiin infopisteessä internet-sivua edellisen päivän lehdestä sekä muutama oma kotisivu. Kesällä 1996 internet-ryhmä toimi jo koko päivän ja halukkaat tekivät oman kotisivun. Vieläkään innostus ei ollut suurta. Myöskään surffailuun ei tunnettu suurta mielenkiintoa, arviolta viidennes nuorista surffaili ja vieläkin harvempi chattaili. Kesällä 1997 luotiin internetiin refleктоiva etäosallistujien sivu, jolla kerrotaan, mitä leirillä tapahtuu. Tavoitteena on antaa yhteys leirille niille, jotka eivät pääse mukaan, ja samalla leiriläisille väylä ulos. Useimmiten aikuiset olivat nuoria innostuneempia, mutta keväällä 1998 käyntiin lähtenyt kaikenikäisten leiriläisten yhteinen keskustelupalsta pysyi yllä myös leirien ajan kesällä. Palstalla kerrottiin tapahtumista, tunteista ja ilmapiiiristä. Palsta antoi etäosallistujalle paljon tietoa ja tunnelmaa leiristä. Palsta on sittemmin jatkunut vilkkaana internetissä: <http://www.viekas.fi>. Enemmän kuin leirillä internet toimii leirien ulkopuolella ja ennenkaikkea leiriä suunniteltaessa. Internet ikään kuin korvaa leirin viestinnän tavoittaessaan eri puolilla olevat ihmiset samanaikaisesti yhdessä ja kuitenkin intiimisti, sillä harva ulkopuolinen löytää keskustelupalstoille. Leirien sisällä internetin rooli on pieni, mutta se toimii kuitenkin hyvin tiedon löytämisen paikkana.

Internetin on todettu toimivan parhaiten jakelutienä jo tehdylle ohjelmalle, ei niinkään uutena välineenä. Ensimmäiset kymmenen vuotta Tietotuutti faksattiin leirin ulkopuolella oleville vanhemmille ja ystäville. Usean kymmenen numeron faksaaminen on jo aika työläs tapahtuma, etenkin kun lehdet ovat kaksipuolisia. Nykyään Tietotuutti laitetaan suoraan internetiin. Tästä iloitsevat sekä lähettäjät että vastaanottajat. Onhan lehden ulkoasu paljon parempi suoraan verkosta printattuna kuin faksikopiona. Eritäin onnistunut on myös radio-ohjelman lähetyks internetin kautta. Taattu kuulijakunta muodostuu vanhoista leiriläisistä. Radion avulla leirin tunnelma välittyy aitona niille, jotka sen ovat kokeneet jo aiemmin. Sen sijaan ulkopuolisista ohjelma on lähinnä kaaosta.

Kaaospäivän avulla elämänhallintaa

Viestintäleirin sosiaaliin keksintöihin kuuluu myös nk. kaaospäivä. Päivän synty-sanat lausui Heikki Malaska Hankasalmen leirillä 1995: "Olisi kiva nähdä, jos tähän omatoimisuuteen ja tekemisen iloon vielä liitettäisiin se, että jokainen voisi itse valita mihin ryhmään päivän alkaessa kuuluu!" Sanat jäivät itämään ja muutaman vuoden kuluttua, toteutettiin idea kaaospäivästä. Syynä idean toteuttamiseen oli, että päivien rytmiä oli muutettu ja näin jäi yksi ylimääräinen päivä, josta syntyi kaaospäivän leirin viimeisenä päivänä. Tällöin jokainen saa itse valita, mihin ryhmään tuolloin menee.

Kaaospäivä on osoittautunut erittäin hyväksi keksinnöksi. Viimeisenä päivänä saa toteuttaa itseään mieluisimman tehtävän parissa. Viikolla on saattanut jäädä mieleen, että "oi jospa olisin kirjoittanut siitä ja siitä, tehnyt videon tietystä aiheesta, loihtinutkin jotain muuta ruokaa jne." Aluksi epäilijät pelkäsivät, ettei kukaan tee ruokaa, että saamme olla nälkäisinä leirin lopun ja että liian moni vain laiskottelee. Pelot ovat osoittautuneet vääriksi. Ravintolat ovat toimineet, videot, radio-ohjelmat, lehdet ovat ilmestyneet: viimeisen päivän lehti on yleensä ollut kaikkein paksuin. Kioskikin on toiminut. Aina on myös löytynyt muutama info-pisteen hoitaja. Kaaospäivä on tullut jäädäkseen.

Kaaospäivä opettaa kaikille leiriläisille yhteisöllisyyttä ja tilanteiden hallintaa: Ne ovat kykyjä, jotka on nostettu myös tulevaisuuden johtamisen merkittäviksi kyvyiksi. (Kirves, 2002)

Opitaan yhdessä

Leireillä osaavampi neuvoa tai yhdessä etsitään ratkaisua. Tämä koskee erityisesti "nappulatekniikan" osaamista. Jo useamman kerran leirillä olleet näyttävät esimerkiksi siitä, miten toimitaan ja tehdään. Mallioppiminen onkin leirillä avainasemassa, uudet leiriläiset katselevat hetken ja tekevät sitten samoin kuin vanhat leirikonkarit. Ensimmäinen leiriviikko meneekin usein tarkkailussa ja mukana tekemisessä. Kun seuraava kesä koittaa, niin talven aikana mielessä syntyneet mielikuvat leirin antamista mahdollisuuksista saavat innostuneen toteuttajajoukon. Puolen päivän aikaan pysytetty leiri tuottaa illaksi jo leirivideo-ohjelman, radio alkaa toimia hetimiten, ruoka valmistuu muutamassa tunnissa ja lehti ilmestyy usein kaksikymmensivuisena seuraavana aamuna.

Ohjaamalla kerrotaan erityisesti asioista, joista leiriläisellä ei ole mallia mielessään, kuten vuorovaikutuksesta ja arjen logistiikan hoidosta. Osaavamman täytyy kertoa, että nyt olisit voinut soittaa, lähettää viestin, kysyä jne. Merkityksensä on myös tapojen ja toiminnan jatkuvalla kyseenalaistamisella: Olisiko parempi näin vai noin? Jos löydetään parempi ratkaisu, muutetaan toimintatapoja. Ryhmien ja vetäjien lisäksi muutetaan rakenteita tai vaihdetaan laitteiden paikkaa. Vastuun ottamisella opitaan, että täytyy saada aikaan valmista, vaikkei osaisikaan. Näin onnistumisen elämykset opettavat ja antavat itseluottamusta. Kannustetaan yrittämään yhä uudelleen, muistetaan kehua hyvistä suorituksista ja löydetään huonoimmistakin suorituksista hienoja yksityiskohtia.

Antti Mattila, leiriläinen ja kultsi kirjoittaa 17-vuotiaana Tietoyhteiskuntafoorumi-lehdessä: ”Monet ovat oppineet sen, että koneita ja tekniikkaa ei tarvitse pelätä. Ne on tarkoitettu apuvälineiksi, ei pyhiksi lehmiksi. Monet ovat leirin myötä kiinnostuneet alasta ja toimittajan työstä. Leiri opettaa käytännön pieniä taitoja, joista on hyötyä opiskelussa ja työssä: tiedonhakua internetistä, organisointia, ryhmätyöskentelyä. Kaikki nämä on tunnustettu tärkeäksi, mutta unohdettu esimerkiksi peruskoulujen opetussuunnitelmista. On vaikea sanoa, kuinka yksi leiriviikko vaikuttaa kehenkään, mutta niillä, jotka ovat jääneet leirikoukkuun, ei ole pelkoa alemmuuskomplekseista medioita kohtaan. Tulevaisuudessa, tiedon hallitsemassa yhteiskunnassa tärkeintä on, että tietoon osataan suhtautua kriittisesti. Ja mikä opettaisikaan tähän paremmin kuin se, että kaikki tajuaisivat tiedonvälityksen takana olevan vain ihmisiä? Sen kaikki leiriläiset oppivat ymmärtämään” (Mattila 1997).

Yhteenveto

Viestintäleirien perusajatus on ihmisen olemassaolon perustarpeiden, tekemisen, liittymisen ja jäsentymisen tarpeiden tyydyttyminen. Seuraavassa tarkastelenkin, miten perustarpeet on otettu huomioon leireillä.

Tekemisellä – roolilla elämässä – on ihmisen onnelle merkitystä. Leirillä kaikilla on monenlaista tekemistä. Yksi leimaa antava piirre leirillä on työn touhu: tulee saada valmiiksi lehti, video, ruoka. Usein lehti valmistuu vasta aamuyön pikkutunneilla ja ehtii telttaan ennen asukkaan heräämistä. Viidentoista vuoden aikana lehti ei ole vielä kertaakaan jäänyt ilmestymättä edes ukkosen, tietoverkon toimintahäiriön tai musteen loppumisen vuoksi. Videota riennetään katsomaan kymmeneltä illalla: sen pitää olla silloin valmis. Radio-ohjelmilla on itse tehdyt aikataulut. Ruoka-ajat riippuvat syöjien nälästä, mutta ruoan on oltava valmiina nälän yllättäessä. Elleivät nämä normaalitöitä anna riittävästi tekemistä, aina voi kerätä näkymättömien töiden pisteitä: siivota, kerätä roskia, auttaa muita. Monelle energiselle nuorelle näkymättömien töiden teko on antanutkin tarvittavaa lisätekemistä leirillä.

Vaikka leirillä tekeminen on leikkiä, se on myös päämäärätietoista. Tekemisen aikana mielessä on ajatus valmiista aikaansaannoksesta. Erityisesti näin on tuttujen tuotteiden kohdalla. Jokaisella on mielikuva lehdestä ja erityisesti leirilehdestä. Samoin video-ohjelmaa tehtäessä ovat mielessä aiemmat yritykset, aiemmat ohjelmat ja televisio-ohjelmat yleensä. Haastatteluissa noudatetaan tuttua kaavaa. Uuden ja erilaisen tekeminen alkaa vasta kokemuksen myötä.

Tekemisen motiivia on koko ajan ollut vaikeinta löytää info-pisteessä, missä pitäisi toimia organisoijana ja vuorovaikutusverkoston solmupisteinä. Työn tulos ei näyttyä valmiina tuotoksena, vaan motiivi on haettava onnistumisen hetkistä, ja ahaa-ilmiöstä: näinhän asiat hoituvat. Hyvin hoidettu info ei saa paljon kiitosta, sen sijaan huonosti hoidettu saa takuuvarmasti moitteita. Motiivia on haettu milloin pisteyttämällä työt, milloin tekemällä lukujärjestyksiä jne., etsimällä motiivi kiertotietä pitkin, ei itse tekemisestä.

Ihminen liittyy tunteen avulla. Leirillä liittymiselle on monia mahdollisuuksia. Perusliittyminen leirillä syntyy siitä, että kaikki hyväksytään sellaisina kuin ovat, jol-

loin syntyy tunne siitä, että kuuluu joukkoon. Leiriläiset kiertävät toimintapisteistä toiseen vaihtaen tehtäviä päivittäin. Näin jokainen kuuluu koko leiriin eikä vain omaan ryhmäänsä. Omassa ryhmässä on mukana myös jo usealla leirillä ollut varhaisohjaaja tai aikuinen kummi, jonka tehtävänä on katsoa, että kukaan ei jää ulkopuoliseksi.

Ihmisen olemassaolon perustarpeisiin kuuluu myös jäsentyminen ajattelun avulla. Leirillä on toteutettu jäsentymisen antamaa motivaatiota monella tapaa. Kun on luotu itse ”joukkoviestintää”, sitä ymmärretään paremmin. Kiertämällä ryhmästä toiseen saadaan kokonaisnäkemystä. Luomalla ”tietoyhteiskunnan konkreettinen utopia” saadaan ote tulevaisuudesta. Käyttämällä erilaisia viestintäpalveluja ymmärretään niiden merkitys. Otetaan askel verkkolukutaidon tiellä, tekniikasta tulee väline, ei itse tarkoitus. Leiriraha ja näkymättömät työt opettavat ymmärtämään toiminnan mekanismeja ja työn merkitystä. ”Ursulan palstalla” käsitellään monia kipeitäkin asioita vastauksina leiriläisten kysymyksiin. Ursula on useimmiten aikuinen henkilö, joka vastaa laatikkoon nimimerkillä lähetettyihin kysymyksiin. Ursula ei itse välttämättä ole leirillä vaan lähettää vastuksensa verkon kautta. Ursulan henkilö on salaisuus. Merkittävää on, että Ursula todella vastaa vakavasti kysymyksiin etsien tiedon ja opettaen samalla tiedon etsimistä. Haastattelut ovat usein sellaisia, että niihin on kätkeytynyt paljon elämänviisautta.

Viestintäleireillä on konkreettisesti todettu oman viestinnän merkitys yhtäältä yhteisön luojana ja toisaalta oman yleisön merkitys viestintää motivoivana tekijänä. Leirin medioiden sisältäessä tuttuja asioita tutuista ihmisistä (juoruja, mielipiteitä, tapahtumia, leiri uutisia, haastatteluja jne.), on leirimediat koettu omiksi. Omalle yleisölle on haluttu myös jatkaa viestintää, on syntynyt vuorovaikutuksen ketju. Viestintäleiri osoittaa vuorovaikutusyhteiskunnan mahdolliseksi ainakin hetkittäin ja pienissä yhteisöissä. Ei ole kuitenkaan mitään syytä uskoa, etteikö vuorovaikutusyhteiskunta olisi laajemminkin mahdollinen. Sen syntyminen edellyttää ihmisten tarpeiden uudenlaista ymmärtämistä mm. taloudellisessa ja poliittisessa päätöksenteossa. Ei riitä, että vain osalle ihmisistä on mahdollista tyydyttää olemassaolon perustarpeensa. Demokraattisessa yhteiskunnassa tämä mahdollisuus tulee olla kaikilla. Viestintäleirit mm. kehitysvammaisten, sokeiden, kuurojen ja vanhusten piirissä ovat osoittaneet, että malli toimii kaikille ihmisille.

Viestintäleirillä luodaan kipinä ottaa haltuun ja kehittää pieniä uusia ja traditionaalisia medioita. On hyvä huomata, että paikallinen viestintä tarjoaa paljon tehtävää ja antaa monenlaista sisältöä yhteisöille (taloyhtiöt, järjestöt, seurat, harrastuspiirit, korttelit, kylät jne.). Samalla se virkistää jo olemassa olevan yhteisön vuorovaikutusta tiedonkulun parannuttua ja mahdollistaa yhteisön pysymisen hengissä. Ilman tasapainoista viestintärakennetta ajan ja paikan suhteen kansakunnan kyky säilyä voi joutua uhanalaiseksi. Se on siunaukseksi koko yhteisölle. (Varis, 1995). Viestintätekniikka mahdollistaa viestinnän toteuttamisen melko pienin investoinnein.

On vaikeaa yleensä arvioida ihmisten viestintävalmiuksia perustarpeiden tyydytyksen näkökulmasta. Jos ihmisen olemassaolon perustarpeet ovat tyydyttämättä, se näkyy ahdistuksena, tasapainottomuutena, tyytymättömyytenä, riidanhaluna tai passiivisuutena. Jos olemassaolon perustarpeet on tyydytetty, se näkyy tasapainona, ilona, harmoniana, tavoitteellisuutena ja suvaitsevaisuutena.

Viestintäleirillä voi tuntea olemassaolon perustarpeiden tyydytyksen tuovan mukanaan iloa ja aktiivisuutta, voi kokea kasvamista kohti tietoyhteiskunnan kansalaisuutta. Viestintätekniikka on otettu leikin välineeksi ja iloiseksi asiaksi.

Näen ja koen viestintäleirit askeleena kohti tulevaisuutta, missä jokaisella on oikeus ilmaista itseään myös viestintävälineiden avulla, missä paikallinen yhteisö kasvaa kansainväliseksi toimijaksi yhteisen kestävän maailman hyväksi.

Lähteet

- Ahlman, Erik (1953) Ihmisen probleemi. Gummerus, Jyväskylä
- Aula, Pekka, Hakala, Sauli (toim.) (2000) Kolmet kasvot. Loki-Kirjat, Helsinki
- Carey, James W. (1989) Communication As Culture. Essays on Media and Society. Boston, Un-win
- Castells, Manuel (1996) The Rise of the Network Society, Blackwell Publisher Ltd, Oxford
- Eriksson, Päivi, Vehviläinen, Marja (toim.) (1999) Tietoyhteiskunta seisakkeella, SoPhi, Jyväskylä
- Hakkarainen, K., Lonka, K. & Lipponen, L. (1999) Tutkiva oppiminen – älykkään toiminnan rajat ja niiden ylittäminen. WSOY
- Härkönen, Ritva-Sini (1994) Viestintäkasvatuksen ulottuvuudet. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Yliopistopaino, Helsinki
- Ilmonen, Kaj (toim.) (2000) Sosiaalinen pääoma ja luottamus. SoPhi., Jyväskylä
- Kirves, Liisa (2002): Micromedian hallituksen puheenjohtajan Esko Alanko (ent. toimitusjohtaja) haastattelu, Meriitti. 1/2002
- Lonka, Kirsti (2000) Uudet oppimismenetelmät kirjassa Lappalainen, H-P, (toim.): Virikkeitä viestintävalmiuksien arviointiin. Opetushallitus, Yliopistopaino, Helsinki
- Luokola, T. (1989) Kertomus viestintäleiristä -tutkimusraportti. Viestintäkasvatuksen seura ry. Painatuskeskus, Helsinki
- Luokola, T. (1991) The Story of the Communications Camp. Hakapaino, Helsinki
- Malaska, Pentti (1983) Tulevaisuuspoliittinen hahmotelma. PTT-katsaus 4/1983
- Mattila, A. (1997) Tulevaisuuden yhteiskunta hyttysten äärellä. Tietoyhteiskuntafoorumi 3/97, 44–47.
- Nurmela, J. (2000) Matkapuhelin ja tietokone suomalaisen arjessa. Katsauksia 2000/2, Tilastokeskus
- Rajala, J. (1997) Lähiuoka on viisas valinta. Tietoyhteiskuntafoorumi 4, 31–35.
- Turunen, K. E. (1988) Ihmisen kasvatus. Atena. Gummerus, Jyväskylä
- Turunen, K. E. (1989) Mieli ja sielu. Arator Oy, Helsinki
- Varis, T. (1995) Tiedon ajan media. Yliopistopaino, Helsinki
- Viestintäkasvatuksen seura ry:n internet-sivut (<http://www.viekas.fi>)
- Viestintäleiri – konkreettinen utopia. Viestintäkasvatuksen seura ry. Painatuskeskus, Helsinki
- Viherä, M-L, Kyyrö, H, Luokola, T, Rönkä, T (1982): Tietoliikenteen uudet haasteet yhteiskunnassa. moniste, Posti- ja telehallitus,
- Viherä, M.-L. (1999) Ihminen tietoyhteiskunnassa – kansalaisten viestintävalmiudet kansalaisyhteiskunnan mahdollistajana. Turun kauppakorkeakoulu, Turku
- Viherä, M-L (2000) Digitaalisen arjen viestintä, miksi, millä ja miten. Edita, Helsinki
- von Wright, G. H. (1954) Ajatus ja julistus. WSOY, Helsinki

Sisun demokratiaa käsittelevässä tutkimusprojektissa tarkasteltiin tietoyhteiskunnan ja demokratian kriittisiä suhteita sekä sähköisen äänestämisen mahdollisuuksia. Artikkelin ensimmäinen osa: ”Tietoyhteiskunta ja demokratia – katsauksia uhkiin ja mahdollisuuksiin” käsittelee yleisellä yhteiskuntateoreettisella tasolla tietoyhteiskuntakehityksen vaikutuksia ja merkityksiä demokratian kannalta. Artikkelissa tarkastellaan myös ns. teledemokratian käsitettä ja teledemokratiakokeiluja sekä äänestämisen luonnetta ja rajoituksia.

Toinen osa: ”Sähköinen äänestäminen, teoria ja käytäntö” keskittyy sähköiseen äänestämiseen; mitä se on, miksi se on niin vaikeaa, miksi sähköinen äänestäminen on noussut esiin juuri nyt.

Tietoyhteiskunta ja demokratia - katsauksia uhkiin ja mahdollisuuksiin

Jiri Räsänen

Johdanto

Tämä raportti on osa Soneran tietoyhteiskuntayksikön tutkimus- ja kartoitustyötä tietoyhteiskunnan ulottuvuuksista. Samaan aikaan kun tietoyhteiskunnan taloudellisia ja kulttuurisia piirteitä analysoidaan ja teoretisoidaan kiivaasti, ovat tietoyhteiskunnan ja demokratian suhteita raapaistu enimmäkseen pintapuolisesti. ”Tietoverkot lisäävät demokratiaa”, ”Kaikilla tulee mahdolliseksi päästä tietoon” ja ”Jokainen voi kohta äänestää omalta mikroltaan” ovat latteuksia, ellei niitä kytketä laajempiin asiayhteyksiin.

Tämä raportti pyrkii kartoittamaan tietoyhteiskunnan ja demokratian suhteita enimmäkseen laajasti, mutta muutamassa valitussa kohdassa myös syvyyteen pyrkien. Koska tietoyhteiskunnan ja demokratian suhteita käsittelevä teoreettinen kirjallisuus on vielä sängen vähäistä, joudutaan tässä turvautumaan molempien erityisteemojen yleisesti tunnustettuihin piirteisiin ja siinä, missä nämä kaksi kohtaavat, avoimeen kehittelyyn.

Tämä parikymmensivuinen kirjallinen tuotos ei millään muotoa voi olla kahden ”megakäsitteen” täysimittainen törmäyttäminen, vaan pikemminkin keskustelunavaus. Allekirjoittanut ottaa mielellään vastaan kommentteja, kritiikkiä ja vinkkejä.

Demokratian käsitteestä ja kriteereistä

”Demokratia on enemmistövaltaa”, kuuluu yleisin demokratian määritelmä. Vaikka kokonaista yhteiskuntajärjestelmää on mahdoton kuvata muutaman sanan määritelmällä, on demokratian määritelmillä yhteiskunnallista vaikutusta. Niiden avulla luomme käsityksiä siitä, miten yhteiskunta ja poliittinen päätöksenteko toimivat ja miten niiden pitäisi toimia. Demokratia-käsite on saavuttanut niin keskeisen aseman yhteiskunnallisessa keskustelussa, että demokratiasta on vaikea puhua suoraan olematta epämääräinen tai sortumatta latteuksiin. Demokratia-käsitteen korkea arvostus ja käsitteellinen jäsentymättömyys tekevät siitä oivallisen täytesanan aina kun pitää perustella jotain asiaa ns. yleisellä hyvällä. Kehoitankin lukijaa ottamaan kriittistä etäisyyttä tekstiin aina kun sana ”demokratia” nousee esiin. Oikeudenmukainen ja yleisesti hyväksytty tapa päättää yhteisistä asioista on kuitenkin epäilemättä niin tärkeä asia ja toisaalta demokratia-käsite niin vakiintunut kiintopiste, että on perusteltua käydä läpi eri demokratiamääritelmiä.

Sana demokratia juontaa kreikan kielestä ja tarkoittaa kansan valtaa (demos = kansa, kratia = valta, hallinta). Alunperin demokratialla tarkoitettiin ainoastaan suoraa demokratiaa. Ajatus että demokratiaa voisi toteuttaa myös edustajien välityksellä on vain parisataa vuotta vanha, vaikka nykyisessä kielenkäytössä demokratialla tarkoitetaan nimenomaan edustuksellista demokratiaa.

Lincolnin kuuluisa määritelmä kuuluu ”Democracy is government of the people, by the people and for the people”, eli demokratia on kansan hallintaa, kansan toimesta ja kansaa varten. Yksinkertainen määritelmä avaa kysymyksiä; mikä on kansa, mitä tarkoitetaan hallinnalla ja miten arvioidaan, onko hallinta kansaa varten.

Politiikan tutkimuksessa demokratialla tarkoitetaan poliittista järjestelmää, jossa kansalaisilla on yhtäläiset vaikutusmahdollisuudet. Yleisemmässä puheessa demokratia usein laajennetaan tarkoittamaan koko yhteiskuntaa.

Demokratia voidaan käsittää yhtäältä filosofisena ideaalina, jonka mukaan olemassa olevia yhteiskuntia ja poliittisia järjestelmiä voidaan arvioida. Toisaalta yleisesti puhutaan demokratioista tarkoittaen niitä valtioita, joissa demokraattisten ideaalinen pohjalle rakennettu, yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden omaava poliittinen järjestelmä on vakiintunut. Demokratiaa käytetään yhtäältä arvottavana adjektiivina (”Tämä ei ole demokraattista”) ja toisaalta empiirisenä substantiivina (”Läntiset demokratiat ...”).

Demokratia voidaan määritellä myös prosessina. Demokraattinen prosessi on sellainen, jossa päätöksenteko muotoutuu ongelman havaitsemisen, agendalle nousemisen, kansalaiskeskustelun ja muodollisen päätöksenteon sekä sen toimeenpanon osalta siten, että kaikilla niillä ihmisillä, joita asia koskee, on yhtäläiset mahdollisuudet osallistua päätöksen tekemiseen.

Demokratialle voidaan antaa sisältöä luettelemalla kriteerejä, jotka demokraattisen poliittisen järjestelmän ja yhteiskunnan tulisi täyttää.

Demokratiassa:

- Asema, valtuudet ja päätökset perustuvat lakiin. Yksilö voi toimia vain lain puitteissa. Yhtäläisyys lain edessä.
- Laissa turvatut yksilön ihmis- ja poliittiset oikeudet.
- Julkisuusperiaate: Hallinnon toimet, päätökset ja perustelut ovat julkisia. Päätöksentekoprosessin läpinäkyvyys.
- Enemmistön tahtoa toteutetaan äänestämällä. Edustuselimissä vallitsee enemmistösääntö. Edustajat valitaan vaaleilla, jotka ovat yleiset ja yhtäläiset.
- Poliitiikka ja hallinto ovat läpinäkyviä. Päätökset ja asiakirjat ovat julkisia.
- Hallinto on responsiivinen: Poliittisen tai hallinnollisen aseman omaavat yksilöt ottavat huomioon kansalaisilta saamansa palautteen toimissaan.

Demokratian lyhyt historia – ja sen opetuksia 21. vuosisadalle

Antiikin demokratia

Vaikka antiikin Kreikan demokratia oli tiettyssä mielessä ainutlaatuinen tapaus ja historiallinen menestystarina, oli sillä myös puutteensa. Suurin osa yhteiskuntafilosofoista antiikin ajoista aina Rousseau:hin asti suhtautuivat demokratian ajatukseen negatiivisesti, osuva suomennos tuolloiselle käsitteen sisällölle on rahvaan valta (eng. mob rules).

Antiikin demokratian läpikäyminen ei ole vain kuriositeetti mietittäessä demokratian tilaa ja mahdollisuuksia nyt 2500 vuotta myöhemmin. Vaikka demokraattisiksi kutsutuilla hallinnoilla on monia erilaisia ilmenemismuotoja, muodostavat antiikin suora demokratia ja toisaalta uuden ajan edustuksellinen demokratia paradigmaattisen perusjaon kahteen erilaiseen demokratiaan. Kun yritämme käsittää tilannetta, jossa yhtäältä käsitykset länsimaisesta demokratiasta ovat muuttumassa ja toisaalta tietotekniikka mahdollistaa kokonaan uusia tapoja rakentaa demokraattinen hallinto, on tärkeätä pystyä laajentamaan näkökulmaa. Antiikin demokratia vs. edustuksellinen demokratia –tarkastelu auttaa ajatusten ulottamisessa mahdolliseen ”kolmanteen demokratiaparadigmaan” sekä auttaa ymmärtämään niitä muutoksia, joita käsityksissä olemassa olevasta demokratiasta on käynnissä.

Selvin esimerkki tästä on se, että kun sähköisen äänestämisen mahdollisuudet kävivät ilmeisiksi, nousivat keskusteluissa esille automaattisesti ajatukset ja mielikuvat suorasta demokratiasta Ateenan malliin. Ideaali demokratian muoto oli jouduttu siirtämään syrjään, koska se oli mahdollista vain klassisessa kaupunkivaltiossa. Kun tekniset rajoitukset poistuivat tietotekniikan kehittymisen myötä, oli ikään kuin itsestään selvää, että nyt voitaisiin palata vanhoihin ideaaleihin – ja sitä myötä myös käytäntöihin(!).

Naiiveista lähtöoletuksista johtuen useimmat suoran demokratian mallit ovat yksinkertaisia, esitykset ihanteellisia ja uskokaan tietyn menetelmän automaattisesti synnyttävän saman kulttuurisen ilmapiirin kuin mitä on väitetty vallitsevan vaikkapa Ateenassa tai tietyissä kommuunikokeiluissa.

Edustuksellinen demokratia

Edustuksellinen demokratia kehittyi Euroopassa pikkuhiljaa. 1215 Magna Chartaa Britanniassa pidetään edustuksellisen demokratian merkkipaaluna. Kehitys hidasta ja asteittaista. Vuonna 1688 Britanniassa oli päästy vaiheeseen, jossa mm.: Korkein valta oli parlamentilla, ei kuninkaalla. Parlamentti kokoontui säännöllisesti; sitä ilman ei voitu verotusta ja ”budjettia” hyväksyä. Sanan, lehdistön ja kokoontumisvapaus valitsi. Oikeuslaitos suhteellisen riippumaton poliittisesta ja uskonnollisesta vallasta. Tuolloin kuitenkin vain 5%:n eliitillä oli äänioikeus ja vaaliprosessi oli pitkälle korrutunut, käytännössä loordien valtaa kuninkaan asettamissa rajoissa.

Yhdysvaltain vallankumous 1776 ja Ranskan vallankumous 1789 merkitsivät edustuksellisen demokratian läpimurtoa eurooppalaisessa kulttuuripiirissä. Rousseau, Madisonin ja muiden aikalaisten silmissä demokratia oli jotain radikaalia, ihmisen perusluonteeseen ja arvoon kuuluvaa, toisin kuin brittiläisessä säätyihin pohjautuva parlamentarismissa oli ajateltu. Tämä merkitsi uudenlaista oikeutta kansalaiselle penätä oikeuksiaan ja esittää vaatimuksia valtiovaltaa kohtaan.

1800-luvun lopulle tultaessa parlamentit olivat syrjäyttäneet kuninkaan hallitusta valitsevana ja hallitusta ohjaavana instituutiona useimmissa Euroopan maissa. Teollistuminen synnytti uusia yhteiskuntaluokkia ja massayhteiskunnan, mikä oli pohja modernille puoluelaitokselle. 1900-luvun alussa monet teoreetikot (mm. Michels, Mosca) näkivät ennalta puolueiden kehityksen kansanjoukkojen liikkeistä organisaatioiksi, joissa keinoista tuli päämääriä.

1920-40 luku oli aikaa, jolloin usko demokratiaan romahti monessa Euroopan maassa. Valtaan nousi kansallismielisiä hallituksia, joiden ajatuksissa yhtenäisyys oli arvo, joka ylitti demokraattisen pluralismin. Toisen maailmansodan jälkeen alkoi demokraattisen vakiintumisen aikakausi, joka on jatkunut tähän päivään asti.

Samaan aikaan kun demokratia on itsestäänselvänä järjestelmänä vakiintunut, siten ettei laajaa pohjaa ole autoritääriselle hallinnolle, on usko demokratian toimivuuteen heikentynyt. Yhä useampi jakaa Winston Churchillin satiirisen mielleten: ”Demokratia on huono järjestelmä, mutta kaikki muut järjestelmät ovat vieläkin huonompia.” Demokraattisen järjestelmän kypsyminen itseriittoisuuteen ja kytkeytyminen korporatiivisiin koneistoihin alkoi etäännyttää kansalaisia politiikasta pikkuhiljaa 1960-luvun lopulta lähtien. Tämä tyytymättömyys perinteisiin puolueisiin on ollut merkittävä syy ns. uusien yhteiskunnallisten liikkeiden esiinmarssissa. Monet 1960-luvulla alkunsa saaneet liikkeet (ympäristöliike, feminismi, seksuaalisen tasa-arvon liike, vammaisten oikeuksien liike, rauhanliike jne.) voimistuivat uudelleen 1980-luvun alkupuolella, jolloin erityisesti ympäristöliikkeestä nousi todellinen poliittinen voima. Nykyiset globaalit kansalaisjärjestöt ovat näiden liikkeiden suoria perillisiä.

Mihin demokratia on menossa?

Hiljainen vallankumous

Ronald Inglehart julkaisi 60-luvulla kirjan ”Hiljainen vallankumous”, jolla hän tarkoittaa länsimaissa tapahtuvaa jatkuvan koulutustason nousua ja sen aikaansaamaa kansalaiskompetenssin kasvua. Yhteiskunnallisista asioista yhä paremmin perillä olevat kansalaiset eivät enää tyydy vain valitsemaan edustajansa neljän vuoden välein. Kansalaisten kyky kohdennettuun kritiikkiin kasvaa.

Hiljaisen vallankumouksen käsite tarjoaa yhden näkökulman siihen, miksi puoluejärjestelmä on menettänyt uskottavuuttaan. Kansalaiskompetenssin kasvu selittää osaltaan ns. uusien yhteiskunnallisten liikkeiden nousua ja sitä, että ne ovat keskittyneet vanhoja yhteiskunnallisia liikkeitä erikoistuneempiin teemoihin ja vaatimuksiin.

Asiantuntijavalta

Demokratian tulevaisuudesta ollaan oltu huolestuneita jo parin vuosikymmenen ajan. 1970-luvulla huomio kiinnittyi asiantuntijoiden kasvaneeseen valtaan. Yhteiskunnan teknistyminen ja monimutkaistuminen on johtanut siihen, että edes täysipäiväisillä edustajilla ei ole mahdollisuuksia paneutua asioihin ilman että virkakoneisto on ne valmiiksi käsitellyt. Asiantuntijavaltaistuminen onkin kiistämätön tosiasia, mutta pismälle menevät spesialisoitumisen uhkakuvat eivät ole toteutuneet. Äärimmilleen menevää spesialisoitumista vastassa on se, että maailmassa vallitsevat vuorovaikutussuhteet eivät viime kädessä ole mielekkäästi jaettavissa yksiselitteiseksi ja kiistattomaksi puumaiseksi hierarkiaksi. Erikoistumisen tuomalla tehokkuuden kasvulla on siten rajansa. Kun poliittista järjestelmää tarkastellaan informaatiota prosessoivana järjestelmänä, näyttäytyy kysymys spesiaalitiedon kytkeminen laajempaan maailmankuvalliseen tietoon ja arvoihin keskeisenä kysymyksenä.

Tietoverkot muokkaavat yleistä tietokäsitystä siihen suuntaan, johon kognitiivisen psykologian sekä yhteiskunnallinen tiedon tutkimus on päätenyt; Merkityksellinen tieto aina rakennetaan vastaanottajan mielessä aiemman kokemuksen pohjalle. Inhimillinen tieto on perusluonteeltaan assosiatiivista; verkko on mielen perusrakenne ja hierarkia ainoastaan erityistapaus. Tämä tietokäsityksen muutos vaikuttaa myös politiikkaan siten, että se tuo kokemuksellisen tiedon legitimiimmäksi argumentaation pohjaksi. Ainoa oikea tieto ei sijaitsekaan hierarkian huipulla. Sen sijaan erilaatuista tietoa on kaikkialla yhteiskunnassa ja näiden tietoinesten suhde toisiinsa on jatkuvan avoimen debatin aihe. Samalla kun tietokäsityksen muutos demokratisoi yhteiskuntaa avaamalla poliittisen keskustelun kenttää hierarkioiden poikittaissuunnassa ja ottamalla mukaan subjektiivisen tiedon objektiivisen rinnalle, kasvaa myös diskursiivinen epävarmuus; Milloin jokin aihe on loppuun käsitelty, ei ole enää yhtä selkeää kuin aiemmin. Tavaltaan tämä on väistämätön seuraus; kun toimijoiden määrä kasvaa, kasvaa myös epävarmuus lopputuloksesta.

Tietokäsityksen muutoksella on vahva yhteys riskiyhteiskuntakehitykseen. Sen tajuaminen, että ekologiset systeemit ovat kompleksisia ja epälineaarisia ja että

hierarkioihin perustuvat hallintajärjestelmät ovat olleet kyvyttömiä hallinnoimaan ekologisia arvoja, on johtanut siihen, että eräät ekologisen liikkeen piirissä ovat katsoneet hierarkkisen hallintosysteemin kaiken pahan juureksi. Tietoyhteiskunnasta, riskiyhteiskunnasta ja demokratiasta enemmän myöhemmässä luvussa.

Riskiyhteiskunta ja rationaalisen hallinnan kriisi

Weberin mukaan on olemassa kolme vaihtoehtoista auktoriteetin lähdettä.

- a) Traditionaalinen: Tietyllä henkilöllä tai asemalla on auktoriteetti, koska niin on aina ollut. Auktoriteetti perustuu laajempaan tarinaan yhteisön historiasta tai maailman luomisesta. Esim. pappi.
- b) Rationaalinen: Henkilöllä on tietonsa tai organisatorisen asemansa puolesta auktoriteetti, joka perustellaan järkisyillä. Esim. virkamies tai tutkija.
- c) Karismaattinen, persoonallisuuteen perustuva auktoriteetti: Karismaattinen auktoriteetti perustuu yksilön ominaisuuksiin, joissa koetaan olevan jotain poikkeuksellista; ”tuonpuoleista” tai ”maagista”. Hänelle on mahdollista se, mikä ei tavalliselle kuolevaiselle ole. Karismaattisen auktoriteetin omaava johtaja voi järkyttää totuttuja valtasuhteita. Esim. profeetta, Jeesus.

Modernien yhteiskuntien hallinta perustuu uskoon siitä, että paras yhteiskunta on luotavissa oikealla tiedolla ja järkipäisellä suunnittelulla. Korkeinta järjen auktoriteettia edustaa tiedeyhteisö, jonka arvovaltaan myös hallintokoneisto välillisesti nojaa.

Modernien yhteiskuntien monimutkaistuminen sekä teknostruktuurien kasvu on nostanut esiin kysymyksen, onko kokonaisuus järjellä hallittavissa. Postmoderni tutkimusote on paljastanut uskon järkeen olevan osin illusorisella pohjalla, joka ei kestä kriittistä tarkastelua: Olemme irrationaalisempia otuksia kuin haluamme uskoa.

Viime vuosikymmenien ympäristö- ja terveyst katastrofit ovat järkyttäneet uskoa yhteiskuntien rationaalisen hallinnan mahdollisuuteen. Puhutaan riskiyhteiskunnasta (Beck). Riskiyhteiskunta on tulosta monimutkaisemmasta yhteiskunnallisesta työnjaosta ja monimutkaisemmasta teknostruktuurista, jossa tieto on hajautunut ja osittunut. Riskiyhteiskunnassa luottamus järjen hallintaan on kokenut haaksirikon. Viranomaisiin tai suuryrityksiin ei luoteta, vaan kaikkea niiden antamaa tietoa punnitaan monitahoisen – joskaan ei välttämättä kovin analyyttisen – arvioinnin kautta.

Demokratian ideaalimallissa niin kansalaiset kuin poliitikot ja virkamiehetkin kykenevät järkipäisellä toiminnalla ohjaamaan yhteiskuntaa. Kun luottamus tähän menee, vaikuttaa se myös luottamukseen demokratian toimivuudesta ylipäänsä. Tämä ei ole välttämätön johtopäätös, voihan olla niin, että demokraattinen hallinto on paras nimenomaan silloin kun rationaalinen päätöksenteko ei ole mahdollista. Kansalaisten eivät ole samalla tavalla aiemmin sanotun ja perustellun rationaalisuuden vankeja kuin poliitikot ja virkamiehet, vaan kansalle ”on luvallista” toimia heuristiselta pohjalta. George Soros esittää, että usko rationaalisuuteen pitäisi korjata uskolla erehtyväisyyteen. Tämä tarkoittaa sitä, että uskoa totuuteen ei pitäisi hylätä, mutta pitäisi tunnustaa, että sen tavoittelussa usein mennään harhaan. Tämähän on Popperin tieteellisen metodin kuvausta, falsifioitavuudesta on kyse.

Yhtä kaikki, riskiyhteiskuntakehitys on heikentänyt uskoa rationaaliseen hallintaan ja siten myös modernin demokratian kykyyn ohjata yhteiskuntia. Johtopäätös voi olla edellä mainittu; että päätöksentekoa pitäisi tarkastella realistisemmalta pohjalta ottaen rationaalisuus vain yhdeksi inhimilliseksi ominaisuudeksi. Käytännössä moni ympäristöasioista huolestunut kansalainen on valinnut sellaisen johtopäätöksen, että demokraattinen hallinta on itsessään kyvytön vastaamaan ympäristöriskeihin ja että vastausta täytyy etsiä toisenlaisista vaikuttamisen muodoista. Suurin osa uusissa liikkeissä toimivista katsookin, ettei perinteisillä osallistumisen tavoilla kykene vaikuttamaan, vaan että suoran osallistumisen ja toiminnan kautta heillä on paremmat mahdollisuudet vaikuttaa. 90-luvun alussa nousi esiin myös pelko siitä, että merkittävä osa ympäristöliikkeestä alkaisi uskoa ongelmien ratkeavan totalitaarisella hallinnolla. Tällainen asenne on kuitenkin jäänyt marginaaliin, Linkola on lähinnä kuriositeetti. Em. empiiriset havainnot demokratian asteesta ja ympäristön tilasta osoittavat Linkolan olevan väärässä.

Tältä suunnalta tulee tilausta suorien vaikutusmahdollisuuksien lisäämiselle. Toisaalta kyse voi olla vieläkin enemmän siitä, että uskotaan, että nämä suorat vaikutusmahdollisuudet automaattisesti ohjaisivat yhteiskuntaa heidän haluamaansa suuntaan. Tällainen oletus ilman perusteluja on katteetonta optimismia.

Tietoyhteiskunta ja demokratia

Uusi talous ja taloudellinen eriarvoistuminen

Tietoyhteiskunta on edelleen kiistanalainen käsite. Varmuudella voidaan puhua ainakin tietotekniikkayhteiskunnasta, eli yhteiskunnasta, jossa tietotekniset järjestelmät ovat läpäisseet koko taloudellisen tuotannon suunnittelusta tuotantoon ja jakeluun asti. Puhuttaessa tietoyhteiskunnasta viitataan toisaalta myös siihen, kuinka yhä suurempi osa töistä sisältää abstraktia tiedon käsittelyä.

Tietoyhteiskunnassa tuotannon vaatimien panosten painopiste ei ole materiaalisessa tuotannossa, vaan tutkimuksessa, suunnittelussa ja markkinoinnissa. Yksinkertaistusti ilmaistuna: Kun hyvän ja huonon työntekijän työpanosten suhde tyypillisessä maatalousyhteiskunnan työssä oli 1:2, tehdastyössä ehkä 1:1.2, niin tietoyhteiskunnalle ominaisessa studiotyössä suhde voi olla 1:100! Käytännössä tämä johtaa siihen, että työntekijöiden eriarvoisuus markkinoilla kasvaa. Samaan suuntaan kehitystä vie se, että tietoteknisille aloille on ominaista ns. kasaantuvien etujen logiikka; voittaja vie kaiken. Kasaantuvien etujen logiikka pakottaa yritykset edelleen koventamaan kilpailua hyvistä työntekijöistä.

Miten taloudellinen eriarvoistuminen vaikuttaa demokratiaan, ei ole suoraviivainen kysymys. Kun ajatellaan demokratiaa perustavina poliittisina oikeuksina, ei taloudellisella eriarvoistumisella ole mitään merkitystä. Tietoyhteiskuntakehitys on jo nyt huomattavasti parantanut eri yhteiskunnallisissa asemassa olevien välistä tasa-arvoa tiedonsaannissa. Se, jolla on paljon rahaa, voi ostaa tavaroita ja maata, mutta kyse ei ole poliittisesta eriarvoisuudesta, vaan kapitalismista. Lähtökohtaisesti taloudellinen ja poliittinen epätasa-arvo ovat kaksi eri asiaa.

On kuitenkin tunnistettavissa epäsuorempia mekanismeja, joilla taloudellinen epätasa-arvo osaltaan tuottaa syrjäytymistä, jolla on myös poliittinen ulottuvuus. Työtön ihminen kokee helposti epäonnistuneensa kokonaisvaltaisesti ihmisenä. (Kortteinen, Työtön) Hän ei tuolloin välttämättä erittele oman persoonansa toimintaa ja mahdollisuuksia yhteiskunnan eri sektoreilla ja toiminnallisilla ulottuvuuksilla, vaan vetäytyy ja passivoituu yhteiskunnallisissa suhteissaan. Toki tämä ei päde kaikkiin ihmisiin, on tapauksia jossa työelämän ulkopuolelle jääminen on antanut tilaa vaikuttamiselle lähiympäristön asioihin.

Näin ajatellen taloudellisen epätasa-arvon lisääntyminen taloudellisen eliitin ja keskiluokan välillä ei muunnu poliittiseksi epätasa-arvoisuudeksi, ei myöskään keskiluokan ja uuden työväenluokan välillä kasvavat tuloerot (pätkä-, osa-aika ja säälityöläiset, alipalkatut palveluammatit, tukityöllistetyt), eikä edes taloudellisen eliitin ja uuden työväenluokan välillä kasvava taloudellinen kuilu muunnu poliittiseksi kuiluksi. Kasvava taloudellinen epätasa-arvo muuntuu poliittiseksi epätasa-arvoksi ensisijaisesti sosioekonomisen luokan alapäässä, uuden alaluokan, työttömien ja kaikkien muiden yhteiskuntaluokkien välillä.

Kansainvälisessä keskustelussa on viime vuosina noussut esiin termi digital divide, ”digikuilu”, jolla tarkoitetaan informaatioteknologian synnyttämää taloudellista kuilua teollisuusmaiden ja kehitysmaiden välillä. Ihmeteltäessä internetin huiman nopeata kehitystä on tullut tavaksi muistuttaa, että suurin osa maailman ihmisistä ei ole vielä koskenutkaan tietokoneeseen.

Tässäkään asiassa vaikutussuhteet eivät ole aivan näin yksinkertaiset. Tietotekniikka voi olla kommunikoinnin ja toimistotyön välineenä kohtalaisen kallis kehitysmaan oloissa. Sen sijaan ohjelmistotuotannon välineenä tietotekniikan vaatimat pääomat ovat suhteellisen pieniä perinteiseen teollisuuteen verrattuna. Ohjelmistotuotannossa ensisijaisen pääoman muodostaa oma pää.

Saattaa myös olla niin, että digikuilu on suurimmillaan, kun kehitys on kiivainta. Niin kauan kuin jokaisella uudella tietokone- ja ohjelmistosukupolvella pystytään tekemään jotain laadullisesti uutta, säilyy kuilu. Tietokoneiden prosessointiteho ja ohjelmat ovat jo aikapäivää sitten kehittyneet sellaisiksi, ettei esim. tekstinkäsittelyyn ole ollut tarjolla kuin marginaalisia parannuksia, toisin sanoen kehitys on saturoitunut. Sama saturoituminen on pikkuhiljaa tapahtumassa sähköpostiohjelmistojen kanssa. Jos tarve nostaa tietokonekapasiteettia jatkuvasti saavuttaa rajansa siten, ettei lisääntyvä kapasiteetti olennaisesti paranna kommunikoinnin tehokkuutta tai laatua, alkaa aiemmin kasvanut digikuilu kaventua.

Kommunikatiivisen digikuilun kaventumiseen on kaksi teknistä tietä. Ensimmäinen vaihtoehto on se, että yrityksille kelpaamattomat vanhat tietokoneet ”valuvat” pikkuhiljaa yhteiskunnan muille toimijoille. Tätä mahdollisuutta vastaan puhuu kuitenkin se, että kehitysmaissa toimivien (kansainvälisten) suuryritysten volyyymi suhteessa väkilukuun on kuitenkin alhainen. Lisäksi vanhojen tietokoneiden kanssa syntyy monenlaisia yhteensopivuusongelmia lisälaitteiden ja ohjelmistojen kanssa. Toinen vaihtoehto on, että tekninen saturaatio antaa markkinoille tilaa suurella volyymillä tuotetulle halvalle ”perustietokoneelle”, jonka kapasiteetti suhteessa markkinoiden parhaisiin koneisiin on vaatimaton, mutta joka on standardoitu siten, että suuremmilta yhteensopivuusongelmilta vältytään. Taskulaskimet olivat tullessaan 1970-luvulla

kalliita, nyt ne ovat niin halpoja, että kehitysmaiden ihmisilläkin on niihin varaa. Sama kehitys on periaatteessa mahdollinen tietokoneenkin osalta, ehkä 10-20 vuoden aika-jänteellä. Tällöin digitaalinen kuilu voisi muuttua digitaalseksi sillaksi, joka tasa-arvoistaisi tiedonsaantimahdollisuuksia.

Saattaa hyvinkin olla niin, että nykyisessä vaiheessa, digikuilu kasvaa kehitysmaiden ja teollisuusmaiden välillä, sekä kehitysmaiden eliitin ja valtaväestön välillä. Demokratian kannalta saattaa kuitenkin olla olennaisempaa, että tällä hetkellä digitaalinen kuilu kehitysmaiden korkeimman eliitin sekä keskeisten kansalaisyhteiskunnan toimijoiden välillä kapenee; tietokoneiden ja internetin kustannukset ovat tulleet niin alas, että puolueilla sekä suurimmilla kansalaisjärjestöillä on varaa niiden täysipainoiseen hyödyntämiseen. Tämä merkitsee informoidun ja tehokkailla kommunikaatiovälineillä varustetun joukon laajentumista, eli eliitin pluralisoitumista.

Viestintäympäristön muutoksesta kansalaisuuden muutokseen

Marshal McLuhan on kuvannut kirjassaan *Media: The extensions of man*, miten kirjapainotaidon leviäminen mahdollisti modernin kansalaisen ja modernin valtion synnyn. McLuhan jakaa ihmiskunnan historian neljään kehitysvaiheeseen viestintävälineiden kehityksen mukaan: 1. Puheen kulttuuri 2. Kirjoitettu kulttuuri 3. Kirjapainotaidon kulttuuri 4. Sähköinen kulttuuri.

Painettu sana mahdollisti laajojen maantieteellisten alueiden tieto-ohjauksen standardoidulla tavalla. Halpa keino levittää ajatuksia mahdollisti myös poliittisten aatteiden leviämisen laajoihin kansanosiin. Modernin valtion syntyä on mahdoton ajatella erillään kirjapainotaidon tehostuneesta hyödyntämisestä.

McLuhanilla on mielenkiintoinen tapa tarkastella eri viestintävälineitä hyvinkin analyttisesti. Kun nykyään yleisesti puhutaan ”sähköisestä viestinnästä” tai verkko-viestinnästä ja niiden yhteiskunnallisista vaikutuksista, saattaisi McLuhanilainen tarkastelutapa antaa eväitä paljon tarkempaan näkemiseen. Voisimme vaikka erikseen analysoida esim. sanelukoneen, veivattavan puhelimen, näppäinpuhelimien, gsm:n, koputustoiminnon, puhelinvastaajan, faksin, tekstiviestin, sähköpostin, liitetiedostojen, news-uutisryhmien, postituslistojen, chat-ryhmien, videoneuvottelujen, www-sivujen vaikutusta viestintävälineinä – sekä tietysti näiden yhdistelmiä.

Radion ja politiikan suhde on mielenkiintoinen. Vaikka radio voi toimia mainiosti yhteiskunnallisen keskustelun väylänä, sallien pitemmät keskustelut kuin mitä televisio mahdollista, voi radio toimia äärimmäisen tunnepitoisena kanavana. Hitler kommunikoi etupäässä radion avulla. 1990-luvun Afrikassa hutujen ja tutsien verisen heimosodan keskeisenä käynnistimenä oli molempien osapuolten radioasemilta viikkoja jatkunut pelottelu- ja vihakampanja. USA:ssa poliittisesti fanaattisimmat ääriyhtymät ovat leiriytyneet nimenomaan radioon.

Television ja politiikan suhdetta on tutkittu ahkerasti aina Kennedyn vaalivoitosta 1960 lähtien. Yleiset teesit television vaikutuksesta yhteiskunnalliseen keskusteluun ovat seuraavat: televisio a) yksinkertaistaa, b) henkilöi, c) etsii kärjistyksiä d) etsii konflikteja e) ei ole kiinnostunut tapahtumien syistä, vaan ”näytelmän seuraavasta vaiheesta”.

Kun on selvää, että muutokset mediakentässä niin oleellisesti vaikuttavat kansalaisuuden ja politiikan luonteeseen, on varsin perusteltua tutkia sitä, millä tavoin uudet viestintävälineet muuttavat yhteiskunnallisen tiedostamisen ja keskustelun kenttää.

Sosiaalinen todellisuuden rakentuminen on riippuvainen sosiaalisen vuorovaikutuksen muodoista. Perustavimman kokemuksen antaa kasvokkain tapahtuva vuorovaikutus, mutta (post)modernia yhteiskuntaa on mahdotonta ymmärtää ilman välittyneempiä kommunikaation muotoja. Ihminen sosiaalisena ja sopeutuvana olentona ei pyri ainoastaan tekemään objektiivisia havaintoja ympäröivästä todellisuudesta, vaan etsii aktiivisesti toisten ihmisten tulkintoja. Sosiaaliseseen todellisuuteen vaikuttaa siis ratkaisevasti ne mekanismit, joiden avulla ihmiset luovat uskomuksia toisten ihmisten uskomuksista ja arvoista. Kärjistäen: ihmiset uskovat sitä, mitä uskovat muiden uskovan.

Ajatellaanpa vanhaa kunnon TV:n iltauutista. Uutisten merkitys ei nouse pelkästään siitä välittömästä suhteesta, joka on uutisoitavan asian ja katsojan välillä, vaan sitä taustaa vasten, että katsoja tietää kaikkien muidenkin katsovan. Tällaisella tiedonvälityksellä on suuri merkitys modernin yhteiskunnan koheesion synnyttäjänä. Tiedetään, että puhutaan samoista asioista, koska huolimatta erilaisesta koulutuksesta ja ammanteista, uutiset avaavat saman ikkunan yhteiskuntaan. Sillä, mitä sanotaan TV-uutisissa on hyvät edellytykset päästä osaksi virallista totuutta. Se, että tavoitetaan suuri osa väestöstä, ei vielä riitä. Olennaista on, että esitetty ”virallisen totuuden luonnos” on vaikea haastaa, ellei pääse samalle areenalle esittämään vastakkaisia näkemyksiään.

00-luvulla iltauutisilla ei ole enää samaa asemaa kuin niillä oli vielä 1970 tai 80-luvuilla. Tiedonvälityksen monipuolistuminen on rapauttanut yhteistä tarinaa pikkuhiljaa. Entä jos kehitys etenee siihen pisteeseen, että yhteinen tarina ei ole enää tunnistettavissa? Henkilökohtaiset sanomalehdet, multimedia-uutisportaalit, eriytyneet harrasteryhmät jne. ajavat kehitystä siihen suuntaan, jossa jokainen yksilö rakentaa omaa sosiaalista todellisuuttaan suhteessa itse valitsemiinsa viiteryhmiin ja alakulttuurireihin.

Japanissa on puhuttu ns. otaku (suom. fani) -ilmiöstä. Otakut eivät ole tavallisia faneja, vaan jonkin asian harrastajia siinä mitassa, että harrastus on jo kaiken ajan kuluttava pakkomielle. Harrastuksen kohteet ovat otakuilla pääasiassa populaarikulttuurin ilmiöitä, mutta voivat periaatteessa olla myös perinteisempiä, kuten postimerkkeily. Tunnistettava piirre on äärimmäisen kapea-alainen keskittyminen keräämään kaikki mahdollinen tieto tietystä asiasta, ”neliömillimetrin täydellinen hallinta”. Ilmiötä on selitetty sillä, että maailman näyttäytyessä yhä kaoottisempana irrallisten muutosten kenttänä, yksilöt hakevat hallinnan tunnetta. Kokonaisuutta ei edes yritetä hallita, vaan päinvastoin kaivaudutaan mahdollisimman syvälle omaan ”mikrotodellisuuteen”. Tämä mikrotodellisuus voi olla luonteeltaan myös sosiaalista laatua, mutta pääasiassa rajoittuen kyseiseen pakkomielteeseen.

(Toisaalta vähentynyt laajan yhteisyyden kokemus saattaa synnyttää tarvetta voimakkaalle yhteisille tunnekokemuksille. Itse asiassa tätä taustaa vasten voidaan hyvin ymmärtää ne ennennäkemättömät reaktiot, joita ovat synnyttäneet mm. Prinssessa Dianan kuolema tai Helsingin poliisisurmat.)

Politiikka voidaan määritellä sosiaaliseksi kentäksi, jossa yhteiskunnallisia arvoja eturistiriitoja ratkaistaan rauhanomaisesti neuvottelujen, kaupankäynnin ja argumen-

taation avulla. Tällöin yhteinen kokemushistoria, arvomaailma, käsitys todellisuudesta ja näitä heijastava yhteinen kieli ovat olennaisia. On mahdollista, että tietoyhteiskuntakehityksen yhtenä seurauksena on aiempaa hajautuneempi sosiaalinen todellisuus, jossa keskustelu ja neuvottelu käyvät aiempaa vaikeammaksi, puhumattakaan konsensuksen tavoittamisesta.

Alvin Tofflerin teesi vallan luonteen muuttumisesta

Puhuttaessa vallasta törmätään kahteen erilaiseen tapaan määritellä valta. Ensimmäisen mukaan olennaista on se, että vallan käyttö tapahtuu vallankäytön kohteena olevan tahdon vastaisesti, tai ainakin ilman hänen suostumustaan. Toinen tapa määritellä valta ei kiinnitä huomioita vallankäytön kohteeseen subjektina, vaan siihen, saako itse vallankäyttäjätähtonsa läpi, saako hän toisen henkilön toiminaan haluamallaan tavalla. Yhteiskunnallisesti molemmat funktiot ovat keskeisiä, mutta niiden sotkeminen yhden yhteisen valtakäsitteen alle on aiheuttanut paljon sekaannusta.

Tässä voidaan käyttää John Kenneth Galbraithin käsitettä, jonka mukaan ”Henkilöllä A on valtaa suhteessa B:hen, kun A saa B:n toimimaan A:n haluamalla tavalla silloinkin kun B tätä vastustaa.” (Galbraith, Vallan anatomia). Pakottavan vallankäytön ulkopuolelle jäävää vallankäyttöä kutsutaan tässä vaikutusvallaksi.

(Eräässä mielessä vain suora fyysinen väkivalta on todellista vallankäyttöä, kaikki muut vallankäytön tilanteet ovat sellaisia, joissa vallankäytön kohteella on mahdollisuus valita toimintansa vapaasti. Vallankäyttö toimii siten, että vallankäyttäjätähtykyenee hallitsemaan vallankäytön kohteena olevaa ympäristöä niin, että hän pystyy asettamaan vallankäytön kohteena olevan yksilön tilanteeseen, jossa vallankäyttäjätähtyky tietää mikä on vallankäytön kohteena olevan mielestä mielekästä ja miten hän sen pohjalta reagoi.)

Tällainen vallan määritelmä on selkeä, mutta atomistinen. Yhteiskunnallinen valta on aina rakenteistunut, se on kiteytynyt instituutioihin ja kodifioitu näiden välisiin sopimuksiin. Valtaa voidaan luokitella yhtäältä siten, onko ihmistä ohjaava keino luonteeltaan palkitseva vai rankaiseva. Toisaalta voidaan puhua eri valtaresursseista, eri keinoista palkita ja rangaista. Toffler jakaa vallan resurssit kolmeen pääkategoriaan, väkivaltaan, rahaan ja tietoon.

Tofflerin suuri viitekehys kiinnittyy ns. kolmeen kehityksen aaltoon varallisuuden tuotannon keskeisen mekanismin mukaan: 1. metsästäjä-keräilijät 2. maanviljelyksen synty 3. teollinen vallankumous 4. informaatiotekninen vallankumous. (Toffler, Power shift) Tofflerin mukaan kaikki valtaresurssien lajit ovat olleet aina läsnä, mutta niiden painopiste on yhteiskunnallisen kehityksen myötä muuttunut. Alkuperäinen, perustava valtaresurssi oli väkivalta. Teollinen vallankumous mahdollisti pääomien kasautumisen ja sen, että raha oli aiempaa tehokkaammin muunnettavissa väkivallaksi. Tietotekninen vallankumous taas aikaansaa sen, että taloudellisen tuotannon ytimessä on data, informaatio ja tietämys. Ylimpänä rakennetasona ne ohjaavat muiden valtaresurssien liikkeitä, vallankäytön painopiste on siirtynyt tietoon.

Tofflerin mukaan yhteiskunnallisen vallan luonne on muuttumassa, kun valtaresurssien painopiste siirtyy tietoon. Edelleen, Toffler väittää että vallan luonteen muutos aiheuttaa suuria muutoksia valtarakenteissa. Vaikka Tofflerin työ perustuukin hyvin löyhään yhteiskuntateoreettiseen ajatteluun, on hänen empiirinen perspektiivinsä erittäin

laaja. Argumentointi ei ehkä ole kovin täsmällistä eikä vedenpitävää, mutta sitäkin paremmin Toffler on onnistunut tavoittamaan tietoyhteiskuntakehityksen kokonaishahmon. Kymmenen vuotta ”Suuren käänteen” julkaisemisen jälkeen näyttävät hänen ennusteensa osuneen kohtalaisen hyvin kohdalleen: kommunismin kaatuminen, yhden asian liikkeiden nousu.

Kasvava päätöksentekotaakka

Kun nykyisiä läntisiä demokratioita perustettiin, laadittiin perustuslait parinkymmenen sivun mittaisiksi dokumenteiksi. Teknistyvän yhteiskunnan tarpeet edellyttivät pikkuhiljaa yksityiskohtaisempia lakeja, joiden sivumäärä saatettiin jo laskea sadoissa. Kun Suomi liittyi EU:iin, laskettiin sopimustekstien sivumäärä kymmenissä tuhansissa.

Sen lisäksi, että yhteiskuntamme ovat monimutkaistuneet ja teknistyneet, ovat monet kansainväliset sopimukset lisänneet yhteiskuntien välistä keskinäisriippuvuutta. Yhteiskunnallinen muutosvauhti on kulkenut teknisen kehityksen vanavedessä, mitä nopeamassa tahdissa tekniikka muuttuu, sitä nopeammin on lainsäädäntökoneiston reagoitava.

Yhteiskunnallinen monianeksistuminen tarkoittaa, ettei ole enää samanlaisia luokkapolueita, joilla on suhteellisen tasalaatuinen kannattajakunta. Kansalaiset jakaantuvat aiempaa monilukuisempiin intressiryhmiin joissa arvojen hajonta on aiempaa laajempaa. Vielä 1960 –luvulla suuri osa puolueiden äänistä tuli ”prototyypikannattajista”, joille saattoi viestiä kohtalaisella varmuudella siitä, että viesti tulee oikein ymmärretyksi. Oletettavasti tämä joukko on pienentynyt jatkuvasti, ainakin puolueperustaisen äänestämisen laskusta 1950 –luvulta lähtien on vahvaa näyttöä. (Pesonen, Vaalikansan äänivalta) Äänestäjäkunnan eriytyminen on paradoksaalisesti johtanut siihen, että puolueet ovat alkaneet muistuttaa toisiaan. Peliteoreettisesti tämän on kuitenkin täysin loogista: puolue, joka olisi jatkanut perinteisen prototyypikannattajansa vahvalla kosiskelulla, olisi vaarantanut vähemmän varmojen äänestäjien äänet. Tässä saattaa piillä yksi niistä mekanismeista, joiden seurauksena kansalaiset kokevat puoluepoliittisen päätöksenteon etäännyneen itsestään.

Kaikki nämä tekijät lisäävät päätöksentekotaakkaa. Kun poliittisiin päätöksiin käytettävissä oleva aika vähenee, heikkenee päätöksenteon laatu. Tämä ei tietenkään tarkoita, että poliittinen koneisto tuottaisi ”sekundaa”, vaan sitä, että valtaa siirtyy virkamiehille. Poliitikon ja virkamiehen päätöksentekofunktion erottaa se, että poliitikon tehtävänä on suhteuttaa päätettäviä asioita laajempiin asiayhteyksiin, kun taas virkamiehen toimivapaus on kapeaksi rajattu. Tuloksena on päätöksenteon koherenttisuuden lasku; kun kaikkia yksityiskohtia ei voida hallita, lyö yksi päätös toista korvalle.

Globalisaatio ja demokratia

Globalisaatio tarkoittaa kansainvälisen keskinäisriippuvuuden lisääntymistä sekä tiiviimpää vuorovaikutusta. Globalisaatio, maailman kulttuurien ja niiden vuorovaikutuksen lisääntyminen alkoi jo suurten löytöretkien aikaan. Teollinen vallankumous merkitsi myös tuotannon ja kuljetuksen välisten hintasuhteiden muutoksia siinä mitassa, että on täysin oikeutettua puhua globalisaatiosta. Sähkelinjan avaaminen Atlantin yli oli merkittävä askel globalisaatiossa. Huolimatta ajoittaisista protektionismin kausista, on vuorovaikutus tiivistynyt jo pitkään. Globalisaatio sen enempiä kuin keskinäisriippuvuuskaan eivät ole yksiselitteisiä käsitteitä. Esim. kylmän sodan aikaan USA:n ja NL:n välinen vuorovaikutus väheni, mutta selvää on, että supervaltiojen kohdat olivat ennennäkemättömän tiiviillä tavalla kytketty toisiinsa ydinpelotteen kautta.

Mistä nykyisessä globalisaatiossa on kyse? Kirjoittaja edustaa sitä näkökantaa, jonka mukaan tietotekninen kehitys on globalisaation primus motor. Kaupan vapauttaminen, jota pidetään yhtenä globalisaation keskeisimpänä syynä ja ilmentymänä on sekin pohjimmiltaan seurausta yritysrakenteissa tapahtuneista muutoksista, jotka ovat taas seurausta tietotekniikan soveltamisen tuomista tehokkuuseduista. Viime vuosikymmenet jatkunut kaupan vapauttaminen sekä tietotekniikan ja sen soveltamisen kehitys ovat toki olleet yhtäaikaaisia prosesseja, jotka ovat lyhyellä aikavälillä ruokkineet toinen toisiaan. Viime kädessä tekninen kehitys kuitenkin aiheutti kaupan vapauttamisen. Toisin päin asiaa on mahdotonta ajatella.

Poliittinen globalisaatio tarkoittaa sitä, että lähtökohtaisesti suvereenit kansallisvaltiot ovat liittyneet yhä suurempaan määrään sopimuksia ja järjestöjä, jotka rajoittavat niiden toimintamahdollisuuksia niin omassa lainsäädännössään, suhteessa toisiinsa, kuin suhteessa kolmansinkin osapuoliin. Aiemmin kansainvälistä poliittista järjestelmää oli tapana luonnehtia ”valtioiden anarkiaksi” tarkoittaen, että valtioiden yläpuolella ei ole mitään auktoriteettia eikä voimaa, joka pystyisi pakottamaan yksittäisen valtion tahtoonsa. Kansallisvaltion suvereenius alkuperäisessä merkityksessä on jo historiaa. Euroopan yhdentymiskehitys on tietysti aivan oma lukunsa, mutta ilman sitäkin olisi Suomen kaltainen maa jo sidottu kansainväliseen yhteisöön monin sitein.

Demokratian kannalta globalisaation tekee ongelmalliseksi se, että demokraattisia instituutioita ei ole sovellettu kuin kansallisvaltioiden puitteissa. Kansainvälisissä instituutioissa toki sovelletaan demokraattisia arvoja ja menettelyjä, kuten vaikka puheenjohtajuuden kiertoa, äänestyksiä (joskin vähemmän enemmistöpäätöksiä), julkisuusperiaatteita jne. Jos demokratialla tarkoitetaan kansan ja kansalaisten mahdollisuutta vaikuttaa poliittisiin prosesseihin, on kansainvälinen taso kansalaisen näkökulmasta auttamattoman kaukana. Tähän vaikuttaa yksistään jo sekin, että äänestämällä valitaan eduskunta, kun taas kansainvälisistä sopimuksista neuvottelee hallitus ja virkamieskunta. On alettu puhua globaalista demokratiavajeesta.

Radikaaleimmat äänet vaativat kansainvälisten järjestöjen, kuten IMF:n, Maailmanpankin tai WTO:n demokratisointia. Tällä hetkellä on vaikea nähdä, millaisia voisivat olla ne käytännön mekanismit, joita soveltaen em. instituutiot voisivat saman aikaisesti muuntua suuremmin kansalaisten tahdon ohjaamiksi että säilyttää alkuperäisen toimintaideansa. Kysehän on luonteeltaan hallinnoivista järjestöistä, ei edustuselimistä. Kaukana tulevaisuudessa kangastelee jonkinlainen maailmanparlamentti ja

maailmanhallitus. Yksien mielestä tämä olisi ainoa looginen ratkaisu, koska maailmassa on niin paljon aidosti globaaleja ongelmia, kuten mm. ilmastonmuutos. Toisten mielestä maailmanvaltio olisi pahin painajainen; Jos se menisi pieleen tai muuntuisi autoritaariseksi, minne voisi paeta? Yhtenä mahdollisuutena on ehdotettu YK:n resurssien ja toimivaltuuksien lisäämistä ja YK:n avaamista suuremmille vaikutusmahdollisuuksille. Mitä isompi valtio, sitä suuremmalla varmuudella se vastustaa tämän kaltaisia kehityskulkuja.

Globalisaation vaikutuksia voidaan tarkastella myös yksittäisen valtion demokratian näkökulmasta. Poliittisten prosessien irtaantuminen kansallisvaltion otteesta on omiaan vieraannuttamaan kansalaisia politiikasta. Jos kaikki on jo valmiiksi puitteistettu jossain siellä kaukana, eurobyrokraattien kapulakielellä, mitä mieltä on enää kotimaan parlamenttivaaleissa? Sellaisen käsityksen yleistyminen, että eduskunnan työ on nukke-teatteria tyhjentää koko demokratian ja politiikan merkitystä. Selänkäytäminen politiikalle, yhteiskunnallisille projekteille, voimistaa enimmäkseen yksilöllisten ja joissain tapauksissa yhteisöllisten projektien vetovoimaa. Samasta maaperästä voi kasvaa myös aggressiivisempia liikkeitä, mikä pahimmillaan voi olla uhka demokraattiselle järjestelmälle.

Äänestämisestä

Mikä on äänestämisen sovellusalue?

Äänestämistä poliittisena päätöksentekomenettelynä oli käytetty jo pitkään ennen Ateenankin demokratiaa. Äänestäminen on pohjimmiltaan fyysisten voimasuhteiden mittaamista ja sen voidaan ajatella syntyneen tilanteessa, jossa voimasuhteiden mittaaminen oli keino estää tarpeeton verenvuodatus. Eräässä mielessä äänestämisen ideologia on edelleenkin samaa perua: Kyse on poliittisista voimasuhteista. Se ryhmä, joka on suurin tai se koalitio, joka on suurin, dominoikoon muita.

Äänestämiseen voidaan hakea myös toisenlaista, sivistyneempää näkökulmaa. Äänestämistä voidaan ajatella myös päätöksentekomenettelynä, jonka tarkoitus on integroida kansalaisten arvoja ja mielipiteistä päätös, joka nauttii mahdollisimman laajaa hyväksyntää ja mahdollisimman pientä vastustusta. Käytettävä menetelmä vaikuttaa myös tarjottaviin vaihtoehtoisin sekä asiakokonaisuuksien kokoon ja laatuun.

Äänestäminen on menetelmänä parhaimmillaan, kun seuraavat ehdot toteutuvat:

- a) Päätöksen eksklusiivisuus: yhteisön on mahdollista toteuttaa päätettävästä asiasta vain yksi vaihtoehto.
- b) Päätökseen sitoutuminen: vaihtoehdon toteuttaminen vaatii kaikkien yhteisön jäsenten sitoutumista tehtävään päätökseen tai jokainen yhteisön jäsen haluaa osallistua yhteiseen päätökseen. (Esim. järjestön ulkomaanmatka vaatii tietynsuuruisen porukan onnistuakseen, mutta ei välttämättä jokaisen osallistumista.)
- c) Yhteisöön kuuluminen: yhteisöön liittyminen ja siitä eroaminen ei ole vapaaehtoista tai se on hankalaa.
- d) Äänestäjäjoukon ja vaikutusjoukon vastaavuus: asiasta päättävät ne ja vain ne ihmiset, joita päätöksen seuraukset koskevat.

Äänestämistä voidaan toki käyttää, vaikka mikään näistä ehdoista ei täytyisi, mutta äänestämisen hyöty suhteessa muihin mahdollisiin päätöksentekotapoihin on suurempi siinä suhteessa kuin nämä kriteerit täyttyvät. Ennen kun päätetään, millainen äänestysmenetelmä on yhteisölle paras, tulee ottaa huomioon minkälainen ja minkälaisia päätöksiä tekevä yhteisö on kyseessä.

Äänestäminen ja ”äänestäminen”

Äänestäminen on vain yksi informaation keruun malli. Samankaltaisia ilmiöitä kuin äänestämiseen, liittyy myös mielipidekyselyihin.

Yhtenä äänestystekniikan sovellusalueena voidaan ajatella myös ns. hömppä-äänestyksiä. Tällä tarkoitan sellaisia mielipiteen keruun malleja, joissa ei ole em. kriteerien mukaisesti tarkoitus päättää mistään, mutta joita leikkimielisesti kutsutaan äänestämiseksi. Viime aikoina ovat yleistyneet erilaiset ”äänestykset”, joissa voi ottaa kantaa vaikkapa siihen, ”Pitäisikö Teemu Selänteen vaihtaa seuraa?” tai ”Ovatko Lolan silikonit liian suuret?”. Jostain kumman syystä ihmiset osallistuvat näihin äänestyksiin ja ovat vieläpä valmiita maksamaan niistä!

Asia voidaan ymmärtää ironisena tekona. Monet tuotteet myyvät ei sen vuoksi, että niissä on järkeä, vaan sen vuoksi, että ne ovat mahdollisimman älyttömiä. Kyse on siis huumorista. Teemuselänne-äänestys tuskin suoranaisesti naurattaa, toisaalta on vaikea kuvitella kiihkeänkään fanin ekspression tarvetta niin suureksi, että se yksin ajaisi osallistumaan tällaiseen ”äänestykseen”. Asia voidaan ymmärtää siten, että ”äänestämisestä” saatava nautinto koostuu em. elementtien lisäksi ironisesta mielihyvästä; kun tällaista triviaalia, banaalia ja merkityksetöntä mielipiteen ilmaisua kutsutaan äänestämiseksi, purkaa se äänestämiseen juhlallisena poliittisena rituaalina liitettyjä mielle-yhtymiä. Ristiriita ”korkean” ja ”matalan” välillä on huumorin lähde. Voi olla, että kun tätä vitsiä on aika väännetty, ei se enää naurata, ja nämä ”äänestykset” katoavat mediasta.

Toisaalta on vakavampaakin ”äänestämistä” tiedotusvälineissä. Monissa asia-ohjelmissa on nykyään katsojilla mahdollisuus ottaa kantaa käsiteltävän asian puolesta tai vastaan. Tämän lisäksi on vielä kolmantena kategoriana sellainen hömppä-äänestys, jossa todella päätetään jotain ja josta on jo itsessään tullut (camp-henkisesti) arvostettu instituutio. Esimerkkeinä ovat missikisat ja Euroviisut.

Äänestämisen kritiikkiä

Miten enemmistö määritellään ja mitataan?

Demokratiaa enemmistövaltana on kritisoitu siitä, että enemmistö voi sortaa vähemmistöä. Periaatteessa enemmistövallan ongelma on seuraava: 51% enemmistö voi ulosmitata 49 % vähemmistön omaisuuden ja oikeudet. Tämän vuoksi demokraattisissa poliittisissa järjestelmissä on laadittu erilaisia perustuslaillisia vähemmistön oikeuksien suojia. Käytännössä 51 vs. 49 –periaate toteutuu hajautetusti ja hienovaraisemalla tavalla, niin ettei sitä ole helppo havaita ensi näkemällä.

Toinen enemmistövallan perusongelma koskee sitä, ettei ole kiistatonta tapaa päättää, mikä ylipääntensä on enemmistö silloin kuin vaihtoehtoja on enemmän kuin kaksi. Tämä ns. Condorcet- eli enemmistöparadoksi menee seuraavasti. Oletetaan, että tietyn äänestäjäkunnan pitäisi päättää kolmen vaihtoehdon välillä A, B ja C. Oletetaan lisäksi, että jokaisella äänestäjällä on koherentti preferenssijärjestys, eli jos äänestäjä X:lla $A > B$ ja $B > C$, niin $A > C$. Suoritetaan äänestykset A vs. B, B vs. C ja C vs. A. Voi käydä niin, että koko äänestysjoukossa pätee: $A > B$, $B > C$ ja $C > A$. Kiistatonta yleistä menetelmää tehdä enemmistöpäätös ei ole. Tätä käytetään yleisenä perusteluna sille, että yksilöiden parhaista (preferensseistä) ei voida vetää ilman muuta johtopäätöksiä yhteiskunnan parhaaksi.

Äänestämisen rationaalisuuskriteerit

Äänestäminen on formaali päätöksentekomuoto ja sellaisena voidaan ajatella, että äänestämisen tulisi kestää formaali kritiikki. Todellisuus ei ole aivan näin yksinkertainen. Ajatellaanpa yksinkertaista äänestysmenetelmiin kohdistettua vaatimusta: jos yli 50 % mielestä vaihtoehto A on kaikkein huonoin, ei se voi tulla valituksi. Kuitenkin yleisesti käytössä oleva pluraliteettimenetelmä ei tätä ehtoa täytä. Tai seuraavaa: jos yli 50 %:n mielestä $A > B$, niin ei voi käydä niin, että B tulee valituksi. Tätä ehtoa ei täytä esim. Suomen eduskunnassa käytössä oleva menettely.

Tämänkaltaisia esimerkkivaatimuksia kutsutaan äänestysmenetelmien rationaalisuuskriteereiksi, näyttäväthän ne olevan terveen järjen mukaisia. Äänestämisen rationaalisuuskriteerejä ovat mm:

1. Monotonisuus:

- Lähdetään siitä, että äänestyksen päätös on A. Jos joku äänestäjistä muuttaa preferenssiään siten että A nousee sijalla ylöspäin, ei tämä voi vaikuttaa siten, että A ei tule valituksi.
- Lähdetään siitä, että äänestyksen päätös on A. Jos äänestäjäjoukkoon lisätään äänestäjä, jolla A on korkein preferenssi, täytyy A:n tulla päätökseksi.

2. Transitivisuus: Lähdetään siitä, äänestyksen päätökseksi tulee A kahdessa erillisessä äänestäjäjoukossa X ja Y. Kun äänestysjoukot X ja Y yhdistetään joukoksi Z, pitää päätökseksi tulla A.

3. Epäoleellisten vaihtoehtojen neutraalisuus: Lähdetään siitä, että päätökseksi tulee A. Jos yksi äänestäjä muuttaa preferenssilistaansa B:n ja C:n osalta, täytyy päätökseksi tulla A.

4. Riippumattomuus epäoleellisista vaihtoehdoista: Lähdetään siitä, että päätökseksi tulee A. Jos vaihtoehtoihin lisätään vaihtoehto E siten, että yli 50% mielestä $A > E$, täytyy päätökseksi tulla A.

Suurin osa käytössä olevista äänestysmenetelmistä ei täytä suurinta osaa rationaalisuuskriteereistä. Edelleen, rationaalisuuskriteereissä oletus on, että kaikki äänestäjät äänestävät todellisten preferenssiensä mukaisesti. Yleensä ihmiset kuitenkin äänestävät taktikoiden. Tämän seurauksena äänestyksen lopputulos on altis vieläkin suuremmille paradokseille kuin mitä rationaalisuuskriteerit antavat ymmärtää.

Ja edelleen: Kyse ei ole ainoastaan siitä, että ihmiset yksilöinä toimiessaan synnyttävät kollektiivisia paradokseja. Kyse on myös siitä, että menetelmien toimintaa aktiivisesti manipuloidaan keräämällä tietoa toisten äänestäjien preferensseistä, lisäämällä epäoleellisia vaihtoehtoja ja tekemällä osajoukkopäätöksiä, eli käyttämällä ryhmäkuria taktikoinnin vipuvartena.

John Burnheimin kritiikki äänestämistä kohtaan

Sydneyn yliopiston filosofian professori John Burnheim on kirjassaan ”Is democracy possible?” (1985) esittänyt perustavanlaatuista kritiikkiä äänestämistä ja vaaleja kohtaan. Burnheimin mukaan äänestyksessä voidaan kyllä mitata jokaisen äänestäjän preferenssit kohtalaisen luotettavasti (vaikkakaan useimmat käytössä olevat menetelmät eivät täytä edes tätä ehtoa), mutta ei sitä, kuinka suuria ovat kunkin äänestäjän erot eri vaihtoehtojen välillä, eli kuinka paljon äänestäjä X:n mielestä A on parempi kuin B. Äänestyksessä ei myöskään huomioida sitä, kuinka tärkeä päätettävä asia on kullekin äänestäjälle.

Pitäisikö X:n ja Y:n äänien painaa yhtä paljon silloin kun X:lle asia on yhden-tekevä ja ero A:n ja B:n paremmuudessa hiuksenhieno, kun taas Y:lle kysymys on elämästä ja kuolemasta siten että A merkitsee elämää ja B kuolemaa? (Tilastotieteen terminologialla ilmaisten: Äänestäen voidaan ilmaista muuttujia ordianaliasteikolla, muttei välimatka-, eikä suhdelukuasteikolla.)

Burnheim laajentaa kritiikkiään yleisesti äänestämisestä erityisesti sellaisiin äänestys-tyksiin, jossa äänestäjiä on suuri joukko, kuten kansallisissa vaaleissa on. Äänestäjillä ei ole aikaa eikä kiinnostusta perehtyä vaihtoehtoihin niin paljon kuin harkittu valinta edellyttäisi. Päätökset tehdään enimmäkseen tunteen ja mielikuvien varassa. Äänestäjillä on hyvin vähän mahdollisuuksia vaikuttaa tarjottuihin vaihtoehtoihin ja ei juuri lainkaan mahdollisuuksia vaikuttaa käytettävään äänestys- ja päätöksentekotapaan.

Edelleen Burnheim laajentaa äänestämisen kritiikkiään väittämällä, että useimmiten äänestäjälle tarjotaan päätettäväksi asioita, jotka eivät vaikuta hänen elämäänsä tai ovat liian suuria asioita kun taas sellaisia asioita, jotka ovat ihmisten lähipiirissä ei päätetä äänestämällä, vaan hallinnollisin normein.

Miksi äänestää?

Viime vuosina vakiintuneissa länsimaisissa demokratioissa on oltu erityisen huolestuneita laskevasta äänestysaktiivisuudesta. Suomessakin on herätty huolestumaan, onko aleneva äänestysaktiivisuus merkki siitä, että demokratia on kriisissä. Kattava tutkimus äänestämättä jättämisen syistä on vireillä. Asiaa voidaan lähestyä toisinkin.

Eräs politiikan tutkimuksen yllättävällä tavalla hankala kysymys kuuluu: Miksi äänestää? Yleinen ajatus on, että äänestäjä toimii rationaalisesti oma etunsa tai yhteiskunnan kokonaisuuden tähtäimessään siten että vertailee ehdokkaita, tekee valintansa ja äänestää. Mutta toimisiko todella puhtaasti rationaalinen ihminen näin? Helposti käy nimittäin niin, että äänestämisestä aiheutuvat kustannukset ovat suuremmat kuin siitä odotettavissa olevat hyödyt.

Äänestämisen kustannuksia on se vaiva, joka menee tiedon keräämiseen ehdokkaiden, tiedon yhteismitallistamiseen vertailujen mahdollistamiseksi, päätöksenteko, äänestyspaikalle vaivautuminen ja vielä äänestystulosten sekä niiden mahdollisten poliittisten vaikutusten seuranta sen näkemiseksi, miten äänestyksen tulos käytännössä vaikuttaa. (Joissain maissa täytyy lisäksi vielä rekisteröityä.)

Äänestämisen tuottoina voidaan ajatella henkilökohtaista poliittista tai taloudellista etua tai sitä, että laajempaa poliittista yhteisöä kehitetään äänestäjän haluamalla tavalla. Kytkeä yksittäisen äänen ja yksilön saaman edun välillä on kuitenkin hyvin heikko. Todennäköisyys, että ”minun ääneni” ratkaisee edes yhden ehdokkaan läpimenon, on erittäin pieni. Erittäin suurella todennäköisyydellä vaalien lopputulos on siis sama, riippumatta siitä, mitä minä teen. Jos sattuisi käymään niin onnekaasti, että minun ääneni ratkaisisi yhden (tai useamman) ehdokkaan läpimenon, ei tämäkään vielä tarkoita sitä, että toteutettava politiikka mitenkään olennaisesti muuttuisi.

Edustuslaitokset eivät olennaisesti vaikuta käytännössä toteutettavaan politiikkaan, vaan hallituskokoonpano. Syntyvän hallituksen pohja taas on harvoin kiinni yhdestä edustajasta. Ja vieläkin enemmän: Syntyvän hallituksen pohja ei ole mitenkään suoraan pääteltävissä vaalituloksesta. Esimerkiksi Suomessa, jossa hallituksen runko on koostunut kahden suuren puolueen muodostamasta rungosta, kolmannen jäädessä oppositioon, ei voida havaita, että vaalimenestys ja hallitukseen pääsy korreloisivat, vaan hallituskoalitioiden syyt ovat pikemminkin puolueiden välisissä yhteistyö- ja kilpailukuvioissa. Edelleen, eri hallituspohjien välillä ei aina käytännössä ole varmuudella ennustettavia eroja käytännön yksityiskohtaisessa politiikassa, minkä piti olla rationaalisen äänestäjän lähtökohta.

Kun nyt näyttää siltä, että äänestämisen kustannukset ylittävät suuresti siitä odotettavissa olevan hyödyn, täytyy hylätä oletus, että ihminen äänestäisi valtiollisissa vaaleissa puhtaasti rationaaliselta hyödyn tavoittelun pohjalta.

Toinen ehdotus on se, että äänestämisessä ilmaistaan, rakennetaan ja uusinnetaan omaa yhteiskunnallista identiteettiä. Näin äänestämisen merkitys ei ole sen kausaalisissa seurauksissa, vaan joukkoon kuulumisessa äänestämällä tiettyä ryhmää. Toisaalta voidaan todeta, että Suomessa kansalaiset ovat koko 1950-luvulta lähtien siirtyneet entistä enemmän painottamaan ehdokkaan henkilöä ja vähemmän puoluetta, vaalijärjestelmän pysyessä ennallaan. Näin ollen voidaan ajatella, että poliittisen ryhmäidentiteetin sijasta edustajan valinnalla rakennetaan nykyään enemmän omaa yksilöllistä identiteettiä, jolloin keskeisiksi piirteiksi ehdokkaissa nousevat persoonallisen tyylin kysymykset vanhojen ”me vastaan muut”-ryhmäasetelmien sijaan.

Yhtä kaikki, äänestämisen ajattelemisen ensisijaisesti identiteetin rakentajana auttaa ymmärtämään sitä, miksi äänestysprosentti laskee. Ihmiset eivät enää halua rakentaa identiteettiään poliittisen koneiston kautta, koska privatisoituva kansalainen ei koe ryhmäidentiteetin rakentamista niin tärkeänä. Poliitiikkaan liitettävät monet negatiiviset mielikuvat tekevät itse asiassa äänestämättä jättämisestä keinon korostaa omaa integriteettiä. Romahtanut legitimitetti kommunikoidaan äänestämättä jättämisellä: ”Te ette minun valtakirjaani saa, minä en anna teille lupaani tehdä lehmänkauppoja.”

Äänestämisen rituaalina

Jokainen yhteisö tarvitsee rituaaleja. Rituaalit ovat tapahtumia ja tekoja, joilla ei vaikutuksensa puolesta ole merkitystä, vaan niiden merkitys on eri asioiden symbolisessa ja maagisessa kytkemisessä toisiinsa. Äänestämisestä rituaalisena toimituksena puhutaan silloin kun alhaista osallistumisastetta mietitään ja tahdotaan osoittaa, että nekään, jotka äänestävät, eivät tee sitä välttämättä kovin tahtovana toimenä, vaan pikemminkin rituaalina, ”kansalaisvelvollisuutena”. Rituaalisessa äänestämisessä teon motivaatio ei ole sisällössä, eli siinä, ketä tai mitä äänestetään, vaan muodossa, siinä että mennään äänestyspaikalle, kirjoitetaan lippuun numero ja pudotetaan se uurna.

Äänestämisen rituaalisuus liittyy edellä mainittuun ajatukseen äänestämisestä yhteisöllisen identiteetin uudistamisena, mutta on luonteeltaan passiivisempaa. Äänestämisen kansalaisvelvollisuutena on paternalistinen, jopa perverssi ajatus, sillä äänestämisen on nimenomaan poliittinen oikeus. Jos äänestämisen käsitetään velvollisuudeksi, ei kyseessä ole muuta kuin vallanpitäjien poliittisen legitimitetin lunastaminen sillä painostuksella, että äänestämättä jättänyt yksilö joutuu yhteisön ulkopuolelle.

Ajatellaanpa rituaalia – kirkollinen öylätin syöminen. Rituaalisessa maagisessa merkityksessä öylätti ei ole Jeesuksen veren/viinin symboli tiedon ”indeksimoodissa”, viittaavana. Maagisen tuntemuksen nostaa irrationaali yhtäläisyysmerkkien vetäminen kahden eri asian välille: ”Tämä leipä on Jeesuksen veri.” Rituaali tapahtuu aina yhteisöllisten todistajien läsnä ollessa. Rituaalissa yhdistyy kaksi yhteismitatonta asiaa. Rituaalilla on aivan tietty aika ja paikka. Rituaali voi olla kertaluontoinen, esim. aikuistumisriitti tai se voi olla toistuva säännöllisesti, esim. sadonkorjuujuhla. Rituaaliin kuuluu yleensä erityinen joukko rituaaliesineitä, joita käytetään vain rituaalin yhteydessä.

Äänestämisessä tämä käy seuraavasti. Äänestämisen on yhteys yksilön ja yhteisön välillä. Joka neljäs vuosi näytellään seuraava näytelmä. Yhteisön ”maallikkopappi” antaa kansalaiselle pyhän äänestyslipun. Tämän jälkeen seuraa yksityisyyden näytös. Äänestäjä menee äänestyskoppiin, jossa hän yksin päättää siitä, kelle äänensä antaa. Muut näkevät hänen jalkansa ja tiedostavat yksityisen ja julkisen välisen jännitteen tässä hetkessä. Äänestäjä poistuu äänestyskopista, joka toimii eräänlaisena sisäisenä tilana (vrt. rukous, transsi) ja siirtyy yhteisön eteen. Hän antaa yhteisön hänelle hetkeä aiemmin luovuttaman äänestyslipun, nyt hänen henkilökohtaisella merkinnällään varustettuna, saa siihen leiman ja tiputtaa lipun uurna. (vrt. symboliesineessä yhdistyy yksilön ja yhteisön ”veri”; numero ja leima). Vaikka tunnelma äänestyspaikoilla on arkinen, liittyy siihen tietty hartauden elementti, joka tulee juuri toimituksen rituaalisuudesta.

Jos äänestämisen privatisoituu omalla päätelaitteella suoritettavaksi, häviää rituaalinen elementti. Onko tällä vaikutusta siihen, miten ihmiset äänestämisen, vaikuttamisen ja demokratian mieltävät? Johtaisiko se äänestämisen tarkasteluun enemmän käytännöllisin perustein? Tarkoittaisiko tämä yhteiskunnan kokemista vähemmän yhteisenä asiana ja enemmän omista tarkoituksista käsin? Pienemmissä yhteisöissä ja organisaatioissa saatavat kokemukset eivät välttämättä kerro koko totuutta ritualistisen suhteen osalta.

Kielteinen suhtautuminen sähköiseen äänestämiseen saattaa osittain kummuta tiedostamattomasta tarpeesta rituaalisiin toimituksiin pitkälle privatisoituneessa yhteiskunnassa. Pitäisikö ajatella jotain uusia rituaaleja vanhojen tilalle? Mitä ne voisivat olla?

Aloitteet ja uusi tietotekniikka

Aloitteilla ja äänestyksillä on yksi ero tekniikan kannalta. Äänestysjärjestelmälle useimmiten asetetaan vaatimukseksi äänestysalaisuus, eli se, että kukaan henkilö ei äänestäjään itsensä lisäksi voi saada selville, miten hän äänesti. Aloitteiden teko on demokraatiassa mielletty toisenlaiseksi; aloitteet ovat luonteeltaan julkisia.

(Mikään ei estä, että voitaisiin ajatella toisinkin: a) Molempien pitäisi olla salaisia, b) molempien pitäisi olla julkisia c) äänestysten pitäisi olla julkisia ja aloitteiden salaisia. (Vaatii enemmän sosiaalista riskinottoa esittää jotain asiaa aivan uutena kuin vastata tietyllä tavalla jo esitettyihin vaihtoehtoihin.)

Muut äänestyksiin pätevät vaatimukset pätevät myös aloitteille: Henkilön autentikointi ja tietojen manipuloimattomuus. Aloitteisiin liittyy myös yksi poliittinen eroavaisuus suhteessa äänestämiseen. Äänestäminen on mielekästä vain silloin kun kyseessä on todellinen institutioon kytketty mekanismi. Aloite sen sijaan voi toimia mielekkäänä poliittisena mekanismina sekä instituutioon lailla kytkettynä mahdollisuutena että myös epävirallisena toimenä, jolloin parempi ilmaisu on kansalaisadressi.

Itse asiassa sähköinen autentikointi toisi sekä virallisiin kansalaisaloitteisiin että epävirallisiin adresseihin huikean parannuksen. Toisin kuin äänestyksissä, missä on rakennettu koneisto kansalaisten henkilöllisyyden varmistamisesta ja manipuloimattomuudesta moninkertaisella valvonnalla, ovat aloitteet toistaiseksi aivan avoimia väärinkäytöksille. Kirjalliset aloitteet täytetään nykyisin yksinkertaisesti allekirjoituksella, usein jopa pelkällä nimikirjoituksella ilman nimen selvennystä. Mikään ei estä aloitteen tai adressin tekijää tekaisemasta nimiä. Aina ei edes tarkisteta päällekkäisiä nimiä, eli ei estetä sitä, että yksittäinen nimenkirjoittaja kirjoittaa nimensä useampaan kertaan.

Paitsi teknistä hyötyä, toisi sähköinen aloitemahdollisuus myös uutta tehoa poliittiseen organisoitumiseen. Ajatellaanpa vaaleja. Vaalit maksavat miljoonia, sähköinen äänestäminen tulisi ajan mittaan halvemmaksi, mutta summat ovat kohtalaisen merkityksettömiä toimivan demokratian kannalta. Sähköisellä äänestämällä tuskin olisi kovin suurta merkitystä myöskään äänestysaktiivisuuteen, koska valtiolla on varaa organisoida perinteinenkin äänestys joka niemeen ja notkelmaan. Mutta ajatellaanpa sitten aloitteita / adresseja. Niitä ei organisoi valtio, vaan yksityiset kansalaiset ja kansalaisjärjestöt. Nimien keruu perinteisin keinoin vaatii suuria resursseja. Sähköinen allekirjoitus voisi tuoda suuren edun. Tämä mahdollistaisi uusia poliittisen organisoitumisen muotoja.

Kyse tulee geneerisestä kansalaisautentikoinnista. Täytyy olla yleinen, jatkuvasti kaikkien käytössä oleva keino autentikoida kansalaiset. Perinteinen sähköinen allekirjoitus ei riitä, sillä jokainen käyttäjä voi luoda rajattoman määrän nimiä itselleen, joiden oikeellisuutta allekirjoitusten vastaanottaja ei voi mitenkään tarkistaa. Sähköinen henkilökortti olisi yksi toimiva mahdollisuus, mutta silloin kortti pitäisi olla kaikilla ja lukulaita helposti saatavilla. Toinen mahdollisuus olisi rekisteröidä kansalais-allekirjoitus varmennepalveluja tuottavan tahon kanssa henkilötodistusta vastaan. Tätä allekirjoitusta voisi sitten käyttää joko vain tiettyä tarkoitusta varten tai sitten allekirjoituksena, joka on avoin uusille käyttäjille ilman eri toimenpiteitä. Tässäkin olennaista olisi se, että kansalaiselle olisi riittävän helppoa rekisteröityä ja tämän jälkeen käyttää allekirjoitustaan. Tässä suhteessa sähköinen kansalaiskortti näyttää ylivoimaiselta

suhteessa muihin vaihtoehtoihin; kun kortti on kerran hankittu, ei se vaadi myöhemmin mitään rekisteröitymisiä. Jos kortti toimisi myös yleisenä henkilötodistuksena ja kansalaiskorttina viranomaisiin asioitaessa.

Yksi mahdollisuus voisi olla se, että jokaiselle kansalaiselle lähetetään paperilla salasana, joka on geneerinen.

Käytäntö:

- a) *Sähköinen henkilökortti*: Kuinka monella on lukija ja ohjelmat? Jos taas se olisi kirjastoissa, niin kuinka moni viitsisi raahautua kirjastoon tätä varten?
- b) *Paperilla oleva salasana*: Aika monella joko menisi suoraan roskeen tai hautausmaalle häviksiin. Ei olisi paikalla silloin kun adressi tulee eteen. Hankala kirjoittaa pitkää ritirimpua.
- c) *Kännykän SIM-kortti*. Jokaiselle kansalaiselle jaetaan oma kansalaiskortti. Hyödyt: ei vaadi asentamista, ei mitään lisälaitteita yms. normaaleja PC-tappeluja. Kännykkä on jo melkein jokaisella. Jos ei ole, voi vierustoverilta lainata. Kännykkä on myös suurimman osan ajasta mukana. Äänestämisen ei vaadi nykyistä GSM:ää erityisempää valikkorakennetta. Samaa laitetta ja korttia voitaisiin käyttää niin valtiollisiin äänestyksiin, aloitteisiin, yhdistysten sisäisiin äänestyksiin, hömppää-äänestyksiin. Valikkorakenteessa voisi olla ensin viralliset / epäviralliset, joista voisi sitten edetä.

Teledemokratia

Teledemokratiakeskustelusta

Tietoyhteiskuntakehitys on nostattanut suuria toiveita demokratian kehittämisestä. Siinä määrin kun demokratia on riippuvainen kansalaisten vapaasta tiedonsaannista, ollaan kehityksessä jo pitkällä. Paljon vaikeampi kysymys on se, miten tieto liikkuisi myös toiseen suuntaan; millä tavoin kansalaisten tiedot, taidot ja tahdot voitaisiin integroida nykyistä kehittyneemmin poliittiseen päätöksentekojärjestelmään?

Puhelimella suoritettavaa äänestämistä ja kansanäänestyksiä esitti jo 1950-luvulla Bucminster Fuller. Tietoyhteiskunta –käsitteen lanseerannut Yoneji Masuda esitti myös varhain suoran demokratian paluuta. Näissä varhaisissa teledemokratian visioissa kyse olikin nimenomaan suoran demokratian ideaalin paluusta. Ajatus sellaisenaan sovellettavasta suorasta demokratiasta nyky-yhteiskunnassa on naiivi. Teledemokratiakeskustelun ensimmäisessä aallossa kysymys on ollut pitkälti atomistisen suoran demokratian kritiikistä suhteessa edustukselliseen demokratiaan.

Teledemokratian rinnalle on tuotu käsitteet osallistuva demokratia ja vahva demokratia. Näissä käsitteissä pääpaino on osallistumisessa yhteiseen päätöksentekoon yhteisillä areenoilla keskustellen. Osallistuvan demokratian malleja - sikäli kun niillä tarkoitetaan valtiollisia järjestelmiä - vaivaa korkealentoisuus ja epäkonkreettisuus.

Teledemokratiakokeilut

Teledemokratiakokeiluja pienemmässä mittakaavassa on tehty 1970 –luvulta lähtien. Yksi kuuluisimmista ja onnistuneimmista oli 1978 Hawaiiilla organisoitu Televote –projekti. Projektin onnistumisen keskeinen edellytys oli paikallisen hallinnon vahva sitoutuminen. Tärkeää oli myös se, kokeilu ei rajoittunut vain yhteen poliittisen prosessin osaan (valmistelu, päätöksenteko, seuranta), vaan että kansalaiset saattoivat osallistua koko ketjuun. Yksi tulos oli se, että mukana olleet kansalaiset oppivat, miten yhteiskunnallisia asioita hoidetaan. Keskeisin tulos oli se, että kokeiluun osallistuvat kansalaiset pohtivat, keskustelivat ja väittelivät keskenään yhteiskunnallisista asioista.

Projekteista ei kuitenkaan voi vetää suoria johtopäätöksiä, miten samat menettelyt toimisivat jatkuvalta pohjalta. Jokaiseen hyvin käynnistettyyn kokeiluun liittyy innostusta, jota arkipäiväinen politiikka ei tarjoa. Olisivatko Televote –projektiin osallistuneet olleet yhtä aktiivisia vielä viiden vuoden päästä? Toinen huomio on, että kokeiluiden puitteissa ei ole poliittisissa päätöksissä tapahtunut merkittäviä muutoksia. Mitä isommista asioista on kyse, sitä enemmän niiden prosessointi vie aikaa ja sitä vähemmän ovat poliitikot valmiita luovuttamaan päätösvaltaansa avoimelle kansalaispolitiikan kentälle.

Toisentyyppinen kokeilu on ns. deliberative polling –menettely, eli kansalaisraati (kirjoittajan suomennos). Kansalaisraatiin valitaan kansalaisia satunnaisotannalla tietty kohtalaisen pieni joukko, esim. 20-50 henkeä. Raadin tehtävänä on toimia kuten tehtävänsä äänestetty oikea edustuselin ja päättää yhdestä asiakokonaisuudesta, joka useimmiten on samoihin aikoihin kansallisen parlamentin käsiteltävänä. Raatilaiset saavat tietopaketin ja he kokoontuvat esim. kahtena tai kolmena viikonloppuna ensin keskustelemaan ja lopulta päättämään kyseessä olevista asioista.

Myös kansalaisraatien kokeilut ovat olleet rohkaisevia. Tehtävänsä tosissaan ottaneet kansalaiset ovat paneutuneet asioihin ja käyneet korkeatasoista keskustelua, ilman vahvoja ennako-oletuksia tai puoluejakoja. Kansalaisraatien ongelma siitä, miten ne kytketään poliittiseen järjestelmään on vieläkin suurempi kuin osallistuvan demokratian kokeiluissa.

Johtopäätöksiä: Mille on tilausta?

Hyvin yleisessä mielessä politiikassa on tilausta jollekin uudelle. Ilmeisesti on niin, ettei tämä ”uuden politiikan kaipuu” ole niin jäsentynyttä, että ihmiset osaisivat sanoa, mikä heidän tuntemaansa tarpeeseen parhaiten vastaisi: uudenlainen poliittikotyyppi (yksilö), uudenlainen puolue (organisaatio), uudenlainen liike (ryhmä), uudenlainen ideologia, uudenlainen toimintatapa (käytäntö) vai uudenlainen järjestelmä (reformi, systeemitaso). Voidaan ajatella, että potentiaalia tilausta on kaikille näille, kunnes tarve kanavoituu jollain tavalla tai menee muuten ohi.

Tilausta voisi olla sellaisille vaikuttamisen muodoille, jossa ihmiset voisivat vaikuttaa aivan välittömän ympäristönsä päätöksiin. Tässä kohdin tulee tosin vastaan ns. NIMBY-ongelma (eng. ”Not In My Backyard”, suom. ”Ei minun takapihalleni”), joka tarkoittaa sitä, että päätöksentekojärjestelmä, jossa veto-pisteitä on alueellisesti hyvin paljon, halvaantuu. Vaikka päätöksenteko ei halvaantuisikaan, aiheuttaisi paikallisen

päätöksentekotason korostaminen ongelmia päätöksenteon integroinnissa ja laajempien suunnitelmien toteuttamisessa. Jos taas ajatellaan, että päätöksenteon hajauttamisen sijasta alueellista päätöksentekoa tuotaisiin nykyjärjestelmän muotojen lisäksi – mikä onkin uudistuksellisesti yksinkertaisempaa toteuttaa kuin peruseriaatteissa tapahtuvia muutoksia – törmätään helposti siihen, että monet paikallisesti tärkeiksi koetuista asioista on normitettu tai niille on olemassa tiivis hallintoputki, jonka syrjäyttäminen ei onnistu.

1970-luvulla Alvin Toffler esitti, että jokainen kansalainen voisi suunnata esim. 1 % maksamistaan veroista haluamalleen hallinnonhaaralle. Periaatteellisella tasolla tämä olisi paluuta markka ja ääni periaatteeseen, mutta 1 %:n kokeiluna tällaisella voisi olla osallistumista piristävä vaikutus.

Voidaan myös ajatella, että on olemassa epäpoliittisia, taloudellisia äänestyksiä. Esimerkiksi julkishyödykkeiden (ei siis julkisesti tuotettujen!) käyttäjät voisivat äänestää resurssien suuntaamisesta. Esim. elokuvissa kävijä maksaa 10 elokuvasta a 45 mk kappale, 450 mk. Nähtyään elokuvat voi hän suunnata rahat elokuville siinä suhteessa kun hän niistä piti. Tällainen menettely muuttaisi elokuvan tuotannon rakenteita. Elokuvathan ovat tuote, joka pyritään myymään mielikuvilla, eli kiinnostavilla ennakkomainoksilla. Sisältö saattaa kuitenkin olla tyhjä; Elokuvan katsomisen jälkeen on myöhäistä valittaa. Jos maksu tapahtuisi jälkikäteen, muuttaisi elokuvatuotannon insentivejä etukäteismarkkinoinnista pitkäaikaisemman elokuvanautinnon suuntaan. Tämä vain yhtenä esimerkkinä mahdollisuuksista.

Lähteet

- Alenius, Ele (2000): Että olisimme humanin sivilisaation planeetta.
- Anttiroiko, Ari-Veikko (1998): Tietoyhteiskunta ja kunnallinen demokratia – Makroteoreettinen näkökulma informaationaalisesta yhteiskunnan demokratian ehtoihin. (Hallinnon tutkimus 3/98)
- Anttiroiko, Ari-Veikko (1998): Tietoyhteiskunnan kansalainen – Yhteiskuntafilosofisia ja teoreettisia näkökulmia kansalaisten osallistumista ja osallisuutta koskevaan keskusteluun; (kirjoitus verkossa)
- Arterton, Christopher F. (1987): Teledemocracy – Can technology protect democracy?
- Barber, Benjamin (1998): A place for us – How to make society and democracy strong.
- Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott (1998): Nykyajan jäljillä - refleksiivinen modernisaatio.
- Becker, Ted & Slaton, Christa Daryl (2000): The future of teledemocracy.
- Birch, Anthony H. (1993): The concepts and theories of modern democracy.
- Burnheim, John (1985): Is democracy possible? – The alternative to electoral politics.
- Castells, Manuel (1996): The rise of the network society.
- Castells, Manuel (1997): The power of identity.
- Castells, Manuel (1998): End of millennium
- Christiano, Thomas (1996): The rule of the many – Fundamental issues in democratic theory
- Dahl, Robert A. (1989): Democracy and its critics
- Della Porta, Donatella (2000): Edustuksellisen demokratian uudet haasteet, *Politiikka*, s. 234-248
- Elinkeinoelämän valtuuskunta (1996): Vallan kumous – raportti poliittisesta päätöksenteosta
- Galbraith, John Kenneth (1984): Vallan anatomia
- Giddens, Anthony (1998): The third way - the renewal of social democracy
- Grossman, Lawrence K. (1995): The electronic republic – reshaping democracy in the information age
- Hague, Barry N. & Loader, Brian D. (1999): Digital democracy – Discourse and decision making in the information age

- Held, David (1996): Models of democracy (second edition)
- Hirsijärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula (1997): Tutki ja kirjoita
- Karhulahti, Mika & Laine, Jarno (1999): Vaalit vai karnevaalit? – Verkkovaalitoiminnan mahdollisuudet ja rajoitukset internet-aikana
- Kuisma, Ulla () : Verkkodemokratia – Lisääkö internet yhteiskunnallista osallistumista ja vaikuttamismahdollisuuksia? Tutkimus espoolaisnuorten vaikuttamis- ja osallistumismahdollisuuksista; 2000
- Lakoff, Sanford (1996): Democracy – history, theory, practice
- Lewis H. W. (1999): Miksi heittää lanttia? – Päätämisen taito ja tiede
- Lijphart, Arend (1999): Patterns of democracy – Government forms and performance in thirty-six countries
- Pesonen, Pertti (1993): Vaalikansan äänivalta
- Ruostesaari, Ilkka (1995): Vaalit, valta ja vaikuttaminen – juhla kirja Olavi Borgin 60-vuotispäiväksi 30.3.1995.
- Savolainen, Reijo & Anttiroiko, Ari-Veikko (1999): The communicative potentials and problems of teledemocracy
- Saward, Michael (1998): The terms of democracy
- Setälä, Maija (1999): Referendums and democratic governance – Normative theory and the analysis of Institutions
- Shapiro, Ian & Hacker-Cordon Casiano (1999): Democracy's edges
- Slaton, Christa Daryl (1992): Televote – Expanding citizen participation in the quantum age
- Spitz, Elaine (1984): Majority rule
- Toffler, Alvin (1990): Power shift – Knowledge, wealth and violence at the edge of the 21st century
- Viherä, Marja-Liisa (2000): Digitaalisen arjen viestintä – Miksi, millä ja miten
- Viherä, Marja-Liisa (1999): Ihminen tietoyhteiskunnassa. Kansalaisen viestintävalmiudet kansalaisyhteiskunnan mahdollistajana
- Väyrynen, Raimo (1999): Globalisaatio ja Suomen poliittinen järjestelmä
- Ålands landskapsstyrelse (2001): Rösta per Internet? – En mellanraport från arbetsgruppen för internetröstning

Sähköinen äänestäminen - teoria ja käytäntö

Jiri Räsänen

Johdanto

Tämä raportti on valmistunut Soneran tietoyhteiskuntayksikön puolivuotisessa tutkimusprojektissa, jonka tarkoituksena on ollut kartoittaa tietoyhteiskunnan ja demokratian kriittisiä suhteita sekä tarkastella sähköisen äänestämisen mahdollisuuksia. Raportin ensimmäinen osa ”Tietoyhteiskunta ja demokratia – katsauksia uhkiin ja mahdollisuuksiin” käsitteli yleisellä yhteiskuntateoreettisella tasolla tietoyhteiskuntakehityksen vaikutuksia ja merkityksiä demokratian kannalta. Raportti tarkasteli myös ns. teledemokratian käsitettä ja teledemokratiakokeiluja sekä äänestämisen luonnetta ja rajoituksia.

Raportin toinen osa keskittyy sähköiseen äänestämiseen; mitä se on, miksi se on niin vaikeaa, miksi sähköinen äänestäminen on noussut esiin juuri nyt ja miltä sähköisen äänestämisen tulevaisuus näyttää yleisesti.

Sähköisen äänestämisen teoria

Taustaa

Sähköisen äänestämisen idea on melkein yhtä vanha kuin yleinen puhelin. Tietävästi sir Buckminster Fuller esitti ensimmäisenä ajatuksen, että äänestykset voitaisiin suorittaa kotoa käsin. Pitkään sähköisen äänestämisen ajatus on ollut läsnä tulevaisuudentutkijoiden visioissa, mutta käytännön sovellukset ovat antaneet odottaa itseään.

1990 -luvulla internetin räjähdysmäinen kasvu sekä tietoturvatekniikan kehittyminen ovat tehneet mahdolliseksi toteuttaa äänestämisen kotimikrolla tai matkapuhelimella teknisesti luotettavalla tavalla.

Sähköisen äänestämisen visioissa on alun alkaen korostettu suoran demokratian merkitystä, mutta 90-luvun loppupuolelle tultaessa kuva on monipuolistunut; kiinnostusta on virinnyt kokeilla sähköistä äänestämistä perinteisessä edustuksellisessa demokratiassa. Suurin osa tämän hetken tutkimuksista ja suunnitelmista pitää lähtökohtanaan sähköisen äänestämisen ottamista perinteisen paperisen menetelmän rinnalle valtiollisissa vaaleissa.

Samaan aikaan läntiset teollisuusmaat ovat todistaneet ennennäkemätöntä äänestysaktiivisuuden laskua. Onkin luonnollista, että yleisemmän tietoyhteiskuntatarinan puitteissa sähköisestä äänestämisestä ja muista tietotekniikan mahdollistamista uusista osallistumisen muodoista toivotaan pelastusta kansalaisten kuihtuvalle osallistumisaktiivisuudelle.

Kansalaiset tottuvat yhä moninaisimpiin sähköisen palvelun muotoihin, lähivuosina lisääntyvissä määrin myös varmenteiden käyttöön. Herää kysymys, miksi äänestämisen pitäisi olla vanhanaikaisiin toimintatapoihin pyhitettyä aluetta.

Sähköisen äänestämisen edut

Sähköinen äänestäminen tarjoaa riippumattomuuden paikasta. Tämän vuoksi mm. Yhdysvaltain armeija on osoittanut kiinnostusta sähköistä äänestämistä kohtaan, onhan sen palveluksessa kymmeniä tuhansia kansalaisia maan rajojen ulkopuolella.

Kun äänestäjä antaa äänensä sähköiseen rekisteriin, voidaan tulokset vaaliajan umpeuduttua laskea muutamissa sekunneissa. Vaikka neljän vuoden välein käytävissä vaaleissa ei ole käytännössä mitään eroa, kestääkö ääntenlasku kolme tuntia vai kolme sekuntia, on tälläkin merkitystä ihmisten mielikuvien kannalta. Ääntenlaskun nopeus toistuu useasti puhuttaessa tietoyhteiskunnan demokratiasta; kyse on mielikuvista. Sen sijaan vähemmän vakiintuneissa demokratioissa voi ääntenlaskun nopeatuminen olla erittäin arvokas ominaisuus. Maissa, jossa ääntenlasku kestää päiviä, on aina uhka, että huhut vaalituloksen väärentämisestä leviävät ja siten luovat epävakautta maan poliittiseen kenttään. Etelä-Afrikassa vaalien järjestäminen suunniteltiin uudelleen Andersen Consultingin konsultoimana siten, että tietotekniikan avulla vaalien luotavuutta ja tuloslaskentaa kyettiin parantamaan radikaalisti, vaikka varsinaisesti sähköistä äänestämistä ei hyödynnettykään.

Sähköinen äänestäminen on hyvin edullista silloin kun äänestäminen voidaan suorittaa olemassa olevia päätelaitteita ja verkkoja käyttäen. Kustannussäästö edellyttää kuitenkin perinteisten paperisten menetelmien karsimista.

Sähköisen äänestämisen sovellusalueet

Sähköistä äänestämistä voidaan käyttää niin valtiollisissa vaaleissa ja kansanäänestyksissä kuin yhdistystenkin ja yhteisöjen toiminnassa. Koska sähköisen äänestämisen kustannukset koostuvat ensisijaisesti järjestelmän rakentamisesta, houkuttelee sähköisen äänestämisen järjestelmät käyttämään niitä useammin, eli rohkaisee suoran demokratian kokeiluja.

Sähköistä äänestämistä sovelletaan myös osakeyhtiöiden yhtiökokouksissa ja konferenssijärjestelmissä, mihin tarkoitukseen on rakennettu laitteistoja, joiden ainoa toiminto on äänestäminen.

Sähköisen äänestämisen sukulaistekniikat

Kansalaisaloitteet voitaisiin myös toteuttaa sähköisesti. Itse asiassa sähköisellä menettelyllä olisi saavutettavissa aloitteiden osalta vielä huimempi kehityshyppäys kuin sähköisessä äänestämisessä. Ensinnäkin, aloitteiden autentikoinnin ja tietoturvan status on perinteisessä paperisessa menettelyssä lähes olematon. Toiseksi, sähköiset aloitteet mahdollistaisivat kansalaisten ja kansalaisjärjestöjen kampanjoinnin samalta viivalta isojen organisaatioiden kanssa – tähän ulottuvuuteenhan sähköinen äänestäminen ei tuo mitään muutosta.

Tietoturvan puolesta analoginen asetelma sähköiselle äänestämiselle ovat henkilöstökyselyt. Sähköisissä henkilöstökyselyissä voidaan kysellä arkaluontoisia tietoja, joiden tirkistelyyn saattaa esiintyä kiusausta. Autentikointi- ja tietoturvamenettelyt, jotka samanaikaisesti takaavat luotettavan tuloksen sekä vastaajien yksityisyyden, ovat samanlaisia kuin sähköisessä äänestämisessä.

Käyttöliittymän puolesta ns. ”hömppä-äänestykset” voivat tarjota arvokasta kokemusta vakavampaa sähköistä äänestämistä varten. Muutoin hömppä-äänestämisellä ja oikealla äänestämisellä ei ole juuri mitään tekemistä keskenään. Siitäkin huolimatta hömppä-äänestysten yleistyminen voi edesauttaa sähköisen äänestämisen yleistymistä, koska suuri yleisö mieltää ”äänestäneensä” sähköisesti.

Sitovalle autentikoinnille olisi käyttöä myös verkkohuutokaupoissa ja kimpptilauksissa.

Sähköisen äänestämisen tekniset vaatimukset

Sähköisen äänestämisen erityinen vaikeus piilee siinä, että äänestäjän on samaan aikaan kyettävä säilyttämään vaalisalaisuutensa ja luottamaan vaalituloksen oikeellisuuteen. Jokainen annettu ääni on laskettava oikein, eikä yhtään ylimääräistä ääntä saa tulla lisätyksi. Kukaan järjestelmää operoivista henkilöistä ei saa päästä käsiksi tietoon siitä, miten jokin tietty henkilö on äänestänyt. Ääntä ja äänestäjää ei saa kyetä yhdistämään

myöhemminkään (lähitulevaisuudessa), kun otetaan huomioon laskentakapasiteetin odotettu kasvu.

Järjestelmä tulee rakentaa siten, että äänen uudelleenlaskenta on mahdollinen siinä tapauksessa, että jokin varsinaisessa laskennassa menee pieleen. Vaikka jokainen järjestelmä rakennetaan siltä oletukselta, että se toimii, on hyvä jos järjestelmässä on kaiken varalta varakeinoja palauttaa menetetty tieto.

Todellinen henkilö on kyettävä liittämään sähköiseen tunnisteeseen aukottomalla tavalla. Perinteisessä paperisessa äänestyksessä henkilö autentikoidaan seuraavasti. Väestörekisterin osoitetietokannasta lähetetään ilmoitukset äänioikeudesta, minkä lisäksi saatetaan kysyä äänestettäessä henkilöllisyystodistusta. Tämäkään järjestelmä ei ole aukoton

Järjestelmän vaatimuksiin kuuluu tietenkin myös kaikki normaalit tietoturvaominaisuudet palvelimen murtamattomuudesta.

Tietoturvariskit, joille äänestysjärjestelmän tulee olla immuuni

Kuuntelija linjalla: Vaikka joku pystyisi seuraamaan viestiliikennettä, tulee viestien olla siinä muodossa, ettei kuuntelija pysty viesteistä päättelemään mitään sellaista vaalien kannalta oleellista tietoa, joka ei olisi julkista.

Man in the middle: Vaikka joku pystyisi asettumaan äänestyspääteen ja äänestyspalvelimen väliin siten että perusprotokollan mukaan molemmissa päissä asiointi näyttäisi tapahtuvan oikean tahon kanssa, ei väliin asettuja kykene muokkaamaan viestejä mielekkäällä tavalla, vaan korkeintaan saa aikaan virheilmoituksen.

Äänestyspalvelujärjestelmän tulee kyetä vastustamaan lamaanuttavaa hyökkäystä, eli sellaista hyökkäystä, jonka tarkoituksena ei ole suoranaisesti murtautua järjestelmään, vaan tukkia viestiliikenne siten, ettei kukaan oikeutettu käyttäjä pääse asioimaan palvelimen kanssa.

Äänestysjärjestelmän tulee olla immuuni järjestelmää operoivan henkilöstön sala-liitolle. Järjestelmä täytyy rakentaa siten, etteivät järjestelmän operaattorit kykene halutessaankaan kaivamaan esiin yksilöityjä tietoja, eivätkä niitä muuttamaan. Vaikka kaikkea sabotaasia ei kyetäkään täydellisesti estämään, toimii varma kiinnijäämisen riski monessa kohtaa riittävänä esteenä.

Äänestysjärjestelmän tulee olla immuuni myös tilanteessa, jossa kaikki organisatoriset puitteet ja määräykset puretaan. Tällainen tapaus on oikeuden määräys; vaali-salaisuuden tulee säilyä silloinkin kun oikeus toisin määrää. Vaikka oikeus määräisi kesken vaalitoimituksen rajoittaa tiettyjen äänioikeutettujen osallistumisoikeutta tai muutoin muuttaa sääntöjä, ei järjestelmän pidä antaa tähän mahdollisuuksia ilman että koko järjestelmä ajetaan alas. ("Otetaan töpseli pois seinästä.")

Sähköisen äänestämisen tietoturvakysymysten perusratkaisut

Kaikki sähköisen äänestämisen järjestelmiä esittäneet tahot ovat perustaneet tietoturvansa kehittyneeseen salakirjoitukseen, pääsääntöisesti julkisen salakirjoituksen tekniikkaan (PKI, Public Key Infrastructure). PKI on ihanteellinen sähköistä äänestämistä

varten, sillä PKI mahdollistaa toiminnot, joissa voidaan sopivissa määrin hävittää informaatiota, kuitenkin siten, että haluttu tieto pysyy luotettuna. Näin voidaan varmistaa se, että kytkentä äänen ja äänestäjän välillä häviää, kuitenkin siten, että varmuudella tiedetään äänen tulleen äänioikeutetulta henkilöltä.

Lisäksi tulee voida vakuuttua siitä, että kyseinen varmenne on nimenomaan tietyn henkilön hallussa. Perinteinen dokumentti henkilöllisyyden todistamiseen on passi tai ajokortti. Sähköiseen asiointiin on kehitetty HST (Henkilön Sähköinen Tunnistaminen) –kansalaiskorttia, jonka voi hakea poliisilta paperista henkilöllisyystodistusta vastaan.

Tietoturvan tason tyypittelyä

Tietoturvan tasoa voidaan tyypitellä mm. seuraavien muuttujien mukaan. Kuinka monen muuttujan hallintaa tehokas murtautuminen vaatii? Mitä kunkin muuttujan hallinta erikseen ja yhdessä käytännössä vaatii?

Mitään järjestelmää ei voida aukottomasti todistaa murtamattomaksi. Mikään järjestelmä ei ole immuuni erittäin aikaiselle salaliitolle, jossa järjestelmän perusoletukset eivät pidäkään paikkaansa. Esim: Mistä tiedät, että ihminen on todella käynyt kuussa? Entäpä jos kaikki onkin lavastettua? – Hullu ajatus, mutta olennaista on seuraava: Vaikka voitaisiin esittää aukoton järjestelmä, millä vakuutetaan tarkkailija siitä, että käytössä todella on tuo kyseinen järjestelmä eikä jokin muu? Lateraalisesti ajatellen tämäkin mahdollisuus täytyy tiettyyn rajaan asti ottaa huomioon.

Havaitaanko murtautuminen? Vaikka murtautuminen täytyy tehdä mahdottomaksi kaikkien kykyjen mukaan, on syytä silti varustaa järjestelmä siten, että jos kaikesta huolimatta joku kykenisi murtautumaan, jäisi tästä jälki, jonka perusteella tiedetään, etteivät järjestelmän tiedot ole koskemattomia. Mahdollisuuksien mukaan täytyy pyrkiä myös siihen, että murtautuja kyetään jäljittämään ja että tiedot kyetään palauttamaan ajallisesti mahdollisimman läheltä murtautumista.

- a) Murtautuminen mahdotonta, tarkoituksellinen yritys havaitaan poikkeuksesta ja tekijä pystytään yksilöimään
- b) Murtautuminen mahdotonta, tarkoituksellinen yritys havaitaan todennäköisesti, tekijää ei pystytä yksilöimään
- c) Murtautuminen mahdollista, tarkoituksellinen yritys havaitaan poikkeuksesta, tiedot kyetään palauttamaan tiettyyn pisteeseen ja tekijä yksilöimään.
- d) Murtautuminen mahdollista, tarkoituksellinen yritys havaitaan todennäköisesti, muutetut tiedot havaitaan tietyllä fokuksella, mutta ei kyetä palauttamaan, tekijää ei kyetä yksilöimään.

Riskien arvioinnista

Riski on tietyn tapahtuman (negatiivisen) arvon ja sen toteutumistodennäköisyyden tulo. Kun kaikkia muuttujia ei hallita, todennäköisyys voi olla ainoastaan tilastollista. Kun kysymys ei ole suureesta, joista olisi riittävästi tilastoitavaa dataa, ei riskiä voida arvioida luotettavalla tavalla.

Arvioitaessa sähköisen äänestämisen tietoturvariskejä paras lähde on kokemus teknisesti vastaavista järjestelmistä. Tekniseltä luonteeltaan lähimpänä sähköistä äänestämistä ovat rahaliikenteen järjestelmät. Sähköinen rahan liikuttelu on arkipäivää ja enimmäkseen luotettavaa. Tietoa virheistä, salaliitoista, murroista ja väärinkäytöksistä on runsaasti. Oletettavaa on, että ne ovat vain jäävuoren huippu; myös pankkien ja luottolaitosten toiminnan pohjana on luottamus niiden teknis-organisatorisiin järjestelmiin.

Ilmeisestikään kaikkia rahaliikenteen järjestelmiä ei ole rakennettu niin kestäviksi kuin sen hetkisen tietämyksen nojalla olisi osattu. Tämä huomio korjaa riskiarviota alaspäin; osa ongelmista olisi voitu välttää, jos suunnitelmat olisi tehty huolella. Riittävillä resursseilla varustetun suunnittelun siis pitäisi pystyä tuottamaan äänestysjärjestelmä, jonka tietoturva yleisellä tasolla vastaa parhaimpien rahaliikenteen järjestelmien luotettavuutta.

Tästä seuraa kysymys: Onko meillä syytä tehdä oletuksia sen suhteen, resursoidaanko äänestysjärjestelmän kehitykseen riittävästi aikaa ja rahaa ja otetaanko tietoturvaongelmat lähtökohtaisesti riittävän vakavasti huolelliseen tarkasteluun? – Havainnot viimeaikaisesta keskustelusta antavat alustavasti positiivisen vastauksen; useissa maissa on julkistettu viranomaisraportteja, joissa sähköisen äänestämisen tietoturvaan suhtaudutaan varauksellisesti. Terve skeptisyys on hyvä merkki arvioitaessa ei vain sitä, kuinka turvallinen järjestelmä on teknisesti mahdollista rakentaa, vaan myös sitä, kuinka turvalliseksi järjestelmiä poliittis-taloudellisessa kontekstissa mahdollisesti ja todennäköisesti rakennetaan.

Perinteisessä paperisessa äänestysjärjestelmässä pienet virheet ovat kohtalaisen todennäköisiä. Olennaista kuitenkin on, että paperinen järjestelmä ei pidä sisällään sellaisia kriittisiä elementtejä, joissa pieni virhe prosessissa voi johtaa suureen virheeseen ääntenlaskun lopputuloksessa ilman että virhe huomataan ja se kyetään varmuudella korjaamaan. (Tässä kohdin ääntenlaskun lopputuloksella tarkoitetaan äänten aritmeettista jakaumaa, ei äänestyksen lopputulosta. Selvää on, että yksikin muuttunut ääni voi johtaa muutokseen äänestyksen lopputuloksessa. Tavoite on mahdollisimman pieni virheen todennäköisyys aritmeettisessa jakaumassa, jolloin todennäköisyys äänestyksen lopputuloksessa on myös pienempi. Ei-systemaattinen virhe on tässä hivenen vaarattomampi kuin systemaattinen virhe, joka voi korreloida äänestyslipun sisällön kanssa.)

Ohjelmistoissa on sattunut, että yksi pilkkuvirhe on tuhonnut satojen miljoonien arvoisen satelliitin. Tietokoneistetun äänestysjärjestelmän riskiprofiili on siis erilainen kuin paperisen; Sähköisellä äänestämällä on päästään paljon todennäköisemmin 0 % virhetasoon kuin paperisessa järjestelmässä, mutta toisaalta 5 %, 10 % tai 50 % virhetaso lopputuloksessa voidaan aikaansaada hyvin pienellä virheellä itse ohjelmistossa.

Tässä kohdin on erotettu toisistaan myös järjestelmävirhe ja käyttäjän virhe. Aina on mahdollista, että äänestäjä vahingossa kirjoittaa väärän numeron, oli käyttöliittymänä sitten kynä ja paperi tai tietokoneen ruutu ja näppäimistö / hiiri / kosketusnäyttö. (Vaikkakin epäselvästi kirjoitettu ja väärin tulkittu tai epävarmana hylätty numero saattaakin pitää sisällään sekä käyttäjävirheen että järjestelmävirheen elementtejä.) Äänestysjärjestelmän käyttöliittymä on rakennettava havainnolliseksi ja tarkistuksia sisältäväksi, jotta käyttäjävirheet pystytään minimoimaan.

Luonnollinen keino arvioida riskiä, on rakentaa mielessään malli, jonka toimintaa mielessään testaa. Paperisen järjestelmän riskejä on helppo arvioida, koska järjestelmä on konkreettinen ja yksinkertainen. Sähköinen järjestelmä taas on erittäin abstrakti ja monimutkainen. Tämä johtaa siihen, että sähköisen äänestysjärjestelmän riskiä mallin pohjalta kykenee perustellusti arvioimaan ainoastaan erittäin suppea asiantuntijoiden joukko. Muiden riskianalyysin täytyy perustua kokemukseen ”vastaavista järjestelmistä ja tilanteista”, kokemukseen asiantuntijoiden arvioiden luotettavuudesta sekä julkiseen keskusteluun.

Luottamuksen rakentuminen

Luottamuksen lähteenä voi olla a priori todistelu järjestelmän luotettavuudesta, kuten edellä käytiin läpi. Toinen keskeinen luottamuksen lähde on kokemusperäinen tieto. Ensivaiheessa, kun sähköisistä äänestysjärjestelmistä ei ole vielä kokemusta, suhteutetaan riskiä ja luottamusta lähimpään vastaavaan järjestelmään, eli juuri sähköiseen rahaliikenteeseen. Laajempi riskin ja luottamuksen verkko ulottuu kaikkiin tietojärjestelmiin; tällöin mieleen voivat nousta KELA -sotkut jne. Laajimmassa kontekstissa kysymys on koko riskiyhteiskunnasta; Tshernobylin ydinvoimalaonnettomuudella on vaikutuksia sen suhteen, miten sähköisen äänestysjärjestelmän riskejä tänään arvioidaan.

Vaikka yksi kaupallinen toimija onnistuisi aikaansaamaan luotettavimman kuviteltavissa olevan sähköisen äänestämisen järjestelmän, saattaa toisen, edellisestä täysin riippumattoman, toimijan epäonnistuminen vaikuttaa ratkaisevasti siihen, miten koko sähköisen äänestämisen riskejä ja mahdollisuuksia arvioidaan. Näin on erityisesti alkuvaiheissa kun kyky erotella havainnoista eri toimijoita ja tekniikoita on vähäinen. Mahdollisen kilpailijan epäonnistuminen järjestelmän toimintavarmuudessa on siis kaksiteräinen miekka; yhtäältä se lisää suhteellista etua, mutta toisaalta se heikentää koko alan näkymiä.

Viime kädessä vankin luottamuksen lähde on pitkäaikainen havaintojen sarja samankaltaisiksi miellettyistä tapahtumista. Sähköinen äänestäminen voi saada yleisen luottamuksensa vain ajan kanssa. Kokeiluista pienempiin ja epävirallisempiin yhteisöihin ja lopulta sitoviin kansallisiin äänestyksiin.

Luottamusta voi alkuvaiheessa synnyttää myös järjestelmän liittyminen muihin luotettavaksi miellettyihin asioihin. Esim. pankkilaitosta pidetään luotettavana ja ihmiset ovat tottuneet käyttämään pankkiautomaatteja. Näin ollen voisi ajatella, että ihmisillä olisi valmiina luottamusta sellaista järjestelmää kohtaan, jossa äänestettäisiin olemassa olevien pankkiautomaattien kautta. Toisaalta internet koetaan monasti epäluotettavaksi. Näin siitä huolimatta, että todellisuudessa salakirjoituksen avulla internet on tosiasiaa erittäin luotettava kanava, eikä lainkaan niin haavoittuva kuin keskitetty pankkiautomaattiverkosto. Toisaalta luottamusta saattaa herättää toimijan pitkä historia ja näytöt muissa tekniikoissa. Niinpä kun Espoon kaupunki päätti 28.6.2001 tilata Espoon nuorisovaltuuston ”netti- ja kännykkä-äänestämistä” varten järjestelmän, oli valitun toimittajan yhtenä valintaperusteena se, että kaikki paitsi yksi hakijayritys olivat perustettu vuonna 2000.

Poliittiset ja juridiset vaatimukset

Äänestysjärjestelmä rakentuu tiettyjen poliittisluontoisten reunaehtojen varaan. Niiden pohjalta voidaan halutut tietoturvaominaisuudet suunnitella. Äänen salaisuuden ja vaalituloksen oikeinlaskennan lisäksi on muutamia muita tekijöitä, jotka tulee ottaa huomioon.

Onko äänioikeusrekisteri julkinen? Suomen valtiollisissa vaaleissa on, mutta asia ei ole näin välttämättä esim. ammattiliittojen osalta. Onko tieto siitä, onko äänioikeutettu käyttänyt ääntään julkinen? Suomen valtiollisissa vaaleissa on, mutta julkisuus ei ole itsestään selvä asia kaikissa äänestyksissä.

Ovatko yksittäiset äänestysliput julkisia? Kun ajatellaan järjestelmää, jossa yhdellä lipulla on vain yksi tieto, yksi annettu ääni yhdelle ehdokkaalle, asia on selvä: Vaalituloksen julkisuus tarkoittaa sitä, että jokaisen ehdokkaan kohdalta julkistetaan, kuinka monta ääntä hän on saanut. Entäpä jos vaalimenetelmä sallii usean äänen antamisen? Tällöin kombinaatioita on helposti enemmän kuin äänioikeutettuja. Voidaan ajatella, että tietyissä olosuhteissa itse vaaliliputkin haluttaisiin pitää salaisina, vain niiden tuottama tulos olisi julkinen.

Perustava tämänhetkinen poliittinen vaatimus koskee äänestäjän integriteettiä. Tämä tarkoittaa sitä, että kukaan muu kuin äänestäjä itse ei voi saada varmaa tietoa siitä kuinka hän äänesti, siinäkin tapauksessa, että äänestäjä itse niin tahtois. Tämä on hankala vaatimus, kun se yhdistetään vaatimukseen siitä, että äänestäjän täytyy kyetä itse saamaan todiste siitä, että hänen äänensä on laskettu oikein.

Huolen aihe koskee sitä, ettei äänestäjää kyetä lahjomaan tai painostamaan äänestämään tietyllä tavalla. Perinteinen äänestäminen tapahtuu katseilta suljetussa äänestyskopissa, virkailijan valvoessa äänestäjän yksityisyyttä. Onkin ehdotettu, että sähköistä äänestämistä voitaisiin kyllä soveltaa valtiollisissa vaaleissa, mutta siten, että se tapahtuisi edelleen äänestyskopissa, virkailijan valvomassa tilassa.

Valvottoman kirjeäänestys on Suomessa mahdollinen neuvoa-antavan kansanäänestyksen ennakoäänestyksessä. Vaikka nykyisen lain puitteissa sähköinen äänestäminen ei olekaan mahdollista edes neuvoa-antavassa kansanäänestyksessä, ei valvomattoman sähköisen äänestämisen käytölle valtiollisissa ja kunnallisissa neuvoa-antavissa äänestyksissä ole periaatteellisia poliittisia esteitä. Useimmissa yhdistyksissä äänestäminen voidaan suorittaa kirjeitse, joten ainakaan järjestökentällä sähköinen äänestäminen ei heikentäisi äänestäjien integriteettiä.

Jos on halua kokeilla sähköistä äänestämistä tai poliittista tahtoa siirtyä siihen kokonaan, ovat juridiset yksityiskohdat aina muokattavissa. On kuitenkin huomioitava, että tämä voi aiheuttaa merkittävää viivettä, sillä lakien käsittely voi olla hidasta ja useissa järjestöissä sääntömuutokseen tarvitaan yleiskokous, joita järjestetään vuoden tai kahden välein.

Sähköinen äänestäminen käytännössä

Sähköisen äänestämisen pilotit

Vaikka sähköisen äänestämisen alalla toimii jo liikeyrityksiä, on piloteilla silti vielä merkitystä, erityisesti Euroopassa, jossa alan yrityksiä ei vielä sanottavasti ole. EU-Studentvote ja EU-Cybervote tullevat olemaan keskeisiä tiennäyttäjistä sähköisessä äänestämisessä Euroopassa, minkä pohjalta koko teemaa arvioidaan. Alla olevien lisäksi on olemassa joukko pienempiä pilotteja, yksittäisiä kokeiluja ja suunniteltuja projekteja. Soneran kannalta nämä kolme näyttävät kuitenkin merkityksellisimmiltä.

EU-Studentvote

EU-Studentvote on EU:n tukema useampivuotinen hanke, jonka tarkoituksena on valita pelkästään internet-liittymää käyttäen Eurooppalainen opiskelijoiden etuja ajavan järjestön edustajat. Alkuperäisen aikataulun mukaan vaalit piti olla vuoden 2001 keväällä, mutta tätä raporttia kirjoitettaessa aikataulu on siirtynyt päiviin 4.-8.3.2002. Valittava elin on kokonaan uusi, joten viivästyminen ei ole aiheuttanut ongelmia. Samoin, vaikka järjestelmä kaatuisi kokonaan ja pilotti menisi pieleen, ei vielääkään oltaisi katastrofissa, koska mikään toimiva elin ei joutuisi katkolle.

Partnereina pilotissa ovat EADS (European Aeronautic Defence and Space Company), Election.com sekä eurooppalaisia tutkimusinstituutteja (ranskalaisvoittoisia).

Suomalaisia yliopistoja ei EU-studentvote:ssa ole mukana allekirjoittaneen tietojen mukaan tätä raporttia kirjoitettaessa. Hankkeen tutkimuspuolella on mukana kuitenkin suomalainen Ari-Veikko Anttiroiko Tampereen yliopiston kunnallistieteiden laitokselta. EU-Studentvote:n kotisivu on www.eu-studentvote.org.

EU-Cybervote

EU-Cybervote on EU:n tukema pilottiprojekti, jossa tutkitaan päätelaite riippumattonta äänestämistä. Projekti alkoi 1.9.2000 ja päättyi 1.3.2003. Cybervote on Studentvoteta teknisempi ja tutkimuksellisempi.

Cybervotessa kolmen eurooppalaisen kaupungin, Bremenin (Saksa), Mairie d'Issy-les-Moulineaux:n (Ranska) ja Kistan (Ruotsi) on tarkoitus kokeilla sähköistä äänestämistä omissa virallisissa vaaleissaan.

Teollisuuspartnereina ovat EADS, Nokia Research, ja British Telecommunications. Lisäksi mukana yliopistoja. EU-Cybervote:n kotisivu on www.eucybervote.org

Valtioiden suhtautuminen sähköiseen äänestämiseen

Eri puolilla maailmaa on viimeisen 10 kuukauden aikana tuotettu viranomaisraportteja sähköisestä äänestämisestä (USA, Saksa, Iso-Britannia, Ruotsi, Viro, Ahvenanmaa). Kaikissa paitsi Virossa on suhtauduttu sähköiseen äänestämiseen varauksellisen positiivisesti. Virossa suhtautuminen on varauksettoman positiivista; Viro aikoo järjestää parlamenttivaalit sähköisesti vuonna 2003, Tallinnan kaupunki jopa 2002 kunnallisvaaleissa. Viro on rohkeasti liikkeellä, sillä tekninen toteutus kuin myös juridiset yksi-

tyiskohdat vaalien organisoinnissa ovat vielä koko lailla auki. Mahdollista on, että Viro joutuu lykkäämään sähköiseen äänestämiseen siirtymistä, toisaalta siihen on sitouduttu korkealla poliittisella tasolla. Jos Virossa järjestetään sähköistä äänestämistä 2002 tai 2003, luultavaa on, että joutuvat ostamaan aika paljon ulkopuolelta.

Tämä on mielenkiintoinen seikka, sillä perinteisesti vaalit ovat pyhä asia, onhan se edustuksellisen demokratian keskeinen rituaali (kts. ”Tietoyhteiskunta ja demokratia”). Valtiot eivät välttämättä ole valmiita luovuttamaan kaupalliselle toimijalle valtiollisen toiminnan elintärkeitä funktioita – ja vielä vähemmän valmiita luovuttamaan sitä ulkomaiselle yritykselle. Tässä tulee testatuksi myös eurooppalainen identiteetti: Ollisivatko suomalaiset valmiita äänestämään ranskalaisten hallinnoimalla järjestelmällä, tai kreikkalaiset saksalaisella? Kuten todettua, valtiot todennäköisesti pyrkivät ostamaan järjestelmän mahdollisimman pitkälle siten, että kriittiset komponentit säilyvät viranomaisten käsissä.

Yhdysvaltalainen vaalikäytäntö on kokonaan toista maata. Toisin kuin Euroopassa, jossa vaalitoimitus on maittain yksi ja sama, valtiollisilla laeilla ja asetuksilla säädelty, on Yhdysvaltain vaalijärjestelmä erittäin hajautettu ja muodostaa monimutkaisen vyöhykkeen. USA:ssa vaalien perustoimijoita ovat ’kunnat’ (counties). Kunnilla on suuri valinnanvapaus siinä, mitä vaatimuksia äänestyksen tekniselle suorittamiselle asetetaan. Piirikunnista seuraava alueellinen taso on piirikunnat, sitten osavaltiot ja lopulta liittovaltio. Jokaisella osavaltioilla on omat vaalilakinsa, jotka antavat piirikunnille suuret valtuudet päättää ei ainoastaan vaalien järjestämisestä, vaan myös siitä, mitä ja miten kunnat saavat päättää äänestysten toimittamisesta.

USA:ssa on pitkä koneellisen äänestämisen perinne; kyse on sähkömekaanisista laitteista. Johtuen hajautuneesta vaalien hallinnasta äänestyskoneiden markkinoilla toimii useita vanhoja toimijoita, joiden tuotekehittely jotakuinkin loppunut 1960-luvulla. Konekanta on lisäksi paikoin vanhaa ja kulunutta, äänestystekniikasta huolehtimiseen ei ole satsattu.

”Floridan ihme” paljasti USA:n vaalijärjestelmän teknis-hallinnollisen heikkouden. Asiantuntijoiden tiedossa se on ollut jo pitkään. Pienistä ja suuremmistakin virheistä ääntenlaskussa, äänioikeusrekistereissä ja vaalien hallinnollisessa suorittamisessa on raportoitu jo pitkään, mutta koska ne eivät ole olleet tuloksen kannalta ratkaisevia, on ne lähinnä ohitettu olankohautuksella.

Floridan tapaus sysäsi monta asiaa liikkeelle. Presidentinvaali -fiaskon jälkeen on tehty satoja aloitteita vanhentuneiden vaalilaitteistojen ja hallinnollisten normien uudistamiseksi niin kunta-, piirikunta-, osavaltio-, kuin liittovaltiotasollakin. Rahaa näyttää olevan luvassa, mikä on saanut uinuvan teollisuuden heräämään. Kun samaan ajankohtaan asettuu internet-vaalifirmojen tekninen kypsyminen ja muun IT-alan taantuma, on meno ollut vauhdikasta. Perinteiset sähkömekaanisia äänestyslaitteita valmistaneet firmat ovat liittoutuneet, fuusioituneet tai ostaneet internet-vaaleja kehittäviä firmoja. Myös ”isot pelurit” ovat haistaneet rahan: Microsoft, Unisys ja Dell ilmoittivat keväällä 2001 allianssista vaalitekniikassa.

Lähivuosille ennakoidaan 16 000 000 000 \$:n markkinoita vaalitekniikassa, josta 4 000 000 000 \$ internet-pohjaisiin (Safevoten mukaan). Ennusteita on yhtä paljon kuin ennustajiakin, mutta kaikki puhuvat miljardeista dollareista. Aika näyttää, kuinka paljon tuosta optimismista on katteellista.

Yhdysvaltalaiset yritykset keskittyvät Election.com:ia lukuun ottamatta tiukasti kotimarkkinoihin. Toimijoita houkuttaa pääsy USA:n viralliseen vaalibisnekseen. Kun markkinat tasaantuvat USA:ssa, ovat sikäläiset yhtiöt todennäköisesti vahvoja myös tullessaan ulos tiukasti kilpailluilta kotimarkkinoilta. Election.comin strategia näyttää painottuvat valtiollisten vaalien sijasta yhteisöllisiin vaaleihin ja se onkin ottanut varaslähdön maailmalle.

Suomessa oikeusministeriö on ottanut negatiivisen kannan sähköiseen äänestämiseen, muttei pidä sitä poissuljettuna tulevaisuudessa. Huoli koskee paitsi tietoturvaa, myös äänestäjän integriteettiä. Sen sijaan oikeusministeriössä ei nähdä estettä sille, että ei-sitovia neuvoa-antavia äänestyksiä voitaisiin järjestää siten, että paperisen muodon ohella toimisi sähköinen äänestämisen.

Todennäköisimpiä toimijoita Suomessa ovatkin siis kunnat. Espoo haluaa näyttää esimerkkiä ja todennäköisesti saakin sillä paljon kiinnostusta aikaiseksi. Pitemmällekin voitaisiin edetä: Ei vaatisi suurta muutosta lakiin neuvoa-antavasta äänestyksestä, jotta sähköiseen äänestämiseen voitaisiin siirtyä. Jokin kunta voisi osana e-kuntahankettaan ostaa kaikille asukkaalleen HST -kortin, joka toimisi autentikoinnin lähteenä. Koska tämä antaisi kituvalle HST:lle ensimmäisen kriittisen massan, saattaisi myös HST:tä tarjoava ministeriö osallistua kustannuksiin. Kunta voisi pystyttää myös järjestelmän, jossa HST:n avulla voisi osallistua sähköisen kansalaisaloitteen allekirjoittamiseen. Näin sähköisellä äänestämällä alkaisi olla todella kunnallisen demokration toimintaan vaikuttavaa ulottuvuutta, eikä sähköinen äänestämisen tarkoittaisi pelkästään sitä, että tehdään sama asia nopeammin ja tehokkaammin.

Toisin kuin järjestöissä, joissa vaalit suoritetaan nykyisin postiäänestyksenä, ei kunnissakaan voida vielä pitkään aikaan kokonaan lakkauttaa perinteistä paperista äänestystapaa. Näin ollen sähköisen äänestämisen käyttöönotto ei virallisella puolella voi perustua kustannussäästöihin, vaan ensisijassa tarinaan tietoyhteiskunnasta ja halun nostaa äänestysaktiivisuutta.

Suomen vaalilainsäädännössä Ahvenanmaa tarjoaa mielenkiintoisen poikkeuksen. Ahvenanmaan itsehallintolaki antaa Ahvenanmaan maakuntapäiville valtuudet päättää omasta ja kuntiensä valintatavasta ja teknisestä toteutuksesta. Ahvenanmaalla on laadittu myös selvitys sähköisestä äänestämisestä, kiinnostusta asiaan löytyy poliitikoilta. Saattaa olla, että sitovaa sähköistä äänestämistä sovelletaan Suomessa Ahvenanmaalla.

Hollannissa on hiljattain päätetty jakaa ilmaiseksi koko kansalle HST –kortti. Suunnitelmia kansalaiskortin käyttämisestä sähköiseen äänestämiseen ei ole vielä julistettu, mutta tällä toimella Hollannin nostaisi infrastruktuurinsa maailman korkeimmalle tasolle valtiollisen sähköisen äänestämisen kannalta.

USA:n ja Euroopan ulkopuolella todennäköisiä sähköisen äänestämisen kokeilijoita ovat teollistuneimmat ja rikkaimmat demokratiat: Kanada, Japani, Australia, Uusi Seelanti, Etelä-Korea, Taiwan. Maailman suurimmassa demokratiassa, Intiassa on jo kokeiltu valvotulla äänestyspaikalla suoritettavaa sähköistä äänestämistä. Myös Brasiiliassa on kiinnostusta sähköiseen äänestämiseen; eräs suuri Brasilialainen IT -palvelutalo osti muutamia viikkoja sitten vanhan yhdysvaltalaisen äänestystekniikkayhtiön. Sähköisen äänestämisen kokeilut ja aloittaminen riippuvat paljon myös siitä, kuinka suuren liikkumavapauden valtiollinen lainsäädäntö antaa alueellisille toimijoille; mitä enemmän toimijoita, sitä useampia kokeilijoita ja sitä nopeampi kehitys.

Kehityksen eteneminen

Kehityksen moottoreina toimivat: kasvava internet- ja mobiilipenetraatio, lisääntyvät käyttötaidot. Tietoturvatekniikan ja tietoturvan markkinoiden kehittyminen luo niitä tekniikoita, joita sähköisessä äänestämässä voidaan hyödyntää. Samaan aikaan kansalaiset tottuvat sähköiseen asiointiin ja varmenteiden käyttöön, mutta toisaalta saavat myös kokemuksia hömpä-äänestämisestä.

Yhteiskunnan taholta tietoyhteiskunta jatkaa suurena tarinana, mitä taustaa vasten sähköinen äänestäminen on looginen askel. Sähköisestä äänestämisestä toivotaan myös piristystä laskevaan äänestysaktiivisuuteen. Kansalaisten lisääntyvä liikkuvuus korostaa paikasta riippumattoman äänestämisen etuja. Kansainvälisten järjestöjen määrän kasvu lisää nopeasti potentiaalisten asiakkaiden määrää.

Onnistuneet pilotit ja ensimmäiset tekniset ja kaupalliset menestykset hälventävät sähköiseen äänestämiseen liittyviä pelkoja.

Kuten todettua, valtiot ovat vielä varovaisia. Valtioiden alkavat toimia vasta kun on riittävän pitkältä ajalta näyttöä toimivuudesta, ehkä vuosina 2005-2010 alkavat valtiot ostaa sähköisen äänestämisen järjestelmiä isommassa mittakaavassa.

Lähivuosina kansalaisille tulee kokemuksia sähköisestä äänestämisestä erilaisissa yhteisöissä, sähköinen äänestäminen muuttuu eksotiikasta normaaliksi asioiden hoitamiseksi. Valtiollisten äänestysten kannalta tämä voi tarkoittaa sitä, että paperiäänestämistä aletaan pitää reliikkinä ja vaalit halutaan modernisoida. Toisaalta eksotiikan katoaminen voi johtaa nykyistä pragmaattisempaan ajatteluun: Koska paperisen äänestämisen järjestelmää ei vielä pitkään aikaan voida ajaa kokonaan alas, tuo valtiollisissa äänestyksissä sähköinen äänestäminen vielä pitkän aikaa lisäkustannuksia, ei kustannussäästöjä.

Linkkejä ja lähteitä

Yrityksiä

www.election.com
www.iballot.com
www.safevote.com
www.votehere.net
webvote-inc.com
www.validitysystems.com
www.e-lection.com
www.vivarto.com
www.votia.com
www.webvote-inc.com
www.validitysystems.com
www.e-lection.com
internetdollar.com
www.trueballot.com
www.valimo.com

Instituutteja, järjestöjä ja projekteja

www.e-democracy.org
www.fec.gov
www.votingtechnology.org

Lähteitä

www.thebell.net
www.mediachannel.org/atissue/cyber/index.html
www.securepoll.com

Luottamus verkostoyhteiskunnassa on enemmän kuin tekniset ratkaisut. Luottamus tekniikkaan on suomalaisessa yhteiskunnassa itsestään selvää. Puhelinsalaisuus on turvattu jo perustuslaissa.

Ihmisten välinen luottamus perustuu tuttuuteen ja ennustettavuuteen. Verkostoyhteiskunnassa anonymiteetin vaatimus luo omat uhkansa ja haasteensa luottamukselle. Verkkoluotettavuus käsittää sekä sähköisen tunnistettavuuden että ihmisten välisen luottamuksen.

Oheisessa, Futura 4/2001 ilmestyneessä artikkelissa on käsitelty luottamusta ja verkostoja.

Luottamus verkostoyhteiskunnassa

Marja-Liisa Viherä

Tavalliselle ihmiselle luottamus merkitsee hyviä ihmissuhteita, luotettavia työtovereita, tuttua kauppiasta jne. Luottamus läheisten kesken on ehkä tärkein asia ihmisen hyvälle ololle.

Juristille luottamus näyttäytyy lakipykälänä, sääntöinä, regulaationa. Insinööri näkee luottamuksen teknisenä ilmiönä, tekniikan luotettavuutena. Pankkiiri näkee luotettavuuden takuina ja vakuuksina, poliitikko kansan luottamuksena jne.

Luottamuksen synty perustuu siihen, että uskomme toisen sanaan tai lupaukseen. Lupauksen pitäminen on ollut valistuksen ajan filosofisessa ja poliittisessa teoriassa keskeinen näyttö luottamuksesta. Totuuden puhuminen on luottamuksen keskeinen kriteeri modernissa maailmassa. Totuuden puhuminen ja luottamus ei kuitenkaan ole todennäköistä ventovieraiden kanssa, sillä silloin puuttuvat kriteerit, joiden perusteella arvioida, pitääkö toinen sanansa vai ei. (Ilmonen 2000)

Verkostoyhteiskunnassa ovat sekä luottamus toisia ihmisiä kohtaan (trust) että luotettavuus (confidence) instituutioihin - jolloin luotetaan meille tuntemattomiin luotettavan instituution ihmisiin - uusien haasteiden edessä.

Miten luottamus syntyy?

Luottamus voidaan jakaa kolmeen osaan: etuun tai uhkaan perustuva luottamus, kokemukseen perustuva luottamus ja samaistumiseen perustuva luottamus (Kovanen, Österberg 2000) Luottamuksen kehitys etenee siten, että toisensa tuntemattomien osapuolien välille syntyy ensin etuun ja uhkaan perustuva luottamus. Osapuolet tekevät, mitä heiltä odotetaan osittain seuraamuksia peläten, osittain etua saaden. Seuraavassa vaiheessa ollaankin jo siirrytty kokemukseen perustuvaan luottamukseen osapuolten tuntiessa toisensa jo tarpeeksi hyvin ja he pystyvät täten ennakoimaan toistensa toimet ja tavoitteet. Kolmannessa vaiheessa on kyse samaistumiseen perustuvasta luottamuksesta. Osapuolet ymmärtävät ja kunnioittavat toistensa toiveita. Luottamus on tällöin niin korkea, että voidaan esiintyä toisen puolesta. Tämä edellyttää tosin, että osapuolet tuntevat toisensa aitoina ihmisinä ja että tavoitteet ja arvot ovat yhdenmukaiset. Kumppanuus kasvaa kokemukseen ja samaistumiseen perustuvasta luottamuksesta.

Ihmisten keskeinen aito luottamus perustuu siis tuttuuteen ja kokemukseen. Ystävien välillä on eniten luottamusta. Luottamuksen kasvaminen on hidas prosessi, pikkuhiljaa ihminen rupeaa luottamaan toiseen. Luottamus loppuu nopeasti yhdenkin negatiivisen kokemuksen perusteella. Kerran menetettyä luottamusta on vaikea saada uudelleen. Jos ihminen pettyy monesti, hän ei enää luota kehenkään. Tällöin tulevat avuksi sopimukset, säännöt, normit, laki ja asetukset. Niiden avulla luodaan toimintamalleja ja näin luottamus saa uuden mahdollisuuden. Kun luottamuksessa on jouduttu yhteisten toimintatapojen sopimisen sijaan lakiin vetoamiseen, on luottamus jo koetuksella. Tällöin on luotettava oikeuslaitokseen.

Niin henkilöihin kohdistuva luottamus kuin instituutioihin ja yrityksiin kohdistuva luottavaisuuskin perustuvat ennustettavuuteen ja tulevaisuuteen. Asioihin ja ihmisiin luotetaan siksi, että heissä/niissä on piirteitä, jotka tekevät tulevaisuudesta hallittavan. Tuttuun ihmiseen luotetaan, koska pystytään ennakoimaan hänen käyttäytymisensä. Jos ihmisten kesken tuttuus on yksi perusta luottamukseen, niin organisaatioissa käytännöt ja normit luovat luottamusta. Tehdään niin kuin on sovittu ja aiemmin on tehty. Juuri ennustettavuus takaa sen, että ihmisten luottamus säilyy. (Ilmonen 2000)

Luottamus ja epävarmuus

Nykyään luottamusta koetellaan nopealla muutoksella ja tulevaisuuden ennakoimattomuudella. Kun institutionaalinen varmuus purkautuu globalisaation ja joustavuuden nimissä, niin sääntöjen, normien, tuttuuden sijaan jäljelle jää vain luottamus. Tästä syntyy ilmeinen ristiriita, sillä juuri ne ominaisuudet, joihin luottamus on perustunut, ovat vähenemässä. Luottamus on hauras ilmiö ja sen olemassaolo vaatii suojakseen institutionaalisia rakenteita mahdollistamaan sosiaalisten siteiden voimistumisen. Elämme murroksen aikaa tässäkin suhteessa, toimintamallit muuttuvat, työyhteisöt muuttuvat, uusia työtovereita kohdataan päivittäin ja usein vain verkon kautta. Tarvitaan luottamusta, itse asiassa melko sokeata uskoa, asioiden hoitumiseksi.

Jollei ihminen voi luottaa itseensä tulevaisuuden tekijänä, etsii hän näkemyksellistä johtajaa, johon luottaa sokeasti. Sopiiko tämä näkökulma nykyajan ihmisille? Ihmisten oman elämän hallinnan tarve johtaa siihen, että he haluavat myös tietää ja

tehdä itse päätöksiään, valita vaihtoehtoista. Vaihtoehdoton tulevaisuus saa aikaan tunteen, ettei ole itse voinut tehdä valintoja, jolloin ei koe hallitsevansa omaa elämäänsä. Luottamus horjuu ja sen mukana motiivi toimia tulevaisuuden rakentamiseksi.

Parempi kuin yksi yhteinen saneltu visio, ovat yhdessä luodut tulevaisuuskuvat, niiden puolesta on hyvä tehdä töitä. Luottamus siihen, että tekee asioita, joiden takana muutkin ovat, kasvaa.

Sumean logiikan mukainen päätös vaatii nopeita ratkaisuja tilanteessa, jossa on valittavana useita eri vaihtoehtoja, eikä koskaan voi etukäteen tietää olevansa oikeassa. Väitetään, että päätöksenteko on yhä enemmän sumean logiikan lakien alainen. (Kuusi 2000) Tulevaisuus on epävarma. Siksi tarvitaan uskoa ja luottamusta. Tarvitaan näkemysellistä tietoa ja avointa keskustelua kasvattamaan luottamuksen ilmapiiriä. Tällöin voi luottaa myös päätöksentekijöiden sumean logiikkaan.

Mitä on eLuottamus verkkokaupassa?

Verkkokaupassa ei pääsääntöisesti tunneta toista osapuolta ja tällöin tarvitaan sääntöjä ja sopimuksia erityisesti verkkotoiminnassa, koska ei tunneta eikä osata ennakoida sen liikkeitä. Tällöin usein esitetään vaatimuksia verkon teknisestä luotettavuudesta mm. henkilön tunnistettavuuden ja tietosuojan suhteen. Riittääkö tekninen varmuus, ellei ole ihmisten välistä luottamusta? Voiko eLiiketoiminnassa olla koskaan kyse samaistumiseen perustuvasta luottamuksesta?

Usein kuulee verkossa vaadittavan tunnistettavuutta ja luottamuksen kontrollia enemmän kuin normaalissa kaupankäynnissä. Johtuuko se siitä, että asioidaan ventovieraiden kanssa, joiden mainepääomaa ei voida tarkistaa ymmärtämättä, että kyse on itse asiassa koko lähettäjältä vastaanottajalle ketjun välisestä luottamuksesta? Mainepääoma on asiakkaiden, sijoittajien ja muiden yhteistyösapuolien usko ja luottamus yritykseen ja organisaatioon (Lehtonen 2001).

Voiko yleensäkin luottaa tuntemattomaan? Erityisesti, jos luottamus perustuu ennustettavuuteen ja tuttuuteen? Pelkät tekniset varmennukset eivät tällöin riitä, vaan tarvitaan avuksi erilaisia sääntöjä ja lakeja tietoturvasta, sähköisestä tunnistamisesta, sähköisestä allekirjoituksesta jne. Sekä tietyt normaali liiketoiminnan lainsäädäntö sanktioineen. Missä normaali ihmisten välinen luottamus puuttuu, siellä tarvitaan runsaasti sopimuksia ja lakimiehiä.

Verkkokaupassa luottamuksen rakentaminen on haasteiden edessä. Olisiko esimerkiksi pankkien ja asiakkaiden välinen verkostuminen onnistunut, ellei kyseessä olisi ollut tuttu pankki, jonka palvelut vietiin verkkoon? Helsingin Sanomat toteaa pääkirjoituksessaan 3.12.2001, että eKauppa on edennyt parhaiten siellä, missä etäkauppaan on totuttu jo aiemminkin eli tutuissa postimyyntiliikkeissä.

Tilastokeskuksen Tiedolla tietoyhteiskuntaan III raportin mukaan suomalaisista 15–74-vuotiaista vain 8 % oli tilannut jotain verkosta ja vain alle 4 % oli maksanut verkossa ostoksista. Suomessa ostokset verkkokaupasta tehdään kotimaasta ja suomenkielellä, kun englanninkieliltä puhuvissa maissa ostoksista tehdään ¾ osa ulkomailta ja luottokortin numerolla. Kieli- ja kulttuurierot vaikuttavat verkkohankintoihin, sillä omalla kielellä tiedetään paremmin mihin sitoudutaan. (Tilastokeskus 2001) Kysymys on

myös siitä, että suomalainen luottaa enemmän suomalaiseen kuin ulkomaiseen, onhan Suomen kuluttajalainsäädäntökin tuttu.

Yhdysvalloissakin verkkokauppa on lähtenyt takerrellen käyntiin, kun sen sijaan esimerkiksi luotettava ”ostaja” on suosittu. Asiakkaat tilaavat ”ostajalta” tuotteita verkon kautta, puhelimitse tai sähköpostitse ja ”ostaja” käy sitten kaupoissa ostoksilla asiakkaan puolesta ja toimittaa ostokset kotiin. Asiakkaan ja ”ostajan” välillä valitsee luottamus.

Kun lähdetään kehittämään ePalveluja ja eKauppaa koko ketjun luottamuksen käsitteestä lähtien edetään päinvastoin kuin nyt on edetty. Nythän verkossakin toimii suuruuden ekonomia: mitä suuremmasta yrityksestä on kyse, sitä enemmän sillä on verkkotarjontaa. Tällöin vain *tunnetut* merkit, brändit, pärjäävät. Bränditkin perustuvat luottamukseen, vaikka ne syntyvät voimakkaan markkinoinnin avulla. Naomi Klein on kirjassaan ”No Logo” käsitellyt tunnettujen megabrändien merkitystä yhteiskunnassa. Jolleivät yritykset toimi oikeudenmukaisesti, niin brändeillä on jatkuvassa laajenemishalussaan edessä vaaroja. (Klein 2001) Verkostoyhteiskunnassa yritysten eettisiä toimia seurataan maailmanlaajuisesti entistä tarkemmin ja kuluttajat saattavat reagoida voimakkaasti ja luottamus merkkituotetta kohtaan horjuu. Kuitenkin eniten luottamusta on jo tuttujen, usein paikallisten, asiakassuhteiden perusteella. Uskonkin, että kauppa tutun kauppiaan kanssa käy parhaiten vaikka verkossa. Tilaan ja maksan laskun sähköisesti millä tavalla tahansa, verkkopankilla, automaatilla, pankkikirjeellä tai pistäytyen pankissa

Pienyrittäjät ja verkostuminen

Pienyrityksen valtteja on hyvät ja luotettavat asiakassuhteet. Normaalia kaupankäyntiä voisi hyvin rikastuttaa uusilla tavoilla. Tutulle asiakkaalle voi lähettää vaikkapa tekstiviestin: ”nyt se tuli” ja asiakas voi lähettää viestin takaisin: ”pane pakettiin ja postiin!” Näin voi toimia vain todellisen luottamuksen ilmapiirissä! Eikö tällöinkin ole kyse verkkokaupasta ja eLuottamuksesta?

Pienyritysten keskinäisiä joustavia verkostoja tarkasteltaessa nousee nopeasti esiin kysymys siitä, ovatko yritykset keskenään kilpailijoita ja vallitseeko niiden kesken luottamus. Verkostosuhteiden syntymiselle ehdoton edellytys on yhteistyöosapuolien välinen luottamus (Ruuskanen 2000). Mikäli eri osapuolten välillä ei vallitse luottamusta, kukaan ei uskalla ottaa petetyksi tulemisen pelossa riskiä ja tehdä aloitetta yhteistyöstä, vaan kaikki uhraavat yhteistyön edut vähemmän kannattavalle itsenäiselle oman edun tavoittelulle (Ruuskanen 2000). Kuitenkin toimijoiden väliset suhteet ja suhdeverkostot vaikuttavat samalla taloudellisiin toimiin ja niiden seurauksiin. Suur-yrityksillä on omia sisäisiä ja keskeisiä heikkoihin sidoksiin perustuvia verkostoja. (Granovetter 1982) Pienillä, jopa mikroyrityksillä, nämä verkostot ovat vain toimialan omia verkostoja. Näin pienyrityksiltä jää saamatta se taloudellinen hyöty, minkä suuret saavat määrätietoisien heikkojen sidosten verkoston avulla. Pienyritysten verkosto tarvitsee elääkseen hyvät yhteydet. Verkostojen hoitaminen vaatii myös aikaa. Yrittäjällä tätä ei aina ole. Vastausta ongelmaan olen etsinyt verkostopartneri/verkostosihteerin idean avulla. Verkostopartnerit muodostavat oman verkostonsa hoitamaan pienyritysten erilaiset tietotyöt (Viherä 2000). Samalla he kasvattavat pienyrittäjien luottamusta toisiaan ja asiakkaita kohtaan.

Luottamus virtuaaliyhteisössä

Meidän reaalityodellisuuden rinnalle on syntynyt uusi ”todellisuus” – virtuaalityodellisuus – millä tarkoitetaan vain netissä tapahtuvaa toimintaa. Tällöin nettiä ei nähdä välineenä reaalityodellisuuden toimille, vaan omana itsenäisenä ”todellisuutena”.

Virtuaaliyhteisöllä tarkoitetaan sosiaalista muodostelmaa, joka syntyy netissä, kun joukko ihmisiä jatkaa keskustelua niin kauan, että heidän välilleen syntyy henkilökohtaisia tunnesiteitä ja suhteita (Rheingold 2001).

Nettipersoonaa viittaa henkilön esittämään rooliin tietyssä virtuaaliyhteisössä, missä hän esiintyy käyttäjänimellä. Netti-identiteetti viittaa nettipersoonan identiteettiin.

Virtuaaliyhteisössä symbolit eivät viittaa symbolisen todellisuuden ulkopuolisiin objekteihin vaan toisiin symboleihin. Media muokkaa symboleja ja niiden käyttöä. Esim. vaaliehdokkaan mediaimago on merkittävä osa kampanjaa ja merkittävä tekijä kampanjan onnistumisessa. (Hynynen 2001) Vaaliehdokas tosin esiintyy omalla nimellään mediassa, mutta hänen oma persoonansa voi poiketa paljonkin mediapersoonasta.

Netissä kuka tahansa, jolla on nettiyhteys, voi julkaista lähes mitä tahansa digitaalista informaatiota helposti ja nopeasti. Luottamus tiedon oikeudellisuuteen netissä on kadonnut, ellei liikuta julkisilla tai tutuilla sivuilla. Palveluntarjoajan luotettavuus täytyykin varmentaa netin ulkopuolisessa ympäristössä. Luotettava palveluntarjoaja netin ulkopuolella katsotaan luotettavaksi myös verkossa. Samoin tuttu paikallinen tiedon tai palvelun tuottaja koetaan luotettavammaksi kuin tuntematon toimittaja.

Netti mahdollistaa uudenlaisia virtuaaliyhteisöjä. Nettiin voi muodostua aidosti keskustelijoita tukevia virtuaaliyhteisöjä erilaisten teemojen ympärille. Näihin virtuaaliyhteisöihin kuulumisen on kuitenkin eri lailla vapaaehtoista kuin perinteisiin yhteisöihin. Suurin vaikutus tuntuu olevan sellaisilla virtuaaliyhteisöillä, jotka kommunikoivat myös netin ulkopuolella, sillä tällaiset virtuaaliyhteisöt voivat tukea toisiaan myös materiaalisesti eivätkä vain henkisesti. Tällöin kyse ei olekaan tuntemattomien nettipersoonien virtuaaliyhteisössä, vaan verkossa käytävästä keskustelusta tuttujen kesken.

Virtuaaliyhteisöt tarjoavat mahdollisuuden erilaisiin roolipeleihin. Sosiaalinen konteksti ei määrittele yksilön roolia, vaan yksilö saa itse valita roolinsa melko vapaasti. Nämä roolit voi löytää joko yhteiskunnasta tai mediasta. Virtuaalifoorumit tarjoavat äärimmäisessä tapauksessa mahdollisuuden esittää pitkäaikaisesti roolia, joka poikkeaa merkittävästi henkilön todellisesta identiteetistä. Esimerkiksi Joan, New Yorkissa asuva psykiatrimies esitti netissä vammaista ja mykkää naista, ja onnistui tuossa roolissa aidosti auttamaan monia, mutta paljastuessaan suututti monet (Hynynen 2001). Hän menetti virtuaaliyhteisössään luottamuksensa.

Nimettömissä verkkokeskusteluissa käyttäjistä merkittävä osa esittää verkossa eri sukupuoli-identiteettiä, kuin mitä ovat netin ulkopuolisessa todellisuudessa. Tutkituissa sosiaaliseen kohtaamiseen tarkoitetuissa keskusteluissa 40 % käyttäjistä oli esittänyt eri sukupuolta, roolipeliin tarkoitetuissa keskusteluissa 60 %. Keskusteluissa paljon viihtyvistä useampi oli esittänyt eri sukupuoli-identiteettiä kuin niissä harvoin käyvät. Ikä, sukupuoli, siviilisääty, ujous, ulospäin suuntautuneisuus tai neuroottisuus eivät vaikuttaneet eri sukupuolen esittämiseen. Seksuaalisten vähemmistöjen edustajat ja vammaiset esittivät eri sukupuolia muita useammin. (Hynynen 2001)

Nettipersoonana voi valita omat roolinsa paljon netin ulkopuolista todellisuutta vapaammin. Nettipersoonana ei kuitenkaan koskaan voi olla varma, kommunikoiiko hän ”oikean ihmisen”, roolipelaajan vai tietokoneen kanssa. Netti-identiteetti rakentuu siten hyvin toisenlaisilla perusteilla kuin netin ulkopuolisen todellisuuden identiteetti. (Hynynen 2001)

Moraali virtuaaliyhteisössä

Virtuaaliyhteisössä eivät enää päde tuttuuteen ja kokemukseen perustuvat luottamuksen periaatteet, koska todellista tuttuutta ei ole. Tuomas Hynynen on tarkastellut tutkimuksessaan ”The Net Reality and Moral Personhood” nettipersoonan suhdetta eri moraaliteorioihin. Eri moraaliteorioihin liittyy tietty käsitys siitä, mikä on ihmisen moraaliset päätökset tekevä ”persoonana”, eli mitkä asiat kuuluvat moraalin piiriin ja miten moraalisia päätöksiä tehdään. (Hynynen 2001)

Käsiteltyjen teorioiden mukaan moraalisesti oikea teko 1) määritellään seurauksen perusteella (utilitaristiset teoriat) 2) ei riko toisten toimijoiden tavoitteellisen toiminnan perusedellytyksiä (sopimusteoriat), 3) määritellään yhteisön kontekstissa: oikea teko edistää koko yhteisön hyvinvointia (hyveteoriat).

Netissä teoilla on seurauksia samoin kuin muuallakin, joten tekoja voidaan arvioida utilitaristisin periaattein. Toimijan on tosin vaikea ennakoida omien tekojensa seurauksia vähäisten tietojen perusteella.

Netin luonne määrittää toiminnan perusedellytykset, jotka ovat erilaisia kuin netin ulkopuolella. Sopimusteorioiden idea sopii hyvin siten netin kuvaukseen. Nettimoraalipersoonana pyrkii takaamaan kaikille tietyt perusedellytykset tavoitteelliselle toiminnalle, kuten viruksista vapaan toiminnan tai nopeat yhteydet kaikille. Anonymiteetti tuo kuitenkin tullessaan myös eettisiä ongelmia. Esimerkiksi salatekstiviestin lähettämässä viestinlähettäjän antonyymisyys on turvattu, sen sijaan viestin saajan ei. Viestin saaja ei myöskään saa tietoja salaviestin lähettäjältä, ellei ole tapahtunut joko tietotekniikkarikos tai muu rikos, jonka rangaistus on vähintään neljä kuukautta vankeutta (HS 11.12.2001). Viestin lähettäjän toiminnan turvaaminen rikkoo vastaanottajan oikeuksia yksityisyyteen. Salatekstiviestin lähettämisen seuraamuksia onkin laissa arvioitu utilitaristisin perustein.

Erityisesti hyveteorian mukaista moraalialia on virtuaaliyhteisössä mahdoton ottaa käyttöön, koska ei ole tunnettua yhteisöä, missä sitä käyttäisi. (Hynynen 2001)

Nettipersoonasta virtuaaliyhteisössä herää monia kysymyksiä. Miten tunteemme, tekemme ja ajattelumme kehittyvät virtuaaliyhteisössä, missä tekojamme ja sanojamme ei voida tarkastella suhteessa muihin ihmisiin? Luotammeko enää edes verkon ulkopuolisiin ihmissuhteisiin, elleimme tiedä, esiintyykö hän verkossa jollakin toisella nimellä? Miten opimme luottamaan mihinkään, kun fiktio ja fakta sekoittuvat?

Lehdistössä kauhisteltiin syksyllä 2001 sitä, että lapsilla on netissä kotisivut, missä näkyvät heidän oikeat nimensä ja osoitteensa. Kauhistelun takana oli pelko pedofiiliasta. En ota kantaa siihen, perustuuko pelko realismiin, mutta edessämme on vaikea ongelma. Jos kiellämme omalla nimellä esiintymisen verkossa, saatamme pitkällä tähtäimellä aiheuttaa epäluottamuksen ja turvattomuuden tunteen kasvun. Näkisin tähän ongel-

maan ratkaisuna tunnistetusti omalla nimellä esiintymisen myös verkossa. Sähköinen tunnistaminen luo tähän edellytykset. Soisinkin, että Suomi olisi edelläkävijä verkkoluotettavuuden saralla ja verkkoluotettavuutta kehitettäessä tarkasteltaisiin asioita laajasti, myös ihmisten keskinäisen luottamuksen näkökulmasta.

Lähteet

- Granovetter, Mark (1982): *The Strength of Weak Ties*. Kirjassa Marsden, Peter V. –Lin, Nan: *Social Structure and network Analysis*. Sage Publications: Beverly Hills.
- Hynynen, Tuomas (2001): *The Net Reality and Moral Personhood*, pro gradu, Helsingin Yliopisto, Teologinen tiedekunta.
- Ilmonen, Kaj (2000): *Sosiaalinen pääoma: käsite ja sen ongelmallisuus* kirjassa: Ilmonen, Kaj (toim.) *Sosiaalinen pääoma ja luottamus*, Jyväskylä.
- Junnonaho, Tuire (2001): *Viesti raiskaajalta*, Helsingin Sanomat, 11.12.2001.
- Klein Naomi (2001): *No Logo*. WSOY. Helsinki .
- Kovalainen, Anne ja Johanna Österberg (2000): *Sosiaalinen pääoma, luottamus ja julkisen sektorin restrukturaatio* kirjassa Ilmonen, Kaj (toim.) *Sosiaalinen pääoma ja luottamus*, Jyväskylä.
- Lehtonen, Jaakko (2001): *Toimiva viestintä – yrityksen aineeton pääoma* kirjassa: Aula, Pekka ja Hakala, Salli (toim.): *Kolmet Kasvot*, Loki-kirjat.
- Rheingold Howard: <http://www.rheingold.com/vc/book/intro.html>
- Ruuskanen, Petri(2000): *Luottamus verkostotalouden laidalla* kirjassa: Ilmonen, Kaj (toim.) *Sosiaalinen pääoma ja luottamus*, Jyväskylä.
- Tilastokeskus (2001): *Tiedolla tietoyhteiskuntaan*, Helsinki
- Viherä, Marja-Liisa (2000): *Digitaalisen arjen viestintä - miksi, millä, miten?* Edita.

Oheisessa artikkelissa on pohdittu nettipersoonaa virtuaalitodellisuudessa. Miten eri moraaliteoriat soveltuvat anonyymiin virtuaalipersoonaan? Erityisen mielenkiintoiseksi nousee nk. hyveteorioiden mukainen moraalipersoonaa. Tällöin persoonaa tarkastellaan suhteessa yhteisöönsä. Mikä on anonyymien virtuaalipersonaan yhteisö? Artikkelin perustuu teologiselle tiedekunnalle tehtyyn pro gradu -tutkielmaan “The Net Reality and Moral Personhood”.

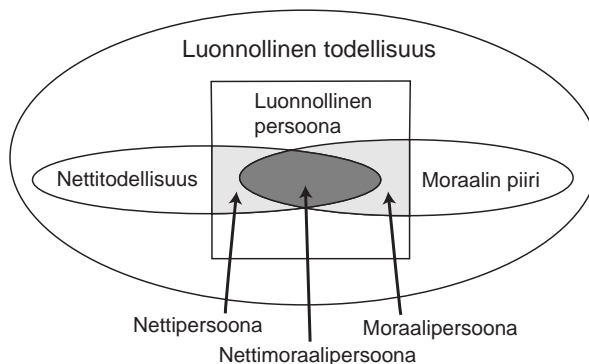
Nettitodellisuus ja moraalipersoonaa

Tuomas Hynynen

Johdanto

Nettitodellisuus on osa luonnollista todellisuutta. Luonnollinen persoonaa voi toimia nettitodellisuudessa jonkin osan elämästään. Eri moraaliteoriat määrittelevät moraalipiiriin eri tavoin, joissakin teorioissa moraalipiiri käsittää koko luonnollisen todellisuuden, toisissa jonkin osan luonnollisesta todellisuudesta. Nettiin liittyvät moraaliset kysymykset kuuluvat netin moraaliseen piiriin.

Jokin osa ihmisen persoonasta vaikuttaa moraalipiiriin kuuluviin asioihin. Tätä osaa persoonasta kutsutaan moraalipersoonaksi. Vastaavasti persoonan nettitodellisuuteen liittyviä osia voidaan kutsua nettipersoonaksi. Koska moraalipiiri ja nettitodellisuus ovat jossain määrin päällekkäisiä, moraalipersonaan ja nettipersonaan päällekkäisiä osia voidaan kutsua nettimoraalipersoonaksi, kuten kuvio osoittaa.

Kuvio 1.

Terminologia

Eräät sanat ja käsitteet saavat tässä tutkielmassa niiden perusmerkityksestä jossain määrin poikkeavan merkityksen.

Netti voi viitata mihin tahansa tietoverkkojen teknologioihin, siten esim. www-sivut, sähköposti, Bulletin Board Systems (BBS), Chat-palvelut ja uutisryhmät kuuluvat kaikki käsitteen netti alle. Nettitodellisuus viittaa tällaisten kontekstien tietoisten toimijoiden toiminnalle luomaan kontekstiin.

Nettipersoonaa viittaa niihin ihmisen persoonan osa-alueisiin ja ominaisuuksiin, jotka ovat relevantteja nettitoiminnan ja nettivuorovaikutuksen kuvaamiselle. Persoonan käsitteen ymmärtämisen kannalta identiteetti, käyttäjäidentiteetti ja netti-identiteetti ovat olennaisia käsitteitä. Identiteetti viittaa niihin asioihin tai ominaisuuksiin, jotka ovat tärkeitä toimijan itseyttämiselle, esim. sukupuoli, seksuaalinen suuntautuminen, kansallisuus, yhteiskuntaluokka, uskonto ja erilaiset roolit. Identiteetti kehittyy ja muuttuu riippuen henkilön suhteesta ympäröivään todellisuuteen eri aikoina. Käyttäjäidentiteetti viittaa henkilön esittämään identiteettiin tietyssä kontekstissa, jota vastaa käyttäjänimi. Netti-identiteetti viittaa nettipersoonan identiteettiin.

Rooli viittaa henkilön sosiaalisen aseman luomiin odotuksiin. Tällaisia rooleja voivat olla esim. opiskelijan, äidin, lakimiehen, katolisen, kodittoman, aasialaisen, lukihäiriöisen tai aviopuolison rooli, joita yhdellä henkilöllä voi olla samanaikaisesti useita. Roolipeli viittaa tilanteisiin, joissa osallistujat esittävät rooleja, jotka eivät ole ominaisia heidän identiteetilleen.

Virtuaaliyhteisö viittaa sosiaaliseen muodostelmaan, joka syntyy netissä joukon ihmisiä jatkettua keskustelua niin kauan, että heidän välilleen syntyy henkilökohtaisia tunnesiteitä ja suhteita. Tätä virtuaaliyhteisön käsitettä verrataan perinteiseen yhteisön käsitteeseen, jonka mukaan yhteisöön kuuluvat ihmiset elävät ja toimivat yhdessä tietyn säännösten mukaisesti.

Luonnollinen persoona viittaa ihmisen koko persoonaan sellaisena kuin se on, moraalipersoona viittaa niihin persoonan osa-alueisiin, joilla on merkitystä moraalin piirin kannalta. Moraalin piiri määrittää eri tavoin eri teorioissa. Moraalipersoona voi olla joko moraalinen subjekti tai objekti. Moraalisen subjektin tietoinen toiminta vaikuttaa moraaliseen objektiin.

Nettitodellisuus

'Internet' koostuu suuresta määrästä tietokoneita, jotka ovat yhteydessä toisiinsa verkon kautta. Internetiä voidaan kuvata 'verkkojen verkkona', joka koostuu useasta paikallisesta verkosta. Vuonna 2000 netillä arvioitiin olevan 400 miljoonaa käyttäjää, joiden käytettävissä oli lähes 10 miljoonaa sivustoa (arvioitu 977 miljoonaa käyttäjää ja 25 miljoonaa sivustoa vuonna 2005).

Gordon Graham kuvaa nettiä postin, faksin, puhelimen, kirjaston, gallerian, äänitysstudion, elokuvateatterin, ilmoitustaulun, viestijärjestelmän, ostoskeskuksen, aikataulun, pankin, luokkahuoneen ja sanomalehden yhdistelmänä, jolla on äärettömän laaja käyttäjäjoukko ja jota maantieteellinen etäisyys ei rajoita.

Tietokoneiden ja tietoverkkojen kehitys, puhelinverkkojen digitalisoituminen sekä standardien (HTML, TCP/IP jne.) yleistyminen ovat mahdollistaneet tietoverkkojen kehittymisen ja yleistymisen nykyisiin mittoihin. Teknologian kehittyessä nopeasti nettipersoonan ominaisuudet ja mahdollisuudet saattavat muuttua radikaalisti. Esi-merkiksi nopean mobiilin nettiyhteyden odotetaan muuttavan netin sisällön luonnetta.

Taloudellisesti nettipersoonaa elää Manuel Castells'n mukaan globaalissa ja verkostoituneessa informaatiokapitalismissa. Verkosto korvaa yksilön tai yhteisön talouden perusyksikkönä. Verkostot ovat entistä globaalimpia. Informaation käsittely ja hyödyntäminen on oleellinen tuottavuuden tekijä verkostotodellisuudessa. Ihmiset kuuluvat verkostoihin kysynnän mukaan, joten maailma jakaantuu kahtia uusien perusteiden niihin, jotka kuuluvat verkostoihin ja niihin jotka eivät.

Sosiaalinen muutos

Sosiaaliseen muutokseen kuuluu:

- Verkostojen tuoma vapaus entisistä organisaatorakenteista, taloudellisen vallan siirtyminen valtioilta kansainvälisille yrityksille, yhteiskunnan jakautuminen luokkien sijasta 'heimoihin' (tribes) ja valtioiden pienentynyt itsenäinen sotilaallinen voima sodankäynnin teknistyessä. Tästä syystä kansallisvaltioiden olemassaolo ja merkitys on uhattuna.
- Maailman jakautuminen uusilla kriteereillä. Maailma jakautuu niihin, joista verkosto hyötyy ja niihin, joista verkosto ei hyödy. Yksilön mahdollisuus ennakoita ja vaikuttaa omaan tulevaisuuteensa pienenee, jolloin epävarmuus lisääntyy.
- Sosiaaliset liikkeet sirpaloituvat ja muuttuvat entistä enemmän yhden asian liikkeiksi, jotka haluavat mediahuomiota eivätkä poliittista päätösvaltaa.
- Työn luonne muuttuu. Työajasta tulee entistä joustavampaa, projektiluontoisempaa. Työnantajan ja -tekijän välillä on vähemmän sosiaalista sitoutuneisuutta. Myös etätöiden mahdollisuus kasvaa.
- Perheiden rakenne muuttuu: avioerot lisääntyvät, työn ja perheen yhteensovittaminen on entistä vaikeampaa. Naisten seksuaalinen vapautuminen ja syntyvyyden säännöstely ym. muuttavat perheiden merkitystä yhteiskunnan perusyksikkönä.
- Yksilön identiteetti rakentuu entistä enemmän katoamassa olevan uskonnollisen, etnisen, alueellisen tai kansallisen identiteetin puolustamiselle.

Uudessa kulttuurissa symbolit eivät viittaa symbolisen todellisuuden ulkopuolisiin objekteihin vaan toisiin symboleihin. Media muokkaa symboleja ja niiden käyttöä. Esim. vaaliehdokkaan mediaimago on merkittävä osa kampanjaa ja merkittävä tekijä kampanjan onnistumisessa. Symbolien uudenlainen käyttö eri konteksteissa muokkaa niiden merkitystä ja trivialisoi objekteja symbolien takana, kuten esim. mainoksessa, jossa Jumala suosittelee tiettyä makkaramerkkiä.

Siten nykyaika elää laajempaa murrosta, jossa netti on yksi vaikuttava tekijä. Epävakaus, nopea muutos ja verkostoituminen kuvaavat tätä aikakautta.

Nettaviestinnän luonne

Joukkaviestinnässä viestijän ja vastaanottajan välillä on kuilu, eikä vastaanottajalla ole mahdollisuutta vaikuttaa ja reagoida viestiin. Joukkaviestinnän takana on yleensä suuri organisaatio kuten valtio tai suuryritys. Netti antaa yksilöille ja entistä pienemmille yhteisöille median, jolla viestittää sanomaansa mahdollisesti suurelle yleisölle. Siten netti yhdistää perinteisiä viestinnän ja joukkaviestinnän piirteitä.

Netissä kuka tahansa, jolla on nettiyhteys, voi julkaista lähes mitä tahansa digitaalista informaatiota helposti ja nopeasti. Tosin tietyt kansallisvaltiot yrittävät rajoittaa tietyn materiaalin julkaisemista. Netin luonteen vuoksi valtioiden ja instituutioiden on kuitenkin vaikeata sensuroida netissä välitettävää informaatiota. Esim. Deutsche Telekom joutui, yrittäessään rajoittaa saksalaisten pääsyä uusnatsista materiaalia sisältäville sivuille, sulkemaan asiakkaidensa pääsyn 1500:lle muulle saman palveluntarjoajan sivustolle.

Yksilöjen kasvanut mahdollisuus joukkaviestintään muuttaa yksityisen ja julkisen rajaa. Esimerkiksi JenniCAM-nettikamera julkaisee kuvaa nuoren naisen makuuhuoneesta kahden minuutin välein vuorokauden ympäri. Sivuston arkisto varastoi kuvia viikon ajalta, josta selviää esim. että maanantaiaamuna 9. heinäkuuta 2001 Jenni ja hänen poikaystävänsä nousivat sängystä 6.46 ja 7.01 välillä. Materiaalia, joka ennen katsottiin yksityiseksi, voi helposti ja tehokkaasti julkaista netin välityksellä.

Netti mediana muuttaa siten perinteistä viestinnän ja joukkaviestinnän rajaa tarjoamalla kenelle tahansa muita medioita paremmat mahdollisuudet joukkaviestintään. Tämä muuttaa perinteisiä yksityisen ja julkisen rajoja.

Nettaviestinnän mahdollisuudet ja rajat

Netissä maantieteellisellä lokaatiolla ei ole merkitystä. Netti luo uudenlaisia teemoitain määriteltyjä ”lokaatioita” eli keskustelualueita, joissa voi maantieteellisestä lokaatiosta riippumatta keskustella tietyistä teemoista.

Nettikokemukset eivät seuraa toisiaan minkäänlaisessa järjestyksessä, joten Castells kuvaa netin aikakäsitystä ajattomana aikana. Perinteiset lokaatiot eivät katoa, mutta niiden merkitys muuttuu, koska tietyt kokemukset eivät ole sidoksissa tiettyihin lokaatioihin tai aikaan.

Netti tarjoaa sen ulkopuolista todellisuutta laajemman mahdollisuuden valita informaatiota, palveluja ja kontakteja. Yhtäältä nettipersoonaa voi hakea tietoa, palveluja tai kontakteja uusien kriteerein, toisaalta hän voi suodattaa entistä tehokkaammin ei-halutun informaation. Televisiosta voi joko katsoa olemassaolevia kanavia tai sulkea television, netissä voi jatkaa etsimistä kunnes löytää haluamaansa informaatiota tai sisältöä. Gordon Graham uskoo, että laajentunut valikoinnin mahdollisuus edistää moraalista anarkiaa.

Nettikommunikaatio rajoittuu kuitenkin sellaisiin viesteihin, joita voidaan koodata digitaaliseen muotoon: tekstiksi, kuvaksi, ääniksi, videoksi tai tiedostoiksi. Ilmeet (esim. hymy), tunteet (esim. viha), teot (esim. halata) täytyy ilmaista symbooleina, jotka vastaanottaja tulkitsee omasta kulttuurikontekstistaan käsin. Nettipersoonaa kuvaa myös itseään symbolilla: käyttäjänimellä (esim. JEDI5, m, 10), sähköpostiosoitteella yms.

Tällaiset rajoitukset saattavat nimenomaan olla netin viehätys: ilman fyysisen maailman rajoitteita ihmiset voivat löytää uusia itseilmaisun muotoja.

Digitaalinen symboleihin perustuva kommunikaatio voi satuttaa henkisesti muttei fyysisesti. Siksi pelkästään netin kautta tapahtuva vuorovaikutus tarjoaa mahdollisuuden oppia ihmisten välisestä vuorovaikutuksesta ilman fyysisen vahingoittamisen pelkoa.

Virtuaalifoorumin konteksti

Netin tarjoamat virtuaalifoorumit eivät ole neutraaleja, vaan niiden konteksti määrittelee, mitä niissä voidaan ilmaista ja mitä ei. Esimerkiksi SoneraPlazan Chatville tarjoaa 22 figuuria, joista käyttäjä voi valita ja muokata omansa. Kaikkien figuurien ihonväriä ei voi säätää ei-eurooppalaiseksi, eikä yksikään figuuri edusta vanhempaa kuin arviolta 30-40-vuotiaista ihmistä. Palvelun käyttäjän on ilmaistava itseänsä jollakin palveluntarjoajan luomalla symbolilla, jolloin yli 40-vuotiaat eivät voi esittää itsensä näköistä henkilöä. Siten palveluntarjoaja luo puitteet, jotka määrittelevät keino-todellisuuden luonteen ja sen, mitä ko. kontekstissa voi ja mitä ei voi ilmaista.

Palveluntarjoajan mahdollinen sensuuri vaikuttaa siihen, mitä eri virtuaalifoorumeissa voidaan ilmaista ja mitä ei voida. Esimerkiksi eräs suomalainen kristillinen chat-sivusto korvaa kirosanat sanan ensimmäisellä kirjaimella jota seuraa ” [. .] ”. Reaaliaikainen monimutkaisemman sisällön sensurointi voi olla teknisesti vaikeata, mutta ei-reaaliaikaisista keskusteluryhmistä (newsgroups) palveluntarjoajien on helppo poistaa ei-halutut mielipiteet.

Tästä johtuen palveluntarjoajan luotettavuus täytyy varmentaa netin ulkopuolisessa ympäristössä. Luotettava palveluntarjoaja netin ulkopuolella katsotaan luotettavaksi myös verkossa. Toisaalta nimenomaan referenssin puute netin ulkopuoliseen maailmaan mahdollistaa uudenlaisen itseilmaisun kehittymisen. Esimerkiksi vammautuneille tai omasta identiteetistään epävarmoille netti voi tarjota ”tosielämää” paremman ympäristön kommunikoida ja toimia.

Epävakaa netti-identiteetti

Virtuaalifoorumit tarjoavat mahdollisuuden erilaisiin roolipeleihin. Sosiaalinen konteksti ei määrittele yksilön roolia, vaan yksilö saa itse valita roolinsa melko vapaasti. Nämä roolit voi löytää joko yhteiskunnasta tai mediasta. Virtuaalifoorumit tarjoavat äärimmäisessä tapauksessa mahdollisuuden esittää pitkäaikaisesti roolia, joka poikkeaa merkittävästi henkilön todellisesta identiteetistä. Howard Rheingold kertoo esimerkin Joan'sta, New Yorkissa asuvasta psykiatrimiehestä, joka esitti netissä vammaista ja mykkää naista, ja onnistui tuossa roolissa aidosti auttamaan monia.

Vaikkei henkilön netti-identiteetti olisikaan hänen todellisen identiteettinsä vastainen, symbolin käyttö redusoi hänet helposti symboliin muiden silmissä. Esimerkiksi Don Tapscott'n kirjassaan mainitsema JEDI5, 10, m jää lyhyissä tuttavuuksissa helposti tunnetun filmin Jediksi, eikä todellisen persoonallisuuden moniulotteisuus pääse esille samoin kuin netin ulkopuolisessa todellisuudessa.

Lynne Roberts'n ja Malcolm Parks'n tutkimus osoittaa, että MUDien (Multi-User Dungeons) käyttäjistä merkittävä osa esittää verkossa eri sukupuoli-identiteettiä kuin mitä ovat netin ulkopuolisessa todellisuudessa. Tutkituissa sosiaaliseen kohtaamiseen tarkoitetuissa MUDeissa 40 % käyttäjistä oli esittänyt eri sukupuolta, roolipeliin tarkoitetuissa MUDeissa 60 %. MUDeissa paljon viihtyvistä useampi oli esittänyt eri sukupuoli-identiteettiä kuin MUDeissa harvoin käyvät. Ikä, sukupuoli, siviilisäät, uitous, ulospäin suuntautuneisuus tai neuroottisuus eivät vaikuttaneet eri sukupuolen esittämiseen. Seksuaalisten vähemmistöjen edustajat ja vammaiset esittivät eri sukupuolia muita useammin.

Tekstiin perustuvissa foorumeissa kuten chatissa ei myöskään ole mitään syytä, miksi tietokoneet eivät voisi osallistua keskusteluihin. Coco the Computerin (www.zabaware.com) kaltaiset ohjelmat voivat käydä suhteellisen luontevia keskusteluja ihmisten kanssa. Vaikka tällainen tietokoneohjelma voi olla helppo erottaa oikeasta ihmisestä, usean keskustelijan chatissa koneen tunnistaminen keskustelijoiden joukosta voi olla paljon vaikeampaa. Nettipersoona ei siten voi olla täysin varma, vuorovai-kuttaako hän ”todellisen ihmisen”, roolipelaajan vai tietokoneen kanssa.

Siten nettipersoona voi valita omat roolinsa paljon netin ulkopuolista todellisuutta vapaammin. Netti-identiteetti rakentuu siten hyvin toisenlaisilla perusteilla kuin netin ulkopuolisen todellisuuden identiteetti.

Sosiaaliset rakenteet

Nykypäivän todellisuutta kuvastaa sosiaalisten rakenteiden muutos ja epävarmuus, siksi netin vaikutusta esim. perherakenteisiin on vaikea määritellä. Näyttää siltä, että netti tukee kehitystä, jossa perhe-, ym. yhteisöihin kuulumisesta tulee entistä vapaaehtoisempaa. Toisaalta taas netti voi tarjota perheiden ym. yhteisöjen jäsenille muita medioita tehokkaampia mahdollisuuksia pitää yllä yhteyksiä maantieteellisestä etäisyydestä riippumatta.

Netti mahdollistaa uudenlaisia virtuaaliyhteisöjä. Nettiin voi muodostua aidosti tukevia virtuaaliyhteisöjä erilaisten teemojen ympärille. Näihin virtuaaliyhteisöihin kuuluminen on kuitenkin eri lailla vapaaehtoista kuin perinteisiin yhteisöihin. Suurin vaikutus tuntuu olevan sellaisilla virtuaaliyhteisöillä, jotka kommunikoivat myös netin ulkopuolella, sillä tällaiset virtuaaliyhteisöt voivat tukea toisiaan myös materiaalisesti eivätkä vain henkisesti.

Näihin virtuaaliyhteisöihin voi kuitenkin kuulua vain se pieni etuoikeutettu osa maailman ihmisiä, joilla on nettiyhteys. Vuonna 1999 netin käyttäjistä 99 % asui USA:ssa, Länsi-Euroopassa tai Japanissa. Vietnamin nettiyhteys maksoi kolmanneksen vuoden keskipalkasta. Nettiyhteyden omaavat ovat keskimääräistä väestöä rikkaampia ja koulutetumpia.

Moraalipersoona

Moraalipersonan käsite

Moraalipersoona on Jaana Hallamaan käyttämä käsite, jolla kuvataan niitä ihmisten ominaisuuksia, jotka liittyvät hänen toimintaansa moraalin piirissä. Hallamaa esittää, että jokaista moraali-teoriaa vastaa tietty käsitys moraalipersonasta. Tätä moraalipersonaa voidaan kuvata sekä moraalin piirin laajuuden että normatiivisen moraalisen päätöstenteon avulla.

Utilitaristiset teoriat ja niiden moraalipersonan käsitteet

Utilitaristisissa teorioissa moraalin tehtävä on maksimoida utiliteetti, ei-moraalinen hyvä, joka määritellään jonkinlaisena halujen täyttymyksenä. Teot ovat moraalisesti oikeita sen mukaan, mikä niiden yhteisvaikutus on kaikkien osapuolten utiliteettiin.

Richard Brandt'n "A Theory of the Good and the Right" pyrkii kääntämään moraalisen kielen ei-moraaliseksi. Brandt pyrkii osoittamaan, että klassiset moraaliset kysymykset voidaan esittää kysymyksinä rationaalisuudesta. Brandt esittää teorian, jonka avulla voidaan arvioida minkä tahansa teon rationaalisuus. Rationaalinen päätös on sellainen, joka ei muuttuisi, vaikka henkilön tiedot tilanteesta olisivat täydelliset. Henkilön halut ovat rationaalisia, jos ne eivät muuttuisi kognitiivisen psykoterapian avulla.

Tämän teorian Brandt pyrkii muuttamaan universaaliksi moraalikoodiksi. Brandt ehdottaa, että väite "x on moraalisesti väärin" tarkoittaa, että jokainen moraalinen koodi, jonka täysin rationaalinen toimija valitsisi yhteiskunnalleen, tuomitsisi x:n. Siten moraalifilosofia pyrkii vastaamaan mitä sosiaalista moraalikoodia täysin rationaalinen toimija kannattaisi.

Brandt'n teorian moraalipersoona on toimija, jonka teot arvioidaan niiden rationaalisuuden perusteella. Koska moraalin ja rationaalisuuden piiri on yhtenevä, kaikki ihmisen elämän osa-alueet kuuluvat moraalin piiriin. Kognitiivinen psykoterapia tarjoaa keinoon kasvattaa henkilön rationaalisuutta. Koska rationaalisuus on universaalista, niin ovat myös sosiaaliset moraalikoodit, joita täysin rationaalinen henkilö kannattaisi. Brandt'n moraalipersoona on kaikkien hyvään pyrkivä persoona, jonka halut ja keinot niiden toteuttamiseen ovat kognitiivisen psykoterapian testaamia ja hyväksymiä.

Richard M. Hare esittää teoksissaan "Moral Thinking. Its Levels, Method and Point", "The Language of Morals" ja "Freedom and Reason", että moraalin ymmärtäminen perustuu moraalisten käsitteiden analyysiin. Moraalinen päätöksenteko tapahtuu sekä intuitiivisella että kriittisellä tasolla. Jokapäiväiset päätökset tehdään intuitiivisesti, vaikeammissa päätöksissä toimija turvautuu kriittiseen ajatteluun. Kriittinen ajattelu merkitsee päätöksentekoa ainoastaan moraalisten käsitteiden loogisten ominaisuuksien ja ei-moraalisten faktojen valossa.

Haren mukaan kielelliset väittämät jakautuvat puhtaisiin deskriptioihin, preskriptioihin ja arvoväittämiin. Arvoväittämät, joihin moraalinen kieli kuuluu, ovat sekä universaaleja että niiden totuus voidaan määritellä niiden mukaan toimimiseen tai toimimatta jättämisen perusteella.

Toimijat pyrkivät toiminnallaan toteuttamaan halunsa tai maksimoimaan preferenssiensä toteutumista. Luonnollinen toimija tulee moraaliseksi subjektiksi, kun hänen tekonsa vaikuttavat toisten toimijoiden intresseihin ja moraaliseksi objektiksi, kun toisten teot vaikuttavat hänen omiin intresseihinsä. Haren utilitaristinen toimija käsittelee kaikkien toimijoiden preferenssien intensiteettiä riippumatta siitä kenen preferenssejä ne ovat. Haren teoriassa toimijan omiin intresseihin vaikuttavat teot eivät kuulu moraalin piiriin.

Derek Parfit'n "Reasons and Persons" esittää, että useimmilla ihmisillä on väärä käsitys moraalista. Korjaamalla käsitystä persoonasta myös moraalin luonne voidaan ymmärtää oikein. Kristinuskon alaisuudessa moraalinen toiminta edisti persoonan omaa etua, jotta tämä välttyisi Jumalan rangaistukselta. Parfit pyrkii osoittamaan, että myös nykyajan metaettisestä näkökulmasta katsottuna on rationaalista olla moraalinen. Parfit'n Critical Present-aim Theory esittää, että toimijalla on parhaat perusteet tehdä niitä asioita, jotka täyttäsivät parhaiten sellaiset nykyhetken halut, jotka eivät ole irratiionaalisia.

Parfit'n mukaan ihmisen persoona koostuu ainoastaan ruumiista, aivot osana tätä ruumista. Sielun kaltaista erillistä kokonaisuutta ei ole, vaan ihmisen persoona voidaan selittää täysin kattavasti fyysisten tapahtumien avulla. Persoonan määrittelee jonkinlainen Relation R, asioiden psykologinen yhteys jollakin aikavälillä. Persoona koostuu joukosta hetkellisiä haluja, joita yhdistää Relation R, muut persoonaa koskevat kysymykset ovat irrelevantteja. Siten on irratiionaalista välittää itsestä enemmän kuin toisista. Kaikkien moraalitoimijoiden tietynhetkiset halut ovat samanarvoisia kaikille moraalipersonalle.

Parfit'n moraalitoimija pyrkii siten maksimoimaan kaikkien osapuolten yhteisen utiliteetin. Moraalin piiri kattaa kaikkien toimijoiden rationaaliset halut ja moraalinen päätöksenteko tähtää kaikkien toimijoiden senhetkisten rationaalisten halujen toteutumisen maksimointiin.

Utilitaristinen moraalipersoona koostuu haluista, yrityksistä toteuttaa haluja ja keinoista valita eri preferenssien välillä utiliteetin maksimoimiseksi. Kaikissa kolmessa teoriassa persoona toimii moraalin piirissä silloin, kun hänen tietoinen toimintansa vaikuttaa joidenkin moraaliohjeiden halujen ja preferenssien toteutumiseen. Eri teoriat tarjoavat eri metodeja maksimaalisen utiliteetin löytämiselle kussakin tilanteessa. Brandt'n mukaan yksilö voi tietyssä tilanteessa seurata universaaleja sosiaalisia koodeja. Haren moraalipersoona toimii kahdella tasolla: jokapäiväisissä tilanteissa intuitiivisesti, vaikeammissa turvautuen kriittiseen ajatteluun. Parfit'n moraalipersoona optimoi hetkellisten halujen tai preferenssien täyttymisen ilman, että persoonan ajallista jatkumoa tarvitsisi huomioida Relation R'aa pidemmälle.

Sopimusteoriat ja niiden moraalipersonan käsitteet

Sopimusteorioiden perusajatuksena on hypoteettinen sopimus, jolla turvataan kaikkien toimijoiden perusoikeudet ja edellytykset toimia tavoitteellisesti moraalin piirin ulkopuolella. Siten sopimusteorioiden mukaan toimijalla on ensisijaisesti negatiivinen velvollisuus olla loukkaamatta toisten toiminnan perusedellytyksiä ja vain toissijainen positiivinen velvollisuus aktiivisesti edistää heidän hyvinvointiaan.

Teoksessaan “A Theory of Justice” John Rawls esittää, että oikeudenmukaisuus on kaikkien sosiaalisten instituutioiden tärkein ominaisuus. Rawls vetää hypoteettisen alkutilan käsittelystä kaksi johtopäätöstä: (1) jokaisella henkilöllä on oltava samat mahdollisimman laajat perusoikeudet ja (2) sosiaaliset ja taloudelliset epätasapainot on järjestettävä huono-osaisimpien eduksi. Näistä ensimmäinen johtopäätös on ensisijainen: vapautta ei voi kompensoida taloudellisella hyödyllä.

Rawls’n persoona tavoittelee ensisijaisesti omaa etuaan, mutta suostuu toissijaisesti vapautensa rajoittamiseen kaikkien yhteisen edun puolesta. Sopimus takaa toimijille universaalit toimintaedellytykset. Rawls’n moraalipersoona tarkastelee moraali-objektejaan veil of ignorance’n takaa huomioiden vain näiden universaalit piirteet, ei yksittäisten toimijoiden tai tilanteiden ominaispiirteitä.

Rawls’n moraalipersoona on minimalistinen: moraalin piiri rajoittuu lähinnä negatiiviseen velvollisuuteen olla loukkaamatta toisten vapauksia. Moraalipersoona on sekä hyvätahtoinen että rationaalisesti omaan etuunsa pyrkivä: sopimus takaa myös hänen mahdollisuutensa toimia mielekkäästi moraalin piirin ulkopuolisten tavoitteiden saavuttamiseksi.

David Gauthier esittää teoksessa “Morals By Agreement” rationaalisen päätöksenteon teorian, joka sisältää myös moraalisen päätöksenteon. Moraalin tarve syntyy, kun kaikkien toimijoiden päämäärät eivät ole täydellisesti harmoniassa toistensa kanssa, vaan toimijat elävät epätäydellisessä markkinatilanteessa. Kaikkien toimijoiden optimaalinen etu ajaa toimijat sopimukseen, jonka mukaan yhden toimijan tilaa ei saa huonontaa toisen edun vuoksi.

Gauthier’n toimija on ennen kaikkea kaupankäyjä. Käsite “minimax relative concession” tarkoittaa, että kaupankäynnin kaikkien osapuolien suurin myönnitys on mahdollisimman pieni. Rationaalinen kaupankäyjä toimii sopimuksen mukaisesti vain silloin, kun on todennäköistä että muutkin osapuolet noudattavat sopimusta. Toisaalta liberal individual, Gauthier’n teorian “korkein” taso, päättää toimia kuin hänellä olisi sopimus kaikkien yhteiskunnan jäsenten kanssa, ei vain niiden jotka noudattavat sopimusta. Gauthier’n moraalipersoona päättää vapaaehtoisesti tehdä enemmän kuin kaupankäynti vaatii eli olla moraalinen moraalin itsensä vuoksi eikä vain hyvinvoinnin saavuttamiseksi.

Alan Gewirth esittää teoksessa “Reason and Morality”, että tekemisen loogisesta rakenteesta on johdettavissa normatiivinen moraalinen periaate. Pelkästään toimimalla persoona sitoo itsensä loogisesti kunnioittamaan toimintansa vaikutuspiirissä olevien toimijoiden perusedellytyksiä toimia tavoitteellisesti.

Toiminnan rakenteeseen kuuluu vapaaehtoisuus (valinta toimia tietyllä tavalla) ja tavoitteellisuus (pyrkimys saavuttaa jokin päämäärä). Toiminnallaan persoona osoittaa, että vapaus ja tavoitteellisuus ovat ainakin jossain määrin hyviä asioita, ja että hänellä on jonkinlainen oikeus vapaaseen ja tavoitteelliseen toimintaan. Siten Gewirth’n Principle of General Consistency kehottaa toimimaan kaikkien toimijoiden vastaavien oikeuksien mukaisesti. Gewirth’n moraaliapersoonalla on siten negatiivinen velvollisuus olla rikkomatta toisten toimijoiden oikeuksia, ja jonkinlainen positiivinen velvollisuus avustaa muita toimijoita, jos heidän toimintansa edellytykset ovat uhattuna.

Esiteltyjen sopimusteorioiden perusolettamus on, että tavoitteellisella, ei-moraalisella toiminnalla on tiettyjä perusedellytyksiä. Pohjimmiltaan toimijat pyrkivät omaan

hyväänsä, jonkinlaiseen halujen tyydyttämiseen tai utiliteettiin. Toimijat ovat kuitenkin valmiita tekemään myönnytyksiä omasta hetkellisestä hyvästään yhteisen edun ja oman toimintansa perusedellytysten vuoksi. Moraalipersona pidättäytyy ensisijaisesti toisten oikeuksien ja toiminnan perusedellytysten rikkomisesta, vaikka kaikki kolme kuvattua teoriaa sisältävät jonkinlaisen positiivisen velvollisuuden avustaa toisia persoonia silloin, kun heidän toimintansa perusedellytykset ovat uhattuina.

Sopimusteorioissa moraalisen ja ei-moraalisen piirin välillä on selkeä erottelu. Luonnollinen persona voi pyrkiä mihin tahansa päämäärään moraalin piirin ulkopuolella, kunhan toisten persoonien vapaus ja toiminnan perusedellytykset eivät vaarannu. Rawls'n moraalipersonaa ohjaa kaikkien toimijoiden universaalien ominaisuuksien tarkastelu veil of ignorance'n takaa. Gauthier'n liberal individual päättää rajoittaa pyrkimystään omaan maksimaaliseen hyväänsä. Gewirth'n moraalipersonaa ohjaa hänen rationaalisuutensa ja tekemisen looginen rakenne.

Hyveteoriat ja niiden moraalipersonan käsitteet

Modernit anglo-amerikkalaiset hyveteoriat korostavat hyvää enemmän kuin oikeutta. Hyvä on määritelty yksilön elämän ja yhteisön kontekstissa. Hyveet edistävät yhteisön hyvinvointia. Siten hyveet määritellään yhteisöjen kontekstista, vaikka monet hyveet voivat olla universaaleja.

Teoksessaan "Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy" Philippa Foot esittää, että faktojen ja arvojen jyrkkä erottelu Humen jälkeen on virheellinen. Moraaliset käsitteet voidaan ymmärtää oikein vain, jos tästä erottelusta luovutaan. Moraalisia väittämiä ei tule nähdä ainoastaan subjektiivisen hyväksynnän ilmaisuina. Moraalisesti hyvinä tai pahoina pidetyt asiat liittyvät niiden positiiviseen tai negatiiviseen vaikutukseen. Esimerkiksi hyvän maanviljelijän käsite liittyy ympäröivän todellisuuden faktoihin: hyvä maanviljelijä viljelee maata menestyksekkäästi ympäristöön sopivilla metodeilla.

Moraali on sosiaalisesti ylläpidetty instituutio. Tietyillä asioilla ja teoilla on tietynlainen vaikutus yhteisön hyvinvointiin. Hyveillä on siten instrumentaalinen luonne yhteisön hyvinvoinnin edistäjinä. Yksilö motivoituu moraaliseen toimintaan, koska tietää, että moraalilla toiminnalla on sekä yksilön että yhteisön hyvinvointia edistäviä vaikutuksia.

Foot'n moraalipersona ei pyri erityiseen maksimiin kuten utiliteettiin tai vapauteen, vaan yhteisön hyvinvoinnin edistämiseen. Kaikki, mikä edistää yhteisön hyvinvointia, voi kuulua moraalin piiriin. Moraalipersona on hyveellinen, hänellä on tiettyjä henkisiä ominaisuuksia. Persona toimii hyveellisesti psykologisen luonteensa vuoksi, tai koska hyveellinen toiminta edistää yhteisön ja siten persoonan omaa etua.

Martha Nussbaum esittää teoksissaan "The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy" ja "Love's Knowledge. Essays in Philosophy and Literature", että sekä utilitaristiset että deontologiset teoriat esittävät yksipuolisen kuvan moraalista. Näissä teorioissa moraalinen arvo ymmärretään erillisenä muista arvoista. Moraalisen toiminnan tulosta ei voida mitata ulkopuolisella mittarilla kuten utiliteetillä, eikä yhdenlaista hyvää voida ymmärtää tiettyinä määrinä toisenlaista hyvää. Ihmis-

elämän koko monimuotoisuutta voidaan esittää täydellisesti ja ristiriidattomasti vain kirjallisuuden genreissä, ei utiliteetin kaltaisilla ulkopuolisilla mittareilla arvioituna.

Nussbaum kutsuu moraalista metodiaan nimellä *perceptive equilibrium*. Havainnoiva tarkoittaa, että kaikki materiaali pohdintaan löytyy kokemuksesta ja näin sekä järki, tunteet, intuitiot jne. voidaan huomioida moraalisisessä pohdinnassa. Tasapainon tavoittelu tarkoittaa, että moraalinen pohdinta tähtää tasapainoon ihmisten omassa elämässä, ei filosofisiin teorioihin.

Nussbaum'n teoria ei mahdollista moraalin piirin selkeää erotusta ei-moraalisesta, vaan moraalin tehtävä on edistää hyvinvointia ja tasapainoa. Siten moraalipersoonaa ei voida erottaa luonnollisesta persoonasta. Moraalipersoona huomioi kaiken kokemuksensa ja tietonsa, käyttää kaikkia tarjolla olevia metodeja päätösten teossa: rationaalista ajattelua, tunteita, intuitioita, jne.

Alasdair MacIntyre esittää teoksessa "After Virtue", että ainoa tapa ymmärtää moraalisia järjestelmiä oikein on niiden yhteisöllisessä kontekstissa. Yhteisön kontekstissa tietyn henkilön kutsuminen hyväksi voi olla faktuaalinen väittämä. Yksilön tehtävä osana yhteisöä on määritellyt hänen rooleistaan käsin: perheen, heimon, kansakunnan jäsenenä. Moraalin tehtävä on opastaa yksilöä kohti hänen yhteisöllisesti määritellyä päämääräänsä. Historiallinen ja yhteisöllinen konteksti määrittelee sekä luonnollisen että moraalipersoonan. Yhteisön elämä ei koostu yksittäisistä teoista, vaan sosiaalisista tavoista ja instituutioista. Nämä tavat ja instituutiot muokkautuvat hiljalleen.

MacIntyren teoriassa moraalinen päätöksenteko sisältää intentioita, tunteita ja haluja, jotka ovat syntyneet tietyn tradition kontekstissa. Moraalinen päätöksenteko pyrkii tiettyihin yhteisön määrittelemiin kommunaaliisiin päämääriin. Siten MacIntyren teoriassa moraalin ja ei-moraalin piiri eivät ole eroteltavissa, kuten ei myöskään moraalipersoona ja luonnollinen persoona.

Kolme esiteltyä hyveteoriaa vastustaa faktojen ja arvojen tiukkaa vastakkainasettelua. Teorioita kuvastaa moraalisen hyvän moninaisuus, jota ei voida mitata tai kuvata yhden käsitteen kuten utiliteetin avulla. Yhteisöjen ja yksilöiden narratiivinen konteksti määrittelee hyveet, joten moraalin piiri voi sisältää kaikkia luonnollisen todellisuuden osia ja piirteitä. Moraalipersoonaa voidaan kuvata kertomuksena, joka on muokkautunut ja muokkautuu jatkuvasti sosiaalisen kontekstinsa vaikutuksessa. Moraalipersoonaa ei voida erottaa luonnollisesta persoonasta, eikä moraalille päätöksenteolle esitetä tiettyä metodia.

Nettitodellisuus ja moraalipersoona

Nettipersoona ja moraalipersoonuuden luonne

Moraalipersoonan perusmääritelmän mukaan moraalin piiriin kuuluvissa tilanteissa moraalinen subjekti tekee tietoisin päätöksen, joka vaikuttaa yhteen tai useampaan moraaliobjektiin. Nettitodellisuus esittää muutamia haasteita tälle perusasetelmalle. Joissakin tilanteissa moraalisubjekti ei voi olla varma vuorovaikuttaako hän toisten ihmisten vai tietokoneiden kanssa. Tietokoneen kanssa vuorovaikuttaessaan toimijan millään teoilla ei välttämättä ole vaikutusta yhteenkään moraaliobjektiin. Siten netissä

vuorovaikutuksen muoto ei paljasta samalla tavalla kuin netin ulkopuolella, kuuluuko henkilön toiminta moraalin piiriin vai ei.

Moraalisubjektin tiedot moraaliobjektista voivat netissä olla merkittävästi netin ulkopuolista todellisuutta vähäisemmät. Nettipersoona ei välttämättä tiedä mitään moraaliobjektinsa todellisesta identiteetistä, ainoastaan tämän netissä digitaalisten symbolien avulla esittämästä roolista. Siten joissakin tilanteissa nettipersonan päätöksiä ei välttämättä voi kutsua tietoisiksi, koska netissä moraalisubjektilla ei välttämättä ole mitään tietoa tekonsa eri vaihtoehtojen seurauksista.

Nettitodellisuus ja utilitaristinen moraalipersoona

Utilitaristinen moraalipersoona koostuu haluista ja yrityksestä maksimoida kaikkien osapuolten utiliteetti. Utilitarististen teorioiden mukaan uuden teknologian, talouden ja yhteiskunnan muodostuminen on moraalisesti oikein siinä määrin, kun se lisää yhteistä utiliteettia. Netin ja verkostojen sisäpuolella olevien hyöty voi kompensoida ulkopuolelle jäävien haitan. Kuitenkin verkostojen rakenne vaikuttaa sopivan egoistiselle oman edun tavoittelulle paremmin kuin yleisen utiliteetin maksimoimiselle.

Symbolisessa digitaalisessa kommunikaatiossa moraalisubjektin tiedot moraaliobjektista voivat olla huomattavasti netin ulkopuolista todellisuutta suppeammat. Moraalisubjektin mahdollisuus arvioida eri vaihtoehtojen aikaansaama utiliteetti voi olla erittäin pieni. Brandt'n teoria, jossa utilitaristisen periaatteen mukaan luodaan universaaleja moraalikoodeja, vastaa tiedon puutteen haasteeseen paremmin kuin teorit, joissa toimija arvioi jokaista tilannetta erikseen.

Netti tarjoaa uusia vuorovaikutusmahdollisuuksia. Entistä tehokkaampien vuorovaikutusmahdollisuuksien voidaan odottaa tarjoavan tehokkaampia mahdollisuuksia utiliteetin maksimointiin. Samalla netin uudet mahdollisuudet, riippumattomuus maantieteellisestä paikallisuudesta ja ajasta muokannevat toimijoiden odotuksia ja haluja.

Parfit'n reduktionistinen persoonakäsityksen valossa voisi kysyä, voisiko tietokone olla samanlainen nettimoraalipersoona kuin ihminen. Voisiko tietokoneella olla haluja ja preferenssejä kuten ihmisellä? Tietokoneen ”kokemusten” välillä voi olla jonkinlainen yhteys, mutta tätä yhteyttä voi tuskin sanoa psykologiseksi. On vaikeata nähdä, miten tietokoneella voisi olla haluja ja miten tietokone voisi nauttia halujensa optimaalisesta toteutumisesta.

Netin suurin haaste utilitaristiselle moraalipersoonalle on tilannekohtaisen moraaliohjelman koskevan tiedon puute. Brandt'n teorioiden kaltaiset teorit, joissa utilitaristisella periaatteella luodaan universaaleja moraalikoodeja, vastaavat tähän haasteeseen paremmin kuin teorit, joissa yksilön odotetaan tekevän erillinen päätös jokaisessa yksittäisessä tilanteessa.

Nettitodellisuus ja sopimusteorioiden moraalipersoona

Nettitodellisuuden luonne luo tiettyjä perusedellytyksiä toiminnalle. Sopimusteorioiden perusajatus, jonka mukaan moraalin tehtävä on turvata kaikkien toimijoiden ei-moraalisen toiminnan perusedellytykset, sopii hyvin nettiin. Netin rakenteen luomia toiminnan

perusedellytyksiä ovat esim. riittävän nopea nettiyhteys, vapaus viruksista, virtuaali-foorumien riittävä neutraalius ja tietty kunnioitus omaa ja toisten käyttäjätunnuksia kohtaan.

Rawls'n teoriassa yksilön erityisominaisuuksilla ei ole merkitystä, koska moraali-objekteja tarkastellaan veil of ignorance'n takaa. Moraaliobjektista saatavan tiedon vähäisyydellä, netti-identiteetin epävakaudella tai moraaliobjektin tuntemisella vain symbolisen representaation kautta ei ole merkitystä.

Netissä toiminnalla on samanlainen perusrakenne kuin toiminnalla yleensä Gewirth'n mukaan: toiminnan rakenteeseen kuuluu vapaaehtoisuus (valinta toimia tietyllä tavalla) ja tavoitteellisuus (pyrkimys saavuttaa jokin päämäärä). Gewirth'n teoria soveltuu nettiin yhtä lailla kuin netin ulkopuolellekin.

Gauthier'n teorian esittämä kaupankäynti on ongelmallista, koska moraaliobjektista saatavan vähäisen tiedon perusteella on vaikea arvioida, toimivatko kaupankäynnin muut osapuolet sovittujen ehtojen mukaisesti. Sopimusteoriat kohtaavatkin netissä saman ongelman kuin yleisemminkin: sopimuksen rikkojia vastaan ei ole olemassa tehokkaita sanktioita.

Siten sopimusteorioiden moraalipersoonan käsite sopii hyvin nettitodellisuuden kuvaukseen. Tarkoituksenmukaisen toiminnan perusedellytykset netissä ovat jossain määrin toisenlaiset kuin netin ulkopuolisessa todellisuudessa. Hypoteettisen sopimuksen tehtävänä voidaan nähdä tällaisten perusedellytysten takaaminen netissä siinä missä netin ulkopuolisessa todellisuudessa.

Nettitodellisuus ja hyveteorioiden moraalipersoonaa

Hyveteorioissa henkilön koko kertomus yhteisön kontekstissa muodostaa moraalipersoonan, joka pyrkii erilaiseen moraaliseen hyvään. Hyveteorioissa moraalipersoonaa ei voida erottaa luonnollisesta persoonasta.

Uudenlainen taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen konteksti muokkaa yhteisöjen luonnetta. Yhteisöihin kuuluminen on muuttumassa entistä vapaaehtoisemmaksi. Virtuaaliyhteisöt eivät luo samalla tavalla yksilön kertomusta ja sosiaalisia rooleja määrittelevää kontekstia kuin perinteiset yhteisöt. Nettipersoonalla ei välttämättä ole yhteisöllistä kontekstia. Siten MacIntyren esittämä yksilön ymmärtäminen ja moraalisten väittämien faktuaalisuus yhteisön kontekstissa soveltuu nettiin heikosti.

Moraalisubjekti tuntee moraaliobjektinsa netissä tämän symbolisen itseilmaisunsa kautta, joten nettipersoonan narratiivisen kontekstin määrittely on vaikeata. Esimerkiksi JEDI5, m, 10'n narratiivi voi olla hyvin erilainen kuin käyttäjänimen takana olevan henkilön. Culture of real virtuality:ssä symbolit viittaavat toisiin symboleihin, ei symbolien ulkopuoliseen maailmaan. Siten media, yhdessä toimijan hetkittäisten halujen kanssa, voi korvata perinteiset yhteisöt yksilön roolien ja kertomusten määrittelijänä. Tällaisten melko sattumanvaraisten narratiivien määrittelemä hyvemoraali olisi hyvin erilainen kuin perinteisten yhteisöjen kontekstin luoma moraali.

Riippumattomuus maantieteellisestä lokaliteetista ja timeless time luovat maantieteellisistä yhteisöistä riippumattomia kokemuksia. Nettitodellisuuden timeless time:ssa kokemukset eivät välttämättä seuraa toisiaan minkäänlaisessa järjestyksessä, siten yksilöjen narratiivit voivat myös menettää järjestyksensä.

Nettipersoonaa ei määrittele hänen yhteisönsä konteksti. Nettipersoonaa valikoi roolinsa median ja ympäristönsä tarjoamien mallien pohjalta. Koska netti mahdollistaa keskenään ristiriitaisten roolien esittämisen, on vaikeata nähdä, miten nämä roolit määrittelisivät persoonan. Nettipersoonan narratiivi voi olla joko netissä esitettäväksi valittu hetkellinen rooli tai reaali maailman persoonan koko narratiivinen todellisuus. Näistä ensimmäinen voi vaihdella ja muuttua nopeasti, jälkimmäinen voi olla muille nettipersoonille täysin tuntematon.

Hyveteorioiden moraalipersoonaa sopii käsitellyistä teorioista heikoimmin netti-moraalipersoonan kuvaukseen. Yhteisöjen muuttunut merkitys murtaa yhteisöjen merkityksen kontekstuaalisen moraalisen oikean ja väärän määrittelijänä. Virtuaaliyhteisöt eivät luo samanlaista kontekstia, joka määritteli moraalisen oikean ja väärän.

Johtopäätös: Nettimoraalipersoonaa

Nettipersoonalla on erilaiset rajoitukset ja mahdollisuudet toimia kuin persoonalla netin ulkopuolisessa todellisuudessa. Kuitenkin moraalisesti relevantin määritelmä, tilanteet joissa moraalisen subjektin toiminta vaikuttaa yhteen tai useampaan moraaliohjektiin, sopii yhtä hyvin nettitodellisuuteen kuin sen ulkopuolellekin. Toisaalta moraalijohjektiin mahdollisesti erittäin vähäinen tieto moraaliohjektistaan aiheuttaa sen, että joissakin tilanteissa moraalijohjekti ei välttämättä tiedä toimiiko hän moraalijohjeen piirissä vai sen ulkopuolella.

Utilitaristisen nettimoraalipersoonan suurin ongelma on moraaliohjektiä ja tekojen eri vaihtoehtojen seurauksia koskevan tiedon puute. Joissakin tilanteissa moraalijohjektiin tiedot moraaliohjektista voivat olla niin vähäiset, ettei moraalijohjeitä voida enää tehdä tekojen arvioitujen seurausten perusteella. Teoriat, jotka pyrkivät luomaan universaaleja moraalijohjeita utilitaristisella periaatteella, välttävät tämän ongelman ja sopivat nettiin paremmin kuin sellaiset teoriat, joissa yksilön on tehtävä erillinen päätös jokaisessa tilanteessa.

Sopimusteorioiden nettimoraalipersoonalle netin rakenne implikoi tiettyjä perusedellytyksiä tavoitteelliselle ei-moraaliselle toiminnalle. Netin kontekstissa voidaan kuvata vastaava hypoteettinen sopimus tai kunnioitus toisia kohtaan kuin netin ulkopuolisessa todellisuudessa. Nettipersoonan toiminnan perusedellytyksiin kuuluu nettijohje, vapaus viruksista, suhteellisen neutraalit nettijohjeet ja kunnioitus omaa käyttäjätunnusta kohtaan. Sopimusteoriat kohtaavat kuitenkin netissä samat ongelmat kuin yleisemminkin: hypoteettisen sopimuksen rikkojia kohtaan ei ole esittää tehokkaita sanktioita.

Hyveteorioiden nettipersoonalla ei ole samanlaisia yhteisön tai fyysisen todellisuuden määrittelemiä rooleja kuin luonnollisella persoonalla. Nettipersoonan roolit voivat olla vapaasti valittuja mediasta yksilön tuntemista sosiaalisista roolimalleista. Siten nettipersoonan sosiaalinen konteksti ei määrittele häntä moraalipersoonana. Tästä syystä hyveteorioiden soveltaminen nettiin on paljon ongelmallisempaa kuin utilitarististen ja sopimusteorioiden.

Lähteet

- Beckett, David (2000): "Internet Technology" in Langford, Duncan (ed.) Internet Ethics. London: Macmillan Press.
- Brandt, Richard (1979): A Theory of the Good and the Right. Oxford: Clarendon Press.
- Cairncross, Frances (1998): The Death of Distance. London: Orion Publishing Group Limited.
- Castells, Manuel (1997): The Power of Identity. Oxford and Massachusetts: Blackwell Publishers. Volume 2 in The Information Age: Economy, Society and Culture.
- Castells, Manuel (2000a): The Rise of the Network Society. 2nd Edition. Oxford and Malden: Blackwell Publishers. Volume 1 in The Information Age: Economy, Society and Culture.
- Castells, Manuel (2000b): End of Millennium. 2nd Edition. Oxford and Malden: Blackwell Publishers. Volume 3 in The Information Age: Economy, Society and Culture.
- Foot, Philippa (1978): Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy. Oxford: Basil Blackwell.
- Frey, R.G. (2000): "Act-Utilitarianism" in LaFollette, Hugh (ed). The Blackwell Guide to Ethical Theory. Oxford and Malden: Blackwell.
- Gauthier, David (1988): Morals By Agreement. Oxford: Clarendon Press.
- Gewirth, Alan (1978): Reason and Morality. Chicago: The University of Chicago Press.
- Giddens, Anthony (2001): Sociology. 4th Edition. Cambridge: Polity Press.
- Graham, Gordon (1999): Internet - a Philosophical Inquiry. London and New York: Routledge.
- Green, Nicola (2001): "Strange Yet Stylish Headgear: Virtual Reality Consumption and the Construction of Gender" in Green, Eileen & Adam, Alison (eds.) Virtual Gender: Technology, Consumption and Identity. London and New York: Routledge.
- Hare, Richard M. (1981): Moral Thinking. Its Levels, Method and Point. Oxford: Clarendon Press.
- Hallamaa, Jaana (1994): The Prisms of Moral Personhood – the Concept of a Person in Contemporary Anglo-American Ethics. Helsinki: Luther-Agricola-Society.
- Hallamaa, Jaana (1997): "The Concept of Person and God as Trinity of Persons" in Koistinen, Timo & Lehtonen, Tommi (eds). Philosophical Studies in Religion, Metaphysics, and Ethics. Essays in Honour of Heikki Kirjavainen. Helsinki: Luther-Agricola-Society.
- Jimroglou, Krissi M. (2001): "A Camera with a View – JenniCAM, Visual Representation and Cyborg Subjectivity" in Green, Eileen & Adam, Alison (eds.) Virtual Gender: Technology, Consumption and Identity. London: Routledge.
- MacIntyre, Alasdair (1985): After Virtue. Second Corrected Edition. London: Duckworth.
- Naughton, John (2000): A Brief History of the Future – the Origins of the Internet. London: Phoenix.
- Nussbaum, Martha (1986): The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nussbaum, Martha (1990): Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Parfit, Derek (1984): Reasons and Persons. Oxford: Clarendon Press.
- Postman, Neil (1993): Technopoly. The Surrender of Culture to Technology. New York: First Vintage Books.
- Rawls, John (1999): A Theory of Justice. Revised Edition. Oxford: Oxford University Press.
- Roberts, Lynne D. & Parks, Malcolm R. (2001): "The Social Geography of Gender-Switching in Virtual Environments on the Internet" in Green, Eileen & Adam, Alison (eds.) Virtual Gender: Technology, Consumption and Identity. London: Routledge.
- Slevin, James (2000): The Internet and Society. Cambridge: Polity Press.
- Tapscott, Don (1998): Growing Up Digital. New York: McGraw-Hill.
- Thompson, John B. (1990): Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication. Cambridge: Polity Press.
- van den Hoven, Jeroen (2000): "The Internet and Varieties of Moral Wrongdoing" in Langford, Duncan (ed.) Internet Ethics. London: Macmillan Press.
- Weckert, John (2000): "What is New or Unique about Internet Activities?" in Langford, Duncan (ed.) Internet Ethics. London: Macmillan Press.

Oheisessa artikkelissa on tarkasteltu miten viime vuosisadalla on otettu asiakkaat huomioon teknologiapolitiikassa, miten naiset ovat esiintyneet tekniikan kentällä innovaattoreina ja käyttäjinä. Onko viestintäpalvelujen kehityksessä huomioitu naisten miehistä poikkeava keskustelukulttuuri? Artikkeliperustuu Reija Tuomaalan valtio-opin pro gradu -tutkielmaan.

Teknologiapolitiikasta asiakaslähtöisyyteen

- Miten naiset on otettu huomioon televiestintäpalvelujen kehityksessä

Reija Tuomaala ja Marja-Liisa Viherä

"Tärkein menestystekijä seuraavan sukupolven mobiilipalveluissa tulee olemaan aito asiakaslähtöisyys, asiakastarpeiden ymmärtäminen ja panostaminen palvelujen oston ja käytön helppouteen, palvelupakettien rakentamiseen, positiivisten elämysten tarjoamiseen asiakkaille sekä asiakkaan prosessien ymmärtämiseen."

Näin toteaa Soneran johtaja Anni Vepsäläinen (2001) Soneran "Kolme vuosikymmentä"-juhlaseminaarin puheessaan. Hän edustaa hyvin sitä ilmapiiriä, joka vallitsee teknologian kehityksen taustalla olevassa päätöksenteossa, jossa asiakkaiden tarpeet on nostettu viestintäpalvelujen kehityksen avaintekijäksi. Vepsäläisen mukaan palvelujen helpoksi tekeminen vaatii paljon sitkeää tutkimustyötä, vahvaa näkemystä ja markkinoiden ymmärtämistä sekä piilevien asiakastarpeiden esille kaivamista.

Kuka siis on se asiakas, jonka tarpeet pyritään ottamaan huomioon aiempaa paremmin asiakaslähtöisessä televiestintäpalvelujen tuotannossa. Entä miten nämä tavoitteet realisoituvat todellisuudessa, miten naiset ja heidän tarpeensa otetaan huomioon? Miksi naiset ovat jääneet teknologisessa päätöksenteossa taka-alalle ja kuinka televiestintäpalvelujen tuottajat voisivat paremmin ottaa huomioon tämän piilevän potentiaalin?

Tekniset systeemit ovat historiallisesti keskittyviä järjestelmiä, jotka nähdään ihmisistä ja koneista muodostuneina sosioteknisinä järjestelminä (Suominen 1999). Keskeisiä kysymyksiä ovat, miksi ja miten teknologia ja tekniset innovaatiot ovat muotoutuneet sellaisiksi kuin ovat, mitkä sosiaaliset toimijaryhmät ovat tekniikoiden muotoutumiseen vaikuttaneet ja mikä on ollut ja mikä on naisten osuus? Käytämme tarkastelussa apuna Karl-Erik Michelsenin (2002) teknologisen päätöksenteon mallia.

Televiestintäpalvelut ovat näkymättömiä

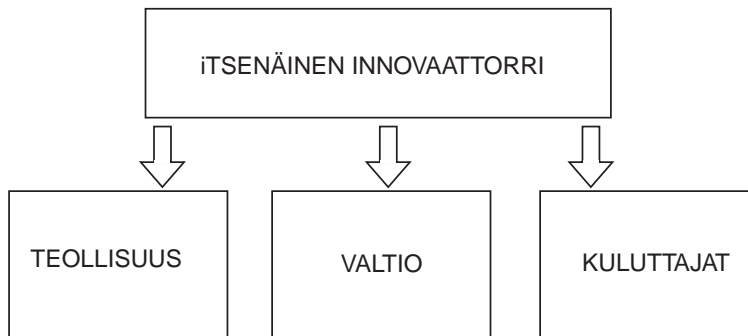
Televiestintäpalvelut ovat puhelimeen liitettäviä palveluja, jotka tarvitsevat toimiakseen televerkon päätelaitteineen ja ohjelmistoineen. Käytetyimmät televiestintäpalvelut ovat matkapuhelimessa soitto- ja tekstiviestitoiminnot. Myös matkapuhelinpalvelut tarvitsevat toimiakseen usein kiinteän verkon. Mobiilipalvelut viittaavat pääasiassa GSM- ja WAP-matkapuhelimilla käytettyihin palveluihin, mutta niitä voidaan käyttää myös muilla mobiililaitteilla, kuten kommunikaattorilla.

On syytä erotella televiestintäpalvelut ja -laitteet. Asiaan perehtymättömän käyttäjän voi olla vaikea tietää, ovatko tietyt toiminnot puhelimen vai liittymän tuottajan toimittamia. Halutessaan uusia toimintoja käyttäjä voi erehtyä hankkimaan uuden laitteen, kun toiminnon olisi voinut tilata palvelujen tuottajalta. Eri laitteilla on lisäksi mahdollisuus hyödyntää erilaisia palveluita. Osa palveluista on laitteisiin sidottuja, esimerkiksi soittoaänen tai ikonin tilaaminen on mahdollista vain uudempiin laitteisiin. Myös operaattoreiden väliset erot on otettava huomioon. Ne voivat tulla esiin esimerkiksi tilanteessa, jossa oma puhelinyhteys ei toimi ulkomailla, koska kotimainen puhelinoperaattori ei ole solminut roamingsopimusta paikallisen verkon kanssa ja matkapuhelinta ei voi käyttää tällä kotimaasta hankitulla liittymällä. Voi olla myös niin, että sopimuksen tehneiden osapuolten välillä tekstiviestejä katoaa (Deighton 2001). Myös operaattorin kautta tarjottavilla palveluilla voi olla eri toimittajia. Palvelujen käytettävyys tulee siten edellyttämään kiinteämpää yhteistyötä laitevalmistajien sekä palvelun- ja sisällöntuottajien välillä.

Itsenäiset innovaattorit viestintäpalvelujen synnyttäjinä

Teollistuvassa Euroopassa 1700-luvulla teknologian ja tieteen välinen raja oli hämärä. Esimerkiksi Ranskassa kiinteä side niiden välillä synnytti vallankumouksen aikoihin valtion insinöörien ammattikunnan, jonka edustajat toimivat läheisessä yhteistyössä tiedemiesten kanssa. Niinpä 1800-luvun alun tiedemiehet olivat hyvin tietoisia tekniestä kehityksestä (Flichy 1995). Tämä oli tilanne myös puhelimen keksimisen aikoihin. Silloin teknologiapolitiikan moottorina toimivat yksin työskentelevät innovaattorit. Hyvä esimerkki innovaattoreista on amerikkalainen Alexander Graham Bell, jonka onnistui vuonna 1876 kehittää käyttökelpoinen puhelin. Ensimmäisen kiinteän puhelinyhteyden Bell asensi Charles Williams Jr:n omistaman sähköliikkeen ja tämän kodin välille Bostonissa 4.4.1877. 1800-luvun lopun puhelin olikin lähinnä ammattikäytössä Yhdysvalloissa ja Englannissa, esimerkiksi lääkäreillä ja asianajajilla (Flichy 1995).

Suomeen ensimmäisen puhelinyhteyden rakennutti tehtailija Johan Nissinen joulukuussa 1877. Innovaattorin keksinnöstä puhelin aika nopeasti siirtyi ensin teollisuuden, sitten valtion ja lopuksi kuluttajien käyttöön

Lähde: Karl-Erik Michelsen 2002

Kuvio 1. Varhais-modernin ajan teknologinen päätöksenteko

1900-luvun alussa. Aluksi puhelimet olivat yksinkertaisia, eikä niiden kehittyessä voitu vielä ottaa huomioon erilaisia asiakkaita tai näiden viestintätarpeita. Puhelin toimi samalla tavalla sekä teollisuudessa että yksityiskäytössä. Tärkeintä käyttäjän kannalta oli kehittää kuuluvuutta ja verkon laajuutta (Immonen 2002).

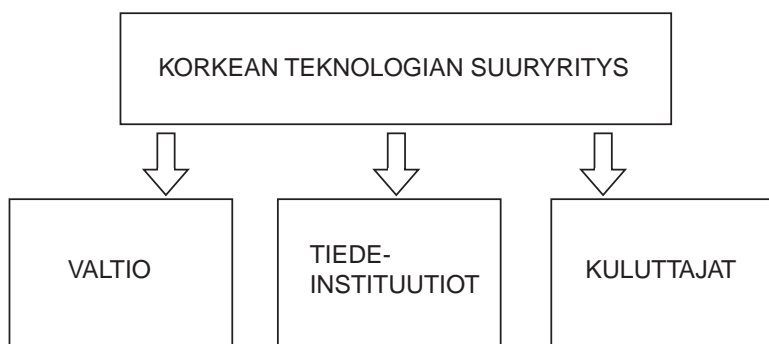
Tämä malli tulkitsee tekniikan kehityksen lähtevän käyntiin innovaattorin havaitsemista tarpeista ja keksinnöistä, joilla nämä tarpeet tyydytetään. Naisten tarpeet tulivat huomioonotetuiksi ainoastaan silloin, kun keksijä itse oli nainen. Esimodernina aikana naisia aliarvioitiin innovaattoreina. Silloin heillä ei ollut Suomessakaan oikeutta edes yksityiseen omaisuuteen. Naisia on silti monen teknisen innovaation takana. Silloin keksinnöt vain usein tuotiin esille esimerkiksi aviomiehen nimellä, jotta ne edes havaittiin.

Suuryritysten tarpeet päätösten perustana

Uusi tekniikka, esimerkiksi puhelinverkko, lisäsi ulkopuolisten panosten käyttöä maataloudessa ja sitä tukevassa teollisuudessa siten, että hallitseva tuotantomuoto, maatalous, siirtyi intensiivisen kasvun kauteen, jossa vähemmästä saatiin enemmän. Samalla koko yhteiskunta siirtyi kehitysvaiheeseen, jonka aineellisen perustan tämä tehostunut maataloustuotanto synnytti. Ihmisille syntyi uusia vapausasteita ja uusia tarpeita. Nämä synnyttivät uusia ongelmia tarpeentyydytyksen piirissä. (Malaska 1983.)

Perustarpeita seuraava kehitysvaihe oli tavaratarpeiden yhteiskunta, jonka vallitseva tuotantomuoto oli teollisuus. Teollisen toiminnan tayloristiset tehokkuus- ja toimivuuskriteerit tulivat määräävään asemaan niin infrastruktuurin, työn ja toimeentulon ehtojen kuin perherakenteen ja roolijaon, koulutuksen, terveydenhuollon kuin myös maatalouden ja vallankäytön ja arvojen ohjaajana ja ehdollistajana. Tavaratarpeiden

tydyttäminen edellyttää, että kulutetaan mahdollisimman paljon, koska vain täten saadaan hinnat putoamaan ja massatuotanto käyntiin. Varsinaiseksi kehityksen moottoriksi teknologiapolitiikassa tulivat korkean teknologian suuryritykset, joiden tarpeet nousivat teknisten päätösten perustaksi.

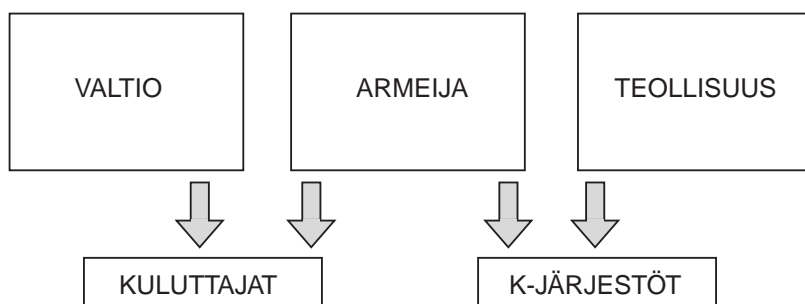
Lähde: Karl-Erik Michelsen 2002

Kuvio 2. Modernin ajan teknologinen päätöksenteko

Suomeen rakennettiin puhelinverkko sekä lennätinverkko telexeineen 1925. Naisten työssäkäynti alkoi kasvaa, mikä toi heille enemmän taloudellista riippumattomuutta ja sitä kautta vapauden valita kulutustottumuksiaan. Tästä huolimatta naiset ja heidän arkipäivänsä ei juuri näkynyt teknologiapolitiikassa.

Kylmä sota tekniikan kehittämisen moottorina

Sodan mukanaan tuoma murros muutti myös teknologista päätöksentekoa. Michelsenin mallin mukaan toimijoiksi nousivat valtio, armeija ja teollisuus tasavahvoina kumppaneina.

Lähde: Karl-Erik Michelsen 2002

Kuvio 3. Kypsän modernin ajan teknologinen päätöksenteko

Kun Talousneuvoston tutkimuspoliittinen työryhmä 1960-luvun lopulla totesi maassamme olevan suuri pienteollisuuden innovaatiokyky, lisättiin pienteollisuuden tutkimustoiminnan tukea. Asevoimien harjoittaman tieteellisen tutkimuksen merkitys katsottiin suureksi, mikä oli yleistä muuallakin maailmassa. Suomen puolustusvoimien tutkimustoiminta oli vähäistä, joten sitäkin oli lisättävä. (Lönqvist ja Nykänen 1999) Lisäksi kylmä sota lisäsi viestintäverkkojen merkitystä vakoilussa, tarkkailussa ja tietoturvassa. Syntyivät satelliittiverkot ja myös Arpanet - internetin esiaste.

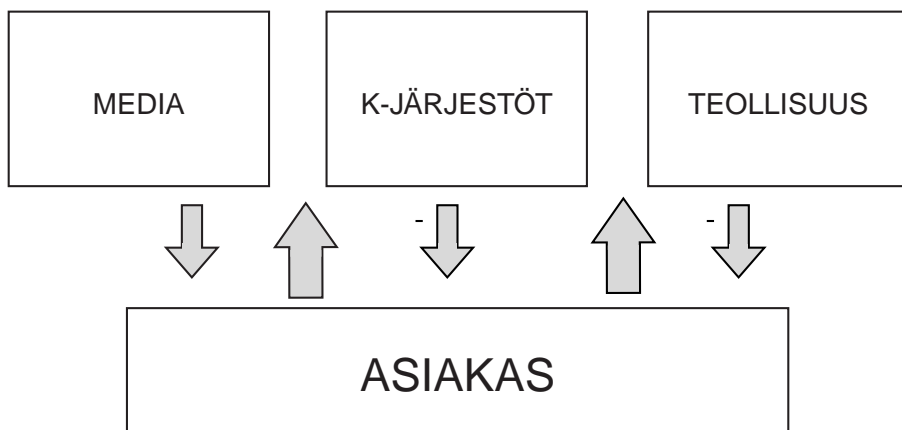
Vuonna 1925 tehdyn amerikkalaisen kyselyn mukaan puhelin kuului tärkeimpinä pidettyjen palveluiden joukkoon. Kotirouville se tarjosi auton ja radion ohella mahdollisuuden paeta elämän monotonisuutta. Samana vuonna tehdyn kyselyn mukaan naiset halusivat omistaa mieluummin auton ja puhelimen kuin kylpyhuoneen (Flichy 1995). 1930-luvulla tehdyn listauksen mukaan naisille suurimmat syyt puhelimen hankintaan olivat juttelu ystävien ja perheenjäsenten kanssa sekä tapaamisten sopiminen eli oman sosiaalisen pääomansa ylläpitäminen. Myös kulutushyödykkeiden tilaaminen sekä hätänumeroihin soittaminen koettiin tärkeiksi. Miehille tärkeimmät kriteerit puhelimen käyttöön liittyivät ammattiin.

Jo tällöin oli havaittavissa sukupuolten välinen viestintäkultuurinen ero. Vaikka naiset olivat alusta alkaen puhelimen käyttäjinä, he ovat tulleet sen käyttäjiksi ikään kuin varkein. Tekniikan kehittämisessä heitä ei kuultu. (Pantzar 1999.) Naisten viestintätekniisiä tarpeita ei otettu huomioon edes käyttäjätutkimuksilla. Naisia oli kuitenkin mukana kehittämässä viestintätekniikkaa, ja he alkoivat saada enemmän julkista tunnistusta. Usein naiset olivat kuitenkin tekniikan loppukäyttäjiä ja heidän roolinsa oli vain toteuttaa annettuja ohjeita. Marja Vehviläisen mukaan toisen maailmansodan aikaisten suhdeverkostojen kautta miehiset, sotilaalliset toimintamallit tietotekniikassa siirrettiin uuteen ympäristöön. Silloin tietotekniikan pioneerit muodostivat muilta suljetun piirin (Suominen 1999).

Telecom Finlandin matkaviestintäpalvelujen tuotannossa keskityttiin 1990-luvun alussa ennen kaikkea yritysten tarpeiden palvelemiseen. Muutamat telealalla toimineet naiset esittivät ideoita ja aloitteita palvelujen kehittämiseksi eri kohderyhmille, kuten perheenäitien tai liikkuvien ammattilaisten työtä helpottamaan. Silloin ei kuitenkaan pidetty tarpeellisena erilaisten loppukäyttäjryhmien palvelua. Tämä oli yleistä suomalaisten televiestintäpalvelutuottajien keskuudessa. Huomattavaa on, että Suomi oli jo tuolloin informaatiotekniikan käytön edelläkävijä.

Sukupuolierojen huomioonotto asiakaskeskeisessä teknologisessa päätöksenteossa

Mikä on se teknologiakehityksen moottori, jota tarvitaan, kun siirrytään kypsästä modernista jälkimoderniin aikaan? Vastausta etsitään asiakkaiden tarpeista, kuten Anni Vepsäläinen toteaa. Kun Suomi on siirtynyt tekniikan kehityksen ja rakennemuutoksen kautta tuotannosta palvelusyhteiskuntaan ja edelleen elämysyhteiskuntaan, asiakkaan rooli on noussut tärkeimmäksi tekniikan tuotantoketjussa.

Lähde: Karl-Erik Michelsen 2002

Kuvio 4. Jälkimodernin ajan teknologinen päätöksenteko

Samalla on syntynyt ero kuluttajan ja asiakkaan välille. Kuluttaja (consumer) on henkilö, jonka ajatellaan ottavan passiivisena vastaan tuotteita, joita markkinoilla on. Loppukäyttäjä (end-user) voi olla niin henkilö kuin yritysikin. Asiakas (prosumer) uutena käsitteenä sen sijaan toimii vuorovaikutussuhteessa tuottajan kanssa. Tuotekehitys tapahtuu yhdessä ja asiakas voi myös yhä useammin tilata räätälöityjä tuotteita. Naisten viestintätarpeet tulevat otetuksi huomioon, mikäli sekä asiakasyritys että tuottaja tiedostavat ne.

Tässä päätöksentekomallissa naistenkin tarpeet vähitellen nousevat esiin eri foorumeilla. Muun muassa "...Tietoyhteiskunnan kehittämistoimenpiteissä tulee ottaa huomioon sukupuolinäkökulma ja tukea erityisesti naisten ja tyttöjen osallistumista teknologian ja sen sovellusten käyttöön ja kehittämiseen" Näin totesi Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta vuonna 1998 mietinnössään, jossa selkeytettiin Suomen tietoyhteiskunnallisia periaatteita. Samana vuonna Suomen itsenäisyyden juhluvuoden rahasto Sitra julkaisi uuden kansallisen tietoyhteiskuntastrategian, jonka peruseriaatteina olivat elämänlaatu, osaaminen ja kilpailukyky. Strategian mukaan tietoyhteiskunnan avaamat mahdollisuudet on saatettava kaikkien ihmisten ulottuville riippumatta asuinpaikasta, iästä, sukupuolesta tai varallisuudesta (Sitra 1998). Sekä tietoyhteiskuntastrategian että Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan periaatepäätösten tarkoitus on ohjata julkisen sektorin ohella tieto- ja viestintäteknologian tuottajia toimimaan kansalaisen parhaaksi, erilaiset loppukäyttäjät huomioon ottaen.

Tuottajat toimivat liiketoiminnan periaatteiden mukaan, jolloin liikesalaisuus ja kilpailu ovat määrääviä tekijöitä. Monet Sitran tai Eduskunnan linjaukset ovat ylimalkaisia, eivätkä sido tekniikan ja palvelujen tuottajia. Vielä 1970- ja 1980-luvuilla vastaavilla strategioilla oli enemmän merkitystä, kun informaatiotekniikan tuottajat, kuten Telecom Finland (huhtikuusta 1998 alkaen Sonera), toimivat vielä kiinteässä yhteistyössä valtion kanssa. Nyt, kun suomalaisen informaatiotekniikan taso on kehittynyt maailman kärkeen ja informaatiotekniikan tuottajat toimivat itsenäisesti, ei ole vastaavaa tarvetta toimia suoraan tietoyhteiskuntaa koskevien kansallisten strategioiden

mukaan. Valtio on silti edelleen tärkeä toimija. Nykyisin se luo pikemminkin edellytyksiä tekniikan teollisuudelle kuin sanelee suoraan, miten tekniikan tuottajien tulee toimia. Valtio vaikuttaa esimerkiksi kilpailua sääntelemällä ja julkinen sektori laajemmin panostaa tekniseen osaamiseen sekä innovaatioympäristön kehittämiseen koulutuksen ja tutkimusten painopisteiden kautta. Lisäksi julkinen sektori vaikuttaa esimerkiksi Tekesin kaltaisten toimijoiden kautta erilaisissa projekteissa yhdessä tuottajien kanssa.

Kapasiteetin kasvu tekniikan kehityksen myötä

Digitalisoinnin myötä verkkoon on syntynyt ylimääräistä kapasiteettia, jota pitää myydä uusille asiakasryhmille. Naisetkin on alettu ottaa huomioon asiakkaiden segmentoinnissa.

Tavallisen lankapuhelimen tarjoamat mahdollisuudet soittaa ja vastaanottaa puhelua ovat laajentuneet. Puhelinverkkojen digitalisoinnilla niihin saatiin "älyä", mitä ei analogisissa lankapuhelinverkoissa voitu toteuttaa. Näillä uusilla ominaisuuksilla, kuten soitonsiirroilla ja vastaajapalveluilla on voitu vähentää lankapuhelimen aikaa ja paikkaan sitovuutta. Lisäksi puhelinverkkoon perustuva liittymä mahdollistaa sähköpostiyhteyden ja mobiili-internetin sekä yhteyden laajakaistaiseen dataverkkoon, jonka avulla voidaan siirtää myös liikkuvaa kuvaa.

Kun ensimmäiset analogiset matkaviestinverkot rakennettiin palvelemaan Suomen matkapuhelinmarkkinoita, oli käytössä aluksi ARP, jonka huippuajat sijoittuvat 80-luvun alkuvuosiin. Verkko lopetettiin vuonna 2000. Vuonna 1982 markkinoille tuli NMT 450 ja 90-luvun alussa yleistyi NMT 900, joka toimi vuosina 1987–2000. Vuodesta 1993 digitalisoitu GSM-verkko on syrjäyttänyt muut verkot. GSM-puhelimen avulla pystytään lähettämään ja vastaanottamaan tekstiviestejä. Se voidaan yhdistää kannettavaan tietokoneeseen. Toisen sukupolven WAP-puhelimella voidaan selata ja vastaanottaa internetpalveluja, jotka on tehty WAP-protokollalle. 2,5-sukupolven GPRS tarjoaa puolestaan aiempaa nopeammat datayhteydet ja parantaa WAPin tehoa. Niin kutsuttujen kolmannen sukupolven (3G) matkapuhelinverkkojen avulla voidaan siirtää liikkuvaa kuvaa. Tämä UMTS (Universal Mobile Telecommunication Systems) mahdollistaa kiinteiden verkkojen laajakaistapalvelut myös matkapuhelimeen. Sonera avasi Suomen UMTS-verkkonsa testikäyttöön vuoden 2002 alussa.

Naiset palvelujen käyttäjinä

Kuten jo 1930-luvun amerikkalaisten puhelimenkäytössä tuli esille, naisten suhtautuminen viestintätekniikkaan on lähtöisin enemmän sosiaalisten tarpeiden tyydyttämisestä. Miehet puolestaan keskittyivät puhelimen käytössään enemmän asioiden hoitoon (Kopomaa 2000). Tämä ero sukupuolten välillä ei ole juuri muuttunut 2000-luvulle tultaessa: vapaa-aikanaan puhelinta käyttävät yleensä eniten 10–30-vuotiaat naiset ja vähiten yli 31-vuotiaat miehet. "Puhelin on luontevampi seurusteluväline naisille kuin miehille, joilla soittokynnys ylittyy lähinnä asialinjalta". Vuonna 2000 miehillä oli naisia enemmän matkapuhelimia lukuun ottamatta 15–29-vuotiaita. Yli 60-vuotiaista

miehistä silti vain 40 %:lla oli oma matkapuhelin, naisten vastaava osuus oli 20 %. (Nurmela 2000.)

Matkapuhelimen hankintaa perusteltiin ennen kaikkea perheenjäsenten, mutta myös ystävien ja sukulaisten, tavoitettavuuden parantamisella. Perhetilanteen muuttuessa matkapuhelimen tarve säilyy. Kun lapset ovat pieniä, vanhemmat pystyvät seuraamaan heidän tulemisiaan ja menemisiään puhelimen avulla sekä muistuttamaan heitä asioista. Lasten muutettua kotoa pois matkapuhelin on usein vanhempien ainoa tapa pitää heihin yhteyttä. Koska lapset ovat innokkaita tekstiviestien lähettäjiä, on vanhempien osattava ainakin lukea ne, elleivät haluakaan opetella vastaamaan niihin. Kun vanhemmat ikääntyvät, haluavat lapset saada heihin helposti yhteyden. Tutkimuksessa todetaan, että kännykän perhettä yhdistävä vaikutus tuo turvaa ja läheisyyttä. (Observa 1999.)

Erilaistuneiden massamarkkinoiden aika

Tietotekniikan tuottajat ovat jo joitakin vuosia sitten huomanneet naisten lisääntyneen osuuden tietokoneiden ja internetin käyttäjinä. Internetin avulla on mahdollista tasoittaa sukupuolten välistä tietotekniikkakuilua. Miehiä enemmän naiskäyttäjiä kiinnostavat sosiaaliset ja luovat toiminnot, kuten chattailu ja sähköpostin käyttö.

Myös monilla kansalaisjärjestöillä on tärkeä rooli tietotekniikan käytön lisääntymisessä. TepNet on useiden järjestöjen luoma kansalaisten vaihtoehtoinen televiestintäverkko, jonka tarkoitus on edistää julkista keskustelua tietoverkoista ja kokeilla tietoverkkoja käytännössä. (Böök 1989)

Tietoteknistä kehitystä ohjaa kapea ihmiskuva: mies, iältään 20–30-vuotias, toimintakyvyiltään normaali, hyvin koulutettu, teknisesti kiinnostunut ja kokenut kaupunkilainen. Niinpä ei ole ihme, että naisten viestintätarpeet otetaan huomioon stereotypioihin nojautuen (Pulkkinen 2001). Esimerkiksi tietotekniikan markkinoinnissa MacIntosh on kuvitellut ottavansa naiset huomioon tuomalla markkinoille vaaleanpunaisia tietokoneita. Kuinka paljon näille päätteille on ollut tilausta, on kyseenalaista. IBM:n teettämän selvityksen mukaan 16–24-vuotiaiden, pohjoismaisten tyttöjen ja poikien välillä ei ole eroja siinä, kuinka tärkeänä he pitävät teknologiaosaamista tulevaisuuden työssään. (Oksman 1999)

Naisten tekniikkatietoisuus on lisääntynyt 90-luvulla. Viime vuosina matkapuhelinkehityksessä on ollut käynnissä erilaistuneiden massamarkkinoiden aika, mikä näkyy esimerkiksi segmentoinnin lisääntymisenä. Kännyköitä on alettu valmistaa eri kohderyhmille ja mallit ovat yksilöllisempiä muotoilun ja teknisen varustelun ansiosta. Kehittynyt matkapuhelin on monikäyttöinen, eikä sen sosiaaliseksi merkitykseksi jää sen liikuteltavuus puhelimenä, vaan se, mihin ja miksi puhelinta oikein käytetään (Kopomaa 2000).

Virpi Oksmanin mukaan miehet ovat olleet perinteisesti naisia kiinnostuneempia tekniikasta ja viihde-elektronikasta. Lisäksi internetissä sukupuolten erilaiset ja patriarkaaliset käytännöt ovat säilyneet (Oksman 1999). Marja Vehviläinen ja Päivi Eriksson puolestaan toteavat tutkimuksessaan "Tietoyhteiskunta Seisakkeella", että naisten selvästi huonommalla tulotasolla ja miehiä suuremmalla kotityövastuulla on merkitystä informaatiotekniikan käyttöön kodeissa. Uutta tekniikkaa hallitsevat miehet, joilla

on käytössään enemmän aikaa ja rahaa (Eriksson ja Vehviläinen 1999). Vehviläisen avainkäsitteitä ovat tekstuaalisuus ja sukupuoli. Tekstuaalisuus viittaa arkipäiväiseen ihmisen ja tietotekniikan väliseen vuorovaikutukseen. Sukupuoli tähän liittyy siten, että naiset ja miehet tulkitsevat tietotekniikkaa omista lähtökohdistaan. Vehviläisen mukaan tietotekniikan tekstuaalisuus on syntynyt pikemminkin miesten lähtökohdista (Suominen 1999). Tämä tulee esiin ennen kaikkea tietotekniikan kohdalla: naisilla oli vuonna 2000 käytettävissään vähemmän kotitietokoneita kaikissa muissa ikäryhmissä kuin 30–39-vuotiaiden ryhmässä (Nurmela 2000).

Onko asiakas henkilö vai organisaatio?

Anni Vepsäläinen (2001) korostaa asiakkaan tarpeiden huomioon ottamisen tärkeyttä. Mutta kuka on Soneran asiakas? Onko se yksittäinen henkilö vai esimerkiksi soittoaänen toimittaja tai mahdollisesti avainasiakasyritys? Kun televiestintäpalvelujen ympärillä on yhä useampia toimijoita, kokonaiskuva asiakkaasta ja tämän tarpeista monimutkaistuu. Nigel Deighton väittää, että 95 % mobiilioperaattoreista ei ymmärrä mitään asiakaspalvelusta. Deighton ennustaa tilanteen muuttuvan. Kolmannen sukupolven televiestintäpalveluja tuottaessa ei pitäisi toistaa aiemmin tehtyjä virheitä. Näillä hän viittaa palveluihin, jotka eivät toimi kaikkialla ja kaikenlaisilla päätelaitteilla. Tämän lisäksi kolmannen sukupolven palveluiden menestys riippuu siitä, kuinka hyödyllisiä ja helppokäyttöisiä ne ovat (Deighton 2001).

Deightonin mukaan teleoperaattorit ja palveluntarjoajat tulevat tekemään muutamassa vuodessa 40 % tuloksestaan datapalveluilla nykyisen 10 %:n sijaan. Tällöin on oltava tarkka siitä, mitä kuluttajille luvataan. Esimerkiksi WAPia markkinointiin internetpuhelimena, mitä se ei ole. Jotta televiestintäpalvelujen tuottajat pärjäävät kiristyvässä kilpailussa, on niiden kerättävä enemmän tietoa asiakkaistaan ja näiden mieltymyksistä sekä kohdennettava enemmän palvelujaan eri kohderyhmille. Deightonin mukaan avain lisäarvoon on kuluttajan ymmärtämisessä, minkä tutkimiseen hän suosittelee palvelutuottajien sitovan enemmän taloudellisia resursseja. Tässä yhteydessä on hyvä muistaa, että naisten viestintätavat poikkeavat miesten viestintätavoista.

Tekniikan innovaatiot on niiden keksimis- ja kehittelyvaiheessa yleensä tarkoitettu muuhun tarkoitukseen kuin mihin ne käyttäjien toiminnan myötä ovat päättyneet. Esimerkiksi internetiä ei alunperin tarkoitettu ihmisten väliseksi viestintäverkoksi, vaan CERN:in dokumentinhallintajärjestelmäksi. Silti sen menestys lähti juuri sähköpostin käytön kautta. (Tuomi 2001) On huomattava, ettei tekniikan arki ole irrallinen, vaan olennainen osa innovaatioiden vuorovaikutus- ja kesyntymisprosessia eli muuttumista huomaamattoman jokapäiväiseksi. (Suominen 1999) Uusi teknologia syntyy silloin, kun ihmiset löytävät sille järkevää käyttöä omassa arjessaan ja kun sosiaaliset käytännöt muuttuvat. Enää hyvän tekniikan innovaation kriteeri ei ole pelkästään jokin uusi ominaisuus, vaan esimerkiksi taloudelliset ja esteettiset näkökohdat voivat olla ratkaisevia. Tuomen mukaan yhteisöllisyys on erityisesti innovaatioiden kohdalla uusi voimavara, sillä nämä ovat aina sosiaalisia. (Tuomi 2001)

Tekniset uutuudet on usein hyväksytty juuri sen vuoksi, että ne auttavat pitämään yllä sosiaalisia suhteita. Kansa äänestää jaloillaan eli se joko hyväksyy tai hylkää innovaatiot niiden osuessa kohdalle. Tuotteiden kehitystyö kohtaa arjen vastustuksen siinä, että ihmiset hakevat elämälleen pikemminkin jatkuvuutta ja turvallisuutta kuin muutosta ja epävarmuutta. Kehittelyä voitaisiin suunnata harkitummin, jos tekniset innovaatiot asetettaisiin konkreettisen kansalaisyhteiskunnan yhteyteen. Sisällöt kansalaisyhteiskunta pystyy tuottamaan itsekin, mutta välineissä olisi parantamisen varaa (Sassi 2001). Viestintäpalvelujen tuotannossa tuottajat ovat kiinnostuneet tuotteesta vasta sitten, kun huomaavat sen menevän kaupaksi itseksensä. Usein on niin, että tällainen palvelu ei koskaan saa arvoa tekniikan kehittäjien piirissä. Palvelu on teknisesti liian yksinkertainen. Naisten suosimat palvelut saattavat kuulua juuri tähän joukkoon.

Naistetelevisiointipalvelujen kohderyhmänä

Sosiologi Zygmunt Baumanin mukaan arkielämässä henkilökohtaiset televisioimisevälineet tarjoavat käyttäjilleen mahdollisuuden rajata ja valita tarkasti kohtaamisensa. Kyse on sosiaalisten suhteiden hallinnasta, mitä sivuaa kysymys siitä, toteutuuko sukupuolten välinen tasa-arvo. (Kopomaa 2000) Naiset ovat asiakasryhmä, joita telepalvelujen kehittäjät eivät ole riittävästi ottaneet huomioon tähän asti.

Soneralla haastateltujen mukaan 1990-luvun alussa naisten alkaessa käyttää matkapuhelimia hankintapäätös lähti usein muualta kuin naisasiakkaasta itsestään. Hankkijana saattoi olla ja on edelleen usein mies ja puhelimia annetaan myös lahjana, valmiina paketteina liittymiseen. Myös ostotilanne saattaa olla kynnys naiselle hankkia matkapuhelin. (Haastatteluaineisto 2002.) Usein matkapuhelinkauppiat ovat miehiä ja nuoria, jolloin ongelmaksi saattaa muodostua se, ettei teknisesti asiantunteva myyjä osaa ottaa huomioon naisasiakkaan tiedon tarvetta. Kun yksityisasiakkaan huomioonotto alkoi lisääntyä 90-luvun alussa Telecom Finlandin matkapuhelinmyynnissä, järjestettiin niin kutsuttuja kauppiaskierroksia, joilla koulutettiin matkapuhelinmyyjiä vastaamaan asiakkaan kysymyksiin verkon palveluista (Kirves 2002).

Naisten viestintätarpeet nähdään usein perheen viestintätarpeina kun palveluja kehitetään. Sosiaali- ja terveyssektorille on viime aikoina pystytty kehittämään yhä enemmän erilaisia mobiilisovelluksia, esimerkiksi matkapuhelin-kannettava tietokone - yhdistelmä kodinhoidossa ja erilaisten pitkäaikaissairaiden kotihoidossa. Tämän voi epäsuorasti katsoa palvelevan naisvaltaista alaa. Samoin naisten arkea helpottaa kännykässä oleva muistuttaja, esimerkiksi lasten diabeteksen hoidossa.

Naisasiakkaan viestintätarpeet eivät tule esiin tuotteiden testauksessa

Sonera on yhdessä Jyväskylän yliopiston kanssa tehnyt Perheportaali-tutkimusta. Sen mukaan yksi syy siihen, että televisioimisevälineet ovat sukupuolittomia, on se, että uusien viestintävälineiden integrointi yhteiskuntaan tapahtuu yleensä niin sanotun kriittisen massan periaatteen mukaan. Pieni, kriittinen kokeilijajoukko testaa uusia laitteita ennen

kuin ne tulevat yleiseen käyttöön. (Siitonen ym. 2001.) Usein tämä rajattu uusien viestintätekniikoiden testaajajoukko on 15-25-vuotiaita.

Käytettävyyttä testataan joka alalla ja Sonerassakin sitä on tehty vuosien varrella. Käytettävyydestä tarjottavia kaupallisia yrityksiä on Suomessa jonkin verran ja lisäksi niitä tekevät esimerkiksi VTT ja Tampereen yliopiston medialaboratorio. Sonerassa käytettävyyden testausryhmät voivat olla palvelusta riippuen niin perheitä kuin nuoria miehiäkin. (Haastatteluaineisto 2002). Tuotetestaus koskee tekniikan käyttöliittymää, ei viestintäpalvelujen ja viestimisen tavoitteita. Vaikka naisia on mukana jonkin verran tuotekehityksessä, heidän on hyvin vaikea saada naisnäkökulmaa esiin.

Seuraavassa kaksi alalle tyypillistä esimerkkiä. Vuonna 1995 Soneran internetin kuluttajapalveluja kehitettäessä "tavallisen ihmisen käyttöön" naisten ja miesten näkemyksissä oli useita ristiriitoja. Jotkut naiset olisivat halunneet, että sivuille oltaisiin kehitetty enemmän hyötypalveluja naisille. Silloin internetin käyttäjistä suuri osa oli miehiä ja verkossa oli tarjolla paljon palveluja, jotka oli kohdistettu miehille, esimerkiksi seksipalveluja. Käytiin keskustelua siitä, että voisi olla enemmän arkea helpottavia sivustoja, koska vaikutti siltä, että naiset usein päättävät perheessä arjen rutiineista.

Saman portaaliProjektin aikana useat mukana olleet miespuoliset henkilöt eivät ymmärtäneet sitä, miksi käyttäjät tarvitsevat ohjeita internetohjelmien tallentamiseksi. Ei ymmärretty, miksi pitää olla iso portaali (nykyinen Plaza) sellaiseen tarkoitukseen. Haastateltujen soneralaisen mukaan muutamien mukana olleen naisen ansiosta ohjelmien tallentamiseksi tehtiin hyvä ohjeisto käyttäjälle. Ellei ohjelmaa osata helposti asentaa, sitä ei haluta myöskään ottaa käyttöön.

Haastatteluaineiston mukaan miehet eivät usein sano mielipidettään, kun on kyse vaikeista asioista. Naiset pohtivat enemmän ongelmia ja tuovat niitä myös helpommin esille. Eräs haastatelluista kertoi olleensa Sonerassa eräessä johtoryhmässä, jossa alkuvuodesta enemmistö oli naisia, mutta vuoden lopussa mukana oli enää yksi nainen. Huomattavaan muutokseen eivät ryhmään osallistuneen mukaan vaikuttaneet ammattitaito tai muut vastaavat tekijät. Syynä oli pikemminkin se, että naiset toivat voimakkaammin esille yrityksessä tai yksikössään havaitsemiaan epäkohtia ja ongelmia. Kommunikaatiota pidetäänkin yhtenä suurista eroista naisten ja miesten välillä.

Syyskuussa 1998 aloitettiin Tyttöpeliprojekti, jolla kartoitettiin tyttöjen kiinnostusta video- ja tietokonepeleihin ja selvitettiin, millaiset markkinat tyttöjen kohderyhmä internetympäristössä muodostaisi ja millainen voisi olla tytöille kohdistettu Menestyjä-tietokonepeli. Tutkimus valmistui keväällä 1999. Tämän jälkeen hanke ei kuitenkaan edistynyt, vaan kaatui siihen, ettei aihetta pidetty riittävän tarpeellisenä tai tuottavana. (Haastatteluaineisto 2002.)

Soneran yleinen politiikka ja organisaatiomuutos vaikuttaa kehitysprojekteissa. Näin yritysmaailma normaalistikin toimii: kukin projekti elää oman aikansa, kunnes se haudataan ellei tulosta synny. Aikaa ja rahaa kuluu hukkaan, jos projektit jäävät kesken. Joidenkin haastateltujen mukaan Sonera ei ole naisystävällinen työnantaja. Siellä ei arvosteta naisille tyypillistä osaamista. Ne naiset, jotka menestyvät Sonerassa, ovat tehneet sen samoilla avuilla kuin miehet. Tämä on hyvin yleinen ilmiö muuallakin liikemaailmassa ja politiikassa. Naisnäkökulma tulee useissa projekteissa Sonerassa esille silloin, kun useita naisia on mukana kehittämässä niitä. Silti naiset ovat yrityksessä vähemmistönä, mikä tulee esille vähäisinä naisiasiakaskeskeisinä hankkeina.

Sukupuoli ei yleensä ole ollut onnistunut kriteeri viestintätekniikan markkinoinnissa. Poikkeuksena voidaan paradoksaalisesti mainita Mobiran Cityman, NMT-puhelin, jota markkinoitiin nimensä mukaisesti nuorille ja menestyville kaupunkilaismiehille 1980-luvun lopulla. Se myös menestyi.

Selkeämmät ratkaisut tuovat uusia asiakkaita

Juha Ylä-Jääski Nokian tutkimuskeskuksesta mainitsi eräässä puheessaan, että huolimatta nopeasta teknologisesta evoluutiosta, loppukäyttäjien tarpeet määräävät sovellusten ja palvelusten kehittymisen mobiilissa tietoyhteiskunnassa. Teknologia mahdollistaa interaktiiviset palvelut ja sovellukset yksinkertaisten ja käyttäjäystävällisten käyttöliittymien kanssa. Matkapuhelimet ovat käymässä läpi eriytymisvaihetta ja siirtymistä henkilökohtaisen informaation ja multimedialaitteisiin. On erittäin todennäköistä, että tämän kaltaiset mobiililaitteet havaitaan yleisesti parhaiksi keinoiksi henkilökohtaiseen kommunikaatioon, niin äänen kuin tiedon suhteen. Internetin mobiililaitteet edustavat ihanteellista käyttöliittymää tietoyhteiskuntapalveluihin. (Ylä-Jääski 2000.) Entistä tärkeämpää on ymmärtää viestintäpalvelujen merkitys ihmiselle. Sinikka Sassi toteaa, että menestyjiä ovat ne palvelut, jotka ovat yksinkertaisia ymmärtää ja käyttää ja jotka vahvistavat sosiaalisia suhteita (Sassi 2001). Osaavatko nykyiset televiestintäpalvelujen tuottajat kehittää tällaisia palveluja?

Anni Vepsäläinen totesi (2001), että mobiilipalvelut sisältävät lähitulevaisuudessa myös maksamista, paikantamista ja kätevää asioimista. Voikin olla, että juuri nämä palvelut, jotka helpottavat ja nopeuttavat asiointia ja arjen rutiineja yleensä, kiinnostaisivat naisasiakasta. Naisten kiinnostus kohdistuu juuri arkipäivän "logistiikkaa" helpottaviin palveluihin, kuten tieto saapuneesta postipaketista tai kirjaston kirjasta tekstiviestillä. (Nurmela 2001.)

Viestintätekniikan tuotannossa on alettu pohtia entistä enemmän myös ikäihmisten muodostamaa asiakaskuntaa. Sonera on ollut pääyhteistyökumppanina vuosina 2000-2001 mukana järjestämässä senioreiden viestintäpäiviä, joilla koulutetaan ikäihmisiä internetin ja matkapuhelimen käyttöön. Haastateltujen mukaan eläkeläisnaiset ovat olleet erityisen innostuneita osallistumaan opetukseen ja kuulemaan uuden tekniikan tarjoamista mahdollisuuksista. Kännykkäluotsi -koulutuksen perusteella naiset ovat saamansa koulutuksen jälkeen hyvin halukkaita toimimaan vertaiskouluttajina.

Aiemmin mainitussa perheporatalitutkimuksessa on todettu, että perheen sisäisestä viestinnästä huolehtivat lähinnä äidit, ja he taas vaativat käyttöliittymiä, jotka poikkeavat selvästi miehisistä virastoliittymistä (Siitonen ym. 2001, 9). Jotta tällaisia käyttöliittymiä voitaisiin toteuttaa, täytyisi koko suunnittelufilosofia muuttua.

Vuorovaikutusyhteiskunnan sosiaaliset innovaatiot kehittävät tekniikkaa

Asiakkaiden tarpeiden huomioon ottamisesta on tullut osa liiketaloudellista toimintaa. Niiden analysointi on usein liikesalaisuus. Täten yhteiskunnallinen keskustelu ja ymmärrys eivät ole mukana tuotteiden kehitysvaiheessa. Vaikka tuotekehittelyssä olisi mukana myös vähemmän tekniikkaorientoituneita henkilöitä, keskustelu asiakkaiden tarpeista ei nouse kolmannen toimijan, median tietoisuuteen. Vain riittävä julkinen tutkimusrahoitus voi taata tekniikan kehityksen arvioinnin ja ohjata tekniikan kehitystä toteuttamaan ihmisten tarpeita. Sosiaaliset innovaatiot, jotka kumpuavat esimerkiksi naisten viestintätarpeista, ovat omiaan kehittämään myös tekniikkaa.

Vuorovaikutusyhteiskunnassa "lisävauraus voidaan kanavoida palvelutoiminnan luoman uudenlaisen tuotantopotentialin avulla uusien tarpeiden tyydyttämiseen, tarpeiden, joiden tyydyttämisen mahdollisuuksille ja niiden tarvitsemalle tuotannolle informaatio ja sen teknologia ovat yhtä oleellisia kuin voimakoneet tavaratarpeiden tyydyttämisessä" (Malaska 1983). Vuorovaikutustarpeiden tyydyttäminen on kommunikointiprosessi ja se vaatii ihmisiltä vuorovaikutusvalmiuksia. Tietoyhteiskunnan vuorovaikutus on omiaan käynnistämään kansalaisten luovan toiminnan, "tuntuupa se kuinka idealistiselta tahansa". Vuorovaikutusyhteiskunta nojaa ensisijaisesti kansalaisten viestintävalmiuksiin.

Kansalaisten - niin naisten kuin miesten - viestintävalmiudet voidaan jakaa kolmeen komponenttiin: liittymään, osaamiseen ja motivaatioon. Tekniikan kehitys on lähtenyt tarkastelemalla ja kehittämällä teknisiä liittymiä ja niiden käyttöön soveltuvia viestintäpalveluja. Sen sijaan osaaminen ja motivaatio on jäänyt vähäisemmälle huomiolla.

Tietotekniikan käyttöönotossa ei olekaan syytä unohtaa koulun merkitystä. Koulussa opetetaan kuitenkin melko vähän viestintää, esimerkiksi puhelimen tai sähköpostin käyttöä. Niiden koetaan häiritsevän enemmän opetusta kuin tukevan sitä. Muun muassa kysymys asiantuntijalle on koulussa vähän käytetty tiedon etsimisen muoto (Nurmela 2000). Tytöistä 40 % ja pojista 20 % sanoo oppineensa koulussa käyttämään tietotekniikka. Pojista 60 % ja tytöistä 35 % puolestaan sanoo oppineensa tietotekniikan käytön joko itse tai kavereiden kanssa. Koululla on siis merkittävä rooli siinä, miten tytöt suhtautuvat tekniikkaan. Kohdeviestinnän motivaatioita on tutkittu vähän. "Kuinka viestiä" on sen sijaan tutkittu jo huomattavasti enemmän, muun muassa puheviestinnän ja organisaatioviestinnän alueilla.

Viherän väitöskirjassa "Ihminen tietoyhteiskunnassa, kansalaisen viestintävalmiudet kansalaisyhteiskunnan mahdollistajana" (1999), viestinnän motiivia on tarkasteltu ihmisen perustarpeiden avulla. Niitä ovat: liittyminen tunteen avulla, jäsentyminen ajattelun avulla ja tekeminen, ihmisen rooli. Nämä ovat vuorovaikutusyhteiskunnan tarpeita. Niiden avulla voidaan selvittää myös naisasiakkaiden tarpeet, joita huomioon otettaessa on tärkeää siirtyä päätelaitteiden testauksesta viestintäkulttuurin ymmärtämiseen. (Viherä 1999)

Naisten viestintäkulttuuria tutkittaessa on hyvä ottaa huomioon juuri siinä ilmenivät erot sukupuolten välillä. Deborah Tannen on tutkinut miesten ja naisten keskustelutyyliden eroja ja todennut, että miehille keskustelut ovat neuvotteluja, joissa

ihmiset pyrkivät saamaan yliotteen ja säilyttämään sen. Naisten maailmassa puolestaan pyritään keskusteluissakin läheisyyteen ja yhteisymmärrykseen (Tannen 2000). Puhelimen kulttuurihistoriallisessa tutkimuksessa vastaava asia on todettu kutsumalla esimerkiksi naisten puhetta puhelimesta "löpinäksi". Naisia on myös syyllistetty puhelimen käytöstä monin tavoin, esimerkiksi katsottu heidän aiheuttavan kesämökkipuhe-
limillaan ruuhkia (Immonen 2002). Jos naisten viestintää pidettäisiin yhtä arvokkaana kuin miesten asiapuhetta, ei heidän puhelimen käyttöönsäkään syyllistettäisi, vaan kehitettäisiin uusia palveluja vastaamaan heidän keskustelutyylejään.

Sosiaalinen pääoma liittyy sosiaalisiin verkostoihin ja niiden organisoitumisen tapoihin. Nämä perustuvat luottamukseen ja tuttuuteen sekä vastavuoroisten odotusten täyttämiseen perustuviin normeihin. Verkostoissa muodostuu resursseja, sosiaalista pääomaa. Sosiaalinen pääoma on erittäin tärkeä asia sekä menestymisen että työssä jaksamisenkin näkökulmista. Naisrytittäjien keskusliiton tekemän tutkimuksen mukaan mikroyrittäjät kokevat suurimmaksi ongelmaksi yksinäisyyden. Erityisesti arjessa ja kolmannella sektorilla naiset ylläpitävät sosiaalista pääomaa.

Viestintäpalveluilla on suuri merkitys sosiaalisen pääoman ylläpidossa ja kehittämisessä.

Viestintäpalveluja kaikille

Teknologiapolitiikkaa ohjasivat viime vuosisadalla teollisuuden ja valtion tarpeet, joista vasta viime aikoina on siirrytty useimmiten yritysasiakkaiden tarpeista kumpuavaan toimintaan. Tutkimus- ja kehitystoiminta ovat pörssiyrityksissä liikesalaisuuden alaista toimintaa. Media ei ole näin ollen voinut paljonkaan tiedottaa kehitteillä olevista uusista palveluista. Tutkimus on lisäksi useimmiten tekniikkapainotteista soveltuvan tutkimuksen ollessa lähinnä markkinatutkimusta.

Viestintäpalvelujen tuotekehitystä ohjaa nuorten miesten arvomaailma. Tämä on väistämättä pitänyt yllä kehitystä, jossa viestintäkulttuurin murroksesta ja ihmisen olemassaolon perustarpeista kumpuavat viestintätarpeet ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Kansalaisjärjestöt ovat olleet tärkeä kehityksen moottori nostettaessa esille myös tavallisen ihmisen viestintätarpeita.

Nyt tarvitaan viestintäkulttuurin murroksen ymmärtävää monitieteellistä tutkimusta sekä tulevaisuuden viestintävalmiuksien kehittymiseen keskittyvää palvelujen ja osaamisen kehittämistä. Tämä on tärkeää sekä miesten että naisten viestintävalmiuksien kannalta. Naisten ollessa sosiaalisen pääoman rakentajia ja ylläpitäjiä erityisesti arjessa, heidän viestinnälliset eronsa ja tarpeensa tulisi ottaa vakavasti huomioon tutkimuskoh-
teita valittaessa. Avainasemassa on viestinnän motiivin ymmärtäminen eri tieteenalojen näkökulmasta ja avoin keskustelu tutkimustuloksista. Tällöin median eri toimijoiden rooli on tärkeä.

Nykyistä viestintäpalvelujen kehittäjien ymmärrystä naisten viestintäkulttuurista kuvannee oheinen tarina:

Insinööri kuljeskeli allapäin Kaivopuiston rannalla ja potkiskeli hiekkaa. Kuinka ol-
lakaan, hiekasta tuli esiin lamppu. Mies nosti sen ja poisti hiekkaa lampun pinnalta.

Lampusta ilmestyi kuin ilmestyikin henki.

- Olen lampun henki. Elämme inflatorisia aikoja ja saat toivoa yhden toiveen. Mieti tarkkaan, sillä toista toivetta ei tule.

Mies mietti ja mietti.

- Olen aina halunnut mennä Suomenlinnaan, mutta tulen merisairaaksi. Voisitko tehdä sillan Kaivopuiston ja Suomenlinnan välille?

Henki mietti ja mietti.

- Ajattele, mikä ympäristöhaitta silta olisi ja kuinka paljon betonia ja terästä siihen tarvitaan? Poikkeuksena saat tehdä toisen toiveen, mieti tarkkaan..

Mies mietti ja mietti.

- Olen aina halunnut ymmärtää naista, miksi hän itkee ja miksi hän nauraa, miksi hän puhuu paljon, eikä tarkoita mitään, miksi hän ei sano mitään, mutta tarkoittaa paljon. Voitko opettaa minut ymmärtämään naista?

Henki mietti ja mietti.

- Kuinka monta kaistaa sinä siihen siltaan tarvitset!

Lähteet

- Böök, Mikael (1989): Verkonkutoja. Kirja modernista postista. Suom. Vuokko Jarva. PTL-TELE. Hakapaino Oy, Helsinki.
- Deighton, Nigel (2001): Operaattorit saivat sapiskaa mobiilimessuilla. Gartnerin johtaja ennustaa kiristyvää kilpailua langattomilla markkinoilla. Sanna Puhdon haastattelu. IT-Viikko 26.4., nro 17.
- Eriksson, Päivi ja Marja Vehviläinen (toim.) (1999): Tietoyhteiskunta Seisakkeella. Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnot. Sophi – Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 16.
- Flichy, Patrice (1995): Dynamics of Modern Communication. The Shaping and Impact of New Communication Technologies. Sage, London, 5-92.
- Kopomaa, Timo (2000): Kännykkä-yhteiskunnan synty. Tihentävä arki, tiivistävä kaupunki. Gaudeamus, Helsinki, 19-183.
- Immonen, Kari (2002): Sillat sielujen ja ihmismietteen. Suomalaisen puhelimen kulttuuri-historiaa. Edita, Helsinki.
- Liikenneministeriö (2000): Televiestintätalasto 2000. Edita Oyj, Helsinki, 27-34.
- Lönnqvist, Kenneth ja Nykänen, Panu (1999): Teknologia politiikan alkuvaiheet Suomessa 1940-1970 –luvuilla. 40/99, 3-33.
- Malaska, Pentti (1983) Tulevaisuuspoliittinen hahmotelma. PTT-katsaus 4/1983.
- Michelsen, Karl-Erik (2002): Luento Tulevaisuuden tutkimuksen seuran ja Tieteentutkimuksen seuran järjestämässä "Tulevaisuus tieteen ja tutkimuksen päätöksenteossa" -seminaarissa 17.1.2002 Säätytalolla.
- Nurmela, Juha (1997): Suomalaiset ja uusi tietotekniikka. Suomalaiset ja tuleva tietoyhteiskunta –hanke raportti 1. Tilastokeskus katsauksia 1997/7. Yliopistopaino, Helsinki, 174.
- Nurmela, Juha (2000): Matkapuhelin ja tietokone suomalaisen arjessa. Suomalaiset ja tuleva tietoyhteiskunta –tutkimushanke, vaihe II raportti I. Tilastokeskus Katsauksia 2000/2. Hakapaino Oy, Helsinki, 13-20.
- Nurmela, Juha (2001): Kolme vuotta tietoyhteiskunnassa. Pitkittäistutkimuksia uuden tieto- ja viestintäteknikan käytöstä. Tilastokeskus Katsauksia 2001/2. Yliopistopaino, Helsinki, 20-28.
- Obsera (1999): Kohderyhmänä 35-50 vuotias nainen. Kvalitatiivinen tutkimus. Helsinki 12.11.
- Oksman, Virpi (1999): "Että ei niinku tykkää ollenkaan tietokoneista...on vähän niinku outsider". Tyttöjen tulkintoja tietotekniikasta. Teoksessa Tietoyhteiskunta Seisakkeella. Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnot. Sophi – Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 173-183.

- Pantzar, Mika (1996): Miten teknologia kesytetään. Kulutuksen tieteestä kulutuksen taiteeseen. Hanki ja Jää, Helsinki.
- Sassi, Sinikka (2001): Kyllä kansa tietää. *Bisnes.fi*, Asiantuntijalta-palsta. 3/2001.
- Siitonen, Marko, Anu Sivunen, Taru Feldt, Minna Neittaanmäki, Riitta-Leena Metsäpelto & Lea Pulkkinen (2001): Mitä hyötyä tieto- ja viestintätekniikasta on perheelle? Perheportaali-projekti, 1. vaiheen tutkimus Agora Human Technologies Center, Jyväskylän yliopisto.
- Suominen, Jaakko (1999): Näkökulmia tietotekniikan historiaan. *Tekniikan Waiheita* 17(1999): 3 –lehti.
- Tannen, Deborah (1990): Puhummeko samaa kieltä? Nainen ja mies keskustelevat. Alkuperäinen teos *You Just Don't Understand. Women and Men in Conversation*. Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu 2000.
- Tuomi, Ilkka (2001): Innovaatio syntyy käyttäjän päässä. Ilkka Tuomi kyseenalaistaa perinteiset teorialat. Raija Rautiaisen haastattelussa. *Tietoviikko* 10.6.
- Viherä, Marja-Liisa (1999): Ihminen tietoyhteiskunnassa – kansalaisten viestintävalmiudet kansalaisyhteiskunnan mahdollistajana. Turun kauppakorkean julkaisuja. Sarja A-1:1999. Grafia Oy, Turku.
- Ylä-Jääski, Juha. (2000): *People, Cities and the New Information Economy*. Materials from an International Conference in Helsinki 14.-15. December 2000. Palmenia-kustannus 2001, Helsinki, 60.

Internet-lähteet

- Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta (1998): Tulevaisuusvaliokunnan mietintö 1/1998 vp.
<<http://www.eduskunta.fi/fakta/vk/tuv/tuvm0198.pdf>> luettu 14.1.2002
- Helsingin yliopisto (2001): Tilastoja: Läsäolevat opiskelijat 31.12.2001.
<<http://notes.helsinki.fi/halvi/Tilast01.nsf/edb572de327afc05c22567310046323c/deac2c22270bf19fc2256b56003a4f0f?OpenDocument>> luettu 25.3.2002
- Sitra (1998): Kansallisen tietoyhteiskuntastrategian uudistaminen (1997-1998)
<<http://www.sitra.fi/index.asp?DirID=10>> luettu 14.1.2002
- Telegalleria (2002): Televiestinnän historia. Sonera
<<http://194.251.250.241/telegalleria/historia/johdanto.html>> luettu 26.3.2002
- Vepsäläinen, Anni (2001): Yhteenveto – katse tulevaisuuteen. Matkaviestinnän kolme vuosikymmentä –juhlaseminaari. 20.3.2001. Helsinki
<<http://www.sonera.fi/matkaviestinta30v/esitys9.html>> luettu 14.1.2002

Posti- ja telelaitos ja tietoyhteiskunta - Tietoverkkohanke 1980- ja 1990-luvuilla

Helena Liikanen

Suomesta puhutaan tietoyhteiskunnan edelläkävijänä. Tietoyhteiskuntaa ovat rakentaneet osaltaan monet eri tahot. Yhtenä tietoyhteiskunnan vauhdittajana voidaan pitää Posti- ja telelaitosta, joka esimerkiksi jo 1980-luvun alussa aloittamallaan tietoverkkoprojektilla pyrki osoittamaan pystyvänsä kansainvälisesti korkeatasoiseen tekniseen kehitystyöhön.

Keskustelu tietoyhteiskunnasta ja jälkiteollisesta yhteiskunnasta alkoi 1960- ja 1970-luvuilla. Tietoyhteiskuntakeskusteluissa pohdittiin paljon valtion ja yhteiskunnan muuttunutta roolia. Jo 1960-luvun lopussa innovaatiotaloustieteen kärkinimi Peter F. Drucker totesi, että sosiaalinen ja talouspoliittinen muutos on johtanut pluralistiseen yhteiskuntaan. Hänen mukaansa muutos oli syynä myös valtion roolin muuttumiseen. Vahvaan valtioon oli hänen sanojensa mukaan kyllästytty. Valtion roolin muuttumisen saattoi osaltaan nähdä heijastuvan myös Posti- ja lennätinlaitokseen.

Posti- ja lennätinlaitoksen vanhentuneeksi koettu nimi muutettiin 1980-luvun alkupuolella ajanmukaisemmaksi Posti- ja telelaitokseksi. Varsinaiset muutokset koettiin kuitenkin 1986 hyväksytyn uuden teleasianlain myötä, joka käynnisti kilpailun vapautumisen teletoimialoilla. Vuoden 1990 alussa Posti- ja telelaitos muuttui valtion liikelaitokseksi ja sen toiminta erotettiin valtion budjetista. Vuonna 1993 hyväksyttiin laki laitoksen muuttamisesta osakeyhtiöksi. Muutokset sysäsivät laitoksen mukaan kilpailuun, joka merkitsi paljon uusia haasteita laitoksen sisällä.

Tietoyhteiskuntaa on rakennettu pitkään

Suomessa kiinnostuttiin jo varhain tietotekniikasta. Ilmari Pietarisen mukaan siitä on kiittäminen asiantuntijoita, jotka näkivät sen kansallisena voimavarana. Jo 1950-luvulla Suomessa, kuten myös monissa muissa maissa, istui komiteoita pohtimassa atk:n tulevaisuutta, ja mietittiin oman tietokoneen rakentamista.

Valtiollisella tasolla esimerkiksi Valtion tietokonekeskuksen perustaminen vuonna 1964 sekä komiteoiden, kuten ATK-alan neuvottelukunnan (ANK) perustaminen vuonna 1975 ja Teknologiakomitean perustaminen vuonna 1979 olivat tärkeitä virstanpylväitä. Tietokoneiden tulemistä osaksi yhteiskuntaa pohdittiin niissä aktiivisesti. Teknologiakomitean esitys TEKESin perustamisesta oli tärkeä teknologisen kehitystyön kannalta. Erityisen tärkeänä voidaan nähdä myös Suomen osallistuminen jo varhaisessa vaiheessa kansainväliseen standardointi- ja tietotekniikkatoimintaan. Teknologiasta oltiin kiinnostuneita ja että siihen oltiin valmiita panostamaan.

Suomea pidetään nykyisin tietoyhteiskunnan edelläkävijänä. Martti Häikiön mukaan siihen ovat johtaneet kaksi asiaa: deregulaatio eli telekilpailun vapauttaminen sekä digitalisointi. Hänen mielestään suomalaisen tietoyhteiskunnan käännepesteenä voidaan pitää vuotta 1987, jolloin uusi teleasiainlaki tuli voimaan ja kilpailua vapautettiin. Tärkeänä hän pitää Radiolinjan tulemistä, ensimmäistä GSM-verkkoa ja telelain muutosta vuonna 1990. Uusi GSM-verkko toi kansainvälistä näkyvyyttä paitsi Suomelle, myös sen rakentaneelle Nokialle.

Suomalainen tietoyhteiskunta samaistuu päivittäisessä keskustelussa Nokiaan ja matkapuhelimiin. Puhutaan siitä, kuinka Nokia ja matkapuhelimet ovat vieneet Suomea maailmalle ja tehneet maastamme tunnetun tietoyhteiskunnan. Matkapuhelimet ovat kuitenkin hyvin pieni osa tietoyhteiskuntaa, eikä niitä enää voida käsitellä muusta erillisenä asiana.

Tietoyhteiskuntaa luonnehtivana piirteenä on pidetty tietoverkkoa, joka erityisesti internetin muodossa 1990-luvun puolivälissä tuli ja valtasi maailmaa. Matkapuhelimet ja internet ovat yhdistymässä. Tietoverkoista on tullut osa satojen miljoonien ihmisten elämää, ja tulevaisuudessa tietoverkkoja käyttävä ihmismäärä kasvaa entisestään. ”Suomalainen yhteiskunta ja teollisuus eivät pärjäisi päivääkään ilman toimivia tietoverkkoja”, totesi Arto Karila Soneran asiakaslehdessä Partnerissa keväällä 2002. Tietoverkot eivät enää keskity ainoastaan länsimaihin; jopa kehitysmaat panostavat internetiin tehostaakseen esimerkiksi koulutusta ja terveydenhuoltoa.

Ensimmäiset tietoverkot Suomessa syntyivät yritysten sisällä. Erityisesti pankit erottuvat joukosta hyvin tärkeinä kehittäjinä. Pankit työskentelivät pitkään melko itsenäisesti ja suunnittelivat tiedonsiirtojärjestelmiä lähinnä omaa toimintaansa varten. Pankkipalvelujen monipuolistuminen ja taloudellisen aktiviteetin vilkastuminen 1950- ja 1960-luvuilla olivat lisänneet töitä pankeissa. Suomen Yhdyspankki, jonka on korostettu olleen avainasemassa tietoyhteiskunnan perusteiden rakentamisessa, oli jo vuonna 1971 päättänyt aloittaa reaaliaikajärjestelmän kehittämisen pankissa.

Videotex-toiminta alkaa Suomessa

Ensimmäisen videotex-palvelun Suomeen rakensi Telset. Telset oli Helsingin Puhelinyhdistyksen, Sanoma Oy:n ja Oy Nokia Ab Elektroniikan kehittämä järjestelmä englantilaisen Viewdatan pohjalta. Posti- ja telelaitos aloitti videotex-palvelun rakentamisen vuonna 1980. Mallia otettiin ulkomaisista palveluista. Videotex-palveluja oli rakennettu mm. Britanniassa ja Ranskassa.

Posti- ja telelaitoksen videotex-verkko nähtiin panostuksena tulevaisuuteen. Verkkoa ja palveluja kehitettiin aktiivisesti. Projektin aloitettiin Posti- ja lennätinhallituksen yleisen lennätinosaston johtajan sihteeristössä ja jatkettiin myöhemmin telematiikka-jaostossa ja -yksikössä. Videotex-toiminta aloitettiin koejärjestelmällä, virallinen palvelu käynnistyi keväällä 1984.

Vuonna 1986 Posti- ja telelaitos ilmoitti panostavansa videotexiin. Posti- ja telelaitos julkisti omat suunnitelmat maanlaajuisen videotex-verkon rakentamiseksi vuosien 1986 ja 1987 aikana. Joulukuussa 1986 avattiin käyttöön uusi palvelu, joka myöhemmin ristittiin TeleSammoksi.

TeleSammon koettiin Posti- ja telelaitoksessa olevan hyvä ja monipuolinen palvelu. Kun liikenneministeriön koordinoiman Yleinen tietoverkko ja kansalaisen tietoa-asema-hankkeen esitutkimus pantiin alulle vuonna 1988 oli tarkoituksena saada myös Suomeen aikaan Ranskan Teletel-verkon kaltainen yhtenäinen verkko. Projektin edetessä Posti- ja telelaitos toivoi voivansa myydä TeleSammon hankkeen perustaksi. Toive ei kuitenkaan toteutunut, ja yhtenä syynä voidaan pitää sitä, ettei TeleSammon nähty vielä olevan tarpeeksi kehittynyt hankkeen pohjaksi.

Yhtäkään yhtenäistä verkkoa ei koskaan hankkeen aikana saatu aikaan. Syynä siihen oli mm. pahimpien kilpakumppaneiden, Helsingin Puhelinyhdistyksen (HPY) Infotel-järjestelmän ja PTL:n TeleSammon keskinäinen kilpajuoksu. Paljon aikaansaatiin kuitenkin esimerkiksi standardoinnin saralla. Yhteisen työn voidaan kuitenkin suurelta osin sanoa valuneen hiekkään internetin tullessa. Alkuperäistä ajatusta liikenneministeriön projektista voidaan mielestäni kuitenkin pitää eräänlaisena internetin esiasteena.

Lyödessään läpi internet pyyhki mennessään useimpien maiden tietoverkkoprojektit vanhanaikaisina. Ihan näin huonosti ei käynyt Posti- ja telelaitoksen TeleSammolle. Kun Telessä aloitettiin Internet-projekti vuonna 1994, jäi TeleSammon kehitystyö siihen paikkaan, mutta palvelun toimintaa ei lopetettu. TeleSampo toimii edelleen sitoutuneen käyttäjäkunnan voimin. Posti- ja telelaitoksen telematiikkaosastolla 1980-luvulla työskennelleen Eija Heiskasen mielestä TeleSampo opettikin sen, että mikäli palvelun tekee huolella alusta asti, ei se kuolekaan nopeasti.

Posti- ja telelaitoksen luoma videotex-järjestelmä oli omalla ajallaan osoitus korkealuokkaisesta teknisestä osaamisesta. Posti- ja telelaitoksen rooli 1980- ja 1990-luvuilla muuttui valtionlaitoksesta yhtiöksi, mutta tietoverkkoprojektia pidettiin tärkeänä panostuksena tulevaisuutta varten. Vaikka kilpailun paineissa tietoverkonkin rooli muuttui pakosta ehkä alunperin ajateltua pienemmäksi, ei uskoa sitä kohtaan ainakaan sen tekijöiden parissa menetetty. Näin myöhemmin voidaan sanoa, että jo TeleSammossa luotiin niitä mahdollisuuksia, joita nykyajan tietoverkot meille tarjoavat. TeleSampo vaikutti ehkä myös osaltaan siihen, että ihmiset myös tottuivat ajatuk-

seen tietoverkoista. Se taas sai osaltaan aikaan sen, että internet sitten tullessaan levisi Suomeen kulovalkean tavoin.

TeleSampoa rakentaneiden keskuudessa projektia pidettiin innostavana ja motivoivana. Mukana olleet ihmiset sanovatkin nyt, että kaikki mikä liittyy nyt internetiin, mobiilipalveluihin ja mobiiliin internetiin, on jo tavallaan kertaalleen nähty. Kysymys on loppujen lopuksi ihmisten samoista tarpeista kuin TeleSammossakin, vaikka tekniikka ja nimet muuttuvat. Yksi osapuoli tuottaa tietoa ja palveluita, toinen taas käyttää sitä. Yksi osapuoli pitää palvelua yllä, ja toinen maksaa siitä.

Ranskalaisen Minitelin kaltaista suosiota TeleSampo olisi saavuttanut todennäköisesti vasta, mikäli valtiohallinto olisi nähnyt jo 1980-luvulla, että viestintäteknologia on se, mihin loppujen lopuksi keskitytään. Valtio olisi tällöin saattanut osallistua projektiin jakamalla videotex-päätteitä kansalle Ranskan tapaan. Näin jälkiviisaasti voidaan ehkä sanoa, että oli hyvä, ettei niin käynyt. Kuten jo 1990-luvun puolivälissä huomattiin, Ranska jäi pian jälkeen tietoverkkokehityksestä muuhun maailmaan nähden. Siinä missä muualla jo käytettiin globaalia ja hajautettua internet-verkkoa, kärvisteltiin Ranskassa vielä suljetun Teletel-verkon varassa. Ranskassa Miniteliä käytetään edelleen ahkerasti.

Insinöörien merkitys olennainen

Kaiken kaikkiaan tutkimukseni vaiheissa nousi pintaan insinöörien suuri merkitys Posti- ja telelaitoksen tietoverkkohankkeissa. Insinöörit pyrkivät jatkuvasti kehittämään tekniikkaa korkealaatuisemmaksi eivätkä halunneet omaksua esimerkiksi valtiohallinnon osallistumista projektiin kansallisesti asiaa kehittäväenä asiana. Useat TeleSampoa tehneistä insinööreistä näkivät esimerkiksi liikenneministeriön Yleinen tietoverkko -projektin ajanhukkana ja teknistä kehitystä hidastavana tekijänä, vaikka projekti oli todellisuudessa yritys luoda kaikille mahdollisuus päästä avoimeen tietoverkkoon. Projektin työryhmissä istuneen Heikki Saarisen mielestä hanke kuitenkin haittasi TeleSampo-tuotemerkin rakentamista. Insinöörit halusivat kilpailla alueella ”Paras voittakoon” -mentaliteetillä.

Vaikka monet telematiikkayksikön insinööreistä eivät pitäneet Yleinen tietoverkko -projektia tärkeänä, tunsivat he todella rakentavansa tietoyhteiskuntaa. Insinöörien näkökulma tietoyhteiskuntaan oli kuitenkin vahvasti tekninen ja Posti- ja telelaitos -keskeinen. He ajattelivat informaatioverkkojen rakentavan yhteiskunnan infrastruktuurin. Uusi yhteiskunta esiintyi insinööreille ehkä eräänlaisena tietotekniikkayhteiskuntana tai automaatio- ja datayhteiskuntana.

Insinöörikeskeisyys ei rajoittunut ainoastaan Posti- ja telelaitoksen sisälle. Voidaan sanoa, että tietoverkkojen, ja teknisestä näkökulmasta katsottuna koko tietoyhteiskunnan rakentaminen tehtiin Suomessa pitkälti insinööri- ja yrittäjävoimin. Liikenneministeriön kansliapäällikön Juhani Korpelan mielestä tietoyhteiskunnan edistyminen on Suomessa tapahtunut yhteiskunnallisista strategioista huolimatta. Tietoyhteiskunta on syntynyt yrittäjistä ja käyttäjistä.

Insinöörien vahvan aseman tietoyhteiskunnan kehityksessä voidaan nähdä johtuvan ainakin osaksi siitä, ettei tietoyhteiskuntaa tai tietoverkkoja koskevaa kattavaa

poliittista päätöksentekoa tai ohjelmasuunnittelua tehty 1970-luvulla vaikuttaneen parlamentaarisen liikennekomitean ja Esko Ahon hallituksen vuonna 1995 tehdyn iltakoulukannanoton välillä. Parinkymmenen vuoden aikana kokoontui kyllä useita komiteoita, jotkut yksittäiset kansanedustajat tekivät aloitteita ja yksittäiset ministerit päätöksiä, mutta ohjelmallista päätöksentekoa ei ollut. Atk-poliittinen neuvottelukunta teki kyllä Atk-poliittisen ohjelmansa, mutta sekään ei edennyt päättäjille saakka. Tietoverkkoja ja tietoyhteiskuntaa rakentaneilla insinööreillä oli siis Suomessa varsin vapaa kenttä temmeltää, toisin kuin esimerkiksi Ranskassa tai Britanniassa, missä kyseistä tekniikkaa pyrittiin ohjailemaan hyvin valtiojohtoisesti. Vapaat oltavat ehkä osaltaan selittävät myös sitä, kuinka insinöörit kokivat toiminnan Yleinen tietoverkko -hankkeessa.

Lähteet

- Videotex-verkon toteutussuunnitelma v. 1986-1987. TEO/tet/tmj, elokuu 1986. PTH/teo, K Mb 60, Sonera.
- Drucker Peter F (1970): Muuttumisen aika. Tammi. Helsinki.
- Hirvonen, Ahti (1971): Pankkien tietojenkäsittely 1970-luvulla. Helsinki.
- Kerttula Esa (1981): Datsiirron ja uusien telepalvelujen standardointitilanne osat 1 ja 2. Eripainos Teletiedotuksia-lehden (Tt) numeroista 3/81 ja 4/81.
- Partner, Soneran asiakaslehti yrityksille ja yhteisöille, 1 / 02.
- Liikanen Erkki, Internet, kehitystyön väline vai uhka? WWW-dokumentti.
<http://fi.soneraplaza.net/paivanplaza/kolumni/0_980215128400.html>.
- Huuhtanen Heidi (2001): Tietoyhteiskuntaa rakentamassa. TIEKE. Gummerus. Helsinki.
- Häikiö Martti (2001): Nokia Oyj:n historia, osa 3. Globalisaatio. Telekommunikaation maailmanvalloitus 1992-2000. Edita. Helsinki.
- Häikiö Martti (1995): Reikäkorttimodeemista Tiedon valtatielle. Oy Datatie Ab. Suomen datsiirron historia. Oy Datatie Ab. Helsinki.
- Kasvio Antti (1997): Digitaalinen kumous, työn murros ja tietoyhteiskunta. Tietoyhteiskunta epookinvaihdoksen kuvauksena. Teoksessa Stachon Kari (toim.), Näkökulmia tietoyhteiskuntaan. Gaudeamus. Tampere.
- Niiniluoto Ilkka (1989): Informaatio, tieto ja yhteiskunta. Filosofinen käsitteanalyysi. Valtionhallinnon kehittämiskeskus. Helsinki.
- Pietarinen Ilmari (1993): Kun Suomen tietotekniikkaa ohjattiin neuvottelemalla – Tietotekniikan neuvottelukunta 6.11.1975-31.12.1991. Teoksessa Tienari Martti (toim.), Tietotekniikan alkuvuodet Suomessa. Suomen Atk-kustannus Oy. Jyväskylä.
- Turpeinen Oiva (1996): Yhdistämme. 200 vuotta historiaa – haasteena tulevaisuus. Lennätinlaitoksesta Telecom Finland Oy:ksi. Osa 2. Edita. Helsinki.
- Viherä Marja-Liisa (1999): Ihminen tietoyhteiskunnassa – kansalaisten viestintävalmiudet kansalaisyhteiskunnan mahdollistajana. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja. Turku.

Haastattelut ja esitelmät

- Kehityspäällikkö (Sonera) Eija Heiskanen haastattelu 13.11.2001. Eija Heiskanen työskenteli mm. Posti- ja telelaitoksen telematiikkaosastolla 1980-luvulla.
- Jippii Group Oyj:n johtajan Harri Johannesdahlin haastattelu 27.11.2001. Johannesdahl työskenteli telematiikkayksikön apulaisjohtajana 1990-luvun alkupuolella.
- Liikenneministeriön kansliapäällikön Juhani Korpelan haastattelu 19.12.2001. Korpela toimi Yleinen tietoverkko ja kansalaisen tietoa-asema -hankkeen johtoryhmän puheenjohtajana.
- KPNQwestin toimitusjohtajan Heikki Saarisen haastattelu 11.12.2001. Heikki Saarinen työskenteli Posti- ja telelaitoksessa ja sittemmin Sonerassa 1981-2000. Hän vastasi TeleSammon tuotannosta 1985-1990.

Laskutusasiantuntija (Sonera) Pirkko Siikavirran haastattelu 13.11.2001. Pirkko Siikavirta vastasi laskutuksesta TeleSammossa.
Korpela Juhani, Tietoyhteiskunnan kehittämisestä ennen ja nyt. Puhe TIEKEN 20-vuotisjuhlassa Helsingissä 12.11.2001.

Kirjoittajat

Feldt Taru

PsT, tutkija
taru.feldt@psyka.jyu.fi
Psykologian laitos
Jyväskylän yliopisto

Hietanen Olli

VTM, projektipäällikkö
olli.hietanen@tukkk.fi
Tulevaisuuden tutkimuskeskus
Turun kauppakorkeakoulu

Hynynen Tuomas

BA, TM
tuomas@hynynen.net

Kojola Johanna

VTM, Tiedottaja
johanna.kojola@hus.fi

Liikanen Helena

VTM, toimittaja
helena.liikanen@luukku.com

Manninen Jari

DI, kehitysjohtaja
jari.manninen@sonera.com
Soneran tietoyhteiskuntayksikkö

Metsäpelto Riitta-Leena

PsM, tutkijakoulutettava
riitta-leena.metsapelto@psyka.jyu.fi
Psykologian laitos
Jyväskylän yliopisto

Neittaanmäki Minna

Km, Huk, tutkija
minnei@cc.jyu.fi
Jyväskylän yliopisto

Nupponen Tarja

Projektipäällikkö
Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskus

Nurmela Juha
Dosentti
juha.nurmela@tilastokeskus.fi
Haastattelu- ja tutkimuspalvelut
Tilastokeskus

Pulkkinen Lea
Professori
lea.pulkkinen@psyka.jyu.fi
Psykologian laitos
Jyväskylän yliopisto

Räsänen Jiri
projektipäällikkö
jiri.rasanen@nic.fi

Salminen Karri
Johtaja
karri.salminen@sonera.com
Sonera Entrum Oy

Siitonen Marko
FM, tutkija
marko.siitonen@jyu.fi
Viestintätieteiden laitos
Jyväskylän yliopisto

Sivunen Anu
FM, tutkija
anu.sivunen@jyu.fi
Viestintätieteiden laitos
Jyväskylän yliopisto

Tuomaala Reija
VTM
reija.tuomaala@helsinki.fi
Helsingin yliopisto

Viherä Marja-Liisa
FT, tutkimusjohtaja
marja-liisa.vihera@sonera.com
Soneran tietoyhteiskuntayksikkö